

Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dillər Universiteti

**ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN
ANADAN OLMASININ 99-Cİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ**

**“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM
VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”**

V Beynəlxalq elmi konfransının

MATERİALLARI

28 aprel 2022-ci il

V International Scientific Conference

**“HEYDAR ALIYEV: THE IDEOLOGY
OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE”**

dedicated to the 99th anniversary of the birth of National Leader

MATERIALS

28 April 2022

V Международная научная конференция

**“ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ”**

посвященная 99-летию со дня рождения
Общенационального лидера

МАТЕРИАЛЫ

28 апреля 2022 года

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
99-cu ildönümünə həsr olunmuş

“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”

V Beynəlxalq elmi konfransının

MATERİALLARI

28 aprel 2022-ci il

V International Scientific Conference

“HEYDAR ALIYEV: THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE”

dedicated to the 99th anniversary of the birth of National Leader

MATERIALS

28 April 2022

V Международная научная конференция

«ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ»,

*посвященная 99-летию со дня рождения
Общенационального лидера*

МАТЕРИАЛЫ

28 апреля 2022 года

Redaksiyanın ünvanı:

Az1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134.

Azərbaycan Dillər Universiteti,

Email: aduelmixeberler@gmail.com

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”
V Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: ADU, 2022. – 328 səh

ISBN: 978-99-52-37-693-7

© ADU, 2022

Konfransın redaksiya heyəti:

Sədr: **Abdullayev K.M.**
Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik

Sədr müavini: **Məmmədov N.İ.**
Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, professor

Üzvlər:

1. **Abdiyeva Ə.M.** (*ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent*)
2. **Baranova N.P.** (*Minsk Dövlət Linqvistik Universitetinin rektoru, professor*)
3. **Bejenaru L.E.** (*Rumıniyanın A. İ. Kuza adına Yassı Universiteti, professor*)
4. **Əhədova S.A.** (*ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrası, siyasi elmlər doktoru, professor*)
5. **Əliyeva S.F.** (*ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının müdiri, dosent*)
6. **İsmayılova D.Ə.** (*ADU-nun Filologiya və jurnalistika fakültəsi nəzdində Xarici dillər kafedrasının professoru*)
7. **İmanova S.R.** (*Elm şöbəsinin müdiri, dosent*)
8. **Kaid N.** (*Universitet Mərkəzi Salhi Əhməd – NAAMA, Əlcəzair Xalq Demokratik Respublikası*)
9. **Kunina İ.A.** (*ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti*)
10. **Rüstəmov A.İ.** (*ADU-nun "Azərbaycanşünaslıq" mərkəzinin müdiri, t.f.d.*)
11. **Şahmuradov A.Ş.** (*ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının dosenti*)
12. **Şevlyakova-Borzenko İ.** (*Multikultural Araşdırmalar Mərkəzi, Xuçjou Universiteti, dosent*)
13. **Yusifzadə A.M.** (*ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor*)

Conference Editorial Board:

Chairman: **Abdullayev K.M.**
Rector of Azerbaijan University of Languages, academician

Vice-chairman: **Mammadov N.I.**
Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation, professor

Members:

1. **Abdiyeva A.M.** (*Head of the Department of Philosophy and Social Sciences, associate professor*)
2. **Baranova N.P.** (*Rector of Minsk State Linguistic University, professor*)
3. **Bejenaru L.E.** (*Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania, associate professor*)
4. **Ahadova S.A.** (*Professor of International Relations Department of AUL*)
5. **Aliyeva S.F.** (*Head of Regional Studies Department of AUL, associate professor*)
6. **Ismayilova D.A.** (*Professor of the Department of Foreign Languages of the Faculty of Philology and Journalism*)
7. **Imanova S.R.** (*Head of the Scientific Department, associate professor*)
8. **Kaid N.** (*University Center Salhi Ahmed of Naama, People's Democratic Republic of Algeria*)
9. **Kunina I.A.** (*International Relations Department of AUL, associate professor*)
10. **Rustamov A.I.** (*Head of the Center for Azerbaijani Studies of AUL, Doctor of Philosophy in History*)
11. **Shahmuradov A.Sh.** (*Regional Studies Department of AUL, associate professor*)
12. **Shauliakova-Barzenka I.** (*Multicultural Research Center, Huzhou University, Associate Professor*)
13. **Yusifzadeh A.M.** (*Head of International Relations Department of AUL, professor*)

Редакционная коллегия конференции:

Председатель: **Абдуллаев К.М.**
Ректор Азербайджанского университета языков, академик

Заместитель председателя: **Мамедов Н.И.**
*Проректор по научной и инновационной работе
АУЯ, профессор*

Члены:

1. **Абдиева А.М.** (*Заведующая кафедрой философии и социальных наук АУЯ, доцент*)
2. **Баранова Н.П.** (*Ректор Минского государственного лингвистического университета, профессор*)
3. **Беженару Л.Е.** (*Ясский университет им. Александру Иоана Кузы, Румыния, доцент*)
4. **Ахадова С.А.** (*Профессор кафедры международных отношений АУЯ*)
5. **Алиева С.Ф.** (*Заведующая кафедрой регионоведения АУЯ, доцент*)
6. **Исмаилова Д.А.** (*Профессор кафедры Иностранных языков Факультета филологии и журналистики*)
7. **Иманова С.Р.** (*Заведующая отделом науки, доцент*)
8. **Каид Н.** (*Университетский центр Салхи Ахмеда Наамы, Алжирская Народная Демократическая Республика*)
9. **Кунина И.А.** (*Доцент кафедры международных отношений АУЯ,*)
10. **Рустамов А.И.** (*Заведующий центра Азербайджановедение АУЯ, доктор философии по истории*)
11. **Шахмурадов А.Ш.** (*Доцент кафедры регионоведения АУЯ*)
12. **Шевлякова-Борзенко И.** (*Мультикультурный исследовательский центр Университета Хучжоу, кандидат филологических наук, доцент*)
13. **Юсифзаде А.М.** (*Заведующая кафедрой международных отношений АУЯ, профессор*)

Bölmələr:

- I. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və multikulturalizm
- II. Qloballaşan dünyada dinlərin və mədəniyyətlərin dialoqu
- III. Vətən müharibəsində Qələbənin regionda beynəlxalq münasibətlərə təsiri
- IV. Müasir beynəlxalq münasibətlər və multikulturalizm
- V. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu

Sections:

- I. The Ideology of Azerbaijanism of Heydar Aliyev and Multiculturalism
- II. Dialogue of Religions and Cultures in the Era of Globalization
- III. The Influence of Great Patriotic War Victory on the International Relations in the Region
- IV. Contemporary International Relations and Multiculturalism
- V. The Role of Education in Formation of Multicultural Values

Секции:

- I. Идеология азербайджанства Гейдара Алиева и мультикультурализм
- II. Диалог религий и культур в глобализирующемся мире
- III. Влияние Победы Отечественной Войны на международные отношения в регионе
- IV. Современные международные отношения и мультикультурализм
- V. Роль образования в формировании мультикультуральных ценностей

PLENAR İCLAS

Məmmədov Novruz
Azərbaycan Dillər Universiteti

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK: YENİ RİSKLƏR VƏ TƏHDİDLƏR BURULĞANINDA

Açar sözlər: *qlobal təhlükəsizlik, bütöv birlik, təhlükəli tendensiya, geosiyasi məkan*

Keywords: *global security, complete unity, dangerous tendency, geopolitical space*

Ключевые слова: *глобальная безопасность, полное единство, опасная тенденция, геополитическое пространство*

Bənzərsiz, özünəməxsusluğu ilə fərqlənən hazırkı dövrdə siyasi dairələr, politoloqlar və analitiklər beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması zərurətindən daha çox bəhs etməyə başlayıblar. Bu məsələyə onlar, adətən, yeni dünya nizamının dayanıqlığı kontekstində yanaşırlar. Lakin, birincisi, yeni dünya nizamı hələ formalaşmayıb və bəzi hallarda, ümumiyyətlə, “dünya nizamı” anlayışının qeyri-müəyyən olduğu tezisi irəli sürülür (məsələn, Henri Kissincer), ikincisi, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsinin konkret parametrləri heç də dövlətlərin hamısı tərəfindən qəbul edilməyib. Əvəzində, fəvqəlgüclər arasında daha amansız rəqabət mərhələsi bəşəriyyəti narahat edir. Lakin hər nə olursa-olsun, insan zəkası bu böhranlı vəziyyətdən xilas yolları axtarmağı davam etdirir. Bu kontekstdə biz, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmininin aktual hesab etdiyimiz bir sıra məqamları üzərində dayanmaq istərdik.

XX əsrdən sonra: qlobal geosiyasətdə təhlükəsizliyin aktuallığı

Müasir geosiyasi tədqiqatlarda beynəlxalq təhlükəsizlik məsələsi daha aktual mövqedə göstərilir. Tədqiqatçılar və ekspertlər hesab edirlər ki, XX əsrin sonlarından başlayan və getdikcə daha çox risk və təhdidləri meydana gətirən trendlər dayanıqlı meqatrendə çevrilirlər. Və hətta bir sıra məqamlarda bir-biri ilə sintez edərək dayanıqlı meqatrend yaradırlar. Bu son dərəcə təhlükəli prosesin XX əsrdən başlayan kökünə baxsaq, bir sıra maraqlı nəticələr çıxara bilərik.

Hələ XX əsrin 70-80-ci illərində filosoflar, tarixçilər, sosioloqlar və futuroloqlar dünyanın təhlükəsizliyinin təmini üçün real nəticə verə bilən formulun tapılmasının zəruriliyini israrla vurğulayırdılar. Bu dalğa üzərində Henri Kissincer, Zbiqnev Bjezinski, Samuel Hantinqton, Frensis Fukuyama, Cozef Nay (kiçik), Corc Fridman kimi nüfuzlu strateqlər konkret tezislər irəli sürürdülər. Onların sırasında H.Kissincerin “bütöv birlik” nəzəriyyəsi, Z.Bjezinskinin “yeni dünya nizamı”, yaxud “yeni tipli ABŞ hegemonluğu” doktrinası, S.Hantinqtonun “sivilizasiyaların toqquşması” konsepsiyası, F.Fukuyamanın “tarixin sonu” nəzəriyyəsi, C.Nayın “yumşaq güc” anlayışı, C.Fridmanın “çoxehtimallı təkamül” ideyası daha çox maraqla doğurmaqla yanaşı, Qərb siyasi şüurunda yeni geosiyasi situasiyanın qeyri-müəyyən təsəvvür edildiyini də ifadə edirdi.

Aydın olan bir məqam odur ki, qlobal miqyasda aparıcı və müəyyənedici geosiyasi proseslər tədricən “Qərbdən Şərqa doğru keçid edir”. Bunun özlüyündə meydana yeni risklər və təhdidlər çıxaracağını da proqnozlaşdırıb *iki* səbəbini göstərirlər. Birincisi, ABŞ başda olmaqla, kollektiv Qərb liderliyi əldən verməmək üçün hər şeyi edəcək, bu və ya digər strategiyaların ən yaxşı variantları haqqında düşünəcək. Bu proqnoz XXI əsrin üçüncü onilliyinə qədər özünü tam doğruldur.

İkincisi, real olaraq qlobal geosiyasi proseslərin dinamikası, ümumi mənzərənin transformasiyası bütövlükdə qeyri-müəyyənliyini, çoxehtimallılığını və riskliyini qoruyub saxlayacaq. Bu proqnoz da bu günə qədər özünü doğrultmuş kimi görünür.

Vurğulanan iki tezis hazırkı geosiyasi mərhələdə qlobal miqyasda bütün dünya üçün ciddi təhlükələrin mövcudluğunu göstərir. Bu vəziyyət fəvqəlgüclərin yeni liderlik uğrunda apardıqları

amansız və güzəştisiz mübarizənin fonunda daha ağır təsir bağışlayır. Məsələ ondan ibarətdir ki, indi özlərini dünyanın aparıcı gücləri hesab edən dairələr – ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Rusiya və Çin demək olar ki, bütün sferalarda mübarizə aparırlar. Həmin istiqamətləri təsnifatlandırmaq olar.

Ön sırada silahlanma gəlir. Bu istiqamətdə ABŞ, Rusiya və Çin arasında əsl rəqabət başlayıb. Onlar özlərinin ən yeni silahlarını dünyaya nümayiş etdirir və bir-birini hədələyirlər. Bu prosesdə Rusiya ilə Çin ABŞ-a və müttəfiqlərinə qarşı çıxış edirlər. Lakin proseslər bununla məhdudlaşmır. Müəyyən mənada “təhdidedici, riskli, və təhrikedici” kimi xarakterizə edilən biləcəyimiz addımları “aparıcı üçlüyə” daxil olmayan ölkələr də atırlar.

Bununla qlobal geosiyasi meydanda silahlanma aspektində kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyətli mənzərə formalaşmışdır. Digər məqam fəvqəlgüclərin informasiya savaşını yeni mərhələyə yüksəltmələri ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə son illər daha təhlükəli tendensiyalar özünü göstərir. Belə ki, aparıcı güclər rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından aralarındakı informasiya savaşında geniş istifadə edirlər. Bu isə sərhəd tanımır və getdikcə adi insanların həyatını belə əhatə edir. Bu məqam təhlükəsizlikdə fərdi miqyasla kollektiv miqyas arasında məsafənin çox qısaldığını göstərir.

Növbəti təhlükəli tendensiya iqtisadi-ticari aspekti əhatə edir. Bu sfera xüsusilə Amerika-Çin xəttində özünü göstərir. Okeanın o tayından tez-tez Çinin ABŞ-ı ötür keçəcəyi və bunun böyük təhlükə olduğu (niyə təhlükə olduğu anlaşılmır) barədə fikirlər səsləndirilir. Buna qarşı müxtəlif addımlar atılır. Müəyyən mənada Avropa da Vaşinqtona dəstək verir. Lakin Rusiya və Çin bu tendensiyaya da qarşı dururlar.

Belə görünür ki, iqtisadi-ticari rəqabət getdikcə daha da intensivləşəcək və yeni çalarlar əldə ediləcək. Bu baxımdan həmin rəqabətin terror, təxribat, yeni münaqişələrin yaradılması və s. kimi müstəvilərə sıçraması daha riskli görünür. Bunun nümunəsi kimi ekspertlər nəzəri və praktiki aspektlərdə özünü göstərən *iki* məqamı vurğulayırlar.

Fəvqəlgüclərin yeni savaşı: daha həssas situasiyada qeyri-müəyyənliklər

Birincisi, Qərbi və Çin “yeni sabitlik və təhlükəsizlik qövsünə” daxil edilən “regional birliklərin” formalaşdırılmasında maraqlıdırlar və geosiyasi mənafehlərin təmin olunması üçün bütün imkanlardan istifadə edilməsinə yönəldilmiş fəal siyasət yürüdəcəklərini bəyan edirlər. Məsələn, Amerika “daha təhlükəsiz və sabit” Asiya-Sakit okean regionu “yaradır” ki, bu da Atlantik okeanını, Sakit okeanı, Cənub Çin dənizini və Uzaq Şərqi əsas dövlətlərini su yolu marşrutu üzrə əhatə edir. Qərbin başqa yeni regional layihəsi “üç dəniz təşəbbüsü” və “üç dəniz sistemi” konsepsiyalarıdır. “Üç dəniz təşəbbüsü” Avropanın 12 dövlətinin (Avstriya, Çexiya, Slovakiya, Xorvatiya, Macarıstan, Sloveniya, Rumıniya, Bolqarıstan, Polşa, Latviya, Litva və Estoniya) koordinasiya çərçivəsində ortaq hərəkət etməsini nəzərdə tutur. Bu fəaliyyət Adriatik, Baltik və Qara dəniz sahili ölkələrinin əhatə etdiyi geosiyasi məkana aiddir. Ekspertlər bunun, əsasən, Rusiyaya qarşı olduğunu vurğulayırlar.

“Üç dəniz sistemi”ndə isə Yaxın Şərq, Qafqaz və Mərkəzi Asiya Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər dənizi məkanındakı su marşrutları üzrə vahid geosiyasi məkan kimi qəbul edilir. Onu əsaslandırmaq üçün vurğulanan geosiyasi məkanda mədəniyyət ortaqlığı (başlıca olaraq xristian mədəniyyəti nəzərdə tutulur – müəllif) və ona qarşı İslam “radikalizminin” dayanması göstərilir. Yəni, faktiki olaraq, dolay yolla müsəlman dünyasına qarşı birgə mübarizəyə çağırış edilir.

Çin də öz növbəsində “bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü çərçivəsində regionallaşma layihələrini həyata keçirir. Eyni zamanda, Amerikanın Sakit okean, Cənub Çin dənizi arealında reallaşdırmaq istədiyi regional layihələrə alternativlər hazırlayır. Bunların fonunda Rusiyanın “rus dünyası” yaratmaq istiqamətində fəaliyyəti diqqəti çəkir. Lakin ABŞ, Çin və Rusiya bir-birlərinin region ideyalarını qəbul etmirlər. Bu isə qlobal miqyasda kəskin ziddiyyətlər yaradır, yeni risklər ortaya çıxarır.

2020-ci ildən başlayaraq dünya təhlükəsizliyinə koronavirus (COVID-19) pandemiyasından qaynaqlanan riskli vəziyyət təsir etməyə başlayıb. Ekspertlər bu bağlılıqda kommunikasiya dinamikasında geriləmənin meydana gəlməsini daha çox vurğulayırlar. Bu, isə bütövlükdə qlobal əlaqələrdə dinamikaya mənfi təsir edərək, dövlətlər arasında müəyyən problemlər meydana çıxarır. Məsələn, COVID-19 əleyhinə peyvəndlərə bütün ölkələrin bərabər, məqbul qiymətə, vaxtında və universal əlçatanlığının təmin edilməməsi, peyvəndlərin paylanmasında ədalətsizliyə yol verilməsi, dünyada “peyvənd millətçiliyi”nin geniş vüsət alması hətta BMT-də belə müzakirə olunur.

Pandemiyanın siyasi və geosiyasi aspektdə yaratdığı problemlər sırasında işsizlərin sayının daha da artmasını, dünya üzrə sosial-psixoloji gərginliyin yüksəlməsini, yoxsulluğun daha geniş vüsət almasını və insanlar arasında ünsiyyətin etik çərçivədən kənara çıxmasını göstərmək olar. Qəribədir ki, bu proseslər nəinki səngimir, hətta bir sıra aspektlərdə daha da kəskin forma alır ki, bu da ekspertləri dünyanın vahid təhlükəsizlik sistemində birləşməsi şansının azalması tezisini irəli sürməyə vadar edir.

Beləliklə, yuxarıda vurğulanan məqamlardan geosiyasi kontekstdə belə nəticə çıxara bilərik ki, XXI əsrin gəlişi qlobal təhlükəsizliyi nəinki azaldıb, hətta onu yeni riskli çalarlarla “zənginləşdirib”. İndi dövlətlərarası münasibətlərdə müxtəlif xarakterli problemlər özünü göstərir. Onların hüquqi aspekti isə getdikcə daha da aktuallaşır. Beynəlxalq hüquq normalarına əməl etmək istəyənlərin sayı azalır. Ekspertlər Yalta-Potsdam sisteminin dəyişdirilməsi vaxtının yetişdiyindən bəhs edirlər.

Başqa məqam kimi BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasında islahatların aparılması zərurəti göstərilir. Bu istiqamətdə həyəcan təbili keçən əsrin 80-90-cı illərindən çalınır. Lakin hələ də konkret nəticə yoxdur.

Nəhayət, mütəxəssislər mövcud risklərin və təhdidlərin fonunda bütövlükdə geosiyasətin humanitarlaşmasına ciddi ehtiyacın olduğuna diqqət yetirirlər. Bu, maraqlı məqam olsa da, hələlik nəzəriyyə səviyyəsində qalmaqdadır. Reallıqda isə fərqli proseslər getməkdədir. Təəssüf ki, həmin proseslərin məzmunu və xarakteri dünyanın təhlükəsizliyindən ciddi narahat olmağa sövq edir. Tunelin ucunda işıq hələ görünmür...

Cəfərova Tamam
Azərbaycan Dillər Universiteti

XXI ƏSRDƏ MULTİKULTURALİZMƏ ƏSAS ÇAĞIRIŞLAR

Açar sözlər: *multikulturalizm, ərimə qazanı, salat qabı, çağırışlar*

Keywords: *multiculturalism, Melting pot, Salad Bowl, challenges*

Ключевые слова: *мультикультурализм, Плавиный котёл, Миска салата, вызовы*

Müasir dövrdə multikulturalizm həm siyasət, həm də fəlsəfi ideya kimi bir çox çağırışlarla qarşılaşır. Multikulturalizmin bir ictimai-siyasi məfhum kimi gələcəyi bu çağırışların vaxtında və əsaslı dərkindən asılıdır. Multikulturalizm sosioloji cəhətdən çoxlu mədəniyyətlərin harmonik birgəyaşayışından faydalanan cəmiyyəti xarakterizə edir. Lakin cəmiyyətə böyük fayda verməklə yanaşı hətərəfli düşünülməyən və xaotik yeridilən multikulturalizm özündə çoxlu latent risklər daşıyır.

Multikulturalizmin “ərimə qazanı” (“Melting pot”) və “salat qabı” (“Salad Bowl”) kimi iki əsas nəzəriyyəsi vardır. Birinci nəzəriyyə fərqli mədəniyyətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi və ünsiyyəti nəticəsində vahid mədəniyyətin yaranmasını özündə ehtiva edir. Metallurgiya zavodlarında dəmir və karbonun bir qazanda əriməsi Yer kürəsində ən möhkəm metallardan biri olan poladı əldə etməyə imkan verir. Beləliklə, “ərimə qazanı” yanaşmasının özəlliyi fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı ünsiyyəti nəticəsində bir fəvqəl mədəniyyətin yaradılmasını özündə ehtiva edir. Bu model immiqrasiyaya və digər mədəniyyətlərlə ünsiyyətə çox müsbət yanaşır, beləki hər bir yeni mədəniyyət fəvqəl mədəniyyətin daha da inkişaf etməsi və təkmilləşməsinə müəyyən töhfə vermək potensialına malikdir. Metaforik dil ilə desək, polad dəmirdən yaxşıdır, titan isə poladdan da yaxşıdır, beləki titan polad qədər möhkəm, amma ondan demək olar ki, iki dəfə daha yüngüldür. Nəzəri cəhətdən ərimə qazanı yanaşması çox cəlbedici və zərif görsənsə də, praktikada bu sadəcə dominant mədəniyyətin kiçik mədəniyyətləri özünə tabe etdirməsinə, onların assimilyasiya olunub, yoxa çıxmasına gətirir. Nümunə kimi biz Birləşmiş Ştatların “Hinduların yenidən təşkilatlanması haqqında 1934-cü il qanununu” (“Indian Reorganization Act”) qeyd edə bilərik [4]. Bu qanun layihəsinin qəbulu yerli xalqların Amerika cəmiyyətində assimilyasiya olunmasına gətirdi.

Ərimə qazanı modeli öz nəzəri əsaslarını liberalizm və kosmopolitizm ideologiyalarından götürür. Liberalizm və kosmopolitizm bütün insanların bir-biri ilə rahat və maneəsiz qarşılıqlı əlaqəyə girə biləcəyi vahid “planetar dövlət” və ya “qlobal kənd”in qurulmasını nəzərdə tutur. Kosmopoli-

tizmin fəlsəfi əsasları antik dövrə, stoiklərin fəlsəfəsinə gedir. Stoiklər insanları öz şüurundan istifadə edənlərə və (fərqli səbəblərdən) öz şüurundan istifadə etmək istəməyənlərə ayırırdılar. Birinci qrup insanlar mənşəyindən və yaşadığı yerdən asılı olmayaraq, hamının ümumi “vətəninə” çevrilən şüurun – loqosun sakinlərinə çevrilirlər. Müasir kosmopolitizmi belə əsaslandırmaq olar: Yer Kürəsində yaşayan bütün insanlar homo sapiens növünün nümayəndələri kimi bioloji cəhətdən eyni beynin və sinir sisteminə malikdirlər. Bütün insanların oxşar beyinə malik olması onların şüurlu olması və elm, məntiq, sağlam düşüncə sayəsində produktiv dialoqa girə bilməsini özündə ehtiva edir. Formal məntiqin ikinci qanununa görə, *“iki bir-birinə zidd hökm eyni anda həqiqi ola bilməz”*. Formal məntiqin üçüncü qanununa görə isə, *“iki bir-birinə zidd hökmdən biri həqiqət, digəri yalan üçüncü variant isə istisna olunur”* [2, s.122-127]. Başqa sözlə desək, insanları bir-birindən ayıran məsələlərə məntiqin və elmi yanaşmanının tətbiqi, kimin haqlı, kimin isə səhv olduğunu müəyyən edə bilər. İnsanların şüurlu olması onları səhv təcrübələrdən və yanaşmalardan imtina etməyə sövq edəcək ki, bu da nəticə etibarlı ilə bütün insanların rahat ünsiyyət yaratmasına gətirəcəkdir. İrəli sürülən arqumentasiya kifayət qədər güclü və əsaslı olsa da, kosmopolitizm bəşər tarixini irəli aparan, sivilizasiya çarxını daima dövr etdirən fərqli mədəniyyətlərin tədricən aradan qalxmasını nəzərdə tutur. Bu səbəbdən multikulturalizmin ikinci nəzəriyyəsinə müraciət etmək məqsədəuyğundur.

Salat qabı yanaşması fərqli mədəniyyət daşıyıcıları olan qrupların özünəməxsusluğunun qorunmasını təcəssüm etdirir. Salat analogiyası burda təsadüfi olaraq seçilməyib: salatın hər bir inqredientini ayırı-ayrılıqda dadsaq, hər bir məhsulun öz dadını qoruduğunda əmin olacağıq. Bununla belə hər bir məhsul digər inqredientlərlə birlikdə qarışdırılarda yeni və daha faydalı qida olan salat yaranır. Salat qabı modelinin məntiqi bundadır ki, cəmiyyət maksimum inkişafa fərqli mədəniyyətlərin öz kimliyini qoruyub, digər mədəniyyətlərlə dialoqa girməsi vasitəsilə nail ola bilər. UNESCO-nun Ümumdünya mədəni müxtəliflik haqqında 2001-ci il tarixli bəyannaməsinə əsasən, *“Mübadilə, innovasiya və yaradıcılıq mənbəyi kimi mədəni müxtəliflik insanlıq üçün biomüxtəliflik vəhşi təbiət üçün zəruri olduğu qədər vacibdir”* [1]. Salat qabı modelinə uyğun Birləşmiş Ştatların çin məhələlərində dükanlar, restoranlar, məktəblər, hətta tibb müəssisələri və dini abidələr çin dilində fəaliyyət göstərir. Çindən bura köç edən immiqrant doğma mühitə düşdüyündən marginallaşmanın dağıdıcı təsirinə məruz qalmır və Amerika cəmiyyətinə tədricən, öz mədəni köklərini qorumaqla inteqrasiya edir. Bütün müsbət tərəflərinə rəğmən bu nəzəriyyə də digəri kimi özündə bir çox risklər daşıyır. 2007-ci ildə Amerikalı politoloq Robert Patnem tərəfindən aparılan tədqiqat müəyyən etmişdir ki, salat qabı yanaşmasına uyğun formalaşan cəmiyyətlərdə yaşayan insanlar ümumi rifaha yönələn layihələrə daha az ehtimalla səs verib, onun reallaşmasına səy göstərəcəklər [5]. Salat qabı modeli həmçinin siyasi və iqtisadi separatçılıq riskini də özündə daşıyır. Beləki bəzi mədəniyyətlər özünəməxsus siyasi və iqtisadi baxışlara və hətta ehkamlar sisteminə malikdirlər. Məsələn, islam sivilizasiyası sələmçiliyi qadağan etdiyindən müsəlmanlara faizlə borc vermək və borc almaq günah hesab edilir. Praktikada bu o deməkdir ki, islam bankçılığının olmadığı ölkələrdə müsəlmanlar banka depozit qoya və ya bankdan kredit götürə bilməzlər. Maliyyə məsələləri qrupların yaşaması üçün həyati-vacib əhəmiyyət kəsb etdiyindən ya müsəlmanlar yaşadıkları cəmiyyətin iqtisadi düzənini öz inancına rəğmən qəbul etməli, ya da cəmiyyət ölkədə alternativ bank sisteminin mövcudluğuna icazə verməlidir. Daha təhlükəli – qrupların yüksək siyasi muxtariyyət, ardınca isə müstəqillik istəməsi ola bilər. Nümunə kimi Kataloniya, Basklar ölkəsi, Şotlandiya, Şimali İrlandiya və ya Qarabağı qeyd etmək olar. Salat qabı modeli təhsil sisteminin universallığına da təhlükə daşıya bilər. Bəzi mədəni qruplar, dini icmalar fərqli, elmə zidd, psevdo-elmi və ya kvazi-elmi baxışlara malik olub, bu baxışların təhsil sistemində əks olunmasına cəhdlər edirlər. 2018-ci ildə ABŞ-da cəmi 84% insan planetin kürə formasında olmasına tam əmin idi. Digər 16%-dan 5% iştirakçı Yerin kürə olmasına şübhə etdiyini, 2% insan Yerin düz olmasında əmin olduğunu, 2% insan Yerin düz olmasına şübhə etdiyini, yerdə qalan 7% isə cavab verməkdə çətinlik çəkmişdir [6]. Pyu Araşdırma Mərkəzinin 2015-ci ildə apardığı sorğu müəyyən etmişdir ki, Amerikada əhalinin yalnız 65%-i təkamül nəzəriyyəsinə qəbul edir. Yerdə qalan 31% iştirakçı isə planetin bioloji növlərinin həmişə olduğu kimi qaldığını düşünür [3]. Praktikada bu fikir ayrılıqları yaradılış tərəfdarları ilə təkamülçülər arasında təhsil sisteminə müvafiq düzəlişlərin edilməsi məqsədilə bəzi məhkəmə işlərinə çevrilir.

Multikulturalizm bəşəriyyətin ən böyük icadlarından biri və XXI əsrin əsas tələblərindən biridir. Lakin bu tələbin uğurla yerinə yetirilməsi tezisdə irəli sürülən əsas çağırışların elmi və fəlsəfi cəhətdən düzgün dərk edilməsindən asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. 2 ноября 2001 года.
2. Ивин, А.А. Логика. Учебное пособие Издание 2-е / А.А. Ивин. – Москва: Знание, – 2002. – 183 с.
3. Evolution and Perceptions of Scientific Consensus. Pew Research Center, 1 July, 2015 // <https://www.pewresearch.org/science/2015/07/01/chapter-4-evolution-and-perceptions-of-scientific-consensus/>
4. Indian Reorganization Act. USA. 1934.
5. Longley, R. What Is Multiculturalism? Definition, Theories, and Examples. October 15, 2020 // <https://www.thoughtco.com/what-is-multiculturalism-4689285#:~:text=Multiculturalism%20is%20the%20way%20in,harmonious%20coexistence%20of%20different%20cultures.>
6. Nace, T. Only Two-Thirds Of American Millennials Believe The Earth Is Round // <https://www.forbes.com/sites/trevornace/2018/04/04/only-two-thirds-of-american-millennials-believe-the-earth-is-round/?sh=aca8ac37ec66>

*Беженару Людмила
Ясский университет «Ал.И.Куза»*

ХРАНИТЬ И ПРИУМНОЖАТЬ ДОБРЫЕ ТРАДИЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Ключевые слова: *Азербайджанский мультикультурализм, история, румыно-азербайджанские культурно-образовательные отношения*

Açar sözlər: *Azərbaycan multikulturalizmi, tarix, Rumıniya-Azərbaycan mədəniyyət və təhsil əlaqələri*

Keywords: *Azerbaijani multiculturalism, history, Romanian-Azerbaijani cultural and educational relations*

В современном мультикультурном и в то же время глобализующемся мире Румыния и Азербайджанская Республика являются дружественными странами и близкими экономическими партнерами. Два народа – румынский и азербайджанский – более шести сотен лет связаны друг с другом дружбой и добрым пониманием. История этих отношений восходит к 1473 году, когда глава государства Аккоюнлу Узун Хасан подписал Соглашение об альянсе со Штефаном Великим. Отношения между двумя народами отмечены и в период правления династии Сефевидов (1501-1736).

Отметим, что в качестве *первого культурного контакта* между двумя странами считается участие господаря Молдовы Дмитрия Кантемира (1673-1723) в Персидском походе в провинциях Каспийского моря.

Современные отношения между нашими странами были установлены в начале 90-х годов, но реальная заинтересованность друг в друге возникла только после референдума о независимости Азербайджана и прихода к власти в Азербайджане Гейдара Алиева, первого президента свободного Азербайджана, который положил основу развития двухсторонних отношений между Азербайджаном и Румынией, будучи и первым президентом в истории Азербайджана, который совершил официальный визит в Румынию. 19 июня 1992 года были установлены дипломатические отношения между двумя государствами, 3 ноября 1998 года открылось посольство Румынии в Баку; а 21 мая 2001 года открылось Посольство Азербайджана в Румынии. Это было первое посольство Азербайджана в странах Восточной Европы. За последние годы состоялось много двусторонних контактов на высоком уровне: 14 визитов на уровне президента, визиты и встречи премьер-министров и министров иностранных дел, встречи парламентского уровня, которые стимулировали двусторонние отношения.

Сегодня *румыно-азербайджанские культурно-образовательные отношения* хорошо структурированы и организованы как на макроуровне, так и непосредственно между учреждениями культуры и образования или средствами массовой информации, на основе ряда двусторонних соглашений, договоренностей и протоколов.

В последнее десятилетие Азербайджан проводит успешную политику по продвижению азербайджанского мультикультурализма, концепции, в рамках которой страна стремится к тому, чтобы в Азербайджане представители различных народов и религий жили как одна семья. Мультикультурализм — это политика направленная на сохранение и развитие в отдельно взятой стране культурных различий. Президент Азербайджана Ильхам Алиев установил цели по продвижению Азербайджана в мире и посредством концепции азербайджанского мультикультурализма, который стал в Азербайджане образом жизни. «Сегодня мультикультурализм в Азербайджане - политика государства и в то же время образ жизни.»¹ В Азербайджане эта политика способствует укреплению дружеских и братских отношений не только между нациями и народами кавказских республик, но и в отношениях Азербайджана с другими странами. Бакинский международный центр мультикультурализма, в рамках проекта по преподаванию предмета «Азербайджанский мультикультурализм» в университетах Азербайджана и зарубежных стран, предмет который в настоящее время преподается в 42 университетах страны и 19 ведущих университетах мира, открыл в 2017 - 2018 академическом году курс «Азербайджанский мультикультурализм» при Кафедре Славистики «Петру Караман» Ясского университета «Александрю Иоан Куза». для изучения азербайджанской литературы, языка, традиций и обычаев «страны огня». За 5 лет курс посетили 94 студента, в основном студенты-филологи, студенты физического факультета и факультета информатики, но и студенты и аспиранты из Польши, Казахстана, Грузии, находящиеся в проекте Еразмус.

Как дополнительный шаг к завершению курса наши три студента приняли участие в Международных летних и зимних школах мультикультурализма, организованные Международным Бакинским Центром мультикультурализма.

Мы считаем курс по *Азербайджанскому мультикультурализму* важным шагом в культурно-образовательных отношениях Румынии и Азербайджана, и благодарны Азербайджанскому Университету Языков и лично ректору Камалу Мехтиевичу Абдуллаеву за открытие филиала Центра по Азербайджанскому мультикультурализму в Ясском университете. Лекции, видео-экскурсии, онлайн-мосты и встречи с азербайджанскими студентами и учеными, переводы и презентации книг, публикации по азербайджанской тематике и об Азербайджане – это только часть той работы, которую проводит наш Центр. Интенсивно развивающийся данный проект доказывает, что шаги, направленные на изучение толерантных основ культурной, социальной, политической сущности азербайджанской действительности, которая превратила толерантность в образ жизни, на проведение научного анализа толерантной основы этнокультурного и религиозного разнообразия, на продвижение Азербайджана в мире, успешно реализуются. За рубежом, в том числе и в Румынии, благодаря образовательной политике двух дружественных государств, сформировалась платформа общения и лобби из интеллектуальной молодежи, в лице молодых друзей Азербайджана. Считаем, что уже сложившаяся азербайджанская школа мультикультурализма способствует формированию у молодежи активной жизненной позиции, готовности к участию в общественно-политической и культурной жизни. **Молодежь, студенчество** – самая активная, динамичная составляющая общества, открытая к сотрудничеству и познанию. Вместе с тем, образованная, творческая **молодежь** является главным источником питательных сил для развития интеграционных процессов любого национального общества, в частности, азербайджанского и румынского.

Румыния была одной из первых стран, признавших государственную независимость республики. Как доказательство дружбы наших стран нужно отметить, что в Бухаресте стоит

¹ Президент Азербайджана Ильхам Алиев установил цели по продвижению Азербайджана в мире и посредством концепции азербайджанского мультикультурализма, который стал в Азербайджане образом жизни <http://multikulturalizm.gov.az/post/550/ravan-gasanov-proekt-letnikh-i-zimnikh-shkol-multikulturalizma-osushchestvlyayetsya-neposredstvenno-po-rekomendatsii-i-pri-podderzhke-prezidenta-ilkhama-alieva.html>

памятник Гейдару Алиеву и функционирует региональный филиал Фонда Гейдара Алиева. Памятник румынскому композитору Джордже Энеску был торжественно открыт в Баку. Такие символические жесты, так же как и многие другие культурные события, сближают румынский и азербайджанский народы. В Бухаресте памятник общенациональному лидеру Гейдару Алиеву установлен в 2005 году в парке, расположенном в центре города, на аллее Гейдара Алиева. По инициативе Фонда Гейдара Алиева в марте 2007 года парк площадью 8,5 га был реставрирован и после реставрации превратился в одну из самых красивых зон отдыха в Европе. Реконструкция парка проводилась на основе проекта, подготовленного архитектурским коллективом, в состав которого входил и азербайджанский архитектор Эльдар Гусейнов. Как ответный шаг 11 октября 2006 года в одном из центральных парков 8-го микрорайона Баку состоялась церемония открытия памятника великому румынскому музыканту, скрипачу, композитору и дирижеру Джордже Энеску автора Натика Алиева, Народного художника Азербайджана. В мероприятии приняли участие президент Азербайджана Ильхам Алиев и президент Румынии Траян Бэеску.²

Сегодня диалог, сотрудничество и партнерство являются ключевыми параметрами отношений между Румынией и Азербайджаном, а «румыно-азербайджанские отношения являются превосходными, с сильной тенденцией равномерно углубляться и расширяться в дальнейшем», говорил Кристиан Диаконеску, бывший министр иностранных дел Румынии. Это логический итог дальновидной, мудрой политики выстраивания отношений двух народов. Важную роль в укреплении двусторонних отношений играют культурные и научные связи. Наши университеты хранят и приумножают добрые традиции образовательного сотрудничества. Важнейшей остается задача по развитию накопленного потенциала, углублению и расширению международных связей, решению важных проблем современной науки с целью выхода наших системы образования в мировое образовательное и информационное пространство.

Уверена, что результаты, зарегистрированные в этой области проведением международных конференций под названием «ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ», посвященных Общенациональному Лидеру Азербайджана, обнадеживают и смогут привести к улучшению познания культур и народов мира.

Отрадно, что сегодня, когда диалог, сотрудничество и партнерство являются ключевыми параметрами отношений между странами, все мы становимся свидетелями работы нашей конференции как мощной площадки для диалога, способной внести неоценимый вклад в дело продвижения концепта азербайджанского мультикультурализма в мире и формирования надежных доверительных отношений в современной культуре, которая трактуется как культура Диалога.

Литература:

1. «Румыно-азербайджанские культурные и научные связи в контексте познания *другого*», Сборник Международной конференции «Гейдар Алиев: мультикультурализм как идеология толерантности», Баку, 6-8 мая 2019.
2. Людмила Беженару, «Камал Абдулла: философия полноты», в *Литературном Азербайджане*, ежемесячный литературно-художественный журнал Союза писателей Азербайджана, № 8/ 2019 г, стр. 45 -59, <http://www.reading-hall.ru/publication.php?id=17331>
3. Традиции семьи, рода и материнства в восточной культуре. В.В. Верещагин и Восток: В предчувствии евразийства: Материалы Международной научной конференции (г. Череповец, 26–28 октября 2016 г.): Сборник научных работ / Отв. ред. А.Н. Егоров, А.Е. Новиков, О.Ю. Солодянкина. Череповец: ЧГУ, 2016. 353 с. ISBN 978-5-85341-712-0224.
4. <http://multikulturalizm.gov.az/post/550/ravan-gasanov-proekt-letnikh-i-zimnikh-shkol-multikulturalizma-osushchestvlyetsya-neposredstvenno-po-rekomendatsii-i-pri-podderzhke-prezidenta-ilkhama-alieva.html>
5. Conferința internațională Dezvoltare Internațională și Democratizare, ediția a V-a, Iași, în data de 8 decembrie 2017, «*Cursul de Multiculturalism azer la UAIC*».

² «Румыно-азербайджанские культурные и научные связи в контексте познания другого», Сборник Международной конференции «Гейдар Алиев: мультикультурализм как идеология толерантности», Баку, 6-8 мая 2019.

6. Conferința Științifică Internațională înregistrată BDI, organizată de Departamentul Psihologie-Pedagogie, al Institutului "Gh. Zane", Filiala Iași a Academiei Române: DIVERSITĂȚI CULTURALE ÎN ARTĂ SI EDUCAȚIE - Dezvoltarea abilităților interculturale, a-VIII-a ediție, 9 iunie, 2017.
7. Conferința internațională "Мы лучи одного солнца" <https://www.youtube.com/watch?v=tp8PDbnafiQ&spfreload=10>, Azerbaidjan, Baku, 2-3 mai 2017.

Noureddine Kaid
University Center Salhi Ahmed of Naama – Algeria

THE MODERN PROBLEM OF MULTICULTURALISM AND THE SIGNIFICANCE OF CULTURE IN EDUCATION

Açar sözlər: *multikulturalizm təhsili, monokulturalizm, mədəni plüralizm, irqçilik, dini məktəblər*

Keywords: *multiculturalism education, monoculturalism, cultural plurality, racism, religious schools*

Ключевые слова: *поликультурное образование, монокультурализм, культурное многообразие, расизм, религиозные школы*

The debate about the meaning and purpose of education has dominated political and social life in the United States and Europe over the last decade. The conflict over educational policy has been organized around concepts and practices that employ market rules and ideology as a paradigmatic model and the imperatives of a new cultural traditionalism. "Critical Studies in Education and Culture" Are members of a massive and active community of scholars engaged in the connections between culture and education. Their project is intended to be both a critique and a positive response to these concerns and debates. It seeks to explore the significance of education as a kind of cultural policy and cultural work as a form of educational practice to broaden and expand the possibilities of democratic public life. They will address academic challenges that will add to our understanding of how critical knowledge, democratic principles, and social practices may serve as a basis for teachers, students, and other cultural workers to creatively reframe their roles as active and public intellectuals. The contemporary subject of diversity and its significance in current educational debates are addressed (Banks 2009). His goal is to understand better how multiculturalism has evolved conceptually through time and how the term's implementations have shaped educational debates. It is also a component of a current discussion on diversity in education and social sciences, including notions like integration and citizenship. In 2008 (Eade, et al. 2009) said, "Multiculturalism is still necessary, and it is much more so after 7/7 [and 9/11 (Bleich 2009)] than before." This quotation suggests that conceptual debates can allow us to test our ideas and theories about society and will enable us to focus on current issues that affect us in many areas, including education (Race 2015). In the backdrop of the national program in England and other nations worldwide, J. Eade's book addresses multiculturalism and its continued growth as a concept and its repercussions on numerous educational concerns such as religious schools and citizenship. In terms of multiculturalism and education, cultural diversity, like the concepts of identity and difference, is crucial and significant. According to (Parekh 2000), "culture is an ensemble of beliefs and practices through which a group of people understands and comprehends the world they organize their individual and communal lives." As (Parekh 2000) underlines when he asserts that multiculturalism is concerned with cultural diversity or culturally established disparities, identity and difference are intimately tied to multiculturalism. "We are all connected by culture," says (Bolton), "physically, socially, psychologically, and spiritually. We may be able to reform this society, but we will never be liberated from it. There is thus no escape from culture, just as there is no escape from multiculturalism". Multiculturalism guarantees that all citizens may maintain their identities, be proud of their ancestors and feel belonging. They allow people to be more open to and accept various cultures. Multiculturalism promotes racial and ethnic peace and cross-cultural understanding while discouraging isolation, hate, prejudice, and violence. Recognizing the

definitions of multiculturalism provided above by (Banks 2009) and (Parekh 2000), which highlight various social and educational systems, the goal of advancing diversity as a virtue in a pluralistic society should be pursued. This multicultural approach emphasizes the significance of gender, ethnicity, and racial diversity and the opportunity for variety and plurality within cultures. (Baber 2010) presents an intriguing critique of multiculturalism, stating "most people have no interest in living in co-monocultural communities." Only in recent years, as it has become clear that schools are determined to exclude everything that is not commercially viable from their curricula, has the critical education literature reflected spectacular and significant conceptual shifts and theoretical advances in what could be described as a vital enchantment and adoption of emerging postmodern social theory brinks. Critical pedagogues have broadened our understanding of the relationship between education, cultural forms, and the formation of subjectivity, whether they wish to or are compelled to. In the presence of these cultural wars, and often unprepared to adapt to demographic changes and antagonistic social relations in their ever-changing communities, educators and educational systems are increasingly turning to literature and research on multiculturalism to help ensure intercultural understanding (among students, faculty, and staff), academic success, and social success. More importantly, detailed explanations of how multicultural practices have been conceptualized and developed over time have been largely omitted from the literature. As a result, educators do not have theoretical or practical strategies to begin their systemic multicultural reforms. However, these discussions about multicultural education and the industry it has spawned have been marred by a discouraging disparity between their lofty and lofty goals and the reality of school life for minority (and majority) students. In summary, multicultural education has had a significant influence on the opportunities for minority students, racialized attitudes among majority students, the mono-culturalism inherent in school practice, and the more critical processes of power and inequality that underpin all of this. Over the years, multicultural education has made many promises but delivered few results.

References:

1. Baber, Harriet Erica 2010 *The Multicultural Mystique: The Liberal Case Against Diversity*: Prometheus Books.
2. Banks, James A 2009 *Human Rights, Diversity, and Citizenship Education*.
3. Bleich, Erik 2009 Muslims and the State in the Post-9/11 West: Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(3):353-360.
4. Bolton, Kerry *Multiculturalism as a Process of Globalisation*. *Ab Aeterno* 1(1):1-8.
5. Eade, John, Martyn Barrett, and Chris Flood 2009 *Advancing Multiculturalism, post 7/7*: Cambridge Scholars Publishing.
6. Parekh, Bhikhu 2000 *The Future of Multi-Cultural Britain*. The Parekh Report. London: Prolific.
7. Race, Richard 2015 *Multiculturalism and Education*: Bloomsbury Publishing

BÖLMƏ I

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM

*Абдиева Адалят
Шюкуфа Джабарова
Азербайджанский Университет Языков*

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА – ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: *политика, мультикультурализм, этнические группы, национальные меньшинства*

Açar sözlər: *siyasət, multikulturalizm, etnik qruplar, milli azlıqlar.*

Keywords: *politics, multiculturalism, ethnic groups, national minorities*

Сегодня в мире происходят глобальные изменения, которые затрагивают практически все сферы общественной жизни – экономическую, политическую, социально-культурную, этнонациональную, демографическую и т.д. Это в свою очередь, приводит к двум противоположным процессам: с одной стороны, происходит размывание национально-государственных границ и ускоренное продвижение наций в мировое культурное пространство, с другой, наблюдается резкое обострение этнической разобщенности и всплеск национального самосознания, иногда рост нетерпимости, религиозной вражды и даже сепаратизма. Мультикультурные общества существовали на протяжении всей человеческой истории. Мультикультурными были древний Рим и мусульманско-православный Константинополь, Российская империя и т.д.

Мультикультурность в Азербайджане имеет очень крепкие устои, богатые традиции, глубокую историю и духовные основы. Корни этой традиции уходят глубоко в историю, ведь на азербайджанской земле нашли пристанище еврейские переселенцы, бежавшие из разграбленного Иудейского царства еще 586 году до н.э. В середине первого столетия нашей эры в Азербайджане поселились первые последователи христианства, которые в последующем стали основателями Албанской церкви. Мусульмане всегда уважительно относились к представителям других культур и религий: иудеям, христианам и последователям зороастризма. Азербайджан, находясь на перекрестке Великого шелкового пути, в течение многих столетий служил мостом, связывающим Восток и Запад. Исторически Азербайджан стал родиной для многих народов, которые мирно уживались с местным населением, хотя порой они были далеки друг от друга по религиозным, нравственным, языковым привязанностям.

Сохранение традиций мультикультурности в республике возможно при постоянном внимании со стороны государственных органов. Возрождение Азербайджанского языка не мешает уважительному отношению к культурам и языкам других национальностей, проживающих на территории республики.

Азербайджан сумел сохранить межнациональную стабильность. На территории республики сосуществуют представители многих национальностей: лезгины, русские, татары, грузины, евреи, удины, курды, талыши, турки-месхетинцы, армяне и т.д. Функционируют общеобразовательные школы на азербайджанском, русском и лезгинском языках. На территории страны издаются газеты и журналы на различных национальных языках. На теле- и радио-

студиях идет вещание на 5 различных языках, посредством СМИ созданы необходимые условия для национального самовыражения и развития. Национальная политика в республике смогла выработать некие уникальные, своеобразные рецепты, которые могут быть интересны мировому сообществу. Среди них можно выделить следующие: во-первых, четкая и ясная позиция государства в отношении национальных и религиозных вопросов. Во-вторых, взвешенная позиция СМИ, политических партий и оппозиции. Именно такая позиция государства в отношении религиозных, культурных, национальных вопросов сыграла свою конструктивную роль в сохранении стабильности в нашей стране. Пример Азербайджана показывает, что мультикультурный фактор можно использовать не как средство вражды, а как инструмент налаживания диалога между различными цивилизациями. Общество, порой, стоит перед дилеммой – обеспечить свободу совести каждому гражданину или ограничить уровень терпимости. Поиск оптимальной меры согласия и диапазона толерантности становится одной из ключевых задач общества и государства. Толерантность и веротерпимость не может передаваться по наследству, от поколения к поколению, это не врожденное чувство той или иной нации. Толерантность это работа, которая должна быть приоритетной для государства и общества. Просто необходимо законодательно определить границы религиозной толерантности, порог терпимости с учетом сохранности интересов государства, общества, личности и обязать религиозные организации обеспечивать религиозную безопасность. Необходимо распространять принципы толерантности и заложить их в поведение всего общества и отдельной личности. Толерантность должна пониматься как способность человека, общества уважать мнение другого, отличного от своего. Это требует определенных усилий от людей, занимающих соответствующие должности в управленческой сфере, активности интеллигенции, готовой преодолевать различные трудности и препятствия на своем пути. Толерантность необходимо воспитывать. В создавшейся ситуации весьма актуальным является налаживание диалога между культурами и религиями в целях сохранения культурного разнообразия человеческой цивилизации. Показательным может быть опыт тех стран и регионов, в которых сильны традиции толерантности и веротерпимости. Азербайджан в этом отношении представляет собой уникальный пример сосуществования и сотрудничества многих народов и религиозных конфессий.

В рамках современной азербайджанской модели государственно-религиозных отношений все конфессии получили одинаковый статус, будучи равны перед законом. И мусульмане, и христиане, и иудеи и представители других конфессий получили равные права перед законом, обеспечивающим им возможность беспрепятственно развивать свою деятельность в республике.

Сохранение традиций мультикультурности в республике возможно при постоянном внимании со стороны государственных органов. На это имеются определенные причины. Возрождение Азербайджанского языка не мешает уважительному отношению к культурам и языкам других национальностей, проживающих на территории республики. Президент страны Ильхам Алиев регулярно поздравляет христианские и иудейские общины страны с основными религиозными праздниками. Все знаменательные даты в истории республики отмечаются совместно. Большой вклад в сохранение веротерпимости вносит Государственный Комитет АР по работе с религиозными образованиями. Руководство вышеназванной структуры регулярно проводит встречи и семинары, международные конференции с участием религиозных общин с целью достижения между ними полного взаимопонимания и налаживания более тесных связей. Определенную роль в расширении сотрудничества между представителями различных конфессий играют международные и неправительственные организации. Азербайджан сумел сохранить межнациональную стабильность.

Пример Азербайджана показывает, что религиозный фактор можно использовать не как средство вражды, а как инструмент налаживания диалога между различными цивилизациями.

Литература:

1. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма. Под редакцией акад. К.М.Абдуллаева, Баку, 2016.
2. Исмаилов А. Г.Алиев: философия национального достоинства. Баку, 1998.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: *multikulturalizm siyasəti, tolerantlıq, dövlət-din*

Keywords: *multiculturalism policy, tolerance, state-religion*

Ключевые слова: *политика мультикультурализма, толерантность, государство-религия*

Tarixi Azərbaycan torpaqları istər yerləşdiyi əlverişli coğrafiyasına, istər yeraltı və yerüstü sərvətlərinə görə daima bəşər övladının məskən saldığı diyar olmuşdur. Bundan irəli gələrək Azərbaycanda əsrlərdən bəri formalaşmış bir multikulturalizm və tolerantlıq mədəniyyəti mövcuddur. Azərbaycan türkləri tarixən yüksək əxlaqi dəyərlərə, zəngin mənəvi keyfiyyətlərə, sağlam düşüncəli yaşam tərzinə malik olmuşlar. Məhz bu səbəbdəndir ki, vətənimizdə əsrlərdir müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq içərisində yaşayırlar. Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyi qorumaq üçün düzgün multikulturalizm və tolerantlıq siyasətinin aparılması önəmli məqam olmuşdur.

Bugün biz Azərbaycan cəmiyyətini müxtəlif etnik, dini, irqi və mədəni qrupların məskunlaşdığı dünyaya nümunə ola biləcək multikultural cəmiyyət adlandırmağa bilirik.

Sovet boyunduruğundan və qadağalarından qurtulan müstəqil Azərbaycanda ilk öncə dövlət ideologiyası kimi zorla qəbul edilmiş ateizmdən imtina edilərək, dini etiqad və vicdan azadlığı təmin edildi. Bu sahədə olan boşluğu aradan qaldırmaq üçün 1992-ci il 20 avqustda Azərbaycan Respublikasında “Dini etiqad azadlığı haqqında” qanun qəbul olundu ki, burada da dini qurumların vəzifələri, hüquq və statusları müəyyənləşdirildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə ölkədə mövcud olan etnik-mədəni müxtəlifliyi nəzərə alaraq bunu öz dövlət siyasətinin prioritet sahəsinə çevirdi. Belə ki, 1995-ci il 12 noyabrda qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dövlət-din münasibətlərinin təmin edilməsi haqqında mühüm müddəalar daxil edildi. Bundan sonra dini mərkəzlərin, idarələrin, qurumların və tədris müəssisələrinin fəaliyyəti tənzimləndi, dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması və fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları müəyyənləşdirildi, onların mülkiyyət hüququ, istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti, beynəlxalq əlaqələri, dinin məktəblə münasibəti, dini icmaların xeyriyyə və mədəni-maarif fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirildi [1].

Azərbaycan əhalisinin mütləq əksəriyyəti, təqribən 96 faizindən çoxunu müsəlmanlar, yəni islam dininə etiqad edənlər təşkil etsə də, konstitusiyada digər məzhəbə qulluq edənlər arasında heç bir fərq qoyulmadı, yəni dinlər arasında tam bərabərlik təmin olundu. Bütün bunları nəzərə alsaq, Azərbaycan bu məsələyə nəinki qonşu dövlətlər, eyni zamanda bir çox dünya dövlətləri ilə müqayisədə daha çox tolerant və mütərəqqi münasibət göstərmiş oldu.

Dahi lider Heydər Əliyevin bu sahədə atdığı ən mühüm addımlardan biri də 2001-ci il 21 iyunda Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsini (DQİDK) yaratması oldu. Bu qurum dövlətin din sahəsində həyata keçirdiyi siyasətin mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. DQİDK-nin fəaliyyət sahəsi özündə aşağıdakıları ehtiva edirdi: dini etiqad azadlığının təmin olunması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi və inkişafının təmin edilməsi, dini etiqad sahəsində maarifləndirmə işinin aparılması, dini qurumların dövlət qeydiyyatının həyata keçirilməsi, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının dini qurumlarla bağlı fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, öz səlahiyyətləri daxilində dini təhsil ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi və s [5].

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideologiyasının təməlini burada yaşayan əzsaylı xalqlar və milli azlıqların qorunması və onlara qarşı humanist münasibət tutur. Azərbaycanda 100-dən artıq etnosun nümayəndəsi yaşayır, lakin buna baxmayaraq titul xalqla milli azlıqların etnik mədəni dəyərlərinin qorunmasında heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmir, və ya təqib olunmurlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, UNESCO, BMT, Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlar milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün müxtəlif sənədlər qəbul etmişlər.

Əhalinin mütləq əksəriyyətini təşkil edən və avtohton əhalisi olan Azərbaycan türkləri illər boyu ölkədə yaşayan bütün xalqlar arasında birləşdirici rol oynayıb, onlara daima tolerant bir münasibət sərgiləyib. Ulu öndər Heydər Əliyev də etnik, dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bu ölkənin vətəndaşlarına milli sərvət kimi yanaşaraq qeyd edirdi: “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürdə də, talış da, udin də, kumik da, başqası da – bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır” [4].

Heydər Əliyev multikulturalizmə dövlətçiliyin əsas mənəvi bazası kimi yanaşaraq Azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürdü. Bununla da ölkədə multikulturalizm siyasətinin banisi olmuş oldu. Azərbaycan dövlətinin demokratikliyinin və tolerantlığının nəticəsidir ki, respublikamız insan haqları və milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı 50-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur [3].

Multikulturalizm siyasətinin tərkibi olan mədəni və humanitar diplomatiyanın inkişafında UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, ölkənin birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri də böyükdür. Məhz Mehriban xanımın sayəsində zəngin Azərbaycan mədəniyyət inciləri dünya səviyyəsində təbliğ olunur. Dünyanın aparıcı şəhərlərində Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilir ki, bununla da mədəni diplomatiyamız beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır [10].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi varisi olan prezident İlham Əliyev də ölkədə mövcud olan multikulturalizm və tolerantlıq siyasətinə xüsusi önəm verir. Bu sahədə də İlham Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasətinin bariz nümunəsi kimi istər imzaladığı fərman və sərəncamları, istərsə də qoşulduğu beynəlxalq konvensiyaları göstərmək olar. O, 15 may 2014-cü il Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzini yaradır. 11 yanvar 2016-cı il Sərəncamı ilə isə 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsini və bununla bağlı Tədbirlər planının hazırlanmasını təsdiq edir [9].

Bundan əlavə ölkə başçısının təşəbbüsü ilə Azərbaycan sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası beynəlxalq forumlara, konfranslara, tədbirlərə ev sahibliyi edir. Bunlara nümunə olaraq, 2011-ci ildən demək olar ki, hər il keçirilən, Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumları, Qlobal Bakı Forumları, Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumları, nəhayət Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun “Bakı prosesi” çərçivəsində keçirilməsini qeyd edə bilərik. Bu Forumların hər birində prezident İlham Əliyev mədəniyyətlər arasında dialoqun, anlaşmanın və tolerantlığın önəmli olduğunu dəfələrlə vurğulayırdı [8].

Məhz İlham Əliyevin multikulturalizm siyasətinin uğurlusu nəticəsi idi ki, 44 günlük Vətən müharibəsində dini baxışlarından, etnik mənsubiyyətindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq hər kəsin tək Vətəni olan Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması naminə Ali Baş Komandanın ətrafında yumruq tək birləşdilər.

Ali Baş Komandan İlham Əliyevin özünün də dediyi kimi: “Vətən müharibəsində Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların böyük payı vardır. Vətən müharibəsi bir daha onu göstərdi ki, Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, qardaşlıq, həmrəylik şəraitində yaşayır və bu 44 günlük müharibə bir daha onu göstərdi ki, ölkəmizdə milli birlik, milli həmrəylik vardır [7].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995.
2. Azərbaycan tarixi, I cild, (ən qədim zamanlardan XX əsrədək), Bakı, “Azər nəşr”, 1994.
3. “Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası. 1 fevral 1995.
4. Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir. Bakı, 2017.
5. <http://www.e-qanun.az/framework/4392>
6. <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2020/sentyabr/718433.htm>
7. [http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2021/noyabr/765599\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2021/noyabr/765599(meqale).pdf)
8. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2021/dekabr/774417.htm>
9. <https://president.az/az/articles/view/17437>
10. <https://mehribanalieva.preslib.az/media-upBG4fVsbT.html>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ

Açar sözlər: *tolerantlıq, multikulturalizm, siyasət, dəyərlər*

Keywords: *tolerance, multiculturalism, politics, values*

Ключевые слова: *толерантность, мультикультурализм, политика, ценности*

*“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür...
Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur,
çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.
Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir.
Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirir”.*

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində bir-birini tamamlayan, sistemli xarakter daşıyan siyasi iradə və onun gerçəkləşməsi proqramı uğurla həyata keçirilir.

Prezident İlham Əliyevin multikulturalizmə, tolerantlığa verdiyi siyasi dəyərin dünya miqyasında real elmi, mədəni, sosial müstəvilərə köçürülməsi işində Heydər Əliyev Fondunun böyük xidmətləri danılmazdır. Bu gün Azərbaycan multikultural əməllərinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu olduqca əhəmiyyətli, möhtəşəm layihələr həyata keçirir. Bu layihələr Azərbaycan multikulturalizminin bir ölkə çərçivəsində qapalı inkişafını deyil, dünya çərçivəsində dinlərin və mədəniyyətlərin müxtəliflikləri rejimində fəaliyyət göstərməsini reallaşdırır.

Akademik K.M.Abdullayev bildirmişdir ki, “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” – deyən ümummilli lider bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi: “Əslində, Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi oldu. Azərbaycanın multikultural əməllərinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilib”.

K.Abdullayev qeyd edir ki, ümummilli lider multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edir, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən, etnik-mədəni, müxtəlif dinlərə məxsus insanların dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü: “Təbii olaraq, ulu öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd edirdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir”.

Azərbaycan dilinin dövlət dili statusuna yüksəlməsi millətin öz taleyinə sahibliyinin, dövlət qurmaq və qorumaq qüdrətinin, eyni zamanda dilinin zənginliyinin sübutudur. Bu gün Azərbaycan dilinin dövlət statuslu dillər arasında olmasına görə bu dilin mənəvi dirilik atributuna çevrilməsi yolunda böyük fədakarlıqlar göstərmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyevə minnətdar olmalıyıq.

Ölkəmizdə bütün xalqların, toplumların ürəyi eyni ritmdə vurur, fərqli dil və din mənsubları ortaq məxrəcə gələ bilirlər. Azərbaycan minilliklər boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst və heç bir maneə ilə rastlaşmadan yaşadığı bir məmləkətdir. Ölkəmizdə formalaşan tolerantlıq mühitinin nəticəsidir ki, burada yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi özünü azad və firavan hiss edir. Xalqımız qonaqpərvər, sülhsevər və humanist olduğu üçün respublikamızda yaşayan digər xalqların nümayən-

dələri özlərini hərtərəfli ifadə edə bilirlər. Azsaylı xalqların hüquqları hər zaman qorunub və onlara ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün şərait yaradılıb. Ona görə də Azərbaycan ədəbiyyatının mədəniyyətinin, ictimai fikrinin formalaşmasında, eləcə də ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunmasında qeyri-azərbaycanlılar da örnək ola biləcək vətənpərvərlik nümayiş etdirmişlər. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində Azərbaycan, tarixən, sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Ulu öndər Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Müasir Azərbaycanın banisi ulu öndər Heydər Əliyev olduğu üçün əsrlər boyu ölkəmizdə formalaşan multikultural dəyərlər məhz onun hakimiyyəti dövründə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyaraq geniş vüsət almışdır. Azərbaycanda multikultural mədəniyyətin müasir tələblər səviyyəsində formalaşmasının, sabitliyin və tərəqqinin əsas amil olduğunu nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizmin siyasi və hüquqi müstəvidə yerini müəyyən etmişdir. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçmiş və uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmışdı.

Ölkədə yaşayan hər bir millətin, etnik qrupun nümayəndəsi vahid Vətən olan Azərbaycan uğrunda çalışması üçün güclü hakimiyyət və siyasi iradə tələb olunurdu. Məhz, Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi sayəsində bu gün Azərbaycanda yaşayan bütün millətlər və din mənsubları rahat şəkildə yaşayır və öz adət-ənənələrinə, dinlərinə sadıqdirlər.

Ədəbiyyat:

1. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
2. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçiribn konfransın materialları, Bakı, Azərənəşr, 2016, 616 s.
3. Əmiraslanov Ə. Heydər Əliyevin ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti// "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçiribn konfransın materialları, Bakı, Azərənəşr, 2016, 616 s.

*Bayramova Nübar
ADPU-nun Quba filiali*

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN DİASPORASININ BANİSİ KİMİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, konstitutsiya, bərabərlik, azadlıq*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, constitution, equality, freedom*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, конституция, равенство, свобода*

Ümummili lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətdə olduğu illərdə multikulturalizmə göstərilən siyasi və hüquqi dəstək elə bir səviyyədə oldu ki, onun hüquqi və siyasi müstəvidə sarsılmaz bünövrəsi qoyuldu. Ardı-arası kəsilmədən aparılan islahatlar sayəsində tolerantlıq mədəniyyətimizi qorunub saxlanılmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət edərək Heydər Əliyev deyirdi: "Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O, təkcə dinlərin bir-birinə dözümlülüüyü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyətinə dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir. Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyyət imkanları verir" [1, s.213].

Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların və etnik qrupların hüquqlarını nəinki tanıyır və hər zaman qorunmağa çalışır, Azərbaycanda multikulturalizmin həm siyasi həm də hüquqi sütunlarını möhkəmləndirmək məqsədilə bir sıra beynəl-

xalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir və Azərbaycanın 50-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmasına şərait yaratmışdır. Bunlara Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasını, İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasını, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün normalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanı misal çəkə bilərik.

Fərqliliklərin qorunması istiqamətində aparılan siyasət Azərbaycanda milli azlıqların və etnik qrupların dilində 15-dən çox qəzet və jurnalların, televiziya və radio proqramlarını, həmçinin rəsmi Dövlət Radio stansiyasında onların dillərində yayımlanan verlişlərin, eyni zamanda ölkənin 5 regionunda yerli teleradio kanalı yaradılmasına səbəb olmuşdur [2]. Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində bu gün Azərbaycanda etniklərin mədəni dəyərlərinin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edən müxtəlif icmalar, cəmiyyətlər, milli mədəniyyət mərkəzləri xidmət göstərir. Heydər Əliyev çox gözəl başa düşürdü ki, multikultural cəmiyyətin inkişafında mədəniyyət və təhsil əsas aparıcı rola malikdir. Bunun üçün bütün islahatlarını cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin bir-birlərinə inteqrasiyasına çalışırdı. Bu səbəblərdən onun rəhbərliyi dövründə 1995-ci il, noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində qəbul edilmiş və 1995-ci il, noyabrın 27-dən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında multikultural dəyərlər “Din və Dövlət”(Maddə 18), “Dövlət dili”(Maddə 21), “Bərabərlik hüququ”(Maddə 25), “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi”(Maddə 26), “Yaşamaq hüququ”(Maddə 27), “Azadlıq hüququ”(Maddə 28), “Təhlükəsiz yaşamaq hüququ”(Maddə 31), “Ana dilindən istifadə hüququ”(Maddə 45), “Fikir və söz azadlığı”(Maddə 47), “Vicdan azadlığı”(Maddə 48) bəndlərində öz əksini tapdı.

Hakimiyyətdə olduğu müddətdə hər zaman insanları sosial və siyasi mənsubiyyətinə görə fərqləndirməməyə, hər kəsin azad, təhlükəsiz yaşamaq hüququnun təmin edilməsinə, hər kəsin ana dilində danışmasına, təhsil almasına və yaradıcılığına heç bir məhdudiyət qoyulmamasına və kiməsə ayrıseçkilik edilməməsinə, istər dini, istər irqi, istərsədə milli səbəblərə əsaslanan düşmənçilik təbliğatı aparılmamasına səy göstərirdi [3].

Heydər Əliyev özünün Azərbaycançılıq ideologiyası onun üçün ele müqəddəs idi ki, bu konsepsiya Azərbaycandan kənarında yaşayan soydaşlarımızın vahid ideya ətrafında birləşməsinə çalışırdı. Onun konsepsiyasının qayəsində dövlətin xaricdə yaşayan azərbaycanlılar qarşısında və-zifələrini, mənəvi öhdəliklərini, eləcə də bütün azərbaycanlıların Azərbaycan dövləti qarşısında müqəddəs borcunu müəyyənləşdirərək, bütün dünyaya səpələnmiş milyonları ölkənin inkişafı naminə vahid ideallar naminə səfərbər etmək dururdu [8]. Heydər Əliyev xaricdə yaşayan azərbaycanlıların taleyi haqqında daima düşünür, onun hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında” qanunun qəbul edilməsi də bu səbəbdən idi. Onun məhz bu addımı Heydər Əliyevi müstəqil dövlətimizin diaspor quruculuğu siyasətinin banisi etdi. Ümummillili liderimizin vahid azərbaycançılıq ideologiyasını hədəfləyən addımı 2001-ci il, mayın 23-də “Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında” 724 sayılı sərəncamı oldu. 2001-ci il noyabr ayının 9-u və 10-u tarixlərində Bakıda onun rəhbərliyi altında möhtəşəm qurultay baş tutdu. Bu möhtəşəm qurultayda 35 xarici dövlətdə yaşayan soydaşlarımızı birləşdirən 200-dən çox müxtəlif təşkilatın 403 nümayəndəsi və əlavə 63 qonaq iştirak edirdi. Ürəyində daima “Azərbaycan” adlı alov yatan liderimiz bu tarixi hadisəni bizə yaşatmaqla bu məkanda yaşayan bütün insanların dinindən, dilindən və mənşəyindən asılı olmayaraq bu yurdda ilahi və bəşəri haqlarının olduğunu sübuta yetirdi. Qurultayın açılış nitqində Heydər Əliyev: *“Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı birləşdirən bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı yaşatmalıyıq”* [7, s.168].

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddətdə hər zaman azərbaycançılıq ideologiyasının möhkəmlənməsinə xidmət edən qərar və sərəncamlar verməklə ölkədə yaşayan xalqları vahid bir Azərbaycan altında bərqərar etmək missiyasını həyata keçirirdi. O “azərbaycançılıq ideologiyası”nı ən ali dəyər kimi qəbul edirdi və ölkədə multikulturalizmin əsaslarını möhkəmlətməyi zəruri hesab edirdi.

Ədəbiyyat:

1. Seyidov M., Rzayev M., Zamanı qabaqlayan dahi. Bakı: 2008, 315 s.
2. Azərbaycan Respublikasında mədəni müxtəliflik // [http://www.mfa.gov.-az/content/114].
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası- Bakı-2017, səh 91.
4. V.Əliyev. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // —Heydər Əliyev və multikultural dəyərlərlə mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azər nəşr, 2016
5. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>

*Беккер Моусей
Института права и прав человека НАНА*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ЕГО ПОЛИТИКА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ МЕНЬШИНСТВ

Ключевые слова: *мультикультурализм, права человека, национальная политика, религия*

Açar sözlər: *multikulturalizm, insan hüquqları, milli siyasət, din*

Keywords: *multiculturalism, human rights, national politics, religion*

Исторически Азербайджан всегда был страной, на территории которой проживали десятки племен, наций и конфессиональных групп. На протяжении тысячелетий здесь осуществлялись контакты и происходил информационный обмен между различными цивилизациями. Помимо коренных тюркских, кавказских и ираноязычных этносов, сюда после вхождения Азербайджана сначала в состав Российской империи, а затем и СССР устремились тысячи представителей различных религиозных и этнических групп. В Азербайджане мультикультурализм складывался естественно-историческим путем. Достаточно сказать, что в стране до сих пор сохранились уникальные языки и традиции народов издревле населявших этот благодатный край. После распада СССР, пришедшие в 1992 году к власти руководители вновь созданного государства, оказались неспособными удержать в стране политическую ситуацию, что привело к росту сепаратизма и центробежных тенденций. Только после возвращения к власти общенационального лидера Гейдара Алиева этот процесс был остановлен. Будучи лидером мирового масштаба, Гейдар Алиев, как никто другой, понимал важность сохранения в стране межнационального мира и межконфессионального согласия. «То, что Азербайджанская Республика является многонациональным государством, мы считаем большим преимуществом для нашей страны». Говоря об агрессивной политике армянского государства, президент Гейдар Алиев особо подчеркивал, что этот конфликт «имеет только территориальный характер. Если мы говорим о защите прав человека, то, несомненно, должны защищаться права и армян, и азербайджанцев. У нас есть возможности создать условия для проживания по-соседски, дружески армян и азербайджанцев». Как неоднократно подчеркивал общенациональный лидер «Все граждане Азербайджана пользуются равными правами. К гражданам, исповедующим христианство, у нас также всегда относились с почтением, и они пользовались равными с остальными гражданами правами. Сейчас, когда Азербайджан является независимым государством, для азербайджанского государства, для меня как президента равенство всех граждан, независимо от языковой и религиозной принадлежности, цвета кожи, политических убеждений, представляет первостепенную важность». По желанию родителей дети получают у нас образование на русском, лезгинском, талышском, еврейском и других языках. В большинстве вузов есть русские секторы, успешно работает Бакинский Славянский Университет, открыты филиалы МГУ и МГМУ имени И.М.Сеченова. Право пользования родным языком, гарантировано статьей 45 Конституции Азербайджанской Республики. На государственном радио транслируются передачи на русском, курдском, аварском, талышском языках. Телевизионный канал СВС ведет программы на русском, армянском, английском и азербайджанском языках. В 1995 году на основании Распоряжения пре-

зидента Гейдара Алиева в школе № 46 столицы Азербайджана был открыт еврейский сектор с изучением иврита, истории и традиций еврейского народа. В 2003 году на основании Распоряжения президента Гейдара Алиева в Баку начинает свою работу общеобразовательная еврейская школа, для которой 4 октября 2010 года при активном участии Фонда Гейдара Алиева и поддержке благотворительного фонда Ор Авнер в Хатаинском районе было построено новое трехэтажное здание. Как отметил Гейдар Алиев «евреи веками живут в Азербайджане, и никогда по отношению к ним не было дискриминации. Из истории известно, что значительная часть представителей еврейской национальности переселилась в Азербайджан, спасаясь от погромов, нашли здесь приют, место, где могут спокойно жить и не испытывать дискриминацию. Это особенность нашего народа. Вместе с тем это демонстрация политики, проводимой независимым Азербайджанским государством. В Азербайджане есть европейские, горские, грузинские евреи. И все они пользуются всеми благами азербайджанской земли и всеми правами гражданина Азербайджана. Это наша твердая линия». Далее президент Азербайджана Гейдар Алиев подчеркнул: «Каждый человек любит свою нацию, гордится своим народом. Я горжусь, что я – азербайджанец, как и вы, гордитесь тем, что вы евреи. Однако нельзя по отношению к каким-то лицам, к какой-то группе людей, в той или иной стране принадлежащим к другим национальностям, относиться дискриминационно. Я категорически протестую против всех подобных проявлений и еще раз, заявляю, что и впредь буду делать все для того, чтобы евреи пользовались в Азербайджане равными правами. Мы никогда не допустим какой-либо дискриминации по отношению к национальным меньшинствам».

Однако не только национальное многообразие делает Азербайджан уникальным государством. Не менее важным является его конфессиональная составляющая, которая вобрала в себя представителей различных религиозных направлений и сект. Так, помимо основных течений ислама – шиизма и суннизма, здесь мирно сосуществуют православие и католицизм, лютеране и секты молокан, духоборов и баптистов, а также последователи двух основных направлений иудаизма.

Как отметил общенациональный лидер Гейдар Алиев: «Существующее в Азербайджане межнациональное, межрелигиозное и межэтническое положение достойно высокой оценки. Это достигнуто усилиями всех – и азербайджанцев, и русских, и украинцев, и евреев и лиц других национальностей, в том числе, наших религиозных конфессий: исламской, христианской – православной и иудейской. Думаю, что у нас есть возможность не только закрепить достигнутые успехи, но сделать еще больше и продемонстрировать всему миру, что в Азербайджане, действительно строится демократическое, правовое светское государство, где уже сформировалось светское общество, принцип толерантности не только присутствует, но и занимает доминирующее положение». Исходя из общечеловеческих ценностей, «мы провозгласили свободу личности как главный фактор демократического общества в Азербайджане. Демократизация и строительство демократического общества предусматривает, прежде всего, свободу личности, свободу человека, свободу слова, свободу печати, а также свободу вероисповедания и свободу совести. Нельзя заставлять человека переходить из одной религии в другую. Если человек сам внутренне этого хочет, то никто ему не может запретить».

Говоря о толерантности, как образе жизни, общенациональный лидер Гейдар Алиев подчеркнул, что это «не только терпимость религии друг к другу, но и терпимость к обычаям, нравам друг друга, терпимость к культурам. А что касается терпимости к культурам, то здесь вообще не может идти речи о терпимости. Речь может идти о любви, допустим, азербайджанцев к русской культуре, западной культуре, еврейской культуре и наоборот. Я знаю, что бакинцы, граждане Азербайджана, выехавшие в свое время в Израиль, создали там большое общество «Бакинец» где они собираются, поют азербайджанские песни, там звучит азербайджанская музыка, мугамы. Или же, я знаю, наш мугам, нашу музыку очень любят в Грузии. Все это выходит далеко за пределы терпимости, это уже дружба культур, взаимовлияние, взаимодействие культур».

Все эти факторы явились следствием длительного проживания в Азербайджане представителей различных национальностей и культур. Однако, как отметил общенациональный лидер Гейдар Алиев, «это было не только в XX веке, но и в XIX веке, и в прошлые времена. Сейчас, когда Азербайджан является независимым государством, это имеет особое значение, так как каждое государство, конечно, развивает и совершенствует принципы национальной культуры, национального языка, национальных обычаев и т.д., что естественно. Но это никак не может, как говорят, противостоять другим языкам, другим религиям, нравам и обычаям. Все это было достигнуто всеми нами, общими усилиями».

Время неумолимо идет вперед. Растет новое поколение, которое родилось в суверенном Азербайджане. Стареют или уходят те, кто еще помнит суровые годы разрухи, хаоса и политического противостояния. Но всегда будет жить в памяти поколений немеркнущий образ великого сына азербайджанского народа – Гейдара Алиева, благодаря которому мы сегодня имеем политически сплоченное, экономически сильное, процветающее и стабильно развивающееся государство.

Cabbarova Elnarə
ADPU-nun Şəki filiali

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, multikulturalizm siyasəti, tolerantlıq, humanizm, sülh, əməkdaşlıq*

Ключевые слова: *мультикультурализм, политика мультикультурализма, толерантность, гуманизм, мир, сотрудничество*

Keywords: *multiculturalism, multiculturalism policy, tolerance, humanism, peace, cooperation*

Müasir dövrimüzdə bütün dünya dövlətləri, xalqlar, millətlər kox böyük problemlər və təhdidlər qarşısındadır. Dünyada hökm sürən etnik separatizm, dini ayrı-seçkilik və radikalizm, terrorizm və digər bu kimi trendlərin xüsusiyyətləri artıq mövcud çərçivəni çoxdan aşmışdır. Dünyanın bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində fərqli mədəniyyətlərin toqquşmasının nəticəsində xoşagəlməz tendensiyalar meydana çıxır. İslamofobiya, irqçilik, ksenofobiya kimi təhlükəli meyillərin bəzən süni şəkildə alovlandırılması bu cür toqquşmaları daha da dərinləşdirir, nəticədə insan haqları və sosial sabitlik pozulur. Ən qorxulusu isə odur ki, baş verənlərə ədalətli yanaşma olmadıqda və ya proseslərin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri nəzərə alınmadıqda, bəşəriyyətimizin qarşısında dayanan təhdidlər daha da mürəkkəb xarakter alır, nəticədə müxtəlif radikal meyillərin güclənməsinə, ən əsası isə cəmiyyət həyatı üçün çox mühüm, vacib xarakter daşıyan məsələlərin həlli yollarında ciddi maneələrin yaranmasına səbəb olur. Demək olar ki, dünyada mövcud olan ölkələrin böyük əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir ki, onlar da həm milli mənsubiyyətinə, adət-ənənələrinə, dini inanclarına, irqinə görə bir birindən fərqlənir. Bu fərqlilik isə həmin dövlətlərə bir sıra problemlər, çətinliklər yaradır. Hətta bəzən bu fərqlilik ölkədə qarşıdurmalara, xaos, anarxiyaya, vətəndaş müharibəsinə səbəb olur ki, bu da son nəticədə həmin dövlətlərin parçalanmasına, iqtisadi və siyasi cəhətdən zəifləməsinə və məhv olmasına gətirib çıxarır [1].

Halbuki, bəşər cəmiyyətinin inkişaf tarixinə nəzər salındıqda görünürkü, hansı xalqlar, millətlərki, həm yaşadıkları ərazilərinin daxilində, həm də beynəlxalq münasibətlərdə qarşıdurmalara və müharibələrə yox, dialoqa, sülhə və birgəyaşayışa, hər cür əməkdaşlığa, həmrəyliyə can atmış, bu amillərin inkişaf etdirilməsinə üstünlük vermişlərsə, bundan rahatlıq tapmış və inkişaf etmək üçün şans qazanmışlar. Bu cür multikultural münasibətləri formalaşdırma bilməyən, cəmiyyəti tarazlaşdırmaqda yanlışlıqlara yol verən, fərdlərinə birtərəfli münasibət bəsləyən ölkələrdə isə yerli əhali də, qonşu xalqlar da ən müxtəlif səviyyələrdə problemlərlə, böhranlarla üzləşmişlər. Buna görə də bəşəriyyət hələ qədim zamanlardan multikultural həyat tərzini əhəmiyyətli sayaraq bu yola üstünlük verilməsinin zəruriliyini dərk etmişdir [2]. Hal-hazırkı dövrdə isə, multikultural həyat tərzini gündəlik yaşam fəlsəfəsinə çevirib həm daxili həm də xarici siyasətində multikultural dəyərləri bütün sferalara uğurla tətbiq etməyi bacaran məhz Azərbaycan dövlətidir.

Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və ahəngdar birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çox dinli ölkədir. Tarixən, Azərbaycanda insanlar arasında milli, dini və irqi ayrı-seçkiliyə yol verilməmiş, tolerantlıq milli mentalitetimizə xas olmuşdur. Yüzlilliklər boyunca Azərbaycanda dünya dinləri və millətləri sülh və əmin-amanlıq şəraitində dinc – yanaşı fəaliyyət göstərmişlər. Prezident İlham Əliyev də leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələrinin Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olduğunu bəyan etmişdir: “Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib. Zənnimcə, əsrlər ərzində, o cümlədən, Sovet dövründə yaranan müsbət meyillər müasir Azərbaycanda möhkəmlənir. Bu da ölkəmizdə milli həmrəyliyin əsası, müasir dinamik inkişafın təməlidir. Təəssüf ki, biz müasir dünyada çox vaxt başqa mənzərə - qarşıdurma, təcrid olunma, ayrı-seçkilik görürük. Bəzi ölkələrdə, ümumiyyətlə, yüksək səviyyədə bəyan edirlər ki, multikulturalizm siyasəti fiaskoya uğrayıb. Bu, çox təhlükəli meylidir. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun tam əksini göstərir” [3, s.14].

Qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanı çoxsaylı fərqli etnik və dini qrupların yaşadığı multikultural cəmiyyət hesab etmək olar. Hansıki, 1964-cü ildə nəşr edilmiş və dünyanın etnik mənzərəsi barədə ən fundamental tədqiqat işlərindən biri hesab edilən Dünya xalqlarının atlasına diqqət yetirdikdə Azərbaycandakı etnik müxtəlifliyin ölkənin bütün ərazisi üzrə paylanmasını görmək mümkündür [4, s.19].

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların, etnik qrupların və dini konfessiyaların nümayəndələri yaşadıkları cəmiyyət daxilində birləşirlər, ona inteqrasiya olunurlar. Nəticədə, etnik və dini zəmində cəmiyyətdə baş verəcək mümkün münaqişələrin qarşısı alınır, faktiki olaraq ölkənin multikultural təhlükəsizliyi yaranır [5].

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir” fikrinə məxsus olub, Azərbaycan tarixində tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarını siyasi müstəviyə və dövlət siyasəti səviyyəsinə çıxaran şəxs isə məhz Ümummillə liderimiz, dahi öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyev etnik-siyasi münasibətlər sisteminin mahir bilicisi kimi çox yaxşı başa düşürdü ki, “Azərbaycan” adlı məmləkəti öz canı və qanı bahasına, onu təmsil edən çoxmilliyyətli bir xalq - Azərbaycan xalqı yaratmışdır. Elə buna görə də, o millətlərin hər birinin bu müqəddəs yurdda, torpaqda haqqı və hüququ olmasını “azərbaycançılıq” ideyasında tərənnüm etmək kimi bir missiyanı öz üzərinə götürmüşdü. O, “azərbaycançılıq” ideyasını ən ali milli dəyər elan etdi. O, tolerantlığı və multikulturalizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmaqla, son dərəcə gərgin olan etnik-siyasi və geosiyasi şəraitdə, nəinki multikultural təhlükəsizliyi təmin etdi, hətta etnik siyasətdə yeni bir etalon – “Azərbaycan multikulturalizmi” etalonu formalaşdırdı [6, s.33-34].

Ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi bu strateji istiqamətdə inkişaf edən Azərbaycan bütün dünyaya örnək ola biləcək multikultural dəyərlər sistemini formalaşdırıb [7, s.5].

Dahi şəxsiyyət, Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın, mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi təsis edilmiş, Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin 15 may 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmış [8], 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il "Multikulturalizm ili" elan edilmişdir [9].

Prezidentimiz cənab İlham Əliyev 2016-cı ili ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan etməklə bütün dünyaya sülh mesajı verdi [10]. Bu addımla bir daha təsdiq olundu ki, Azərbaycan dövləti öz ərazisində məskunlaşan bütün xalqların mehriban və dostluq şəraitində birgə yaşayışının, onların inkişafının, adət və ənənələrinin qorunmasının təminatçısıdır.

Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən aparılan uğurlu daxili və xarici siyasət sayəsində ölkəmizdə multikulturalizm və tolerantlıq ənənələri elə möhkəmlənmişdir ki, artıq bugün dünya dövlətləri Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsini mükəmməl model kimi qəbul edir və öyrənir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda-multikulturalizm - ənənələri .<https://525.az/news/130175>.
2. Multikulturalizm yollarında: ədəbi-tarixi ənənələr və müasir dövlətlər. <https://scwra.gov.az/az/view/news/2604>.
3. Niyaz Niftiyev. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı 2015.205 s.
4. Атлас народов мира. Москва. 1964.
5. Azərbaycanın multikulturalizm sahəsində tanınmasının obyektiv və subyektiv səbəbləri. <https://multikultural.az/az/multikulturalizm/552>.
6. Multikulturalizmə giriş. Dərs vəsaiti. Bakı Mütərcim 2018.371 s.
7. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir. Bakı – 2016. 61 s.
8. Avropanın səhvi və Azərbaycan modeli. https://multiculturalism.preslib.az/az_others-gvn_HP6xmHE.html Multikulturalizm: multikulturalizmin-azerbaycan-modeli.<https://525.az/news/129296>
9. Multikulturalizm Azərbaycan xalqının həyat tərzidir. BAKI-2016.s88.

Cavadova Zərifə
ADPU-nun Şamaxı filiali

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI – ÖLKƏDƏ VƏTƏNDAŞ BİRLİYİ ÜÇÜN ƏSAS TƏMƏL KİMİ

Açar sözlər: *Ulu Öndər, Heydər Əliyev, azərbaycançılıq, ideologiya*

Keywords: *Great Leader, Heydar Aliyev, azerbaijanism, ideology,*

Ключевые слова: *Великий Вождь, Гейдар Алиев, азербайджанство, идеология*

*“Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir.
Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.
Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır”.*

Ümummilli Lider Heydər Əliyev

Hər bir xalqın ən böyük arzusu öz müstəqilliyini əldə etməsidir. Azərbaycan xalqı da əsrlər boyu müstəqil dövlət qurmaq, azadlığa qovuşmaq üçün daim mübarizə aparmışdır. Bu müqəddəs arzuya isə ötən əsrin sonlarında nail olunmuşdur. Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra cəmiyyətin siyasi-sosial baxımdan aktiv olan hissəsində milli ideologiya, milli özünüdərk, xüsusilə, milli identiklik (Biz kimik?) problemləri daim müzakirə obyektinə olmuşdur.

Hər hansı ideya və ideoloji sistem o zaman şüurlarda özünə möhkəm yer tuta, uzun zaman insanlığa xidmət edə bilər ki, cəmiyyət onu elm kimi qavrasın. Bunun üçün isə bu kimi şərtlər vacibdir ki, bu ideologiya və ya ideoloji sistem təcrübədən irəli gəlsin, humanist olsun və insanlığa xidmət etmiş olsun. Həm də milli-mənəvi dəyərlərə söykənmiş olsun. Çünki, hər bir millətin ehtiyacı olduğu milli ideologiyanın olmaması və ya zəif təbliğatı acınacaqlı nəticələr verə bilər, ya da o qüdrətli dövlətlər tərəfindən assimilyasiya oluna bilər. Bu baxımdan da müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda vətəndaş birliyi üçün uğurlu təməl kimi bir ideologiya, yəni azərbaycançılıq ideologiyası təşəkkül tapdı ki, bu da məhz Ulu Öndərimiz tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın milli ideologiyası ilk dəfə Yeni Azərbaycan Partiyasının nizamnaməsində əksini tapmışdır. 1998-ci il noyabrın 21-də Yeni Azərbaycan Partiyasının 6-cı il-dönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Ümummilli Lider Heydər Əliyev milli ideologiyanın şərhinə geniş yer verərək demişdir ki, ”dövlətçilik, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlər azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını təşkil edir” [1].

Ulu Öndər öz çıxışlarında həmişə qeyd edirdi ki, azərbaycançılıq ideologiyası real olaraq müstəqilliyə nail olmaq, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaqla yanaşı, həm də onu möhkəmləndirmək üçün vasitədir, xalqımızın adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq həm də müdafiə etməyi bacaran, dövlətlə onun vətəndaşlarının mənafeyini üzvi surətdə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi üçün uğurlu təməldir.

Ümummili Lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasında vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapmışdır. İdeologiya kimi azərbaycançılıq müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosiomədəni və etnik-geosiyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycan Respublikasına münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiya kimi nəzərdə tutulur.

Tarixən məlumdur ki, dövlətin ideologiyasının formalaşdırılması nə qədər əhəmiyyətlidirsə, onun praktik tətbiqi, yəni reallaşdırılması işi ondan da vacib və çətin bir işdir. Bu baxımdan da, tam əminliklə deyə bilərik ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranmış dövlətimizin qorunub saxlanması və davamlı inkişafının təmin edilməsi vətəndaş birliyi üçün əsas təməl kimi azərbaycançılıq ideyasını öz siyasi kursunun aparıcı ideologiyasına çevirmiş Ulu Öndər Heydər Əliyevin gərgin zəhmətinin və uzaqgörən siyasətinin həyata keçirilməsi zəminində mümkün olmuşdur.

“Azərbaycançılıq” ideyasının təşəkkülü keçən əsrin əvvəllərinə təsadüf edir [2, s.42]. Bu kontekstdə Azərbaycan öz milli ideyasının formalaşdırılması istiqamətində uzun tarixi bir yol keçmişdir. “Azərbaycançılıq” ideologiyasının əsas məqsədi əvvəllər milli dövlətin qurulması istəyə ilə bağlı olmuşdur. Eyni zamanda bu ideologiya unitar, hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmlənməsinə və inkişafına yönəlmişdir. Ulu Öndərin bu ideologiyası elə cür düzgün ideologiyadır ki, o, yəni “Azərbaycançılıq” müstəqil və bənzərsiz Azərbaycanı sivil dövlətlər sırasına çıxaracaq bir yoldur” [3, s.30].

Ulu Öndərimiz dəfələrlə milli ideologiyamızın azərbaycançılıq olduğunu, bunun üçün qarşıda duran vəzifələrimizi də qeyd etmişdir. Bu kontekstdə 10 noyabr 2001-ci ildə Ümummilli liderimizin Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında söylədiyi nitqində qeyd olunan bu fikirlər diqqəti çəkir: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur” [4, s.156].

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə də tarixi ənənə və təməl üzərində milli ideologiyanın formalaşması və inkişafı naminə misilsiz xidmətlər göstərmiş, milli düşüncənin milli məcrada inkişafına nail olmuş, xalqa məxsus ənənə və dəyərlər sistemini qloballaşmanın sərt təsirlərindən qorumağı da bacarmışdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli ideologiyası olan azərbaycançılıq məfkurəsinin müəllifidir və o məhz görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev çoxəsrlik tariximizdə ilk dəfə olaraq azərbaycançılığı müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideologiyası səviyyəsinə çatdırmağa nail olmuşdur.

Ulu Öndərin azərbaycançılıq ideologiyası diaspor quruculuğunda da əhəmiyyətli yer tutur. Məhz Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycan xalqını Avropanın və Qərbin mütərəqqi inkişaf meyillərini mənimsəməklə yanaşı, özünün milli mənəvi, dini dəyərlərini qoruyub saxlamağa, ona sadıq qalmağa sövq edir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də ilk gündən xalqın milli mədəniyyətinin və mənəviyyatının qorunub saxlanılmasına, inkişaf etdirilməsinə, vətəndaş birliyinin qorunmasına xidmət edən strateji siyasi kursa üstünlük vermişdir. Buna görə də dövlət başçımız daim vurgulayır ki, bu gün milli ideologiyamızın əsas tərkib hissələrindən biri məhz azərbaycançılıqdır. Cənab Prezidentimiz Ümummilli Liderimizin müdrikliklə irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideologiyasının xalqımızın həyat tərzi, əxlaq, mənəviyyat, bir sözlə maddi və mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrində istiqamətverici məfkurə olmasını, bütün azərbaycanlıları vahid bir amal ətrafında birləşdirən ideologiya kimi olmasını təmin etməkdədir. Çünki, milli bütövlüyün təcəssümü olan azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində də səfərbəredici bir ideologiyadır.

Ədəbiyyat:

1. Qəndilov S. Azərbaycan Heydər Əliyevlə müstəqillik yollarında // Dirçəliş – XXI əsr, 2001, №44, səh80-86.

2. 2.Ələkbərov F.Q. Milli ideologiya problemlərinə tarixi-fəlsəfi baxış(Ihissə). Bakı. Təknur, 2011, 408s.
3. Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik, Bakı “XXI-Yeni nəşrlər evi” 2003, 248 s.
4. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, Bakı.”Azərbaycan Universiteti”,2002,232s.

Əhmədova Türkan
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

MULTİKULTURALİZM DEMOKRATİK İNKİŞAFIN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Açar sözlər: *mədəniyyət, vahid ideya, xalq, siyasi sabitlik, multikultural ənənələr*

Keywords: *culture, unified idea, nation, political stability, multicultural traditions*

Ключевые слова: *культура, единая идея, нация, политическая стабильность, поликультурные традиции*

Multikulturalizmin Qərbi Avropa ölkələrində üzləşdiyi bir dövrdə Azərbaycan Respublikası cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəliflikləri multikulturalizm siyasəti vasitəsilə uğurla tənzimləyir. Dövlətimiz bu sahədə bir sıra uğurlar əldə etmişdir. Bütün bu uğurların əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş multikulturalizm siyasəti ilə birbaşa bağlıdır.

Azərbaycan tarixən çoxmədəniyyətli dövlət olub. Multikulturalizm termini dilimizə gec daxil olsa belə multikultural ənənələr əsrlər boyu mövcudluğunu qoruyub saxlamışdır. Tarixin bütün mərhələlərində Azərbaycan ərazisində digər xalqların nümayəndələri birgə əmin-amanlıq şəraitində yaşayıblar. Bu gün Azərbaycan dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu tarixi məkan kimi öz tolerant və multikultural ənənələrini uğurla inkişaf etdirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev mürəkkəb bir dövrdə Azərbaycanda ümumxalq birliyinə, xalqın vahid ideya ətrafında birləşməsinə nail olmuşdu. O, multikulturalizm siyasətini dövlətin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi.

Tolerantlıq mühiti və multikultural ənənələr Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müdrikcəsinə formalaşdırdığı dövlət-din siyasətinə uyğun olaraq daha da möhkəmlənmişdir. Onun siyasi məmarı olduğu müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasında vətəndaşlarımızın vicdan azadlığı və tolerantlığın birbaşa dövlət sənədlərində əks olunduğu bir sıra digər hüquq və azadlıqlar öz yerini tapmışdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Bununla bağlı “Bərabərlik hüququ” (maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (maddə 44, bəndlər 1, 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələri göstərmək mümkündür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin, tarixinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin azərbaycançılıq məfkurəsinin metodologiya və strategiyasını formalaşdırdı. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə məhz azərbaycançılığın mənəvi əsası kimi yüksək qiymət verirdi: “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan dilini əbədi edibdir və bu gün Azərbaycan dilimiz yaşayır və yaşayacaqdır. Qoy Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların dili olsun. Bu dil bu gün azərbaycanlıların mənəvi birliyinin əsasıdır” [4, s.142].

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tarixən vətəndaşlıq hüququ qazanmış və dünya miqyasında geniş yayılmış “Azərbaycan dili” anlayışının qanuni haqqı özünə qaytarıldı.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin bütün dünyada aforizmə çevrilmiş “fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” kəlamı yüksək vətəndaşlıq şüuru kontekstində milli etnoqrafiya ilə milli ideologiyanın dialektik əlaqəsini bütün aydınlığı və mükəmməl fəlsəfi ilə təsbit edir [1, s.8].

Müasir multimədəni cəmiyyətlər kulturoloji strategiyalara əsaslanan düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit inkişaf edə bilməzlər. Bunun sübutlarından biri Azərbaycan Respublikasının inkişafıdır ki, burada Azərbaycanın milli mədəniyyətinə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya edən müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik şəkildə inkişaf edirlər. Multikulturalizmdən imtina etmək yaxşı heç nə vəd etmir, çünki bu, bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, fobiya, qarşıqoymaya və qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparıb çıxaran yoldur.

Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş multikulturalizm siyasəti bu gün Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Bu siyasət Azərbaycanın sürətli inkişafının əsaslarını müəyyən edir.

Azərbaycanda multikultural mühitin əsasında duran amillərdən bəhs edərkən, ilk növbədə siyasi sabitliyi, sosial və iqtisadi inkişafı qeyd etmək vacibdir. Dövlət başçısı İlham Əliyev müxtəlif tədbirlərdə, irimiqyaslı beynəlxalq toplantılarda çıxışı zamanı mütləq multikulturalizm məsələsinə yer ayırır və bunun vacibliyini vurğulayır. Təsadüfi deyil ki, dövlət başçısının qərarı ilə 15 may 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradıldı. Bakıda beynəlxalq səviyyədə bir mərkəzin açılmasını son dərəcə təbii və işgüzar şəkildə qəbul etmələri məhz Azərbaycanın bu gün dünya multikulturalizminin mərkəzinə çevrilməsi reallığını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov N. Sərdarov V. Cəfərov A. Azərbaycançılıq ideologiyasının etnoqrafik əsasları. Bakı, "Elm və təhsil", 216 səh.
2. Məmmədova S.K. "Mədəniyyətsünaslıq", (dərs vəsaiti) Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı-2001, 202 səh.
3. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm, Bakı, 2015. 408 səh.
4. Xəlilov S. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. – Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2002 – 232 səh.

*Əhmədova Yeganə
Gəncə Dövlət Universiteti*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ

Açar sözlər: *ümummilli lider, hakimiyyət, inkişaf, dəyər*

Keywords: *nationwide leader, power, development, worth*

Ключевые слова: *общенациональный лидер, власть, развитие, ценность*

1969-1982-ci illər azərbaycanlıların sürətlə milli özünüdərək dövrü idi. Ulu öndər 1997-ci il yazıçıların X qurultayındakı nitqində demişdi: "1969-cu ildən tale mənim üzərimə böyük bir vəzifə, böyük bir məsuliyyət qoymuşdu. Mən məsuliyyəti dərk edərək o vəzifəni layiqincə həyata keçirməyə çalışaraq həmişə hesab etmişəm, indi də hesab edirəm ki, ədəbiyyata, mədəniyyətə, multikultural dəyərlərə diqqət yetirmək, ədəbiyyatdan, mədəniyyətdən, milli mənəvi dəyərlərdən həyatın başqa sahələrində müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsi üçün istifadə etmək lazımdır" [2, s.35].

1969-1987-ci illərdə Heydər Əliyev Sovet rəhbərliyində təmsil olunarkən, Azərbaycanın milli-mənəvi varlığını və dəyərlərini qabarıq şəkildə təsvir, tərənnüm və təbliğ edən yüzlərlə dəyərli sənət əsərlərinin yaranması üçün müstəsna xidmətləri olub. Bəzi insanlar Anarın, Eldar Quliyevin, Rüstəm İbrahimbəyovun, Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rza Ulutürkün və başqa yazarlarımızın əsərlərində əks olunan azərbaycançılıq ideologiyasını, milli-mənəvi dəyərlərimizin oyanışını dərk etməyərək tez-tez ulu öndərə müraciət edir və həmin əsərlərin qarşısını almaq üçün müəlliflərə təzyiqlər göstərirdilər. Ulu öndər Heydər Əliyev o dövrdə də həmin əsərlərin milli ideologiyamızın inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd edərək onlara daha çox yer ayrılmasını tövsiyə edirdi. Ümummilli lider həmin dövrü belə xarakterizə edirdi: "Əgər o vaxtlar milli ruhlu yazarlarımız təqib olunmayıbsa, onları nədənsə məhrum etməyiblərsə, demək o da bizim nailiyyətimizdir. Bu bizim o vaxtlar çətin dövrdə apardığımız düzgün siyasətin nəticəsidir. Mən nə etmişəmsə, şüurlu etmişəm. Bütün gördüyüm işlərə görə də heyifslənmirəm. Hamısını xalqın naminə, millətin naminə, doğma Azərbaycanım naminə etmişəm" [2, s.35].

Azərbaycanda multikultural ənənələrin mövcudluğu uzaq keçmişdən bugünümədək "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda aşkar şəkildə görünür. Bunun fonunda müasir dövrdə həllini tapası yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək. Bunu isə bir tək insan edə bilərdi – Ulu öndər Heydər Əliyev. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siya-

səti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni, siyasi mərhələyə qaldırdı.

Azərbaycan müstəqilliyinin ilk dövründə ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi. O öz siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycanın çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirib onu keyfiyyətə yeni bir müstəviyə keçirdi. Bu müstəvi siyasət müstəvisi idi [5, s.6].

Heydər Əliyev doğma xalqının ən yaxşı adət-ənənələri ruhunda tərbiyə almış insan idi. Azərbaycanın mədəniyyəti və tarixi, Azərbaycan xalqının taleyi onun bütün dövlətçilik fəaliyyətinin meyarı idi. Ulu öndərin ana dilinə qayğıkeş münasibəti, Azərbaycanın zəngin mədəni irsinə qayğı ilə yanaşması, müstəqil müasir Azərbaycan dövlətinin yaradılmasına yönəlmiş söyləri – bütün bunlar onun nə qədər vətəninə, dövlətinə bağlı olduğunu göstərirdi [4, s.10].

Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi “Dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşları eyni hüquqlara malikdirlər və bu hüquqlar qorunmalıdır” [3, s.12].

Ulu öndər təbii olaraq etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və əsas mənəvi bazası olan Azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O, qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən də “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da – bütönlükdə hamısı azərbaycanlıdır” [1, s.48].

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi Ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verirdi [1, s.48-49]. Beləliklə, Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etməklə ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını qoymuşdur.

Ulu öndər dahi şəxsiyyət, geniş diapazonlu siyasətçi və diplomat idi. O, zəngin erudisiyaya malik olmaqla yanaşı, dövlət idarəçilik məsələlərinə dərinlən bələd idi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini xalqımız üçün böyük nailiyyət hesab edərək, bütün əməyini, zəhmətini bu müstəqilliyin saxlanılmasına, qorunmasına sərf etmişdi. O, ikinci dəfə hakimiyyətə gələrkən vəd etdi ki, bütün ömrünün qalan hissəsini Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə və inkişaf etməsinə sərf edəcəkdir [2, s.39].

Heydər Əliyev xalqının rifahı naminə yorulmaq nə olduğunu bilməyən, müstəqil Azərbaycanımız üçün öz sağlamlığını belə əsirgəməyən dahi şəxsiyyət idi. Xalq onun üçün mübarizə apararı bu cür böyük oğullarını əsrlər boyu qəlbində yaşadacaqdır. Onun Azərbaycan xalqına etdikləri hər zaman böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Gələcək nəsillər də Ulu öndəri böyük ehtiramla yad edəcək və ona olan sevgi və məhəbbətlərini izhar edəcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K., Nəcəfov E. elmi redaktəsi ilə “Azərbaycan multikulturalizmi” ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, 2017.
2. Əsgəroğlu İ. redaktəsi ilə, “Zəmanəmizin böyük Azərbaycanlısı” Xüsusi buraxılış, Bakı, 2002.
3. Heydər Əliyev. “Müstəqillik yolu”. Seçilmiş fikirlər. Bakı. 1997.
4. Mehdiyev R. “Tarixi idrakın elmiliyi problemlərinə dair”, Bakı – “Şərq-Qərb”, 2013.
5. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli: fəlsəfi, sosioloji və hüquqi baxış. Beynəlxalq elmi konfransın materialları /baş red. İ. Məmmədzadə; burax. məs. Q. Camalov, H. Hüseynov. Bakı. 2016.

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN ROLU

Açar sözlər: *azərbaycançılıq, ideologiya, milli-mənəvi dəyərlər, adət-ənənələr, dahi şəxsiyyət*

Keywords: *Azerbaijanism, ideology, national-moral values, traditions, genius personality*

Ключевые слова: *азербайджанство, идеология, национально-нравственные ценности, традиции, гениальная личность*

Azərbaycan dünyanın qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik ölkələrindən biridir. Qədim dövrdən başlayaraq müasir dövrümüz də daxil olmaqla Azərbaycan xalqı özünün zəngin adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini, etnik psixoloji xüsusiyyətlərini daha da inkişaf etdirmiş və bunun əsasında azərbaycançılıq ideologiyası yaranmış və formalaşmışdır [1, s.86]. Babək, Koroğlu, Həzi Aslanov kimi vətənin qəhrəman oğulları, Nizami, Füzuli, Nəsirəddin Tusi, Bəhmənyar kimi xalqımızın görkəmli şair və yazıçıları, Şah İsmayıl Xətai, Əhməd Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi siyasi dövlət xadimlərimiz azərbaycançılıq ideyalarının meydana çıxmasında, bərqərar olmasında, inkişafında və geniş yayılmasında mühüm rol oynamışlar. Məsələn, Əhməd Ağaoğlunun bu baxımdan aşağıdakı fikirləri olduqca dəyərlidir. Mütəfəkkirə görə, həm özünün, həm də başqalarının milli duyğu və düşüncələrinə hörmət bəsləmək həqiqi millətçi üçün olduqca vacib şərtidir. Yalnız belə olduqda “mədəni bir dövlətdə bir neçə millət birlikdə yola gedə bilər”, “tərəqqi və əxlaqın ali idealları” onların arasında “bağlayıcı halqa” olar; o ideallar ki, milli dövlət quruluşunun əsasını təşkil edir [2, s.127].

XX əsrin ikinci yarısından etibarən ölkəmizdə Azərbaycançılıq ideologiyası özünün yüksək inkişaf mərhələsinə daxil oldu. Bu dövr məhz dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Azərbaycan siyasi sisteminin yaradıcısı, azərbaycançılıq ideologiyasının banisi olan Ulu öndər Heydər Əliyev doğrudan da, Azərbaycan xalqının həyatında olduqca müstəsna rol oynadı. Azərbaycançılıq ilk növbədə 1992-1993-cü illərdə ölkədə genişlənən separatçılıq hərəkatlarına qarşı ideya mübarizəsi kimi irəli sürüldü, həmçinin ölkədə yaşayan bütün etnik qrup və xalqları ümumdövlət mənafeləri əsasında real surətdə birləşdirməyi nəzərdə tutdu. Azərbaycançılıq ideyasının formalaşmasında 90-cı illərdə, dövlət müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində başlanmış xalq və milli azadlıq hərəkatları da əhəmiyyətli rol oynadı.

Yalnız Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycan vətəndaşlarını vahid amal, ideya və bir məqsəd ətrafında birləşdirəcək milli ideologiyanın yaradılması sahəsində, bu ideologiyanın dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması istiqamətində mühüm işlər görüldü. Ümumxalq birliyinin dərin hüquqi-siyasi və nəzəri əsasları işlənib hazırlandı və azərbaycançılığın tarixən formalaşmış ayrı-ayrı komponentləri vahid sistem və konsepsiya halına gətirilməklə dövlət idarəçiliyinin çox mühüm elmi nəzəri əsasına çevrildi. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası bu baxımdan mahiyyətə real məzmun daşıyaraq praktikada realizə imkanları qazandı [3]. Ulu Öndər daim vurğulayırdı ki, azərbaycançılıq ideyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün əhəmiyyətli vasitədir [3]. Bir mühüm cəhəti xüsusi ilə vurğulamaq yerinə düşər ki, 1995-ci ildə şəxsən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış və qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da, ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqların, etnik qrupların hüquq və azadlıqları bütöv şəkildə təsbit olundu. “Bərabərlik hüququ” (maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (maddə 44, bəndlər 1 və 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (maddə 45, bəndlər 1 və 2) və s. Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin siyasi modelini bütün dünyaya bəyan edərək qeyd edirdi: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” [4, s.34].

Azərbaycançılıq ideologiyası mübaligəsiz deyə bilərik ki, həm də, müasir dünyamızda yaşayan bütün azərbaycanlıların bir milli birlik bayrağı altında birləşməsinə də böyük töhfə verdi. Dün-

ya azərbaycanlılarının ruhən və əqidəcə xalqımızın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilməsi, əqidə və əməl birliyi zəminində birləşməsi, lobbicilik fəaliyyətinin dəyərincə genişləndirilməsi, Azərbaycançılıq ideyasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamət kimi inkişaf etdirilməsi – bütün bunlar Azərbaycançılıq konsepsiyasının ən mühüm struktur elementlərini təşkil etmişdir [5, s.60]. “Bütün Azərbaycanlıların indi dünyada bir vətəni var. O da Azərbaycan Respublikasıdır. Bir dövlətimiz var. Bu müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır, onun dövlətidir. Gəlin hamımız bu dövlətin, bu vətənin ətrafında birləşək” [6, s.70]. Doğrudan da, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunması prezidentin fərmanı ilə keçirilməsi nəzərdə tutulan “Dünya Azərbaycanlılarının Qurultaylarının Keçirilməsi”ndə öz əksini tapdı [7, s.3]. “Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2001-ci il tarixli Sərəncamı ilə verilmiş və bu Sərəncama əsasən 2001-ci il noyabr ayının 9-10-da Bakı şəhərində keçirilmişdir. Bu qurultay yer kürəsinin müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsində, sıx əlaqələrinin qurulmasında və onların təşkilatlanmasında əhəmiyyətli rol oynadı.

Siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, hamı etiraf edir ki, Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın istəyi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra Azərbaycanda əldə edilmiş milli birlik respublikamızın ən qiymətli mənəvi-ideoloji sərvətlərindən biridir. Bu siyasi xətti özünün konkret addımları ilə kamil elmi-nəzəri konsepsiya səviyyəsinə qaldırmışdır [8]. Bu konsepsiya hal-hazırkı dövrdə Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Beləliklə, Prezident Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan azərbaycançılıq ideologiyası müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi, mənəvi həyatında mühüm nailiyyətlərin əldə olunmasında böyük rol oynamış və bu istiqamətdə tədqiqatların aparılmasına zəruri ehtiyac vardı.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan diasporu. Tammətnli elektron materiallar məcmuəsi. (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası) - 2005.
2. Mirəhmədov Ə. “Əhməd bəy Ağaoğlu”. Bakı, “Ərgünəş”, 2014.
3. <https://tarix.konspekt.az> › 392. Bu sayfanın çevirisini yap. “Azərbaycançılıq” Azərbaycan dilində tarix dersləri və testlər 24 Nis 2019 – Bu adət-ənənə bizim *multikulturalizm* mədəniyyətimizi dünya... “Azərbaycançılıq” xalqımızın çox əzab və əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir ...
4. Hacıyev A.N., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, 2018. 34.
5. Azərbaycançılıq ideologiyası: ənənə və müasirlik. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019. 60.
6. Q.Əliyev. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. B. Qismət 2003 s. 70.
7. <https://files.preslib.az> › site › diaspora PDF II FƏSİL Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı 1. 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı keçirilsin. 2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı Dünya ... 23 sayfa
8. Cəbrayilov R. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası. “Azərbaycan” qəzeti. 17 may, 2021-ci il.

Əliyeva İlahə
Bakı Biznes Universiteti

MULTİKULTURALİZM VƏ DİSKURS

Açar sözlər: *multikulturalizm, diskurs, plüralizm, mədəniyyət, modernizm, millətlərarası ünsiyyət*

Keywords: *multiculturalism, discourse, pluralism, culture, modernism, international communication*

Ключевые слова: *мультикультурализм, дискурс, плюрализм, культура, модернизм, международная связь*

Müasir mədəniyyət fəlsəfəsinin təfəkkür yaradan sahələrindən biri olan multikulturalizm açıq diskursdur, belə ki, bu sahənin nəzəri problemləri çox müxtəlifdir. Daim böyüyən, qloballaşan məsələlərin geniş spektrini ehtiva edir: post-ənənəvi fəlsəfənin formalarının axtarışı; alternativ mədə-

niyyət paradigmasının formalaşması; plüralizm, dəyişkənlik, identiklik və s. Qeyd olunmuş multikulturalizm çalarları, yəni multikultural məsələlərin təhlili bir başa diskursda aparılır.

Multikulturalizm fenomeninin təhlilində məsələlərin müxtəlifliyinə görə bir nəzəriyyəni ayrıca qeyd etmək çətindir. Daha doğrusu, radikal sol ideologiyanın ideya konqlomerasiyasını nəzərdən keçirmək olar; ənənəvi (həyat fəlsəfəsi, fenomenologiya) və post-ənənəvi (post-strukturalizm) fəlsəfənin bəzi ideyaları; müasir Qərb siyasi fəlsəfəsinin ideyaları; post-sosiologiya [4, s.67]. Müxtəlif yanaşmaların sintezi ona gətirib çıxarır ki, multikulturalizm tam konstruksiya deyil, daha çox meydana çıxan yeni ideya və konsepsiyalarla daim tamamlanan proses formalaşmasıdır. Bu vəziyyət ən azı iki səbəblə bağlıdır: tədqiqat predmetinin qeyri-müəyyənliyi (multikulturalizm formalaşma mərhələsindədir); post-ənənəvi fəlsəfənin kateqoriyalı aparatının əks olunmaması, çünki yenilikçi anlayışlar (özgəlik, başqalığ, fərqlilik, dağınıq mədəni təcrübə və s.) məzmun və formasını dəyişdirərək fəlsəfi diskursda yenidən kök salmağa başlayır.

Modernizm monokulturasına alternativ olaraq multikulturalizm aşağıdakı prinsiplərə əsaslanan yeni mədəniyyət tipini təklif edir:

- hər bir mədəniyyətin dəyərini və unikallığını təsdiq edən multikulturalizm;

- başqalığa münasibətdə tolerantlıq prinsipini əsaslandıran tolerantlıq;

- etnomərkəzsiz mədəni kimlik. Multikulturalizmin yeni mədəniyyət tipinin dominantı kimi seçilməsi onun tərəqqinin, maarifçiliyin metapovestlərinə əsaslanan modernizm monokulturasına münasibətdə radikalılığı ilə bağlıdır [2, s.326].

Multikulturalizmdə mövzu probleminin yenidən şərh edilməsi bir sıra müasir fəlsəfi cərəyanlarda geniş yayılmış ideya ilə paralellik təşkil edir ki, subyekt ideyası artıq fəlsəfi təfəkkürün son problemi deyil. Müasir epistemoloji vəziyyət post-subyektiv kimi görünür. Mövzu yüksək dərəcədə gözlənilməzliklə dəyişən bioloji, psixoloji, psixi struktur kimi görünür.

Post-mədəniyyət fəlsəfənin bir sıra istiqamətlərini müəyyən edir, onların daxilində sərt dioxotomiyaya əməl etmək praktiki olaraq mümkün deyil: subyekt – obyekt. Belə cərəyanlara struktur psixoanaliz, dekonstruktivizm və multikulturalizm daxildir. Struktur psixoanaliz kontekstində C.Lakan şüursuzun varlığının linqvistik formasını özgənin nitqi kimi müəyyən etmişdir. Mənlik şüursuzluğun impulsları ilə deyil, ümumi simvolik nizama daxil edilməsi ilə müəyyən edilir [3, s.184].

Mövzu real arasında əlaqə kimi xəyali və simvolik, təfəkkürün varlıqdan uzaqlaşması nəticəsində mərkəzsiz kimi səciyyələnir. Şüursuz bir dil kimi, reallıq isə mətn kimi görünür. "... Mətnlər davam edən sosial və tarixi transformasiyaları əks etdirən, plüralist cəmiyyətdə yaranan səslərin çoxluğunu təqdim edir" [5, s.425]. Mədəniyyətdə multikultural plüralizm ideyası oxucuya, mətnə və şərhə marağı stimullaşdıran post-strukturalist "açıq iş" konsepsiyasıdır və bilavasitə diskursda özünü ifadə edir.

Mədəni mübarizə kimi diskurs hazırkı tədqiqat ənənələrindəki mədəni balanssızlığa meydan oxuyur və qloballaşmanın sürətləndirilmiş prosesləri şəraitində daha yaxşı mədəniyyətlərə münasibətləri asanlaşdırmaq üçün kulturalist perspektivi müdafiə edir. Bu, qeyri-əsas mədəniyyətlərdə diskurslarla ilk məşğulluqdur [2, s.149]. Diskurs ictimai, peşəkar, media və mədəniyyətlərə münasibətdə geniş spektrli məsələləri əhatə edərək, original, müxtəlif geosiyasi kontekstlərdən baxışları uyğunlaşdırmaqla mədəni aktual problemləri həll edir.

Davamlı multikultural qloballaşma prosesinin təsiri altında millətlərə münasibət, diskursun inkişafı və sosial-mədəni amillərin təsirini araşdırmaq müasir dilçilərin üzərində olan ən vacib elmi tədqiqat obyektinə çevrilmiş akademik yüküdür. Qloballaşma tendensiyası mühüm sosial-mədəni, kommuniya və kommunikasiya məsələlərini gündəmə gətirməklə yanaşı, beynəlxalq perspektivin geniş vüsət aldığı multikulturalizm və diskurs sahəsinə də təsir göstərmişdir. Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyətin multikultural münasibətlərin qurulması, xüsusi prosedurların daha da uyğunlaşdırılmasını təmin etmək üçün spesifik mədəni aspektlər müvafiq şərtləndirici faktorunu təmsil etməklə diskursun tənzimlənməsinin təmin olunması mühüm rol oynayır. Xüsusilə müxtəlif kontekstlərdə qüvvədə olan normativ mətnlərdə özünü büruzə verir ki, bu mətnlər tək-cə müxtəlif hüquqi və mədəni sistemlərə görə deyil, həm də müxtəlif dil kodlarının istifadəsinə görə uyğunluq prosesinin məhsuludur.

Ədəbiyyat:

1. K.M.Abdullayevin Azərbaycan Respublikasının millətlərə münasibət, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2016.

2. Kamal Abdulla. Azərbaycan Multikulturalizmi. Bakı. 2017. 422 s.
3. Насыев З. "Sosial fəlsəfə", "Социальная философия", "Social Philosophy". Bakı., Ayna Mətbu evi, 2001. 496 s.
4. Автономова Н.С. Рассудок, разум, рациональность. М.: Наука, 1988.
5. Mariela Vargova. Dialogue Pluralism and Change: The Intertextual Constitution of Bakhtin, Kristeva and Derrida // Res Publica. 2007. Vol. 13, № 4.
6. Толстов А.Б. О двух основаниях человеческой рациональности // Философское исследование феномена рациональности. М.: ИФФМ, 1989.

Əmrahov Mais
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

MULTİKULTURALİZM: DƏYİŞƏN DƏYƏRLƏR VƏ AZƏRBAYCAN MODELİ

Açar sözlər: *çoxmədəniyyətlilik, mədəni irs, tolerantlıq, dini dözümlülük*

Keywords: *multiculturalism, cultural heritage, tolerance, religious tolerance*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культурное наследие, толерантность, веротерпимость*

“Multikulturalizm” termini siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə – Avstraliyada İmmiqrasiya naziri vəzifəsində çalışmış Al Kresbi tərəfindən daxil edilmişdir. O, anglosaksonlarla yeni avstraliyalılar arasındakı nifaqın aradan götürülməsində çox səy göstərmişdir. 1979-cu ildə hökumət Mədəni Müxtəlifliyin Problemləri üzrə Avstraliya İnstitutunu, 1987-ci ildə isə Multikulturalizm Problemləri Komitəsini yaratdı. Bu, Avstraliya dövlətinin immiqrasiya siyasətində necə mühüm rol oynadığının və onun irqçilikdən multikulturallığa qədər inkişafında əldə etdiyi parlaq uğurların göstəricisidir.

Multikulturalizmin nəzəri əsasını *liberalizm*, xüsusən də *liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq* kimi dəyərləri təşkil edir. Multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından *tolerantlıqla* sıx bağlıdır. Bundan başqa, multikulturalizmlə əlaqədar olan *izolyasionizm (təcrid etmə), assimilyasiya və aparteidi* kimi digər təzahürləri görürük.

Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişafı tarixi təkamülün xüsusiyyətləri ilə, konkret olaraq, sosial amillərlə müəyyənənmişdir. Multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və inkişafında *demokratiya* mühüm rol oynayır, daha dəqiq desək, demokratiya multikultural cəmiyyətin təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Multikulturalizmin modeli – müxtəlif mədəni identikliyə və plüralizmə sahib olan insanların və icmaların harmonik yanaşı yaşaması ilə hüquqi qurumlar vasitəsi ilə təmin olunan bir cəmiyyətdir və humanist mənada fərqli mədəni dünyagörüşlü xalqların dinc yanaşı yaşamasının qiymətli və əvəzsiz təcrübəsidir [6, s.7].

Azərbaycan Respublikası polietnik dövlətdir. Dövlət Azərbaycan türklərindən və avtohton milli azlıqlardan – *udinlərdən, ingiloylardan, qızılardan, xınalıqlardan, buduqlardan, tatlardan, talışlardan, ləzgilərdən* və b. təşkil olunmuşdur. *Bu millətlərin tarixən Azərbaycandan başqa vətənləri olmamışdır* və buna görə də Azərbaycan türkləri ilə birlikdə vahid polietnik Azərbaycan millətinin nümayəndələri hesab olunmaqda haqlıdırlar. Onlardan başqa respublikada *ruslar, ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar, almanlar və tatarlar* yaşayırlar. Bu milli azlıqların hər birinin müvafiq olaraq tarixi vətəni vardır və Azərbaycan ərazisində yaşayan avtohton milli azlıqlara aid edilirlər. Təkcə Bakıda iyirmidən yuxarı müxtəlif mədəni icmalar fəaliyyət göstərir. Bunların arasında: *rusların, ukrainlərin, kürdlərin, lakların, ləzgilərin, slavyanların, tatların, tatarların, gürcülərin, ingiloyların, talışların, avarların, Axıska türklərinin, Avropa və dağ yəhudilərinin, gürcü yəhudilərinin, alman və yunanların* cəmiyyətləri vardır. Etnik azlıqların kompakt şəkildə yaşadıkları rayonlarda da belə icmalar mövcuddur. Bunlara Quba rayonundakı dağ yəhudilərinin məskəni Qırımızı Slobodanı, öz dili, özünəməxsus adət və ənənələri ilə məşhur olan Xınalıq kəndini, İsmayılı rayonundakı Molokan kəndi İvanovkanı, Qəbələ rayonundakı udin Nic kəndini və başqa milli azlıqların yaşadığı onlarla belə məskənləri göstərmək olar və onların hamısı Azərbaycan ictimaiyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Etnik azlıqlara yerli əhali ilə bərabər mədəni hüquqlar və ölkənin mədəni irsin-

dən istifadə hüququ verilmişdir. 2013-cü il 31 oktyabr-1 noyabr tarixlərində Bakıda keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumda çıxışında beynəlxalq münasibətlər üzrə ekspert, “İsrail-Azərbaycan” (“AZİZ”) Beynəlxalq Assosiasiyasının idarə heyətinin üzvü Arye Qut bildirmişdi ki, Azərbaycan Respublikasının Quba rayonundakı Qırmızı Qəsəbə Qafqazda yəhudilərin kompakt şəkildə yaşadığı yeganə yerdir. Oradakı ikimərtəbəli, altıkümbəzli sinaqoq 2001-ci ildə bərpa olunaraq istifadəyə verilmişdir [3, s.128].

Etnik azlıqların kompakt yaşadığı yerlərdə ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində doğma dil tədris olunur, müvafiq dillərdə tədris proqramları və dərs vəsaitləri, folklor və şeir məcmuələri, bədii ədəbiyyat nəşr olunur, qəzet və jurnallar çıxır, dövlət milli teatrları və bədii özfəaliyyət kollektivləri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda mövcud olan mədəni simbioz (müştərək yaşama) və müxtəlif ənənələr maddi və mənəvi mədəniyyətin tarixi abidələrində həkk olunmuşdur. Maddi mədəniyyət abidələrinin qorunması çərçivəsində Astara, Qax, Quba, Zaqatala və digər rayonların tarix-diyarşünaslıq muzeylərində həmin ərazilərdə yaşayan etnik azlıqların irsini və ənənələrini əks etdirən ekspozisiyalar təşkil olunur. Kitabxanalar milli azlıq nümayəndələrinin kitablarının təqdimatı keçirilir və bu kitablar kitabxananın fonduna daxil edilmişdir.

Ölkə daxilində, eləcə də beynəlxalq arenada mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tarazlı şəkildə qurulmasında, üç dini dövrdən – zərdüştlük, xristianlıq və islamdan keçən və öz şüuruna bunları həkk etdirən Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşı vacib rol oynayır. Azərbaycanda *dinlərarası dialog* və *tolerantlığın* dünyanın bir çox polietnik regionları üçün nümunə olan xüsusi modeli qurulmuşdur.

Milli azlıqların qorunması Azərbaycan rəhbərliyinin apardığı siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir. Prezident administrasiyasında Humanitar siyasət, diaspor, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsi yaradılmışdır [8]. Milli Məclisdə insan hüquqları, ictimai birliklər və dini qurumlar, mədəniyyət komitəsinin mövcudluğu buna nümunədir [5]. Milli azlıqlar Azərbaycan Respublikasının hökumətində və digər dövlət strukturlarında təmsil olunmuşlar. Respublikanın milli parlamenti – Milli Məclisdə ölkənin bir sıra etnik azlıqları o cümlədən, rus, ləzgi, tat, talış və b. öz nümayəndələri vardır.

2002-ci ildə Azərbaycana Roma-katolik Kilsəsinin sabiq başçısı II İohann Pavelin səfərini və ölkədə tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir [7, s.370].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdi ki, Azərbaycan Avropa ilə Asiya arasında qədim “İpək yolu” üzərində yerləşən bir ölkədir və biz Avropanı da yaxşı anlayırıq, müsəlman ailəsinin də bir parçasıyıq. Multikultural dəyərlərin yüksək qiymətləndirildiyi Azərbaycan Respublikasında bütün işlərin təməlinə və mərkəzinə insan amili dayanır. İnsanın azadlığı, təhlükəsizliyi, sağlamlığı, işlə təmin olunması, rahat yaşaması dövlətin başlıca qayğısıdır. Asiya ilə Avropanın qovşağında yerləşən Azərbaycanda mədəniyyətlərin sintezi mövcuddur. Bu milli mənlüyümüzü şərtləndirən amillərdən biridir [2, s.13].

Multikulturalizmin Azərbaycan modeli sübut edir ki, müxtəlif millətlərin və dinlərin təmsilçiləri öz identikliklərini qorumaqla və digərinə hörmətlə yanaşmaqla inkişaf etmək iqtidarındadırlar.

Azərbaycan nümunəsinə nəzər salaq. Hələ XVIII-XIX əsrlərdə Avropada savaqların gətirdiyi bir vaxtda çoxlu sayda alman dünyanın müxtəlif qitə, region və ölkələrinə miqrasiya etməyə başladılar. 1917-ci ildə Şimali Qafqazdakı 200-dən artıq alman koloniyasında 160 mindən çox alman yaşayırdı. Almanların Azərbaycana ilk kütləvi köçü 1819-cu ilə təsadüf edir. Həmin ilin yayında Tiflisdən Azərbaycanın Yelizavetpol qəzasına (indiki Gəncə) köçən 194 alman ailəsi Şamaxor (indiki Səmkir) yaxınlığında Helenendorf (indiki Xanlar rayonu) və Annenfeld adlı iki koloniya saldılar. Sonralar Gəncə və Qazax qəzalarında almanların yeni koloniyaları – Georqsfeld (indi Şəmkirin Çinarlı qəsəbəsidir), Alekseyevka, Qrünfeld (indi Ağstafanın Həsənsu kəndi), Ayxenfeld (indi Şəmkirin İrmaşlı kəndi), Traubenfeld (indi Tovuz şəhəri), Yelizavetinka (indi Ağstafa şəhəri) və Marksovka yarandı [2, s.10]. Azərbaycanda yaşayan almanlar dini baxımdan Protestantlığa etiqad edir və çox rahat şəkildə dini ibadətlərini həyata keçirə bilirdilər. 1857-ci ildə Helenendorf, 1868-ci ildə Gədəbəy, 1869-cu ildə Şamaxı, 1897-ci ildə Bakı və 1911-ci ildə isə Annenfeldə almanlar tərəfindən kilsələr inşa olunmuşdu [2, s.10]. Azərbaycanda yaşayan almanlara təkcə din, məişət azadlığı yox, həmçinin öz dillərində qəzet buraxmaq kimi imkanlar da yaradılmışdır.

Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması bu gün beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2012-ci il oktyabrın 4-5-də Bakıda keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumundakı nitqində bildirmişdi ki, Azərbaycan çox zəngin mədəni irsə malik olan bir ölkədir. Bizim ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, ana dilimiz, milli dəyərlərimiz vardır. Bizim milli dəyərlərimiz ümumbəşəri milli dəyərlər əsasında qurulubdur. Qloballaşan dünyada, xüsusilə gənc nəsil üçün milli-mənəvi dəyərlər xüsusi rol oynayır və oynamalıdır. Başqa mədəniyyətə, dinə, tarixə olan hörmət öz mədəniyyətinə, tarixinə, öz dininə olan hörmətdən başlamalıdır [2, s.10]. Azərbaycanda çox millətli, çox konfessiyalı cəmiyyət mövcuddur. Bütün xalqların, bütün dinlərin nümayəndələrinin tarixi abidələri qorunur, bərpa edilir. Azərbaycanda qədim Zərdüştlük məbədi bərpa edilmişdir. Qafqazın ən qədim kilsəsi də Azərbaycanda yerləşir. Dünyanın ən qədim məscidlərindən biri olan 1270 yaşlı Şamaxı Cümə məscidi əsaslı təmir olunmuşdur [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir [9].

Azərbaycan bu gün iki fərqli sivilizasiya arasında körpü rolunu oynamaqla, Şərqi və Qərbi yarımkürələrində öz nüfuzunu gücləndirməkdədir. Bu ideya dövlətin xarici siyasət kursunda da kifayət qədər özünü əks etdirir. Bu gün Azərbaycan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, GUAM kimi mötəbər təşkilatların tamhüquqlü üzvüdür. Azərbaycan Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi “Şərqi tərəfdaşlığı” layihəsi çərçivəsində Avropaya inteqrasiya prosesini uğurla davam etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan almanları- <https://modern.az/articles/684/1/>
2. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (4-5 oktyabr 2012-ci il). Bakı: “Şərqi-Qərbi”, 2013- 544 səh.
3. Арье Гут. Мультикультурализм и толерантность в Азербайджане: взгляд из Израиля / Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (31 oktyabr – 1 noyabr) 2013-cü il). – Bakı: “Şərqi-Qərbi”, 2014. 2 cildə, I cild. -368 səh.
4. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (31 oktyabr-1 noyabr 2013-cü il) A.R İlham Əliyevin nitqi. Bakı: “Şərqi-Qərbi” 2014, 2 cild, 1 cild, 368 səh.
5. Milli Məclisin strukturu - <https://azerbaijan.az/related-information/154>
6. Mir-Bağırzadə S.A.Multikulturalizmə giriş. Dərslik, - Bakı, -2021, 120, s.
7. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli: dünyanın mükəmməl nümunəsi <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2016/mart/481086.htm>
8. Nigar Zeynalova. Tolerantlıq: müasir yaşayış və inkişaf perspektivləri / Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (2-3 oktyabr 2014-cü il). – Bakı: “Şərqi-Qərbi”, 2016. 2 cildə, II cild. -408 s.
9. Prezident Administrasiyasının yeni strukturu və təyinatlar-<https://president.az/az/pages/view/administration/structure>
10. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı- <https://president.az/az/articles/view/17437>

Əskərov Vazeh

Azərbaycan-Fransız Universiteti

MÜASİR AZƏRBAYCANIN MEMARI ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Ulu Öndər, Ümummilli lider, azərbaycançılıq, dövlətçilik*

Keywords: *Heydar Aliyev, Great Leader, National Leader, azerbaijanism, statehood*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Великий лидер, Общациональный лидер, азербайджанство, государственность.*

Sovetlər birliyinin dağılmasından və Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra dilindən, dinindən və milli-mənəvi dəyərlərdən asılı olmayaraq bütövlükdə dövlətçilik ənənələrinin for-

malaşdırılmasında mühüm işlər görmüş Ulu Öndər sonralar 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq ölkəmizdə yeni istifadə edilərək inkişaf etdirilən azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm elementlərinin daha da inkişaf etdirilməsində əvəzsiz işlər görməklə tarixə düşmüşdür. Azərbaycançılıq ideologiyası xüsusən də yeni müstəqillik əldə etmiş respublikanın hüquqi və demokratik dövlət kimi möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün Ulu Öndər tərəfindən irəli sürülmüş əvəzedilməz bir ideologiyaya çevrilmişdir.

Azərbaycanın böyük oğlu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyevin hələ 1969-cu ildə Azərbaycan Komunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi ölkəmiz üçün dönüş nöqtəsi olmuş və məhz elə ilk günlərdən bütün sahələrdə islahatların aparılması ilə respublikamızın inkişaf strategiyasının əsası qoyulmuşdur. Çox qısa bir zamanda Azərbaycanın keçmiş ittifaq ölkələri arasında sənaye istehsalının artım sürətinə görə ilk yerə çıxması bütün mənələrdə ölkə rəhbəriliyin təkcə respublikamızda deyil eləcə də bütün SSRİ miqyasında nüfuzunun artmasına gətirib çıxartmışdı.

Milyonlarla insanın sevimlisinə çevrilmiş Ulu Öndər hələ gənc ikən öz xalqının taleyüklü məsələlərində yaxından iştirak etmiş, yüksək vəzifələrə layiq görülmüş və çiyinlərində öz ölkəsinin böyük yükünü daşımışdır. Elə bu səbəbdəndir ki, Ümummilli liderin keçdiyi böyük və mənalı eləcə də olduqca şərəfli həyat yolu zaman və məkan anlayışına sığmır. Məhz Heydər Əliyevin 1969-cu ildə ölkə rəhbərliyinə gəlişi ilə sovet respublikaları arasında geridə qalmış Azərbaycanı qısa bir zamanda böyük bir sıçrayışla inkişaf yoluna gətirmişdir.

Həmin dövrdən başlayaraq ölkədə bu vaxta qədər görünməmiş inkişaf və yüksəliş eləcə də tikinti-quruculuq işləri başlanılmışdır. Respublikanın bütün sahələrində, siyasi və mədəni həyatında uğurlu inkişaf başlanmış və Azərbaycanda yeni həyat başlamışdır. Bu inkişaf nəticəsində tezliklə respublikanın bütün sahələrində, iqtisadiyyat, sənaye və kənd təsərrüfatında, mədəniyyət və təhsil sahəsində böyük uğurlar əldə edilmiş, çoxsaylı sənaye müəssisələri, mədəniyyət və təhsil ocaqları, tibb müəssisələri inşa edilmişdir. İldən ilə yeni yaşayış massivləri və qəsəbə və kəndləri salınır, məktəblər, uşaq bağçaları, universitetlər açılırdı. Respublikamız üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni saraylar, yaraşlıq binalar və şəhərə gözəllik verən yaşıllıqlar salınırdı.

Ən əsası isə Ulu Öndərin Respublikaya rəhbərlik etməsi ölkədə bu vaxta qədər görünməmiş milli ruhun, azərbaycançılığın və kədr potensialının milliləşdirilməsinin təməli qoyulmağa başlanmışdır. Məhz həmin dövrdən başlayaraq hər il yüzlərlə azərbaycan gənci təhsil almaq üçün SSRİ-nin ən qabaqcıl ali məktəblərinə göndrilmiş və azərbaycanlılar daha mühüm dövlət vəzifələrinə irəli çəkilməyə başlanmış, Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmiş və bununla da tez bir zamanda Azərbaycan digər respublikalar arasında qabaqcıl respublikalarından birinə çevrilmişdir.

Sovet dövrünün perestroyka dövründə Qorbaçov rejiminin qəzəbinə tuş gəlmiş Ümummilli lider səhəti bəhanə gətirilərək əvvəlcə müalicə adı ilə bütün dövlət işlərindən uzaqlaşdırılmış və sonra isə məcburən təqaüdə göndərilmişdir. Lakin ölkədə baş verən hərcmərclik və səriştəsiz idarəçiliyin baş alıb getməsinə dözə bilməyən və sonda məlum 20 Yanvar hadisələrindən bir gün sonra xalqın xilaskarı ulu öndər Heydər Əliyev yenə də xalqımızın kədərini bölüşmüş və ölkə vətəndaşlarına qarşı həyata keçirilmiş qanlı aksiyanı ifşa edərək cəllad Qorbaçov hakimiyyətini ciddi tənqid edərək xalqa bir dayaq və təsəlli olmuşdur.

Ulu Öndərin 1969-cu ildən başlayaraq ölkəmizin bütün sahələr üzrə inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın uğurlu gələcəyini təmin etmiş oldu. Zəngin dövlətçilik irsi olan ölkəmizin idarə edilməsində vətənpərvərliyi və əməllərin qorunmasına sadıqlığı nümayiş etdirən Ümummilli lider Heydər Əliyev elə ilk gündən, respublikaya rəhbərlik etməyə başladıqdan sonra hər zaman milli siyasi varisliyi irəli çəkmiş və xalqın gələcəyini intellektual inkişaf ilə bağlı olduğunu millətin gələcək sabahına xidmət edəcəyini bilmişdir. Belə ki, 1991-ci ildə müstəqilliyini qazanmış və ciddi siyasi və iqtisadi böhranla üzləşmiş, digər tərəfdən isə ərazilərinin işğal olunması ilə bir milyona yaxın qaçqın və köçkün problemləri olan bir gənc respublikanın yenidən dirçəlməsi və müstəqilliyini itirməməsi üçün yalnız və yalnız xalqın böyük etimad göstərdiyi və inandığı oğlu vətənpərvər Heydər Əliyevin köməkliliyi ilə baş verməsi mümkün ola bilərdi.

Yenicə müstəqilliyini bərqrar etmiş müstəqil Azərbaycan yenə də ciddi böhran və ərazi bütövlüyünə qarşı ciddi təziqlər ilə üzləşmiş və müharibə şəraitinə düşmüşdür. Ölkə yenidən bərpa etmiş

müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Azərbaycan xalqı yeganə çıxış yolu kimi təkidlə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə çağırması və yalnız onun uzaqgörən siyasi baxışı ilə gənc ölkənin düşdüyü bu ağır vəziyyətdən eləcə də sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi böhrandan çıxardacağına inanmışdır.

1991-1993-cü illərdə Naxçıvanda 1993-cü ildən 2003-ü ilə qədər isə paytaxt Bakıda Ulu Öndər bütün əməyini sərf edərək düşünülmüş və uzaqgörən siyasəti sayəsində Azərbaycanın inkişafı və vətəndaşlarının rifahı uğrunda gecə-gündüz çalışmış və ölkəmizin müstəqilliyini əbədi etmiş eləcə də ölkənin gələcək inkişafının bütün strateji hədəflərini müəyyən edərək Azərbaycanın sonrakı illərində də inkişaf edərək möhkəmlənəməsinin təməlini qoymuşdur. Ən əsası isə öz xalqının gələcəyini düşünürək *"İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm"* deyərək dövlətin idarə edilməsini öz layiqli davamçısı möhtərəm Prezident İlham Əliyev olduğunu bildirmişdir. Bu gün Azad Azərbaycan, məhz Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti ilə idarə edilərək inkişaf etdirilir.

Fərəcova Elina
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ: TƏDQIQI, TƏDRİSİ VƏ TƏBLİĞİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, mənəvi dəyərlər*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, mental values*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, ментальные ценности*

Müasir dünyada, bir tərəfdən, elm və texnikanın yüksək sürətlə inkişafının, qloballaşmanın yüksək səviyyədə təzahürünün, digər tərəfdən isə, iqtisadi sahədə müəyyən çətinliyin, siyasi sənədə artan gərginliyin şahidiyik. Bəşəriyyətin təzadlı həyatını mövcud dəyərlərə fərqli münasibətlər, dini, irqi, mədəni müxtəlifliyə fərqli baxışlar daha da gərginləşdirir. Bu cür şəraitdə çoxmədəniyyətli cəmiyyətin davamlı inkişafını təmin edə biləcək yeganə çıxış yolu hər bir vətəndaşın bir fərd olaraq və hər bir xalqın bir toplum olaraq öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, milli-mənəvi və dini dəyərlərini qoruyub saxlamaqla yanaşı, inkişaf etdirməkdə bərabər hüquqlara malik olması və bu hüquqların dövlət tərəfindən qorunmasıdır.

Nəzəri əsasını insanpərvərlik və sülhsevərlik, azadlıq və bərabərlik, dostluq və qardaşlıq kimi yüksək dəyərlər təşkil edən, özündə qarşılıqlı hörməti, şəfqət və mərhəməti ehtiva edən, tolerantlıqla sıx bağlı olan multikulturalizm bu gün insanlığı siyasi gərginlikdən xilas edə biləcək ciddi və əvəzolunmaz vasitədir. Multikulturalizm xalqlar və millətlər arasında arzuolunmaz münasibətlərə və bir çox hallarda ciddi münaqişələrə zəmin yaradan assimilyasiyanı qəti şəkildə inkar edən inteqrasiyaya münbit şərait yaradır, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsi və inkişafına, milli-mənəvi rəngarəngliyi ilə seçilən xalqları bir çətir altında birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Bu baxımdan müasir dövrdə multikulturalizmin mövcud bir reallıq kimi hərtərəfli tətbiqi, xüsusilə də Azərbaycan alim və tədqiqatçıları tərəfindən geniş şəkildə öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dəfələrlə və birmənalı şəkildə qeyd etdiyi kimi, multikulturalizm qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik Azərbaycan xalqının adı həyat tərzinə çevrilmişdir. Multikulturalizm xalqımızın gündəlik yaşayışının əsas xüsusiyyətlərindən, cəmiyyətin daxilinə sirayət edən, əsrlərdən bəri qanında və canında daşdığı mənəvi dəyərlərdən biri olmaqla yanaşı, müasir və müstəqil Azərbaycanın dövlət siyasətidir [1].

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi dünya şöhrətli siyasi xadim, xalqımızın Ümummilli Lideri, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev olmuşdur. Məhz Heydər Əliyev Azərbaycanda multikulturalizmi siyasi müstəviyə yüksəltməyə nail olmuş, onun nəzəri əsaslarının banisi olduğu azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas anlayışları ilə sıx vəhdətdə olduğunu göstərmişdir. Bu baxımdan Azərbaycanın multikulturalizm modelinin azərbaycançılıq ideologiyası işığında tədqiq edilməsi ol-

duqca önəmlidir. Bu ideologiya dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan bütün əhalini birləşdirən məfkürədir və çoxmədəniyyətliliyə onun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi baxılması vacibdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın çoxmillətli dövlət kimi tanınması, ölkə vətəndaşlarının dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malik olmaları, müxtəlif xalqların nümayəndələrinin azərbaycanlı kimi formalaşması, ölkəmizdə müsəlman məscidləri ilə yanaşı, pravoslav xristian kilsələri və yahudi sinaqoqlarının sərbəst fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması, azərbaycanlıların digər xalqların dininə və mədəniyyətinə ehtiramla yanaşması və ölkəmizdə heç bir zaman dini zəmində münaqişə və toqquşmaların olmaması barədə fikirləri dəfələrlə yüksək kürsülərdən səsləndirilmiş, mötəbər beynəlxalq tədbirlərdə dünya ictimaiyyətinə birmənalı şəkildə bəyan edilmişdir.

Bu gün ölkəmiz qloballaşma dövrünü yaşayan dünyada multikulturalizmin əsas ünvanlarından, məkanlarından biri kimi tanınır. Multikulturalizmin dini və milli tolerantlığın özünəməxsus Azərbaycan modelinin mövcudluğu reallıqdır və qətiyyənlə təkrar ediləndir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin nəticəsi olaraq formalaşmış və ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilən bu model alternativsiz nümunə kimi təbliğ edilməli, regionda və dünyada sülhün, əmin-amanlığın, bununla da etnik, dini və mədəni multikoloritin qorunmasına xidmət göstərməlidir.

Məlumdur ki, müasir multimədəni cəmiyyətlər ciddi kulturoloji strategiyalara əsaslanan düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit və davamlı inkişaf edə bilməzlər. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və daim yüksələn beynəlxalq nüfuzu buna ən bariz nümunədir. Bu inkişafı və nüfuzu şərtləndirən Azərbaycan multikulturalizminin tədqiqi onun böyüyən nəslin təlim və tərbiyəsinə, yeniyetmə və gənclərin ölkənin layiqli vətəndaşları kimi xidmət göstərən təhsil ocaqlarında tədrisini gündəmə gətirmişdir. Yerli və xarici ölkə universitetlərində Azərbaycan multikulturalizminin tədrisinə başlanılması, bu fənni öyrənən gənclər üçün çoxmədəniyyətli ölkəmizdə beynəlxalq qış və yay məktəblərinin təşkili, Azərbaycanda çoxmədəniyyətliliyin dövlət siyasəti statusuna yüksəldilməsi və cəmiyyətdə tolerantlıq prinsiplərinin möhkəmlənməsi ilə yanaşı, ölkəmizin multikulturalizm modelinin öyrənilməsi və öyrədilməsi istiqamətində atılmış ciddi və uğurlu addımlardır. Bu siyasət nəticəsində dövlətlə xalqın vəhdəti üçün münbit şərait yaranır, multikulturalizmin Azərbaycan modeli hərtərəfli tədqiq, tədris və təbliğ olunur, milli mədəniyyətimizə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olunan müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf etmək imkanı əldə edirlər.

Dövlət başçısı xüsusi olaraq qeyd etmişdir: “Əsas amalımız multimədəniyyətli cəmiyyətlərin inkişafına öz töhfəmizi verməkdən ibarət olmalıdır. Biz bu məsələdə dünyaya müsbət təcrübə göstərməliyik. Çünki Azərbaycanda bu sahədə qazanılan təcrübə müsbət təcrübədir”[2]. Bu gün ölkəmizdə bir çox dövlət qurumları, elm və təhsil müəssisələri, qeyri-hökumət təşkilatları bu təcrübənin öyrənilməsi və geniş yayılması istiqamətində fəaliyyət göstərirlər.

Ölkəmizin tolerantlıq ənənələrinin dünya miqyasında təbliğinə böyük dəstək verən Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan multikulturalizminin inkişafında xüsusi çəkiyə malikdir. Çoxşaxəli, rəngarəng və zəngin fəaliyyəti ilə böyük nüfuz qazanmış Fondun xətti ilə dünyanın bir çox ölkələrində bu qəbildən silsilə tədbirlər keçirilir, beynəlxalq konfranslar və simpoziumlar, təqdimatlar və sərgilər təşkil olunur.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi xalqımıza xas olan tolerantlığın, ölkəmizdə mövcud olan mədəni, dini və linqvistik müxtəlifliyin qorunmasının təmin edilməsi, Azərbaycanın dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanınması, mövcud multikultural modellərin müqayisəli tədqiqi və təşviqi yolu ilə Azərbaycanın müvafiq modelinin daha da təkmilləşdirilməsi işində qısa müddət ərzində böyük uğurlar əldə etmiş, həm ölkənin müxtəlif bölgələrində, həm də xarici ölkələrdə millətlərarası münasibətlərin və dini tolerantlığın möhkəmlənməsinə yönəlmiş elmi və mədəni təbirlərə imza atmışdır.

Sonda, fikrimizi Ulu Öndərin sözləri ilə yekunlaşdırmaq istəyərək: “Azərbaycan həm Avropa Şurasının, eyni zamanda, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü kimi multikulturalizmi bir missiya kimi öz üzərinə götürmüşdür. Biz hesab edirik ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Multikulturalizmin alternativini yalnız ayrı-seçkilik, irqçilik, ksenofobiya, islamafobiya və antisemitizm ola bilər”.

Ədəbiyyat:

1. www.science.gov.az
2. <https://multiculturalism.preslib.az>

Eminalıyev Eyvaz
ADPU-nun Şamaxı filiali

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYA-SİYASİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ MİLLİ KADR HAZIRLIĞI VƏ TOLERANTLIQ İDELOGİYASI

Açar sözlər: *tolerantlıq, lider, intibah, təhsil, müstəqillik*

Keywords: *tolerance, leader, renaissance, education, independence*

Ключевые слова: *толерантность, лидер, возрождение, образование, независимость*

Fenomen şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin mühüm ideya-nəzəri irsində insan və şəxsiyyət, multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası mühüm yer tutur. Ümummillə liderin mövcud ideya-nəzəri irsi, örnək ola biləcək həyatı əslində dövlət quruculuğunun və bu istiqamətdə həlledici faktor olan irqindən, millətindən, dil və din mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, insan amilinin, mənəvi tərbiyə sisteminin strukturunu, ümumi konturlarını müəyyənləşdirir. Məhz buna görə demokratik, hüquqi, suveren dövlət quruculuğu Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Siyasi fəaliyyətinin ilk günündən Heydər Əliyev azərbaycançılığın daxilində çoxmillətli, müxtəlif dinli Azərbaycan əhalisini, habelə xaricdə yaşayan azərbaycanlıları da düşünür, onların arasında fərq qoymurdu. Milli ruhlu, milli-mənəvi dəyərlərlə yetişən yeni nəslin tərbiyəsi bu böyük insanın həyat amalına, fəaliyyət proqramına çevrilir. Ulu öndər dahiyənə uzaqgörənliklə dünyada gedən qloballaşma proseslərini, dünya sivilizasiyasının nailiyyətlərinin mənimsənilməsi zərurətini nəzərə almaqla, bu ideyanı daha da inkişaf etdirirdi. O öz tövsiyələrini verərkən bildirirdi ki, mənəvi mədəniyyəti ümumbəşəri dəyərlərlə yüksək əxlaqi və mənəvi paklığın tarixi nümunələri əsasında zənginləşdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır. Ulu öndər deyirdi: “Doğrudur, iyirmi iki il bundan öncə biz bilmirdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlət olacaqdır. Lakin mən o vaxt Azərbaycanın müstəqilliyi fikri ilə yaşayırdım” [1].

Dahi şəxsiyyət bütün çıxış və məruzələrində, tövsiyələrində xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, əxlaqi və mənəvi cəhətdən sağlam, intellektual səviyyəsi inkişaf etmiş nəslin formalaşması problemi, ancaq cəmiyyətin sosial, mənəvi və əxlaqi cəhətdən sağlamlaşdırılması, cəmiyyətdə və dövlətdə intellekt hökmranlığının bərqərar olması kontekstində həll oluna bilər. Məhz Heydər Əliyev “ideya-tərbiyə işinin milli xüsusiyyətlərdən, etnik psixologiyadan, milli şüurdan və milli mənlik şüurundan məhrum olunmuş “sovet adamından”, milli mədəniyyətin daşıyıcısı olan, milli “mən”i tərbiyə edən və formalaşdıran real insana yönəltdi [2, s.11]. Ulu öndər bütün siyasi fəaliyyəti dövründə elm və təhsilin, multikultural və tolerant cəmiyyətin inkişafını diqqətdən kənar qoymamış, bu sahələrin problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun elm strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə 1970-1980-ci illərdə Xarici Dillər İnstitutu, Mühəndis-Tikinti İnstitutu, Naxçıvan Pedaqoji İnstitutu, Xankəndi Pedaqoji İnstitutu açıldı. Sözügedən mərhələdə 17 ali məktəb və 78 orta ixtisas məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Ölkənin Moskva, Leninqrad, Kiyev, Odessa və başqa ali məktəblərinə tələbə göndərilməsi yalnız Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Önemli faktıdır ki, 1978-ci ildə keçmiş SSRİ-nin 151 ali məktəbində Azərbaycandan 244 ixtisas üzrə minlərlə tələbə təhsil alırdı. Bu tələbələrin sırasında azərbaycanlılarla yanaşı, tatlar, ləzgilər, yəhudilər, talışlar, udinlər və digər etnik qrupların nümayəndələri də təmsil olunurdu. Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi bu əzəmətli işlərin çox böyük tarixi əhəmiyyəti bundan ibarət idi ki, xalqımızda milli qürur, milli mənlik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı. Bu, əslində ötən əsrin 60-70-ci illərində Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatının yeni mərhələyə – yüksəliş mərhələsinə daxil olması demək idi. Bu, Heydər Əliyevin xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixində misilsiz xidmətidir. Bəli, zaman təsdiqlədi, bütün

dünya etiraf etdi ki, Heydər Əliyev fenomeni siyasətdə müdriklik, həyatda pragmatizm məktəbidir. Ulu öndərin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsaslanaraq demək olar ki, elm və təhsil iki müstəqil sahəni ehtiva etsə də, onların birini digərindən təcrid etmək mümkün deyildir. Sırr deyil ki, hər bir dövlətin iqtisadi qüdrətini, onun elm tutumlu və rəqabətə davamlı məhsulunun istehsalını elmi tədqiqatların, xüsusən fundamental tədqiqatların səviyyəsi, əhatəliyi və yüksək ixtisasa malik milli kadrlar müəyyən edir. Müasir dünya gerçəkliklərinə yaxından bələd olan, yeni texnika və texnologiyaları mənimsəyən kadrlar yetişdirmədən, eləcə də ölkədə həyata keçirilən islahatları elmi baxımdan əsaslandırmadan mövcud təbii-iqtisadi resurslardan tam və səmərəli istifadə etmək və arzu edilən iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nail olmaq qeyri-mümkündür. Bu reallığı dahiyənə uzaqgörənliklə nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev milli kadr quruculuğuna ötən əsrin 70-ci illərindən başlamaqla, zamanı qabaqlamış oldu, siyasi hadisələrin axarını düzgün proqnozlaşdırmaqla heyratəmiz işlərə imza atdı. Qürur duyulacaq haldır ki, “Heydər Əliyev ibrətamiz bir sintez nümunəsi yaratdı: ənənəvi dövlətçiliklə yeni ideologiyanın, Qərb siyasi tərəkürü ilə Şərqi mentalitetinin, təcrübə ilə novatorluğun sintezi” [3, s.276].

Azərbaycanda dövlətin multikultural ənənələrinin qorunmasında ən vacib məqam bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Konstitusiyada əks olunmasıdır. Təsadüfi deyil ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Konstitusiyanın bir sıra maddələrində təsbit edilib. Məhz bu tarixi xidmətlərinə görə Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi hesab olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən həyata keçirdiyi milli inkişaf strategiyasının uğurlu nəticələri sonralar, xüsusən milli müstəqillik əldə edildikdən sonra – xalqımızın müstəqil dövlətçiliyinin bərpasında və möhkəmləndirilməsində özünü göstərdi. Bir daha yəqin oldu ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi, siyasi, sosial, iqtisadi müstəqilliyinin dirçəlişi, onun daxili və xarici siyasətinin formalaşması məhz bu ulu şəxsiyyətin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə bütün sahələrində bünövrəsi qoyulmuş güclü potensiala əsaslanır. Ümummilli lider tövsiyələrində öyrədir: “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savad, biliyə, ixtisasa, elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Bunlar olmasaydı, iqtisadiyyatımız belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik” [1].

Böyük düha sahibi olan Heydər Əliyev yeni Azərbaycanı – bugünkü müstəqil Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamış, milli kadr quruculuğunda tolerantlığı bu işin vacib faktoru kimi daim diqqət mərkəzində saxlamışdır, Azərbaycanda yaşayan xalqların milli mədəniyyətinin, milli şüurunun, milli ruhunun qorunması keşiyində durmuş və bu sahədə çalışanların əməyinə yüksək qiymət vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyevin gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə çıxışından. 22 sentyabr 1993-cü il.
2. Heydər Əliyev: Mənəviyyat, Mənəvi dəyərlər, Mənəvi tərbiyə. Bakı, “Müəllim”, 2008, səh.11. Siyasi elmlər doktoru, professor Aqiyə Naxçıvanlı “Böyük azərbaycanlının mənəvi prinsipləri” adlı giriş məqaləsi.
3. Şəxsiyyətin qüdrəti. Bakı, “Yazıçı”, 2012.

Xanəliyeva Elmira
Bakı Slayyan Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TOLERANTLIQ ƏNƏNƏSİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, milli dəyər, mədəniyyət, etnik birlik*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, national value, culture, ethnic group*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, национальная ценность, культура, этническое единство*

Multikultural dəyərlər və tolerantlıq milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının tarixən həyat tərzinə çevrilib. Bu multikultural də-

yərlər özünü təkcə tolerant yaşam tərzində bürüzə vermir, eləcə də ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda və sənədlərdə öz əksini tapır. Azərbaycan dövlətinin apardığı uğurlu siyasət və xalqımızın tarixən digər xalqların nümayəndələri ilə dinc, səmimi və mehriban şəraitdə birgəyaşayış mədəniyyətini həyat tərzinə çevirməsi nəticəsində ölkəmizdə kilsə, sinaqoq və məscidlər azad, sərbəst, təhlükəsiz, qarşılıqlı hörmət əsasında, tolerantlıq şəraitində fəaliyyət göstərir.

Multikulturalizm siyasətinin əsasını etnik-mədəni müxtəlifliyin nümayəndələrinin birgəyaşayışını, onlar arasında həm tolerantlıq, həm də qarşılıqlı hörmətin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri aləti də məhz multikulturalizmdir. Azərbaycan qədim zamanlardan müxtəlif etnik birliklərin, xalqların yaşadığı məkandır. Milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən bu diyar mədəniyyətlər-arası dialoqun mühüm məkanına çevrilmişdir. Respublikamızda multikulturalizm, millətlər və dinlər arasında olan münasibətlərə, dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq səviyyəli bir sıra tədbirlər və elmi konfranslar keçirilir.

Qədim zamanlardan Səfəvilər dövlətinin hakimiyyəti, XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, eləcə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələri yaşamışdır. Müxtəlif etnik birliklər və dini qrupların nümayəndələrinin birgəyaşayışını özündə birləşdirən bu siyasi davranış Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən XX əsrin sonlarında dövlətçilik ideologiyasına çevrilmişdir. Ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində bərpa edilmişdir. Respublikamızda dini etiqad azadlığını təmin edən, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini qoruyan Ulu Öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan dini icmalara qarşı həmişə hörmət və ehtiramla yanaşmışdır. Onların adət-ənənələrinə qayğı göstərərək həmişə dini bayramlarını təbrik etmişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev iştirak etdiyi bütün beynəlxalq tədbirlərdə tolerantlıqla bağlı fikirlərini bildirmiş, dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa hər zaman üstünlük vermişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı olaraq Prezident cənab İlham Əliyevin uğurlu daxili siyasəti nəticəsində azərbaycançılıq ideyası ölkəmizdə yaşayan bütün etnik qrupların vahid ideyasına çevrilmişdir. Tolerantlığın və mədəni dini müxtəlifliyin ölkəmizdə qorunmasını təmin etmək, Azərbaycanın uğurlu multikulturalizm modelini təqdim edərək onu dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq, eləcə də dünya dövlətlərində mövcud multikultural modelləri tədqiq etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 28 fevral 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi təsis edilmiş, 15 may 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə isə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır.

Azərbaycanda dövlət siyasəti səviyyəsində multikulturalizm və tolerantlığın inkişafı nəinki qədim dövlətçilik tarixinə, eləcə də milli dəyərlərin, ənənələrin inkişafına söykənir. Doğma diyarımızda multikultural və tolerantlıq dəyərlərin yüksək səviyyədə olmasının bariz nümunəsi kimi bütün ölkə ərazisində yaşayan xalqların qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq çərçivəsində öz milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması şəraitində yaşamasını göstərə bilərik. Hal-hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən uğurlu multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının göstəricisidir. Tolerantlıq nöqtəyi nəzərindən örnək bir dövlət kimi özünü təsdiqləyən Azərbaycan hazırda burada yaşayan bütün xalqların, bütün dinlərə etiqad edən insanların azad yaşadığı bir dövlətdir. Multikulturalizm və tolerantlıq ənənəsi müasir Azərbaycan cəmiyyətinin həyat tərzidir.

Ədəbiyyat:

1. M.Hacıyeva, N.Alışova. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir (metodik tövsiyələr) Bakı, 2016, 59 səh.
2. Hacıyev A.N., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, 2018. – 372 səh.
3. <https://multiculturalism.preslib.az/>

QAFQAZIN ƏN QƏDİM KƏNDİ – “DƏMİRÇİ”

Açar sözlər: *Etnik qruplar, qədim “Dəmirçi” kəndi, tatlar, adət-ənənə*

Keywords: *Ethnic diversity, ancient Demirchi village, the Tats, tradition*

Ключевые слова: *Этнические группы, древний «Демирчи», деревня, таты, обычаи и традиции*

Baş Qafqaz silsiləsinin ətəyində, Pirsaat çayının sahilində yerləşən Dəmirçi kəndi nəinki ölkəmizin, hətta Qafqazın ən qədim kəndlərindən biridir. Kənd dəniz səviyyəsindən 1500-1600 metr hündürlükdə yerləşir. Bu kənd iki hissəyə bölünür: Quzey və Güney Kənd əsrarəngiz təbiətə malikdir. Təbiətin gözəlliyi ondan ibarətdir ki, ətraf yerlər duman, çən, çiskin olanda kəndin səması həmişə qışda da aydın, günəşli olur. Dəmirçinin iqlim şəraiti digər yaşayış məskənlərindən seçilir: yayda sərin, qışda isə çox sərt olur. Kəndin çox yüksək süfrə mədəniyyəti vardır. Buranın Səməni halvası çox məşhurdur. Yarpaq dolması yalnız burada yetişdirilmiş bitkinin yarpaqlarından hazırlanır. Şirniyyatlardan sayılan şəkərçörəyi xüsusi üsulla hazırlanır. Əhalinin məşğuliyyəti əkinçilik, sənətkarlıq, dəmirçilik və toxuculuqdur. Kəndin sakinləri vaxtilə İsmayılının Əhən kəndindən gələn etnik qrup olan tatlardır. Əhalinin dili Lahic şivəsinə aid edilən tat dilidir. Qeyri –avtohton etnoslar içərisində əhalisinin sayının müqayisədə çoxluğuna və dil əlaqələrinin daha sıx olmasına görə tat dili, onun Lahic ləhcəsi birinci yer tutur. Lahic ləhcəsində çox sayda türk mənşəli söz olmaqla yanaşı, Azərbaycan türkcəsinin qrammatik səviyyədə təsiri diqqəti cəlb edir. Tatca sözlərə milli şəkildə millimiz, milli sözlərimizə isə tat dili şəkildə qoşulması ilə söz yaradıcılığı və relyativ əlaqələrin qurulması, İsmayılı şivəsində çoxlu sayda tat mənşəli sözün olması, bu dil əlaqələrinin həm tarixi, həm də etnoslararası iqtisadi, mədəni əlaqələrin dərinliyindən xəbər verir [1, s.73].

Azərbaycan dilinə aid edilən feli sifətlərə köməkçi fel və şəkilçi artırmaqla söz yaradıcılığı tat dilində də rast gəlinir. Hazırkı yaşayış yeri olan Dəmirçi kəndinin tarixi XV əsrə qədər gedib çıxır. Kənd sakinlərinin öz ata babalarından eşitdiklərinə görə bu kəndin bünövrəsini indiki kənd Lahic turizm zonasında Girdiman çayının sol sahilində yerləşən Əhən kəndindən olan Şıxmırlı adlı dəmirçi qoyub. Şıxmırlı indiki İrandan olan bir pəhlvanın kürəyini yerə vurub onu məğlub etdiyinə görə Dəmirçi kəndini ona hədiyyə edir. O da beş oğlu ilə kəndin bir az yuxarı hissəsində, Qazma deyilən yerdə məskunlaşır. Hətta bu oğullardan biri Ağdamın kəndlərindən birinə köç edir. Kənd bu gün də onun adı ilə adlandırılaraq Gülablı adlanır. Sonralar qohumluq əlaqələri qurulduqca, kənd böyükcə əhalinin sayı artır və eyni zamanda da dəmirçilik sənəti də inkişaf etməyə başlayır. Əhən və Lahicdən buraya gələn dəmirçi ailələri mövsümü xidmətlə əlaqədar çay qırağında müvəqqəti yurd, sonra isə yaşayış məntəqəsi salıblar. Kənd əvvəllər Künə çayın (Dib çay) sahilində salındığına görə Künəşay adlanırdı. Bu söz tat dilində “çay qırağı” mənasını verir. Sonralar sənətkarların sayı artıqca onların məşğuliyyəti ilə əlaqədar bu kəndə Dəmirçi adlı vermişlər. “Dəmirçi” tat dilində “ahəngər” deməkdir. Buradakı dəmirçilərə kəngərlər də deyirlər. Bu kənd sənətkarlıq məbədlərimizdəndir. Kəndə 40-a yaxın dəmirçi emalatxanası, 3 su dəyirmanı olub.

O dövrlərdə texnika inkişaf etmədiyi üçün bütün kənd təsərrüfatı, məişət alətləri (balta, bıçaq, kirkit, həvə, xış, kotan, oraq, qılınç, nal, məcməyi, sərnəc, parç, cam və s.) bu emalatxanalarda hazırlanırdı. Ətraf kəndlərdən, hətta aşağı aran rayonlarında payızda gəlib, yaz üçün 500-600 ədəd dəryaz (ot biçmək üçün) sifariş edirdilər. Bu sənətkarların əməyi sahəsində əhatə bolluq içində yaşayırdı və insanların burada məskən salması sürətlənirdi. Dəmirçi kəndinin və qədim “İpək yolu”-nun kənarında yerləşməsi bu ticarətin inkişafına böyük təkan vermişdir. Burada yeddi karvansaraya olub. Quba-Lahic, Bakı-Lahic dəvə Karvanı yolu buradan keçirdi. Bu yolda Qubadan Lahicə və Lahicə ətrafı kəndlərə dəvələrlə ərzaq və sənaye malları daşınırdı. Bu malları aparacaq tacirlər Lahicdən 22 km məsafədə yerləşən Dəmirçidə mütləq bu karvansaralarda gecələyib, həm də ticarətlə məşğul olurdular. Sovet hakimiyyəti dövründə kənddə olan karvansaralarda daxil olmaqla qədim tikililər, su dəyirmanları, bir çox yerli əhəmiyyətli tarixi abidələr dağıdılıb. Ancaq son illərdə kəndin bərpası və tarixi simasının qorunması ilə bağlı həyata keçirilən işlər ölkəmizin bu nadir sənətkarlıq abidəsi-

ni qoruyub saxlamaq və onun gələcək nəsillərə çatdırmaq istiqamətində mühüm tədbirlərdən biridir. Dəmirçi məscidi 755-ci ildə tikilib. Bu məscid Azərbaycanın ən qədim dini ocaqlardan biridir. Məscid Sovet hakimiyyəti dövründə dağıdılmış, taxıl anbarı kimi istifadə edilirdi. Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə məscid tam bərpa edilib. Burada 1000 yaşı olan quran kitabı nadir eksponat kimi saxlanılır. Dəmirçi kəndində olan bütün evlər çox qədim tarixə malikdir. Evlərin divarları çox məharətdə hörülmüşdü, sanki bir divar bütöv daşdan ibarətdir. Burada 753-cü ildə tikilmiş, indi də öz ilkinliyini qoruyub saxlamış çox unikal üç mərtəbəli binalar var. İndiki Saleh Heydərov adına tam orta məktəb Çar Rusiyası tərəfindən 1914-cü ildə hərbi post kimi tikilib. Sonralar bu məktəb binası kimi bərpa olunub və istifadəyə verilib. Bərpa və yenidənqurma işləri zamanı yeni xalq sənəti obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi, diqqət mərkəzində saxlanılıb. Kənddə dəmirçilik sənətinin dirçəlməsi və bu sahəyə marağın artması məqsədilə dəmirçi dükanı və emalatxanası tikilib. 26 avqust 2018-ci ildə Şamaxı rayon Dəmirçi Arxeologiya Muzeyi fəaliyyəti başlamışdı.

Burada Şamaxı rayon ərazisində, həmçinin Dəmirçi kəndində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanmış maddi-mədəniyyət nümunələri, nadir daş alətlər, əkinçilik mədəniyyətinə aid əmək alətləri, soyuq silahlar, mis, bürünc, gümüş, sikkələr, aqlay materiallardan su boruları, qızıl və gümüşdən bəzək əşyaları, muncuqlar, antik dövrə aid küplər (bu küplərdə buğda, çaxır, yağ saxlanılıb), qiymətli tapıntılar, məişət əşyaları nümayiş olunur. Burada insan skeletləri, qəbirlər saxlanılır. Bu qəbirlərin 2000 il yaşı və qədim türk tayfalarına mənsub olduğu sübut olunub.

Bu qəbirlər kəndin tarixinin daha qədimlərə gedib dayandığını təsdiqləyir. 2015-ci ildə Dəmirçi-Lahıc yolu çəkilərkən, Dəmirçi kəndi ərazisində, dəniz səviyyəsindən 1800 metr hündürlükdə olan yerli əhali arasında Gəgəli yaylağı adı ilə tanınan ərazidə son antik-erkən orta əsrlər dövrünə aid nekropol aşkar olunub. Nekropolun ərazisi təxminən 3 hektar sahəsi əhatə edir. 600 kvadratmetrdə artıq sahədə aparılan tədqiqat zamanı yer səthindən təqribən 75-80 santimetr dərinlikdə 30-a yaxın daş qutu qəbirlər, qala divarları və yeraltı anbarlar aşkar edilmişdi. Kvadrat formada olan qəbirlərin divarları çay daşları və ya əhəng daşlardan ibarət olan qaya parçalardan hörülüb, üstü isə iri sal daşlarla qapanıb. Bu üst daşların xeyli qisminin uzunluğu 2 metr, eni 1,5 metr qalınlığı 30-50 santimetr, ağırlığı isə 150-300 kiloqramdan artıqdır. Həmən daş qutu qəbirlərdə alban dövrünə aid kifayət qədər zəngin və rəngarəng çeşidli maddi-mədəniyyət nümunələri qeydə alınıb. Azərbaycan ərazisində daş qutu qəbirlər hələ tunc dövründən məlumdur. Dəmirçi nekropolu eramızın üçüncü son rübünə aid edilir. Bu da nekropolun 1700-1730 il yaşı olduğunu göstərir. Daş qutu qəbirlərdə şüşə və metal nümunələr, tək qulplu su qabları, dəmir silah və biçaqlar, eləcə də tunc bəzək əşyalarına rast gəlinir. Bəzi skeletlərin yanına qılınç və xəncər də qoyulub. Bu da onların ən azı sərkərdə olduğunu göstərir. Bu tapıntılar həmin qəbrin ən azı sərkərdə və ya xüsusi nüfus sahibi olan hərbiçiyə aid olduğunu güman edilir.

Qeyd edək ki, analoji abidələr xalqların böyük köçü dövründə uzaq Şərqdən tutmuş Şərqi Avropaya qədər türk xalqlarının yaşadığı ərazilərdə aşkar olunub. Dəmirçi nekropolunda aşkar edilənlər qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniyanın tarixini, xüsusi ilə də dəfn alətlərini, ənənəvi məişət və mədəniyyətini ayrı-ayrı aspektlərini daha dərinləndirən öyrənmək baxımından mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Albaniyanın antik dünya ilə, həmçinin Roma ilə çox sıx mədəniyyət və ticarət əlaqələri olub. Dəmirçi nekropolu sıx yaşayış məntəqəsi olub. Burada əhali sıx məskunlaşıb və geniş mədəniyyət nümunələri yayılıb.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” adlı beynəlxalq konfransın materialları: Bakı-8, 9 sentyabr 2016
2. <http://www.shamaxi-ih.gov.az/news/793.html>
3. <https://shamakhi-encyclopedia.az/tag/nekropol/>
4. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/-40365>
5. <https://mektebgushesi.az/2020/08/05/samaxida-antik-dovr%C9%99-aid-nekropol-askar-olunub-fotolar/>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=BoiRdfTl0eM>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=xHpOqj6tk6w>

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRƏ VƏTƏN SEVGİSİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, amal, xalq, tərbiyə*

Keywords: *patriotism, goal, people, upbringing*

Ключевые слова: *патриотизм, цель, люди, воспитание*

Ulu Öndər Heydər Əliyev gənclər qarşısında Vətəni sevmək, onunla fəxr etmək, dar gündə onun harayına gəlmək kimi ali məqsəd qoymuşdur. Heydər Əliyevin vətəni sevmək, onunla fəxr etmək, onunla öyünmək, çətin və dar ayaqda onun yolunda canından keçmək kimi müdrik sözləri Vətəni sevmək şüarı kimi səslənir.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "Həmişə fəxr etmişəm, bu gündə fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam". Müdrik bəyin bu şüarı bugünkü gənclərə, gələcək nəsillərə Vətəni sevmək hissi aşılayır. Çünki Heydər Əliyev Azərbaycanın ilk müstəqil yaradıcısıdır. Onun hər sözü, hər kəlməsi, hər şüarı bütün könullərdə vətən sevgisi yaradır. Sülh, xalqlar arasında sabitlik, sağlam məhəbbət yaratmaq ulu öndərimizin daim başlıca qayəsi olmuşdur. Çünki Ulu Öndərimiz sülhün, azadlığın, birliyin, dostluğun, qardaşlığın, həmrəyliyin ən yaxın dostu idi. İndi onun sülh sözü, azadlıq sözü Azərbaycan xalqının sağlam ürəyində işində və əməlində yaşayır.

*Səslənir sülh sözü hər kəlməsində,
Bəşərin səsi var məğrur səsində.
O, sönməz günəşdir yer kürəsində,
Ürəyi ellər üçün vurana alqış!
Sülhün keşiyində durana alqış!*

Bəli, Heydər Əliyev belə sülhün carçısı idi! İndi onun arzu və əməllərini, ideyalarını möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev aparır. Prezidentimizin yolu Heydər Əliyevin yoludur. O, xalqımızın bu günü və sabahı üçün əlindən gələni əsirgəmir, onlara arxalanır, sülhü, sədəqəti, sabitliyi, sakitliyi yaratmaq üçün həmişə çalışır. Çünki sabitlik olan yerdə birlik olur, dostluq olur, qardaşlıq olur, insanlar arasında saf, təmiz məhəbbət olur.

Vətənpərvərlik sadəcə özü üçün deyil, Vətən üçün yaşamaqdır. Vətənpərvərlik gələcək üçün yaratmaqdır, bu gün üçün yox. Vətənpərvərlik "Xalq üçün" düşünməkdir.

Azərbaycan torpağının hər hansı bir güşəsinə yolun düşsə, könül acan mənərə ilə qarşılaşsan. Yaradanları, quranları, dağ üstünə dağ qoyanları, Vətənimizin sinəsinə zəhmətilə, halal işləri ilə naxış vuranları görürsən. Bu Prezidentimiz İlham Əliyevin insanlara sevgisi, qayğısı ilə yaranmışdır. İndi Azərbaycan torpağında sakitlikdir, sabitlikdir, firavanlıqdır. Bu firavanlığı, sakitliyi, mehribanlığı mən deyərdim ki, xalqımıza bəxş edən prezidentimizdir. Prezidentimizin gözəl işi, xalqa qayğısı, xalqa məhəbbəti, xarici ölkələrlə dostluğu bu gün göz qabağındadır. Bütün bunlar ürək açır. Bu gün onun xalqlar arasında sülh məramı meridianları dolaşır, sərhədləri aşır. Bütün bunlar Azərbaycan torpağında sabitliyin bəhrəsidir. İndi bütün ölkələr içərisində Türkiyə bizim qardaş ölkəmizdir. Biz fəxr edirik ki, "bu dövlətlər bir millət iki dövlətdir" şüarı altında yaşayırıq. Bu dostluğu, qardaşlığı Azərbaycan xalqının təmiz məhəbbəti yaratmışdır.

Məncə, müəllimlər tədris zamanı tələbələrə vətənpərvərlik tərbiyəsini aşılamalıdır. Hər bir tələbə tədris fənlərində öyrəndiyi vətənpərvərlik hissini həyatda dərk etməlidir. Yeri gələndə isə vətən yolunda, el yolunda, namus, qeyrət yolunda canlarından keçməlidirlər. Mən bunu hər bir müəllimin tədrisində görmək istərdim. İlk növbədə müəllim vətənpərvərlik sözünü öyrətməlidir. Gənclərimiz də, vətənpərvərlik mənasının dərinliyini, hissini ürəklərində yaşatmalıdırlar. Vətənpərvərlik sözü vətəni sevmək, dar gündə, çətin vaxtda onun arxasında durmaq, yeri gələndə isə canından keçmək deməkdir. Biz Vətəni sevmək hissini Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevdən öyrənmişik. Yeri gələndə isə cəsarətimizlə, hünərimizlə Vətən yolunda canımızdan keçməyə hazırıq. Gənclərimiz Ali Baş ko-

mandanın rəhbərliyi altında silaha sarıldılar, düşməyə qarşı dönməz, mübariz olaraq, canlarından keçərək torpaqlarımızı işğaldan azad etdilər və tarixə misli görünməyən qəhrəmanlıq imzası atdılar.

Vətənpərvərlik ulu hissidir. Vətənpərvər olmaq, vətənpərvər övlad böyütmək bir insanın bu dünyada ən vacib vəzifələrindən bəlkə də birincisidir. Vətənpərvərim deməklə də iş bitməz. Bunu əməllə, gördüyün işlərlə sübut etmək lazımdır. Geniş mənaya malik olan vətənpərvərlik anlayışı özündə vətənə, millətə sevgi hissini birləşdirir. Təbii ki, bunların zirvəsində vətən üçün ölümə hazır olmaq dayanır. Bir xalqın, millətin vətənpərvərlik şüarı onun digər xalqlar və millətlər tərəfindən tanınması hörmətlə qarşılanması ilə ölçülür. Təsadüf deyil ki, ABŞ prezidenti Corc Buş Amerika Azərbaycan cəmiyyətinin 5 illik yubileyi münasibətilə (1957-2007) göndərdiyi məktubda azərbaycanlıların ABŞ-ın ictimai həyatında mühüm rol oynadığını vurğulayaraq bildirmişdir ki: "Mən Amerikanın Azərbaycan icmasının 50 illik yubileyini qeyd edən bütün insanlara öz təbrikimi çatdırıram... İstedadınız, bacarığınız və işgüzarlığınız sayəsində Amerika azərbaycanlıları digər millətlərə nümunə olmuş, ölkəmizin uğuruna və varlanmasına xidmət etmişdir. Azərbaycanın igid, cəsur oğulları həmişə vətənpərvər olmuş, yadelli işğalçılara qarşı qəhrəmancasına mübarizə apararaq vətəninə düşmən ayağına verməmişdir".

Polad Həşimov, Tofiq Hüseynov, Şükür Hamidov, Samid İmanov, Murad Mirzayev, İnam Mustafayev, Vüqar Hüseynov, Valeh Müslümov, Mübariz İbrahimov və minlərlə digər qəhrəmanlarımız bizə nümunədir. Biz onlardakı vətənpərvərlik hissini duymuşuq. Çalışmalıyıq ki, biz də Vətənin keşiyində duraq. Onu göz bəbəyimiz kimi qoruyaq.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2016, 320 s.
2. Abbasova L. Təbiiyyətin milli zəmində qurulmasında sinif müəlliminin rolu. Bakı: Mütərcim, 2006, 44 s.
3. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. Bakı: Mütərcim, 2009, 451 s.
4. Aslanlı M. Fiziki mədəniyyət mənəvi kamillik. Bakı, Maarif, 1993, 196 s.
5. Əliyev P., Əhmədov H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: Təhsil, 2004, 219 s.
6. Hüseynzadə R. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. Bakı: Nurlan, 2007, 336 s.

Maçanova Cavahir
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: *ideologiya, etniklik, multikulturalizm, mədəniyyət*

Keywords: *ideology, ethnicity, multiculturalism, culture*

Ключевые слова: *идеология, этницизм, мультикультурализм, культура*

Multikulturalizm termini elmi ədəbiyyata təxminən XX əsrin 60-70-ci illərində daxil olmuşdur və onun məzmununa dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu termin müxtəlif mənalarda işlədilir. Bu isə onun mahiyyətini dərk olunmasını çətinləşdirir. Multikulturalizmin səmərəli tədris olunmasının əsas şərtlərindən biri onun mahiyyətinin düzgün dərk olunması ilə əlaqədardır. Multikulturalizm terminini geniş və dar mənalarda işlətmək olar. Sözün geniş mənasında multikulturalizm termini onun etimologiyasından çıxış edərək çoxmədəniyyətlilik məfhumunun sinonimi kimi istifadə edilir. Məlum olduğu kimi, multikulturalizm sözü latıncadan tərcümədə "çoxmədəniyyətlilik" mənasını verir. Çox mədəniyyətlilik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur.

Müasir dövrdə dünya dövlətlərinin əksəriyyətində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər mövcuddur. Bu müxtəlifliklər tarixi prosesin inkişafının nəticəsi kimi obyektiv xarakter daşıyır.

Müxtəlifliklər xalqların etnik-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətlərini xarakterizə etməklə onların dünyagörüşü və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir və həyatlarında müsbət rol oynayır. Biz geniş mənada bu termini müxtəlif etnik, irqi, dini və mədəni qrupların nümayəndələrinin birgə yaşadıkları cəmiyyəti adlandırırıq.

Sözün dar mənasında isə multikulturalizm məfhumu cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti müxtəlifliklərin qorunmasını əks etdirir.

Multikulturalizm Azərbaycanda əsrlərdən bəri formalaşan, eyni zamanda ictimai-bədii psixoloji-mənəvi müstəvidən kənara çıxmayan dəyərlər toplusu kimi xüsusilə sovet ideologiyasının hökmranlıq etdiyi illərdə kifayət qədər systemsiz və spontan mahiyyətə malik idi.

Tolerantlıq və mənəvi potensial dini loyallıq və milli özünməxsusluq psixoloji səbat və bəşəri dəyərlərə açıqlıq Azərbaycan insanını multikultural bir rejimin içinə daxil etməyə hazır idi. Bu və buna bənzər xüsusiyyətlər Azərbaycan ədəbi-bədii düşüncə müstəvisində həm tarixən həm də bu gün kifayət qədər görümlü və təsiredicidir.

Azərbaycançılıq ideyası – Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə yönələn bir ideyadır. Bu ideyanın əsasında Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi durur. Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi tarixi Azərbaycançılıq ideyasının formalaşması prosesi ilə bağlıdır.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycançılıq ideyası tarixində tamamilə yeni bir mərhələ başlandı. Bu mərhələ Azərbaycançılıq ideyasının bütün tarixi zirvəsini təşkil edir. Bunun əlaqəli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyir: “1993-2003-cü illərdə dövlətçiliyimizin əsasları qoyuldu, milli ideologiya – Azərbaycançılıq ideologiyası xalq tərəfindən təstiqləndi”. Azərbaycançılıq ideologiyasının parlaq daşıyıcısı kimi Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur.

Ulu öndər haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik” etməli idi.

Təbii olaraq, Ulu öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan Azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarlı ilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan Azərbaycanlı da, ləzgi də avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da – bütünlükdə hamısı Azərbaycanlıdır”. Bu sözlər bu gün də son dərəcə əhəmiyyətlidir və belə bir aydın siyasi həqiqəti aktuallaşdırır: Biz, yəni Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar məhz bir yerdə, məhz Azərbaycanlı olaraq dünya üçün maraq kəsb edə bilərik. Biz ayrı-ayrılıqda heç kim üçün marqlı deyilik!

Beləliklə, Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etməklə ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını qoymuş və Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi olmuşdur. Ulu öndərin multikulturalizm sahəsində həyata keçirdiyi bu böyük iş müasir dövrdə onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Prezident İlham Əliyevin sədirliyi ilə Nazirlər Kabinetini 2015-ci illin doqquz ayının sosial inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası keçirilib. [<http://www.president.Az/articles/16373>]
2. İlham Əliyev. İlham Əliyev Respublika Günü çünasibətilə rəsmi qəbulda iştirak edib. [<http://www.president.az/articles/19987>]
3. Abdullayev K.M. Azərbaycanın müstəqəlliyi illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Bakı 2016, ss [.504-517].

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN İNKİŞAFININ SOSIAL-İQTİSADI ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, iqtisadiyyat, siyasət, mənəvi, ideologiya*

Keywords: *multiculturalism, economics, politics, morality, ideology*

Ключевые слова: *мультикультурализм, экономика, политика, мораль, идеология*

Mənəvi və ideoloji həyatımızın ayrılmaz hissəsi olan multikultural dəyərlərin tam şəkildə qorunub saxlanması çox vacibdir. Cəmiyyətdə multikultural təhlükəsizliyin təmin olunması müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Son dövrdə Avropanın bir sıra ölkələrində etnik və dini radikalizm, ksenofobiya, antisemitizm, islamofobiya meyillərinin yaranması bunun bariz nümunəsidir [1 s.42].

İqtisadiyyat ictimai həyatın ən mürəkkəb yarım sistemlərindən biridir. Qədim dövrlərdə Aristotel və digər mütəffəkirələr belə fikirə gəlmişdirlər ki, ictimai sferanın təhlilini iqtisadi həyatdan başlamaq lazımdır. Məsələn, iqtisadi sferanın cəmiyyətin inkişafında təsiri, iqtisadi münasibətlər ilə müxtəlif birlik formalarının mənafeləri, iqtisadi sfera ilə dövlətin münasibətləri və.s. Deməli, iqtisadi həyatın özü sözün əsl mənasında sosial prosesdir. Cəmiyyətin müasir inkişaf səviyyəsində çox saylı tələbat növləri əsas yer tutur. Onlardan biri də sosial təmasa olan tələbatlardır: insanlarla ünsiyyət tələbatı, dostluq, yoldaşlıq tələbatı, sevgiyə olan tələbat, özünə başqalarının hörmətini qazandırmağa olan tələbat, öz-özünə hörmət etməyə olan tələbatlar və.s. [2, s.12-14].

Müasir dünyada mənəvi və iqtisadi amillərin harmoniyasının təmin edilməsi sivilisasiyanın uğurlu gələcəyi üçün mühim şərtlərdən biri sayıla bilər. Çünki, milli birlik və iqtisadi güc olmadan qüdrətli dövlət və multikultural cəmiyyət qurmaq mümkün deyildir. Bu gün Azərbaycan özünün pozitiv iqtisadi inkişaf meyillərini, digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrini bazar iqtisadiyyatı mexanizmində inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də ölkə daxilində sabit vətəndaş birliyinin yaradılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər qazanmışdır. Hazırda Azərbaycan öz ictimai-siyasi və sosial-mənəvi vəziyyəti, yekdil milli-dini-vətəndaş birliyi, tolerant daxili vəziyyəti və s. ilə Cənubi Qafqazın ən sabit və lider ölkəsi hesab olunur. Azərbaycan Cənubi Qafqazda həm də xristianlıqla islamın sərhədlərinin birliyi və sivilisasiyaların qovuşduğu müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərinin bir arada inkişaf etdiyi, dini dözümlüyn hökm sürdüyü coğrafi məkan olaraq öz multikulturalist və tolerant cəmiyyəti sabit ictimai mühiti ilə seçilir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı sərəncamlarını da xüsusi qiymətləndirmək lazımdır. Xüsusilə etnik qrupların məskunlaşdığı Şəki şəhərinin, Balakən, Qax, Zaqatala və digər rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları həyata keçirilməkdədir.

1994-cü ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni mərhələnin əsasını qoyan “Əsrin müqaviləsi”nin icrasına başlanması xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına güclü təkan vermişdir. Neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. 2004-cü ildən uğurla icra olunan bu proqramlar regionlarda şəhər qəsəbə və kəndlərin simasını köklü şəkildə dəyişmiş, əhalinin rifahının yüksəlməsinə geniş imkanlar açmışdır.

Müasir mədəni cəmiyyət strategiyasında multikultural iqtisadi siyasət olmadan cəmiyyət sabit inkişaf edə bilməz. Aydınır ki, ölkəmizdə multikultural cəmiyyətin yaranıb inkişaf etməsində coğrafi faktorun rolu böyükdür. Azərbaycanda əlverişli coğrafi mühitin olması bir sıra xalqların və milli azlıqların məskunlaşmasına təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən heç də multikulturalizmin inkişafı təkcə coğrafi amildən aslı deyildir. Çünki dünyada elə ölkələr var ki, onlar da Azərbaycan kimi əlverişli coğrafi mühitə malikdir. Amma, multimədəni mühit Azərbaycan çox-çox aşığandır. Səbəb isə Azərbaycan multikulturalizminin dövlət siyasəti kimi qəbul edilməsidir [3].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə ölkədə dinindən və milliyətindən aslı olmayaraq bütün xalqlar bərabərlik çərçivəsində yaşamışdır. Ölkədə multikulturalizmin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri bundan ibarətdir ki, respublikada yaşayan müxtəlif millətlətin nümayəndələri yerli əhali kimi iqtisadiyyatın istənilən sahəsində müəssisə açə bilər, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiya yatıraraq ölkənin iqtisadi inkişafına təsir göstərmək imkanı yarada bilərlər.

Azərbaycan bu gün dünyanın ən sabit, multikulturalizmi yaşadan və qoruyan ölkələrdəndir. Ölkəmizdə sağlam tarixi köklərə malik multikulturalizm ölkə Prezidenti İlham Əliyevin düşünülmüş siyasəti ilə daha da inkişaf edir, yeni pozitiv çalarlarla zənginləşir. Azərbaycanda millətlərarası, mədəniyyətlərarası münasibətlərin sağlam zəmində qurulması dövlətin siyasi iqtisadi və sosial həyatında müsbət nəticələrlə müşayiət olunur. Bu müddətdə ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın həcmünün əhəmiyyətli genişlənməsinə, əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsinə, sosial-iqtisadi infrastrukturun tamamilə müasirləşməsinə imkan vermişdir. 2004-2015-ci illər ərzində iqtisadi artım 10,6% müşahidə edilmiş və Azərbaycan dünya ölkələri arasında 134-cü yerdən 79-cu yerə, 2017-ci illər üzrə daha sonra 37-ci mövqedə qərarlaşmışdır [4, s.272].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində milli azlıqların adət-ənənələrinin mədəniyyətlərinin tarixinin qorunub saxlanmasına nail olmaq üçün müəyyən qanunlar işlənilib hazırlandı. Onların əlifbalı, doğma dillərində dərsliklər hazırlanıldı və bunların nəşri üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrıldı. Heydər Əliyev milli azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərin birində deyirdi: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatın bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar”.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi (ali məktəblər üçün dərslik) Bakı-2017.
2. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: Учебник М 1999 с12-14.
3. Azərbaycan qəzeti 01 mart 2022-ci il (Xəqani Nəzərov) “Azərbaycanda multikulturalizm nümunəsi”.
4. Azərbaycan multikulturalizmi (ali məktəblər üçün dərslik) Bakı-2017.

Muradlı Laləzar
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK AMALI

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, ləyaqət, gənclər, vətəndaşlıq*

Keywords: *patriotism, dignity, youth, citizenship*

Ключевые слова: *патриотизм, достоинство, молодежь гражданственность*

Vətənpərvərlik mövzusu ona görə aktualdır ki, Azərbaycan torpağını qoruyanlar, quranlar, tikənlər, yaradanlar haqqında əsərlər, şeir və hekayələr yazılır. Biz bunları oxuyub, öyrənəndə vətənpərvərlik hissələrinin nə dərəcədə yüksək olduğunu şahidi oluruq. Orada sayagəlməz vətəni sevmək, onunla fəxr edən ürəyi onunla döyünən yaradıb, quranları görürük. Bax buna görə də biz vətənpərvərlik hissini o oxuduğumuz şeir və romanlarda tapırıq. Xalq şairi Məmməd Araz şeirlərinin birində çox gözəl demişdir:

*Vətən mənə oğul desə, nə dərdim,
Məmir olub qayasında bitərdim!*

Bəli, Vətən bizim anamızdır. Biz onun isə qurub və yaradan övladlarıyıq. Vətəni sevmək ananı sevmək deməkdir. Çünki biz bu günü və sabahı quranlarıq. Müstəqil torpaqlarımızın sinəsində isə həmişə qurub yaradanlarıq. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycan torpağında dünyaya göz açmışam. Bizə bu müstəqilliyi, qayğını, məhəbbəti bəxş edən isə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev olmuşdur.

Heydər Əliyevin davamçısı Cənab Prezidentimiz İlham Əliyevdir. Vitse-prezidentimiz və qəlbi həmişə el-oba üçün döyünən Mehriban xanımdır.

Məlumdur ki, vətənpərvərlik məsələsi daim aktual olmuş, bu gündə aktual olaraq qalır. Vətənpərvərlik anlayışı olmadan nə dövlət, nə də cəmiyyət inkişaf edə bilər. Vətənpərvərlik anlayışından bəhs edən zaman modernləşmə və qloballaşma şəraiti də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, modernləşmə və qloballaşma şəraitində vətənpərvərlik bir qədər müxtəlif xüsusiyyətlərə malik olur. Suverenliyimizin ilk illərində vətənpərvərlik bir qədər başqa mahiyyət kəsb edirdi. Azərbaycan vətəndaşları vətənpərvərlik duyğuları ilə yaşayırlar. Bizim üçün ən qiymətli dəyər müstəqilliyimizdir. Vətənpərvərlik emosiyalarla bağlı olur. Bu emosiyaların tərbiyəsi müsbət, xeyirxah olmalıdır. Özlərində ölkənin keçmişi, bu günü və gələcəyi haqqında biliklər sistemi olan vətənpərvərlik maarifçi vətənpərvərlik adlanır. Yəni vətənpərvərlik anlayışı təkcə hisslərlə bağlı olmayıb, həm də ölkəni inkişaf etdirmək imkanlarını axtarmaqdır. Xalqın tərkibi mənəviyyatına, zəkasına, dünyabaxışına, yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif növ insanlardan ibarətdir. Lakin onları birləşdirən ən mühüm mənəvi xüsusiyyətlərdən biri məhz vətənpərvərlik duyğusunun olmasıdır. Xalq pedaqogikasının yerinə yetirməli olduğu vəzifələrdən biri tələbələrin vətənpərvərlik tərbiyəsini yerinə yetirməkdir. Vətənpərvərlik mövzusu daim aktual mövzu kimi şair və yazıçıların diqqət mərkəzində olmuş və yaradıcılıqlarında bu mövzuya geniş yer vermişlər. Firidun bəy Köçərlinin fikirləri bu baxımdan dəyərlidir: "O millət ki, öz tarixini, dolanacağını, vətəninə və dilinə sevir, bu qisim əsərləri kəməli şövqlə və diqqətlə cəm edib qiymətli sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilkin təlim tərbiyəsində onları öyrətməklə başlayır, həmişə mənəvi dəyərlərə sahib olacaqdır".

Tələbələrin milli-mənlik şüurunun formalaşması və vətənpərvər ruhda tərbiyə edilməsi müstəqil dövlətimizin başlıca istiqamətlərindəndir. Gənclərin bu istiqamətdə tərbiyə edilməsi, onların elm, təhsil, idman, iqtisadiyyat, səhiyyə, siyasi və s. sahələrdə uğurlar qazanması nəinki onlarda vətənpərvərlik hisslərinin güclənməsinə təsir edir, həmçinin ölkəmizin tanınması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri sayılır.

Tələbələrin vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm istiqamətlərdən birini təhsil müəssisələrindəki təlim-tərbiyə işləri təşkil edir

Təhsil ocaqlarında vətənpərvərlik hissini yaradan, gənc nəslə Vətən andını sevdiren pedaqoqlar vardır. Təhsil müəssisələrində hərbi dərslər keçirilir, gənc nəslə vətənpərvərlik öyrədilir. Vətən andı, vətən sevgisi gənclərimiz üçün hər şeydən əzizdir, doğmadır, çünki onlar gələcəyi quranlardır, Vətənin keşiyyində duranlardır. Yeri gələndə isə düşmənin qarşısında şimşək kimi parlayan oğullarımız və qızlarımızdır.

Tələbələr işğal olunmuş torpaqlarımızı, sərhədlərimizi bilməli, şəhidlərimiz haqqında məlumatlı olmalı, milli qəhrəmanlarımızı tanımalıdırlar. Təhsil ocaqlarında mütəmadi olaraq müharibə veteranları ilə görüşlərini təşkil edilməlidir. Tələbələrə hərbi hissələrə, muzeylərə, Bayraq meydanına apararaq onlara tariximiz, müstəqilliyimiz haqqında məlumat verilməlidir. Vətənpərvərlik hissini aşılamaq üçün onları vətən uğrunda mübarizə aparmağa sövq etmək üçün Azərbaycanın qədim tarixindən, sərkərdələrinin taktikalarından, tarixi qəhrəmanlarımızın həyatından danışılmalıdır.

Vətənpərvərlik tərbiyəsində inkişafında, formalaşmasında yazılan mahnıların, bədii və sənədli filmlərin, incəsənət nümunələri ilə yanaşı bədii ədəbiyyatında rolu böyükdür.

YAP Xocavənd rayon Gənclər Birliyinin sədri Vüsal Hüseynov qeyd edir: "Xocavəndli gənclərdə vətənpərvərlik ruhu yüksək səviyyədədir. Çünki cəbhə bölgəsinə yaxın bir zonada yerləşirik. Gənclərimiz böyük həvəslə hərbi xidmətə gedirlər. Bu da vətənpərvərlikdən irəli gəlir. O cümlədən də müddətdən artıq hərbi xidmətə də gənclərimiz böyük diqqət göstərilir". Bütün bu deyilənlər gənclərimizin vətənpərvər olduqlarından xəbər verir ki, bu da təqdirə layiqdir. Vətənpərvərlik anlayışı məhz azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını təşkil edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının daşıyıcıları təbii ki, ilk növbədə Vətənimizdə yaşayan, milli etnik tərkibindən asılı olaraq özünü azərbaycanlı hesab edən, Azərbaycan dövlətini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayanlar, torpaqlarımız erməni qəsbkarları tərəfindən işğala məruz qalarkən canlarını siper etmiş şəhidlərimiz, nəhayət, respublikamızın təkcə regionda deyil, bütün dünyada, o cümlədən Avropada inkişaf etmiş dövlətlər sırasına çıxmasında əməyini, biliyini əsirgəməyən vətəndaşlarımızdır.

Ədəbiyyat:

1. Aslanlı M. Fiziki mədəniyyət mənəvi kamillik. Bakı, Maarif, 1993, 196 s.
2. Bədəlova Ə. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: Müəllim, 2009, 188 s.
3. Əliyev P., Əhmədov H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: Təhsil, 2004, 219 s.
4. Həşimov Ə., Sadıqov F. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: Patronat, 1993, 276 s.
5. Hüseynzadə R. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil v pedaqoji fikir. Bakı: Nurlan, 2007, 336 s.

Musayeva Solmaz
Bakı Biznes Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM MODELİ VƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: *ideologiya, demokratik, müstəqillik, multikulturalizm, tolerantlıq*

Keywords: *ideology, democracy, independence, multiculturalism, tolerance*

Ключевые слова: *идеология, демократия, независимость, мультикультурализм, толерантность*

Azərbaycançılıq müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasının istiqlalını və dünyəvi prinsiplərə malik sivil, demokratik dövlət uğrunda mübarizəni strateji məqsəd seçən Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Bu ideologiyanın kökündə ölkəmizin ərazisində yaşayan və Azərbaycanı özünə vətən sayan bütün xalqların milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi ideyası dayanır. Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Heydər Əliyev hələ Sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən azərbaycançılıq məfkurəsinin bütün həmvətənlərimiz arasında yayılmasına, bu ideyanın geniş ictimai dəyər qazanmasına çalışırdı. O dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında, musiqisində, kinosunda, təsviri sənətində və digər sahələrdə xalqın ruhunu, tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini təbliğ və tərənnüm edən çoxsaylı əsərlər meydana gəlmişdir. Həmin dövrdə Heydər Əliyev respublikamızdan kənarında yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanmasını, Azərbaycan diasporunun təşəkkül tapmasını son dərəcə vacib amil sayırdı. Ulu Öndər 1993-cü ilin iyun ayında xalqın təkiddə tələbi ilə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra xaricdəki soydaşlarımızın mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsini, onların doğma Vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini prioritet məsələ kimi hər zaman diqqətdə saxlamışdır.

Banisi ümummilli lider Heydər Əliyev olan azərbaycançılıq bir milli ideologiya olaraq mühim funksional elementlərlə zəngindir və bunların da mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır. Bu ideologiya inzibati-ərazi quruluşuna görə unitar, siyasi quruluş və dövlət idarəçiliyinə görə hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət edir. Azərbaycan tarixən müxtəlif millətlərin dinc yanaşı yaşadığı, milli və dini tolerantlığın bərqərar olduğu ölkə olmuşdur. Tarix boyu burada hər bir xalqın və millətin nümayəndəsinə bərabər münasibət göstərilmişdir. Ona görə də Azərbaycan vətəndaşı sayılan hər kəs azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşmişdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini birləşdirən baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideyası ictimai-siyasi proseslərə, konstitusiyaya sisteminə, xüsusilə dövlət quruculuğuna öz müsbət təsirini göstərir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, onun demokratik inkişafını təmin etməklə bərabər, davakar millətçilik və şovinizmə qarşı təşəkkül tapmış ideologiyadır. Dahi lider daim qeyd edirdi ki, azərbaycançılıq ideyasının kökündə millətçilik yox, vətəndaşlıq dəyəri dayanır. Bu ideyanın məqsədi çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi və demokratik yolla inkişaf etməsinə zəmin yaradan dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdır. Təsədüfi deyildir ki, memarı ulu öndər Heydər Əliyev olan, çoxmillətli Azərbaycan xalqını

birləşdirən azərbaycançılıq ideyası müstəqilliyin qorunmasına, demokratik inkişafa və hüquqi, sosial dövlətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini dahiyənə uzaqgörənliklə belə müəyyən etmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq".

Göründüyü kimi, əsasını ulu öndər Heydər Əliyevin qoyduğu və bu gün Prezident İlham Əliyevin zamanın tələblərinə uyğun olaraq daha da təkmilləşdirdiyi azərbaycançılıq xalqımızın çox əzab-əziyyətlər bahasına nail olduğu tarixi sərvətdir. Bu, ilk növbədə, vahid və bölünməz Azərbaycanın qorunub saxlanılmasının və möhkəmləndirilməsinin siyasi əsasıdır. Bu gün azərbaycançılıq milli həyatın ahəngdarlığının, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının, ölkədə yaşayan bütün etnosların qardaşcasına qarşılıqlı əlaqəsi və təsirinin çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü, inkişafı və firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsinin ümumi tarixi təcrübəsidir. Ötən ilin sentyabr ayının 27-də başlayan və Azərbaycanın parlaq Qələbəsi ilə başa çatan İkinci Qarabağ müharibəsində tarixi Zəfərimiz bunu bir daha sübut etdi.

Mayası azərbaycançılıq ideologiyası ilə yoğurulan multikulturalizmin Azərbaycan modelinin "Kitabi Dədə Qorqud" dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələri ölkəmizdə uzaq keçmişdən bugünümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Bunun fonunda müasir dövrdə həllini tapmalı yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək. Bu missiyanı da ulu öndər Heydər Əliyev böyük siyasi ustalılıqla yerinə yetirdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək onun bazasında multikulturalizmin Azərbaycan modelinin bünövrəsini qoydu. Əslində, Ulu Öndər bu addımları ilə müasir dünyamızda multikulturalizmin Azərbaycan modelinin siyasi banisi adını qazandı. Ümummillə Liderimiz multikulturalizmin Azərbaycan modelini yaradarkən xalqımızın zəngin tolerantlıq ənənələrinə, tarixən Azərbaycan ərazisində müxtəlif dinlərin daşıyıcıları olan ayrı-ayrı etnik qrupların bir ailə kimi mehribanlıq və səmimiyyət şəklində yaşamasına əsaslanırdı. Təsədüfi deyildi ki, Ulu Öndər dövlətin gücünü və qüdrətini məhz bu amillə əlaqələndirir və dahiyənə uzaqgörənliklə deyirdi: "Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri... ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir". Ulu öndər Heydər Əliyev bununla ilk növbədə multikulturalizm siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. "Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq" deyən Ulu Öndər bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Bununla bağlı "Bərabərlik hüququ" (maddə 25, bənd 3), "Milli mənsubiyyət hüququ" (maddə 44, bəndlər 1, 2), "Ana dilindən istifadə hüququ" (maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələri göstərmək mümkündür.

Ulu Öndər haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ümummillə Liderin rəhbərliyi ilə geriyyə dönüşü olmayan, demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası dahi rəhbərin qeyd etdiyi kimi, "dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik" olmalarını təmin etməli idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təbii olaraq Ulu Öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini

şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd edirdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu Öndərin dediyi kimi, həqiqətən də "Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da - bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır".

Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti, xalqımızın həyat tərzini kimi dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Prezident İlham Əliyev daim ölkəmizin bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı konvensiyalara qoşulmasının vacibliyini qeyd edir. Məhz bu siyasi xəttin nəticəsi kimi Azərbaycan Prezidentinin göstərişi ilə ölkəmizin 26 noyabr 2009-cu il tarixli qanunla "Mədəni özünüifadə formalarının müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair" UNESCO Konvensiyasına qoşulmasını göstərmək olar.

Azərbaycanın mənəvi-siyasi yüksəlişində son dərəcə vacib məqamlardan biri isə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və iştirakı ilə 2011-ci ildən bəri mütəmadi olaraq Bakıda Beynəlxalq Humanitar Forumun keçirilməsidir. Dövlət başçısının multikulturalizm siyasətinin növbəti əhəmiyyətli addımı Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılmasına dair 15 may 2014-cü il tarixində imzaladığı Fərman oldu. Bu Mərkəzin yaradılmasının əsas məqsədi ölkəmizdə əsrlər boyu formalaşmış tolerantlığın, etnik-mədəni, dini müxtəlifliyin qorunmasını və çiçəklənməsini təmin etmək, habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modellərini tədqiq və təşviq etməkdir. Dünyanın multikulturalizm sahəsində aparıcı mütəxəssislərinin, görkəmli ictimai və siyasi xadimlərinin Bakıda beynəlxalq səviyyədə belə bir Mərkəzin açılmasını son dərəcə təbii və işgüzar şəkildə qəbul etmələri məhz Azərbaycanın bu gün dünya multikulturalizminin mərkəzinə çevrilməsi reallığını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində bir-birini tamamlayan, sistemli xarakter daşıyan siyasi iradə və onun gerçəkləşməsi proqramı uğurla həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin multikulturalizm, tolerantlığa verdiyi siyasi dəyərin dünya miqyasında real elmi, mədəni, sosial müstəvilərə köçürülməsi işində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO-nun və İCESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanın Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun böyük xidmətləri danılmazdır. Bu gün Azərbaycan multikultural ənənələrinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu olduqca əhəmiyyətli, möhtəşəm layihələr həyata keçirir. Bu layihələr Azərbaycan multikulturalizminin bir ölkə çərçivəsində qapalı inkişafını deyil, dünya çərçivəsində dinlərin və mədəniyyətlərin müxtəliflikləri rejimində fəaliyyət göstərməsini reallaşdırır.

*Mustafayeva Nigar
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu*

MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: *xalq, milliyət, Azərbaycan, sülh, multikulturalizm, mədəniyyət*

Keywords: *people, nationality, Azerbaijan, peace, multiculturalism, culture*

Ключевые слова: *народ, национальность, Азербайджан, мир, мультикультурализм, культура*

Xalqımızın milli mənəvi dəyərlərinin qorunması gələcək nəsillərə ötürülməsi hər bir azərbaycanlının mənəvi borcudur. Uzun illərdir müharibədən əziyyət çəkən Azərbaycan xalqı ailə, insansevərlik, mərhəmət, əxlaq, sülhsevərlik, vətənpərvərlik hissini və dini dəyərlərini qoruyub saxlamağı

bacardı. Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə milli mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına, adət-ənənələrimizin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsinə, zənginləşməsinə, multikulturalizmin və tolerantlığın qorunub inkişaf etdirilməsinə, mədəniyyətimizin hər sahəsində inkişafına böyük töhfəsi olmuşdur. O hakimiyyətdə olduğu bütün illərdə xalqımızın mədəniyyətinin inkişafını diqqətdə saxlamış, tərəqqisinə təkan vermişdir [3]. Yaradıcı ziyalıların, xüsusi xidmətləri olan dövlət adamlarının, bəstəkar və musiqişünasların əməyini yüksək qiymətləndirmişdi [1]. Apardığı uzaq görün siyasəti nəticəsində Azərbaycan mədəniyyəti, xalqımızın milli mənəvi dəyərləri təkcə Avropada deyil bütün dünyada tanındı və bu gün də öz bəhrəsini verir. Milli mənəvi dəyərlər xalqımızın zənginləşməsində, milli dövlətçiliyimizin formalaşmasında, multikultural və tolerant dəyərlərin inkişafında böyük rol oynayır. Ermənilər apardığı işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalqına məxsus tarixi-mədəni irsi, İslam abidələrini və məscidlərimizi dağıdaraq, orada olan bütün milli-mənəvi dəyərlərimizi məhv etmişdilər. Azərbaycan dünyada tolerant, multikultural dəyərləri özündə cəmləşdirən nümunəvi bir ölkədir. Tarixən milli dinindən, dilindən asılı olmayaraq bir çox milli azlıqların mehribanlıqla yaşadığı və bir çox dövlətlərə nümunə ola biləcək bir ölkədir. Azərbaycanın tolerantlıq və multikulturalizm sahəsində qazandığı təcrübəni yaymaq və təbliğ etmək, eləcə də bu dəyərlərin beynəlxalq aləmdə tanınmasında Ulu Öndərin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur [2]. Heydər Əliyev öz çıxışlarında ölkəmizdə dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində görülən işlərdən, həyata keçirilən layihələrdən, eləcə də dinin cəmiyyətin həyatında, onun mənəvi-əxlaqi tərbiyəsində yeri və rolu olan məsələlərdən dəfələrlə söhbət açmışdır. Hazırda beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələr durmadan genişlənir, ölkəmiz xarici siyasətində uğurlu inkişaf edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası 30 ildə.Cənubi Qafqazın güc mərkəzi. Bakı, 2021.səh 63.
2. Milli-mənəvi dəyərlərimiz multikulturalizm və tolerantlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. <https://paralel.az/az/article/121479>
3. Azərbaycan Respublikası 30 ildə.Cənubi Qafqazın güc mərkəzi. Bakı,2021.səh 72.

Mustafayev Qorxmaz
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏR XALQIMIZIN BİRLİYİNİN ƏSASIDIR

Açar sözlər: *məfkurə, multikulturalizm, xalq*

Keywords: *ideology, multiculturalism, people*

Ключевые слова: *идеология, мультикультурализм, народ*

Azərbaycançılıq məfkurəsinin siyasi fikirdən dövlət ideologiyasına çevrilməsi prosesi son 200 ilin ictimai-siyasi hadisələri ilə bağlıdır. 1828-ci ildə Azərbaycan ikiye parçalandıqdan sonra “azərbaycançılıq milli təfəkkürü məşğul edən başlıca qayə” oldu [4, s.61]. XIX yüzillikdə Azərbaycan ziyalıları içərisində mövcud olan islamçı, türkçü baxışlarla bərabər azərbaycançılıq da yer tutmaqda idi. Tədqiqatçı alimlərin də qeyd etdikləri kimi, artıq XX yüzilliyin əvvəllərində “Azərbaycan mütəfəkkirlərini düşündürən başlıca problem türkçülük, islamçılıq və azərbaycançılıq arasındakı münasibət”lər olmuşdur [4, s.61].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə siyasi ideologiyaya çevrilən Azərbaycançılıq məfkurəsi siyasi cəbhələrdə birmənalı qarşılanmamışdır. M.Ə.Rəsulzadə 1918-ci il dekabrın 7-də parlamentdəki çıxışında: “Sağdan bizə deyirlər ki, azərbaycançılıq şüarı ilə siz müsəlmanları parçalayırırsınız...” deməklə azərbaycançılığa və türkçülüyə sağ və sol təmayüllü partiyaların münasibətini diqqətə çatdırırdı [4, s.64]. Eyni zamanda qeyd edirdi ki, “xalqın şüurunda Azərbaycan ideyası artıq möhkəmlənmişdir” [4, s.65]. Multikultural ənənələrə malik olan xalqımız Azərbaycançılıq məfkurəsi ilə bir-birinə bağlanırdı.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə edəndən sonra bütün xalqı öz ətrafında birləşdirən milli ideologiyaya ehtiyac var idi. Yeni ideologiya tarixi köklərə malik olmalı, xalqı öz ətrafında birləşdirən milli dövlətçilik ideologiyası olmalı idi. Belə bir ideologiya Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlət ideologiyasına çevrilən Azərbaycançılıq oldu. Azərbaycançılıq ideologiyası ümummilli olub, “siyasi ideologiyadan fərqli olaraq ayrı-ayrı qruplara, siniflərə, partiyalara deyil, bütöv millətə, cəmiyyətə, müstəqil dövlətə, milli dövlətçiliyə xidmət edir” [8]. Müstəqillik illərində xalqı öz ətrafında birləşdirən Azərbaycançılıq ideologiyası, milli köklərə bağlı olub “kökündə millətin keçmiş tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri, düşüncə tərz, ümumi maraqları” olan milli dövlət ideologiyasına çevrildi [5, s.107].

“Dövlətçiliyi” və “vətənpərvərliyi” özündə əks etdirən milli ideologiyanın “əsas müddəaları Heydər Əliyevin müxtəlif dövrlərdəki çıxışları”nda əksini tapmışdır [5, s.108]. 1998-ci il noyabrın 23-də Yeni Azərbaycan Partiyasının ildönümündə çıxış edən Prezident Heydər Əliyevin fikirləri xalqı öz ətrafında birləşdirəcək “ideologiyanın əsas mahiyyətini izah edirdi” [5, s.108]. Ümummilli lider 2001-ci ilin noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında : “Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” fikirləri ilə dünya azərbaycanlılarını, xalqı vahid bir ad altında birləşməyin vacibliyini bəyan etdi, “müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır” deməklə dövlətin ideoloji xəttini müəyyənləşdirmiş oldu [3, s.23].

Multikultural dəyərlərə malik olan xalqımıza, dünya azərbaycanlılarına xitabən: “Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” deməklə xalqın tarixi keçmişinə verdiyi qiyməti bir daha göstərmiş oldu [3, s.23]. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən qurultaya gələn azərbaycanlılara: “Biz azərbaycançılığı yaşatmalıyıq” deyən Heydər Əliyev milli ideologiyanın başlıca hədəflərini də göstərirdi: “Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər” [7, s.132]. Ümummilli lider dünya azərbaycanlılarını birləşdirən “milli mənsubiyyət”in, “tarixi köklər”in qorunmasını, onları birləşdirən “milli-mənəvi dəyərlər”ə, “milli mədəniyyət”ə hörmətlə yanaşmalarını tövsiyə edirdi. Xalqımızın nümayəndələrinin hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq “öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq” olmalarını xüsusi vurğulayırdı. “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır” deyən Heydər Əliyev, bu ideologiyanın dövlət müstəqilliyi əldə edəndən sonra “bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya” olduğunu bildirirdi [7, s.132-133].

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlət ideologiyasına çevrilən Azərbaycançılıq özündə xalqımızın multikultural ənənələrini ehtiva edir, xalqın dövlət ətrafında birləşməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanda yaşayan “etnik birliklərin nümayəndələrinin özlərini azərbaycanlı kimi hiss etmələri heç bir vəchlə etnik hiss və identiklikdən məhrum edilmək deyil, əksinə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dualist identikliyin ən bariz nümunəsidir” [2, s.14]. Dövlətimiz müxtəlif etnik və dini mühitin məhsulu olan fərqli mədəniyyətləri qəbul edir, onların özünəməxsusluğunu qorumaqla vahid Azərbaycan mədəniyyəti kimi formalaşmasını və çıxış etməsini təqdir edir. Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət səviyyəsində qorunub saxlanması dünyanın aparıcı dövlətləri üçün də örnəkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və I Vitse Prezidenti Mehriban Əliyeva Azərbaycan xalqını vahid ideya ətrafında birləşdirən Azərbaycançılıq ideologiyasını, onun multikultural ənənələrinin dünyada tanıtılmaq istiqamətində mühüm işlər görürlər. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 11 yanvar 2016-cı il Sərəncamı ilə 2016-cı ili Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan etməsi dövlət səviyyəsində mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olan bölgəsəl mədəni müxtəlifliklərin qorunub saxlanılmasına dövlət qayğısının göstəricisidir [1, s.3]. Azərbaycan xalqı tarixən mədəni müxtəlifliklərə münasibəti ilə fərqlənib, xalqımızın baxışları orta əsr filosoflarımızın əsərlərində də öz əksini tapıb. Tarixən malik olduğu fərqli mədəniyyətlərə dözümlü, onları özündə birləşdirə bilməsi xalqımızın böyüklüyüdür və dövlət yaratma prosesində mühüm amillərdəndir. Azərbaycan multikulturallığının mahiyyətini açan akademik Kamal Abdullanın qeyd etdiyi kimi “Multikultural əhval-başqasına şəfqət, mərhəmət, ehtiram, özünü özgədən ayırmamaq dünya xalqlarının ulu mənəvi dəyərlər xəzinəsinə bizim verə biləcəyimiz, əcdadlarımızın qanı ilə qanımıza keçən mənəvi saflıq, ləyaqət, şərəf hisslə-

ridir” [1, s.10]. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri xidmətinin təşkil etdiyi “Dəyimi masa”nın iştirakçılarında olan “Almaniyanın Psixoloqlar və Psixoterapevtlər Assosiasiyası”nın psixoterapevti Galina Heinzelmann ölkəmizdəki tolerant mühiti belə qiymətləndirmişdir: “Ölkənizin mədəniyyəti, tarixi, musiqi tarixi ilə tanış olanda hiss edirəm ki, sizin ölkəniz ona görə unikaldir ki, multikulturalizm gündəlik həyat norması halını alıb” [6, s.12]. Tariximizin müxtəlif dövrlərində xalqımız, ölkəmiz haqqında söylənilən belə xoş sözləri, misalları çox çəkmək olar. Azərbaycançılıq və multikulturalizm vahid dövlət ideologiyasının, birgəyaşayışın, qarşılıqlı hörmət əsasında qəbul edilən fərqli mədəniyyətlərin məhsuludur.

Bütün bunlarla yanaşı, dövlətimizin müstəqilliyini istəməyən, hər məqamda torpaqlarımızı işğal etməyə çalışan düşmən qüvvələr, məqam düşdükcə dövlətimizə, xalqımızın birliyinə qarşı təxribat və təbliğatlarından əl çəkmirlər. “Gündəlik həyat norması”na çevrilən Azərbaycan multikulturalizmi tarixi keçmişimizlə sıx bağlıdır və xalqımızın xarakterinə hopub. Xalqımızın birliyini pozmaq istəyən düşmənlərə, 44 günlük Vətən müharibəsində, Ali Baş Komandanın ətrafında “Dəmir yumruq” kimi birləşməklə layiqli cavab verildi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanca multikulturalizm: bibliografiya /layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev. Bakı, 2016.
2. Azərbaycançılıq ideologiyası: ənənə və müasirlik. Bakı: “Elm və Təhsil”, 2019.
3. Azərbaycançılıq - birliyimizin əsasıdır. Bakı: “Azərbaycan”, 2002.
4. Şəmsizadə N. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, I cild. Bakı: “Elm”, 2008.
5. Mustafayev Q.X. Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2017.
6. Multikultural təhlükəsizlik, II Dəyirmi masa, 2015. Bakı, 2015.
7. Müstəqillik yollarında. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 25 illiyinə həsr edilmiş məqalələr toplusu. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2016.
8. Ömərov V. Heydər Əliyev və dövlətçilik ideologiyası / Səs qəzeti, 27 may 2014

Nəcəfova Günel
Mingəçevir Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ ÜÇÜN DAİMİ ÖRNƏKDİR

Açar sözlər: *gənclik, təhsil, müstəqillik, inamlı addımlar*

Keywords: *youth, education, independence, confident steps*

Ключевые слова: *молодежь, образование, независимость, уверенные шаги*

“Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam”. İllər ötsə də Ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi bu müqəddəs kəlam öz qiymətini itirməyib və Azərbaycan dövləti, xalqı qarşısında işıq saçan bir moyaq olmuşdur. Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi və ikinci çiçəkləyən dövrü, yəni 1993-cü ilin iyun ayından sonrakı dövr vətənimizə böyük uğurlar qazandırmışdır. Azərbaycan uğurlu xarici siyasət yeritməklə yanaşı səmərəli iqtisadi siyasət yeritməyə başlamışdır. Respublikamız dünyaya inteqrasiya prosesində öz inamlı addımlarını atmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf edərək, dünya iqtisadiyyatı səviyyəsinə qalxmışdı. Savadlı, bilikli mütəxəssislərin olması üçün yeni təhsil sisteminə yeni təhsil texnologiyalarını tətbiq edərək Təhsil İnstitutunun nəzdində dünya səviyyəsinə malik olan 7 pilot mərkəz, 20 pilot məktəb fəaliyyətə başlamışdı. Bu metodlarla hazırlanmış gənc kadrlar dünya və Avropa ölkələrində cox məharətlə iş qoşula bilirdilər. Türkiyənin ölkəmiz üçün hazırladığı gənc kadrlar artıq dünya tendensiyalarını təhlil etmək iqtidarına malikdirlər.

Gənclərlə iş sahəsində dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakının təmin olunması, onların layiqli vətəndaş kimi formalaşmasına hərtərəfli şəraitin yaradılması Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtdığı ilk günlərdən fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən olmuşdur. Cəmiyyətin inkişafında gənclərin rolunu yüksək qiymətləndirən Ulu öndər

daim onlara diqqət və qayğı göstərmiş və Azərbaycan gəncliyinin də itmiş inamını özünə qaytar-mışdı. Hələ keçmiş SSRİ dövründə respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin göstərişi ilə min-lərlə azərbaycanlı gənc müttəfiq respublikaların ən nüfuzlu ali təhsil ocaqlarında oxumuş və yüksək biliklərə yiyələnmiş mütəxəssis kimi vətənimizə qayıtmışlar. Həmin gənclərin işlə təmin olunma-sında H.Əliyevin böyük əməyi olmuşdur. Vətəninə ürəkdən sevən, Azərbaycanı hər zaman uca gör-mək istəyən, xalqımıza qayğı ilə yanaşan ulu öndər Azərbaycanı hər tərəfli inkişaf etmiş bir dövlət kimi görmək istəyirdi. Ordusu olmayan, hətta bayrağı belə həbsdə olan Azərbaycanda 1972-ci ildə C.Naxçıvanski adına Bakı Hərbi Məktəbinin açılması H.Əliyevin böyük qələbəsi idi. Hal-hazırda müstəqil Azərbaycan ordusunda xidmət edən zabitlərimizin əksəriyyəti həmin məktəbin məzunları-dır. Heydər Əliyevin Azərbaycana bəxş etdiyi bu məktəb xalqımızın qürur mənbəyidir.

Gənclərin bacarığına yüksək qiymət verən, vətənimizin gələcəyinin gənclərlə bağlı olduğunu hiss edən Ulu öndər H.Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdan kimi gənclər təşkilatının nümayən-dələri ilə görüşmüş onların problemləri ilə yaxından tanış olmuşdur. 1994-cü ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin yaradılması haqqında imzalanan fərman gənclərə verilən ən yüksək qiymət-dir. Bu dövrdən başlayaraq gənclər siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində bir sıra işlər görüldü. Ümumiyyətlə, nazirliyin yarandığı ilk günlərdən qarşıya qoyulan məqsədlər-dən biri gənc nəsli vətənə sədaqət, Azərbaycan xalqının dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənə-lərinə, dövlət rəmzlərinə hörmət və məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək olmuşdur.

1995-ci ildə H.Əliyev Azərbaycan gənclərinin forumunun keçirilməsi təşəbbüsünü irəli sürdü. 2 fevral 1996-cı il tarixdə müstəqil Azərbaycan gənclərinin ilk forumu keçirildi. Forumda ulu öndər Heydər Əliyev şəxsən özü iştirak etdi. Gəncləri ürəkdən sevən, onların qayğısını çəkən Heydər Əliyev hər zaman onları sevindirmək, onlarda həyat eşqini canlandırmaqdan ötrü hər an yeni qanunlar, sərəncamlar verməkdən çəkinmirdi. Axı gənclər sabaha ümüdlə, inamla baxmalı və vətən, xalq qarşısında olan borclarını unutmamalı vətənə layiqli övlad olmalı idilər. Bunun üçün 1 fevral 1997-ci il tarixində Heydər Əliyev yeni bir sərəncam imzaladı. O, gəncləri yeni bir bayramla təbrik etdi. 2 fevral-Azər-baycanda Gənclərin günü oldu. Həmin günü təkcə gənclər günü deyil, uşaqlar da, yaşlılar da çox sev-di. Həmin vaxtdan etibarən ənənəvi olaraq hər il 2 fevral günü Azərbaycan gənclərinin bayramı kimi təntənəli şəkildə qeyd olunur. Özünü mənən gənc hesab edən H.Əliyevin gənclərə bəxş etdiyi bu bay-ram bu gün də sevinclə qeyd edilir. H.Əliyev idmanı da çox sevirdi. Bütün şəhər və rayonlarda idman mərkəzləri açılmış və gənclərin idmanın bütün növləri ilə məşğul olması üçün şərait yaradılmışdır. Heydər Əliyev çox istəyirdi ki, gənclər idman yarışlarında yüksək yerlər tutsunlar və bayrağımız hər zaman birincilər sırasında dalğalansın. O, gənclərdən ilham alırdı və istəyirdi ki, gələcək nəsillərə azad, müstəqil Azərbaycan bəxş etsin. Onun ən böyük arzusu gənclərimizə arxalanaraq mətin addım-larla irəli getmək və bu yolda gənclərə kömək etmək idi. O, arzusuna çatdı. Gənclərimiz başda Heydər Əliyev olmaqla onun ruhu qarşısında söz verərək, İlham Əliyevlə gələcəyə ilhamla, mətin addımlarla gedirlər. Bu gün Azərbaycanın qüdrətli ordusu, göylərdə dalğalanan üçrəngli, ayılı, ulduzlu bayrağı, mətanətli xalqı və bu xalqı qəlbən sevən Heydər oğlu İlhamı var. Biz inanırıq onun ruhu bunları görür və duyur. O, bizim gənclərlə fəxr edir, dövlət işlərinin çoxluğuna baxmayaraq gənclərin bayramların bayrağına gəlir və onlara ürək sözlərini bildirirdi. O, bu bayramlardan ruhlanaraq, gənclərdən ilham alaraq, gənclərə arxalanaraq Azərbaycanı daha qüdrətli etməyə çalışır və yeni bir fərman imzalamaqla gəncləri təhsildə irəli getməyə, sağlamlıqlarını qorumağa dövlətin təşkil etdiyi hüquq qaydalarına əməl etməyə çağırırdı. “Mən sizi gördükcə gələcəyə daha inamla baxıram və inanıram ki, məndən sonra da siz Azərbaycanın əsl vətəndaşı olacaqsınız” öz çıxışlarında qetd edirdi [1, s.38]. 2 fevral 1998-ci il Heydər Əliyevin Azərbaycan Gənclərinə bəxş etdiyi ən gözəl gündür. 1999-cu ildə Heydər Əliyev yeni bir fərman imzaladı. Heydər Əliyev kimsəsiz, atasını I Qarabağ döyüşlərində itirən şəhid balalarına xüsusi qayğını əsirgəmir, onların təhsilinə ciddi yanaşmaları üçün xüsusi qurumlara təlimat verirdi. “Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında” fərman bu təlimatları özündə əks etdirir. Şəhid övladları-nın təhsil haqqından azad edilməsi Prezident səviyyəsində böyük bir addım idi. Gənclər dövlətin bu qayğısına etinasız qalmır, vətəninə, xalqına layiqli övlad olmaq üçün səylə çalışırlar. Ölkə gənclərinin idmanla məşğul olmalarını Heydər Əliyev vacib əməl sayırdı. 1996-cı ildə Azərbaycan müstəqil döv-lət kimi ilk dəfə Olimpiya oyunlarına qatıldı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ulu öndər Heydər Əliyev kursunu layiqli şəkildə davam etdirərək gənclər siyasətinə eyni diqqətlə yanaşır. Prezidentimiz tərəfindən “Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət Proqramı haqqında 06 aprel 2011-ci il tarixdə imzalanan sərəncamın ardınca, aprel ayının 21-də bir qrup gənci və tələbə gənclər təşkilatlarının nümayəndələrini cənab İlham Əliyev qəbul etmişdir. Beləliklə, Yeni dövrdə nə istədiyini, nə etmək lazım gəldiyini, Azərbaycan gəncliyi çox aydın dərk edir və ulu öndər Heydər Əliyevin milli ideyalarının reallaşması üçün əlindən gələni edir, Azərbaycanın dünya səviyyəsində tanınması üçün çalışırlar.

Tezisini Ulu öndərimizin sözləri ilə bitirmək istədim: “Mən əminəm ki, Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir. Çünki bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclərdir, vətənpərvər gənclərdir, xalqını, millətini sevən gənclərdir. Mən əminəm ki, müstəqil Azərbaycanın gələcəyini qoruyub saxlaya bilən gənc nəsillər yetişir. Onların nümayəndələri bugünkü uşaqlardır, yetişən gənclərdir. Yaşasın Azərbaycanın gəncləri!

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan Bakı- 2003.
2. Aydın Mirzəzadə Azərbaycan, zaman, inkişaf – Bakı 2008.
3. İlham Əsgəroğlu, Ağabala İbrahimov “Zəmanəmizin böyük Azərbaycanlısı” Bakı 2002.
4. “Xalq Nəzarəti” Beynəlxalq ictimai-siyasi hüquq jurnalı Bakı- 2010.
5. İsmayılov Ə., Əliyev O. “H.Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi” Bakı 1998-ci il.

Rzayeva Zeynab
Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV DİPLOMATİYASI: HƏDƏFLƏR VƏ NƏTİCƏLƏR

Açar sözlər: *Ulu öndər, geoiqtisadiyyat, ərazi bütövlüyü, diplomatik fəaliyyət*

Keywords: *National leader, geoeconomics, territorial integrity, diplomatic activity*

Ключевые слова: *национальный лидер, геоэкономика, территориальная целостность, дипломатическая деятельность*

Heydər Əliyev Cənubi Qafqazda uzun müddət ərzində ən əsas şəxsiyyət olmuşdur. Dağlıq Qarabağ faciəsinin sülh danışıqları vasitəsilə ədalətli və uzunmüddətli həllinə nail olmaq sahəsində onun nümayiş etdirdiyi qətiyyət regionda sülh və sabitliyin saxlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ulu öndər Qarabağın geosiyasi tarixini, geoiqtisadiyyatı və mədəni-mənəvi həyat tərzini, orada tarixən yaşayan azərbaycanlı, eləcə də məskunlaşan erməni ailələrin keçmişini, birgə yaşayış münasibətlərini akademik səviyyədə bilir və Qarabağın inkişafı, abadlaşdırılması istiqamətində bütün sahələr üzrə işlər aparırdı. Ulu öndər hələ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rəhbəri olduğu zaman ermənilər 1967-ci ildə iyun ayının 24-də Xankəndində küçələrə ermənicə 300-dək vərəqə paylamışdı. Saxta və uydurma şovinizmə söykənən, yalan erməni tarixini əks etdirən bu vərəqələrdə Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-inin tərkibinə qatılması təbliğatı gedirdi. DTK-nın milli təfəkkürlü generalı Heydər Əliyev həmin vərəqələrin müəlliflərini tapdırıb, ciddi cəza vermişdi. Digər bir fakt, 1967-ci ildə erməni millətçiləri özləri erməni əsilli birini öldürmüş və bu ölümü iki azərbaycanlının üzərinə qoymuş, onların məhkəməsində isə həmin azərbaycanlıları öldürmüşdülər. Məqsəd milli münasibətləri qızıqdırmaq, qarşıdurma yaratmaqla yerli əhalini köçürüb, Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinin bünövrəsini yaratmaqdan ibarət idi. Ulu öndər Xankəndinə gedərək, bu prosesin qarşısını öz müdaxiləsi ilə aradan qaldırmışdı.

Ulu öndər söyləyirdi ki, “Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir” və onun ölkəmiz, Vətənimiz üçün xüsusi, vacib yeri olduğunu vurğulayaraq bildirmişdi ki, “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə ümumiyyətlə Azərbaycan yoxdur”.

1993-cü il oktyabrın 3-də və 1998-ci il oktyabrın 11-də Azərbaycan Prezidenti seçilən Heydər Əliyevin son nəfəsinə kimi əsas amalı çox çətin bir problemi – Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etmək olub. Ulu Öndər Heydər Əliyev Qarabağ problemini nəinki beynəlxalq tədbirlərdə, nüfuzlu təşkilatların tribunalarında qabartmış, müxtəlif vaxtlarda səfər etdiyi ayrı-ayrı ölkələrdə görüşlər və əcnəbi jurnalistlərin suallarını cavablandırarkən də münaqişənin həlli istiqamətində qətiyyətli mövqeyini ortaya qoymuşdu. Onun 1994-cü ildə Türkiyədə, Böyük Britaniyadakı Kral Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda, Çinin paytaxtı Pekində, Almatıda, Tehranda və digər aparıcı ölkələrin paytaxtlarında etdiyi çıxışlarda Qarabağ məsələsini ana xətt olaraq tutması münaqişənin həllinin Ulu Öndər üçün nə dərəcədə əhəmiyyət daşıdığını göstərirdi.

“Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün hər bir döyüşə, hər bir vuruşa hazır olmalıyıq”, – söyləyən ulu öndər sanki uzaqgörənliklə dünəndən bu günə səslənib və yaxud “Bizim məqsədimiz müharibə etmək deyil, ordumuz ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etmək üçün lazımdır” paradıqmal məntiqi günümüzün yoludur. Ulu öndərin “Ya ayağa qalxıb torpaqlarımızı azad etməli, ya məhv olmalı, ya da millət olmadığımızı etiraf etməliyik” siyasi fəlsəfəsində “Azərbaycan xalqı həmişə güclü olub. Amma bu xalqı qaldırmaq, səfərbər etmək lazım idi” məntiqi var. Ulu öndər “Dünya bilməlidir, o cümlədən Ermənistan bilməlidir ki, biz heç vaxt torpaqlarımızın bir qarışını da heç kəsə verməyəcəyik” fikrini dəfələrlə vurğulamışdır.

1988-ci ildən yaranan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli, Qarabağ bölgəsi hər zaman ulu öndər üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olub. O, hələ Sovet dönəmində rəhbər vəzifələrdə çalışarkən Qarabağa həssaslıqla yanaşmış, buranın ictimai-siyasi həyatının, xüsusən də mədəniyyət sektorunun dirçəlməsində əvəzsiz rol oynayıb.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyevin siyasi xəttinin və diplomatik fəaliyyətinin əsasını təşkil etdi.

Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı beynəlxalq aləmin dəstəyinin qazanılması Azərbaycan diplomatiyasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri oldu.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev beynəlxalq və regional təşkilatların tribuna və salonlarından işğalçılıq məntiqi şəkildə əsaslandırılan konstruktiv çıxışlar üçün maksimum istifadə etdi. O, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyəti haqqında dünya dövlətlərini lazımınca məlumatlandırdı, ayrı-ayrı dövlətlərin, regional təşkilatların Ermənistanın mövqeyini pisləyən qərarlarının, bəyanatlarının qəbul edilməsinə nail oldu. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü ilə bağlı 4 qətnamə qəbul etsə də, bu sənədlərdə əks olunmuş tələblər yerinə yetirilmədi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin diplomatiyası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dünya səviyyəsinə çıxarılması və həlli ilə bağlı xüsusi konsepsiya hazırlayaraq konkret vəzifələri həyata keçirmək üçün ardıcıl siyasi kurs planlaşdırdı. Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağda ermənilərin yaşadığı dövlətə qarşı yönəlmiş çıxışlarının beynəlxalq separatizmin tərkib hissəsi kimi qorxulu, ağır nəticələr törədən və digər dövlətlərin də ərazisində oxşar problemlərin alovlanmasına təkan verən təhlükəli bir hərəkət olduğunu sübut etdi, dünya ictimaiyyətinin diqqətini belə təhlükələrin qarşısını vaxtında almağın vacibliyinə yönəltirdi.

1996-cı il dekabr ayının 2-3-də ATƏT-in Lissabon sammitində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi müzakirə mövzularından birinə çevrildi. Prezident Heydər Əliyevin qəti və inadlı mövqeyi nəticəsində ATƏT-in icraçı sədrinin bəyanatında münaqişənin üç prinsip əsasında tənzimlənməsi öz əksini tapdı: Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü; Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində ən yüksək özünüidarə statusunun verilməsi; Dağlıq Qarabağ əhalisinin təminatlı təhlükəsizliyi. Bu prinsiplər Ermənistandan başqa, ATƏT-in 53 dövləti tərəfindən dəstəkləndi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına müraciət edərək “Mənim başa çatdırı bilmədiyim bütün işləri İlham Əliyev başa çatdıracaq”, – söyləmiş və İlham Əliyevi siyasi varis elan etmişdi. Düz 17 il sonra isə Prezident İlham Əliyev işğalçı Ermənistanın yenidən atəşkəsi pozaraq torpaqlarımıza olan təcavüzünə qarşı Azərbaycan Ordusuna əks-hücumla keçmə əmrini verdi. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan Vətən müharibəsinin uğurları bu illərdə səbrlə, soyuqqanlı diplomatiya ilə əldə olunub. Güclü liderin rəhbərliyi ilə bərpa edilən dövlət sərhədlərimiz, işğal altında qalan torpaqlarımızın azad olması ilə bahəm, həm də Azərbaycan xalqının özünə inamı qayıdır, özünə-liderinin gücünə etibarını daha da möhkəmlənir.

“Qarabağ məsələsini həll edəcəyik. Zaman lazımdır, vaxt lazımdır. Azərbaycan torpaqları heç vaxt onun əlindən gedə bilməz. Bizim işğal olunmuş torpaqlarımız mütləq qaytarılacaqdır”, – deyən Ulu Öndər bir gün yurdumuzun düşmən əsarətindən azad olunacağına əmin idi. O, həm də inanırdı ki, memarı olduğu Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə daha da güclənəcək, beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirəcək və qüdrətli ordusu ilə tarixi ədaləti bərpa edəcək.

Ədəbiyyat:

1. <https://xalqgazeti.com>
2. <https://science.gov.az>
3. <https://azvision.az>

*Rüstəmov Fazil
Quliyev Nadir
Azərbaycan Dillər Universiteti*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏŞƏKKÜLÜNƏ DAİR

Açar sözlər: *dövlətçilik, azərbaycançılıq, ideologiya*

Keywords: *statehood, ideology, azerbaijanism*

Ключевые слова: *государственность, идеология, азербайджанства*

Dövlət quruculuğu məsələlərində əsas faktorlardan biri də ideologiyadır. Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycan dövlətinin mövcudluğunun, gələcək inkişafının əsasında milli birliyi qoruya bilən, xalqın həmrəyliyini ifadə edə bilən ideologiyanın vacib olduğunu irəli sürdü. Amma əsas məsələ ondan ibarət olmalı idi ki, bu ideologiya deyilənlərlə yanaşı həm də ictimai-siyasi sabitliyi, xalqın gələcək xoşbəxt yaşayışına və istəklərinə uyğun olsun.

Məlumdur ki, sovet ittifaqı dağılandıqdan sonra, mövcud olan kommunist ideologiyası da süqut etdi. Azərbaycanda da bu ideologiyanın süqutundan sonra elmi-nəzəri, ictimai-siyasi, ideya-tərbiyəvi və fəlsəfi düşüncədə sanki bir vakkum yarandı. Köhnənin üzərindən xətt çəkilib, yeni isə yoxdur. Artıq müstəqilliyin ilk illərində bu boşluq çox qabarıq hiss olunmağa başladı. Hüquqi, əxlaqi, milli-mənəvi dəyərlər məsələləri ilə yanaşı, ideologiya məsələsində də dövlət siyasətinin düzgün və aydın istiqaməti müəyyənləşdirilməli idi. Belə bir dövəmdə Heydər Əliyev dövlətçiliyimizin etibarlı ideoloji əsasını müəyyən etdi. Millilik, milli mənafe və milli birlik anlayışlarını özündə ehtiva edən Azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürdü. O, bu ideologiyanın yaranması zəruriliyini ziyalılarla, alimlərlə görüşündə belə ifadə etmişdir: “Hər bir sistemin ideologiyası olmalıdır... Ötən 70 illik dövrdə tariximiz təhrif edilmişdir, həm XX əsrin, həm də XIX əsrin tarixi, həm də ondan əvvəlki dövrlərin tarixi təhrif olunmuşdur... İndi isə bir qütbədən o biri qütbə keçmək meylə görünür” [1, s.155]. Bu qütbə isə müstəmləkə, totalitar rejimdən azad, müstəqil bir cəmiyyətə keçid idi. Bu ideologiya isə məhz bu yeni milli-azad cəmiyyətin ideologiyası idi.

Bu ictimai-tarixi meylin əsasında isə uzun müddət şüurlara hakim olmuş marksizm-leninizm ideologiyasından vahid azərbaycançılıq ideyasına əsaslanan milli məfkurəyə keçid dururdu. Kökü XIX əsrin ikinci yarısına gedib çıxan azərbaycançılıq ideyasını milli məfkurəyə, dövlətçilik ideologiyasına çevirən Heydər Əliyev oldu. Onun hakimiyyəti illərində azərbaycançılıq “respublikada mövcud olan müxtəlif etnik ideyaların dövlət ideologiyasına inteqrasiyası zəminində yeni bir keyfiyyət halını almışdır” [6]. Təməlinə dövlətçilik və vətənpəşlik amalı dayanan azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanda tarixən yaşayan müxtəlif müxtəlif xalqların mənafeyini təmsil edən, dərin ictimai-siyasi xarakter daşıyan birləşdirici ideologiyadır, vətəndaşlıq, milli birlik və həmrəylik ideologiyasıdır. Onun əsas qayəsi müstəqil dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və tərəqqisi naminə bütün milli-ictimai qüvvələri səfərbər etməkdən ibarətdir.

Heydər Əliyev dühasının parlaq təcəssümü olan azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşması və bərqərar olması müasir müstəqil dövlətçilik dönəmində əldə edilən ən böyük və misilsiz nailiyyətlərdəndir. Özündə milliliklə ümumbəşəriyyəti dialektik vəhdətdə uzlaşdıran, milli-mənəvi dəyərlərlə müasir dövlətçilik, demokratiya, dünyəvilik, ədalət və tərəqqi kimi ümumbəşəri dəyərləri qarşılıqlı tərzdə ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyası bəşəriyyətə həm də bir örnək töhfəsi kimi olduqca dəyərli və həyatidir.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideoloji-siyasi konsepsiyası dövlətin müstəqilliyinin qorunması, inkişafı və dünyaya inteqrasiyasını təmin edəcək başlıca istiqaməti özündə birləşdirir: Dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlərlə bağlılıq, sadiqlik. Heydər Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyasının 6-cı ildönümü ilə əlaqədar keçirilən təntənəli yığıncaqda (21 noyabr 1998) azərbaycançılıq ideoloji-siyasi konsepsiyasının təyinatı və struktur hissələri barədə öz konseptual fikirlərini belə ifadə etmişdir: “Bizim həm xarici siyasətdə, həm də daxili siyasətdə, həm ictimai-siyasi sahədə gördüyümüz işlər milli ideologiyanın üzərində qurulur. Bu milli ideologiya nədən ibarətdir? Birincisi, dövlətçilik” [2].

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq konsepsiyasının ikinci mühüm istiqaməti isə deyildiyi kimi, milli-mənəvi dəyərlərə sadiqlik prinsipidir. O, milli varlığın ən vacib faktorlarından olan milli mənəvi dəyərlərin daim qorunub saxlanılmasını, öyrənilib inkişaf etdirilməsini, gələcək nəsillərə çatdırılmasını bir vəzifə olaraq qarşıya qoyur, müstəqilliyi qorumaq, gələcəyi qurmaq yolunda həmin dəyərlərə əsaslanmağın zəruriliyini qeyd edirdi. Bu konsepsiyada milli mənəvi dəyərlərimizin tərkib hissəsi kimi üç komponent xüsusi yer tutur ki, bunların da ictimai şüurda əksi milli mentaliteti təşkil edir: dil, din, adət-ənənə. Heydər Əliyev deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətindən qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” [5].

Azərbaycançılığın dövlət quruculuğundakı yeri və rolu barədə bir fikirdə deyilir: “Bu, bir faktdır ki, universal səciyyə daşıyan və özündə mütərəqqi dəyərləri ehtiva edən milli ideologiyalar onun daşıyıcıları və tərəfdarlarını bir mərkəzdə birləşdirməklə yanaşı, ümummilli həmrəyliyi-bütövlüyü təmin edən, ictimai şüuru milli inkişaf mənbəyinə çevirən komponent kimi çıxış edir.

Milli ideoloji sistem həm də milli inkişafın təminatçısı qisminə çıxış edir. Çünki milli ənənələrlə müasir mənəvi potensialı uzlaşdıran, rəşional prinsipləri özündə ehtiva edən milli ideologiya fərdi və ictimai şüurun bütövlüyünü təmin etməklə yanaşı, insanların sağlam ideoloji oriyentirlərini müəyyənləşdirən və mənəvi şüurda rəşional korreksiyalar edən inkişaf mənbəyi kimi səciyyələndirilir. Bu isə nəticə etibarilə insanların ictimai-siyasi tərəkürünü gücləndirməklə ümummilli inkişafın mənəvi substratını təşkil etmiş olur...

Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda təsbit etmək olur ki, universal ideoloji formula olmaq etibarilə azərbaycançılıq ideologiyası zamanın tələblərinə müvafiq olaraq dünya azərbaycanlılarını birləşdirən milli məfkurə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsası kimi çıxış etməkdədir” [4].

Heydər Əliyev dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan həmvətənlərimizin Azərbaycançılıq ideologiyası fonunda cəmləşməsinin əsasını yaratdı. O, bu yönümdə dövlət siyasəti olaraq, ölkəmizin haqq səsinə dünyada eşitdirmək üçün Azərbaycan diasporunu yaratmağı irəli sürdü. Çünki, Azərbaycanın haqq səsinə bütün dünyaya çatdırmaq hamının vətəndaşlıq borcudur. Bu işdə Heydər Əliyev Azərbaycanlıların ümumi birliyini-vəhdətini yaratmaq üçün praktiki addımlar atırdı. Xarici səfərlərdə olduğu bütün ölkələrdə orada yaşayan həmvətənlərimizlə görüşər, onların qayğıları, problemləri ilə tanış olduqdan sonra, ümummilli bir məsələ kimi bu ideya ətrafında birləşməyi və fəaliyyət göstərməyi tövsiyə edərdi. Çünki o, dərk edirdi ki, bu haqq işində Azərbaycançılıq ideologiyası məfkurəsi ətrafında birlik vacib və zəruridir. Və bu yönümdə çox işlər görərək – müxtəlif təşkilatlar, birliklər, cəmiyyətlər, diaspora mərkəzləri yaradıldı. H.Əliyev görülən işlərin daha effektiv olması üçün bu təşkilatların bir mərkəzdən idarə olunmasının vacibliyini görərək, 2001-ci ilin may ayının 23-də Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Bakıda noyabr ayının 9-u və 10-da təşkil olunan bu Qurultay Azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birliyin təməlini formalaşdırdı.

Bu qurultaydakı nitqində Dünya azərbaycanlılarının potensial imkanlarının ümumi vətən olan Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu prosesində meydana çıxan müxtəlif problemlərin həlli, milli tərəqqi nəminə səfərbər edilməsinin, milli birliyə, həmrəyliyə və mütəşəkilliyə nail olmağın zər-

ruriliyini qeyd edərək demişdir: “Azərbaycan dövləti müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq, öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir” [3].

Azərbaycançılıq bir milli ideya kimi milli, sosial-siyasi maraqların mürəkkəb uyğunlaşmasını ehtiva edərək tarixi və müasir sosial təcrübəni ictimai şüurda birləşdirir, siyasi və iqtisadi inkişafın perspektivlərini müəyyən edir.

Xarakter və mahiyyət etibarilə hər cür antibəşəri ünsürlərdən uzaq olan azərbaycançılıq mütərəqqi, tolerant milli-dövlətçilik, milli birlik ideologiyasıdır, milli özünütəsdiq və özünümüdafiə məfkurəsidir.

Çünki, bu ideya Azərbaycanın gələcək inkişafı, milli birliyin polad kimi möhkəm birliyi naminə hesablanmış ideologiya idi. Bu ideologiyanın, bu birliyin əsasında biz bu gün 44 günlük haqq mübarizəmizdə, işğal altında olan torpaqların azad olunmasında qalib gəldik. Ona görə ki, bu ideologiya, bu birlik Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən əsaslandırılmış formada uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı: Azər nəşr, 1997
2. H.Əliyev. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının VI ildönümünə həsr olunmuş yığıncaqda nitqi/ “Xalq” qəzeti, 24 noyabr, 1998-ci il.
3. H.Əliyev. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında nitqi/“Azərbaycan” qəzeti, 10 noyabr, 2001-ci il.
4. Babaoğlu H. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır/ “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 9 sentyabr, 2011-ci il.
5. Quliyev M. Heydər Əliyev siyasi irsi milli ideologiyanın inkişafına xidmət edir/“Azərbaycan” qəzeti, 28 aprel, 2010-ci il.
6. Tağıyev Ə. və Yusifzadə A. Azərbaycan milli ideyasının milli ideologiyaya çevrilməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu// Sosial-siyasi problemlər. “Elmi-nəzəri” jurnal. Bakı, 2009, N3 (23), s.7.
7. Yusifov M.İ. Heydər Əliyev və Azərbaycan ideologiyası. Bakı: Nurlan, 2003.

*Şahbazova Qahirə
ADPU-nun Şamaxı filiali*

AZƏRBAYCANÇILIQ MULTİKULTURALİZMİNDƏ HƏMRƏYLİK VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK

Açar sözlər: *milli ideologiya, multikulturalizm, Azərbaycançılıq, həmrəylik, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik*

Keywords: *national ideology, multiculturalism, Azerbaijanism, solidarity, citizenship, patriotism*

Ключевые слова: *национальная идеология, мультикультурализм, Азербайджанство, солидарность, гражданство, патриотизм*

Azərbaycançılıq müstəqil respublikamızın, dünyəvi və sivil prinsiplərə əsaslanan, multikultural dəyərlərə malik, tolerant, demokratik ölkəmizin mübariz, humanist Azərbaycan xalqının təməl ideologiyasıdır. Azərbaycançılığın əsasında Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi, birliyi, həmrəyliyi ideyası dayanır. Azərbaycançılıq milli dövlətimizin əsas ideologiyası olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır və Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin, sərhədlərinin qorunmasına, ərazisinin bütövlüyünə xidmət edən milli-mənəvi dəyərlər sistemidir. Bu ideyanın yarıdıcısı, banisi ulu öndər Heydər Əliyevdir. Heydər Əliyev hələ sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən azərbaycançılıq əqidə və inamının bütün ölkə vətəndaşları arasında yayılmasına, bu ideyanın daha da genişlənməsinə çalışırdı. O dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında, musiqisində, habelə milli kinoda, milli təsviri sənətdə və digər sahələrdə xalqın ruhunu, tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini təbliğ və tərənnüm edən xeyli dəyərlər əsərlər meydana gəldi.

Həmin dövrdə Heydər Əliyev respublikamızdan kənarada yaşayan azərbaycanlıların həmrəyliyi, təşkilatlanmasını, azərbaycanlı diasporunun təşəkkül tapıb inkişafını vacib sayırdı. 1990-cı illərdə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra isə o, xaricdəki soydaşlarımızın mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsinə, onların doğma vətənlə əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsini mühüm məsələ kimi diqqətdə saxlayırdı. Çünki bütöv Azərbaycan həmrəyliyi, güclü azərbaycanlı diasporu müstəqil Azərbaycan Respublikasının inkişafı və möhkəmlənməsi üçün əsaslı bir dayaqdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hələ 2001-ci il mayın 23-də imzaladığı sərəncama əsasən, noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı keçirildi. Bu qurultaya dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimiz gəlmişdilər. Bu qurultay soydaşlarımızın müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin, həmrəyliyin təmin olunmasına xidmət edirdi. Heydər Əliyev bu qurultayda tarixi çıxışında dünya azərbaycanlıları arasında milli birliyin və həmrəyliyin təmin edilməsi, Azərbaycan dövləti ilə dünya azərbaycanlılarının əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həllində səylərin birləşdirilməsi, Azərbaycan dilinin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi zərurəti ilə bağlı müdrik fikirlərini söyləmişdir: “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” [1]. Bu sözləri zəmanəmizin görkəmli siyasi xadimi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında müstəqil Azərbaycan Respublikasının ideoloji əsaslarından bəhs edərkən demişdir.

Prezident İlham Əliyevin 8 fevral 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə 2006-cı il martın 16-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu Azərbaycançılıq ideologiyasının, dünya azərbaycanlılarının birlik və həmrəyliyinə yeni müstəvidə davamı idi. Prezident cənab İlham Əliyevin qurultaydakı tarixi nitqi xaricdə yaşayan soydaşlarımızın təşkilatlanması, həmrəyliyi və diaspor quruculuğu sayəsində başlıca istiqamətlərini və qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirmişdir [2].

Azərbaycançılıq həmçinin yüksək vətəndaşlıq məsuliyyətini və yüksək vətənpərvərlik keyfiyyətlərini özündə birləşdirir.

Azərbaycançılığın tərkib hissəsi olan vətəndaşlıq mövqeyi hər bir Azərbaycan vətəndaşının vahid bir xalq kimi birləşməsinə, cəmiyyətdə fəal mövqə tutmasına, ictimai fəallığına, dövlətin daxili və xarici siyasətini müdafiə etməsinə və onu dəstəkləməsinə əsaslanır.

Vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edən hər bir şəxs, məktəbli, tələbə vətənpərvər olmalıdır. Gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması vətənimizin müdafiə olunması və milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətlidir. Vətənpərvərlik azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm əsaslarını təşkil edir.

Vətənpərvərlik hər bir insanı öz dövləti ilə sıx bağlayır. Vətənpərvərlik hər bir fərdi öz torpağına, Vətəninə sahib çıxmağa səsləyir. Vətəndaşlıq hər bir fərdin öz dövlətinə münasibətini bildirirsə, vətənpərvərlik isə insanın öz ailəsinə, Vətəninə, torpağına Azərbaycana hərtərəfli bağlılığının bariz göstəricisidir. Məhz müdrik xalqımızın birlik və həmrəyliyi, igid gənclərimizin vətənpərvərliyi sayəsində Vətən müharibəsində tarixi zəfər çaldıq, düşmən üzərində layiqli qələbə qazandıq.

2020 –ci il, 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqı müzəffər Ali Baş Komandanımız, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin müdrik siyasəti ilə, “Dəmir yumruq” ətrafında birləşərək, düşməne layiqli zərbələr endirərək parlaq qələbələr qazandı, döyüş meydanında tarixi Zəfər çaldı. İşğal olunmuş torpaqlarımız azad edildi, itirilmiş torpaqlarımız bərpa olundu, Qarabağ və onun tacı Şuşa azad edildi. 2022-ci il Azərbaycan mədəniyyət mərkəzi Şuşa Vətənmizə Şuşa ili kimi daxil oldu.

Beləliklə, Azərbaycançılıq ideologiyası həmrəylik, birlik, tolerantlıq, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik ideyalarını özündə birləşdirərək milli siyasətimizin təməlini təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında nitq, 9-10 noyabr, 2001-ci il, Bakı/ Xalq qəzeti, 12 noyabr, 2001-ci il.
2. İlham Əliyev . Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayında nitq. 26 mart, 2006-cı il. Bakı/ Xalq qəzeti, 27 mart, 2006-cı il.

Tağıyeva Sevdə
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DEMOKRATİK, HÜQUQİ VƏ DÜNYƏVİ DÖVLƏT QURUCULUĞU

Açar sözlər: *hüquq, demokratiya, siyasət*

Keywords: *legal, democracy, policy*

Ключевые слова: *права, демократия, политика*

Məlumdur ki, ümummilli liderlə milli fəlakətlər, mənəvi və ruhi sarsıntılar zamanı tarix səhnəsinə çıxırlar. Hər tarix inkişaf dövrü özünün görkəmli şəxsiyyətlərini yaradır. Amma elə şəxsiyyətlər var ki, onlar zamanın hüdudlarını aşaraq, özləri dövrü yaradırlar.

Müdriklərdən biri deyib ki, böyük şəxsiyyətin adı zəmanəsinin və xalqın simvoluna çevrilir. Azərbaycan xalqının qədim və ulu tarixinin Heydər Əliyev dövrü vətəninə və millətini təhlükələrdən qurtararaq ardıcıl inkişaf yoluna çıxaraq nəhəng şəxsiyyətin zamanın fəvqünə yüksəlməsi parlaq bir nümunədir.

Tariximizin son yarım əsri Heydər Əliyevin zəkasından nur alıb. Yalnız onun sayəsində xalqımız əvvəlcə siyasi və dövlət müstəqilliyinin möhkəm bünövrəsini yaratmış, daha sonra isə bu təməl üzərində qurulan müstəqil dövlətini qoruyub saxlaya bilmişdir. Heydər Əliyev öz dövrünü yaratmışdır və bu dövr indi də davam edir.

Xalqımızın bütün müsbət keyfiyyətlərini, yaradıcılıq enerjisini, iradəsini və əzmini öz şəxsiyyətində üzvi şəkildə birləşdirən ümummilli liderimiz dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək daha da zənginləşdirmişdir. Onun dünya siyasət xəzinəsini zənginləşdirmiş möhtəşəm fəaliyyəti xalqımızın əsrlər boyu arzusunda olduğu müstəqil dövlətin qurulmasında və yaşamasında müstəsna və həlledici rol oynamışdır.

Vətən və millət qarşısında göstərdiyi xidmətlərə görə tariximizin ən böyük simalarının ön cərgəsində dayanmaq haqqı qazanmış ümummilli liderimizin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti doğma xalqına sədaqətlə xidmət etmək, onun yolunda hər cür fədakarlıqlara hazır olmaq timsalıdır. Heydər Əliyev XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizin bütün sahələrdə əldə etdiyi nailiyyətlərin ilhamvericisi və təşkilatçısı olmuşdur. Ulu öndərimiz öz. uzaqgörənliyi və müdrikliyi, hünəri və cəsarəti, mərdliyi və fədakarlığı sayəsində müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratdı, qoruyub saxladı, dühasının ən böyük əsəri olan bu dövləti indiki və gələcək nəsillərə ərməğan etdi.

Dünya miqyaslı mahir siyasətçi və dövlət xadimi olan Heydər Əliyevin fəaliyyəti öz əhəmiyyətinə görə milli hüdudlara sığmırdı. Böyük Atatürkün Türkiyə Cümhuriyyəti üçün, kansler Adenauerin Almaniya üçün, Şarl de Qollun Fransa üçün etdiklərini Heydər Əliyev Azərbaycan üçün etmiş, xalqımızın siyasi varlığını və xoşbəxt gələcəyini təmin etmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin də 1960–cı illərin axırlarında və 1990–cı illərin əvvəllərində hakimiyyətə hər iki gəlişi ölkəmizin və xalqımızın çox ağır sınaqlara çəkildiyi, problemlər mənğənəsində boğulduğu dövrlərə təsadüf etmişdir. Hər dəfə də Heydər Əliyev ona bəslənən ümidləri doğruldaaraq xalqımızın ümummilli lideri olduğunu sübuta yetirmişdir.

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin dahiyənə idarəçilik qabiliyyəti, strateji təfəkkürü və uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycan böyük bir inkişaf yolu qət edərək keçmiş İttifaqın qabaqcıl respublikaları sırasına çıxdı. Bu illər tariximizə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni yüksəliş dövrü kimi daxil olaraq xalqımızın milli mənlilik şüurunun oyanışına, dövlətçilik təfəkkürünün formalaşmasına

güclü təkan verdi. Məhz həmin dövrdə imperiya tərkibində olmağımıza baxmayaraq Azərbaycanın gələcək siyasi və dövlət müstəqilliyi üçün əsaslı zəmin və möhkəm bünövrə yaradıldı.

Azərbaycanın “ölüm-dirim” ayrıcında dayandığı, dövlətçiliyimizin müqəddəratının həll edildiyi, azadlığımızın və müstəqilliyimizin müdhiş, təhlükə ilə təhlükə ilə üzləşdiyi 1993-cü ilin vahiməli iyun günlərində xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışı uçurumun bir addımlığında dayanan məmləkətimizi məhv olmaq fəlakətindən xilas etdi. Sonrakı dövrdə müdrik rəhbərimizin əzmlə həyata keçirdiyi şərəfli xilaskarlıq və quruculuq missiyası Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi, dönməz və sarsılmaz etdi.

1993-cü ildən 2003-cü ilədək olan on il ərzində onun Vətən və xalq naminə həyata keçirdiyi işləri sadalamaqla qurtarmaq olmaz. Həyatımızın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada Heydər Əliyev dühası, Heydər Əliyev qayğısı, Heydər Əliyev yanğısı silinməz izlər salmasın.

Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesində ən mühüm addım ölkə Konstitusiyasının qəbulu və bundan irəli gələn məsələlər olmuşdur. Xalqımızın, dövlətçiliyimizin həyatında çox böyük əhəmiyyət kəsb edən Konstitusiyanın qəbulu dövlət quruculuğunun atributu, siyasi, hüquqi, demokratik bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Konstitusiya demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun əsaslarını müəyyən edən elə bir kodeksdir ki, onun vasitəsilə cəmiyyətdə qanunçuluq, sabitlik, demokratik inkişaf və s. mühüm siyasi-mənəvi dəyərlər təmin olunur.

Heydər Əliyevin çağdaş tariximizə Milli Qurtuluş günü kimi daxil olmuş 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilməsi ilə respublikada demokratiyanın, qanunçuluğun, hüquqi dövlət quruculuğunun bünövrəsi qoyuldu. Heydər Əliyevin parlamentə sədr seçilməsindən sonra Milli Məclisdə verdiyi bəyanatda müstəqil dövlətçiliyin inkişaf konsepsiyası və yolları sistemli şəkildə verildi. Bu istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. 1993-cü ilin iyun-oktyabr ayları və sonrakı dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qorunması və möhkəmləndirilməsi uğrunda Heydər Əliyevin mübarizəsi strateji məqsəd daşıyırdı. O, strateji və demokratik yolun mahiyyətini belə səciyyələndirirdi: “Azərbaycan Respublikası öz dövlət quruculuğunda sosial-iqtisadi problemlərin həllində tutduğu strateji yolla gedir. Bizim bu yolumuz Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət qurmaqdan, demokratik prinsipləri gündən-günə inkişaf etdirməkdən, dünyanın əldə etdiyi bütün demokratik nailiyyətləri Azərbaycanda yaymaqdan, onlardan bəhrələnməkdən ibarətdir”.

Teymurova Aytən
ADPU-nun Şamaxı filiali

XX ƏSRİN 70-80-Cİ İLLƏR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURAL YANAŞMALAR (İSA MUĞANNA, MÖVLUD SÜLEYMANLININ YARADICILIĞI ÜZRƏ)

Açar sözlər: *Azərbaycan ədəbiyyatı, multikultural dəyərlər, tolerantlıq, roman, vahid mədəniyyət.*

Keywords: *Azerbaijani literature, multicultural values, tolerance, novel, single culture.*

Ключевые слова: *азербайджанская литература, поликультурные ценности, толерантность, роман, единая культура.*

XX əsrin 60-cı illər ədəbiyyatı öz yeniliyi, milli özünəqayıdış əhvali-ruhiyyəsi ilə seçilməyə başladı. Artıq senzuranın tələbi ilə ədəbiyyatımızda yer alan traktor, kolxoz, pambıq kimi anlayışlar öz yerini insanın dünəni, bu günü, sabahı kimi anlayışlarla əvəzləndi. Ədəbiyyatımızda insanı düşündürən, cəmiyyətə lazım olan ən aktual məsələlər ön plana çəkildi. 1960-cı illərdə yaranan bu yenilik digər onilliklərdə uğurla davam və inkişaf etdirildi.

XX əsrin 70-80-ci illərində, xüsusilə, nəsr sahəsində ifadə olunan özünəqayıdış dramaturgiyadan, poeziyadan da yan keçməmişdir. Dövrün yazıçı və şairləri həm tarixi, həm də müasir mövzuda bu günün məsələsinə toxunur, adi insanların həyat tərzini, düşüncələrini, hisslərini işıqlandırmaqla insanların psixologiyasına, daxili aləminə enirdilər. Burada bütün bəşəriyyəti maraqlandıran mövzular

öz aktuallığı ilə seçilirdi. 70-80-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatı həm də multikulturallığı ilə diqqəti cəlb edir. Onlar üçün dinindən, irqindən, dilindən, harada yaşamasından asılı olmayaraq “insan ali varlıqdır” anlayışı hakim idi və Abdulla Şaiqin “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şüarını əsas tuturdular. Dinindən asılı olmayaraq məhəbbətin insanı kamillik zirvəsinə daşdırdığını, buna qarşı çıxılmasını isə insanlığı uçuruma apardığı vurğulanırdı. Bu bir həqiqətdir ki, multikulturalıq bir dövlətdə öncə öz millətinə qarşı duyduğu hörmətdən, mədəniyyətdən başlanılır.

XX əsrin 70-80-ci illər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri İsa Muğannadır. O, dövrünün Dostoyevskisi adlandırılmışdır. İsa Muğannanın bəhs etdiyimiz illərdə yazdığı “Məhşər” və “İdeal” romanları Azərbaycan ədəbiyyatında yeni səhifə açmış, ədəbi hadisəyə çevrilmişdir.

İsa Hüseyinovun 1979-cu ildə qələmə aldığı “Məhşər” tarixi-fəlsəfi romanı özündə kamil insan konsepsiyasını təcəssüm etdirən bir əsərdir. XX əsrdən XIV əsrə səyahət edən yazıçı o dövrü geniş, əhatəli araşdırmışdır. Yazıçı bunu xatirələrində qeyd edir və bu romanla oxucunu həmin əsrə aparmağa müvəffəq olur. Müəllif məqsədli şəkildə anaxronizmlərdən uğurla bəhrələnir. Məsələn, Əmir Teymurla Nəsiminin görüş səhnəsi heç bir tarixi fakta istinad etmir. Lakin unutmayaq ki, ədəbiyyat yazıçı təxəyyülünün məhsuludur, hər nə qədər tarixi roman olsa da, yazıçının əlavələr etməyə haqqı var.

Romanda XIV əsrin iki əks qütbünün təmsalında o dövr Azərbaycan cəmiyyəti, ölkədəki siyasi vəziyyət, daxili, xarici əlaqələr öz əksini tapmışdır. Nəsiminin təmsalında kamil insan obrazı, Əmir Teymurun təmsalında despotizm, cəhalət kimi anlayışlar qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. Bununla da yazıçı ağılın, kamilliyin, ədalətin gücə, despotizmə qalib gələ biləcəyini oxucuya çatdırmağa nail olmuşdur.

“Məhşər” romanında hürufi təriqətinin ideyaları, Nəimi, Nəsimi kimi hürufilərin fəlsəfi düşüncələri, fəaliyyətləri, öz düşüncələri barədə mübarizələri əksini tapmışdır. Mənbələrdə də yetərincə məlumat olan hürufilikdə Allahın təcəssümü insanda görülür, “haqq mənəm, haqq məndədir” şüarı ilə insanları, insanlığı pis əməllərdən, şərdən uzaq durmağa səsləyirlər. Bununla insanları nəfsin, ehtirasın qurbanı olmamağa səsləyən hürufilər “dinsiz, allahsız” adlandırılır, edama məruz qalırdılar. Yazıçı öz ideyasına, məqsədinə uyğun şəkildə hürufilik elmindən yararlanmış, yazıçı təxəyyülünü də ortaya qoymuşdur. Romanda İ.Muğanna Nəsiminin təmsalında öz şəxsi fikirlərini də oxuculara çatdırmaq istəmişdir. O, Nəsiminin düşüncələrində özünü tapmışdır. Buna görə də, bəzən hürufilərin insana verdiyi dəyərdən, haqq-ədalət axtarışından daha artıq fikirlər söyləmişdir. Bəşəri anlamda olan insan anlayışı yazıçının multikultural mövqeyindən xəbər verirdi. Allah insanları bir-birini öldürmək üçün, xəyallarını, ümidlərini məhv etmək üçün yaratmayıb. Dünya bütün insanlarıdır, hər kəsə yetəcək qədər torpaq olduğu halda Əmir Teymurun apardığı işğalçı müharibələr, dünya fəthliyi iddiası insanlığa sığmayan bir əməldir. Minlərlə insanı qılıncdan keçirən Əmir Teymur insanın xilqətini, yaradılışını, ruhunu, aliliyini bilsəydi, bəlkə də, peşman olardı. Əmir Teymur, Miranşah kimi qəddar məxluqlar Nəsimi ideyalarını yaymağa mane olmaq istəsə də, buna nail ola bilmir.

“İdeal” romanını yazıçı 1985-ci ildə yazmışdır. Romanın qəhrəmanı kommunist tərbiyəsi ilə yetişmiş gənc Səməddir. Burada konflikt çox kəskinidir. Səmədin qarşısında çoxlu maneələr durur. Gənc Səməd kəndə işləməyə gəldiyi andan çətinliklərlə qarşılaşır. Bu işərdən necə qurtulacağı, dözümlü olacağı, mübarizə aparacağı oxucunu düşündürür. Kənddən rayona gələndə sevgilisini əmisi evində gəlin görməsi, evlərini gözləri önündə Əlləzoğlunun yandırması dəhşətli səhnələrdir. Əmisi ilə barışmaq üzrə olarkən illərlə Qudalılarla mübarizə aparən əmisinin indi onları iş başına gətirməsinin şahidi olur. Qudalılar iş başına gəldikdən sonra əsas vəzifələri əllərinə alırlar. Qudalı Rəhim vaxtilə qardaşı Məhəmmədi xalq düşməni adıyla qətlə yetirənlərdən intiqamını almağa başlayır. Oxucu hadisələrin gedişatını maraqla izləyir. Müəllifin ustalığı ondadır ki, Azərbaycan xalqının tarixi kökləri ilə müasir mənəvi probleməri vahid süjet xəttində uğurla birləşir [1].

İ.Muğanna “İdeal” əsərinə görə ciddi tənqidə məruz qalmışdır. Bəzi tədqiqatçılar onun romanında islama qarşı olduğunu bildirirlər. Lakin İ.Muğanna dini deyil, islam dininə, müqəddəs kitablara edilən əlavələri rədd edirdi. O, tanrının bir olduğu kimi dinin, dilin də bir olması fikrini irəli sürmüşdür. Yazıçı qeyd etdiyi bu fikirlərlə kortəbii moizələrə inanmağın fəsadlarını oxuculara çatdırmaq istəmişdir: “...”İslam” dinini necə yaradıblar? Sadəcə olaraq, “Quran”ın əslini yazan kişiyənən bütün qohum-əqrabasını qırıblar, qılıncı dirəyiblər boğazımıza: “Kəlməyi şəhadətini de!” Elə ki, “Lailahəilləllah” demədin, başın getdi bədəndən!...Nəyə lazım olub bu? Kimlərə lazım olub?

Bax, bu sualların cavablarını öyrənəndə, dünyamızın tarixini biləndə hər şey aydın olur və insan, həqiqəti bərpa eləməkdən ötrü mübarizəyə başlayır” [1, s.12].

İ.Muğannanın multikultural dünyagörüşünün nəticəsi idi ki, o, insanlar arasında fərqi olmasını istəmədi. İnsanları inanclarına görə ayıran din nifaqını görmək istəmədi. Axı müsəlman məs-ciddə, xristian kilsədə, yəhudi sinaqoqda ibadət etsə də, fərqli formada olsa da, tək olan Allaha dua edir. O, peyğəmbərləri Allahın, yəni Bağ atanın oğulları kimi təsvir edir və bununla da insanları qardaşlığa səsləyir.

XX əsrin 70-80-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatının daha bir görkəmli nümayəndəsi Mövlud Süleymanlıdır. Ədəbiyyata ötən əsrin 70-ci illərində gələn Mövlud Süleymanlı lirik şeirlər, romanlar, povestlər, hekayələr müəllifidir. 80-ci illərdə Mövlud Süleymanlı daha çox roman janrına üstünlük verməyə başladı. 1980-ci ildə “Köç”, 1982-ci ildə “Ceviz qurdu”, sonra “Səs” romanını ərsəyə gətirdi. Yazıcının üslubunda həyata, insan münasibətlərinə fərdi yanaşma tərzini özünü göstərir və onu fərqləndirir. Mövlud Süleymanlı əsərlərində haray qoparmır, qışqırmır, adi həyat hadisələrini elə bir tərzdə verir ki, birdən-birə adilik qeyri-adiliyə çevrilir.

Mövlud Süleymanlının “Köç” romanı xalqımızın yüz illərdən bəri keçib gəldiyi tarixi, adət və ənənələrini qoruyub saxladığı köçəri ruhunun bədii etnoqrafiyasıdır. Bu romanla yazıçı o yurddan bu yurda köçən, yurdlara sığmayan dədə-babalarımızın ruhunu canlandırmış, bizi özümüzə, kökümüzmə qaytarmışdır. Burada təbliğ olunan başlıca ideya Azərbaycan xalqının birliyi ideyasıdır. Mövlud Süleymanlının əsərlərində xalq anlayışı qırmızı xətt kimi keçir.

“Köç” romanını oxuyarkən müəllif təhkiyəsinin axarına düşməmək mümkün deyil: Qarakəllələrin dədə-babası ilə birlikdə köç edir, onlarla birlikdə Əyriqayaya gəlib çatır, onların düşməninə düşmən, dostuna dost olursan. Qanıqoğullarına kin bəsləyir, ölən hər qarakəlləyə ağlayır, yeni doğulan hər qarakəlləyə yenidən ümid edirsən. İmirin yuxuları oxucunu da təsiri altına alır, Hürü nənin duaları ilə özünə gəlişən. Romanda adət-ənənələrimizin, milli kimliyimizin kökünə gedib çıxırsan. Burada ilk paxıllığın, oğurluğun, peşimançılığın, düşmənçiliyin, satqınlığın və s. ilklərin kökünü tapırsan. Mövlud Süleymanlı bu romanı ilə özünəqayıdışın əzəmətli romanını yazmış, hər bir xalqın kökündən ayrılmasının hansı nəticələrə gələcəyini təsvir etmişdir [3].

Yazıcının 1982-ci ildə yazdığı “Ceviz qurdu” romanı sanki “Köç”ün davamıdır. “Köç”ün sonunda Sovet hakimiyyəti qurulur, bunu millətin qurtuluşu kimi səciyyələndirir. Bu romanda isə Sovet quruluşunun cevizin içinə kiçik deşikdən daxil olub onu çürüdən qurd kimi bizi daxildən yaraladığına işarə edir. Müəllif “Ceviz qurdu” romanı ilə Sovet hakimiyyətinin məqsədinin millətin mənəviyyatını, xarakterini, milli psixologiyasını korlamaq olduğunu çatdırmışdır.

Ədibin “Səs” romanında insanları əxlaqi pozuntuya, daxili çirkinliyə sürükləmiş hakimiyyətin sonunun yaxınlaşdığı göstərilir. Cəmiyyətdə mövcud olan fərqli tiplər romanda altı mərtəbəli binanın sakinlərinin təmsalında verilir. Burada biz hər cür insan: qiymət görməyən ziyalı, həyatda gördüyü haqsızlıqlarla barışa bilməyən, ətrafındakılar kimi davranmayan dövrünün “dəlisi” adlandırılanlar, sadələvh işçi, haram yollarla qazandığı pullarla xoşbəxt ola bilməyən işbaz, gəncliyində yüngül həyat keçirən yaşlananda buna dözə bilməyən qadınını və daha bir çoxlarını.

M.S.üleymanlının yaradıcılığında milli dəyərlərə nə qədər önəm verilsə, digər xalqların da inancına, mədəniyyətinə bir o qədər hörmət ifadə olunub.

Ötən əsrin 70-80-ci illəri Azərbaycan ədəbiyyatının intibah dövrüdür. Milli dəyərlər zəminində digər etnoslara ehtiram bu dövrdə sosializm ideologiyasının saxta beynəlmiləçiliyindən yox, həqiqi tolerantlıqdan irəli gəlirdi.

Ədəbiyyat:

1. İsa Muğanna. İdeal. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2005, 536 səh.
2. İsa Muğanna. Seçilmiş əsərləri. III cild. Bakı, “Avrasiya press”, 2009, 304 səh.
3. Mövlud Süleymanlı. Üç roman: Köç, Ceviz qurdu, Səs. – Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, 584 səh.
4. http://ek.anl.az/search/query?match_1=PHRASE&field_1=title&term_1=%C6%8Fd%C9%99biyyat+%C9%99zeti&theme=e-kataloq

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN MİLLİ-İDEOLOJİ İNKİŞAFININ GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

Açar sözlər: *ideya, milli-ideoloji inkişaf, siyasi plüralizm, milli özünüdərk*

Keywords: *idea, national-ideological development, political pluralism, national self-awareness*

Ключевые слова: *идея, национально-идеологическое развитие, политический плюрализм, национальное самосознание*

XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik konsepsiyasının əsaslarının formalaşması Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə çəkilir. Ulu Öndər Azərbaycanda ən yeni tarixin banisi olaraq xalqına daim sadıq olmuş və onun müstəqillik qazanmasına nail olmaq üçün əvəzsiz xidmətlər göstərmiş bir Vətən oğludur.

1993-cü ildə öz qayıdışı ilə Azərbaycanda bir çox istiqamətlərdə əsaslı dəyişikliklər edərək beynəlxalq norma və prinsiplərə müvafiq demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinə başlayan Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər nəticəsində Milli Ordu formalaşmış, ictimai-siyasi sabitlik qorunub saxlanılmış, insan hüquq və azadlıqlarına ciddi şəkildə diqqət yetirilmiş, iqtisadi-inkişaf modelinin qurulmasında, infrastrukturun bütün sahələrində, eləcə də elmi-mədəni həyatımızda, xarici ölkələrlə sıx əməkdaşlıq edilmiş, beynəlxalq müstəvidə böyük dönüş yaradılmışdır. Heydər Əliyev, ilk növbədə, Azərbaycan xalqının milli özünüdərk hissini güclənməsinə diqqət yetirmişdir və onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrün səciyyəvi cəhətlərindən biri də elmi inkişafın sürətlənməsi və təhsildə köklü islahatların aparılması ilə sıx bağlıdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev üçün ən başlıca məsələ ölkəmizin hər hansısa beynəlxalq təşkilatın üzvü olaraq siyasi müstəvidə çəkisi olan bir ölkə olmaqdan, xalqın yaşam tərzinə, yüksək rifahına nail olmaq üçün atdığı ciddi addımlar daha önəmli idi. Bütün bunlar gələcəkdə ölkəmizin yüksək səviyyədə inkişafı üçün demokratik cəmiyyət quruculuğu yolunda atılan addımlar idi. O, rəhbərlik etdiyi müddətdə tarixi keçmiş və zəngin mədəniyyəti ilə fəxr etdiyi ölkəmizin tərəqqisi üçün daim çalışmış və qürur hissi ilə "Tariximizin hər səhifəsi bizim üçün əzizdir" deyə xalqına müraciət etmişdir.

"Mənim həyatım xalqa mənsubdur və bundan sonra həyatımın qalan hissəsini xalq üçün əsirgəməyəcəyəm" deyən Heydər Əliyev olduqca çətin həyat yolu keçmiş, fitri istedadı, möhkəm hafizəsi, dəmir iradəsi və zəngin dövlətçilik təcrübəsi ilə Azərbaycan xalqının tarixində böyük şəxsiyyət kimi qalmışdır. Cəmiyyətdə yalnız həqiqət, ədalət, demokratiya və əmin-amanlığın olacağını qeyd edən Ümummilli lider Heydər Əliyev XX əsrin 70-ci illərindən dünya ictimai-siyasi fikrinin diqqət mərkəzində olan bir şəxsiyyət kimi gələcək müstəqil Azərbaycanın sosial, iqtisadi, elmi-texniki və ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş demokratik islahatlar Azərbaycanda siyasi plüralizmin və hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin daha sürətlə inkişafına imkan yaratmış və ölkəmizdə Heydər Əliyev siyasi kursunun bərqərar olmasına səbəb olmuşdur.

Heydər Əliyev qətiyyətlə və fəxr hissi ilə deyirdi: "Hamımız Azərbaycanın müstəqil dövlət olmasının tərəfdarıyıq və şəxsən mən, dəfələrlə qeyd etdiyim kimi, harada olmağımdan asılı olmayaraq, bütün fəaliyyətimdə və həyatımın son dəqiqəsinədək Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyini qoruyacağam... Bizim ideologiyamızın əsası budur".

Bununla belə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının XXI əsrdə həyatın bütün sahələrində geniş inkişaf edən, çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanacağına tam varlığı qədər inanan qüdrətli şəxsiyyət və əbədi liderimiz Heydər Əliyevin fəxrlə dediyi bir fikir hər zaman biz azərbaycanlıların yaddaşında həkk olunmalıdır və unutmamalıyıq: "İndi şükürlər olsun ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlətdir. Dünyanın hansı ölkəsində hansı yerində yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı hiss etməlidir ki, onun Azərbaycan kimi vətəni vardır... Hər bir azərbaycanlı da buraya ata ocağı kimi baxmalıdır". Məhz bu səbəbdən də Ulu Öndər hamını Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi, ölkəmizin gələcəyi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrətlənməsi naminə fəaliyyətə, birliyə, əməkdaşlığa dəvət edirdi.

Heydər Əliyev xalqın qəlbində həmişə yaşar bir tarixi şəxsiyyət kimi Qarabağın erməni işğalından azad olunmasına gəldikdə, məsələnin ancaq və ancaq sülh yolu ilə həll olunmasını istəyirdi. O, doğma yurdu Azərbaycanı zamanın ən ağır sınaqlarından çıxarmaq üçün bütün siyasi və diplomatik vasitələrdən istifadə edərək 1994-cü ilin mayında atəşkəsə nail olmuşdur. Ancaq bu yolla Qarabağın azad olunması mümkün olmazsa, təbiidir ki, bütün imkanlardan istifadə edib torpaqlarımızın azad edilməsinin tərəfdarı olduğunu qətiyyətlə qeyd edirdi. Ona görə də Heydər Əliyev Qarabağla bağlı bütün müsahibələrində “Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmış sərhədlər çərçivəsində olan ərazimizi biz heç vaxt, heç kəsə verməyəcəyik” fikrini qətiyyətlə söyləyir və Beynəlxalq birliyin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin təcavüz aktı olduğunu təsdiqləməli olacağını qeyd edirdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 34 il tariximizin ən parlaq səhifəsi kimi xalqın yaddaşında əbədi iz qoymuş, insanların qəlbinə yol açmış və onun siyasi irsi bundan sonra tədqiqatçıları maraqlandıran fundamental mövzulardan biri kimi öz aktuallığını saxlayacaqdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin Ümummillə lider Heydər Əliyevin ideyalarına, onun Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunmasına və demokratik maraqlarına xidmət edən siyasətinin uğurla həyata keçirildiyini fəxrlə qeyd etmək olar. Bu səbəbdən də ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları müstəqil Azərbaycan Respublikasının tərəqqisinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən universal bir konsepsiya kimi ölkəmizin milli-ideoloji inkişafında mühüm rol oynamış və oynayacaqdır.

Biz bu gün tam inamla və ümidlə deyə bilərik ki, həyatının mənasını ancaq xalqa sədaqətlə xidmət etməkdə görən Ümummillə lider Heydər Əliyevin ideyaları həmişə yaşayacaqdır. Məhz bu səbəbdən də bütün Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev ideyalarının həyata keçirilməsində və reallaşdırılmasında dövlət başçısı cənab İlham Əliyevi ürəkdən dəstəkləyir.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan” qəzeti, 23 iyun 2002-ci il.
2. “Azərbaycan” qəzeti, 17 dekabr 2002-ci il.
3. “Yeni Azərbaycanın qurucusu”, Elmi məqalələr məcmusu, Bakı, 2002.
4. “Azərbaycan” qəzeti, 3 yanvar 2003-cü il.
5. “Azərbaycan” qəzeti, 4 yanvar 2004-cü il.
6. “Azərbaycan” qəzeti, 12 may 2004-cü il.

*Юсифзаде Аида
Азербайджанский Университет Языков*

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ИСЛАМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Açar sözlər: *mədəni irs, tolerantlıq, qanun*

Keywords: *cultural heritage, tolerance, law*

Ключевые слова: *культурное наследие, толерантность, закон*

Предвидя будущее развитие мира, Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев определил курс нашей страны с использованием интеллектуального ресурса нации, как важнейшего фактора государственной независимости. Его культурное наследие стало ведущим направлением Государственной политики в контексте развития общества разнообразного по культурному составу. Основная религия Азербайджана – Ислам. Он учит терпимости и уважению к другим религиям и этносам, В Священном Коране написано: «О люди! Воистину, Мы создали вас, чтобы вы узнавали друг друга... все потомки Адама имеют единое происхождение... Когда люди узнают друг о друге много нового, помогают друг другу, они перенимают друг от друга то, что прежде им было неизвестно... Ради этого Аллах сотворил людей...», – говорится в Аяте 14; 49; 13 (толкование Абд ар-Рахман ас-Саади) [1]. В соответствии с религиозной ценностью и продуманным Гейдаром Алиевым политическим

устройством страны, в Азербайджане культивируется мультикультурная стратегия мирного сосуществования в едином пространстве людей разных национальностей, имеющих равные права и свободы.

Терпимость, толерантность и уважение к другим культурам в Азербайджане прививаются с детства. На этих догмах выстроен воспитательный процесс молодежи. Известный азербайджанский педагог М. Мурадханов говорил: «Хорошо воспитанные люди, это – плодородная почва для произрастания гуманных, терпимых друг к другу поколений людей. Воспитательный процесс должен отвечать требованиям времени, соответствовать духовным и моральным принципам не только родной – азербайджанской культуры, но и ценному опыту, заимствованному из других культур, поскольку мультикультурное общество должно пройти стадии воспитания в духе национальной идеологии и традиций, а затем уже адаптироваться к современным, цивилизованным тенденциям» [6, с.69].

Заложенные в Азербайджанском обществе культурные и образовательные постулаты, обеспечили Республике заслуженное уважение большинства стран мира. Азербайджан является признанным центром мультикультурализма и международной площадкой культурного обмена. Ученые Б.Ахмадов и А.Рзаев, вообще считают, что идеологическая составляющая Азербайджанской Республики и мультикультурный опыт, должны войти в хрестоматийные учебники и транслироваться в мировой практике [3]. Ибо, для мира без войн и конфликтов мультикультурализм, основанный на международном и национальном праве – необходимый компонент, без которого не может развиваться демократическое общество.

Азербайджанский Закон предоставляет Человеку равенство в общих правах и свободах независимо от его происхождения, национальности, религии и языка. Благодаря этому этнические меньшинства, веками проживающие на нашей территории, находятся в гармонии, мире и едином процессе развития с основным этносом. Это утверждено 25-й статьёй Конституции Азербайджанской Республики: «Государство обеспечивает равные права и свободы для всех не зависимо от национальности, религии и языка» [5].

Согласно 44-й статье Конституции Азербайджана «все имеют право сохранять свою национальную принадлежность. И, никого нельзя принуждать к её смене» [5].

В Азербайджане действуют и другие законы, основанные на Конституции, Декретах и Законодательных актах Президента, Кабинета Министров и Министерств. Например, Декрет № 212 «О защите прав и свобод меньшинств, малочисленных этнических групп и стран» [7], «О государственной помощи для развития языка и культуры», подписанный Президентом Азербайджанской Республики 16 сентября 1992 года. А также, Закон «О Культуре», в статье 11 которого говорится о поддержке, сохранении и развитии национальных культур; Закон «Об образовании», принятый 7 октября 1992 года, Закон «О государственном языке». В статье 3 Закона «О государственном языке» говорится о возможности получения образования на родном языке [2].

Наряду с положениями внутреннего законодательства, Азербайджан руководствуется международными Актами и Соглашениями ООН, таких, как: «Устранение всех форм дискриминации, предотвращение апартеида и наказания за него, предотвращение геноцида и наказания за него» [4].

Руководство Азербайджанской Республики под президентством Ильхама Алиева культивирует уважение ко всем гражданам Азербайджана. Это подтверждают вышеприведенные законы, нормативные акты и международные соглашения, а также обеспечение условий для сохранения и развития других этносов, населяющих Азербайджан.

О существующем взаимоуважении свидетельствует активное участие национальных меньшинств в общественной жизни. Дискриминация дружественных народов, населяющих Азербайджанскую Республику не дозволена государством и не приемлема коренным населением в силу его мультикультурной воспитанности.

Литература:

1. Аят 14; 49; 13. Толкование Абд ар-Рахман ас-Саади.
2. Azerbaijan School. 1965, №10.
3. Ahmadov B., Rzayev A. Abstracts from the pedagogical lectures, Baku: Maarif, 1983.
4. Conventions of OON about Elimination of all Forms of Racial Discrimination, Prevention of Apartheid and its Punishment, Prevention of Genocide and its Punishment.
5. Constitution of Azerbaijan Republic. Baku-1995.
6. Muradkhanov M. "Azerbaijan School" journal 1974, № 1, s.69.
7. The Decree №212 of the President of Azerbaijan Republic dated on September, 16, 1992.

BÖLMƏ II

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİNLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU

*Abdullayeva Yeganə
Azərbaycan Dillər Universiteti*

“ÖZÜNÜNKÜ” VƏ “ÖZGƏ” KONSEPTİ MULTİKULTURALİZMİN PROBLEMLƏRİ MÜSTƏVİSİNDƏ

Açar sözlər: “özününkü” və “özgə” konsepti, multikulturalizm, Monika Əli, roman

Key words: concept “own” and “alien”, multiculturalism, Monica Ali, novel

Ключевые слова: концепт «свой» и «чужой», мультикультурализм, Моника Али, роман

XX əsrdə keçmiş koloniyalardan gələn millətlər Britaniya ərazisində yeni marginal mədəniyyətin formalaşmasında iştirak edirdi. Marginal mədəniyyət multikulturalizmin bir ideologiya kimi yaranmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı. Bir qayda olaraq marginal mədəniyyət “gəlmə”lərlə bağlı olur, “yerlilər” tərəfindən müəyyən mənada qəbul edilmir, çox zaman isə əks mövqeyi bildirirdi.

Elə bu səbəbdən son illərin elmi tədqiqatları postkolonial epoxanın öyrənilməsinə yönəldi və bu axtarışlar postkolonial diskurs anlayışını müəyyən etdi. Postkolonial diskurs xüsusi şəraitdə yaranan, “başqasının” mədəniyyətini özündə daşıyan, başqa sözlə yeni paradıqmaların, o cümlədən Şərqi-Qərbi münasibətlərinin öyrənilməsinə yol açdı.

“Özgə” problemi postkolonial yazarların suallarına cavab axtarışında vacib yerlərdən birini tutur. Bu üzdən yazıçılar əsərlərində millət ideyasına fokuslanır, milli mədəniyyət və ya millət anlayışlarına həssaslıqla yanaşırdılar. Postkolonial ədəbiyyatın öyrənilməsində müstəsna rolu olan Frans Fanon yazır ki, “gəlmələr” keçmişlə deyil, yeni yaranan cəmiyyətdə “yeni milli ideyalarla” birgə-mövcudluq şəraitində yaşaya bilərlər [4, s.57]. F.Fanonun görə müstəmləkə zülmündən qurtulan millətlər “yeni milli ideyalarla” keçid dövrünü adlayıb yeni cəmiyyətə qədəm qoyacaqlar. F.Fanon milli mədəniyyətin yolunu universallıqda görür və qeyd edir ki, “yalnız millətçiliyə keçməyən milli özünüdərk möhkəm beynəlmillətçiliyi təmin edə bilər” [4, s.57].

Millət anlayışı postkolonial diskursda vacib anlayışlardan biridir. Şərqli və qərblilər arasında qarşılıqlı əlaqəni öyrənən ərəb əsilli amerikalı alim Edvard Saidin bu sahədə xidmətləri danılmazdır. E.Said “Orientalizm” kitabında yazır ki, “Orientalizm Şərqi üzərində hakimi mütləqliyi, avtoriteti əldə etməyin qərbi üsuludur” [5, s.39]. E.Saidə görə “mədəniyyət – hakimiyyətin alətidir”, başqa sözlə, üç böyük imperiya olan Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın intellektualları tərəfindən yaradılan “orientalizm” anlayışı imperiya maraqlarına xidmət edir. Bu üzdən Qərbi Şərqi “başqası”, qərbi olmamaq damğasını vurur və “başqası” üzərində hegemonluğunu yaradır. Başqa sözlə, qərbi identikliyi “biz” və “onlar” oppozisiyasına əsaslanır və Şərqi Qərbi öz obrazını, ideya və təcrübələrini ziddiyyətlər əsasında müəyyən etməyə yardımçı olur. Elə bu üzdən, E.Said belə qənaətə gəlir ki, ideoloji münasibətlərdən təsirlənməyən “təmiz” biliklər yoxdur.

Postkolonial problemlərə aydınlıq gətirən E.Said imperializm və mədəniyyət, postkolonial diskurs kontekstində Avropa kolonializminin öyrənilməsinə yol açdı. “Özgə” mədəniyyətlərin öyrənilməsində sosial-iqtisadi və siyasi tarixin deyil, mədəniyyətin öyrənilməsinə diqqəti yönəltdi. E.Said ilk dəfə postkolonial diskurs anlayışını qərbi dünyagörüşü ilə deyil, adət edilən, ənənə və miflərin təsvirindən qurtulan yeni diskursun yaradılmasında gördü. Elə bununla bağlı o, J.Derridanın

dekonstruksiya və M.Fukonun kulturoloji ideyalarından yararlanır, “fərqli diskursu bir araya gətirib, onların sinkretik vəhdətinə nail oldu” [1, s.41].

E.Saidin “təmiz” biliyin olmaması qənaəti hind əsilli, amerikalı filosof Homi Babanın “mədəniyyətlər “təmiz” halda mövcud deyil” ideyası şəklində postkolonial problemin öyrənilməsində vacib şərtlərdən biri kimi meydana gəldi. H.Baba “Millət və narrativ” əsərində “millət” anlayışına aydınlıq gətirir və qeyd edir ki, millət narrativin bir formasıdır. H.Babaya görə milləti onun narrativlərinin tarixi ilə öyrənmək millət anlayışının universal birliyinin dekonstruksiyasına gətirib çıxarır. O, qeyd edir ki, hakimi mütləq cəmiyyətlərdə millətçilik hakimiyyət diskursudur və bu da millətçilik narrativini müəyyən edir. Ona görə milli kimlik problemi keçmiş və indini ayıran narrativlərdir, belə narrativlər “mən” və “digərləri” arasında sədd yaradır.

H.Babanın postkolonial ədəbiyyata gətirdiyi “hibridlik” anlayışı onun “Mədəniyyətin yeri” esselər toplusunda geniş şəkildə izah edilir və vurğulanır ki, ənənəvi mədəniyyət bitmiş, müəyyən edilmiş mədəniyyətdir. Müasir dünyada mədəni dəyərlər labüd şəkildə dəyişikliyə uğrayır və mədəniyyət donuq hadisə deyil, o daima inkişaf edir. Mədəniyyətlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edərək bir-birinə təsir edir və özlərində digərinin elementlərini birləşdirir, beləcə, hibridləşir. Daha sonra H.Baba yazır ki, mədəniyyət çoxsaylı hissələrdən ibarətdir və bu üzdən onu mədəni çoxsəslilik də adlandırmaq olar. Bu çoxsəslilik mədəniyyətin bütövlük ideyasına “xələl” gətirir və elə bununla bağlı o hüdudsuzdur. Hüdudsuzluq onu “təmiz” halda olmasından çəkindirir, onu çoxmədəniyyətli edir [2].

Müasir dövrün qlobal mədəniyyət anlayışı H.Babanın konsepsiyası ilə səsləşir. Britaniya nəsrinə, o cümlədən romanı son illər E.Saidin, H.Babanın representasiya konsepsiyası, başqa sözlə, qlobal tarixi representasiya ideyasını daşıyır. Bu sıraya Salman Rüşdi, Vidiadhar Suracprasad Naypol, Hənif Qureyşi, Zedi Smit, Monuka Əli, Timati Mo və Mira Sayal yaradıcılığını aid etmək olar. Əgər Salman Rüşdi və Hənif Qureyşi romanlarında daha çox postkolonial utanc və bu böhrandan çıxış yollarını təsvir edirdisə, Zedi Smit və Monika Əli, Timoti Mo və Mira Sayalın romanlarında multikultural dəyərlər ön plana çıxır, yeni nəsil britaniyalılar artıq mühacirlər kimi deyil, ingilislərlə birgə nikahdan doğulmuş, görünüşcə şərqli, düşüncəylə qərblilərlə “yerlilərdir”. Bu “yerlilər” H.Babanın “hibrid” mədəniyyət ideyasından doğulmuş nəslin nümayəndələri idi və onlar ata-babalarından fərqli olaraq britaniyalı olmalarına daha çox iddialı idilər.

Britaniya postkolonial ədəbiyyatı bir qayda olaraq Şərq və Qərb düşüncəsində mövcud olan stereotipləri və eyni zamanda da yaranmış “mifləri” öyrənir, beləcə, “mən və “özgə”, “biz” və “onlar” oppozisiyasına aydınlıq gətirir. Məlumdur ki, Britaniya multikultural yazarları keçmiş müstəmləkə ölkələrindən gəlmiş, lakin ingilis dilində yazan yazıçılar idi. Elə bu üzdən onların yaradıcılığında mühacirlər “gəlmə”, ingilislər isə “yerli” və “özününkü” statusunu daşıyır. “Yerli” – ingilislər “gəlmələrə” “yad” nəzərlərlə baxır, “gəlmələr” isə “yerli” olmaq arzusuyla yaşayırlar. “Gəlmə” yazarlar yeni hibrid mədəniyyəti özlərinin timsalında cəmiyyətə “daşıyır”, yaranan yeni mədəniyyətin yeni məna kəsb etməsinə yardım edirdilər. Belə mədəniyyət multikultural diskurslara yol açır, az da olsa problemin həlli yollarını göstərir, müxtəlif millətlərin eşidilməsinə zəmin yaradır, dünyada və o cümlədən çoxmillətli cəmiyyətlərdə müxtəlif fikirlərin mövcudluğundan bəhs edirdi.

F.Fanon “Qara dəri, ağ maska” [3] əsərində “mən”in “başqaları”yla qarşıdurmasını müstəmləkə probleminə götürür və “başqası” olmasını cəmiyyət tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalma ilə əsaslandırır. “Başqası” olmaq isə milli kimliyə təsir edir və bu da öz növbəsində özgələşməyə gətirib çıxarır. F.Fanonun “qara dəri, ağ maska” prinsipi özü olmaq anlayışını heçə endirir, “başqası” isə öz növbəsində kimliyin itirilməsinə gətirib çıxarır. Bu üzdən özünün “qara”lığının tam ifadəsi “digərinin” ağ olması şəklində üzə çıxır və mənəvi dəyərlər “başqasının” nəzərləriylə ölçülür. Britaniya nəsrində son illər “mən” və “başqası”, “biz” və “onlar” problemini əks etdirən romanlar yazılır və bu sıraya şübhəsiz, mühacirlərin həyatı ilə bağlı əsərləri də aid etmək olar.

Metropolilərdə yaşamaq istəyən, lakin periferiyalarda mövcud olan marginallarla bağlı əsərlər müasir Britaniya nəsrinin tematikasını müəyyən edən problemlərdəndir. Britaniya nəsrində etnik problemlər və milli kimlik, “özgə” mədəniyyət və “özünün” mənəvi-ruhi dəyərləriylə bağlı problemləri əks edən yazıçılardan biri də Monika Əlidir (1967). Monika Əlinin “Brik ley” (2003) romanı milli kimlik axtarışlarında olan “gəlmə”nin və “öz” mədəni dəyərləri ilə “özgə” mədəniyyət

arasında qalan insanların həyat hekayəsidir. “Özgə” kimi qəbul edilən mühacirlərin cəmləşdiyi yerlərdə daxili irqçiliyin böyüməsi “yerli” ingilislərin dəyərlərinə təhlükə yaradır. İki dünya arasında qalan benqal ailəsinin yaşamaq uğrunda mücadiləsi bu hadisələrin fonunda cərəyan edir. Monika Əli etnik ailələrin problemlərini təsvir etməklə dünyada gedən qlobal prosesləri, millətlərarası münasibətlərdə dəyişən reallıqları canlandırır. Onun romanı hibrid mədəniyyətlərin, multikulturalizmin real şəkildə mövcud olması ideyasını təcəssüm edir. E.Saidin “mədəniyyətlər hibrid və heterogen-dir... və elə bu üzəndən bir-birindən asılıdır” [5, s.299] ifadəsini əsas gətirərək demək olar ki, mədəni hibridlik qloballaşma ilə yanaşı, istənilən mədəniyyətin inkişafına təsir edən amildir.

Ədəbiyyat:

1. Quliyev, Q., Rəhimova, Ü. Multikulturalizmin əsasları. Dərs vəsaiti. – Bakı, – 2016. – 276 s.
2. Bhabha H. K. The Location of Culture. – London and New York: Routledge, – 1994. – 440 p.
3. Fanon F. Black Skin, White Masks. – London: Grove Press, – 2008. – 206 p.
4. Fanon, F. Wretched of the Earth. – London: Penguin Books, – 1970. – 311 p
5. Said E. Orientalism. – London: Vintage Books, – 1979. – 351 p.

Ağayeva Xəyalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSADA MÜSƏLMANLARIN DİNİ TƏHSİLİ
(ALZAS-MOZEL NÜMUNƏSİNDƏ)

Açar sözlər: *Fransa, Alzas-Mozel, dini təhsil, multikulturalizm*

Keywords: *France, Alsace-Moselle, religious education, multiculturalism*

Ключевые слова: *Франция, Эльзас-Мозель, религиозное образование, мультикультурализм*

İkinci Dünya müharibəsindən sonra ən çox miqrant axınına məruz qalmış “Köhnə qitə” ölkələrindən biri də Fransa idi. Əvvəllər fransız cəmiyyəti müxtəlif mədəniyyət təmsilçilərinin eyni dam altında yaşamasını dəstəkləsələr də, zaman keçdikcə bu yanaşma miqrantların, xüsusilə müsəlman ölkələrindən olan işçi mühacirlərin Qərb dəyərlərini vahid standart olaraq qəbul etməmələri ilə əlaqələndirilərək iflasa uğradıldı. Bu gün Fransada açıq-aşkar multikulturalizm siyasətinin ləğv edilərək assimilyasiya siyasətinə üstünlük verildiyinin şahidi oluruq. Multikulturalizm tənqidçiləri hesab edirlər ki, miqrantlar sosial uyğunlaşmanı pozur və fransızların milli kimliklərini təhlükə altına alırlar. Məhz bu yanaşma müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların bir sıra problemlərlə rastlaşmalarına gətirib çıxarır ki, bunlardan biri də onların dini təhsillərini həyata keçirmələri ilə əlaqədardır.

Alzas-Mozel bölgəsində İslam dininə mənsub olanların sayı Fransanın digər regionlarına nisbətən olduqca çoxdur. Fransada dini etiqad ilə bağlı sorğuların keçirilməsi qadağan edildiyi halda, bu bölgədə belə bir qadağanın mövcud olmaması burada müsəlman əhaliyə dair mübahisəli də olsa statistik göstəricinin əldə olunması ilə nəticələnir. Son statistik göstəriciyə əsasən (2021-ci il) Alzas əhalisinin 6-7%-i, Mozel əhalisinin isə 4-6%-i müsəlmandır [1, s.18]. İslam dini bölgədə katoliklər və protestantlardan sonra üçüncü yerdə durur. Bəs belə bir çoxluğa sahib olan müsəlmanlar dini təhsillərini hansı səviyyədə təşkil edə biliblər?

Müsəlmanlar uşaqlarının dini təhsil ehtiyaclarını ilk növbədə ailədə və məsciddə ödəyirlər. Şübhəsiz ailədə verilən din təhsili mübahisə yarada bilər; çünki, üçüncü nəsil olan uşaqların valideynləri ya heç din təhsili almamış, yada aşağı səviyyədə bu bilgilərə yiyələniblər. Ailədə verilən bililməyən və yaxud da qismən verilən təhsili tamamlamaq üçün müsəlmanlar xüsusi məktəblər açmaq fikrinə düşdülər. Belə bir təşəbbüsün ən önəmli səbəbi, dövlət məktəblərinin tədris proqramlarında İslam dininə aid din dərslərinin yer almaması idi. Qeyd edək ki, Fransada İslam dini tanınan etiqadlar kateqoriyasında olmadığından, müsəlmanlar dövlət məktəblərində öz inanclarına uyğun din təhsili alma hüququndan məhrumdurlar və tanınan etiqadların üstünlüklərindən faydalana bilmirlər. Əslində yerli hüquqa görə bu bəsit bir proses olsa da, hələ də müsəlmanlara aid bölgədə dövlət tərəfindən rəsmi tanınmış İlahiyyat fakültəsi fəaliyyət göstərmir.

Müsəlmanların din təhsili problemini həll etmək üçün 2016-cı ildə Strasburq Yepiskopluğu və Alzas-Loren Protestant Kilsələri Birliyi tərəfindən layihə hazırlanaraq Milli Təhsil Nazirliyinə təqdim olundu [2, s.125]. Ancaq, Nazirlik tərəfindən heç bir diqqət görməyən layihənin həyata keçirilməsi mümkün olmadı. Müsəlmanlar dini təhsilə olan ehtiyaclarını özəl məktəblər vasitəsi ilə ödəməyə başladılar.

Alzas-Mozel bölgəsində müsəlmanlara aid özəl məktəblərin sayı hər gün artmaqdadır: Ecole L'Excellence, Ecole de la Reussite, Eyüp Sultan kolleci, Yunus Əmrə liseyi və s. İlk açılan təhsil ocaqlarından biri olan Yunus Əmrə liseyində həftədə iki saat din dərsləri tədris olunur. Saatların biri "Quran"ın öyrədilməsinə həsr edilir, fransız dilində tədris olunan "Ethique Religion" dərslərində isə İslam dininin tarixi, mənşəyi, əsas anlayışlarının terminologiyası, mənbələri haqqında məlumatlar öyrədilir [1, s.176].

Məscidlər müsəlmanların dini təhsil ala biləcəkləri ən məşhur məkanlardandır. 2018-ci il məlumatına əsasən Alzas bölgəsində 169, Mozeldə isə 101 məscid və dərnək fəaliyyət göstərir [2, s.66].

Müsəlmanlar İslam dininin tanınmış etiqad statusunu əldə edə bilməsi üçün bir sıra tədbirlər görməkdədirlər. Bunlar arasında, rəsmi olaraq Fransa dövləti tərəfindən tanınan din adamlarının yetiştirilməsində xidmətləri olacaq İlahiyyat fakültəsinin açılması ilk sırasındadır. Digər fəaliyyətlərin daha çox hüquqi əsaslı olduğunun şahidi oluruq. Bu tip fəaliyyətlərin məqsədi müsəlmanların öz aralarında müttəfiq olub, onları təmsil edəcək bir təşkilatın formalaşdırılmasıdır. Fransız rəsmi dairələrinin məqsədi isə ibadət edilən yerlərdə radikal din adamlarına fürsət verməməkdir. Bu məqsədlə "Union des Organisation Islamiques en France-UOİF" ("Fransa İslami Təşkilatlar Birliyi") və "Conseil du Culte Musulmans-CFCM" ("Müsəlman Etiqad Şurası") yaradıldı [3, s.210]. 2017-ci ildə birincinin adı dəyişdirilərək "Musulmans de France" ("Fransa Müsəlmanları") oldu.

Bu gün Fransada İslamın lazımi səviyyədə tanınması üçün bütün maneələr aradan qaldırılmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə, müsəlmanları yaxşı şəkildə təmsil edə biləcək namizədlər seçilməlidir. Məhz onların dərin bilikləri sayəsində fransız cəmiyyətində hakim olan – İslam terrorizm və radikalizm düşüncəsi yerlə yeksan edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Bahçekapılı.M, "Fransa'da Laiklik, İslam, Müslümanlar ve Din Eğitimi Politikaları", Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 6, iyun 2018.
2. Demissy.C. La Religion a l'Ecole..Lyon 2020.
3. Fregosi. F. L'İslam en Terre Concordataire. Paris 2017.

*Alxasova Çimnaz
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

MULTİKULTURALİZMİN GERÇƏKLƏŞMƏSİ: QLOBALLAŞAN DƏYƏRLƏRİN DİL VASİTƏSİLƏ REALLAŞMASI

Açar sözlər: *dilçilik, beynəlxalq dil, linqvistika, aktual problem, turizm və mədəni əlaqələr*

Keywords: *linguistics, international language, linguistics, current issues, tourism and cultural relations*

Ключевые слова: *лингвистика, международный язык, лингвистика, актуальные проблемы, туризм и культурные связи*

Dünyada gedən prosesləri vahid məcraya salan qloballaşma orta əsrlərin sonu, yeni dövrün əvvəllərindən başlamış, lakin XX əsrin ortalarından etibarən sürətlənmişdir. Tarixdən də məlumdur ki, hələ qədim dövrlərdə kifayət qədər böyük əraziləri əhatə edən işğallar nəticəsində qurulan Hun, Roma, Fars və Osmanlı kimi böyük imperiyaların dünyanı vahid bir hakimiyyət altında birləşdir-mək cəhdləri olmuşdur.

Bütün dünyanı əhatə edən geniş miqyaslı inteqrasiya və ya beynəlxalq dil qloballaşmanın əsas göstəricisi hesab olunur. Dövlətlərarası iqtisadi, siyasi, elmi texniki və mədəni əlaqələri əhatə edən bu

prosesdə insanlararası əlaqələr internet və mobil telefon kimi yeni informasiya vasitələrinin yaranması ilə dəyişir. Son dövrlərdə baş verən təbii fəlakətlər, müharibələr, miqrasiya nəticəsində iqtisadiyyatın zəifləməsi kimi səbəblər qloballaşma prosesinin dünya dillərinə təsirsiz qalmadığını sübut edir. Qloballaşma sosial amil kimi zaman və məkanın hərəkətinin məhsulu olduğundan bu sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni təsirlər ən dinamik vasitə olan dildə özünü göstərir. Qloballaşan dəyərlərin dil vasitəsilə reallaşması multikulturalizmin gerçəkləşməsinə səbəb olur. Qlobal məzmunlu anlayış və dəyərlərin fərdi şüurda mübarizəsi daha çox dil faktlarının qarşılışması ilə özünü biruzə verir.

İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini əhatə etdiyinə görə, qloballaşmanın sosial, iqtisadi, mədəni, texnoloji və s. növlərini ayırd edirlər. Qloballaşma cəmiyyətin sosial sahələri ilə yanaşı dilə də çox böyük təsir edir, çünki o, sosioloji amillərin dilə təsiri üçün zəmin yaradır.

Uzun illər rus dilinin Azərbaycan dilinə, dövrümüzdə isə Avropa dillərinin ana dilimizə təsiri danılmaz bir faktdır. Dil mədəniyyətdir və qloballaşma eyni zamanda mədəniyyətlərin çarpazlaşması, dialoqu hesab olunur. Tarixən dil və din cəmiyyətin təkanverici qüvvəsi hesab olunmuşdur. Qloballaşma dövlətlər və xalqlar arasında qarşılıqlı təsir və inteqrasiya prosesi olduğundan dünya ilə qarşılıqlı əlaqə və təmas, müxtəlif xalqların mədəniyyəti, dili və dini ilə tanışlıq ehtiyacı ancaq dil vasitəsilə reallaşır. Digər tərəfdən, qloballaşma digər sosioloji amillərin dilə təsiri üçün zəmin yaradır. Sosioloji amillər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Dil ondan istifadə edən insanlardan kənar, məhdud şəkildə mövcud ola bilməz. İnsan cəmiyyəti həmişə dəyişdiyi üçün dil də onunla birlikdə dəyişikliklərə məruz qalır. Dilin lüğət tərkibində sözlərin sürətli dövriyyəsi və sözlərin mənasının davamlı dəyişməsi bir çox hallarda sosial dəyişiklikləri əks etdirir [3, s.17].

Qloballaşmanın ünsiyyət vasitəsi dil olduğundan beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda, ölkələrarası diplomatik, siyasi-iqtisadi, mədəni əlaqələrdə ingilis dilindən istifadə olunur. Dilçilikdə beynəlxalq dil məsələsi linqvistik tədqiqatların aktual problemi olsa da, bu sahədə hələ də fikir ayrılıqları mövcuddur. Qloballaşan dünyada elmin, mədəniyyətin sürətlə inkişafı, beynəlxalq aləmdə siyasi, iqtisadi sənədləşmələr, kütləvi informasiya vasitələrinin qloballaşması, turizm və mədəni əlaqələrin genişlənməsi beynəlxalq elmi-kütləvi tədbirlərin artması və s. kimi məsələlər xalqlararası vahid ünsiyyət dili məsələsini ön plana çəkir. Şüurlu şəkildə yaradılmış beynəlxalq dil ideyasının tərəfdarları H.Şuxardt, L.A.Boduen de Kurtene, E.Sepir, O.Yesperson və başqaları bu məsələ ilə bağlı bir sıra mülahizələr irəli sürmüşlər. Linqvistik araşdırmalara görə Yer kürəsində 6500-ə yaxın dilin olması xalqların ünsiyyət qurmasında dil baryeri yaradır.

Qloballaşma dünya xalqlarında dil və mədəniyyət, adət və ənənələrin itirilməsi təhlükəsini yaradır. Qloballaşma subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərinə müasir informasiya – kommunikasiya vasitələri, xüsusilə İnternet geniş müdaxilə edir. Qloballaşma həm də millətlərin yaxınlaşması və bir-birinin həyat tərzini götürərək ona oxşamasıdır. Bu zaman milli mədəniyyətlərin inkişafı və onların spesifikliyinin qorunması məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Hər bir canlı dilin arxasında onun ifadə zənginliyinin əks etdirən mədəniyyət durur. Müasir dövrdə qarşımızda həm ümumelmi, həm ümumsosial və həm də fəlsəfi əhəmiyyətə malik nəhəng bir problem durur.

Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti Azərbaycanı çoxmillətli, çox konfessiyalı diyar, dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir. Bu gün həmin mədəni, linqvistik, etnik rəngarəngliyin qorunmasına yönəldilən və uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti multikulturalizm sahəsində əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübənin xüsusi qayğı ilə əhatə olunmasını, zənginləşdirilməsini, cəmiyyətdə bu istiqamətdə qazanılmış universal nailiyyətlərin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini zəruri edir. Multikulturalizmin təbliği böyük ideoloji, elmi, mədəni, maarifçilik işidir. Azərbaycan tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, dillərini, tolerantlığı bir yerə toplayıb sistemləşdirmək və dünyaya nümayiş etdirmək mühüm vəzifədir. Azərbaycan multikulturalizminin dünyaya ayaq açması qloballaşma adlanan bir prosesdən sonra başlamış və qloballaşma şəraitində multikulturalizm ən aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Bu və ya digər ölkənin mədəni müxtəlifliyində olan ümumini, ilk növbədə, mədəniyyətlərin dialoqunun mahiyyətini açmaq məqsədilə bir ölkə çərçivəsində müxtəlif dillərin harmonik inkişafını aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Burada dil, kommunikasiya vasitələri öz funksiyalarını dolğun ifadə edir. Multikulturalizm şəraitində bir dilin aparıcı rolu aşkar təzahür edir. Dilin inkişafının müəyyən

mərhələlərində baş verən dəyişmələr təkcə dilin daxili inkişaf qanunları ilə izahını tapmır. Ona görə də bu dəyişmələr xalqın ümumi tarixi inkişaf kontekstində öyrənilir. Hər bir xalqın öz dili olduğu kimi, öz tarixi, öz yaşayış ərazisi vardır. Bu üç amilin qarşılıqlı təsiri dil əlaqələri üçün əsas yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı. "Maarif", 1979, 254 s.
2. Паул Г. Принципы истории языка. М. Изд. Инос. Лит., 1960.-500 с.
3. Расторгуева Т.А. Очерки по исторической грамматике английского языка. М.,1983.-158 с. Ред.Б.А.
4. Серебренников Серебренникова, М., Наука, 1970.-607 с. Б.А. Общее Языкознание под.

Абдулахатов Нодиржон
Региональный центр переподготовки и повышения квалификации кадров народного образования Ферганская область, Республики Узбекистан

САЙИД НАСЫР-ХАН-ТУРА КАСАНИ

Açar sözlər: *mütəfəkkir, alim, ruhani idarə, təhsil, ziyarət*

Ключевые слова: *мыслитель, ученый, духовное управление, образование, паломничество*

Keywords: *thinker, scientist, spiritual administration, education, pilgrimage*

Вывдающий мыслитель, ученый энциклопедист, государственный деятель Насыр-хан-тура Касани родился в 1873 (1871) году в городе Касан Наманганской области. Отец его Сайид Камалхан тура (1847-1910) выходец из этого же города происходил из рода Касанских сайидов и возводивших своих родословную к Шейх Зунун Авлия, мазар которого находится том же городе.

Камалхан тура был видным мударрисом и был казием в городе Намангане. Первоначальное воспитание и духовное образование Насыр-хан-тура получил в городе Намангане в медресе своего отца и закончил его в городе Бухара. После окончания учебу уехал за границу.

Он продолжил религиозное образование в городах Каир, Тегеран, Багдад, Кабул, Истанбул и совершил паломничество (хаджж) в Макку (Мекке) и ал Мадину. 1912 году вернувшийся в Наманган занял пост мударриса и стал казием в городе Намангане. Здесь он приобрел к суфийскому братству накшбандийа и получил «разрешение» (иджазайи иршад) от наставника Мехман-хан ишана.

Среди многочисленных учеников Насыр-хан-тура самым знаменитыми стали двоюродные братья Тарази – Сайид Махмуд (1895 - 1991) и Сайид Мубашшир (1896-1977). Он преподавал кораническую экзегетику ('илм ат-тафсир), науку о хадисах ('илм ал-хадис), мусульманское право (илм ал-фикх) и литературу (адаб). Считается, что именно Насыр-хан-тура Касани, «увидев в своём ученике пылкий ум и прилежность в освоении учебных дисциплин», дал ему прозвище Алтин-хан-тура (с тюрк. «господин золотой хан»).

Насыр-хан-тура, человек весьма старательный и считался одним из умных людей не только по Ферганской долине но и в других округах. 1917 году он был один из организаторов религиозно-политической организации Шура-йи улама (Совет богословов). По словам Ашурали Захири (1885-1937) без старание Насыр-хан-тура не прошло бы 4-сеьд туркестанских мусульман. Он основал в городе Намангане ветви организации Шура-йи улама. В период организации в Коканда Туркестанскую автономию Насыр-хан-тура занимает пост министра просвещения.

Этом период его деятельности характеризуется частными поездками в город Наманган из Коканда где организовал массовые митинги. Все митинги сопровождалось чтением Корана. С поражением Туркестанскую автономию он скрывался в течение двух лет и являлся одним из вдохновителей национально-освободительное движении в Ферганскую долине.

Поддерживал идей отряд Мулла Иргаша и Мадаминбека. С 1920 года Насыр-хан-тура начинает проявлять себя в борьбе против Советской власти уже не официально а подпольно.

В Намангане организовывает духовное управление «Махкамаи шаръиа» (Шаръиатский суд) и является председателем до 1923 года. За стеной управление «Махкамаи шаръиа» было сформировано «Миллий иттиходи ислам» руководителем то же был Насыр-хан-тура.

Постановлением особого совещания при коллегии ОГПУ от 10.08. 1925 года Насыр-хан-тура со своими близкими активными сторонниками, были высланы в город Самару сроком на три года. 1928 года Насыр-хан-тура как окончивший срок ссылки освобожден и в конце этого года прибыл в город Наманган. Начиная 1929 года снова продолжив свою антисоветской деятельности Насыр-хан-тура побывал в городе Самарканд и Бухаре. Ездил по городам Киргизстан и Казахстана.

Организатором вооруженного выступления против Советской власти случившийся 1929 году в Касане тоже был сам Насыр-хан-тура. Во время допроса свои антисоветские действия Насырхан тура объясняет так:

«Основной причиной, побудившей меня возобновить антисоветскую деятельность, после разгрома басмаческих банд под Ренжитом в октябре 1929 года и моего ухода на нелегальное положение, была все та же идеологическая непримиримость моя как правовеерного мусульманина с существующим советским строем.

Возобновлению антисоветской деятельности благоприятствовала обстановка зимой 1930 года, т.к. среди населения слышались самые разнообразные жалобы на советскую власть. Жаловались на резкое снижение благосостояния и жизненного уровня дехкан, на производственные затруднения (мясо, хлеб), на жесткую хлопковую политику сов. власти. принудительное увеличение хлопковой площади, на низкие цены на хлопок, при которых дехкан не мог обеспечить себя прожиточным минимумом.

Кустари-шелководы жаловались также на низкие цены на коконы и шелк-сырец, сдаваемые в обязательном порядке государству. Кроме того, население повсеместно жаловалось на слабое снабжение промтоварами и продуктами потребления. Все это, повторяю, благоприятствовало возобновлению мною и Истамбеком антисоветской деятельности и облегчало ведение организационной работы по подготовке вооруженного выступления.

Подпись: Насырхан Камалов. 21 августа 1930 г. г. Ташкент».

После подавления восстания большевики сурово наказали участников мятежа. По решению заседания тройки при ОГПУ №5054 от 9 июня 1930 года Насырхан тура вместе со старшим сыном Дадахон тура и еще несколькими их близкими были приговорены к смерти. В эти годы остальные Касанские саййиды тоже очутились в тяжёлом положении. Поэтому несколько семей Касанских саййидов эмигрировали в Афганистан. Об их горестной судьбе изложено в книге «История Средней Азии» автором, который является Саййид Мубаширхан Касани (1929-1995).

*Агаева Джавахир
Школа-лицей № 264*

ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Ключевые слова: *межкультурное общение, изучение иностранного языка, учебные цели*

Açar sözlər: *mədəniyyətərarası ünsiyyət, xarici dil öyrənmək, təlim məqsədləri*

Keywords: *intercultural communication, learning a foreign language, learning goals*

Целью статьи является выявление особенностей теоретических проблем процесса глобализации, влияющих на экономические, политические, культурные и языковые жизненные процессы на международном уровне. Согласно исследовательской работе, на развитие международных отношений сильное влияние оказывает ведущая роль доминирующего влияния необходимости поиска уникального пути в сотрудничестве, интенсификации процессов интернационализации и глобализации.

Диалог языков и культур является главной особенностью, на которую стоит взглянуть более подробно, если это касается языка. На протяжении долгих лет отмечалось важность и преимущественная значимость культуры при изучении языка. Всестороннее развитие тенденции является, как правило показателем нормативного аспекта, который направляет нынешнего индивида на основательно глубокого понимания языка и его свойственных черт. Авторы обращают особое внимание на то, что ускорение темпов развития создает новые угрозы и вызовы, и они требуют адекватных действий международного сообщества. Исходя из этого, необходимо подчеркнуть, глобализация рассматривается как необходимость объединения мирового сообщества для решения проблем интеграции и предсказуемости. Следует признать, что укрепление организационных механизмов и управления развитием сегодня имеет большое значение, поэтому происходит общее укрепление наднациональных структур, и это необходимо для успешного прогресса.

Очевидно, что при преподавании английского языка следует учитывать как язык, так и его культуру. Браун [1] утверждает, что всякий раз, когда мы преподаем язык, мы также преподаем сложную систему культурных обычаев, ценностей и способов мышления, чувств и действий. Параллельно с Брауном Брукс в Вальдесе (1986) поддерживает это предположение, говоря, что учитель должен соотносить язык с культурой, если система координат должна быть результатом усилий учащихся. Здесь культура языка играет важную роль в совершенствовании языкового образования.

Как указывалось выше, изучение языка и изучение целевой культуры не могут быть разделены. Байрам в Хинкеле [4] разделяет мнение о том, что преподавание иностранного языка преследует три широкие цели, которые должны быть интегрированы в процесс преподавания и изучения иностранного языка. Целями являются: развитие коммуникативной компетенции для использования в ситуациях, с которыми учащийся может ожидать столкнуться; развитие осведомленности о природе языка и изучении языка; развитие понимания иностранной культуры и позитивного отношения к иностранным людям.

Несколько факторов влияют на развитие языка и грамотности на втором языке, и их важно учитывать при разработке эффективных методов обучения для сегментов населения, изучающего английский язык. Эти факторы включают степень и тип знания родного языка, уровень образования, владение английским языком, возраст, языковые способности, трудности с чтением и обучением, а также культурные и базовые знания. Влияние первого языка на процессы второго языка. Необходимо более тщательно изучить, как именно язык и грамотность на родном языке влияют на развитие второго языка, чтобы понять, как наилучшим образом облегчить овладение вторым языком, особенно для менее образованных взрослых. Обширная литература по двуязычию (знание двух разговорных языков) начинает предлагать способы, с помощью которых родной язык может помочь поддержать развитие второго языка. Хотя необходимы дополнительные экспериментальные исследования, современные методы исследования, включающие поведенческие, психофизиологические и нейровизуализационные методы, использовались для изучения вопросов двуязычия, таких как то, как два языка представлены в мозге и сосуществуют ли параллельные лексиконы у билингвов или они обладают одним интегрированным лексиконом. О развитии более чем двух языков известно меньше, и поэтому мы ограничили наше внимание двуязычным случаем.

Изучающие язык могут быть знакомы с системами письма, которые отличаются по степени сходства с английским языком; например, носитель испанского языка будет знаком с алфавитной системой, подобной английской, в то время как носитель китайского языка будет знать неалфавитную систему. Более того, некоторые языки не имеют письменной формы. Языки, в которых есть письменность, представляют свои устные языки по-разному, как с точки зрения используемых символов, так и с точки зрения фонологических единиц, представленных в печати. Некоторые языки не являются алфавитными и представляют морфологическую и фонологическую, а не чисто фонологическую информацию (например, японский кандзи и китайский).

Литература:

1. Браун, Х. Д. [1994]. Обучение по принципам: Интерактивный подход к языковой педагогике. Прентис-Холл-Риджентс, Нью-Джерси.
2. «Барнетт, К. [2003] Культура и демократия. СМИ, пространство и репрезентация, Эдинбург: Издательство Эдинбургского университета.»
3. Гюльнар Гусейнзаде «Обучение речевой коммуникации», 2001
4. Хинкель, Э. [1999]. Культура в преподавании и изучении языков. Издательство Кембриджского университета, Кембридж.

Алиева Рена
Азербайджанский Университет Языков

ЯЗЫКОВАЯ И МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Ключевые слова: *язык, культура, коммуникация, межъязыковая коммуникация*

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, ünsiyyət, dillərarası ünsiyyət*

Keywords: *language, culture, communication, interlingual communication*

Термин языковая коммуникация описывает взаимную передачу мыслей людей, разделяющих одну и ту же культуру. Межъязыковая коммуникация, напротив, показывает функционирование взаимодействия представителей разных культур. Роль языка в общении многогранна и сложна.

Как мыслящее и активное существо человек обладает способностью к языку, которая освобождает его и отличает от других живых существ. Этой способностью он показывает свое существование и таким образом обеспечивает согласие с другими людьми в обществе.

Как сказал известный лингвист Хомский, у каждого человека есть врожденная способность к изучению языков. Эта способность является конкретным доказательством того, что вы человек. Когда люди достигают определенного уровня физической и умственной зрелости, они вступают в процесс взаимодействия с другими людьми, фиксируя языковые и неязыковые накопления в среде, в которой они живут.

Таким образом, человек создает свою собственную идентичность. Явлением, играющим первостепенную роль в процессе обретения личности, является родной язык. Языковое общение может быть достигнуто с помощью родного языка, который способен передавать здравые смыслы и представления людей, живущих в том же обществе. Индивидуумы, образующие нацию, могут отразить свою идентичность только на своем родном языке. «Родной язык – это гармония общественного сознания. Что важно в языке, так это значение слов за пределами изображения. Потому что картинки – это шаблоны. Своим родным языком люди/общество придают этим узорам смысл, то есть наделяют их духом, позволяя картине ожить и стать живым существом» [1].

В языковом общении словарный запас человека на его родном языке напрямую влияет на полноту и объемность мышления. Люди могут только воплощать свои мысли словами. Поэтому можно сказать, что феномен языка включает в себя слова, влияющие на способность мыслить наряду с культурной парадигмой. Некоторые литературоведы и лингвисты говорят, что слова обозначают мысли и объекты. Известно, что психологическая лингвистика также занимается изучением сферы отношений между языком-мыслью и высказыванием. Поскольку отношения слово-предмет, слово-мысль оцениваются в лингво-семиотическом поле, делается вывод, что тексты состоят из слов (с движением) и превращения мыслей в объекты [1].

Процесс согласования обществ с разной социальной гармонией, разными языковыми и неязыковыми характеристиками называется межъязыковая коммуникация. Он отражает еще одну особенность человека, делая людей свободными и стирая границы, с которыми они могут ладить с другими народами, разделяющими расу, религию и культуру, и могут быть достигнуты только с помощью языка. В данном контексте языковая коммуникация – это обще-

ние на родном языке. Межъязыковая коммуникация может быть достигнута с помощью общего канала, то есть с согласованным языком, выбранным разными народами в качестве канала коммуникации.

Однако в этом случае возможно, что грамматическая компетентность, такая как фонетика, морфология, семантика, морфология и синтаксис в общем языке, выбранном для общения, повлияет на качество общения. Даже если оно используется грамматически правильно, существует вероятность того, что передаваемая мысль будет неверно истолкована получателем. В этом случае за стилистикой, то есть в основе каждого грамматического выражения, стоят смысловые коды, отражающие ценностные суждения и мировоззрение данного общества и действительные только в этом обществе. Значение слов следует рассматривать в социокультурном контексте, и размышления каждого общества. Поэтому помимо различий в структурных правилах каждого языка в процессе межъязыкового общения возникают проблемы, связанные с культурной парадигмой. Можно предположить, что эти проблемы могут быть устранены путем изучения «общего языка», который может их устранить или свести к минимуму.

Особенно после Второй мировой войны использование английского языка в качестве основного средства понимания во всех культурных/политических/социальных областях потребовало, чтобы люди, говорящие на разных языках и принадлежащие к разным культурам, изучали английский язык в глобальном масштабе, чтобы взаимодействовать с другими людьми. С широким использованием английского языка в качестве общего языка между нациями мира, английский язык взаимодействовал с родными языками стран. В результате этого возникают различные проблемы в контексте как вербальной структуры, так и культурной парадигмы английского языка, который является глобализирующимся языком, и происходят ухудшения в структуре родного языка. Потому что, «социолингвистический перенос происходит, когда он говорит на своем языке или получает свою культуру и использует ее при общении с представителями языка или культуры» [2].

Язык – это социальное поведение, и поэтому он используется в социальной деятельности, т. е. в разговорах, способах речи, выборе слов в выражениях, смехе, извинениях и т. д. отражает личность человека. Когда устанавливается связь с людьми, говорящими на другом языке с этой идентичностью, происходит межъязыковая передача признаков.

Большинство языков в той или иной степени подверглись влиянию друг друга, устанавливая связи, передавая в той или иной степени некоторые свои черты. Функции коммуникации, которые должны выполняться, и степень сходства между разговорными языками являются важными факторами, влияющими на результаты такой связи [2].

Исходя из этого, некоторые из проблем, которые могут возникнуть при взгляде на социолингвистический подход и межъязыковую коммуникацию, происходит «заимствование», когда один язык приобретает черты другого языка. Хотя эквивалентное выражение или слово встречается в родном языке в результате их взаимодействия по-разному, обычно это рассматривается как перенос слова. Это взаимное распространение грамматических структур и слов, обусловленное ситуациями. Перенос слов и структур – наиболее распространенные ситуации в процессе взаимодействия. Кроме того, «общий язык» развивается благодаря желанию людей общаться легко и практично. Хотя в средние века этот общий язык назывался «Lingua Franca», сегодня это «английский».

Литература:

1. Understanding Second Language Acquisition, (Oxford University Press, 1986, p. 283.).
2. *Julia Kristeva*, *Desire in Language, A Semiotic Approach to Literature and Art* (Bloomington, Indiana, 1978).
3. О.А. Обдалова, Межкультурная и межъязыковая коммуникация как новая реальность в контексте глобализации, (Вестник Томского государственного университета, 2018. № 44).

MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRDƏ QEYRİ-VERBAL KOMMUNİKASIYA

Açar sözlər: *dil, ünsiyyət, qeyri-verbal ünsiyyət, verbal ünsiyyət*

Keywords: *language, communication, non-verbal communication, verbal communication*

Ключевые слова: *язык, общение, невербальное общение, вербальное общение*

Qeyri-verbal kommunikasiyanın bir hissəsi xüsusi kodlardan ibarətdir ki, bu da universal olaraq başa düşülür və tanınır, bir çox qeyri-verbal ifadələr vardır ki, kollektiv mədəniyyətlərin təsirinə məruz qalır. Dəyişdirilmiş Piramida Modelində biz sosial ətrafımızdan mənə necə ifadə etməyi və konkret qeyri-verbal bir işarəyə necə reaksiya verməyi öyrənirik. Məsələn, Amerikada kişilərin ayaqlarını üst-üstə keçirmək normal sayılır, bunun əksinə olaraq Orta Şərqdə bu cür hərəkət qarşıdakı insan üçün təhqir hesab olunur. Digər qeyri-verbal kommunikasiya vasitələrindən biri olan “sakitlik” haqqında düşünək. Ümumiyyətlə, “sakitlik” bir çox ölkələrdə müsbət qəbul olunur, hətta bununla bağlı bir çox mədəniyyətlərdə atalar sözləri və məsəllər vardır. Məsələn, “Silence is gold” (Susmaq qızıldır); “Even a fool, when he keeps silent, is considered wise” [Bible17:28] (Safəh belə, sakit dayansa, hikmətli hesab edilir). Bütün mədəniyyətlər “sakitliyin” universal səviyyədə vacibliyini qeyd etsələr də, hər bir ölkənin mədəniyyətində “sakitlik” anlayışının vaciblik dərəcəsi və mənası fərqlidir. Əvvəla, onu qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayış bütün mədəniyyətlərdə oxşar olaraq şərh edilmir. Məsələn, ingilis dilində “Will you marry me?” (Mənimlə evlənərsən?) sualına bu cür reaksiya vermək təklif olunan şəxsin cavabınının “bəli” və ya “xeyr” olmağı dəqiq deyil, lakin yapon dilində bu cavab təklifin qəbul olunduğunu göstərir. Cənub şərq Nigəriyada isə əgər qadın sakit dayanırsa, bu da “xeyr”, yəni təklifin rədd olunduğunu bildirir, əgər o, heçnə demədən qaçarsa, bu “bəli” deməkdir. Bir çox alimlərin fikrincə, “bədən dili” digər kommunikasiya vasitələri içərisində daha əsas və universal xarakter daşıyır, çünki biz hər hansı bir xarici ölkəyə gedərkən dil bilmədiyimiz zaman çatdırmaq istədiyimiz fikri “bədən dili” vasitəsilə çatdırırıq. Bundan əlavə bədən üzvlərinin danışıq prosesində müşayiətedici və ya müstəqil hərəkəti intellektual və emosional təsir oymatmaqla yanaşı inandırıcı olmaq və həm də danışanın kimliyini müəyyən etmək üçün vacib şərtlərdəndir [3, s.13]. Lakin bu ünsiyyət vasitəsi də hər bir ölkənin mədəniyyətinə uyğun olaraq fərqli şəkildə özünü göstərir. Məsələn, bir çox ölkələrdə başı yuxarı və aşağı doğru sallamaq “bəli”, yanlara doğru yelləmək isə “xeyr” mənasını bildirir. Buna baxmayaraq, hindlilərdə və balkanların bir – çoxunda bu “bəli” cavabını ifadə edir. Bundan başqa, Amerikada insanlar bir-birini çağırarkən belə edirlər: onlar iki barmağını əllərinin içərisinə doğru bükərək digər barmaqlarını özlərinə doğru hərəkət etdirirlər, lakin Vyetnamda insanlara bu cür münasibət təhqir hesab olunur, çünki bu hərəkət onlara itləri çağırmaq üçün istifadə olunur.

Bir çox işarələr, simvollar olmasına baxmayaraq dil kommunikasiyanın əsas ifadə vasitəsidir. Dilçi alim Paul Kiparsky insanların ən qədim zamanlardan mürəkkəb dillərdən istifadə etməklə ünsiyyət qurduqlarını ifadə etmişdir. Dil insana kommunikasiyanı bir neçə yolla artırmaq imkanı verir:

1. Sözlərdən istifadə keçmişdə baş verən və ya gələcəkdə baş verə biləcək hadisələrin kommunikasiyasına şərait yaradır

2. Dil hərəkətlərin, fəaliyyətlərin planlaşdırılmasına və əlaqələndirilməsinə yardım edir

3. Dil, həmçinin insanlara öz təcrübələrini bölüşməyə icazə verir

4. Nəhayət, dil müxtəlif fikirlər və nəzəriyyələrin ifadəsi ilə yeni-yeni biliklərin kommunikasiya bizim cəmiyyətdə özümüzü ifadə etməyimiz üçün müxtəlif tələbatları ödəməyimizə kömək edir. Belə ki, biz bu ünsiyyət vasitəsindən bəzən bizə lazım olan məlumatı əldə etmək üçün suallar verərək, bəzən ətrafımızda gördüyümüz əşyaları, insanları və müxtəlif fikirləri təsvir etmək üçün istifadə edirik. Biz fikirlərimizi gördüyümüz, təcrübə etdiyimiz nəticələrə əsasən ifadə edirik. Bu, qavrayış prosesində həmin fikirləri şərh etmə prosesinə oxşardır. Biz müxtəlif müşahidələr aparır, onları qiymətləndirir və şərh edirik. Bəzən insanlar bilərəkdən və ya bilməyərəkdən öz fikirlərini sanki onların hislərimişi kimi ifadə edirlər. Məsələn, onlar "I feel like you are too strict with your

attendance policy" (Mən hiss edirəm ki, sən davamiyyət haqqında çox ciddi sən) deyərək, əslində öz hisslərini bildirmirlər, kimsə haqqında mühakimə yürüdürlər. Kimsə öz hisslərini ifadə edərkən qarşıdakı dinləyici üçün bu vəziyyət narahatçılığa səbəb ola bilər, xüsusilə də əsəbi sifət ifadələri dinləyici üçün çox çətin ola bilər. Hislərin ifadəsinin digər ünsiyyət vasitələrindən daha çətin olmasına baxmayaraq emosiyalarımızı paylaşmaq bizim digər insanlarla sosial əlaqələr yaratmaq və bu əlaqələri inkişaf elətdirmək üçün daha vacibdir. Beləliklə, emosiyalarımızı verbal yolla ifadə etmək üçün bizim ilk növbədə emosiyalarla bağlı söz bazamızı inkişaf elətdirməyimiz vacibdir. Çünki bu zaman biz nümayiş etdirəcəyimiz emosiyaların yumşaq, orta və yaxud kəskin olmasını göstəririk. Məsələn, "happy-xoşbəxt" – yumşaq, "delighted-sevincli" – orta, "ecstatic-məst olmuş" isə daha kəskin formadır [5, s.166].

Verbal ünsiyyət zamanı insanlar planlı və ya plansız şəkildə şəxs əvəzliliklərindən çox istifadə edirlər, buna baxmayaraq bu əvəzliliklərdən düzgün və yerli-yerində istifadə olunmalıdır. Məsələn, emosiyalarımızı bildirərkən "Mən dilindən" istifadə etməyimiz ünsiyyəti asanlaşdırır və həmsöhbətin bizim ifadə etdiyimiz emosiyalar haqqında özünü günahkar hiss etməsinin qarşısını alır. Məsələn, "You're making me crazy" (sən məni dəli eləyirsən) demək əvəzinə "I'm starting to feel anxious" (Mən artıq narahat oluram) demək daha etik səslənir. Verbal yolla ünsiyyətin 4 cür ifadə vasitəsi vardır:

1. Müşahidə – duyğuların vasitəsilə baş verən təcrübələr və ya qeydlər haqqında məlumat. Məsələn, "John asked me to bring file to you." – Con məndən bu faylı sənə gətirməyimi xahiş etdi.
2. Fikir – təcrübə və müşahidələr əsasında yürüdülmüş fikir və nəticələr. Məsələn, "Students today have much less respect for authority" – Bugün tələbələrin böyüklərə hörməti daha azdır.
3. Hiss emosiyalarla ünsiyyət qurmaq. "I feel at peace when we're together" Biz birlikdə olanda mən özümü güvəndə hiss edirəm.
4. Ehtiyac – öz istəklərini bildirmək və ya yardım istəmək.
5. /I'm saving money for summer vacation// (Mən yay tətili üçün pul yığıram /Is it OK if we skip our regular night out this week?//) (Biz daimi olaraq gecə harasa getməyimizi bu həftəlik saxlaya bilərik?)

Verbal ünsiyyətin uğurlu olması üçün sözlərin müvafiqliyini, qısalığını, aydınlığını, canlılığını və ədəbiliyini yoxlamaq lazımdır. Sözlərin müvafiqliyi və ya uyğunluğu dedikdə, burada əsas məqsəd dilin mövcud ətraf mühitə və ya şəraitə uyğun olaraq düzgün istifadə olunması nəzərdə tutulur. Aydınlıq isə ötürülən fikrin ünsiyyətdə olduğunuz şəxs üçün anlaşılması məqsədilə mənası tam şəkildə başa düşülən sözlərdən və ifadələrdən istifadəsidir. Biz verbal ünsiyyət zamanı öz fikrimizi kiməsə aydınlaşdırarkən /Let me be clear// (İcazə verin aydınlaşdırım), /Frankly// (Açıqcası) və s. kimi ifadələrdən istifadə edə bilərik.

Verbal ünsiyyət zamanı müxtəlif mədəniyyətlərə uyğun olaraq sosial normalar fərqlənir. Məsələn, Amerika və Britaniya ingilis dilində "Thank you" (Təşəkkür edirəm) ifadəsi hədiyyə qəbul etdikdə, kimsə tərəfindən tərif eşitdikdə və bu kimi hallarda işlədilir, lakin fransız dilində bu ifadənin qarşılığı olan "Merci" ingilis dilində "No, thank you" (Xeyr, təşəkkür edirəm) anlamına gəlir.

Ədəbiyyat:

1. Farnia M. and Rozina R, Suleiman R. Contrastive Pragmatic Study, and Teaching.
2. Culture in the English Language. 2009, 257 p.
3. Freimuth H. Language and Culture, 2006, 20 p.
4. Matsumoto D. Culture and Nonverbal Behavior. 2006, 236 p.
5. Domagoj Lausic Communicating Effectively. Exploring Verbal and Nonverbal Behaviors. 2009, 94 p.

DİLÇİLİKDƏ İKİDİLLİLİK VƏ ÇOXDİLLİLİK ANLAYIŞINA YANAŞMA

Açar sözlər: *ikidillilik, çoxdillilik, dil təmasları, ikinci dil, doğma dil*

Keywords: *bilingualism, multilingualism, language contacts, second language, native language*

Ключевые слова: *двуязычие, многоязычие, языковые контакты, второй язык, родной язык*

Dil təmasını mümkün edən ən mühüm şərtlərdən biri ikidillilik və çoxdillilikdir. İkidillilik çoxdilliliyin xüsusi halıdır, lakin ikidilli situasiyalar çoxdilliliyin ən tipik halını təmsil etdiyinə görə, “ikidillilik” termini “çoxdillilik”dən daha çox yayılmışdır.

Dil təmaslarının intensiv şəkildə inkişaf etdiyi bir şəraitdə ikidillilik və çoxdillilik problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dünyada Avropa dillərinin qloballaşması kontekstində ikidilliliyin təbiətinin öyrənilməsinə müxtəlif sahələrdən elmi əsərlər həsr edilmişdir. İkidillilik hadisəsi təkcə dilçilik baxımından deyil, həm də fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya və hətta fiziologiya baxımından müstəsna maraq doğurur. İkidillilik problemləri son illərin elmi ədəbiyyatında geniş müzakirə olunur, bununla yanaşı, prinsipcə, insanın dil/nitq mexanizminin işinin təsvirinə elmi yanaşmalarının dinamikası ilə uzlaşan aksentlərin yerdəyişməsi müşahidə olunur. Beləliklə, ikidillilik nəzəriyyəsinin bir çox ənənəvi anlayışları ilk şərhini koqnitiv nəzəriyyə nöqtəyi-nəzərindən alır. Tədqiqatçılar (A.Şamov, A.A.Poymenova, K.Farç, Q.Kaspera) diqqəti ikinci dilin mənimsənilməsi və istifadə edilməsi strategiyalarına yönəldirlər.

Tədqiqat işimizdə apardığımız bu araşdırma dilçilikdə ikidilliliyin nə olduğunu öyrənmək məqsədi daşıyır. Məlum olur ki, ikidilliliyin bir çox tərifləri mahiyyətcə bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Beləki, U.Vaynrayxın məşhur “Dil əlaqələri” kitabında ikidilliliyin aşağıdakı tərifinə rast gəlirik: “İki dilin alternativ istifadəsi” [9, s.22]. Burada dil biliyi dərəcəsi göstərilir və ikidilliliyin bu tərifinə əsasən, iki dildə danışan hər kəs ikidilli adlandırılı bilər. Bununla belə, ikidilliliyin belə geniş başa düşülməsi onun sosial təbiəti ilə bağlıdır, çünki sosial zərurətdən yaranaraq iki dili bilənlər, hər hansı xarici dili öyrənənlər də ikidillilər kateqoriyasına aiddirlər.

Bununla əlaqədar olaraq, B.K. Qavransk, ikidilliliyin iki əsas növünü - təbii və süni qeyd edir. İkidillilik, çoxdilli kontinuum çərçivəsində sosial qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək ehtiyacı ilə idarə olunan ikidilli adlanan bir qrup şəxs tərəfindən iki dilin alternativ istifadəsinin məqsədyönlü təcürübəsidir. Beləliklə, sosial və fərdi ikidillilik işdə vəziyyət, keyfiyyət kimi deyil, proses, fəaliyyət kimi başa düşülür [4, s. 95].

“İkidillilik adətən iki dilə sahib olmaq və ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq bir dildən digərinə müntəzəm keçid kimi başa düşülür” [7, s.14]. Bəzi tədqiqatçılar dil bilmə dərəcəsinin rolunu xüsusilə qeyd edərək, ikidilliliyə aşağıdakı tərifləri verirlər: “ikidillilik eyni vaxtda iki dildə səliss danışmaqdır” [8, s.112]. Başqa sözlə desək, ikidillilik o zaman başlayır ki, ikinci dili bilmə dərəcəsi birincinin bilmə dərəcəsinə yaxınlaşır” [1, s.51]. İkidilliliyin aşağıdakı tərifini V.D.Bondaletov bu şəkildə qeyd edir: “Bilinçsizlik - ikidillilikdir, yəni, bir şəxs və ya bütövlükdə bir xalq iki dildə danışsınsa, adətən birincisi - doğma və ikincisi isə - mənimsənilmiş dil hesab olunur” [3, s.82]. İkinci dilə yiyələnmək - termin olaraq ya xarici dilə yiyələnmək, ya da başqa bir dilə kortəbii şəkildə yiyələnmək mənasını verir. 1950-1980-ci illərin Biheviyrist nəzəriyyələri ikinci dilin mənimsənilməsinə insan davranışına müxtəlif amillərin (imitasiya, təcrübə və səhv) təsirinin ümumi qanunlarına uyğun olaraq izah edirdi. Nativistlər (1960-1990-cı illər) anadangəlmə universal qrammatikanın olduğuna inanırdılar, bunun sayəsində insan dilin fəaliyyətini dərk edir, bu da dilin axınındakı vacib parametrləri ayırmağa və nitq qurarkən onlardan istifadə etməyə imkan verir. Bu gün bu nəzəriyyə artıq öz əhəmiyyətini itirmiş hesab olunsada, ikinci dilin tam mənimsənilməsi prosesi və fərdin dilləri bilməsi məsələsi hələ aydınlaşdırılmamışdır.

Öncə bilingvin dilləri mənimsəməsindən və istifadə dərəcəsiindən asılı olaraq fərqləndiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Yəni, birinci dil ikinciyə qarşı qoyulur. Birinci və ikinci dil anlayışları onun mənimsənilməsi ardıcılığı ilə bağlıdır. Birinci və ikinci dərəcəli dillər isə əldə edilmiş ünsiyyət vasitələrindən birinin daha çox istifadə edilməli olduğu fərziyyəsi əsasında fərqlənir və buna görə də, digərindən daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əksər insanlar üçün öyrənilən ilk dil - ana dili - həm də ən çox istifadə olunan dildir. İkinci dil isə istifadə baxımından adətən ikinci dərəcəli və ya köməkçi dil hesab olunur. Ancaq praktikada bir insanın neçə dildən istifadə etdiyini müəyyən etmək və onları əhəmiyyətinə görə sıralamaq heç də asan deyil [2, s.154].

Bir qayda olaraq, ikinci dil məktəbdə xüsusi metodla öyrədilir və ona adətən birinci dil nöqtəyindən nəzərdən yanaşılır, yəni müxtəlif dillərin semantik ekvivalentlərinin daimi müqayisəsi aparılır.

Göründüyü kimi, müəyyən situasiyalarda insanın bir deyil, bir neçə ilkin dili ola bilər. Beləki, birinci dil heç də əsas danışmaq dili demək deyil, bu ümumiyyətlə, bilinçin mükəmməl danışdığı dil də ola bilər. Eyni zamanda, birinci dil və dominant dillər və müvafiq olaraq ikinci və tabe (subdominant) dillər anlayışlarına aydınlıq gətirmək lazımdır. Dilin dominantlığı (və dominant dil) anlayışı təmas nəticəsində yaranan dil dəyişiklikləri hadisələrinin öyrənilməsində böyük rol oynayır. Bununla belə, dilin dominantlığı anlayışı hadisələrin kifayət qədər heterojen spektrini əhatə edir. Bir tərəfdən, bir dilin digər dil üzərində üstünlük təşkil etməsi, fərdin ikinci dilə tam yiyələnməməsi ilə özünü göstərə bilər. Digər tərəfdən, çox vaxt bir dilin üstünlüyü və buna uyğun olaraq digərinin tabe mövqeyi sırf funksional sahədə özünü göstərə bilər.

Son illərdə pragmatik dominant dil anlayışı irəli sürülür – bir sıra hallara görə müəyyən situasiyalarda nitq aktlarının “tənzimləməsi”nin xarakterini müəyyən edən dildir. Bəzi hallarda işlədilən “ana dili” termini dəqiq sosiolinqviistik anlayış deyil və aydın empirik referentə malik deyildir. Sosiolinqvistiklər ana dilinin “uşaqlıqda öyrənilən, yetkinlik yaşına qədər saxlanılan dil” olduğunu irəli sürürlər [5, s.61].

V.N.Popova isə öz növbəsində “yarımdillilik” anlayışını qeyd edir. Yəni, “birinci dilin adekvatlığının itirildiyi, ikinci dilin isə məhdud çərçivədə mənimsənilməsi” hallarda xüsusi vəziyyət yaranır [6, s.86]. Belə vəziyyət yarımdillilik adlanır. Yarımdilli anlayışı öz doğma dilini tam bilməyən şəxslərə aiddir. Bundan əlavə, qeyd edilir ki, əgər bir dil ikinci dilə mane olmur, ikincisi isə yüksək dərəcədə, birinci dili bilmək dərəcəsinə yaxın inkişaf edirsə, onda balanslaşdırılmış ikidillilikdən danışılır. Təcrübədə həm birdilli, həm də çoxdilli vəziyyətlər nadir hallarda balanslaşdırılır. “Birdilli situasiyada dilin mövcudluğunun müxtəlif formalarını müəyyənləşdirmək mümkün deyil, çünki bu formalar funksiyalarına görə fərqlənir. İnsanın daha yaxşı danışdığı dil dominant adlanır, ancaq bu, mütləq öyrəniləcək ilkin dil deyil.

Balanslaşdırılmamış dil, iki fərqli dilin eyni vəziyyətlərdə istifadəsiz, lazımsız, funksional olaraq əsassız olduğu ortaya çıxanda baş verir. Müvafiq şərait yaradılsa, dillərin nisbəti bu və ya digər dilin xeyrinə dəyişə bilər: dillərdən biri qismən deqradasiyaya uğraya, inkişafını dayandıra, unudula, istifadədən çıxa bilər; və ya əksinə, dili dirçəltmək, saxlamaq, rəsmi tanınma və istifadə səviyyəsinə çatdırmaq olar. Bu müddəalar təkcə ayrı-ayrı natiqlərə deyil, bütün dil icmalarına şamil edilir.

Ədəbiyyat:

1. Аврорин, В.А. Двухязычие и школа // – Москва: Проблемы двухязычия и многоязычия, –1972.– с.49-62.
2. Белл, Р. Социоллингвистика: Цели, методы и проблемы / Р. Белл. –Москва: Международные отношения, –1980. – 318 с.
3. Бондалетов, В.Д. Социальная лингвистика. Учебное пособие. / В.Д. Бондалетов. –Москва: Просвещение, –1987.–160 с.
4. Гавранск, Б.К. К проблематике смещения языков //– Москва: Новое в лингвистике, –1972. Вып 6, – с.94-112.
5. Крысин, Л.П. К вопросу о внутриязыковой диглосии // – Москва: Методы билингвистических исследований, –1976.– с.61-67.
6. Попова, В.Н. Искусственный билингвизм как компонент профессиональной коммуникативной компетенции // –Тамбов: Вестник Тамбовского университета. Сер. Гуманитарные науки, – 2011. № 6,– с.86-90.
7. Розенцвейг, В.Ю. О языковых контактах / В.Ю.Розенцвейг. – Ленинград: Наука,– 1972.– 80 с.
8. Росетти, А. Смешанный язык и смещение языков // – Москва: Новое в лингвистике, –1972. Вып. 6,– с.112-119.
9. Weinreich, U. Languages in Contact: Findings And Problems /U.Weinreich.–New York: Linguistic Circle, – 1953. 400 p.

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN LİNQVO-MƏDƏNİYYƏTLƏRİNDƏ “SƏYAHƏT” KONSEPTİ

Açar sözlər: *mədəniyyət, konsept, səyahət*

Key words: *culture, concept, journey*

Ключевые слова: *культура, концепт, путешествие*

Hal hazırda diçilikdə geniş sayda konseptlər araşdırılır. Bu baxımdan “səyahət” konsepti xüsusi aktualıq daşıyır və özündə çoxlu sayda funksional xüsusiyyətləri cəmləşdirirək, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində fərqli dərk və əks olunur. Ümumiyyətlə müasir cəmiyyətdə konsept anlayışına böyük yer verilir. İnsanlar konseptlərlə düşünməyə başlayırlar. Həqiqətdə məhz konseptual anlayış vacib əsas kimi çıxış edərək, mədəniyyətlərarası və işguzar danışıqların uğurunun qarantı hesab olunur.

Tədqiqatımızın obyektini “səyahət” konsepti, onun ingilis və Azərbaycan dillərində ifadə vasitələridir. Səyahət mədəniyyətin əsas elementi olaraq ümumi xarakter daşıyır, beləliklə həm ingilis həm də Azərbaycan xalqının dil mənşəsinin komponentlərindən biri hesab olunur. Səyahət konseptini ifadə edən çoxsayda və müxtəliflikdə frazeoloji vahidlər, onun ingilis və Azərbaycan dil daşıyıcıları üçün aktuallığının təsdiqidir, ona görə səyahət konseptinin araşdırılması həmçinin bu linqvomədəniyyətlərin təsvir olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

T.Y.Ma qeyd edir ki, “səyahət” konsepti mürəkkəb, mədəni baxımdan əhəmiyyətli konseptlərdən biridir, məzmununda ekstralingvistik fəaliyyətdə realilərlə dəstəyi olmayan abstrakt anlayışları ehtiva edir. Onların əsas elementlərini qeyd etməklə buna bənzər konseptləri araşdırmaq olar. Bu kimi elementlərə hərəkət, zaman, məkan, məqsəd, nəqliyyat vasitələri və istiqamət aiddir. “Səyahət” mədəniyyətin əhəmiyyətli konseptlərindən biridir, çünki o birbaşa dil mənşəsinin hərəkət, zaman və məsafə kimi fundamental anlayışlarını təşkil edir və onun metaforlaşmasına səbəb olur [6].

Konseptlər yaddaşda təcrid olunmuş şəkildə deyil, başqa konseptlərlə cürbəcür əlaqəli olur. Konseptlər arası münasibətlər real gərəkliliyin əlaqələrini təmsil edən koqnitiv strukturlar yaradır [3, s.64].

“Səyahət” konseptinin dildə ifadə olunması digər kulturoloji konseptlərlə (həyat, ölüm, yuxu, fikr, uğur, yol, səfər) kəsişmə nöqtələrinin aşkarlanmasıyla öyrənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində “səyahət” anlayışını bir sıra sözlərlə ifadə etmək olar: *journey, tour, voyage, travel, trip, travelling, wayfaring, trek, wandering, a change of scenery, seafaring, peregrination, locomotion, cruise, progress, hop, the road, schlep, outward, flight, expedition, passage, drive, outing, ramble, jaunt, adventure, pilgrimage, odyssey, junket, safari, ride, crossing, flight, excursion.*

Bu arada Azərbaycan dilində isə bu anlayışı növbəti sözlərlə ifadə etmək olar: *səyahət, səfər, səyahətçilik, səyahətnamə, səyyahlıq, xarici səyahət, dəniz səyahəti, tənəzzöh, yol, turizm.*

Bir digər maraqlı fakt bundan ibarətdir ki, hər iki dildə səyahət anlayışını ifadə etmək üçün eyni sözdən istifadə olunur: ingilis dilində bu – “way, road” sözləridir, Azərbaycan dilində isə – “yol” sözüdür. Bu mövzu üzərində daha ətraflı dayanmaq istərdik, çünki “yol” (“way, road”) konsepti dünya mədəniyyətinin universalıyasıdır. Artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi səyahət konsepti digər mədəni əhəmiyyətli konseptlərlə kəsişmə nöqtəsi vasitəsilə araşdırılmalıdır. “Yol” (“way, road”) konsepti “səyahət” konseptilə sıx əlaqədədir.

“Yol” (“way, road”) konsepti demək olar ki, mədəniyyətin bütün səviyyələrində öz əksini tapıb: ayin və rituallarda, folklor, musiqi, bədii əsərlər və s. İngilis və Azərbaycan xalqlarının kollektiv milli şüurunda dəyişməz olaraq yol ideyası ilə bağlı olan bütün anlayış, obraz və simvolların hamısı var.

“Səyahət” konseptini həm ingilis həm də Azərbaycan dilində müxtəlif frazeoloji birləşmələrlə ifadə etmək olar: *to be at crossroads – yolaıyıcında qalmaı, every path has a puddle – həyatda maneəsiz yol yoxdur, to go stray from the right path – yoldan çıxmaı, the beaten path is the safest –*

tapdanmış yol daha təhlükəsiz olur, the longest way about is the shortest way home – yavaş gedən uzaq gedər, the longest journey begins with a single step / a journey of a thousand miles begins with a single step – ən uzun səfər daim ən kiçik addımlarla başlayır.

Bütün bunlar təsdiqləməyə imkan verir ki, “journey/səyahət” konsepti yüksək sosial əhəmiyyətə malik, müəyyən təsəvvür və anlayışları özündə cəmləşdirən mental-koqnitiv formalaşmadır. “Səyahət/Journey” konseptini ifadə edən vasitələrin nümunələrinə baxaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, bu konseptin müxtəlif mədəniyyətlərdə dərk edilməsi bir-biriylə eynilik təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. Bakı, Şərq-Qərb, 2005.
2. Türksevər (Musayev) O. Azərbaycanca-İngiliscə lüğət. – Bakı, Qismət, 2003. – 1696 s.
3. Veysəlli F. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. – Bakı, Mütərcim, 2015.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. London, The University of Chicago. – 2003.
5. Merriam-Webster's Dictionary of Synonyms. Merriam-Webster's, inc. Springfield, Massachusetts, U.S.A. – 1984.
6. Ма Т. Национальное самосознание в контексте языка и культуры: на материале американского варианта английского языка: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 2001. – 170 с.

Əliyeva Həmidə
Azərbaycan Dillər Universiteti

ASIYA-AMERİKA ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: *multikulturalizm, etnik, Asiya-Amerika ədəbiyyatı*

Keywords: *multiculturalism, ethnic, Asian-American literature*

Ключевые слова: *мультикультурализм, этнический, Азиатско-американская литература*

Multikulturalizm – ayrı-ayrı xalqların və millətlərin bir cəmiyyətdə həmrəyliyi, bütövlüyü, fərqli mədəniyyətlərin təması və qarşılıqlı dialoqdur. “Multikulturalizm-bu və ya digər ölkənin etnik, dil və dini qeyri-adiliyi ilə şərtlənən mədəni rəngarənglik faktını; mədəni rəngarənglik şəraitində birgəyaşayışın sosial və siyasi təşkili təcrübəsini; mədəni rəngarəngliyə həvəsləndirməyə yönəlmiş ideologiyayı bildirir” [1, s.1382]. Tolerantlıq nümunəsi olan multikulturalizm, həmçinin, xalqların və ölkələrin siyasi-mənəvi zənginliyinin əsas göstəricisi hesab olunur. Müasir dünyanın gerçəklikləri ölkələrin və xalqların taleyində multikultural dəyərlərin nə dərəcədə böyük rol oynadığını bir daha sübuta yetirir.

Son onilliklər bütün dünyada gerçəkliyin yenidən dəyərləndirilməsi, yaşanmış təcrübələrin yekunlaşdırılması, çoxsimalı və ziddiyyətli reallığın yenidən müəyyənləşdirilməsi dövrü kimi səciyyələndirilir. Çoxqütblü dünya modelinin yaranması, müxtəlif milli mədəniyyətlər arasında sərhədlərin silinməsi qlobal məsələdə elə problemlərin yaranmasına səbəb olur ki, onların həlli üçün yeni modellərlə bərabər yeni anlayışlar da meydana gəlir. Bu mənada multikulturalizm, “multimədəni cəmiyyət” və s. kimi anlayışlar son zamanlar leksikonumuza fəal daxil olmaqdadır.

Lakin multikulturalizm bizim üçün mahiyyət baxımından yeni anlayış deyildir. Məlumdur ki, Azərbaycan ta qədimdən multimədəni bir məkan kimi məşhur olmuş, multikultural dəyərlər burada yaşayan insanların həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sözlərilə desək, “Leksikonumuzda nisbətən yeni söz olan multikulturalizm ənənələri Azərbaycanda əsrlər boyu həmişə mövcud olub. Sadəcə müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib”.

Cəmiyyətdə güclənib yayılan multikultural ideyalar bədii ədəbiyyatda da geniş əksini tapmaqdadır. Multikulturalizmlə bağlı mövzular bu gün dünyanın bir çox xalqlarının ədəbiyyatında rast gəlinərsə də bu ənənələr daha çox ABŞ ədəbiyyatında bütün dərinliyi ilə ifadəsini tapıb. Çünki “ABŞ ədəbiyyatı ənənəvi şəkildə irqi və etnik rəngarəngliyi ilə səciyyələnir ki, bu da ona özünəməxsusuluq verir və digər milli ədəbiyyatlardan fərqləndirir” [2, s.1].

ABŞ irqi-etnik multikultural ədəbiyyatında xüsusi yerlərdən biri də Asiya-Amerika yazıçılarına məxsusdur. Tədqiqatçı Da Canq bu xüsusda yazır: “Asiya –Amerika ədəbiyyatı Şimali Amerika-da doğulan, yaxud buraya mühacirət edən Asiya mənşəli insanların əsərləri kimi müəyyənləşdirilə bilər” [3, s.150]. Öz ənənəvi mədəniyyətlərinin daşıyıcıları olan mühacir valideynlərlə ABŞ-da doğulan və bir növ özünü əsil amerikalı hesab edən övladlar arasındakı nəsillərarası münasibət demək olar ki, bu ədəbiyyatın başlıca mövzusunun təşkilidir. Həddindən artıq həssaslıqla yazılmış bu əsərlərdə müəlliflər həm Ameriakadakı həyatlarını, həm də özünəməxsus asiyalı fəlsəfi görüşlərini və psixologiyalarını əks etdirirlər. Asiya-Amerika ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan Çin əsilli Emi Tanın bu fikirləri həmin əsərlərin ruhunu çox gözəl ifadə edir: “Həqiqət ondadır ki, mən yazıram.... Mən ona görə yazıram ki, əgər yazmasaydım, yəqin ki, dəli olardım. Mən o şeylər haqqında yazıram ki, onlar məni ağrıdır və əzab verir... Başqa sözlə, mən həyat barəsində anlamadığım əhvalatı yazıram. Əlbəttə, bu Çin-amerikan həyatıdır, lakin mənim bundan başqası yoxumdur və olmayıb” [4, s.304].

Çin əsilli amerikan yazıçıları arasında Emi Tanın (Amy Tan) yaradıcılığı xüsusilə seçilir. “Sevinc və uğur klubu”, “Mətbəx tanrısının arvadı”, “Yüz gizli hiss” və digər bu kimi dünya şöhrətli əsərlərin müəllifi olan Emi Tan ədəbiyyat üzrə çoxsaylı nüfuzlu mükafatların sahibidir.

Emi Tan 1952-ci ildə Kaliforniyada baptist keşiş Con Yehan Tanın ailəsində anadan olmuşdur. Onun anası əslən Şanxaydan olan varlı ailənin qızı idi. 1987-ci ildə Çinə səfər edən Emi Tan burada anasının birinci nığahından olan bacıları ilə tanış olur. Buna qədər onların varlığından xəbərsiz olan yazıçının dünyagörüşünə bu hadisə ciddi təsir edir. O həmin görüş barəsində yazır ki, nəhayət özünə həm çinli, həm də amerikalı deyə bilər. Onun təsəvvüründə dünyanın tamlanması, bütövlənməsi üçün sanki bu hadisə olmalıydı.

Emi Tanın yaradıcılığında çinli amerikan ailələrin həyatı geniş təsvir olunur. Yazıçının sözlərinə görə bu ailələr haqqında yazmaq ideyası onda L.Erdrixin Amerika hindularının ailələrindən bəhs edən “Məhəbbət dərmanı” romanını oxuyandan sonra yaranmışdı. Əsər səkkiz qadın tərəfindən söylənilən 16 monoloqdan ibarətdir. Bu qadınlardan dördü ömürlərinin birinci yarısını Çində keçirmişlər, onların qızları isə Amerikada doğulmuşdur.

Çin əsilli yazıçılar içərisində öz üslubu ilə seçilən digər tanınmış müəlliflərdən biri də Maksin Honq Kingston (Maxine Hong Kingston). Yazıçı və jurnalist kimi məşhur olan Kingston tərəf-cümeyi-hal, roman və hekayə janrlarında əsərlər yazır. Ona dünya şöhrəti gətirən əsərlərin içərisində ilk növbədə “Döyüşkən qadın”, həmçinin “Çinlilər”, “Bir Havay yayı”, “Qara pərdə arasından” kimi romanlarını nümunə göstərmək olar. Ailədə və cəmiyyətdə qadının yeri və rolu, ənənəvi Çin və müasir Amerika kimi müxtəlif mədəniyyətlərdə qadın kimliyi məsələləri Kingston yaradıcılığının aparıcı mövzularını təşkil edir.

Digər bir Çin əsilli yazıçı Devid Vonq (Lui David Wong Louie) həm də universitet professorudur. O, 1954-cü ildə Nyu-York şəhəratrafında çinli mühacir ailəsində anadan olmuşdur. Yazıçı ilk dəfə hekayələri ilə tanınmağa başlamış, əsərləri 1980-ci illərin ən nüfuzlu jurnallarında çap edilmişdir. Devid Vonq Kuinin 1991-ci ildə nəşr olunan ilk hekayələr məcmusu “Məhəbbət tutmaları və digər hekayələr” (“Pangs of Love and Other Stories”) “Los Anjeles qəzetinin” mükafatına layiq görülmüşdü. Onun ikinci kitabı olan “Barbarlar hücumu keçir” («The Barbarians Are Coming», 2000) gənc oğlanla Çindən gəlmiş mühacir valideynləri arasındakı mürəkkəb münasibətlərdən bəhs edən roman idi.

Bu gün özünəməxsus ənənələri, estetikası ilə diqqəti cəlb edən Asiya-Amerika ədəbiyyatı ABŞ multikultural ədəbi-mədəni mühitinə bir rəngarənglik gətirərək onu zənginləşdirməkdə davam edir. Mif süjetlərinin, folklor nümunələrinin, inancların, yuxu motivlərinin və s. geniş əks olunduğu bu ədəbiyyat ilk növbədə insan həyatından bəhs edir və dini, irqi, etnik baxımdan fərqli insanların birgə yaşayış yolundakı səylərini, kimlik axtarışlarını bədii şəkildə işıqlandırır.

Ədəbiyyat:

1. Малахов В.С. Мультикультурализм // Культурология. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. и авт. проекта С.Я. Левит; редкол.: Ж.М. Арутюнова, В.Н. Басилов, И.С. Вдовина, В.Д. Губин, П.С. Гуревич. М, РОСПЭН, 2007, Т. 1.
2. О.Б. Карасик К вопросу о мультикультурализме в современной литературе США https://kpfu.ru/staff_files/F1391633626/k.voprosu.o.multikulturalizme.pdf

3. Da Zheng. From the Margin to the Mainstream. Asian American Literature Since the Late 1970s // In Search of New Identities and Designs: American Literature in the 1980 – 90s. / Ed. by Y. V. Stulov. Minsk, 2001.
4. Tan A. The Opposite of Fate (Memories of a Writing Life). L., 2003.

Əliyeva Sevdagül
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq, müasir dünya düzəni*

Keywords: *multiculturalism, intercultural dialog, modern world order*

Ключевые слова: *мультикультурализм, межкультурный диалог, современный мировой порядок*

Dünya tarixinin təhlili sübut edir ki, xalqlar təkcə maddi resurslar uğrunda deyil, eyni zamanda intellektual, mənəvi və dini dəyərlər uğrunda da mübarizə aparırlar. Qloballaşan dünyanın əsas mədəni ünsiyyət elementi mədəniyyətlərarası dialoqdur [1]. Mədəniyyətlərarası dialoq böyük və kiçik xalqa məxsus olmasından asılı olmayaraq, bütün mədəniyyətlərin təzahürünə şərait yaradır. Qloballaşma mədəniyyətlərin çoxluğuna şərait yaratdığı kimi onları tanımaq, öyrənmək və onlardan müsbət xüsusiyyətlərin əldə edilməsinə yol açır. Dünyada mövcud olan unikal dillər, maddi və mənəvi dəyərlər, həyatın keyfiyyəti və ömrün uzunluğu belə mədəni müxtəlifliyin komponentləri olaraq, mədəniyyət çoxluğu və müxtəlifliyini təşkil edir.

Sivilizasiyanın inkişafına təsir edən proseslər zaman kəsiyində müxtəlif dəyişikliklərə məruz qala bilər. Bir sıra regionlarda mövcud olmuş “əridici tiyan” konsepsiyasının yerinə tətbiq edilən Multikulturalizm konsepsiyası mədəni müxtəlifliyi qorumaq, digər dəyərlər sistemə hörmət, tolerantlıq prinsipinin təsdiqi, dünyaya yeni baxış və yeni həyat tərzini formalaşdırmağa yönəlmişdi [3]. Texnologiya, iqtisadiyyat, maliyyə kommunikasiyası, hətta, siyasət formalaşmış dünya sivilizasiyası və mədəni müxtəliflik, etnik, konfessional, regional və digər identikliyin ifadəsi olan multikulturalizmə müasir dünyada alternativ konsepsiya yoxdur.

Multikulturalizm son dövrlər dünya miqyasında və bir sıra regionlarda dövlət siyasəti kimi həyata keçirildi. Bu təcrübənin nəticəsi bəzi regionlarda, məsələn, Avropada qarşılıqlı əlaqəli olan obyektlərin öz-özünə qapanmasına gətirib çıxartdı və hətta, onlar bu siyasətin artıq başa çatmasını belə elan etdilər. Bunun iki səbəbi vardı, bir tərəfdən mədəniyyətlər dünya sivilizasiyasından ayrılıb özünə qapanıb ümumi mədəni inkişafdan qala bilər, ikinci tərəfdən isə digər mədəniyyət ünsürlərinin geniş yayılması və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş diqqət ayrı-ayrı xalqların identik mədəniyyətinin itirilməsinə gətirib çıxara bilərdi. Ona görə də mədəniyyətlərarası dialoq mədəniyyətlərin hamısının bir-biri ilə əlaqəsinə açılan yeganə yoldur. Mədəniyyətlərin dialoqu tərəflərin söylərinə bağlıdır. Konkret olaraq, belə dialoq ümumbəşəri dəyərlərin müxtəlif mədəniyyətlərdə necə ifadə oluna biləcəyi konseptual modelə əsasən qurula bilər [1]. Bu halda dialoq qarşılıqlı əlaqənin yeganə anlaşılacaq və hörmətə əsaslanan vasitəsi kimi götürülür.

Multikultural dəyərlərə yüksək qiymət verən Azərbaycan Respublikası həm daxili, həm də xarici siyasətini həyata keçirərkən bu məsələyə xüsusi diqqət yetirir. Azərbaycan multikulturalizmin tarixi, müasir və real ünvanıdır. Dünya dövlətləri ilə mədəni ünsiyyəti düzgün təşkil etmək üçün Azərbaycan Respublikası “Sivilizasiyalar Alyansının” çərçivəsində 2008-ci ildə Bakıda keçirilən Avropa Şurası ölkələrinin mədəniyyət nazirlərinin “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və ona yaxın regionlarda - sülhün və dayanıqlığın inkişafının təməli” mövzusunda keçirilən konfransda 48 ölkə və 8 beynəlxalq təşkilatın nümayəndəsi iştirak etdi. Bu konfrans yekun sənəd olaraq “Bakı deklarasiyası”nı qəbul etdi. Bu bütün dünya dövlətlərini mədəniyyətlərarası dialoqa çağıran yeni sənəd idi. “Bakı prosesi”ni davam etdirmək üçün 2009-cu ildə Bakıda İslam ölkələrinin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransı keçirildi. Həmin konfransda qəbul edilmiş sənədə əsasən qeyd edildi ki, “Bakı prosesi - Sivilizasiyalararası dialoqa yeni çağırışdır” [2].

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 2010-cu ildə BMT-nin Baş Assambleyasında Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq keçirilməsi təklifini irəli sürdü. Bununla da “Bakı prosesi” regional miqyasdan ümumdünya miqyasına keçdi. 2011-ci ildən başlayaraq hər iki ildən bir Azərbaycanda beş Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilib [2]. Bu forumlarda fəaliyyət göstərən seksiyalarda mədəni əlaqələrin müxtəlif aspektləri müxtəlif ölkələrin alimləri, din xadimləri, mədəniyyət xadimləri, dövlət başçıları və rəsmi nümayəndələri tərəfindən müzakirə edilmişdi. Bütün forumların gedişində yeni layihələr və yekun sənədlər qəbul edilmişdir. Formlarda uşaqların inkişafı, qadınların cəmiyyətdə fəallığı, tolerantlıq, dini-etnik müxtəliflik, turizmin inkişafı kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası multikulturalizmin ünvanı kimi nəinki multikultural dəyərləri inkişaf etdirir hətta sivilizasiyalararası Alyans çərçivəsində bütün dünya dövlətlərini dialoqa çağıran körpü rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Астафьева О.Н. Межкультурный диалог как фактор преодоления кризиса идентичности в условиях глобализации.
2. //www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2011_Sbornik/Tom_1/002_Sekcia_2/004_AstafievaON.pdf
3. В ЮНЕСКО шла речь о политике межкультурного диалога в Азербайджане.
4. https://multiculturalism.preslib.az/ru_events-apCwcDvQkU.html
5. Марков А.П. Диалог культур в условиях глобализации
6. <https://ecsocman.hse.ru/data/2014/12/15/1251141881/Markov.pdf>

Насијева Айтән
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏLUMAT ÖTÜRÜCÜLÜYÜN ALTERNATİV VASİTƏLƏRİ HAQQINDA (TRANSVERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL MESAJLAR İNTERKULTURAL VƏ KROSSKULTURAL DIALOQDA)

Açar sözlər: qloballaşma, diskurs, transverbal mesajlar, subnimal mesajlar, fiziki kontekst

Keywords: *globalization, discourse, transverbal messages, subnimal messages, physical context*

Ключевые слова: *глобализация, дискурс, трансвербальные сообщения, субнимальные сообщения, физический контекст*

Məlumdur ki, diskurs çərçivəsində məlumatın ötürülməsinin üç formatı mövcuddur: 1) **verbal mesaj**, yəni sözlü məlumat ötürücülüyü; 2) **qeyri-verbal mesaj**, yəni bədən dili, jest, mimika, poza (oturuş, druruş), habelə səs tonu, tembri vasitəsilə məlumat ötürücülüyü; 3) **transverbal mesaj**, yəni fiziki kontekst (yer seçimi, ətraf reallıqdakı əşyaların seçimi, düzülüşü və s.), geyim, aksesuar və s. **Qeyri-verbal mesajlar** bəzən verbal mesajın müşayiəti kimi (yəni, danışanın bədən dilinin tərkib hissəsi kimi) meydana çıxır. Bəzən isə səssiz mesajı ifadə edir. Məsələn, BMT-də Ukraynanın işğal faktı ilə dinləmələrdə çıxış edən Rusiya xarici işlər nazirinin çıxışının həmən başlanğıcında onlarla müxtəlif ölkə diplomatı etiraz əlaməti olaraq, çıxış zalı tərk etmiş və foyədə Ukrayna bayrağını qaldırılmışlar. Həmin otağı tərk etmə aksiyası qeyri-verbal mesaj sayıla bilər. **Transverbal mesajlar** isə nə bədən dili, nə sözlü informasiyanı ifadə etmir. Bu zaman geyim və ya geyim aksesuarı (məsələn, broş) seçilə bilər. Məsələn, elitər diskursda və ya moda diskursunda kübar etiketə görə, defilesinə gedilən modaçının geyimlərinə üstünlük vermək ona (həmin modaçıya, həmin moda evinə) hörmətin ifadəsi sayılır. Yəni, Chanel defilesinə Dior geyimdə gəlmək hörmətsizlik, ən azından etinasızlıq kimi sayıla bilər. Siyasi diskursda transverbal mesaj elementi kimi, broşlardan, bayraqlardan və s. istifadə edilə bilər. Məsələn, Britaniya kraliçasının broşları bir çox halda gizli mesaj mahiyyəti kəsb edir. Məsələn, kraliça II Yelizaveta keçmiş ABŞ prezidenti Donald Trampın Britaniyaya səfərinin ilk günündə onunla görüşdə daha öncəki prezident Barak Obamanın hədiyyəsi olan broşu taxmaqla Trampa münasibətini ifadə etmişdir. Növbəti gündəki görüşdə isə II Yelizaveta “Qar

dənəcikləri” motivli broş taxmışdır (broşun adı: “Kananın qar dənəcikləri”). Müşahidəçilər qeyd edirlər ki, prezident D.Tramp çox vaxt öz opponetnlərini alçaltmaq, təhqir etmək və ya ən azından küçümsəmək məqsədilə onlara “qar dənəcikləri” deyirdi [1;2]. Maraqlıdır ki, bu ənənə Britaniya kral ailəsinin gənc nümayəndələri tərəfindən də davam etdirilir. Ukraynaya dəstəyini dilə gətirən şahzadə Uilyam və xanımı verbal mesajla yanaşı, transverbal mesajdan da istifadə etmişlər. Onların hər ikisi Ukrayna bayrağı rənglərində broş taxmışdılar.Ukrayna prezidentinin Avropa parlamentində çıxışı zamanı zalda əyləşmiş deputatların böyük qismi sarı-göy rəngli (yəni, Ukrayna bayraqlarının rəngində) paltar seçiminə üstünlük vermişlər, Ukrayna bayraqlarını tutmuşlar və eyni zamanda aksesuar olaraq, Ukrayna bağrağının rənglərində broş taxmışdılar. Broşlar vasitəsilə subnimal mesajların ötürülməsi ABŞ siyasi diskursu üçün də aktual transverbal informasiya ötürücülüüyü formatı sayıla bilər. Belə ki, 1997-2001-ci illərdə ABŞ-ın Dövlət Katibi olmuş və ABŞ tarixində bu vəzifəyə təyin olunmuş ilk qadın siyasətçi kimi tanınan Madlen Olbraytın transverbal vasitələr vasitəsilə etdiyi subnimal mesajları maraq doğurmaya bilməz. M.Olbrayt özünün illər sonra (2009-cu ildə) işıq üzü görmüş “Broşlarımız (Sancaqlarımı) oxuyun: Diplomatin ziynət qutusundan hekayələr” adlı kitabında (**Read My Pins: Stories from a Diplomat's Jewel Box**) məhz, siyasi diskurs üçün yasaq olan və ya arzuolunmaz sayılan bəzi mesajların broşlar vasitəsi ilə “dilə gətirildiyini” etiraf etmişdir [3]. M.Olbraytın broşları vasitəsilə ötürülən transverbal mesajlar arasında maraqlı nümunələrdən biri kimi, onun 1997-ci ildə Rusiya Xarici İşlər naziri İ.İvanovla görüşə böcək formalı aksesuarın taxmasını qeyd etmək olar. M.Olbraytın özünün də kitabında etiraf etdiyi kimi, həmin broş vasitəsilə o, Rusiyalı həmkarına ABŞ Dövlət Departamentinin binasında Rusiya kəşfiyyat orqanlarına məxsus olan dinləmə cihazlarının (metaforik adlandırması ilə dinləmə “böcəklərinin”) tapılması ilə bağlı məlumatı “ötürmüşdür”. Eyhamın altmənəsini anlayan Rusiya tərəfinin müvafiq addımları sayəsində böyük diplomatik qalmaqaldan və münasibətlərin korlanmasından qaçınmaq mümkün olmuşdur [4].

Totalitar və ya avtoritar rejimlərdə və ya ümumiyyətlə, hər hansı bir cəmiyyət eskalasiyası (gərginliyi) dönəmlərində transverbal mesajlar vasitəsilə məlumatın ötürülməsi ənənəsi yaranır ki, bu da məlumatın açıq şəkildə ötürülməsinə görə, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi qorxusu qarşısında edilir. Məsələn, hal-hazırda (2022-ci ilin martında) Rusiyada “müharibə” ifadəsinin yasaq edildiyi, **#нетвойне** (yəni **#müharibəyəyox**, **#savaşaheyir**) məzmunlu həştəqdən istifadəyə görə, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma perspektivi mövcuddur. Belə olan şəraitdə müharibə əleyhinə olan insanlar öz etiraz səsini, məhz, transverbal mesajlar vasitəsilə ötürmək yollarını axtarıb tapırlar. Belə ki, hal-hazırda Rusiyada müharibə əleyhinə olan kəsiminin etiraz simvolu yaşıl lentlərdir. Yaşıl lentlərdə müəyyən yerlərdə (ağaclara, qapı cəftələrinə taxılması, hətta xanımların saçlarına aksesuar olaraq vurulması) istifadə olunması əhalinin etirazını ifadə edir (bax: [5]). Yəni, bu növ transverbal mesaj insanları cinayətə cəlb olunmaqdan qorumaqla yanaşı, onların Ukraynada baş verənlərə qarşı susmadığını da ortaya qoyur. Maraqlıdır ki, **нет войне** ifadəsinin sabstitutu (əzəvəyicisi) kimi dəyərləndirilə bilən *** ***** (yəni, həmin ifadədəki hərflərin sayına görə ulduz işarələri) simvolu və ya ümumiyyətlə, ağ kağız formatındakı sabstitut cinayət təqibinə yol açma bilər. Transverbal mesaj baxımından maraq doğuran fakt kimi, bir etirazçının bank kartının nümayişinə görə həbs edilməsini qeyd edə bilərik: bank kartının “Sülh” adlanması “müharibəyə yox” ideologeminin sabstitutu kimi dəyərləndirilmiş və subnimal mesaj kimi təhlükəli sayılmışdır [6].

Diskurs ortamında transverbal mesaj kimi fiziki kontekstin, yəni mesajın səsləndirmə anında danışanın, nitq ifadəçisinin yerləşdiyi məkan seçimi də mühüm rol oynayır. Məsələn, hər hansı bir dövlət başçısının xalqa müraciətinin mətni – sadəcə olaraq, mətnidir. Lakin onun canlandırılması, yəni müraciətin canlı şəkildə ifadəsi artıq siyasi diskurs ortamını yaratmış olur. Bu zaman diskursu formalaşdıran faktorlar ortaya çıxır. Məsələn, fiziki kontekst. Dövlət başçısı öz müraciətini Şəhidlər xiyabanından, işğaldan azad olunmuş topraqlardan, Gəncədəki Nizami məqbərəsinin qarşısından, dağıdılmış Ağdam teatrının qarşısından və ya hərbi korpusun yerləşdiyi yerdən etməsi onun çıxışının fiziki konteksti kimi çıxış edə bilər. Məsələn, fiziki kontekst vasitəsilə ötürülən subliminal müsajlardan Rusiya dövlət başçısı V.Putin çox istifadə edir. Belə ki, o, bu və ya digər müraciətinin ünvanlandırılması zamanı həmin müraciət mətninin altmənəsini gücləndirən fiziki kontekstin seçilməsinə diqqət edir. O, Ukraynaya qarşı müharibə kontekstində işğalçılığı ilə seçilən II Yekaterinanın adına olan Kreml otağı seçilir və V.Putin öz müraciətini II Yekaterinanın heykəlinin yaxınlığında

dilə gətirir. Çünki məhz, II Yekaterinanın dövründə (o vaxta qədər Rusiyadan vassal asılılığında olan, lakin nominal müstəqilliyini saxlayan) Ukrayna kazaklarının əraziləri adi Rusiya quberniyalarına çevrildi [7]. Yəni, otaq seçimi ilə, bir növ subnaminal mesaj kimi, 24 fevralda başladılan işğal müharibəsi zəminində Ukraynanın təkrarən Rusiyaya qatılmasının hədəf alınacağı və II Yekaterinanın icra etdiyinin təkrarən baş verəcəyi mesajı ötürülürdü. Təsadüfi deyil ki, Putin 8 mart 2022-ci il müraciətində (yəni, Ukraynaya qarşı müharibənin 12-ci günündə) də II Yekaterinanın fikirlərindən iqtibasa yol vermişdir. Məhz, sitat obyekt kimi, həmin Rusiya hökmdarının seçilməsi də subnaminal mesaj sayıla bilər. Bəzi hallarda fiziki kontekst verbal mesajın təsir gücünün daha da artırılması üçün seçilir. Məsələn, Azərbaycan prezidentinin hərbi korpusd binasının açılışında, hərbi geyimdə etdiyi çıxış Ermənistanı sülhə dəvətlə yanaşı, qarşı tərəfdən hər hansı bir təhlükə ola biləcəyi təqdirdə lazımı adekvat tədbirlərin gecikməyəcəyi mesajının ötürülməsi məqsədini daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Что это, зашифрованное послание?: Елизавета II и ее удивительные броши <https://www.lofficialrussia.ru/jewelery/queens-brooches>
2. Признание в любви. Особая брошь Елизаветы II на похоронах принца Филиппа <https://robb.report/veshchi/49135-priznanie-v-lyubvi-osobaya-brosh-elizavety-ii-na->
3. Phelps N.M. Review Essay <https://issforum.org/essays/PDF/Phelps-Albright.pdf>
4. Малютин А. Змея и ракета: как Мадлен Олбрайт придумала язык брошей // Стиль, 24 марта 2022, <https://style.rbc.ru/items/623c2b819a7947280be48234>
5. Протест ушел в районы <https://mr-7.ru/articles/241007/>
6. В Москве задержали пикетчика с банковской картой Мир // ТСН, 29.03.2022, <https://tsn.ua/ru/svit/v-moskve-piketchik-vvel-v-stupor-pravoohraniteley->
7. Мəmmədov Q. Ukrayna – “Leninin memarlıq abidəsi?” <https://milliyyet.info/tarix/ukrayna-leninin-memarliq-abid%C9%99si/>

Насиyeва Хавəр
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ, PROBLEMLƏR VƏ EFFEKTİV STRATEGİYALAR

Açar sözlər: *dil və mədəniyyət, xarici dil, qarşılıqlı əlaqə, təhsil və idrak səriştəsi, sosial-mədəni səriştə*

Keywords: *language and culture, foreign language, interaction, educational and cognitive skills, socio-cultural skills*

Ключевые слова: *язык и культура, иностранный язык, взаимодействие, учебно-познавательные навыки, социокультурные навыки*

Bu gün beynəlxalq səviyyədə İngilis dilini öyrənmək və mənimsəmək çox əhəmiyyətlidir və bir çox insanlar, xüsusən də gənclər üçün qloballaşma və inteqrasiya imkanlar pəncərəsi açır. Xarici dil öyrənməkdə məqsəd effektiv ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Bununla belə, bir dili ana dili kimi hərtərəfli başa düşmək və ünsiyyət qurmaq, hədəf dil və onun mədəniyyətinin tədrisi çətin prosesdir. Ona görə də iki amilin - dil və mədəniyyətin inteqrasiyası, hər bir dil güclü olduğu üçün son dərəcə vacibdir o həmin milli mədəniyyətin spesifik xüsusiyyətlərinə bağlıdır. Araşdırmamızda dil arasındakı fərqlərin olub olmadığı ortaya çıxır və dilin tədrisi hər bir xalqın mədəniyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Tədrisdə dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi danılmazdır. Mədəniyyət, bilik, incəsənət, əxlaq, qanun, adət və hər hansı digər qabiliyyət və vərdislər cəmiyyətin üzvü kimi insan tərəfindən əldə edilir. Mədəniyyət heç vaxt statik deyil, inkişaf edir; və bu prosesdə o, tanınacaq dərəcədə fərqli olaraq qalır. Aydınır ki, mədəniyyətlər nəsil-dən-nəslə ötürülür, nəsil və coğrafi yerin təsiri altında, icmalarda tarixi və zamanla qarşılıqlı əlaqə yaranır. Cəmiyyətdəki hər bir mədəniyyət icmanın özünəməxsus olmasının səbəbi dəyərləri, inancları və həyat tərzi formalaşdırır, insanlar düşünür, davranır və dünyaya fərqli mədəniyyətlə baxırlar. Yeni tipik

davranış və formalar əldə edilir, dəyişiklik baş verir. Biz dil və mədəniyyət, arasında sıx əlaqə olduğunu inkar edə bilmərik.

Çünki bir dilin necə olması davranış tərzini müəyyən edir, o dildə danışanlar dünya haqqında hansı fikirdədirlər. Digər tərəfdən, bir dilin necə istifadə edildiyi bir xalqın mədəniyyətində əks olunur. Dil reallığa inkasını təqdim edir və danışan onu əhatə edən dünyanı necə dərk edir yəni həm təbii dünya və həm də sosial dünyanın necə olduğunu müəyyən edir. Ona görə də insanlar istifadə etdikləri dil sayəsində dünyagörüşlərini formalaşdırmağa bilirlər.

Xarici dilin və xüsusən ingilis dilinin öyrənilməsində aşağıdakı məqsədlərə yəni xarici dilin inkişafı kommunikativ səriştə onun komponentlərinin məcmusunda - nitq, linqvistik, sosial-mədəni, kompensasiya, tərbiyəvi və idraka, nitq qabiliyyətinə - nitq fəaliyyətinin dörd əsas növündə (danışma, dinləmə, oxuma, yazma) ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına, dil səriştəsi tələbə üçün seçilmiş ünsiyyət mövzularına, sferalarına və situasiyalarına uyğun olaraq yeni dil vasitələrini (fonetik, orfoqrafiya, leksik, qrammatik) mənimsəməyə, hədəf dilin linqvistik hadisələri, ana və hədəf dildə fikirlərin müxtəlif ifadə üsulları haqqında biliklərə yiyələnməyə nail olmaq vacibdir.

Sosial-mədəni səriştə üçün müxtəlif mərhələlərdə tələbələrin təcrübəsinə, maraqlarına, psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun gələn ünsiyyət mövzuları, sferaları və situasiyaları çərçivəsində tələbələr öyrənilən xarici dilin ölkəsinin mədəniyyəti, adət-ənənələri və reallıqları ilə tanış etmək xarici dildə mədəniyyətlərarası ünsiyyət şəraitində öz ölkəsini, onun mədəniyyətini təmsil etmək bacarığının formalaşması çox önəmlidir.

Təhsil və idrak səriştəsini aşılamağa görə ümumi və xüsusi təhsil bacarıqlarının gələcək inkişafı, yeni informasiya texnologiyalarından istifadə də daxil olmaqla, dillərin və mədəniyyətlərin müstəqil öyrənilməsi əsasında tələbələr mövcud olan metod və üsullarla tanış etmək. Tədrisin məqsəd və vəzifələri müəllim tərəfindən həyata keçirilməli və tələbələr tərəfindən qəbul edilməlidir. Tələbələrin qarşıya qoyulan məqsədə doğru müvəffəqiyyətlə irəliləməsi daha çox müəllimin onları kifayət qədər dolğun və inandırıcı şəkildə aşkara çıxara bilməsindən asılıdır.

İngilis dilini öyrənmək nəticəsində tələbə bilməli və yaxud başa düşməlidir: -tədqiq olunan leksik vahidlərin (sözlərin, ifadələrin) əsas mənalarını; söz əmələ gəlməsinin əsas yollarını (affiksasiya, mürəkkəbləşmə, konversiya); -öyrənilən xarici dilin sadə və mürəkkəb cümlələrinin quruluşunun xüsusiyyətlərini; müxtəlif kommunikativ tipli cümlələrin intonasiası; -tədqiq olunan qrammatik hadisələrin əlamətləri (fellərin zaman formaları, modal fellər və onların ekvivalentləri, artikllər, isimlər, sifət və zərflərin müqayisə dərəcələri, əvəzliliklər, rəqəmlər, ön sözlər); -hədəf dilin ölkəsində qəbul edilmiş nitq etiketinin əsas normaları (klişe qeydlər, ən ümumi qiymətləndirici lüğət); -müasir dünyada xarici dil biliyinin rolu, həyat tərzinin, məişətinin xüsusiyyətləri, hədəf dilin olduğu ölkələrin mədəniyyəti (dünyada məşhur görməli yerlər, görkəmli insanlar və onların dünya mədəniyyətinə töhfələri), oxşarlıqlar və öz ölkələrinin və hədəf dil ölkələrinin adət-ənənələrindəki fərqlər.

Xarici dilin öyrənilməsini başa vurduqdan sonra nitq kimi nitq fəaliyyətinin bu növü sahəsində tələbələr bunları bacarmalıdırlar: -nitq etiketi normalarına riayət etməklə standart ünsiyyət vəziyyətlərində söhbətə başlamaq, rəhbərlik etmək / dəstəkləmək və bitirmək, zəruri hallarda yenidən soruşmaq; -həmsöhbəti sorğu-sual etmək və onun suallarına cavab vermək, öz fikrini, xahişini bildirmək, həmsöhbətin təklifinə öyrənilən mövzulara və öyrənilən leksik-qrammatik materiala əsaslanaraq razılıq/ imtina ilə cavab vermək; -özünüz, ailəniz, dostlarınız, maraqlarınız və gələcək planlarınız haqqında danışın, şəhər/kəndiniz, ölkəniz və öyrənilən dil ölkəsi haqqında qısa məlumat verin; -qısa mesajlar vermək, hadisələri/hadisələri təsvir etmək (əhatə olunan mövzular çərçivəsində), oxuduqların və ya eşitdiklərinin əsas məzmununu, əsas fikrini çatdırmaq, oxuduqlarına/eşitdiklərinizə münasibət bildirmək, vermək qısa təsviri simvol; -şifahi ünsiyyət prosesində parafraza, sinonim vasitələrdən istifadə etmək;

Əldə edilmiş bilik və bacarıqları praktikada və gündəlik həyatda istifadə edin: -sosial uyğunlaşma; xarici dildə danışanlarla şifahi və yazılı ünsiyyət prosesində qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq, əlçatan çərçivələrdə şəxsiyyətlərarası və mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulması; -çoxdilli, multi-kultural dünyanın vahid mənzərəsini yaratmaq, doğma və öyrənilən xarici dilin bu dünyada yerini və rolunu dərk etmək; -həm xarici dildə informasiya mənbələri, o cümlədən multimedia vasitəsilə, həm də məktəb mübadiləsində, turist səfərlərində, gənclər forumlarında iştirak etməklə dünya mədəniyyətinin dəyərləri ilə tanışlıq; -digər ölkələrin nümayəndələrinin öz xalqlarının mədəniyyəti ilə tanışlığı; öz ölkəsinin və dünyanın vətəndaşı kimi özünü dərk etmək.

Əsas biliklərə yiyələnmək və bu əsasda sosiolinqvistik və sosial-mədəni səriştənin formalaşması üçün tələbə hədəf dilin ölkəsi və onun xalqı haqqında lazımı məlumatları almalıdır. Mənbə xarici dərslilər üçün çəkilmış filmlər, o cümlədən bədii filmlər, o cümlədən seriallar, əgər aksiya hədəf dili olan ölkədə baş verirsə, tədris televiziya filmləri ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Kriçevskaya, K.S. Tələbələrə hədəf dilin ölkəsinin sakinlərinin mədəniyyəti və yaşayış mühiti ilə tanış edən pragmatik materiallar / K.S. Kriçevskaya // Xarici. məktəbdə dillər. - 1996. - No 1. - S. 13-17.
2. E.V. Nosonoviç, Orişinal təhsil mətninin parametrləri / E.V. Nosonoviç, R.P. Milrud // Xarici. məktəbdə dillər. - 1999. - No 1. - S. 11-18.
3. E.V. Nosonoviç, Tədris mətninin mahiyyətə həqiqiliyi meyarları / E.V. Nosonoviç, R.P. Milrud // Xarici. məktəbdə dillər. - 1999. - No 2. - S. 6-12.

Hasanova Lala
Azerbaijan University of Languages

THE ROLE OF DISCOURSE IN THE DIALOGUE OF LANGUAGES AND CULTURES IN A GLOBALIZING WORLD

Keywords: *communication, intercultural dialogue, concept, worldview*

Açar sözlər: *ünsiyyət, mədəniyyətlərarası dialog, konsepsiya, dünyagörüşü*

Ключевые слова: *общение, межкультурный диалог, концепт, мировоззрение*

In modern times, cultures are changing rapidly and becoming more diversified. This process of change and diversification has a profound effect on societies. Cultural diversity is the most important element of society, because throughout history, cultural diversity has been caused by a number of factors. Cross-border migration, the effects of globalization on cultures, cultural identity claims in areas inhabited by national minorities, growing inter-regional dependence, and the rapid development of information and communication on an international scale are just a few of these reasons. Almost all regions of the world have multicultural societies, and each community participates in intercultural dialogue to protect its rights and existence [1, p.18].

Cultural diversity is also a political, economic and social factor that requires good governance. Because the cultural diversity that exists today also causes political, economic and social problems. Cultural differences sometimes cause fear and conflict. The existence of stereotypes, racism, xenophobia, discrimination and violence are the greatest threats to peace and have the potential to completely overthrow the values of peace in local and global societies. Regardless of the purpose, these factors can lead to intercultural clashes.

Although intercultural conflicts have caused great conflict in modern times, the concept of intercultural dialogue is even more relevant for the prevention of these conflicts. Intercultural dialogue, one of the oldest and fundamental processes of democratic values, is the most effective remedy against discrimination, isolation and violence. Its ultimate goal is to ensure peace in a multicultural world and build societies where people can live safely. What is intercultural dialogue?

Intercultural dialogue is an open and mutually respectful exchange of views between individuals and groups of different cultures and civilizations, which allows the parties to gain a deeper understanding of the global worldview.

The individuals and groups mentioned here are families, organizations, associative groups, etc. The exchange of views in an open and respectful manner is based on their equal values. In general, the concept of culture includes everything related to life, traditions, values, beliefs and other factors passed down from generation to generation, as well as various forms of creativity that change according to the worldview of peoples [5, p.153].

In general, the purpose of intercultural dialogue is to learn to live peacefully and constructively in a multicultural world, to develop a sense of community and belonging.

Intercultural dialogue can also be a tool for conflict prevention and resolution by increasing respect for human rights, democracy and the rule of law. In this regard, some goals have been identified in the framework of intercultural dialogue:

- ❖ Share their worldviews and respect the opinions of people who do not share their views;
- ❖ Identify similarities and differences between different cultural traditions and concepts;
- ❖ Agree not to settle disputes by force;
- ❖ Closely participate in the democratic management of cultural diversity and make necessary adjustments to all types of existing socio-political regulations;
- ❖ Building bridges between individuals or groups who see diversity as a threat and who think diversity is wealth, and so on.

Summarizing all this, the following results can be obtained in this thesis: Intercultural dialogue is a deep understanding of the values of other cultures, starting from this framework to achieve harmony between individuals and groups; Intercultural dialogue carries the philosophy of the most effective, flexible and dynamic protest against dominant and stereotypes, hatred, racism and discrimination; The doctrine of intercultural dialogue is defended from the point of view of equality against discrimination and plays an exceptional role in preventing different religious views, beliefs, ethnic problems and conflicts caused by them; Intercultural dialogue can also be classified as a concept that moves away from local thinking and promotes universal thinking and contributes to the acquisition of cultural consciousness that emphasizes the importance of communication [4, p.86].

Features that distinguish people and cultures is a bridge dialogue that can bring people together. Cultures must adapt to integration to maintain their existence. Thus, they can maintain their existence for a long time by gaining the power of development and change together with other cultures. Intercultural dialogue is the highest process that serves this purpose. Intercultural dialogue seeks to change attitudes toward each other, rather than breaking the prejudices of the representatives. Because in order to deeply understand another culture, it is necessary to analyze its pros and cons objectively.

References:

1. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations. Foreign Affairs, Vol. 72(No. 3).
2. Goff, M., & Alumni, G. (2016, August 9). The Importance of Cross-Cultural Dialogue. Retrieved from East-West: The Art of Dialogue: <https://eastwestdialogue.org/importance-cross-cultural-dialogue/>
3. The Concept of Intercultural Dialogue. (n.d.). Retrieved from Council of Europe: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/concept_EN.asp
4. Hall, E. T. (1973). The Silent Language. Anchor.
5. Jandt, F. E. (2001). Intercultural Communication. Sage Publications.
6. KHAN, M. U. (2017, May 16). Strategic Importance of Intercultural Dialogue. Retrieved from ANKASAM: <https://ankasam.org/en/strategic-importance-intercultural-dialogue/>.

Həsənova Aybəniz
AMEA Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

MÜASİR İRANIN TÜRK TOPONİMLƏRİNİN AREALLARI

Açar sözlər: *onomastik vahidlər, onomastika termini, xüsusi adlar, toponimlər, müasir dilçilik, areallar*

Key words: *onomastic units, onomastic term, special names, toponyms, modern linguistics, areas*

Ключевые слова: *ономастические единицы, ономастический термин, собственные имена, топонимы, современное языкознание, ареалы*

Son zamanlar toponimik tədqiqatlara marağ xeyli artmışdır. Respublikalarda müstəqillik inkişaf etdikcə, toponimika elmi uğurla inkişaf edir, bütün türk dünyasının toponimlərinə dilçilik baxımından yenidən nəzər salınır, onun arealları müəyyənləşir. Toponimika bir elm sahəsi kimi dil tari-

xi, etnoqrafiya, coğrafiya və tarix elmləri ilə sıx bağlıdır. Toponimika sahəsinə dair tədqiqatlar genişləndikcə xalqın tarixi keçmişinin, sosial məişət həyatının, etnik təfəkkürünün toponimlərdə inikasına dair qəti və inandırıcı arqumentlər tapılır.

Toponimik tədqiqatlarda areal xüsusiyyətlərin meydana çıxarılması ən zəruri məsələlərdən biridir. Müasir dövrdə toponimlərin areallarının tədqiqata cəlb olunması dilçiliyimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

A.Qurbanov yazır ki, areal coğrafi ad // areal toponim başlıca olaraq üç səbəbdən yayılmışdır;

1. eyni bir qəbilə, tayfaya mənsub əhalinin müxtəlif yerlərdə məskən salması;
2. yeni ictimai quruluşla bağlı olaraq müxtəlif ərazidə eyni adqoymadan istifadə;
3. adların təsadüfən üst - üstə düşməsi [1, s.357].

Müxtəlif ictimai – siyasi hadisələrlə bağlı ayrı-ayrı tayfalar köçdükləri yeni yaşayış məntəqələrinə öz ana dillərində adlar verir. Həmin adlarda tarixin izləri öz əksini tapır.

Bu baxımdan İran ərazisində olan toponimləri toplayarkən, tədqiq edərkən görürük ki, toponimlərin arealları Qərbi Azərbaycanda, Gürçüstanda, Orta Asiyada, Türkiyədə, Əfqanıstanda, Qafqazda, Dağıstanda və s. ərazilərdə areallarına rast gəlinir.

İran ərazisində - Əfşar, Kəngərli, Kosalar, Şeyxli, Boyatkənd, Qarabağlar, Xəzər kəndi, Xələc, Quşçu, Qarağçılı, İlخانlar, Mollalı, Qarahacılı, Kosalı, Qaralar, Şamlı, Kotançı, Dəmirçi, Qıpçaq, Abdallar, Qazançı, Qapanlı, Düyərli, Cığatay, Kürdlər, Qarasalehli, Qaradağlı, Qaraqoyunlu, Qırxlı, İslamlı, Padar, Kəbirli, Qacar, İlxıçı, Səlcuq, Türkmən, Şirvanşahlı, Qarğa, Boyaqçı, Poladlı, Abbaslı, Alpout, Axtaçı, Soğançı, Koxalı, Yəhərçi, Topçu, Dizəç, Aydınli, Şabanlı, Mollalı, Qaravanlı, Qaravəlili, Mehtərli, İravanlı, Alpaut, Avazlar, Avazlı, Alban, Amanlı, Axtaçı, Ağacəri, Ayrıım, Aran, Bazar, Baharlı, Bayat, Bayan, Baltalı, Bayandur, Cəlair, Cul, Darğalar, Eymur, Qarabağ, Əhmədli, Ətyeməzlilər, Qizilbaşlar, Cəncə, Gorus, Göyərçin, Mahmudlu, Hacılar, Xəzərlər, Xəlfəli, İmirli, Qaraxanbəyli, Qazançı, Qanlı, Qaşqay, Qaracallı, Qaraqoyunlu, Qacar, Oxçu, Qaradağlı, Muğanlı, Mahmudlu, Tatlar, Türk, Türkmən [2].

Qərbi Azərbaycan ərazisində - Aban, Abar, Abaran, Abbas, Abdal, Avşar, Aydınli, Ayrıım, Aktan, Alan, Alban, Alpan, Alpout, Aran, Axtaçı (padar), Baburlu, Bazar, Bazça, Bayan, Bayandur, Bayat, Baydar, Bayramlı, Balkalı, Barani, Basar, Baharlı, Bozavənd, Boztuqan, Boyat, Bolqar, Boston, Bəydili, Bərgüşad, Qabaq, Qaqauz, Qazan, Qazax, Qara, Qara Çomaqlı, Qarabağ, Qaraqar, Qaraqoyunlu, Qaradağlı, Qaraisa, Qarapapax, Qarqar, Qasumlu, Qaçaqan El Adı, Qacar, Qerus, Qov, Qorus, Quqar, Qurqan, Qurtlar, Quşçu, Quyu, Qızıllı, Qıpçaq, Dondar, Eymur, Zolaqlı, Zəngənə, İnallı, Yazık (Peçeneq), Yaycı, Kazan, Kanqlı, Apan (Peçeneq), Karqa, Karkın, Karık (Oğuz), Katak, Keçili, Kılıç, Kol, Kolani, Kuyərçi, Kuloba, Kurut, Kuşi, Küzəçik, Kinq, Kırık (Tirə), Köçəkli, Köçər, Kəbər, Kəkəli, Kəmər (Kimmer), Kəngər, Kəpənək, Kərki, Kəsəmən, Kəçər, Manqut, Mantaş, Muğan, Mələklu, Ozan, Oyrat, Olet (Oryat tayfasının qolu), Oxçu, Oğuz, Peyrəlu, Peçene(q), Piykan, Purnək, Puşanlı, Reyhanlı, Saatlı, Sabunçu, Sal, Samur, Sarvan, Sarıcalı, Tabanlı, Tavuz, Tatar, Tatlı Təkəli, Tele, Tovuz, Tuqut, Tuk, Tulus, Türkmən, Türk, Təklə, Uqraq, Uz, Xalac, Xəzər, Çaqan, Çandar, Çaxırlı, Çerikli, Çirik, Çor, Çul, Çəpni, Şabanlı, Şahdili, Şivili, Şirak, Şirvan, Şəməşdil, Hun, Həməzəli, Calair, Camış, Cağatay və s. [3].

Azərbaycan ərazisində - Bayat, Əfşar, Qacar, Xələc, Bəydili, Bayandur, Düyər, Eymur, Çuvaldar, Çəpki və monqolların qurqan, sukait, kinqit, djuryat, tanqut, elciqin, çəlair, uryat, onqut, çirkin, tatar, xarəngan, dolan, oryat və b. tayfaların burada məskunlaşması müəyyənləşdirilmişdir. (Boyat, Abşeron, Xələc, Bəydili, Bayandurlu, Düyərli, Eymur, Çaundurçay, Çəpki, Qorqan, Qumqait, Küngüt, Corat, Zunud, Tanqıt, Əlciyançay, Cəlair, Oriyat, Üngütlü, Quzey-Çirkin, Tatarlı, Xarxatan, Dolanlar, Araşkənd).

Abdallı, Ağqoyunlu, Bayat, Qaraqoyunlu, Qaramanlı, Qacar, Qüreyş, Qırxlı, Əfşar, Zəngənə, Zülqədər, Zix, Kəngərli, Kosa, Əhmədli, Muradxanlı, Otuziki, Səlcuq qəbiləsi, Təkəli, Tərəkəmə, Türk, Udulu, Ustacallı, Xançobanlı, Xəzər, Xəlilli, Çəkərli, Cəbrayillı, Cəlayir, Şamlı, Şahsevən, Padar, Qazax, Xubyarlı, Xəlfəli, Quşçu, Qazançı, Xələc, Bəydili, Muğ, Düyərli, Baharlı, Ayrıım, Çobanlır, Eldəgizlər, Qızılbaşlar, Səfəvilər, Elxanilər, Şirvanşahlar və s. İlxıçı, Təklə, Dəmirçilər, Muğanlı, Xəlfəli, Dəllər, Bucaq, Dondarlı, Qazax, Quşçu, Biləsuvar, Zəngənə, Eymur, Qurdlar, Qaradonlu, Alpout, Qaraqoyunlu və s. toponimlər; Qarqarçay, Tərtərçay, Biləsuvarçay, Alpançay, Bayandırçay, Tatar çayı və s. hidronimlər; Abdal, Bayandur, Altay, Xəzər, Əfqan, Tatar, Zülqədər və s. [1].

Gürcüstan ərazisində keçmişin izlərini özündə bariz şəkildə saxlayan onlarca belə dağ, dərə, kənd, şəhər və sair yer adları vardır. Məsələn, Keşəli, İlməzli, Kəpənəkçi, Kosalı, Alget, Leçibədənli, Kürdlər, Baydar, Baş Muğanlı, Havalar, İmir, Candar, Qızıl Hacı, Ərəbli//Araplı, Böylər, Qullar, Dəmyə Görərx, Yuxarı Saral, Aşağı Saral, Zop, Mollaoğlu, Təkəli, Mamey, Betarafçı, Qırxılı, Daştəpə, Güldərə, Güllübulaq, Qayaqoğalı, Babəkər dağı, Yağılca dağı, Qaradağ, Koroğlu dağı, Yurd dərə, Orxan təpəsi, Qaratəpə, Qaracalar, Ağ təhlə, Qara təhlə, Soğanlıq, Ulukişili, Candar, Kəpənəkçi (Qarayazı – Qardabani); Muğanlı Kolayır, Arıxlı, Həsənqocalı, Aşağı Qoşa kilsə, Faxralı, Saraclı, Qoçulu, Rəncbər, Əsmələr, Cəfərli, Cıdırılı, Sarallar, Kəpənəkçi, Daşlıqullar, Dəllər, Qaratikan, Ayorta, Abdallı, Kosalar, Göycə, Zolqöyəc, Bəytəkər, Babakişilər, Aşağı Güləvər, Yuxarı Güləvər, Sarıməmmədli, Dəmirli, Darbaz, İmirhəsən, İmiraslan (Bolnisi); Səfərli, Məmişli, Saatlı, Hamamlı, Qamışlı, Aşağı Oruzman, Yuxarı Oruzman, Armudlu, Qarakilsə, Yaqublu, Yavıxlı, Qəmərli, Şahmarlı, Su qalası, Gödək dağ, Yuxarı Qarabulaq, Söyüdlü, Qızılhacılı, Saca, Şindilər, Dəllər, Bağçalar, Yırğançay, Əngirəvan, Bəzəkli, Boğazkəsən, Azgəyliyəvən, Qır dağı, Ağlağan, Dəlidağ (Başkeçid – Dmanisi), bu adlardan Candar, Kəpənəkçi, Muğanlı və.s [1].

Göstərilən toponimlərə Bolqarıstan, Rumıniya, Moldaviya, Tacıqıstan, Türkiyə, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Tatarıstan, Başqırdıstan, Qazaxıstan, Bolqarıstant, İraq, İran, Pakistan, Əfqanıstan, Monqolustan və Şimali Qafqazda və s. ərazilərdə təsadüf edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, verilən siyahı toponimlərin tam siyahısı deyildir.

Ədəbiyyat:

1. A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988.
2. A.Həsənova. Cənubi Azərbaycanın türk (Azərbaycan) oykonimləri. Bakı, 2000.
3. İ. Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, 2002.

*Həsənova Vüsalə
ADPU-nun Şəki filiali*

QLOBALLAŞAN DÜNYADA ORTAQ DİL KİMİ İNGİLİS DİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ, ONUN DOĞMA DİLƏ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRƏ MÜSBƏT VƏ MƏNFİ TƏSİRLƏRİ

Açar sözlər: *qloballaşma, ortaq dil, doğma dil, mənəvi dəyər, təsirlər*

Key words: *globalisation, lingua franca, native language, sentimental value, effects*

Ключевые слова: *глобализация, лингва-франка, родной язык, сентиментальная ценность, эффекты*

Dil, hər hansı sosial qrupa daxil olub, öz mədəniyyətinin təmsilçisi olan istənilən insanın düşüncə və təfəkkürünün məhsulu olan fikrin, qarşı tərəfə ötürülməsini və qarşılıqlı mübadiləsini təmin edən, təxəyyülün, hiss və emosianın və ən önəmlisi ünsiyyətin ifadə vasitəsi olub, şifahi, yazılı və işarələnmiş bir mürəkkəb sistemdir. Dil ictimai hadisədir və bu fakt inkar olunmazdır. Dil cəmiyyətə xidmət edir və buna görə də dildə işlədilən elə bir faktı tapmaq olmaz ki, o dildən kənar əmələ gəlmiş olsun [1, s.5]. Biz dildə və dil vasitəsilə bizim əcdadlarımızın əməyinin nəticəsini miras alırıq [2, s.163].

Ortaq dil isə, ana dili fərqli olan fərdlər arasında ünsiyyəti təmin edən dildir. Bu, fərqli keçmiş və mədəniyyətə sahib cəmiyyətlərin bir-birini başa düşməsi, ortaq dəyərlərin formalaşması, fərqli mədəniyyətlərin öyrənilməsi, dünya görüşün genişlənməsi, dünya maliyyə və ticarət dövriyyəsinin investisiya istiqamətlərinin saxələnməsi, gəlirin artması və sadalamadığımız bir çox əsas istiqamətləri müəyyənləşdirir. Müxtəlif millətlər və mədəniyyətlər arasında münasibət və əlaqələrin qurulması üçün vahid dil ideyası dilçiləri lap qədimdən maraqlandırmış, ortaq dil yaratmaq üçün süni dillərin yaradılması ideyalarının rüşeymləri hələ qədim dövrlərdən meydana gəlmiş, orta əsrlər və intibah dövrü və yeni dövrdə öz inkişafını genişləndirmiş, Solresol, Neytral, Ro, İbo, Neo, Parla, Oksidental, Mediol, Novial, İnterlinqva, Loqlan, Alqon, Linkos, Lanqdok, Baoboma, Nebula və daha

çox uğurlu olduğuna inanılan Esperanta, Volyəpük və bir sıra başqa konkret dil layihələri üzə çıxmış, bəziləri müəyyən müddət uğur qazansa da mütləq müvəffəqiyyət əldə olunmamış və dünya dilçiliyinin tarix səhifələrində öz yerlərini almışlar [3, s.322]. Müasir dünyamızda isə artıq dünyanın ortaq danışıq və ünsiyyət vasitəsi rolunu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirən dil İngilis dili hesab olunur.

İngilis dili ortaq dil funksiyasını yerinə yetirən xüsusən ticarət, maliyyə sahəsində və inkişafda olan dünyanın təhsil nəbzinin tutula bilməsində ən önəmli vasitəsidir. İnformasiya texnologiyası ingilis dilinin ortaq dil kimi yayılmasında əsas rol oynayır. Nəzərə alsaq ki, dünya internet şəbəkəsində mövcud informasiyanın 80% ingilis dilindədi, deməli, bütün dünyanın həmin resursun dilini bilmə məcburiyyəti ortaya çıxır ki, qloballaşan dünya ilə ayaqlaşa bilsin. İngilis dili bizə sərhədləri aşmağa, istər fiziki istər rəqəmsal dünyada ünsiyyəti təmin etməyə və bilavasitə manelərə qalib gəlib, üfuku genişləndirməyə kömək edir. [4, s.335] Deməli, bu dil uğura aparən ən önəmli vasitədir və tez tez “praktiki vasitə” və ya “ən çox işləyən dil” [5, s.426] olaraq da xarakterizə oluna bilər.

İngilis dilinin ortaq dil kimi yayılması ingilis dilində danışan ölkələrə böyük faydalar qazandırkən, inkişaf etmiş ölkələrin də inkişaf etməkdə olan ölkələr üzərində hegamonluğunu qurmuş olur. Ancaq, qloballaşma, mədəniyyətlərin bir biri ilə çulğaşma dövründə dünyada, ortaq dil məsuliyyətini öz üstünə götürmə, həm fərqli dillərə, həm də özünə zərərdən və mənfi təsirlərdən yan keçə bilmir. Belə ki, ortaq dil yenilikdən uzaqlaşır, onun inkişafı müəyyən mənada dayanır, dialektlər tədricən yoxa çıxır, dilin insanlar arasında kodlaşdırma vasitəsi kimi öhtəliyi onun egazkarlığını və məxfiliyini getdikcə azaldır.

Xalqın psixi xarakteri, fikir tərzi, fəlsəfəsi, elmi, incəsənəti və ədəbiyyatı, yəni “Xalq ruhu” anlayışına daxil olan, xalqın dünyagörüşünü müəyyənləşdirən nə varsa, hamısı dildə öz əksini tapır [6, s.136]. Ancaq, qlobal dilin mövcudluğu başqa dillərin kölgələnməsi anlamına gəlir desək mübaliğə etmiş olarıq. Dilin itirilməsi isə mənəviyyatın, milli dəyərlərin, özün itməsidir. Burada dilin ölməsi və dilin ölümə məhkum edilməsi arasında fərqi müəyyənləşdirmək yerinə düşər. Dilin ölməsi, dil istifadəçilərinin onu könüllü tərk etməsi kimi, dilin ölümə məhkum edilməsi isə hökmran dilin öz üstünlüklərini məharətlə istifadə edərək başqa dillərin istifadəsinin əsassızlığını sübut etməsi kimi dəyərləndirilə bilər. Hər iki halda, bir dilin ölməsi böyük bir tarixin və mədəniyyətin köçüşü deməkdir. Dillərin müxtəlifliyi dünya miqyasında tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Dillər və onların arasındakı müxtəlifliklər bütöv bəşəriyyət tarixinin içindən keçən güc kimi nəzərdən keçirilməlidir [7, s.30].

Doğrudur, dilinə və mənəviyyatına sadıq olan millətlərdə hər iki halın baş verməsi prosesi ya ümumiyyətlə baş tutmur, ya da nəzərə çarpacaq dərəcədə hiss edilmir. Ancaq, dünyanın düşünən beyinləri öz fəaliyyətlərini və ixtiralarının təfərrüatlarını ortaq dillə ifadə elədikcə, bu qalan dillərin yenilikləri qəbul etməsi üçün dilə çoxlu neologizimlər gətirməsi ən azı leksik stratada və həmin neologizimlərin qlobal dildə tələffüz məxrəci isə fonetik stratada dil saflığını poza bilər. Bununla yanaşı, gələcəkdə qarşılıqlı təhsil, səyahət və uğurlu inkişaf qapısını açan dil ilə doğma dil arasında seçim qarşısında qalacaq nəsil üçün doğma dilə sadıqlıyın nə dərəcədə formalaşmış olması bugünün düşünülmüş addımlarına bağlı olaraq təzahür edəcək.

Ədəbiyyat:

1. Ağamusa Axundov “Dilçiliyə giriş” Bakı 1980.
2. Ə.Ə Rəcəbov “Dilçilik tarixi” Bakı 1987.
3. Afat Qurbanov “Ümumi Dilçilik II cild Bakı 1993.
4. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Ə.Ə Rəcəbov “Dilçilik tarixi” Bakı 1987.
7. V. Fon Humboldt “Dillərin milli xarakteri haqqında” Bakı 2014.

THE GLOBAL STATUS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Keyword : *language, English, word, linguistics*

Açar sözlər: *dil, ingilis dili, söz, linqvistika*

Ключевые слова: *язык, английский, слово, лингвистика*

The unprecedented spread of the English language is the undeniable fact of the modern language situation. All over the world English is becoming the language of popular press, international business and diplomacy, scientific conferences and publications, sport, music and advertising. Moreover, English was given the official status in 62 countries. This language proficiency provides great opportunities for those who want to keep up with the times. The English knowledge is actually thought to promote development of relations between individuals and people presenting diversity of world locations [2, p.103].

Although extralinguistic factors have given the English language its current status, linguistic factors have contributed significantly to this and now they influence and determine its global language predominance.

When it comes to English vocabulary one should speak about its richness and depth. Taking into account scientific and technical terminology the total lexical composition of the English language will exceed 1 000 000 words that make it the largest in the world. The availability of a large number of synonyms, the phrasal and idiomatic richness of the English language contains possible ways for expressing a variety of meanings and solving any communicative tasks.

The English language has an important flexibility quality .It can be presented on various linguistic levels .The word order, the voice category, the ability to use the same word as a noun and a verb, great derivational possibilities contribute to the flexibility of the English language as a communicative tool.

Compared with most world languages it is a higher stage of unification that determines the English grammar. Considering the gender category the word is stated to be the way of its expression which does not assume additional inclusion of the articles. The predicate can easily dispense with the subject. In case of English nouns one can speak about practical absence of case forms, except for a few personal pronouns. The present non-availability matter can be attributed to another part of speech as verbs. If in modern German there are 16 possible forms, then English operates only 5 forms of which only 3 are widely used.

Today it is also important to bear in mind that the fact of English language fluency is not as significant for linguistic globalization as the fact of an increasingly greater use. Furthermore, the situation is unique because the number of the people using it as a foreign language much more than native speakers [1, p. 212].

References:

1. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language . Cambridge University Press . 1995. p. 499.
2. Grin F. European Economic Integration and the Fate of Lesser – Used l Languages. // Language Problems and Language Planning. 1993. √ √ 2. pp.101 – 106.

DİLXARİCİ-SOSİAL-KULTURAL AMİLLƏRİN DİLİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *dil, alınma sözlər, dilin inkişafı, xarici təsirlər*

Keywords: *language, borrowings, language development, external influences*

Ключевые слова: *язык, усвоение слов, развитие речи, внешние воздействия*

Dilin müstəsna əhəmiyyəti insanın fərdi və ictimai dünyagörüşünün formalaşmasında, gerçəkliyi qavramasında, dünyanı və özünü dərk etməsində, cəmiyyətin təşəkkülündə özünü göstərir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edən dilə tələbat da artır, dilin inkişafı cəmiyyətin də inkişafına təkan verir. Dil xidmət etdiyi cəmiyyətin bütün reallıqlarını əks etdiyindən onlar arasında qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Dilin lüğət tərkibi dinamik və dəyişikliklərə həssas olduğundan daim təkmilləşir, inkişaf edərək yeni dil vahidləri ilə zənginləşir. Çox əsrlik tarixə malik ingilis və eləcə də Azərbaycan dili ədəbi dil səviyyəsinə çatmaq üçün uzun müddət xarici təsirlərə qarşı mübarizə aparmışlar. Dilin müəyyən tarixi inkişaf mərhələlərində müxtəlif dillər müharibələr, işğallar, ticarət, səyahət kimi siyasi, iqtisadi və mədəni faktorların təsiri ilə bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Müasir dövrdə dünyaya inteqrasiya, ingilis dilinin və qərb mədəniyyətinin təsiri, elmi-texniki tərəqqi, xüsusilə də internetdən istifadə dillərin və mədəniyyətlərin dialoqunu qloballaşmanın tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışır. Çünki dil dövrün və zamanın tələbini ödəmək üçün daim təkmilləşməli, inkişaf edib zənginləşməlidir. Xidmət etdiyi cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin istifadəsi üçün ehtiyac olduğu bütün termin və kəlmələri ahəngdarlıqla təmin edə bilməyən dil tədricən işləkliyini itirir və ya digər dillərin təsirinə məruz qalaraq sıxışdırılır.

İngilis və Azərbaycan dillərinin inkişafında və formalaşmasında həm linqvistik, həm də ekstralingvistik amillərin təsiri nəticəsində dilin fonetik, qrammatik quruluşunda, lüğət tərkibində müəyyən dərəcədə dəyişikliklər baş vermişdir. İngilis dilində fonetik dəyişikliklər sözlün tələffüzündə, söz vurğusunda, sait və samitlər sistemində baş vermişdir.

İngilis dili bir sıra tarixi səbəblər müharibələr, ərazinin işğalı, ticarət ilə əlaqədar ekstralingvistik amillərin təsiri ilə tarix boyu kelt, latin, yunan, skandinav, fransız və s. kimi müxtəlif dillərin təsirinə məruz qalaraq alınma sözlərin hesabına dilin lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Linqvistik amillərin təsiri özünü dildəki sözlərin semantik dəyişikliklərə məruz qalaraq yeni mənalar əldə etməsində göstərir.

Qloballaşan dünyanın müasir inkişaf tempi ilə ayaqlaşmayan çoxlu dillər vardır. Qloballaşma dünya xalqlarının qarşılıqlı hərəkət və asılılıq şəraitində hökm sürür. Qlobal dildən istifadə qlobal ünsiyyəti asanlaşdırdığı kimi digər dillərdən istifadəni azaldır, dillərin sıxışdırılması mədəniyyətlərin sıradan çıxması ilə nəticələnir. Dilin zəngin lüğət ehtiyatı, sabit qrammatik quruluşu onu lazımsız təsirlərdən qoruyur. Dil öz-özünü tənzimləyir, təkmilləşərək inkişaf edir və zənginləşir. Digər dillərin təsirinə məruz qalmayan və yalnız doğma, milli sözlərdən ibarət olan dil yoxdur.

Müasir dövrdə digər dillər kimi Azərbaycan dili də ingilis dilinin təsirinə birbaşa məruz qalır. Dil sisteminin bütün komponentləri, xüsusilə də lüğət tərkibi ingilis dilinin təsirinə bariz şəkildə əks etdirir. Azərbaycan dilinin zənginləşməsi ingilis və ya digər Avropa dillərindən alınmalarla, ingilis dilinin zənginləşməsi isə əsasən digər dillərdən yeni sözlərin dilə daxil olması ilə yanaşı, mövcud sözlərin yeni mənalar əldə etməsi ilə həyata keçirilir. İngilis dilində yeni məfhumların ifadəsində bu vasitədən istifadə olunur.

Yaşadığımız sürətli inkişaf əsrinin nailiyyətləri ingilis dili və internet vasitəsilə dünya xalqlarına çatdırılır və bu da ingilis dilindən digər dillərə yeni sözlərin daxil olmasına şərait yaradır. Alınma sözlər dilə birbaşa və ya vasitəli yolla daxil olur. Vaxtilə Azərbaycan dilinə ərəb, fars və rus sözləri xalqların və dillərin birbaşa əlaqəsinin nəticəsində, Avropa mənşəli sözlər isə rus dili vasitəsilə daxil olmuşdur. Müasir dövrdə isə ingilis sözləri dilimizə birbaşa, başqa dillərin vasitəçiliyi olmadan keçir.

Dil öz-özünə inkişaf etmir, dilin zənginləşməsi prosesi dilin daxili imkanları hesabına həm də dilxarici-sosial-kultural amillərin təsiri ilə baş verir. Sosial-kultural amillərə qloballaşma, siyasi-iqtisadi proseslər, mədəniyyətlərarası əlaqələr mediya, informasiya texnologiyaları daxildir. Dil siyasi-iqtisadi sahədə çox məsuliyyətli funksiya yerinə yetirir. Dünyanın idarə edilməsində siyasi məqsədlərlə ifadə edilən fikirlər dil vasitəsilə reallaşır. Dilin inkişafında mühüm rol oynayan iqtisadi amillər - ticarət və urbanizasiya ədəbi dilin formalaşmasında çox mühüm rol oynamışdır. İngilis dilinin dünya xalqlarının ünsiyyətini təmin edən vahid dilə çevrilməsinin əsasını da iqtisadi amil təşkil edir.

Dil və mədəniyyət qarşılıqlı asılılıq vəziyyətindədir. Mədəniyyət dilin meydana gəlməsi, inkişaf edib zənginləşməsi ilə sıx bağlıdır. Mədəniyyətlərarası əlaqələrin yaradılmasında tərcümə də mühüm rol oynayır. Tərcümə xalqlar və mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır. Dilin lüğət tərkibi tərcümə vasitəsilə zənginləşir. Müasir dövrdə qərb mədəniyyəti şərq mədəniyyətinə güclü şəkildə təsir edir. Bu təsirin nəticəsində hər bir xalqın mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan geyimlər, kulinariya, bayramlar, gündəlik həyat tərzini dəyişir və yeni üsullərlə zənginləşir. Bütün bu dəyişikləri özündə əks etdirən dil mədəniyyəti qoruyaraq nəsil-dən-nəsilə ötürür.

Radio, televiziya və internet dünya əhalisinin dünyagörüşünün inkişafında, yeniliklərin ilk olaraq əhaliyə çatdırılmasında əvəzsiz rol oynayır. Texnologiyaların inkişafı yeni məfhumların meydana gəlməsi və onları ifadə olunması isə yeni sözlərin dilə əlavə olunması ilə nəticələnir. KİV hesabına dilin lüğət tərkibi ilə yanaşı onun elmi və publisistik üslubları da inkişaf edərək zənginləşir. KİV vasitəsilə dilə daxil olan yeni sözlərin mənimsənilməsi dilin ifadə imkanları daxilində baş verir.

Kompüter texnologiyaları ingilis dilini zənginləşdirir, onun işləkliyini artırır və digər dillərə təsirini reallaşdırır. İngilis dilli internetin digər dilləri sıxışdırması, qrammatik qaydaların pozulması, qısaltmalar və bununla da səhv yazılış qaydalarından istifadə ingilis dilini da korlayacağı güman edilir. Digər tərəfdən, yeni məfhumlar və yeni sözlər nəzarətsiz olaraq internet vasitəsilə yayılma da bu və ya digər mənada dillərin müxtəlif sahələrə aid külli miqdarda yeni sözlərlə zənginləşməsinə səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, Leksika. Bakı, 2007 268 s.
2. Muxtarova V.R. Dilin zənginləşməsində sosial-kultural amillərin rolu. (İngilis və Azərbaycan dilləri materialları əsasında) Fil.f.d. disaforeferatı Bakı: "ADU nos-ti", 2011, 22 s.
3. Paşayeva M.M. İngilis dilinin tarixi (qədim dövr). Bakı. 1072.-136 s. 20. Rəcəbov Ə.Ə. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Bakı, Azər nəşr, 1993.-160 s.
4. Маханькова Н.В. Лингвокультурологические основы содержания современного языкового образования // Вестник Удмуртского университета, 2010, вып. 2., с. 135-138.

Hüseynova Sevinc
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

MƏDƏNİYYƏTİN DİLDƏ ƏKS OLUNMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *mədəniyyətlərdə ünsiyyət, norma, ünsiyyət vasitəsi*

Keywords: *communication in cultures, norm, means of communication*

Ключевые слова: *общение в культурах, норма, средства общения*

İnsanların nə davranışları, nə də xarakterləri dəyişməyib, sadəcə onlar müxtəlif mədəniyyət normalarına uyğunlaşmağa çalışırlar" [4, s.103]. İngilis dilində danışan yaponları buna misal göstərmək olar. Yapon dilinin sosial-mədəni aspektləri yaponların ingilis dilindən öz istifadə qaydalarına əsasən köçürülür. Bu isə bəzən yalnız anlaşılmaya səbəb olur və hətta ingilis dili daşıyıcıları tərəfindən də düzgün anlaşılır.

İnsanlar danışmaq aktında danışdıqları dili əks etdirməklə bərabər həmin dilin mədəniyyətini də əks etdirirlər. Mədəniyyətin dildə əks olunma xüsusiyyətlərindən biri də nəzakətlilikdir. Məşhur ingi-

lis dilçisi Geoffrey Leech nəzakətlik prinsipinə belə bir tərif vermişdir: "Nəzakətli olmaq bizim ünsiyyətdə olduğumuz insanlarla sosial bərabərlik və dostluq əlaqələrinin saxlanması prinsipə əsaslanır". Hər bir dilin nəzakət qaydalarını ifadə etmək üçün xüsusi yolları vardır. Məsələn, ingilis dilində insanlar nə isə xahiş edərkən bunu bilavəsithə olaraq sual formasında verirlər. Buna misal olaraq "Could you possibly pass me the salt?" cümləsini göstərmək olar və ya onlar "Please", "If you would be so kind" kimi ifadələrdən də istifadə edirlər. Spolski ilə eyni fikirdə olan Holmes bildirir ki, nəzakətlik başqalarının hisslərini, fikir və düşüncələrini nəzərə almaqdır, belə ki, nəzakətli olmaq digər insanların daha çox rahat edəcəyi, onların özlərini daha sərbəst hiss edəcəyi bir şərait yaratmaq deməkdir [4, s.268]. Qısaca, nəzakətlik prinsipi sosial adət-ənənələr nəticəsində meydana çıxan qaydalara riayət edən və insanlar arasında münasibətləri yaxşılaşdıran bir vasitə kimi başa düşülür.

Linqvistik baxımdan nəzakətlik isə danışan və dinləyən arasındakı münasibətlərə əsasən müvafiq danışma üsludur. Məsələn, kimsə nə isə demək istəyirsə, əvvəlcədən öz nitqini hazırlamalı, öz danışığında hansı sözlərdən istifadə edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir, əks halda isə onun nitqi qarşıdakı şəxs üçün kobud səslənə bilər. J.Holmes və G.Yule "nəzakət" sözünü iki anlamada təsvir edirlər: müsbət və mənfi nəzakətlik. Müsbət anlamda nəzakətlik başqalarına qarşı həmrəy olmağı ifadə edir. Məsələn, əgər sizin müdiriniz sizdən ona adı ilə xitab etməyinizi tələb edərsə, bu müsbət mənada nəzakətlikdir, bu o deməkdir ki, o, özü ilə sizin aranızda olan vəzifə fərqi ilə də önəmsəmir. Bunun əksinə olaraq mənfi mənada ifadə olunan nəzakətlik qaydasında isə insanlar arasında sosial statuslarına əsasən bir qədər məsafə yaranır. Məsələn, siz tanımadığınız insanlara və ya müdirinizə müraciət edərkən "xanım və ya cənab + soyad" şəklində səslənirsiniz.

Digər bir nəzakət prinsipi isə A.Chaer və C.Agustina tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onlar bildirir ki, danışq aktı dil cəmiyyətində üstünlük təşkil edən müvafiq ədəbi normalar tərəfindən müşaiyə olunmalıdır [3, s.172]. Bu isə nitq etiketi adlanır. Onların nitq etiketi haqqında verdiyi dəqiq tərif belədir: "Nitq etiketi sosiolinqvistik vəziyyətdə və müəyyən bir mədəniyyət daxilində hansı dil müxtəlifliyindən istifadə etməyin daha uyğun olması, danışarkən öz növbənizi gözləmək və başqalarının nitqinə necə müdaxilə etmək, danışarkən hansı səs tonundan istifadə etmək və hansı fiziki mövqedən çıxış etmək haqqında anlayışdır". A.Chaer və C.Agustina tərəfindən nitq etiketinə verilən bu tərif onu bildirir ki, bir-birilə qarşılıqlı ünsiyyətdə olan insanların sosiolinqvistik biliyinin olması vacibdir. Bu, nitq və dilin sosial-mədəni qaydaları haqqında bilikdir [3, s.247]

Hər bir xalqın dil normaları fərqli olduğu kimi, ədəbi normaları da müxtəlifdir. Buna görə də şifahi danışqda insanlar başqaları tərəfindən yalnız anlaşılmanın qarşısını almaq üçün digər ölkələrin dillərinə xas olan nəzakət prinsiplərini öyrənməlidirlər. J.Holmesin də ifadə etdiyi kimi nəzakətli olmaq sosial mövqə, həmrəylik, rəsmiyyət və s. kimi sosial dəyərlərin düzgün qavranıldığını göstərir. Bildiyimiz kimi ingilis dili bir çox dünya xalqları tərəfindən istifadə olunan beynəlxalq dildir; bu dili öyrənmək üçün isə bizim dərin ingilis dili biliyinə malik olduğumuz vacibdir. Belə ki, biz ingilis dilində danışarkən yanına biləcək anlaşılmazlığın qarşısını almaq üçün yalnız mükəmməl dil biliyinə deyil, həmçinin ünsiyyət zamanı meydana çıxan mədəni müxtəlifliklərlə də yaxından tanış olmalıyıq. Türk professoru İsmayıl Çakır xarici dil öyrənərkən mədəniyyətin hansı səbəbdən vacib olduğunu belə ifadə etmişdir: "Dildən istifadə sosial və mədəni dəyərlərlə bağlı olduğundan dil sosial və mədəni fenomen hesab olunur. Hər bir mədəniyyətin özünəməxsus danışq normaları vardır və bu normalar hər bir mədəniyyətdə özünün fərqli şəkildə biruzə verir. Bu səbəbdən də danışanlar arasında kommunikasiya problemləri digər mədəniyyət normalarını bilmədiyindən baş verir". Mənim fikrimcə, xarici dil öyrənənlər ilk öncə mənsub olduqları mədəniyyəti, daha sonra isə öyrəndikləri xarici dilin mədəniyyəti haqqında ətraflı biliyə malik olmalı, müəyyən müqayisələr aparmalıdır. Bu isə danışq zamanı onların nitqinin linqvistik cəhətdən daha aydın və səlis səslənməsində başlıca rol oynayır. Məşhur dilçi alimlər Gardner və Lambert mədəniyyəti öyrənməyin öyrənən şəxsə yalnız başqa ölkələr, mədəniyyətlər haqqında maraqlı məlumatlar yaratdığını deyil, həmçinin həmin mədəniyyətlərin dilini öyrənmək üçün onlarda ruh yüksəkliyinin meydana gəlməsinə də səbəb olduğunu ifadə edirlər.

Danışq aktında bir çox ifadə vasitələri vardır ki, onlardan istifadə edərkən hər bir millətə mənsub olan ədəbi normalara riayət etmək çox vacibdir. Bu ifadə vasitələrindən biri də salamlamaqdır. Belə ki, "Hello", "How are you?" kimi ifadə vasitələri bir çox mədəniyyətlərdə salamlama va-

sitəsi kimi qəbul olunur. Lakin "Have you eaten yet?", "Where are you going?" kimi ifadələr əsasən fərqi xarakter daşıyır. Belə ki, "Have you eaten yet?" ifadəsi əsasən çinlilərə xas olan salamlama üsuludur, amma ingilis və azərbaycan dillərində bu ifadə vasitəsinin mənası tamam fərqli səslənir. Çin xalqının bu ifadədən salamlama vasitəsi kimi istifadə etməsinin əsas səbəbi isə qidanın onların həyatında çox vacib yer tutmasıdır. Belə ki, sosial mövqedən asılı olmayaraq onlar bir-birilə salamlaşarkən bu ifadədən istifadə edirlər. Digər salamlama vasitəsi olan "Where are you going?" isə koreyalılar tərəfindən istifadə olunur. Bu salamlama üsulu da ingilis və azərbaycan dillərində eynilə "Have you eaten yet?" ifadəsi kimi fərqli mənə verir; ingilis və azərbaycan dillərində bu ifadə "hara gedirsən?" mənasını verir. Lakin koreyalılar kiməsə bu sualı verərkən onların dəqiq olaraq hara getdiklərini öyrənmək üçün soruşurlar, sadəcə onlar küçədə bir-birinə rast gəldikdə belə salamlşırlar.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Ə. Z. Dil. Siyasət. Sosial tərəqqi. Bakı: Azərneşr, 1985, 196 s.
2. Axundov A.A. Dil və mədəniyyət. Bakı: Yazıçı, 1992, 192 s. 4. Azərbaycan dilinin
3. Anderson S., Lightfoot D., The Language Organ: Linguistics as Cognitive Physiology, UK, Cambridge: Cambridge University Press, 02, 284 p.
4. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press (CUP), 1987, 462 p.

Xanhüseynova Amalya
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNDƏ MÖVCUD OLAN İDİOMATİK İFADƏLƏRİN MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *idiomatik ifadələr, semantik xüsusiyyətlər, ekspressivlik*

Keywords: *idiomatic expressions, semantic features, expressiveness*

Ключевые слова: *идиоматические выражения, семантические признаки, экспрессивность*

Cəmiyyətin qloballaşması və Azərbaycanın xarici dövlətlərlə əlaqələrinin genişlənməsində, eləcə də beynəlxalq təşkilatlarla və şirkətlərlə iş birliyinin qurulmasında xarici dillərin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan başqa əcnəbi dillər kimi ingilis dilinin də öyrənilməsi müasir cəmiyyətdə obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Müasir ingilis dili zəngin idiomatik sistemə malikdir. Bu dili işlədən hər bir şəxs bu və ya digər şəkildə idiomatik ifadələrlə qarşılaşır. İdiomlar danışıq zamanı mətnə xüsusi çalarlılıq, rəngarənglik versə də, məna və qrammatikanın vəhdəti ilə onların tədqiqində çətinlik törədir. Sabit söz birləşmələri və frazeoloji vahidlərin üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, onlar dili zənginləşdirir, nitqi daha cəlbedici edir.

İdiomlar mənanın qüvvətlənməsi üçün müəllifin istifadə etdiyi ən təsirli vasitələrdəndir. İdiomlar məndə konkret mövzuya ifadəlilik verir. Onlar dilin leksik vahidlərindən fərqli olaraq daha mürəkkəb kommunikativ vahidlərdir. Semantik cəhətdən idiomlar öz bütövlüyü ilə səciyyələ-nir, sintaktik cəhətdən isə bir-birinə uyğun olmayan müxtəlif sözlərin qovuşmasına görə fərqlənir.

İdiomatik ifadələr frazeologiyanın bir BÖLMƏsi hesab edilir. Beləliklə, frazeoloji vahidlərin öyrənilməsində idiomatik ifadələrin öyrənilməsi qaçınılmazdır. Frazeologiya isə dilçiliyin tam müs-təqil şöbəsi kimi hələ çox gəncdir. Ancaq, bu o demək deyildir ki, frazeologiya ilə əvvəllər məşğul olunmamışdır. Bu məsələ alimlərin diqqətini ta qədimdən cəlb etmiş və bu səbəbdən frazeologiya “gizli” inkişaf yolu keçmişdir. Qeyd edə bilərik ki, idiomatik ifadələrin birinci müşahidəçiləri – lü-ğət tərtib edənlər – leksikoqraflar olmuşlar. Buna səbəb isə lüğət tərtib edənlər bəzi sözlərin mənə-lərini itirdiyini müşahidə etmişlər. Belə ki, bu və ya başqa söz bölünməz birləşmə tərkibində olduq-da nəzərə çarpmışdır. Məsələn:

İng. To wash one`s dirty linen in public – “evin sirrini yaymaq”

To vanish into thin air- “yağlı əppək olub göyə çıxmaq”

At sixes and seven – “çaş baş qalmaq”

Dilin idiomatik ifadələr təbəqəsi qrammatik və semantik xüsusiyyətlərinə əsasən hədəf dilin sistemindən kənar qalmır. Bu əlaqəni bir sıra cəhətlərlə səciyyələndirə bilərik. Hər şeydən əvvəl, dil sisteminin sərbəst fəaliyyəti idiomatik ifadələrdə xarakterini dəyişə bilər. Bundan əlavə, dilin bəzi xüsusiyyətlərindən asılı olan idiomatik ifadələr özünü dilin yalnız sintaktik səviyyəsində göstərmir. Həmçinin bu ifadələr müxtəlif dil səviyyələrinin qarşılıqlı əlaqələrindən meydana gəlir.

İdiomlar gündəlik danışmaq dilində istifadə olunan ifadələrdir. Onlar adətən məcazi məna daşıyır və danışmaq dilini zənginləşdirirlər. İdiomları sözbəsöz tərcümə etdikdə onlar məna kəsb etmirlər.

İdiomların hər birinin mənasını cümlələrlə daha asan öyrənmək olur. İdiomların tədrisinin ənənəvi metodları əsasən əzbərləmək və öyrənməklə həyata keçirilir. Öyrənmələr formalar və mənalar arasında əlaqə olmadan ayrı-ayrı idiomları topladıqları üçün vaxt və səy sərf edirlər. İngilis dilində idiomların tədrisinə qarşı çevik və dinamik yanaşmaya ehtiyac var. Buna görə də bu metod ingilis dili öyrənmələr üçün idiomların tədrisi və öyrənilməsinə bir strategiya kimi təqdim etməyə çalışır, bu da öz növbəsində metaforik səriştəni inkişaf etdirir, eyni zamanda öyrənmə təcrübəsini rahatlaşdırır.

İdiom sözü öz və ya özünəməxsus mənasını verən yunan terminidir. İdiom ümumiyyətlə hərfi mənada şərh oluna bilər, ancaq müəyyən kontekstdə istifadə edildiyi zaman hərfi olmayan bir məna kəsb edən məcazi ifadədir. İdiomlar ingilis dilində çox geniş yayılmışdır. Onlar rəsmi üslubda və jargonda istifadə olunur. İdiomlar şeir ədəbiyyatında, Şekspir dilində və hətta İncildə də yer alır. İdiomları təşkil edən komponentlər ayrı-ayrılıqda fərqli mənalar ifadə edir. Məsələn, *eat one's hat* – (to do something unpleasant in the case of being proven wrong (sözünü geri götürmək) idiomatik bir ifadə, fərdi mənalarının bütövlükdə idiomun mənasına kömək etmədiyi görünən *eat/one/hat* adlı bir neçə sözdən ibarətdir.

Ümumiyyətlə idiomlar danışmaq məişət leksikasının böyük hissəsini təşkil edir və danışmaq prosesində fikrin obrazlı, təsirli, bir sıra hallarda isə ironik-ekspressiv istifadəsinə xidmət edir. İdiomları öyrənmək ilk baxışdan asan görünə bilər, əslində bu yolda bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmalı oluruq. İdiomlar özlərinə məxsus quruluşa malik olan söz birləşmələridir. İdiomları təşkil edən sözlər bizə bəzən qəribə, qeyri-məntiqi və qrammatik cəhətdən düzgün görünməyə bilər, biz onlarda dəyişiklik apara bilmirik.

Халилова Ханым
Азербайджанский Университет Языков

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ОБЩЕНИЮ СТУДЕНТОВ НА ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Ключевые слова: *речевое общение, межкультурная коммуникация, принципы, компетенция*

Açar sözlər: *nitq ünsiyyəti, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, üsullar, səriştə*

Key words: *speech communication, intercultural communication, principles, competence*

Социальные преобразования, происходящие в Азербайджане, создали определенные условия для перестроечных процессов в системе образования. Ключевое место в языковом образовании занимают способности к участию в межкультурной коммуникации. Сейчас, когда «смещение народов, языков, культур достигло невиданного размаха и, как всегда, остро встала проблема воспитания терпимости к чужим культурам, пробуждение интереса и уважения к ним, преодоление в себе чувства раздражения и избыточности, недостаточности или просто несоответствия других культур, это является весьма важным. С началом нового века целью обучения иностранным языкам является не только передача лингвистических знаний, умений и навыков, и даже не энциклопедическое освоение страноведческой информации, ограничивающейся в первую очередь, суммой географических понятий и явлений культурного диалога.

В лингводидактике предлагаются различные определения понятия «межкультурная коммуникация», «межкультурное общение» [1, с.155-158]. Межкультурная коммуникация трактуется как «адекватное взаимопонимание участников коммуникации, принадлежащих к разным национальным культурам». Межкультурная коммуникация- это совокупность специфических процессов взаимодействия партнеров по общению, принадлежащих к разным культурам и языкам, осознающих тот факт, что каждый из них является «Другим», и понимающих некую «чужеродность», «инаковость» своего партнера по общению [2, с.2-14].

Межкультурное общение определяется как «функционально обусловленное коммуникативное взаимодействие людей, которые выступают носителями разных культурных сообществ в силу осознания ими или другими людьми их принадлежности к разным геополитическим, континентальным, региональным, религиозным, национальным и этническим сообществам, а также социальным субкультурам» [3, с.4-15].

Формирование компетенции студентов языкового вуза, среди которых важное место отводится межкультурной коммуникации, является вопросом обучения речевому общению на японском языке [4].

В данном тезисе рассматриваются особенности формирования межкультурной компетенции студентов как системы знаний о культуре, умений практического взаимодействия с представителями японской культуры, необходимых для достижения взаимопонимания, речевого общения со студентами, представителями японского языка и культуры [5].

Компонент культуры заложен в социокультурной компетенции, которая включает в себя и речевое общение. Обучение японской культуре состоит из трех основных компонентов: знания о культуре, умения вести себя адекватно с носителями языка и умения сопоставлять родную и изучаемую культуры.

В основе обучения японскому языку необходимо учитывать дидактические принципы, направленные на формирование обучения речевому общению студентов в языковом вузе. С целью формирования речевых навыков студентов в процессе обучения японскому языку необходимы следующие принципы обучения: направленность на решение во взаимосвязи целей образования, воспитания и общего развития обучаемых; научность, связь обучения с жизнью; систематичность и последовательность; доступность; наглядность, сознательность и активность обучаемых при руководящей роли преподавателя; сочетание различных методов, а также средств обучения в зависимости от задач и содержания обучения; сочетание различных форм обучения в зависимости от задач, содержания и методов обучения; создание необходимых условий для обучения; прочность, осознанность и действенность результатов образования, воспитания и развития.

С целью формирования речевых навыков и умений студентов на японском языке в контексте межкультурной коммуникации необходимо учитывать основные принципы межкультурного подхода: принцип коммуникативной направленности; принцип дифференциации и интеграции обучения речевому общению на японском языке; принцип учета родного языка; принцип коммуникативной направленности.

Принимая во внимание формирование речевого общения студентов в обучении японскому языку в вузе, ведущим методическим принципом является принцип коммуникативной направленности.

Литература:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного /4-е изд., перераб. И дп.-Русский язык. 1990, 247с.
2. Сысоев П.В. Языковое поликультурное образование. Что это такое? // Иностранные языки в школе. 2006, №4, 109 с.
3. Сафонова В.В. Проблемные задания на уроках английского языка в школе. М.: Еврошкола.2001, 239с.
4. 話すことを教える 国際交流基金 日本語教授シリーズ 第6巻。東京 書房 2011
5. みんなの教材サイト <https://minnanokyojai.jp/>

MÜASİR FRANSA RƏQƏMSAL MEDİASINDA AKRONİMLƏRİN LEKSİKLƏŞMƏSİ

Açar sözlər: *akronimlər, rəqəmsal media, leksikləşmə, KİV*

Key words: *acronyms, digital media, lexicalization, Masse Media*

Ключевые слова: *акронимы, цифровые медиа, лексикализация, СМИ*

Çağdaş rəqəmsal mediada müşahidə etdiyimiz müxtəlif tip akronimlərin geniş yayılması, bu linqvistik hadisənin daha dəqiq və ətraflı tədqiqini zəruri edir. Hazırda müxtəlif tip abreviaturlar arasında akronimlər xüsusi yer tutur. Akronimiya hadisəsinin linqvistik xüsusiyyətlərinin lazımi səviyyədə tədqiqata cəlb edilməməsi, onu leksik aspektdən araşdırılmasına marağı artırır.

Akronim, söz birləşməsinin baş hərflərindən (OTAN, SNCF, Unicef) və ya bir neçə hərf və ya hecalardan (modem, radar, Benelux, Afnor) ibarət, hecalara bölünərək tələffüz olunan sözlərə deyilir [3].

Tədqiqatımızın obyektini rəqəmsal gündəlik mətbuatdan və elektron lüğətlərdən seçilmiş 200 yaxın akronimlərdir. Müasir media sahəsində akronimlərin mütəmadi istifadəsinə baxmayaraq, məlumdur ki, latın dilində ilk abreviatur IV-cü əsrə aiddir. Bu, latın dilindən "Nazarenli İsa Yəhudilərin padşahı"dır kimi tərcümə olunan "*Jesus Nazarenus, Rex Iudæorum*" ifadəsinin İNRİ abreviatur-akronimidir.

İxtisar və akronimlərin yaranması tarixinə nəzər saldıqda, onların qədim abidə, medal və əlyazmalarda abreviatur işarəsi kimi istifadə edilən ilk hərflər olduğunu öyrənmiş oluruq [2, s.38]. Romalılar *litterae singulae* (qısaca *siglae*) adlandırdıqları *sigles* sözü fransız dilinin elmi ədəbiyyatında mütəmadi işlənir. Fransız qrammatisti Moris Qrevisə görə, qənaət prinsipinə əsaslanan danışq dil, uzun sözlərin qısdılmasına meyillidir [1, s.67]. Qrevis bu prosesi tək cə dəbli bir tendensiya kimi deyil, həm də leksik yaradıcılığın müstəqil bir növü hesab edir.

Tədqiqatımızın əsas məqsədi, rəqəmsal mediada mütəmadi rast gəlinən akronimlərin formalaşması, onların diskursda işlənilməsi və leksikləşməsinə həsr edilmişdir. Sırr deyil ki, uzun müddət akronimlər digər ixtisar formaları ilə bərabər fransız leksikasında neologizmlərlə birlikdə törəmə sözlər üçün əsas olmuşdur. Rəqəmsal mediadan seçilmiş bir neçə nümunə təqdim edirik: Smic/smicard, TGV/TGViste, OPA/opéable.

Rəqəmsal informasiya vasitələrində ən çox rast gəlinən akronimləri üç qrupa bölmək mümkündür. Birinci qrupa, assosiasiya, qurum və şirkətlərin adlarını ifadə edən akronimlər daxildir. Bu qrupa aid olan akronimlər geniş ictimaiyyətə yaxşı məlum olduğundan media səhifələrində onların açılışı təqdim olunmur. Bunların arasında BNP Paris-Bas (Paris Dövlət Bankı), ONU (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı), AOC (Appellation d'Origine Controlée), BCBG (Bon şik, bon janr-dəbdəbə) kimi akronimləri qeyd etmək olar. İkinci qrupa fransız dilində ekvivalenti olmayan beynəlxalq akronimləri aid etmək mümkündür. Çox vaxt bu akronimlər ingilis dilində istifadə olunaraq fransız dilində də eyni formada işlənir. Məsələn: PC – fərdi kompüter, NASA – Milli aviasiya və kosmos idarəsi, VIP – çox vacib şəxs, və ya sosial şəbəkələrdə ünsiyyət üçün tipik abreviaturlar hesab edilir. Məsələn: lol – yüksək səslə gülmək. Və nəhayət, üçüncü qrupa daxil olan akronimlər, əsasən beynəlxalq səviyyədə ingilis dilində istifadə olunan, lakin fransız dilinə tərcümə olunaraq ekvivalentə malik olan akronimlərdir. Nümunə kimi Avropa İttifaqının qurumları və ya təşkilatlarının müvafiq adlarını çəkmək mümkündür. Məsələn: fransızca, Communauté européenne du Charbon et de l'acier CECA (Avropa Kömür və Polad Təşkilatı), ingilis dilində: ECSC kimi qəbul olunub. Bəzi dillər ingilis akronimlərindən KİV-də geniş istifadə edirlər. Digər nümunə: WTO (Dünya Ticarət Təşkilatı), ingilis variantının istifadəsinə üstünlük verilir. Buna baxmayaraq, bu misal purist meyllərə malik fransız dilində nadir hallarda rast gəlinir. Belə ki, fransız dilində bir çox təşkilat adları adətən tərcümə olunur və rəqəmsal KİV-də fransız ekvivalentlərindən istifadə edilir, ÜTT (Dünya Ticarət Təşkilatı) fransız dilində OMC (World Trade Organization) qısaltması ilə tanınır. Eynilə, ingilis dilində

AIDS, fransızca SIDA (Qazanılmış immunçatışmazlıq sindromu) və ya fransızca DNT-nin ingilis dilində qisaltması – ADN kimi mütəmadi istifadə edilir.

Akronimlər, istər ümumi (PIB, NIP), istərsə də xüsusi isimlər (CIO, CILF) kimi, əsasən baş hərflərlə yazılır. Bəzi lüğətlərdə nöqtələrlə ayrılır və cəm şəkilli formasını qəbul edir (le sida, des ovnis, des cégepsm des modems, des bobos). Bu leksikləşmə prosesi dildə tədricən baş verir və qismən subyektiv xarakter daşıyır. Digər akronimlərə gəlincə, onlar xüsusi isimlər istisna olmaqla, kiçik hərflə (un radar, une sicav, un pacs) yazılır.

Fransız dilində akronimlərin cins kateqoriyası söz birləşməsinin ilk sözün qadın və ya kişi cinsinə aid olunması ilə müəyyənləşdirilir. Məsələn: interruption volontaire de grossesse → une I.V.G., syndrome d'immunodéficience acquise → le sida, (homme/femme) sans domicile fixe → un/une S.D.F., habitation à loyer modéré/modique → une H.L.M.

Müasir dünyada siyasi, iqtisadi, mədəni hadisələrin sürətlə baş verməsi yeni reallıqların yaranması ilə nəticələnir. Bir nə qədər çox yeni siyasi partiya və ya təşkilatlar yaradılsa, bir o qədər də yeni akronimlər meydana çıxır. Assosiasiya və təşkilatın populyarlığından asılı olaraq, bu və ya digər qurumu bildirən akronim gündəlik həyata öz yerini tutur, beləliklə də onun izah və ya deşifrə edilməsinə ehtiyac qalmır. Yeni reallıqlar mətbuatda neologizm, alınma söz, abreviatur və akronimlərin geniş yayılmasına gətirib çıxarır.

Qlobalaşan müasir dünyamızda rəqəmsal KİV-də abreviaturalardan istifadə “nitqdə qənaət prinsipi” ilə bağlıdır. İxtisarların necə nəzərə alınacağı ilə bağlı dilçilərin yekdil rəyi mövcud deyil. Bəzi dilçilər hesab edir ki, akronimlər yeni sözlərin yaranması vasitələrindən biridir. Digərləri isə onun ixtisar edilməmiş sözdən törəməsi və emosional məzmun daşdığı fikirindədirlər. Apardığımız tədqiqatlar belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müasir rəqəmsal mediada akronimlərin istifadəsi daha çox qənaət prinsipi ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Grevisse Maurice. Le bon usage. 14e éd.; Bruxelles : De Boeck Duculot, 2007.
2. Littré Emile. Dictionnaire de la langue française. Paris : Gallimard, 1958.
3. <http://www.orthotypographie.fr/>
4. www.lemonde.fr
5. www.lefigaro.fr

İbrahimli Nərmin
Naxçıvan Dövlət Universiteti

TƏLƏBƏLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA ORİJİNAL DİALOQLARIN ROLU

Açar sözlər: *ingilis dili, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, autentik dialoq*

Keywords: *English, authentic dialogue, intercultural communication*

Ключевые слова: *английский язык, межкультурная коммуникация, аутентичный диалог*

Mədəniyyətlərarası səriştədə ünsiyyət qədər vacib hesab olunur və dil kurrikulumun ayrılmaz hissəsidir. Bu baxımdan ingilis dilinin uğurlu şəkildə öyrənilməsi ondan dəyərli istifadə etmək üçün hədəf mədəniyyətin başa düşülməsini tələb edir. Xarici mədəniyyəti başa düşmək üçün tələbələr ingilis dilində autentik dialoqlardan istifadə edərək əlaqəli şəkildə məlumatları paylaşmasına qoşulur, adətlər və ənənələr haqqında yeni biliklər, habelə digər ölkələrin mədəniyyətlərinin öz mədəniyyətləri ilə müqayisə etmək bacarığı qazanırlar.

Orijinal dialoqların rolu digər mədəniyyəti başa ülməsində daha aydın hiss olunur və bunun vasitəsilə digər dəyərləri, adət-ənənlər ilə öz mədəniyyətləri ilə müqayisə etmək bacarığına ehtiyac duyurlar. Bununla belə, son vaxtlar mədəni aspektin dil tədrisinə daxil edilməsi müəllimlər üçün çətin olmuşdur [7].

Yadda saxlamaq lazımdır ki, nitqin qarşılıqlı anlaşmada qurulmasında kommunikativ konsepsiyanın səmərəli istifadəsi üçün müəyyən şərtlər əsasında baş verir. Nitqin baş verməsində dəyişik

fikirlərin öyrənilməsi, müxtəlifliyin yaranması, orijinal dialoq mənzərəsini yarada bilir. [1; 4; 5]. Bu dialoqların məzmununa mədəniyyət, din, etnik mənsubiyyət, dil, milliyyət, cinsi oriyentasiya, sinif, yaş, əlillik, sağlamlıq fərqləri, coğrafi yer və bir çox başqa məlumatlar daxildir.

1. Mədəniyyətlərərsası ünsiyyətdə orijinal diloqların rolu

Mədəni müxtəliflik transsərhəd miqrasiya, milli və digər azlıqların fərqli mədəni kimliyə iddiası, qloballaşmanın mədəni təsirləri, bütün dünya regionları arasında artan qarşılıqlı asılılıq və informasiya sahəsində irəliləyişlər nəticəsində yaranan insan cəmiyyətinin mühüm şərtidir. Getdikcə daha çox insan “multikultural” normal şəraitdə yaşayır və öz çoxsaylı mədəni mənsubiyyətlərini idarə etməli olur [3; 4; 5]. Mədəniyyətlərərsası dialoqda orijinallığın qorunması sosial birliyi gücləndirir və davamlı inkişaf üçün əlverişli mühit yaratmağa kömək edir.

Bu baxımdan sosial və mədəni məsələlərlə bağlı orijinal dialoqların tətbiqi tələbələrdə gündəlik həyatında ictimai fəaliyyətlər haqqında məlumatlı olmağı təşviq edir. Baş verən sosial dəyişikliklərlə bağlı orijinal dialoqların mədəniyyətlərərsası ünsiyyətdəki rolunu qeyd çox vacibdir [2; 3; 4].

Beynəlxalq fəaliyyətlərdə tələbələrin orijinal dialoqlardan effektiv istifadəsi üçün əməkdaşlıq prosesini keçmək üçün onlar təcrübəyə malik olmalıdırlar [6; 7]. Orijinal dialoqlardan effektiv şəkildə istifadə etməyin dörd əsas komponentini özündə cəmləşdirilməlidir: özünüdərkətmə, balanslaşdırılmış fikirlər, özünütənzimləmə və münasibətdə şəffaflyq olmalıdır. Multikultural ünsiyyətlərdə autentik dialoq formal olaraq iki və ya daha çox insan arasında açıq mübadilə kimi müəyyən edilə bilər ki, qarşılıqlı məqsəd üzrə bir nəticəyə gəlmək üçün mövzuya dair müxtəlif perspektivləri araşdırmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Adams, M., & Bell, L. A. (Eds.). (2016). Teaching for Diversity and Social Justice. New York: Routledge.
2. Andrews, T. (2012). What is Social Constructionism? Grounded Theory Review, 11(1). Retrieved from <http://groundedtheoryreview.com/2012/06/01/what-is-social-constructionism/>
3. Bubbles, N.C., & Bruce, C.B. Theory and Research on Teaching as Dialogue. In V. Richardson (ed), Handbook of Research on Teaching, 4th Edn. Washington, DC: American Educational Research Association 2001. p. 1102-1121.
4. Habermas, Jürgen, “Discourse Ethics: Notes on a Program of Philosophical Justification”, Moral Consciousness and Communicative Action (MIT Press, Cambridge, 1990, p. 126.
5. Jabri, M., Adrian, A., & Boje, D. Reconsidering the Role of Conversations in Change Communication: A Contribution Based on Bakhtin, Journal of Organizational Change Management, 21, 6, 2008 p. 667-685.
6. Ravenscroft, A. (2011). Dialogue and Connectivism: A New Approach to Understanding and Promoting Dialogue Rich Networked Learning. The International Review of Research in Open and Distance Learning, Special Issue - Connectivism: Design and Delivery of Social Networked Learning, 12(3).
7. Kissau, SP, Algozzine, B, Yon, M (2012). Similar but different: The Beliefs of Foreign Language Teachers. Foreign Language Annals, 45(4), 580–598.

*İbrahimova Türkanə
Qərbi Kaspi Universiteti*

BRİTANİYA-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MEMUAR JANRI VƏ ONUN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *Britaniya memuar ədəbiyyatı, memuar ədəbiyyatı yazıçıları, tarix və tarixi hadisələr, yada salma, memorist*

Keywords: *British memoir literature, writers of memoir, history and reminiscence, memoirist*

Ключевые слова: *Британская мемуарная литература, мемуаристы, история и исторические события, воспоминание, мемуарист*

Brıyaniya ədəbiyyatında memuar ədəbiyyatının klassik nümunələri XIX əsrdə yaradılmış, XX əsrdə daha da inkişaf edərək janrın sonrakı inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Memuar janrının nəzəri əsaslarının tədqiqi rus, Azərbaycan və Avropa ədəbiyyatşünaslığında M.M.Baxtın,

Y.M.Lotmanın, L.Y.Qinzburqun, Q.Yelizavetinanın, N.A.Nikolinanın, Nailə Səmədovanın, Eyvaz Eminaliyevin araşdırmalarında xüsusi yer almışdır.

İngilis-amerikan ədəbiyyatının nəzəriyyəçilərindən olan Ceyms Olni memuar janrının spesifik xüsusiyyətlərindən danışarkən burada müəllif “mən”inin rolunu xüsusi olaraq diqqətə çatdırdı. Onun redaktorluğu ilə buraxılmış “Tərcümeyi-hal, Nəzəri və tənqidi esse” adlı məcmuədə janrın müəyyən cəhətləri təhlil edilmişdir [5, s 54].

Britaniya ədəbiyyatında memuar janrının tarixinin öyrənilməsinin fundamental araşdırıcısı amerikan alimi Ueyn Şumeykerdir. O, 1946-cı ildən Britaniya ədəbiyyatında memuar janrının öyrənilməsi ilə məşğul olmuş, 1954-cü ildə “İngilis tərcümeyi-halı” [4] əsərini nəşr etdirmişdir. Qeyd edək ki, XX əsrdə Böyük Britaniya ədəbiyyatında memuar janrının vəzifələri, xarakteri H.Uelsin və Q.Çesteronun əsərlərində ifadə olunmuşdur. XX əsrin 60-80-ci illərində ingilis tədqiqatçıları R.Paskalın “Avtobiografiyada dizayn və həqiqət” və Brayan Finninin “Daxili “mən”. XX əsrin Britaniya ədəbi tərcümeyi-halı” adlı əsərləri janrın Britaniya ədəbiyyatında inkişaf dinamikasını dolğun əks etdirmişdir.

Azərbaycanda çıxan ensiklopedik nəşrdə memuar ədəbiyyatı xatirə ədəbiyyatı kimi də təqdim olunmuşdur. Beləliklə, xatirə yaxud memuar ədəbiyyatının tarixi və spesifikasiyasına dair ensiklopedik məlumatda qeyd edilir ki, memuar “Avtobiografiya və səyahətnamə janrlarına çox yaxındır. Bu janrda (memuar janrında) yazılmış əsərlər tarixi mənbə kimi də qiymətlidir. Xatirə ədəbiyyatı (yaxud memuar ədəbiyyatı) Renessans dövründə yaranmış, ədəbi janr kimi 18-20-ci əsrlərdə formalaşmışdır. J.J.Russonun “Etiraf”ı, A.Gertsenin “Olmuşlar və düşüncələr”i, habelə M.Qorki, A.Lunaçarski, İ.Qrenburq, G.K.Jukov və başqalarının xatirələrini bu janrda yazılmış dəyərli əsərlərdir. C.Məmmədquluzadə, A.Şaiq, Y.V.Çəmənəmənli, Həmidə Məmmədquluzadə, H.Abbasov, Əziz Şərif və başqalarının xatirələri var [3, s.61].

Britaniya ədəbiyyatında memuar janrı üç komponenti – tarixi, ədəbi, antropoloji komponentləri özündə ehtiva edir. Ədəbi tərcümeyi-hal *tarixi, ədəbi və antropoloji* janrları birləşdirir.

Uilyam Kauperin 1766-cı ildə yazdığı “Uilyam Kauperin gənclik illərinin xatirələri” adlı Britaniya ədəbiyyatında memuar janrının ik nümünəsi David Nyumanın “Həyatım” (1777) adlı tərcümeyi-halı bu ənənənin populyar əsəri olmuşdur. Yeni ədəbi forma ilə David Nyuman özünün nəsr, poeziya və dramaturq kimi peşəkarlığını avtobiografik yolla diqqətə çatdırmışdır.

Tomas De Kvinsinin “Tiryəkdən istifadə edən ingilisin etirafları” əsəri ingilis ədəbiyyatında ilk dünyəvi ruhlu memuar nümunəsi kimi diqqəti çəkir. Uşaqlığın poetik təfəkkürün inkişafına mühüm rol oynadığı “Giriş”dən sonra De Kvinsinin tərcümeyi-halının birinci hissəsi olan “İlkin etiraf” hissəsində müəllif uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə gələcək taleyini təyin edən həyata baxışını əks etdirir. Sonrakı əsərlərində “Etirafların” davamı olan “Dərindən ah çəkdi” (1845) və “İngilisin poçt köçü” əsərlərində De Kvinsi təbiəti, zamanı, əzab-əziyyət və məhrumiyyətləri, ölümü əks etdirməklə fikirlərini bölüşür.

İlk dəfə 1821-ci ildə “London” jurnalında nəşr olunan “Tiryəkdən istifadə edən ingilisin etirafları” adlı əsərini De Kvinsi 1856-cı ildə yenidən işləmiş və təkmilləşdirilib nəşr etdirmişdir. Birinci şəxsin dili ilə qələmə alınmış bu memuar ədəbiyyatı oxucularda marağa səbəb olub, müəllifinə şöhrət qazandırmışdır. Bu əsər tiryəkin insanın həyatına mənfi təsirinə ifşasının ədəbi sübutu, tiryəkçinin təcrübəsini əks etdirən, iştirakçı və şahidi bir şəxsə birləşdirən “Etiraflar” müəllifi kimi De Kvinsinin yazıçı nüfuzunu artırmışdır. Burada bir ədəbi-tarixi faktı diqqətə çatdırmaq fikrindəyəm ki, tiryəkçinin düşdüyü bəlalı vəziyyət Azərbaycan ədəbiyyatında hələ XVI əsrdə özünü göstərmiş, əsrin qəzəl ustası Məhəmməd Füzulinin “Bəngü-badə” poemasında və şairin müasiri olmuş Məhəmməd Əmaninin “Tiryəkçi” mənzum hekayəsində tiryəkçinin düşdüyü vəziyyət real poetik əksini tapmışdır.

Britaniya ədəbiyyatında XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəllərində memuar janrının inkişafında Henri Rayder Haqqardın əsərləri də diqqətəlayiqdir. Onun vətənpərvərliyə söykənən publisistik və memuar ədəbiyyatı nümunələri vətən ədəbiyyatının bütün tərəflərini əhatə etmişdir. H.R.Haqqardın tənkiyəsi müxtəlif məzmun çalarları və mövzu istiqamətləri ilə seçilmişdir. Ədibin xatirələri və gündəlik qeydləri təkcə hadisələrin təsviri ilə deyil, düşüncə tərzinin əks etdirilməsi və baş verənləri interpretasiyası və qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Yazıçının memuar istiqamətli avtobiografik əsəri olan “Həyatımın günləri” materialların xarakterinə, müəllifin açıq mövqeyinə və ideya istiqamətlərinə görə, publisistikaya, dramatizminə və hadisələrin əksətdirilməsinə görə bədii ədəbiyyata yaxınlaşır. Yazıçının “Ser Henri Rayder Haqqardın gündəliyi” əsəri memuar janrının mükəmməl nümunəsidir.

Rus ədəbiyyatşünası N.N.Salyukova H.R.Haqqardın yaradıcılığının bu istiqamətini əks etdirərək yazır: “O, əsərlərində bir tərəfdən publisist, müstəmləkəçi, çinovnik, ictimai xadim, fermer, hüquqşünas, ölkə vətəndaşı kimi çıxış edir, digər tərəfdən öz şəxsi və ailə həyatının ayrı-ayrı epizodlarını, səyahətləri və dostları haqqında xatirələrini qələmə alır, zamanın ziddiyyətli məsələləri və kitabların müzakirələrində iştirak edirdi” [4, s.17]. H.R.Haqqardın xatirələri və gündəlik qeydləri tək-cə hadisələrin təsviri ilə deyil, düşüncə tərzinin əks etdirilməsi və baş verənləri interpretasiyası və qiymətləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətli idi.

Britaniya ədəbiyyatında XX əsrin əvvəlləri üçün xarakterik olan memuar nümunələri sırasında Edmunt Qossun “Ata və oğul” əsəri mühüm yer tutur.

XX əsrin 20-ci illərində Britaniya ədəbiyyatında memuar janrında yazılmış bir sıra psi-xoanalitik məzmunlu poetik əsərlər yaranmışdır. Bu əsərlər sırasında Robert Qreyzin 1929-cu ildə yazdığı polemik məzmunlu “Hər şeyə əlvida” əsəri mühüm yer tutur.

XX əsrdə Britaniya ədəbiyyatında tənqidi realizm ədəbi təmayülünün təmsilçisi olmuş Helbest Uelsin “Tərcümeyi-hal təcrübəsi” memuar janrında yazdığı əsəri onun müəllifini sosial-fəlsəfi və fantastik əsərlərin ustası kimi tanıtdırmışdır.

Ədibin 1920-ci ildə Sovet Rusiyasına səfəri ilə bağlı yazdığı “Rusiya duman içində” əsəri xatirə üslubunda yazılmışdır. Onun Sovet Rusiyasına səyahət illəri məlum olduğu kimi Sovet Rusiyasının ağır illəri idi. H.Uels xatirələrində keçmiş Sovet ölkəsində gördüklərini realist şəkildə qələmə alaraq, çar rejiminin acınacaqlı vəziyyətini, imperialist müharibəsini və hərbi blokadanı pisləyib tənqid atəşinə tutmuşdur.

XXI əsrin əvvəllərində Britaniyada memuar ədəbiyyatının ən maraqlı nümunələrindən biri Uinston Çörçill haqqında B.Conson tərəfindən yazılmış və 2014-ci ildə Böyük Britaniyada nəşr olunmuş “Çörçill faktoru: Bir insan tarixi necə yaradır” kitabında realist əksini tapmışdır. Müəllifin təqdim etdiyi tərcümeyi-halda “U.Çörçill güclü şəxsiyyət, gənclik illərində görünməmiş fiziki güc və cəsarət sahibi, yetkinlik illərində isə hökmran, nüfuzlu siyasətçi” [5, s.1010] kimi oxuculara təqdim olunur. Müəllif əsərdə U.Çörçillin jurnalistik və ədəbi fəaliyyətinə böyük diqqət yetirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Conson B. Çörçill faktoru: Bir insan tarixi necə yaradır. [Elektron resurs]. URL: https://royallib.com/read/JohnsonBoris/the_churchill_factor_how_one_man_made_history.html#204S0
2. Şumeyker Ueyn: English Autobiography. 1954. – 129.
3. Xatirə ədəbiyyatı – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. X cildə. X cild. Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 198.
4. Савлюкова Н.Н. Публицистическая и автобиографическая проза Генни Райдера Хаггарда : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. - Самара. 2011. - 20 с.
5. Караева Л.Б. Английская литературная автобиография: трансформация жанра в XX веке: Монография. - Нальчик: Изд-во Полиграфсервис, 2009. - 276 с.

İsmaylova Pərvanə
Azərbaycan Dillər Universiteti

AFRİKALI – AMERİKALILAR VƏ ELM

Açar sözlər: *Afrikalı-amerikalılar, qaradərili amerikalılar, patent, raket sistemləri, fərdi kompüterlər*

Keywords: *African-americans, black americans, patents, missile systems, personal computers*

Ключевые слова: *Африканские-американцы, чернокожие американцы, патенты, ракетные системы, персональные компьютеры*

Afrikalı-amerikalılar nəinki tarixdə eləcə də elm sahəsində özlərini məhsuldar göstərmişlər. Bir çox afrikalı-amerikalılar tarix boyu yaşadıkları tarixdən əldə etdikləri nailiyyətlərə əsaslanaraq və bu kimi təcrübələrdən təsirlənərək öz yaradıcılıqlarını nümayiş etdirmişlər. Belə ki, onların müəllifi olduqları hekayələrdə, şeirlərdə və esselərdə öz tarixlərini, zaman zaman köləliklə mübarizə apararaq dəyişib

inteqrasiya etdiklərini görmək olur. Danılmaz faktdır ki, afrika-amerika ədəbiyyatı amerika ədəbiyyatında əsas janrdır. Məşhur nümunələr arasında Langston Hughes, James Baldwin, Richard Wright, Zora Neale Hurston, Ralph Ellison, Nobel mükafatı laureatı Toni Morrison və Maya Angelou kimi ədiblər var.

Afrikalı-amerikalılar hətta öz bilik və bacarıqları nəticəsində bir çox sahələrdə də özlərini sınınamış olublar. Belə ki, kəşf etdikləri çox sayda cihazlar və digər ixtiralarla elmə öz töhfələrini vermişdilər. Afrikalı-amerikalı Norbert Rillieux şəkər qamışı suyunun ağ şəkər kristallarına çevrilməsi üçün xüsusi texnika yaratmışdır. Lakin tarix göstərir ki, kölə olmuş afrikalı-amerikalı olan ixtiraçıların əksəriyyəti naməlum olaraq qalır [1, s.149].

Tarixdə 1913-cü ilə qədər 1000-dən çox ixtira afrikalı-amerikalılar tərəfindən patentləşdirilmişdir. Ən diqqətə layiq ixtiraçılar arasında ayaqqabı kütləsi istehsal edən, ilk maşın hazırlayan Jan Matzelliger və buxar mühərrikləri üçün avtomatik yağlama cihazları kəşf edən Elijah McCoy da adları yer alır. Granville Woods, elektrik dəmir yolu sistemlərini inkişaf etdirmək üçün 35 patent əldə etmiş, o cümlədən Garrett A. Morgan ilk avtomatik siqnalını və qaz maskasını hazırlamışdır. Daha son ixtiraçılara, yük maşınlarında və qatarlarda qida daşınması üçün daşınan soyuducu qurğu kəşf edən Frederick McKinley Jones aiddir. Lloyd Quarterman, atom bombasının (Manhetten Layihəsi) yaradılması üzərində altı afrikalı-amerikalı elm adamları ilə birlikdə işləmişdir. Digər bir neçə diqqətəlayiq nümunəyə Daniel Hale Williams tərəfindən icra olunan ilk uğurlu açıq ürək əməliyyatı və Frederick McKinley Jones tərəfindən patentləşdirilmiş kondisioner daxildir [2, s.9].

Mark Dean, bütün fərdi kompüterlərin əsas götürüldüyü doqquz patəntdən üçünün sahibidir. Daha çox fərdi kompüterlərin təkmilləşdirilməsinə hazırda töhfə verənlərə Otis Boykin daxildir. Onun kəşfləri içərisində idarə olunan raket sistemləri və kompüterlər kimi tətbiqlərdə istifadə olunan elektrik komponentlərinin istehsalı üçün bir neçə yeni üsul istifadə edilmişdir.

1947-ci ilin sonlarında 65 yaşdan yuxarı afrikalı-amerikalıların təxminən üçdə biri öz adlarını və soyadlarını yazıb oxuya bilmirdilər. 1969-cu ilə qədər, ənənəvi olaraq təyin olunduğu kimi, savadsızlıq daha çox gənc afrikalı-amerikalıların arasından aradan qaldırılmışdır.

Araşdırmalarımızın nəticələrinə görə 1998-ci ilə qədər 25-29 yaşlarında olan afrikalı-amerikalıların 89%-i orta məktəb təhsili olmaqla, asiyalılardan az, ispanlardan çox olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, bir çox kolleclərə qəbulda və qiymətləndirmələrdə afrikalı-amerikalılar tarixən ağ dərəcələrdən geri qalmışdılar.

Beləliklə, son dövrlərdə təhsilə maraqların artması nəticəsində, afrikalı-amerikalılar tibb (Keith L.Black), riyaziyyat (Banyaga, Augustin), astrofizika (George Robert Carruthers) və kompüter elmləri (Mark E. Dean) sahəsində bir sıra yeniliklərə imza atmışdılar.

Ədəbiyyat:

1. Christopher M. Richardson and Ralph E. Luker. (2014). Historical Dictionary of the Civil Rights Movement. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield. Second edition. 629 p.
2. U.S. Department of Energy. Black Contributors to Science and Energy Technology (Biographical sketch: Otis Boykin), U.S. Department Of Energy, Office of Public Affairs, U.S.Government Printing Office, Washington, D.C., 1979, pp. 8–9, DOE/OPA-0035(79).

İsmayılova Təranə
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

VERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL ÜNSİYYƏT VASİTƏLƏRİNİN KONKRET SİTUASIYALARDA ETİK-MƏDƏNİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *ünsiyyət, verbal və qeyri-verbal ünsiyyət, jest, mimika*

Keywords: *communication, verbal and non-verbal communication, gestures, facial expressions*

Ключевые слова: *общение, вербальное и невербальное общение, жесты, мимика*

Bizim bir şəxsiyyət kimi ən böyük uğurumuz bir-birimizlə ünsiyyət vasitəsi olan dildən səmərəli şəkildə istifadə edə bilməyimizdir. Ünsiyyət funksiyası dilin əsas funksiyasıdır, dilin digər

funksiyaları məhz bu funksiya əsasında baş verir. "Dilin insanlar arasında ən mühüm kommunikasiya vasitəsi" olması dilin ünsiyyət funksiyasının dilin mahiyyətini təşkil etməsinə sübutdur. Bu ünsiyyət verbal və qeyri verbal olaraq həyata keçirilir. Verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi bizim digər insanlarla iş həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə, maliyyə və şəxsi uğurlarda, eləcə də fiziki və psixoloji məsələlərdə qarşılıqlı əlaqəmizi formalaşdırır. Bizim səslərdən çox sözlərə əsaslanan dil bacarığımız bizi digər canlılar olan heyvanlardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Biz nəyisə yanlış edərkən o səhvləri verbal olaraq düzəldirik. Məsələn, etdiyimiz səhvə görə üzr istəyərkən bunu /I'm sorry// (Üzr istəyirəm) ifadəsi ilə bildirmək daha effektivdir. Robert M.Krauss 2002ci ildə "Sosial və Davranış elmləri" adlı beynəlxalq ensiklopediyasında idarə olunan "Verbal Kommunikasiya Psixologiyası" adlı məqaləsində demişdir: "İnsanın sağ qalması onun effektiv olaraq ünsiyyət yaratma bacarığından, bu ünsiyyəti necə yaratmasından və nə çatdırma bilməsindən asılıdır" [3, s.151]. Qeyri-verbal kommunikasiya mürəkkəb prosesdir və müxtəlif amillərlə ilk növbədə, şəxsiyyət amili ilə şərtlənir. Müəyyən edilmişdir ki, introvertlərə nisbətən ekstrovertlər qeyri-verbal kommunikasiyanın kodlarını daha dəqiq açıqlayırlar. Bu prosesdə gender fərqləri də önəmli rol oynayır. Məlum olduğu kimi qeyri-verbal kommunikasiyanın kodlarını qadınlar kişilərə nisbətən daha yaxşı oxuyurlar, lakin bununla belə, araşdırmalar göstərir ki, onlar qeyri-verbal siqnallardakı yalanı kişilərə nisbətən çox vaxtı dəqiq ayırd edə bilmirlər. Qadınları, görünür, öz hissləri asanlıqla aldadır. Məşhur bədən dili ekspertlərinin fikrincə qeyri-verbal kommunikasiya insanların bir-birinə ötürdükləri və qəbul etdikləri informasiyanın sözsüz şəkildə başa düşülməsi prosesidir [4, s.55].

Qeyri-verbal yolla baş verən bu ünsiyyəti ötürmək üçün lazım olan informasiyanın başa düşülməsi müxtəlif jestlər, bədən vəziyyəti, üz ifadələri, göz təması və s. nəticəsində mümkün olur. Jest hər bir danışığı müşayiət edir: jest işlənmə növünə və sayına görə danışan fərddən asılıdır, lakin geniş dərəcədə sosial qanunlarla ifadə edilir. İtalyanlar ingilis dilli xalqlara nisbətən daha çox jestlərdən istifadə edirlər. Bizim sivilizasiyada imtiyazlı, elit sinfə məxsus olan adamlar jesti çox az hallarda işlədirlər. Müəyyən dərəcədə fərdi jestlər ənənədən irəli gələn jestlərdir və müxtəlif kollektivlərdə müxtəlif şəkildə özünü göstərir. Vidalaşarkən biz əlimizin içini irəli uzadaraq yelləyirik, neopolitanlar isə əllərinin arxasını irəli uzadaraq yelləyirlər. Bəzi kollektivlərin jest dili vardır və onlar müəyyən münasibətlər zamanı nitq əvəzinə həmin jestlərdən istifadə edirlər. Belə jest dillərinə aşağı sinif neopolitanlar arasında trappist rahiblər (onlar sükut andı içiblər), qərb düzənliklərində yaşayan hindular arasında (o yerdə ki, müxtəlif dilli qəbilələr ticarət məqsədilə və ya müharibə şəraitində bir-biriləri ilə görüşürlər) və lal-kar adamların arasında rast gəlinir.

Üz ifadələri danışanın mövqeyini, emosiyalarını, niyyətlərini əks etdirən dinamik xüsusiyyətlərdir. Üz emosiyaların ifadəsi üçün əsas mənbədir. Şifahi danışmaq zamanı üz ifadələri davamlı olaraq dəyişir. Məsələn, gülümsəmə, qaşların çatılması, kinayəli gülüş və s. Belə qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrindən biri olan gülümsəmə, adətən, insanın xoşbəxt olduğunu göstərir, lakin araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, gülümsəmə əslində çox dərin mənalara ifadə edir. Belə ki, bəzi insanlar bir çox hallarda həyəcanlı, əsəbi olarkən, və yaxud ağlamaq istəyəndə bu hisslərinin digər insanlara məlum olmaması üçün bunu çox vaxt gülümsəyərək gizlətməyə çalışırlar. Bunun səbəbi isə onların özlərini başqalarına güclü göstərmək istəyidir. Qarşılıqlı ünsiyyətdə olan iki insandan biri digərinə gülümsəyirsə, bu ifadə dərhal qarşıdakı şəxs tərəfindən ona qayıdır, beləliklə, hər iki şəxs istəmədən olsa da bir-birinə gülümsəyir. Başqa sözlə, "bu hal baş verərkən bizim bunu başa düşüb-düşməməyimizdən asılı olmayaraq biz söhbət ediyimiz şəxsə gördüyümüz sifət ifadələrini yamsılayırıq" [5, s.70]. Bill Graham "How to sell yourself" adlı kitabında digər bir qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi haqqında belə bir fikir söyləmişdir: "Göz təması insanlara müsbət və ya mənfi xarakterli olmasından asılı olmayaraq çox güclü təsir edir". Ən yaxşı göz təması insanların gözlərinə dümdüz baxmaqdır, lakin bu baxışı uzunmüddət saxlamaq düzgün deyil, çünki bu zaman qarşıdakı şəxs özünü narahat hiss edə bilər. Həmçinin tez baxıb nəzərinizi çəkmək də düzgün deyil, əks halda qarşıdakı şəxsə özünüz barədə inamsız, yalançı kimi fikirlər formalaşdırma bilərsiniz.

Bir çox Avropa və Qərb ölkələrində bu salamlama vasitəsi ilə həm kişilər, həm də qadınlar bir-biri ilə ünsiyyət qururlar. Lakin bəzi ölkələrdə, məsələn müsəlman ölkələrində qadınlarla salamlaşarkən bu vasitədən istifadə etmək kobudluq hesab olunur. Bunun əvəzinə onlar başlarını sallamaqla salamlayırlar [5, s.41-42]. Bundan əlavə, bir çox Qərb mədəniyyətinə məxsus olan insanlar

bir-biri ilə görüşərkən bir-birinin əlini bərk sıxırlar, lakin Asiya və Latin Amerikası mədəniyyətlərində yumşaq, yüngül, uzunsürən əl sıxışması xarakterikdir. Ərəblər və hindlilərdə görüşərkən sol əldən istifadə etmək təhqir hesab olunur. Bunun səbəbi isə onların sol əllərini şəxsi gigiyena üçün istifadə etməsidir. Bəzi ölkələrdə insanlar görüşərkən əl sıxmaqdan başqa bir-birini öpür. Məsələn, Hindistan və Türkiyədə bir uşaq və ya bir gənc yaşca özündən böyük adamın əlindən öpür və hörmət əlaməti olaraq onu alnına qoyur. Yuxarıda bəhs etdiyimiz qeyr-verbal ünsiyyət vasitələrindən biri olan göz təması Amerika Birləşmiş Ştatlarında dürüstlük, diqqətlik kimi ifadə olunur, bunun əksinə isə Asiya, Orta Şərq sakinləri və yerli amerikalılarda göz təması insanların bir-biriləri ilə ünsiyyəti zamanı kobudluq və hörmətsizlik hesab olunur. Amerikalılar, adətən, uşağın başını sığallamaqla ona olan sevgi və qayğılarını nümayiş etdirirlər, lakin Asiya ölkələrinin mədəniyyətinə görə bu düzgün hesab olunmur, çünki onlarda baş bədənin müqəddəs hissəsi sayılır və ona xüsusi hörmət tələb olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abdulayev (Abdualla) K. Dilçiliyə sayahat. Dilçi olmayanlar üçün dilçilik. Bakı: 2010, 196 s.
2. Mills S. and Kadar D. Politeness and Culture. 2014, 153 p.
3. Matsumoto D. Culture and Nonverbal Behavior. 2006, 236 p.
4. Domagoj Lausic Communicating Effectively. Exploring Verbal and Nonverbal Behaviors. 2009, 94 p.

*Искендерли Марьям
Академия Государственного Управления При Президенте
Азербайджанской Республики*

ПОПУЛИЗМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Ключевые слова: *популизм, глобализация, дискурс*

Açar sözlər: *populizm, globallaşma, diskurs*

Key words: *populism, globalization, discourse*

Имеются убедительные доказательства того, что глобализация, воздействующая на культуру и идентичность, сыграла важную роль в усилении популистских движений.

Глобализация занимает видное место в дискуссиях о популизме. Особенно в своем варианте после 1990-х годов, международная экономическая интеграция, по-видимому, привела к внутренней дезинтеграции во многих странах, углубив разрыв между победителями и проигравшими в глобальной конкуренции. В этом нет ничего особенно удивительного с точки зрения экономической теории. Стандартная теория торговли довольно ясно говорит о резком перераспределительном эффекте свободной торговли, а макроэкономика открытой экономики уже давно борется с нестабильностью мировых финансовых рынков. Не менее показательна и экономическая история. Высшие точки глобализации в предыдущие эпохи также были отмечены негативной популистской реакцией.

Однако остаётся еще много открытых вопросов. Например, каковы механизмы, с помощью которых глобализация подпитывает популизм? Для ответа на этот вопрос требуется полностью конкретизированная модель политической экономии. Другой момент – глобализация – это не что-то одно: мы можем различать международную торговлю, международные финансы и, в частности, международные потоки рабочей силы. Как каждая из этих граней глобализации проявляется в политической системе? Также нельзя не отметить, что глобализация – не единственный экономический шок, вызывающий эффекты перераспределения или экономическую тревогу, и, возможно, даже не самый важный. Почему глобализация оказывает огромное влияние на политику по сравнению, скажем, с технологическими изменениями?

Популистский ответ до сих пор, похоже, принимал в основном правую форму. На первый взгляд, это удивительно, поскольку левые популистские движения с их перераспределительной экономической повесткой дня могли быть более очевидными бенефициарами эконо-

мических неурядиц. Почему вместо этого этим воспользовались этнонационалистические популисты? Также, в связи с предыдущим вопросом, какова роль культуры, ценностей и идентичности? Может быть, популизм коренится не в экономике, а в культурном разделении: социальные консерваторы и социал-либералы, традиционалисты и модернисты, националисты и космополиты, этнически однородные доминирующие сообщества и разного рода аутсайдеры?

Вопрос о противопоставлении экономики и культуры был источником разногласий в дискуссиях о популизме. Литература об экономических детерминантах популизма, в частности о глобализации, весьма обширна. В Соединенных Штатах культурный аргумент вращается вокруг сильного скрытого расизма в американском обществе. В Европе аргумент основывается на отвращении к иммигрантам-мусульманам и африканцам, которое долгое время было основой поддержки крайне правых партий, таких как Французский национальный фронт.

Israfilova Chinara
Baku Business University

DIALOGUE OF CULTURES AS A THEORETICAL PROBLEM

Keywords: *culture, dialogue, civilization, idea*

Açar sözlər: *mədəniyyət, dialoq, sivilizasiya, ideya*

Ключевые слова: *культура, диалог, цивилизация, идея*

"Dialogue of cultures" problem has acquired particular relevance in our days, in the era of increasing globalization of the world. The process of globalization inevitably draws cultures and local civilizations into world transnational network relations, financial, trade and information flows, promotes the spread of political, socio-economic and cultural models, and intensifies migration processes. Cultures and civilizations are becoming more and more exposed to external influences, the relationship between "one's own" and "alien", "other" fundamentally changes. Over the past century, the significance of the very concept of "dialogue" has steadily increased, its content has been significantly transformed, enriched with new meanings, from the initial interpretation of dialogue as an exchange of information to the idea of dialogue as a complex creative process of interaction between subjects, carriers of two different consciousnesses, different cultures, different value systems, different ideological positions.

In recent years, the concept of "dialogue" has taken almost a central place in the field of the humanities and in social life. The subjects of the dialogue are not only individuals, but also generations, ethnic groups, states, cultures and civilizations. Dialogue began to be seen as the most effective means of developing interpersonal, interethnic, interconfessional, intercivilizational relations, as a way to protect cultural diversity, achieve mutual understanding and prevent conflicts. Statement of the problem of "dialogue of cultures" is also important in that it emphasizes the role of the common cultural heritage of mankind, the interaction of cultures and civilizations in the world historical process and in the process of forming cultural and civilizational identity.

Dialogue, as a mechanism for the existence of culture, existed long before the appearance of its doctrine. But its realization at the theoretical level, the development of a culturological problem, occurred only in the 20th century. "Dialogue of cultures" can be considered one of the key concepts developed in cultural studies. The dialogic method is the result of common searches and common solutions, both in Russian and Western thought over the past hundred years.

It should be noted that along with the concept of "dialogue of cultures" in research works, as synonyms, one can find such phrases as "interaction of cultures", "continuity of cultures", "intercultural communication", as well as a number of definitions derived from them. In addition, we can find a number of terminological options through which dialogic situations are symbolically (metaphorically) demonstrated- "I and It", "I and You", "friend or foe / other", "East-West".

A deep disclosure of dialogism as a philosophical and cultural principle in Western European science was made by M. Buber. Buber's interpretation of dialogue is by no means epistemological or phenomenological. Dialogue is an ontological reality, the definition of which is meeting and coexistence, directed at each other and existing only in interaction. The initial concept of the concept of M. Buber is the concept of dialogue between I and You. This dialogue is the relationship of two equal beginnings. Buber proceeds from the fundamental duality of human existence and the world for man. "The world for man is dual in accordance with the duality of his position. The position of a person is dual in accordance with the duality of the basic words that he can pronounce. Basic words are not single words, but word pairs" [2, p.123].

Analyzing Buber's concept, we can draw the following conclusion: dialogue does not imply the desire to change the other, to judge him or to inspire him with his innocence. Such an attitude of hierarchy is alien to dialogue. Genuine dialogue presupposes a turn to the partner in all his truth, in all his being.

Parallel to the Western tradition of interpretation the concept of "dialogue of cultures" in domestic studies of culture, a unique direction is being formed, symbolized by the names of M.M. Bakhtin, Yu.M. Lotman, V.S. Bibler. Based on the axiom that "culture does not have its own territory", "culture needs unity" researchers come to the conclusion that the dialogic principle is the basis of its being. The dialogue of cultures is presented here primarily as a situation of understanding, "as a method of penetrating into an essentially different world", realized primarily through the text, "like any connected sign complex".

The idea of a "dialogue of cultures" or more precisely, the substantiation of the principle of dialogism in relations between cultures was developed in the works of M.M. Bakhtin, which received their expression and development in a number of his outstanding works.

In Bakhtin's concept, dialogue is interpreted as mutual understanding, and in this process each participant maintains his own opinion; dialogue is always development and interaction. It is always a union, not a decomposition. To exist means to communicate dialogically. Dialogue according to Bakhtin has the following consequences:

1. synthesis, merging different points of view into one general;
2. at a dialogical meeting of two cultures, they do not merge and do not mix, each retains its unity and open integrity, but are mutually enriched;
3. the dialogue leads to an understanding of the fundamental differences between the participants in the dialogue.

The idea of is – at its very source – the idea of the meaning of human existence. Man is always eventful. He is "on-himself", therefore, he always and completely exists only in his other ("I" ("You")). The form of such a dialogic being of a person is a product of culture [2, p. 229-232].

In conclusion, dialogue, as unity, is necessary for people to resist the forces of destruction. It requires admitting the existence of different ideological matrix, different type of thinking, that is, it requires to recognize the possibility of the existence of a different logic, a fundamentally different language. And only flexible, open mind is capable of perceiving differences. Otherwise, instead of a dialogue, you get a monologue or nothing. One of the main conditions for modern dialogue in the world of cultural diversity is to be heard by the other.

References:

1. Евдокимов А.Ю., Кузнецова Е.Н., Салихова Н.В. Культурно-исторические аспекты устойчивого развития // Тезисы IX Международной конференции по экологическому образованию «Региональная образовательная политика для устойчивого будущего». – Тверь: Золотая буква, 2003. – с. 77–80.
2. Евдокимов А.Ю. Постиндустриальное общество и постмодернизм: кризис цивилизации // Вопросы культурологии. Сборник научных трудов ГАСК. Выпуск VII. – М.: ГАСК, 2007. – с.45-53.
3. Миллер Т. Жизнь в окружающей среде /Пер. с англ. под ред. Г.А. Ягодина. – М.: Галактика, 1996. – 400 с.

4. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и типологии культуры // Избранные статьи в трех томах. – Т.1. – Таллинн, 1992.
5. Sikka S., Lori G. Beaman, “Multiculturalism and Religious Identity”, McGill-Queen's University Press; 1st edition, 2014, 416 p.
6. Wiewiorka M. 1998. Is Multiculturalism the Solution? – Ethnic and Racial Studies. Vol. 21(5), p. 881-910.

Kərimli Turan
Azərbaycan Dillər Universiteti

BRİTANIYA ƏDƏBİYYATINDA ŞƏRQ TARİXİNİN VƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN GÖRÜNƏN TƏRƏFLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: *Mətyu Arnold, Şərq, Kral Artur, kelt mədəniyyəti*

Key word: *Matthew Arnold, East, King Arthur, celtic culture*

Ключевые слова: *Мэтью Арнольд, Восток, король Артур, кельтская культура*

Son iki onillikdə Azərbaycanda nəşr olunan bir çox kitablarda feodal-cəngavərlik epoxasının məşhur sənət və yaradıcılıq nümunələri sırasında “Kral Artur və dəyirmi masa cəngavərləri” adlı kelt rəvayətlərinə dair fikir polemikasına rast gəlmək mümkündür. Monmautlu Cefrinin (Geoffrey of Monmouth, 1100 - 1154) 113-ci ildə latın dilində yazıb tamamladığı “Britaniya krallarının tarixi” (“*Historia Regum Britanniae*”) adlı əlyazmasına, eləcə də rus dilində nəşr olunan monoqrafik araşdırmalar əsasında fikir, mühakimələrin oxucu auditoriyasına təqdim olunması sözün həqiqi mənasında mədəniyyətlər və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin daha da intensiv inkişafı yoluna qədəm qoyduğundan xəbər verir. Lakin Azərbaycan oxucusuna daha aktual və maraqlı görünənə bilsən, bununla belə çoxlarına məlum olmayan ədəbiyyat faktında rast gəlmək mümkündür. İndi tarixi gerçəkliyin ədəbi əlaqələrə xidmət edən elementlərinin tədqiqat müstəvisindən kənar qalması bizi daha çox düşündürür. Bu günkü oxucu tarixən tədricən dəyişdirilən, özgələşdirilən reallıqları məhz daha etibarlı, elmi mənbə və məxəzlər üzərində qurulmasını müasir müqayisəli ədəbiyyatın etibarlı və mükəmməlliyinin əsas strategiyası kimi qəbul edir.

Ədəbiyyatşünas Nuranə Nuriyeva “Orta çağ Avropa ədəbiyyatında cəngavərlik romanları” adlı kitabında Kral Artur rəvayətlərinə xüsusi yer və diqqət ayırmışdır. O, bir sıra Britaniya tarixçi alimlərinin əsərlərinə istinad edərək Kral Arturun kimliyinin, qəhrəmanlıq və şücaətinin bədi inikasının, eləcə də tarixi gerçəkliyinin, bütövlükdə isə cəngavərlik romanlarının spesifikasiyası haqqında ciddi elmi mühakimələr bazasında bir növ özünün polemik fikir meydanında nəcətələrini oxucu ilə bölüşmüşdür.

Tədqiqatçı bir çox istinadlar əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmələri əfsanəvi cəngavər obrazı haqqında müəyyən təsəvvür yaratmışdır: “Kral Arturun real tarixi şəxsiyyət kimi mövcudluğu hələ təsdiqlənmədiyindən, belə güman edilir ki, o, kelt sərkərdələrinin biri olmuş, anqlo-sakson istilaslarına qarşı vuruşmuşdur. Artur haqqında anqlo-sakson mənbələri də məlumat vermir. Hətta Bedenin (Müqəddəs Bede (673-735) – tanınmış alim tarixçi) xırda tarixi təfərrüatlarla dolu olan xronikasında da bu haqda hər hansı bir məlumat yoxdur. Lakin 858-ci ildə salnaməçi Nennius öz xronikasında Arturu britlərin (britaniyalıların) məşhur hərbi sərkərdəsi (dux bellorum) kimi təqdim edir, onun anqlo-saksonlar və piktlər üzərindəki on iki qələbəsindən danışır [2, s.15].

Fakt zənginliyi, mühakimələrin təhkiyəsi və şərhlər Kral Arturun kelt sərkərdəsi və kelt ədəbiyyatının qəhrəman obrazı olduğu haqqında aydın təsəvvür yaradır. Lakin kral Arturun milli mənasubbiyyəti və kimliyinin daha dərin qatlarına enmək üçün Mətyu Arnoldun araşdırmalarından bəzi məqamları da diqqətə çatdırmaq istərdik. Əvvəla qeyd edək ki, dünya ədəbiyyatı tarixində Hun sərkərdəsi Atilla kimi, kral Arturun da Şərq əsilli komandan olması haqqında fərziyyələrin gerçəkliyi barədə arqument və hipotezalar onun da türk mənşəli olduğunu söyləməyə əsas verir. Artur adının hətta “ər” və “tur” sözlərinin açılışı “turanlı ər” (ərən, igid, döyüşçü) olduğu hipotezinin sübutu üçün fakt kimi gətirilir. Eləcə də kral Arturun ən yaxın silahdaşı Merlinin tarixin sonrakı mərhələlə-

rində dəyişdirildiyi də məlum olur. “Kelt mifləri və əfsanələri” adlı monumental araşdırmanın müəllifi Çarlz Skvayer yazır: “Artur silsiləsinin Zevsi Mərddindir (Myrddin) o, norman – fransız romanlarına “Merlin” (“Merlen”) kimi ötürülmüşdür. “Clas Myrddin” triadasından öyrəndiyimiz kimi Britaniyada ilk məskunlaşmadan əvvəlki adının “Mərddinin çəpərə salınmış ərazisi” (“Myrddin’s Enclosure”) olmuşdur [6, s.323].

Bəs bu Mərddin kim olmuşdur? Adını yuxarıda qeyd etdiyimiz müəllifin öz dili ilə onun kimliyinə aydınlıq gətirək. Əvvəla, yuxarıda adını çəkdiyimiz monoqrafiyanın “Britaniya adalarının mifologiyası” adlı son bölməsində ingilis dilində verilən “Myrddin” şəxs adının tələffüzü [mərddin] yəni Mərddin kimi diqqətə çatdırılıb, eləcə də kitabın indeks bölməsində qeyd olunan “Merlin” [6, s.324, 325, 339, 361, 364] adının verildiyi səhifələrdə onun “Məriddin” (“Myrddin”) olduğu göstərilmişdir.

Monoqrafiya müəllifinin Britaniya ölkəsinin ilk adının belə “Mərddinin hasara aldığı torpağı” (“Myrddin’s enclosure”) kimi tanıdığına “Clas Myrddin” adlı triadasından (üç cildliyindən) öyrəndiyini qeyd etməsi istər-istəməz qədim Britaniyanın görünməyən tarixi gizlinləri haqqında tarixi həqiqətləri aşayan edir.

Ədəbiyyatşünas Bəxtiyar Tuncay Şərq xalqları arasında misilsiz şücaəti və özünəməxsus imici ilə tarixin yaddaşında iz qoyan sarmat tayfalarının tarixinə ekskurs edərək yazır: “Azərbaycandan iskitlər tərəfindən köçə zorlanan və Şimali Qafqaz ərazisində məskunlaşan sarmatlar hunlar tərəfindən darmadağın edildikdən sonra bir neçə istiqamətə yayılmışdılar. Bunların bir hissəsi Qazaxistan ərazisinə köçərək qazax xalqının etnogenezində yaxından iştirak etmiş, digər hissəsi isə Fransa və İspaniyaya mühacirət edərək uzun müddət bu ərazidə hakimlik etmişdir. Üçüncü qrup isə Britaniya istiqamətinə yürüş edərək orada Britaniya dövlətçiliyi və ilk kral sülaləsinin əsasını qoymuşdur. İngilis mənbələrinə görə, Britaniyanın ilk əfsanəvi kralı Kamelot şəhər – dövlətinin və kral sülaləsinin əsasını qoyan ser Artur sarmat olmuşdur. O, öldükdən sonra əsl türk kimi dəfn edilmiş və məzarının üzərində böyük bir kurqan ucaldılmışdır” [3, s.156].

Azərbaycanlı mifoloq Mirəli Seyidov kimi sonrakı onilliklərdə imzasını tanıtdıran Tuncay Bəxtiyar və digər tədqiqatçılar Azərbaycan ərazisində və Azərbaycan xalqının etnogenezində hun, iskit tayfaları kimi sarmat (türk) tayfasının da Azərbaycan türklərinin etnik tərkibinə daxil olduğu haqqında mühakimə və hipotezaların irəli sürmüşdür.

Artur şəxsiyyətinə və obrazına gəlincə, Mətyu Arnold tədqiqatçıların mühakiməsinə istinadən yazırdı: “Mən altıncı əsrdən onuncu əsrdək uels bardlarının toplularına açıb baxıram. Taliesin ən köhnə bardlardan biridir” [4, s.27].

Sonra sözünə davam edərək alim qeyd edirdi ki: “Taliesin adlı bir şairin” Annvinin qənimətləri” (“Spoils of Annwn”) adlı qəribə bir şeirində altıncı əsrdə Artur haqqında mifoloji hekayətlərin mövcudluğuna işarə edir [4, s.27].

Araşdırmanın ən yeni və maraqlı məqamlarından biri də Mətyu Arnoldun Artur və dəyirmi masa arxasında onun on iki cəngavərinin bir ildə iki ayı simvolik mənə ifadəçisi kimi təqdim etməsidir [4, s.37].

Yuxarıda qeyd edilən Kral Arturun əfsanələrində onun anqlo-saksonlara qarşı apardığı on iki döyüş səhnəsinin də on iki cəngavərin simvolikasında da belə bir assosiasyanın mövcudluğundan xəbər verir. Eləcə də dünya xalqlarının dastanlarında, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da belə bir rəqəmin ilin on iki ayı əsasında qurulduğunu düşünməyə iz açır.

Mətyu Arnold kelt dilləri ailəsinə mənsub olan kimmer və qallara xas səciyyəvi xüsusiyyətləri diqqətə çatdırmazdan əvvəl dünyada məşhur ayrı-ayrı xalqların xarakterik cizgilərini özündə təcəssüm etdirən qədim İrland şeirini nümunə gətirmişdir.

Mətyu Arnold kelt dilləri ailəsinin kimmer, eləcə də, qal adlı hər iki qoluna uyğun gələn tərifini müəyyənləşdirməyə cəhd göstərmişdir [4, s.57]. Mətyu Arnoldun Kelt ədəbiyyatına dair tənqidi araşdırmasında ən çox diqqəti çəkən məsələlərdən biri onun kelt mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində Kiçik Asiya torpaqlarından qopub gələn və Kelt mədəniyyəti, ədəbiyyatı tarixində öz mədəniyyəti və ədəbiyyatının təmsilçisi kimi təsiri olduğunu şərh etməsidir.

Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni araşdırmaların aparılmasına təkan verən, rus və ingilisdilli mənbələr əsasında söylənmiş fikir və müddəaların rolu az olmamışdır. Filologiya elmləri doktoru Həmidə Əliyevanın “Qərbi Avropa epik poeziyasında bədii universallıq və

spesifiklik (Qərbi Avropa – Yaxın Şərq paralelliyi əsasında)” adlı monoqrafik araşdırmasında söylənildiyi kimi “.....Qərbi Avropa mədəniyyətinin tarixi onun formalaşmasına və təşəkkülünə bir-başına və dolayısı ilə təsir edən Yaxın Şərq mədəni elementləri ilə sıx bağlıdır və bu mədəni elementlərin üzə çıxarılması Şərq Qərb sivilizasiyalararası münasibətlərin çox mühüm bir hissəsinə işıq salır” [1, s.214].

Bu, bir tərəfdən, ingilis maarifçiliyi dövründə yaranmış və Britaniyanın imperiya yüksəlişi dövründə inkişaf etmiş sivilizasiyanın təbiəti və Şərq və Kelt mədəniyyətlərinin konsepsiyası haqqında fikirlərdən irəli gəlir. Digər tərəfdən, Kelt və Şərq mədəniyyətləri arasında mifik əlaqələr orta əsrlərdən bəri yerli İrlandiya və Qal mədəniyyətində müstəqil tarixə malik idi [5, s.129].

Bir tərəfdən bu əlaqə Şərq və Qərbin sivilizasiyanın təbiəti və konsepsiyaları haqqında ingilis maarifçiliyi müddətində yaranan ideyalardan bəhrələnib və Britaniya imperiyasının genişləndiyi dövrdə inkişaf etmişdir. İkinci bir tərəfdən isə Kelt və Şərq mədəniyyətinin arasında mifoloji əlaqələrin Orta əsrlər dövründən yerli irland və qal mədəniyyətinin müstəqil tarixi olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva H. Qərbi Avropa epik poeziyasında bədii universallıq və spesifiklik (Qərbi Avropa – Yaxın Şərq paralelliyi əsasında). Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, 230 s.
2. Nuriyeva, N.Orta əsr Avropa ədəbiyyatında cəngavərlik romanları / N.Nuriyeva. – Bakı: Mütərcim,– 2006,– 100 s.
3. Tuncay, B. Sakların tarixi, dili və ədəbiyyatı / B.Tuncay. – Bakı: Apostrof, – 2009, – 280 s.
4. Arnold, M. On the Study of Celtic Literature. Published by Global Grey / M.Arnold. – 2018, – 99 p.
5. Leerssen, J. Englishness, Ethnicity and Matthew Arnold// European Journal of English Studies. – Vol.10. – No.1. – April, 2006.
6. Squire, Ch. Celtic Myths and Legends / Ch.Squire. – Printed in the EC: Lomond Book, –2000, –450 p.

Kərimova Şəhla
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

SOSIAL-KULTURAL AMİLLƏRİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNƏ TƏSİR YOLLARI

Açar sözlər: *dil, alınma sözlər, yeni söz, sosial təsir, faktor*

Keywords: *language, borrowings, new word, social influence, factor*

Ключевые слова: *язык, усвоение слов, новое слово, социальное влияние, фактор*

Tarixi, coğrafi, siyasi, ictimai və mədəni faktorların təsirindən dünya dillərinin heç də hamısı eyni səviyyədə inkişaf etməmişdir. Həm ingilis dili, həm də Azərbaycan dili ədəbi dil səviyyəsinə çatmaq üçün digər xarici dillərlə mübarizə apararaq uzun tarixi inkişaf yolu keçmişlər. Coğrafi kəşflər (məs: çap texnologiyasının İngiltərəyə gətirilməsi), intibah və maarifləndirmə dövrlərinin təsiri, Orta ingilis dili dövründə dildə gedən sadələşdirmə prosesi, ingilis dilinin yayılması və eyni zamanda müxtəlif variantlarının (Amerika, Kanada, Yeni Zelandiya, Avstraliya) formalaşması, digər dillərlə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edib zənginləşməsi və nəticədə günümüzdə dünya dilinə çevrilməsi bu dilin inkişaf dinamikasının bariz nümunəsidir.

Müasir dövrdə dilçiləri maraqlandıran sullardan biri də dil-cəmiyyət-mədəniyyət əlaqələrinin dilin zənginləşməsinə təsir edən sosial-kultural amil kimi araşdırılmasıdır. Cəmiyyətin bütün sahələrinin inkişafı öz əksini dildə tapır və nəticədə də dinamik olan dilin lüğət tərkibi daim zənginləşir, çünki hər bir dilin lüğət tərkibi ictimai şüur və təfəkkürdə, elm və texnikada, mədəniyyət və incəsənətdə, sosial həyatda baş verən yeniliklərə qarşı kifayət qədər həssasdır.

Kulturoloji təsirə dilin fonetik sistemi, qrammatik strukturu və daha çox da leksik tərkibi məruz qalır. Çünki, "həyatda, cəmiyyətdə əmələ gələn hər bir yenilik, hər bir dəyişiklik ilk növbədə dilin lüğət tərkibinə öz təsirini göstərir. Lüğət tərkibi həm də dilin mənzərəsini əks etdirən, onun zənginliyini şərtləndirən əsas cəhətdir. Lüğət tərkibinin inkişafı eyni zamanda bütünlükdə dilin inki-

şafı deməkdir” [2, s.3]. "Dil daim cəmiyyətlə ayaqlaşmaq üçün dəyişilməlidir. Çünki insanlar öz həyat tərzi və işlərinə uyğun olan dildə danışmaq istəyirlər” [3, s.12]. Buna görə də müasir dövrdə dilin inkişafı “dil və siyasət”, “dil və iqtisadiyyat”, “dil və mədəniyyətlərarası əlaqələr”, “dil və informasiya texnologiyaları” kontekstində tədqiq olunur.

Alınma sözlərin dilə daxil olması müxtəlif dillərdə müxtəlif səbəblərdən (xalqın tarixi, istilalar, dövlətlərarası siyasi, ticari və mədəni münasibətlər, coğrafi məskunlaşma və s.) qaynaqlanır. Müasir dövrdə isə dillərin zənginləşməsi prosesində qloballaşma, elmi-texniki tərəqqi, siyasi-iqtisadi, mədəniyyətlərarası əlaqələr, kütləvi informasiya vasitələri, təhsil, və s. kimi ekstralingvistik amillər çox mühüm rol oynayır. Dilçilikdə ekstralingvistik amillərin təsiri altında formalaşan leksik təbəqə həm də milli-mədəni leksik təbəqə hesab olunur. Müasir dövrdə dildə təkcə yeni sözlərin yaranmasına deyil, həm də mövcud sözlərin yeni mənalar almasına, siyasi-iqtisadi, mədəni əlaqələrin sürətli inkişafı, dünyaya inteqrasiyaya, internetdən istifadə zəmin yaratmışdır. Xalqların dünya birliyinə inteqrasiyası dil əlaqələrinin çoxalmasına və dilə alınmaların daxil olmasına şərait yaradır. İngilis və Azərbaycan dillərinin tarixi inkişaf dinamikasının tədqiqi bu dillərin də təkmilləşməsində alınmaların xüsusi rolunu qeyd etməyə imkan verir.

Müəyyən tarixi dövrlə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilinə ərəb, fars, rus sözləri birbaşa daxil olduğu halda, Avropa mənşəli sözlər isə dilimizə bu günədək rus dili vasitəsilə dolayı yolla daxil olmuşdur. Müasir dövrdə isə beynəlxalq əməkdaşlıq sayəsində dilimiz ingilis dili ilə dolayı deyil, birbaşa kontaktda olur.

Son illərdə Azərbaycan dilinə çoxlu sayda yeni sözlər daxil olmuşdur. Məsələn: brifinq, monitoring, ombudsman, prioritet, referi (hakim), spiker, tolerantlıq, trafik, presentasiya, reyting, şarm, blender, datakart, dvd pleyer, sayt, veb-kamera, klipmeyker, xaker, bonus, holding, lizing, piling, texnopark, smart-kart tipli sayğac.

Müəyyən tarixi dövrlərdə ingilis dilinin leksik layını zənginləşdirən latın, fransız, skandinavya və s. mənşəli alınmalar mənşəyinə görə distribusiyaya edilmişdir (Alınma sözlər ingilis dilinin lüğət tərkibinin 70% ni təşkil edir: 41% fransız, 15% latın, 2% daniya, 1% holland, 10% digər dillər) [6].

Dünya dillərinin heç biri digər dillərdən söz alınması və mənimsənilməsi prosesindən kənar qalmasa da ingilis dili daha çox təsir edən dil rolunda çıxış etməkdə hələ də davam edir. Bəzən bu təsir o qədər güclü olur ki alınma sözlər hətta ana dilinin sözləri ilə paralel şəkildə işlənərək leksik paralellik yaradır. Məs: CV-tərcümeyi-hal; lingvistik-dilçilik; kulturologiya mədəniyyətsünaslıq və s.

Müxtəlif sistemli dillərin qarşılıqlı zənginləşməsi onların qarşılıqlı əlaqələrinin on klassik formalarından biridir. Geniş elmi mübadilələr, texniki nailiyyətlərin bəşəriyyətin ümumi malına çevrilməsi, xalqların ədəbiyyat və incəsənət sahəsində əlaqələri dillərin də qarşılıqlı əlaqələrinin yaranmasında və zənginləşməsində öz əksini tapır. Belə bir fakt da məlumdur ki, şərq roman dillərinin leksik tərkibinin təxminən üçdə bir hissəsini slavyan mənşəli sözlər təşkil edir, türk xalqlarının dilləri rus dilinin mədəniyyət, məişət, siyasi və hərbi leksikasının zənginləşməsində əhəmiyyətli yer tutur. İngilis dili lüğət fondunun 70%-ə qədərini başqa dillərdən alınmalar və beynəlmiləl sözlər təşkil edir. Digər tərəfdən, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi prosesi dildə mövcud olan sözlərin yeni mənalar əldə etməsi hesabına da baş verir. Məsələn, Azərbaycan dilində elçi (ATƏT sədrinin xüsusi elçisi), ev (alimlərin evi), rəqəmsal, elektron-poçt, sayt, mesaj; ingilis dilində email, keyboard, digital, online və s. kimi sözlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynayır.

Müasir dövrdə qloballaşma, siyasi-iqtisadi proseslər, mədəniyyətlərarası əlaqələr, elmi-texniki tərəqqi, media, informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları sosial-kultural amillər kimi dilin inkişafına və zənginləşməsinə təsir edir.

Ədəbiyyat:

1. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. М., 1976.-246 с.
2. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М., 1956.-235 с
3. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. М., Прогресс. 1977.-696 с. 37. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слова, 2000, 624 с.
4. Crystal D. English as a Global Language. 2nd edition. CUP, 2003, 212 p.
5. Emmitt, M., & Pollock, J. Language and Learning. 2nd edition. South Melbourne: Oxford University Press, 1997, 228 p.
6. Orwell G. Politics and the English language // World Cultural Heritage.

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРЫ ИММИГРАНТОВ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО В ГЕРМАНИИ

Ключевые слова: *Германия, культура, иммигрант, общество, транскультурализм*

Açar sözlər: *Almaniya, mədəniyyət, immiqrant, cəmiyyət, transkültürəlizm*

Keywords: *Germany, culture, immigrant, society, transculturalism*

В силу федеративного устройства Германии культура – основной пункт государственной самостоятельности 16 федеральных земель. Основным закон предоставляет федерации лишь незначительные компетенции в сфере культуры. Вот почему большинство культурных учреждений находятся в ведении земель и общин. Самостоятельность в сфере культуры привела к тому, что повсюду в землях возникли культурные центры. Культура – дело земель, так записано в основном законе [6, с.146]. Земли видят себя хранителями и покровителями федерализма в области культуры в Германии. Германский совет по делам культуры как политически независимое рабочее сообщество федеральных культурных объединений действует в масштабах всей страны.

В современное время в Германии проживают 16 миллионов мигрантов [1, с. 379]. Среди иностранцев крупнейшую группу образуют лица с турецким гражданством. Сильно представлены также итальянцы, мигранты из Сербии-Черногории, греки и поляки, за ними следуют хорваты, русские, боснийцы, украинцы, португальцы и испанцы. Все это указывает на то что в Германии сосуществует множество культур. Можно отметить что единой культуры в Германии нет. Говорить о Германии как «культурной нации» в современное время означает говорить о постоянно развивающемся, живом организме. Причиной тому является федеративные традиции страны, которая стала единым государством лишь в 1871 г. По сегодняшний день Германия сознательно придерживалась федеративных традиций и оставила культурный суверенитет за землями. Лишь в 1998 г. возникла должность уполномоченного по делам культуры и СМИ в ведомстве федерального канцлера.

В стране сосуществуют самые разные и противоположные течения в области театра, кино, музыки, изобразительного искусства и литературы. Этот феномен обозначается новым словом «постмигрантский». Иммигранты проживают во многих городах Германии, но особенно в Берлине. Это культурное многообразие делает Германию одной из лидирующих культурных наций в мире.

Иммигранты в Германии также делают успехи в различных сферах культуры. Своего рода ярким примером транскультурализма, считается проект «постмигрантского театра» турчанки по происхождению Шермина Лангхоффа на сцене берлинского Театра им. Максима Горького. Постановки театра адресованы молодой публике. В 2015 и 2016 гг. театр участвовал с пьесами «Common Ground» и «The Situation» на Берлинском театральном фестивале. Обе пьесы являются постановками израильского режиссера Яэля Ронена [5, с.144].

Также среди знаменитых иммигрантов можно отметить имя турецкого по происхождению режиссера Фатиха Акына, который получил «Золотой глобус» за свою кинодраму «На пределе». Он также знаменит фильмами «Головой об стену», «По ту сторону Босфора», «На краю рая», «Душевная кухня» и т.д. В своих фильмах он затрагивает щекотливые социальные проблемы современного общества. Материал для своих фильмов режиссер черпает из происходящего в собственной стране, где он рассказывает о жизни турок в Германии. Ярким примером этому может послужить его драма «Головой об стену».

Среди известных актеров иммигрантов можно назвать имена таких как Элиас М'Барек, Аднан Марал, Пегах Феридони, Арнел Таджи и многих других. Современные немецкоязычные писатели мигранты такие как Навид Кермани, Катя Петровская, Шерко Фатах, Нино Харатишвили, Саша Станишич, Феридун Займоглу, Алина Бронски известны книгами в ко-

torux они описывают жизнь за границей. Их творчество смогло затронуть и заинтересовать немецкого читателя что является редкостью в современном обществе.

Успехи иммигрантов можно заметить и в сфере музыки. К примеру, в поп-музыке самые разные интернациональные музыкальные стили (балканский бит, турецкий саунд, турецкий рок, американский хип-хоп) комбинируются с электронной музыкой, которая считается «типично немецким» феноменом.

В 2010-2015 гг. немецкое общество сделало ряд шагов в направлении подобного пост-миграционного мышления. На тот период Германия оказалось одной из тех стран, на которые пришелся главный удар миграционного кризиса, общество продемонстрировало «культуру гостеприимства и признания» (Willkommens- und Anerkennungskultur) – доброжелательность к прибывшим, готовность принять их в общество [4, с.199]. Эти качества составляют условие межкультурного диалога и активной межкультурной коммуникации, взаимное уважения, стремления к социальной сплоченности.

Вышеупомянутое свидетельствует тому что в основе германского общества лежит принцип плюрализма. Согласно нему, не может быть одного доминирующего культурного тренда, равно как и одного культурного центра, который бы подавлял остальные.

Литература:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2017.
2. Qafarova S. Avropada miqrasiya problemi: reallıqla həyata keçirilən tədbirlər arasındakı ziddiyyət. Strateji təhlil, say 3-4 (21-22), Bakı, 2017.
3. Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Xarici ölkələrdə mədəni fəaliyyətin təşkili. Bakı, 2008.
4. Бардин А.Л., Интеграция инокультурных мигрантов: перспективы интеркультурализма. Москва, 2018.
5. Факты о Германии. Внешняя политика, Общество, Наука, Экономика, Культура. Берлин, 2018.
6. Факты о Германии. Берлин, 2005.
7. Imperial Culture in Germany, 1871-1918 (European Studies). Matthew Jefferies, Jun 17, 2003.

Qocayeva Aytac
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ NƏQLİ CÜMLƏLƏRDƏ SÖZ SIRASININ SPESİFİKASI

Açar sözlər: *nəqli cümlə, söz sırası, qrammatik inversiya, stilistik inversiya, sintaktik məna, üslubi məna, mübtəda*

Keywords: *a declarative sentence, word order, grammatical inversion, stylistic inversion, syntactic meaning, stylistic meaning, subject*

Ключевые слова: *повествовательные предложения, порядок слов, грамматическая инверсия, стилистическая инверсия, синтаксическое значение, смысловое значение, подлежащее*

Hər bir dildə sözlərin cümlə əmələ gətirəcək tərzdə düzülməsinə cümlədə sözlərin sırası deyilir. Söz sırası sintaktik, üslubi və mənaca əhəmiyyətinə görə cümlə üzvlərinin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə növbələşməsi deməkdir. Cümlələrdə, söz birləşmələrində sözlər arasında sintaktik əlaqənin söz sırası ilə ifadə edilməsi lazım olan mənanı əldə etmək üçün sözləri düzgün, yerli-yerində işlətmək zərurəti vardır. Dildə morfoloji quruluş nə qədər zəngin olsa, söz sırası da bir o qədər sərbəst olar.

Müxtəlif sistemli dillərdə söz sırası əsasən fərqli olur. İngilis və Azərbaycan dilləri istər qrammatik quruluşuna, istərsə də mənsub olduqları dil ailəsi baxımından bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir.

Görkəmli Azərbaycan dilçisi O.İ. Musayev “İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası” adlı tədqiqat işi aparmış, bu iki dilin söz sırasını müəyyənləşdirərək fərqli cəhətləri göstərmişdir. Son illər bu mövzu bir sıra tədqiqatçıların da diqqətini cəlb edib. O.İ. Musayev “İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası”, Mədinə Hacıyeva “Söz sırası analitik ifadə vasitəsi

kimi” adlı məqaləsində söz sırasının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olmasından bəhs edir. O qeyd edir ki, cümlələrdə, söz birləşmələrində sözlər arasında sintaktik əlaqənin söz sırası ilə ifadə edilməsi lazım olan mənanı əldə etmək üçün sözləri düzgün, yerli-yerində işlətmək zərurəti yaradır [12].

Azərbaycan dili morfoloji quruluşuna görə zəngin olduğu üçün söz sırası sərbəstdir. Azərbaycan dilində belə birinci tərəfi isimlə, sifətlə, sayla, əvəzliklə, zərflə, feili sifətlə, ikinci tərəfi isim və isimləşmiş sözlərlə ifadə olunan belə birləşmələrdə söz sırasını dəyişmək olmaz. O, bu faktı belə birləşmələrdə söz sırasının sabit olması ilə dəyərləndirir, çünki bunlar analitik yolla, yəni xüsusi şəkilçi olmadan yaranır. Burada komponentlərin semantik əsasda sıralanması vacib olduğu üçün əsas rolü söz sırası oynayır. Məhz söz sırası belə birləşmələrin həm yaradıcısı, həm görüntüsüdür. Bu baxımdan söz sırası sintetik formalarla zəngin olan Azərbaycan dilindən fərqli olaraq analitik quruluşlu ingilis dilində həm söz birləşmələrinin, həm də cümlələrin formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Söz sırasının sabitlik və sərbəstlik məsələsi ismin qrammatik kateqoriyaları, xüsusilə, hal kateqoriyası ilə bağlıdır. İsmnin hal formaları zəif olan və ya olmayan dillərdə söz sırası sabitləşir, yəni söz sırası ismin hal kateqoriyasının funksiyasını daşımaları olur, artıq sözlər arasındakı qrammatik əlaqə söz sırası ilə ifadə olunur. Bu xüsusiyyət bütün analitik dillərdə mövcud olduğu kimi ingilis dilində də mövcuddur. Azərbaycan dili ingilis dili ilə müqayisədə hal kateqoriyasına görə zəngindir. Əgər ingilis dilində cəmi iki hal varsa, Azərbaycan dilində altı hal var. Sözsüz ki, bu səbəbdən Azərbaycan dilində söz sırası ingilis dili ilə müqayisədə daha sərbəstdir. O. Musayev bu barədə yazır: “Zira müasir ingilis dilində bir sıra hallarda eyni morfoloji formada işlənən mübtədə və vasitəsiz tamamlıq ancaq cümlədə tutduqları yerə görə fərqlənir [3, s.281]. Bunu belə anamaq olar ki, mübtədə ilə tamamlığın yerini dəyişsək məna itər. Müasir ingilis dilində söz sırası cümlə tərtib etmək vasitəsi olmaqla yanaşı iki əlavə funksiya yerinə yetirir: 1. sintaktik-semantik; 2. stilistik. İngilis dilinə xas olan xüsusiyyətlərdən biri cümlədəki sözlər arasındakı sintaktik əlaqənin söz sırası ilə ifadə edilməsidir. Bu sintaktik əlaqə söz birləşmələrinin komponentləri arasında da mövcuddur.

Bir sıra hallarda cümlədə mübtədə ilə vasitəsiz tamamlığın yerdəyişməsi həm cümlə üzvlərinin sintaktik funksiyasını, həm də cümlənin semantikasını dəyişir. Həm cümlədə, həm də söz birləşmələrində sözlər arasında sintaktik əlaqənin söz sırası ilə ifadə edilməsi lazım olan mənanı əldə etmək üçün sözləri düzgün, yerli-yerində işlətmək zərurəti yaradır. Belə olmadıqda cümlənin, söz birləşməsinin semantikasi dəyişir.

Söz sırasının sabitlik və sərbəstlik məsələsi ismin qrammatik kateqoriyaları, hal kateqoriyası ilə bağlıdır. İsmnin hal formaları zəif olan və ya olmayan dillərdə söz sırası sabitləşir, yəni söz sırası ismin hal kateqoriyasının funksiyasını daşımaları olur, artıq sözlər arasındakı qrammatik əlaqə söz sırası ilə ifadə olunur. Bu xüsusiyyət bütüün analitik dillərdə mövcud olduğu kimi ingilis dilində də mövcuddur. Azərbaycan dili ingilis dili ilə müqayisədə hal kateqoriyasına görə zəngindir. Əgər ingilis dilində cəmi iki hal varsa, Azərbaycan dilində altı hal var. Sözsüz ki, bu səbəbdən Azərbaycan dilində söz sırası ingilis dili ilə müqayisədə daha sərbəstdir. Azərbaycan dilində mübtədə ilə tamamlığın yerini dəyişdikdə məna dəyişmir. Ancaq ingilis dilində söz sırasının bu cür dəyişməsi cümlənin mənasının pozulmasına səbəb olur.

Azərbaycan dilində tamamlığın təsirlik halda işlənməsi onun sərbəst şəkildə mənasını dəyişmədən mübtədanın yerində işlənməsinə şərait yaradır. İngilis dilində isə, hal şəkilçiləri olmadığı üçün söz sırası sabitdir. Cümlə üzvlərinin yerini dəyişdikdə məna dəyişir.

İngilis dilində nəqli cümlədə söz sırası SPO prinsipinə əsaslanır. mübtədə - xəbər-tamamlıq

Azərbaycan dilində isə SOP şəklində təzahür edir. Azərbaycan dilində olan cümlələrinə söz sırası müəyyən qayda-qanuna tabe olur. Hər bir cümlə üzvü müəyyən sıra ilə digər üzvün yanında gəlir. 1) mübtədə - xəbər; 2) təyin – təyin olunan; 3) zərflilik – xəbər; 4) zərflilik – təyin; 5) tamamlıq – xəbər və s.

Cümlələr ünsiyyət növünə görə fərqləndiyi üçün cümlə mənasına görə də fərqlənir. Hər iki dildə ünsiyyət məqsədinə görə cümlənin dörd növü vardır. Həmin cümlə növlərinə aşağıdakılar aid edilir: nəqli, sual, əmr, nida. Bu növlərin hər biri söz sırasına görə fərqlidir.

İngilis dilində əmr, nida və sual cümlələrində söz sırası sabitdir. Nəqli cümlələr mübtədə və xəbərlə başlayır, sonra müvafiq olaraq ikinci dərəcəli üzvlər gəlir. Ancaq bəzən üslub xətrinə hər hansı bir cümlə üzvü mübtədanın və xəbərin önünə keçə bilər. Bu, ingilis dilində məntiqi vurğunun mübtədanın önünə düşməsindən irəli gəlir və bu cür fərqli söz sırası üslub fərqi yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, "Mütərcim, 2015, 376 s.
2. Kaushanskaya V. I., et al. A Grammar of the English language. Leningrad, 1973, 318 p.
3. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. Москва, Высшая школа, 1967, 298 p.
4. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1996, 387 s.
5. Musayev O.İ. İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası, Bakı: Azərtədrisnəşr, 1960. 82 s.
6. Musayev O.İ., E.İ.Hacıyev, Hüseynov A.R. "A Practical Grammar a of Contemporary English. Bakı, Qismət, 2009, 552 s.

Quliyeva Təranə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DİLXARİCİ AMİL KİMİ

Açar sözlər: *qloballaşma, ümumi dil, beynəlxalq, dil, mədəniyyət*

Keywords: *globalization, common language, international, language, culture*

Ключевые слова: *глобализация, общий язык, интернациональный, язык, культура*

Dünyanın müasir mənzərəsində qloballaşma cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edən proses olmaqla dünya əhalisinin vahid cəmiyyətdə fəaliyyət göstərməsi kimi izah edilir. Qloballaşma sosial-kulturoloji həyatdan məhəllilik prinsipinin itməsi zamanı iqtisadi, siyasi, informasiya və mədəniyyət sahəsində özünü büruzə verən mürəkkəb bir prosesdir [4, s.241].

Qloballaşmanın təsiri nəticəsində ingilis və Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə digər dillərdən iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət, gündəlik həyat tərz, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlı sözlər daxil olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, digər dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsində ingilis dilinin təsiri və qeyd olunan sahələrə aid ingilis dilindən alınmalar xüsusilə üstünlük təşkil edir. Siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin, yeni texnika və texnologiyaların qlobal xarakter alması müəyyən bir dilin işlənmə arealını genişləndirərək qlobal dilə çevrilməsinə səbəb olur.

Qlobal və ya beynəlxalq ingilis dili Britaniya ingiliscəsindən fərqlənir.

İngilis dilinin Okeaniyadan Avropaya, Afrikadan Amerikaya qədər ünsiyyət vasitəsi kimi sürətlə yayılması müsbət hal hesab olunsa da, bu proses nəticəsində dilin dialekt və variantlarının artması ilə ayrı-ayrı anlaşılmaz qruplara ayrılması və bununla da dilin normalarına riayət olunmaması dilçilər tərəfindən mənfi hal kimi dəyərləndirilir. Böyük Britaniya dilçisi D.Kristala görə ingilis dilinin yayılması prosesi o qədər geniş vüsət alıb ki, artıq onun idarə olunması qeyri-mümkündür. Dilin müstəmləkə ölkələrdə qadağan edilməsi ingilis dilinin qloballaşmasının qarşısını ala bilər [2]. D.Kristalin fikrincə, hər hansı bir dilin qloballaşması, ilk növbədə bu dildə danışan insanların sayından asılıdır. Qloballaşma dünyada qlobal dilə çevrilmək hər şeydən əvvəl iqtisadi, texniki və mədəni üstünlüyü olan dilə məxsusdur. Üstün bazaya sahib olmadan heç bir dil beynəlxalq ünsiyyət sahəsində yüksək nailiyyət əldə edə bilməz [2].

Müasir dövrdə ingilis dili heç bir maneə olmadan müxtəlif variantlar şəklində yayılaraq digər dillərə də təsir etməklə cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. D.Kristalın araşdırmalarına görə 1.100 milyard insan ingilis dilində danışsa da, ingilis dili bu qədər insanın yalnız dördüdə biri üçün ana dilidir. Digərləri isə onu fəaliyyət sahələrinə görə ikinci ana dili və ya əlavə xarici dil kimi mənimsəmişlər [2].

Qlobal dil qloballaşma prosesinin sürətlənməsində iştirak edir, çünki dil sosial əlaqələrin yaradılması üçün əsas vasitədir. İngilis dilinin variantları yerli mədəniyyətlərlə təmas əsasında fərqli sivilizasiyalara aid anlayış, davranış, ənənə, tarixi-mədəni realilər haqqında məlumatlarla ingilis dilini zənginləşdirdiyi və bu dilin eyni ədəbi dil variantlarının meydana gəlməsinə rəvac verdiyi kimi, eləcə də ingilis dilinin özü də əks istiqamətli təsirlərə yol açmaqdadır. V.M.Alpatov "qloballaşmanın (ana dili qeyri-ingilis dili olan) əksər insanların identiklik tələbatlarını pis ödəyə bildiyini

“qeyd edir və bunun son nəticədə “konfliktlər gətirib çıxara biləcəyini və bununla da ümumiyyətlə qloballaşma ideyasının effektivliyinə şübhə yarada biləcəyini vurğulayır” [2, s.11].

İngilis dilinin dünya əhalisi arasında yeganə ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsinin səbəbini D.Kristal coğrafi-tarixi və sosial-kulturoloji kontekstdə izah edir. Coğrafi tarixi kontekst ingilis dilinin dünya üzrə yayılmasını, XIX əsrdə bir çox yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrdə ingilis dilinin dövlət dili və ya ikinci ana dili elan edilməsini əhatə edir. Sosial-kulturoloji kontekst dünyada insanların ingilis dilindən hansı məqsədlərlə və gündəlik həyatın hansı sferalarında istifadə etdiyi və bir çox sahələrdə, hətta ingilis dilini bilmək kimi şərtədən asılı qaldıqları ilə izah olunur. Burada ingilis dilinin qlobal dilə çevrilməsində 10 faktor qeyd edilir: siyasi, iqtisadi, mətbuat, elanlar, radio-televiziya yayımlanması, filmlər, pop musiqisi, beynəlxalq səyahətlər, təhsil və ünsiyyət [5, s.86].

Xalqımız tarix boyu ana dilimizin saflığını qoruyub saxlasa da, dövrün tələbi olan və beynəlxalq dil kimi qəbul edilən ingilis dili digər dünya dillərində olduğu kimi, bizim də nitq və mədəniyyətimizə təsirini göstərməkdədir. Qlobal aləmdə baş verən elmi-texniki tərəqqi, siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin inkişaf zərurəti ingilis dilinin mənimsənilməsinə ön plana çəkir. İngilis dilində reklamlar, qəzetlər, televiziya verilişləri, ən məşhur kinofilmlər həyat tərzimizə, məişətimizə təsirsiz qalmadığından gündəlik nitqimizdə ingilis dilindən alınma sözlərə tez-tez rast gəlirik.

Hazırda hər bir xalq milli və mənəvi irsini - ana dilini yad təsirlərdən qorumağa çalışır. Dil və mədəniyyət sıx əlaqədə inkişaf etdiyindən mədəni-ideoloji sahədə hər hansı bir dilin dominantlığı digər yerli milli xalqların mədəniyyət və ideoloji yasını təsir altına alaraq onu tədricən sıxışdırmağa başlayır. İngilis dilinin belə sürətlə yayılması başqa dillərdən istifadəni məhdudlaşdırır. Milli dilin işləkliyi azaldıqca milli mədəni inkişaf və mədəni informasiyanın həcmi də minimuma enir. Qloballaşan cəmiyyət bir tərəfdən mədəniyyətlərin bir-birinə qarşılıqlı meyl etməsinə, digər tərəfdən də hər bir qrupa özünü reallaşdırmasına imkan verir.

Qloballaşmanın təsiri ilə müxtəlif milli mədəniyyət nümunələri əsasında vahid, universal mədəniyyət yaranır. Ölkələrin tədricən vahid iqtisadi, sosial idarəetmə sistemində keçməklə milli xüsusiyyətlərdən və ənənələrdən imtina etməyə meyl göstərməsi dünyanın dil mənzərəsinə öz müsbət və mənfi təsirini göstərməkdədir. İKT-nin və İnternetin inkişafı nəticəsində virtual məkanda multidildən monodilə keçid prosesinin sürətlənməsi virtual məkanda zəif istifadə olunan dillərin işlənmə arealını minimuma endirir. Buna görə də virtual məkanda mədəni və dil müxtəlifliyinin qorunması istiqamətində çoxdilliliyin dəstəklənməsi və stimullaşdırılması məqsədlə BMT və YUNESKO tərəfindən bir sıra “xilasetmə tədbirləri” hazırlanaraq dövlətlərə, ictimai təşkilatlara tövsiyə olunmuşdur.

Qloballaşan dünyada Azərbaycan dilinin taleyi onun dövlət dili kimi inkişafından, dünya azərbaycanlılarının ümumünsiyyət vasitəsi kimi istifadə imkanlarının inkişafı istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü işlərin təşkilindən, ən başlıcası isə beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan dilinə marağın gücləndirilməsindən asılıdır. Müasir dövrdə dövlət səviyyəsində məqsədyönlü şəkildə yürüdülmən dil siyasəti beynəlxalq aləmdə dilimizin mövqeyinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı" Azərbaycanda dilçiliyin inkişaf etdirilməsi mexanizminin yaradılması, bu sahədə fundamental və tətbiqi araşdırmaların artırılmasının nəzərdə tutur. Çağdaş dünyada dilimizin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi, dünyada nüfuzunun yüksəlməsinin təmin olunması Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. М., 1976.-246 с.
2. Crystal D. English as a Global Language. 2nd edition. CUP, 2003, 212 p.
3. Emmitt, M., & Pollock, J. Language and Learning. 2nd edition. South Melbourne: Oxford University Press, 1997, 228 p.
4. Koonin A. English Lexicology. М.,-1940.-167 p. 50. Lilles J. The myth of Canadian English // English Today 2000, N 16.2 (62),
5. Orwell G. Politics and the English Language // World Cultural Heritage

İQTİSADI İNGİLİSDİLLİ İŞGÜZAR YAZIŞMALARDA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ İFADƏLƏR

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, işgüzar yazışma, sözlər, ifadələr*

Keywords: *economics, business correspondence, words, phrases*

Ключевые слова: *экономика, деловая переписка, слова, фразы*

İngilis dili kommersiya kommunikasiyasında əsas dildir. İşgüzar münasibətlərin effektiv və səmərəli qurulması üçün tərəflər arasında normativ qaydalara uyğun olaraq rəsmi-işgüzar sənədlərin tərtib edilməsi məqsəduyğundur. Kommunikativ münasibətlər qurulan zaman bir çox çətinliklər və problemlər ortaya çıxa bilər. Bu problemlər ünsiyyət qurmaq istədiyimiz insanlara fikrimizi necə dəqiq çatdıraraq uğur əldə etmək istəyi ilə bağlıdır. İstənilən şəraitdə düşünülmən fikirləri məzmunu uyğun söz və ifadələrdən istifadə edərək qarşı tərəfə düzgün çatdırılması önəmlidir. Yanlış anlaşılma çox zaman uğursuz və davam etməyən münasibətlərə gətirib çıxara bilər. Kommunikativ münasibətlərin qurulmasında informasiyanın düzgün ötürülməsi vacibdir. İnformasiya ötürməyin iki yolu vardır: danışmaq və yazı.

Danışmaq yolu kommunikasiyalar zamanı müəyyən əməkdaşlar arasında, əməkdaşlıq prinsiplərinə uyğun olaraq təşkil edilir.

Yazı yolu ilə müraciət rəsmi və ya qeyri-rəsmi iş məktubları ilə təmsil oluna bilər və əsasən də belə məktublar müasir dövrdə elektron poçt yazışmaları vasitəsilə həyata keçirilir.

Hər hansı bir informasiya ötürmə yolu müəyyən ardıcılıqla olmalıdır, və hər biri də özünə-məxsus risk daşıya bilər.

İşgüzar yazışma məktubları əsas mesajların müəyyən edilməsi ilə bağlı olmalıdır, onlar oxucuların diqqətini cəlb edəcək şəkildə təqdim edilməli, və daha çox oxumağa həvəsləndirmək məqsədilə tərtib edilməlidir. İşgüzar münasibətlərin qurulmasında müxtəlif fəaliyyət məsələlərinə dair məktublar tərtib edilir ki, onların da predmeti kimi sorğular, müraciətlər, bildirişlər, razılaşmalar, təsdiqlər, dəvətlər, təkliflər, rəylər və s. daxil ola bilər. İşgüzar tərəfdaşların münasibətlərinin qurulmasında düzgün yazılmış məktublar uğurlu biznesin inkişafını davam etdirməkdə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İngilisdilli iqtisadi yazışmalar zamanı normativ qaydalar əsasında tərtib olunan məktublarda bir çox rəsmi ifadə formaları və söz birləşmələrindən istifadə olunur, adətən, rəsmi məktublarda istifadə olunan “to confirm” sözü daha çox rast gəlinir. Məsələn,

I am writing to confirm our appointment on...,

This is to confirm next week's meeting at your offices...,

I would like to confirm the details of my order...,

Following our meeting yesterday...,

I would be grateful if you could confirm the following points...,

Please could you confirm the date of...? [3, s.7].

İqtisadi işgüzar məktublar daha çox alıcı və satıcı arasında tərtib edilir. Alıcı malın dəyərini, qiymətini, keyfiyyətini və s. haqqında informasiya almaq üçün satıcıya istək və təkliflərini bildirmək məqsədilə məktub göndərir. Çox zaman alıcı satıcıdan illustrasiyalı kataloqlar, qiymət listləri və mümkün olduqda isə onları maraqlandıra biləcək, tələb olunan standartlara məxsus malların nümunələrinin göndərilməsi üçün müraciət edirlər. Belə məktublarda əsasən aşağıda qeyd olunan ifadələrə rast gəlinir:

At what price (hansı qiymətə),

At the price of €10 (10 avro qiymətinə)

Deal in something (nəsə satmaq)

Quotation (1) qiymət, kurs; 2) təklif)

Quotation for goods (malın dəyəri, mala qoyulan təklif)

As far as possible (imkana uyğun, mümkün qədər)
In duplicate (iki nüsxədə)
Machine-tool (dəzgah)
To advertise (reklam etmək)
General catalogue (ümumi kataloq)
In connection with recent events (son hadisələrlə bağlı)
In connection with this (bununla əlaqədar olaraq)
We shall not fail to send (Biz göndərəməyi gecikdirməyəcəik)
To our regret - (təəssüflə)
To be unable to- (bacarmamaq) ve s. [1, s.82-84].

Effektiv yazılı ünsiyyət düzgün, qısa, cari mesajın ilkin qəbulediciyə, sonra isə təhrif edilmədən tələb olunan cavabı yaratmaq üçün digər alıcılara göndərilməsidir [2, s.41].

Göndərilən məktubları ünvana çatan zaman cavablandırmaq da xüsusi rol oynayır. Cavab olaraq işlədilən ifadələr müəyyən normativlər əsasında olur. Məsələn cavablandırarkən bu kimi ifadə və söz birləşmələrindən istifadə olunur:

We have received your letter of...,
We thank you for your letter of...,
In reply to your letter of...,
We are pleased to inform you that....

İşgüzar yazışmalar zamanı qurulan münasibətlərin davamlı olması üçün hər iki tərəflərin məsuliyyətli olması da mühüm rol oynayır. Cavab məktubların vaxtında və etiket normalarına uyğun yazılması partnyorun diqqətini cəlb edir və əməkdaşə qarşı zamanla güvən yaranmasına səbəb olur. İllərlə təsdiq olunduğu kimi, işgüzar əlaqələr güvən olmadan uzunmüddətli münasibətlərin, birlikdə iş birliyinin davam etməsinə əngəllik yaradar. Partnyorlar arasında yaranan güvənlik işgüzar münasibətlərdə iqtisadi bazarda qiymətlərlə müqayisədə fərqlilik yaratsa belə iş birliyinə əngəllik yaratmır, əksinə uzunmüddətli olur. Göndərilən məktublara məlumat vermək məqsədilə yazılan cavablar gecikdirilmədən vaxtında ünvana çatdırılması təmin edilərsə, bu onların işə məsuliyyətli yanaşmasını göstərir. Cavab olaraq yazılan məktublarda bəzi ifadələr işlədilir. Məsələn,

We are informing you that...
Let me inform you that...
It is important to us that...
We wish to draw up your attention to the fact that...
I am sorry that...
We apologize for...
To our great regret we must inform you that...

İngilisdilli iqtisadi işgüzar məktublarının yazılmalarında rəsmi-ışgüzar üsluba malik, məzmunu uyğun qısa, konkret, aydın,səlis dildə və eyni zamanda da inandırıcı məktub növlərindən istifadə edilməsi partnyorluq üçün əlverişli şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Израилевич Е.Е Деловая корреспонденция и документация на английском языке, 2000.
2. Fiona Talbot. How to Write Effective Business English, 2009
3. Whitmell C. Business Writing Essentials, 2014.

QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ DÜNYA XALQLARININ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİ

Acar sözlər: *dil, mədəniyyət, dilin formalaşması, alınma sözlər*

Keywords: *language, culture, language formation, borrowings*

Ключевые слова: *язык, культура, языковое образование, усвоение слов*

Dünya xalqlarının mədəniyyəti milli çərçivə ilə məhdudlaşmır, çünki beynəlxalq əlaqələrin təsiri ilə mədəniyyətlər bir-birinə təsir edir və bütün bu proseslər də hər bir xalqın dilində əks olunur. Dünya ədəbi dillərinin meydana gəlməsi, formalaşması, inkişaf edib zənginləşməsi mədəniyyətlə sıx bağlıdır. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi kommunikativ proseslərdə, insanın dil qabiliyyətləri nin formalaşmasında ifadə olunur. Mədəniyyətlərarası əlaqələr təkcə fərqli əlamət lərin və bacarıqların formalaşmasını ehtiva etmir, o həmçinin dil vasitəsilə digər mədəniyyətə daxil olmaqla şüuru zənginləşdirir.

Mədəniyyətin dərki dil vasitəsilə reallaşır. Maddi və mənəvi mədəniyyət dildə əks olunduğundan dil insanla ətraf aləm arasında əlaqələndirici vasitə rolunu oynayır. Mədəniyyət və dil onun mənsub olduğu xalqın milli sərvətidir. Mədəniyyətin dərki dil vasitəsilə reallaşır. İnsan mədəniyyəti dilsiz mövcud deyil [5, s.26].

Dil problemləri xalqların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə və bununla da dillərin zənginləşməsinə yol açır. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm amillərdən biri də mədəniyyətlərarası əlaqələrdir. Mədəniyyət insan fialiyətinin nəticəsidir. Mədəniyyət hər hansı bir cəmiyyəti, təşkilatı, qrupu xarakterizə edən ümumi münasibətlərin, dəyərlərin, məqsədlərin və ənənələrin toplusudur [6].

Dünya dilləri daim qarşılıqlı əlaqədədir ki, bu əlaqə onların inkişafında başlıca amil hesab olunur. "... saf və digər dillərə qarışmayan dil yoxdur və ola da bilməz" [4, 63]. "Dünyanın mədəniyyət xəritəsi özünəməxsus olub, müxtəlif xalqlarda fərqlənir. Buna coğrafiya, iqlim, tarix, sosial vəziyyət, adət-ənənələr, həyat tərzı və s. kimi amillər təsir edir. Dil bütün bunları özündə əks etdirir" [3, s.37].

Beynəlxalq münasibətlərin formalarından biri kimi mədəniyyətlərarası əlaqələri milli mənsubluğuna, din, dil, təhsil və sosial mənşəyinə görə bir-birindən fərqlənən qruplar arasındakı əlaqə kimi xarakterizə etmək olar. Lakin burada ümumi dil anlayışı eyni mədəniyyətə məxsus olmaq mənasını ifadə etmir. Amerika, İngiltərə, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və s. kimi ölkələrdə ingilis dilində danışılrsa da, hər birinin mədəniyyətində fərqli cəhətlər mövcuddur.

Digər sosial-mədəni amillər kimi mədəniyyətlərarası əlaqələrin də təsiri hər bir dilin lüğət tərkibində əks olunur. İngilis və Azərbaycan dilləri də bütün tarixi inkişaf dövründə belə əlaqələrin təsirinə məruz qalaraq lüğət tərkibini müxtəlif xalqların mədəniyyətinə aid leksik alınmalarla zənginləşdirmiş və bu proses zamanımızda da davam etməkdədir. Vaxtilə Anglo-Saksonların başqa german xalqları və latın dilli xalqlarla, daha sonra isə Roma İmperiyası dövründə romalılarla əlaqələri nəticəsində latın mənşəli sözlərin, xüsusilə də mətbəx və kulinariya ləvazimatları ilə bağlı sözlərin (cook-lat.coquus, dish-lar.discus, kitchen lat.cucina, fork-lat.forca və s.) qədim ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olmasına səbəb olmuşdur. Keltlərlə mədəni əlaqələrin genişlənməsi, xristianlığın ölkədə yayılması ilə xristian mədəniyyətinin təsiri ingilis dilində yeni anlayışların yaranması və yeni sözlərin alınması üçün tarixi zəmin yaratdı.

Daha sonra isə Amerikada, Asiyada, Afrikada müstəmləkələrin artması, bu ərazilərdə yaşayan xalqlarla mədəni və digər əlaqələrin qarşılıqlı genişlənməsi həmin xalqların dillərindən alınma sözlərlə ingilis dili və mədəniyyətini inkişaf etdirdi. XX-XXI əsrlərdə beynəlxalq münasibətlərin, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sürətli nəqliyyat vasitələrinin yaranması, ABŞ iqtisadiyyatının inkişafı ilə onun müxtəlif millətlərin və mədəniyyətlərin bircə mövcud olduğu bir ölkə kimi tanınması ingilis dilini mədəniyyətlərarası əlaqələrin dilinə çevirdi. İngilis dilinin dünya

dillərinə təsiri, həm də onun müxtəlif dillərdən alınmış yeni sözlərlə zənginləşməsi mədəniyyətlərarası əlaqələrin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. XX əsrdə ingilis dilinə dünya dillərindən xeyli sayda sözlər daxil olmuşdur: Məsələn, anorak, bikini, bistro, cappuccino, chuddies, espresso, latte, karaoke, karate, kung fu, lego, paparazzi, pizza, slalom, taekwon do, tamagotchi, walkman, yo-yo [6, s.8].

"Yer üzündə dünya xalqları bir-birilə çoxcəhətli əlaqələrə malik olduğuna görə onların dilləri də qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir göstərir və zənginləşdirir. Dilin lüğət tərkibinin inkişafı prosesi xalqın tarixi inkişafı ilə vəhdət bir-birini təşkil edir" [5, s.11]. Dil və cəmiyyətin müxtəlif münasibətlərində özünü göstərən və dilin inkişafına təsir edən ekstralingvistik amillər insan fəaliyyətinin və cəmiyyət tarixinin müəyyən məsələləri ilə əlaqədardır. Azərbaycanın coğrafi cəhətdən ticarət mərkəzi olması, Qərbi Avropa tacirlərinin inkişaf etməkdə olan dulusçuluq, ədviyyat, döymə sənəti üçün Azərbaycana gəlməsi ilə bağlı olaraq dilə yeni Avropa mənşəli sözlərin daxil olmasına şərait yaratdı. Xalqlar arasında yaranan iqtisadi və siyasi əlaqələrin meydana gəldiyi dövrdən dillər arasında da münasibətlər yaranmağa başlamışdır. Bu dillər müxtəlif vasitələrlə bir-birinin mədəniyyətinə, dilinə, həyat tərzinə təsir edir və onda öz izlərini qoymuşdur. Heç bir dil bu təsirdən, əlaqədən kənardə qala bilmir. Bu amilin mövcudluğu əsasında dünya dillərində dil əlaqəsi ənənəsi' yaranmışdır və bu ənənə bütün dillərdə mövcuddur [3, s.40].

Mədəniyyət sahəsində illərdən bəri formalaşmış əlaqələr daha da inkişaf etdirilir və genişləndirilir. Dillər arasındakı əlaqələrin dillərin inkişafında və öz növbəsində zənginləşməsində başlıca amillərdən biri kimi dəyərləndirilməsi dünya dillərinin daim kontaktda olması faktını da danılmaz edir. Müasir dövrdə labüd əticəsi olaraq immiqrantlar istənilən ölkəyə öz dil, ictimai-siyasi dəyişikliklərin din, mədəniyyət və başqa adətlərini gətirirlər. Azərbaycan ingilis dilinin ən yüksək səviyyədə tədris olunduğu ölkələrdən hesab olunur. Danılmaz faktdır ki, email chat, webpage, cool və s. gündəlik nitqimizdə tez-tez istifadə etdiyimiz ingilis sözləridir.

Digər tərəfdən müxtəlif xalqların mədəniyyətləri (geyimlər, kulinariya, bayramlar, adət-ənənələr, incəsənət, gündəlik həyat təzi və s.) bir-birinə təsir edərək yeni sözlərin istifadəsinə və bununla da dillərin zənginləşməsinə səbəb olur. Avropa mətbəxinə və geyim tərzinə aid dilimizdə çoxlu sözlər vardır: – mətbəxə aid sözlər - pudinq (puding), julyen (julienne), likör (liqueur), steyk (steak), kokteyl (coctail), viski (whisky), sendvic (sandwich), çizburqer (cheeseburger), çizkeyk (cheesecake), barmen (barman), və s. – geyimlərə aid sözlər - beret (beret), kapri (capris), brici (breeches), korset(corselet), mokasin (moccasin), pijama (pijamas), bandana (bandana) və s.

Mədəniyyətlərarası əlaqələr ingilis dilindən Azərbaycan dilinə çoxlu sayda yeni anlayış və sözlərin daxil olmasına səbəb olmuşdur. Həm gündəlik danışığ dilində, həm də mediada animasiya, otel, treyninq və s. kimi sözlər tez-tez istifadə olunur.

Dillərin qarşılıqlı zənginləşməsi mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayan tərcümə vasitəsilə də həyata keçirilir. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin müxtəlif dünya dillərinə tərcüməsi alınmaların dilə daxil olmasına səbəb olur. Bu mənada kalkalar xüsusilə qeyd olunmalıdır. Dildə yeni yaranan məfhumları ifadə etmək üçün dilin daxili imkanlarından istifadə edilərək yeni söz yaradılması və bu sözlərin xalq tərəfindən daha asan mənimsənilərək qəbul olunması və tətbiqi dilçilər tərəfindən dəfələrlə qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı söz kalka edilərkən də söz onu qəbul edən dilin materialları əsasında yaradılır. Son zamanlar ingilis dilində alman, fransız, latin, rus dillərindən, Azərbaycan dilində isə əsasən ingilis dilindən kalkalar qeyd edilir.

Ədəbiyyat:

1. Dizdarevic R. The Role of Culture In English Language.
2. Farnia M. and Rozina R. Suleiman R. Contrastive Pragmatic Study and Teaching Culture in English Language. 2009, 257 p.
3. Freimuth H. Language and Culture, 2006, 20 p.
4. Fukushima S. and Iwata Y. Politeness in English. 1985, 325 p.
5. Yongliang H. Politeness Principle in Cross-Cultural Communication. 2008, 101 p.
6. Yuri K. The Effects of Culture on Language Learning and Way of Communication.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA DİL ŞƏXSİYYƏTİ AMİLİ (TONİ MORRİSONUN YARADICILIĞINDAKI AFRO-AMERİKAN DİSKURSU KONTEKSTİNDƏ)

Açar sözlər: *multikulturalizm, Toni Morrison, idiosstil, dil kimliyi, afro-amerikan dialekti (Black English), üslubiyyat*

Keywords: *multiculturalism, Tony Morrison, idiosstyle, language identity, African-American dialects (Black English), stylistics*

Ключевые слова: *мультикультурализм, Тони Моррисон, идиостиль, языковая идентичность, афроамериканские диалекты (черный английский), стилистика*

Hələ həyatda ikən adını ABŞ ədəbiyyatının klassikləri sırasına “qızıl hərflərlər” yazdırmış olan, Nobel mükafatı laureatçısı (1993) böyük yazar Toni Morrisonun (1931-2019) fərdi üslubunun təhlili onun bir afro-amerikan identikliyi daşıyıcısı kimi öz ədəbi əsərlərində həm Standart English-dən, həm də Black English-dən ustalıqla miks edərək istifadə etdiyini əyani şəkildə ortaya qoyur. Belə ki, müasir amerikan multikultural toplumunun “yetirməsi” olmasına baxmayaraq, Toni Morrison afro-amerikan identikliyinə daşıyıcısı kimi, vaxtilə uzun onilliklər, əsrlər boyu irqi seqreqasiyaya məruz qalmış kəsimin nümayəndəsidir. Bu mənada Toni Morrisonun ideolektində həm elitar dil şəxsiyyətinin, həm də afro-amerikan dil kimliyinin unikal sintezinin yaranması tam anlaşılındır. Məhz, T.Morrisonun bədii əsərlərinin dilinin tədqiqi onun afro-amerikan diskursunun verbal ifadəsində mümkün qədər autentikliyin qorunması strategiyasını izlədiyini, eyni zamanda öz müəllif təhkiyəsində ingilis dilinin ən yüksək üslubi tələblərini qarşıladığını əyani şəkildə izləmiş oluruq. Yəni, T.Morrison öz afro-amerikan qəhrəmanlarının idiolektini süni şəkildə “sterilləşdirmədən”, onların orijinal Black English formatında təqdimatına üstünlük verir.

Onu da deyək ki, məhz, T.Morrison, E.Uoker kimi afro-amerikan yazarların əsərlərinin dilində bu kimi idiolekt elementlərinin kütləviləşməsi ABŞ ədəbiyyatının afro-amerikan diskursunun adekvat şəkildə verbal ifadəsini norma kimi “qəbul elətdirə” bildi. Yəni, afro-amerikan dialektindən böyük hissələrə yer bərlməsi, üslubi “pleybeylik” (Standart English normalarının pozulması), aşağı üslub göstəricisi kimi dəyərləndirilməkdən çıxaraq, yazarın idiostilinin tərkib komponenti kimi sıradan bir təhkiyə elementi kimi (yəni, üslub norması, narrativ formatı kimi) dəyərləndirilməyə başladı. Onu da qeyd edək ki, afro-amerikan yazarlara qədər də autentik şəkildə Black English-in representasiyası cəhdləri kifayət qədər idi (bu kontekstdə afro-amerikan folklorunun dilinin daha “üslubi” formata keçirilmə cəhdlərini və daha sonra isə bunun müvəffəqiyyətsizliyi ilə barışmaqla autentiklik “yolunu tutmağa” üstünlük verilməsini xatırlamaq kifayətdir [1, s.42-45]).

Lakin bəzi hallarda bu kimi lokal faktlar əgdərili ABŞ yazarlarının əsərlərində yer aldığından onların heç də həmişə müsbət qarşılanmasını söyləmək çətinidir. Məsələn, bu günlərdə ətrafın qızgın diskusiyalar gedən “Küləklə sovruqlar” romanında Marqaret Mitçel tərəfindən çox sayda afro-amerikan dialekti elementlərinə yer verilmiş, habelə müasir siyasi korrektlik doktrinasına görə, qəti şəkildə qəbuledilməz olan darkies, negro, nigger və s. bu kimi leksik vahidlərdən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bir çox süjet faktorlarına, habelə yolverilməz peyorativ leksikadan istifadəsinə görə, yasaq olma təhlükəsi ilə üzləşən roman, heç şübhəsiz ki, Black English-dən autentik istifadə nümunəsi kimi nəzərdən keçirilə bilməz. Bu mənada heç şübhəsiz ki, T.Morrison və E.Uoker kimi yazarların rolu böyük və danılmazdır. Hər iki yazarın əsərlərində afro-amerikan dialekti elementləri, məhz, obrazların daxili aləminin açılması, onların intellektual səviyyələrinin, sosial statuslarının dolğun təsviri məqsədilə çox uğurla istifadə edilmişdi. Xatırladaq ki, müasir ABŞ linqvokulturoloji mühitində afro-amerikan dialektinin sadəcə sıradan bir dialekt olmayıb, bir növ, sosiolinqvistik fenomeni təcəssüm etdirdiyini önə sürən dilçilər onun (afro-amerikan dilaketinin) elementlərindən istifadənin bədii əsərdəki obrazlarının bu və ya digər xüsusiyyətlərinin açıqlanmasına xidmət etdiyini vurğulayırlar [2, s.100-108]. Bu mənada afro-amerikan yazarların Black English elementlərindən

istifadəsini həm də, öz milli identikliyinə açıq şəkildə manifestasiya edilməsi, öz milli kimliyinin fərqliliyinin, bənzərsizliyinin bir daha qabarıq şəkildə gözlər özünə sərgilənməsi ilə də əlaqələndirmək doğru olardı. Belə ki, bir çox dilçilər hətta yüksək təhsilli afro-amerikanlar Standart Englishdə deyil, Black English miksli idiolektdən istifadəsini onların nitq vasitilə bəyanı kimi dəyərləndirirlər [3, s.45-49].

Konkret olaraq, T.Morrisonun bədii yaradıcılıq idiostilinin təhlili onun əksər əsərlərində ("Beloved", "The Bluest Eye", "Song of Solomon", "God help the Child" və s.) afro-amerikan dialekti elementlərinə geniş yer verdiyini söyləməyə əsas verir. "You **gonna** make another pie?" [4, s.57]; "What did Woodward do that you was **gonna** tell?" [4, s.42]; Now, get the fuck **outta** my face! [4, s.80]; **Ain't** no little old boy. [4, s.91]; She say she's bad, but they **ain't** bad. [4; 55]; **Lemme** take it out. [4, s.14]; "Yeah. **Gimme** one of yours" [4, s.32], "**Gimme** my cat!" [4, s.47]. Nümunələrdən də aydın şəkildə görüldüyü kimi, T.Morrison bəzi personajlarının dilində onların afro-amerikan identikliyinə (для подчеркивания) qabardılması üçün Black English üçün səciyyəvi olan "qısaltmalara" aktiv şəkildə yer vermişdi [5]. Eləcə də T.Morrisonun əsərlərinin dilində afro-amerikan dialekti üçün səciyyəvi olan, lakin Standart English baxımından arzuolunmaz leksika kimi yasaqlanan bir çox leksik vahidlərə aktiv şəkildə yer verilir. Məsələn, bu sırada müasir vəziyyətində N-word evfemizm-neologizmi ilə əvəzlənən nigger, negro, kimi sözləri qeyd edə bilərik: "Well, that old crazy **nigger** she married up with didn't help her head nonq." (BE; 4); White kids; his mother did not like him to play with **niggers**. She had explained to him the difference between colored people and **niggers** [4, s.44-45].

T.Morrisonun əsərlərinin dilində Standart English-də tabulaşdırılmış, lakin Black English-də irqi ayrışdırıcılıq dövrünün "tarixi yaraları" öz işləkliyini qoruyub saxlamaqda olan **coon** sözünə də yer verilir. Xatırladaq ki, bu söz öz ilkin lüğəvi anlamından başqa, qaradəriliyə qarşı aşkar təhqiqr səciyyəsi daşıyan anlamı da əks etdirir. (*Coon is an extremely offensive word for a Black person* [6]. **Coon** ksenoetnoniminin təhqiramiz mahiyyəti ilə bağlı daha ətraflı bax: [7]). T.Morrisonun əsərlərinin dilində bu peyorativdən bəzi irqçi ağdərillilərin afro-amerikan vətəndaşlara qarşı münasibətinin ifşası üçün istifadə edilir:

"Come on, **coon**. Faster.

- "Wait," said the spirit lamp, "the **coon** ain't comed yet."

"Well, he have to come on his own time. Good luck, **coon** baby" [4, s.76].

T.Morrisonun dil kimliyinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, yazar öz idiostilində afro-amerikan dialektindən ustalıqla istifadə edir və bu zaman o,

1) həm öz müəllif mövqeyini ortaya qoymaqla yanaşı, afro-amerikan identikliyinə aşkar şəkildə bəyan edir; həm də

2) obrazlarının dilinin autentik təqdimatına nail olur.

Ədəbiyyat:

1. Егорова Е.Г. Поэзия на диалекте и «Негритянский английский» в литературе американского Юга 1880-1900-х гг. : от стилизации к аутентичному фольклору // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2017. № 9(75): в 2-х ч. Ч. 1. С. 42-45. https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2017_9-1_10.pdf
2. Яковлева М.А. К вопросу о передаче в переводе негритянского диалекта как этносоциального диалекта / М.А. Яковлева // Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов. № 36 (51). - М.: МГИМОУниверситет, 2009. - С. 100-108.).
3. Юдина Т.А. Язык как способ самоопределения (на примере языка афроамериканцев) // Вестник Омского университета, 2012, №12, с.45-49 , <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kak-sposob-samoopredeleniya-na-primere-yazyka-afroamerikantsev>
4. Morrison T. The Bluest Eye https://royallib.com/book/morrison_toni/The_Bluest_Eye.html
5. Купина В. Особенности грамматики современного афроамериканского английского языка на примере текстов американских исполнителей, с.381-385 // Филологические чтения [Электронный ресурс]: Материалы Международной научно-практической конференции (Оренбург, 14-15 декабря 2017 г.): Издательско-полиграфический комплекс ОГУ, 2018 – 856 с. http://www.osu.ru/docs/konf/2017_12_14/filologicheskie_chteniya_2017_sbornik.pdf

6. Coon // COBUILD Advanced English Dictionary. Copyright, HarperCollins Publishers <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/coon>
7. Starkey B.S. What should Black Folk do with the Word Coon? <https://theundefeated.com/features/what-should-black-folk-do-with-the-word-coon/>

Məmmədova Leyla
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏR VƏ DİLLƏR ARASINDA ƏLAQƏ

Açar sözlər: *qloballaşma, kommunikasiya, mədəni müxtəliflik*

Key words: *globalization, communication, cultural diversity*

Ключевые слова: *глобализация, коммуникация, культурное разнообразие*

“Qloballaşma” “qlobal iqtisadi, siyasi, mədəni, linqvistik və ekoloji qarşılıqlı əlaqə və axınların mövcudluğu ilə səciyyələnən və hazırda mövcud olan bir çox sərhəd və sərhədləri əhəmiyyətsiz edən” sosial prosesdir. Qloballaşma 1980-ci illərin sonlarından bəri şübhəsiz ki, daha sürətli və daha mürəkkəb yollarla fəaliyyət göstərmişdir. Qloballaşmanın bu artımının dilə müsbət və mənfi təsirləri çoxdur. Dilə olan bu təsirlər öz növbəsində dilin mədəniyyətinə bir çox cəhətdən təsir göstərir.

Qloballaşma dil, söz ehtiyatı, salamlama və ya yumor vasitəsilə mədəniyyətin formalaşmasına kömək edir. Dil, söz ehtiyatı, salamlama və ya yumor vasitəsilə mədəniyyətin formalaşmasına kömək edir. Dil müəyyən mənada mədəniyyətin substansiyasıdır. Dillər qrup mənsubiyyətinin mühüm simvolu kimi xidmət edir, müxtəlif qruplara hansı etnik qruplara mənsub olduqlarını və hansı ümumi irsi paylaşıqlarını bilməyə imkan verir. Dil olmasaydı, insanlar öz mədəni kimliyini itirərdilər [1].

Dillər mədəniyyətlər arasında ünsiyyət qurmaq bacarığının inkişaf etdirdiyi əsas vasitədir. Bir və ya bir neçə dil bilmək bizə yeni üfüqləri dərk etməyə, qlobal düşünməyə, özümüz və qonşularımız haqqında anlayışımızı artırmağa imkan verir. Deməli, dillər qloballaşmanın özüdür: dil olmasaydı, qloballaşma da olmazdı; və əksinə, qloballaşma olmasaydı, dünya dilləri də olmazdı.

Bu gün 6500-ə yaxın müxtəlif təbii dil var. Onlardan 11-i dünya əhalisinin yarıdan çoxunun nitqini təşkil edir. Bunlar Çində Mandarin, İspan, Hind, Fransız, Benqal, Portuqal, Rus, Alman, Yapon, Ərəb və İngilis dilləridir. “An Introduction to Cultural Anthropology” kitabına görə, 15-ci əsrdən bəri nəslə kəsilmiş dillər üçün hesablamalar 4000 ilə 9000 arasında dəyişir. Gələcəklə bağlı digər hesablamalar indiki dillərin yalnız 10 faizinin 22-ci əsrə qədər davam edəcəyini proqnozlaşdırır [2].

İngilis dili digər dillərdən çox sayda “non-native speakers”lərə malik olması ilə fərqlənir. Mənim fikrimcə, bu, qloballaşmadan ən çox təsirlənən dil olacaq.

İngiltərədə də yox olmaq ərəfəsində olan dillər var. Dünya dillərinin yarısından çoxunda 5000-dən az danışan var, yüzlərlə dildə isə onlarla danışan var. Təxmini hesablamalar əsasında araşdırılmışdır ki, hər iki həftədən bir hansısa dilin nəslə kəsilir.

Qloballaşma ingilis dilini təkcə elmi sahələrdə, təhsildə deyil, biznes, tibb, gəmiçilik və əyləncə kimi sahələrdə daha vacib edir. Əminliklə deyə bilərik ki, ingilis dili qədər heç bir dil hazırda daha çox insan tərəfindən öyrənilmir

Beləliklə, bir çox insanlar üçün ingilis dilinin yayılması müsbət hadisə kimi görünür, məşğulluğu, təhsili, müasirliyi və texnologiyayı simvollaşdırır. Ancaq bir çoxları üçün bu, qorxunc görünür. Edqar Morin, *L'identité humaine*.adlı əsərində dildə qloballaşmanı belə ifadə etmişdir. “Böyük çətinlik çoxluğun birliyini və birliyin çoxluğunu nəzərə almaqdır. Mədəniyyətlərin müxtəlifliyini görənlər bəşəriyyətin birliyinə göz yummağa meyllidirlər; Bəşəriyyətin birliyini görənlər mədəniyyətlərin müxtəlifliyini rədd etməyə meyllidirlər”.

Qloballaşma prosesi bütövlükdə dünya şüurunun artmasına istinad edir və mədəniyyətlər arasında ünsiyyət qurmaq bacarığının inkişaf etdirilməsi üçün vacib vasitə kimi qəbul edilən dünya dillərinə təsir göstərir. İngilis dilinin yayılması dünyanın vahidliyini asanlaşdırır, lakin mövcud çoxdilliliyi və multikulturalizmi təhlükə altına alır. Bu yazıda qlobal proseslər və onların dünya dillərinin istifadəsinə, biliyinə və qorunub saxlanmasına aşkar təsiri təsvir edilmişdir.

Dil və mədəniyyət bir-biri ilə sıx şəkildə əlaqədədir. Dildəki variasiyalara istinad etmədən mədəni oriyentasiyaları müəyyən etmək mümkün deyil. Essenin məqsədi dilə istinad edərək mədəniyyətlərarası ünsiyyət məsələsini aydın şəkildə vurğulamaqdır.

Mədəniyyət və dil ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Əvvəlcə dil öyrənmədən mədəniyyəti başa düşmək olmaz. Xüsusi bir dil adətən müəyyən bir qrup insanla əlaqələndirilir. Onun dilində danışdığınız zaman onun mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədə olursunuz.

Dil və mədəniyyət unikal insan qabiliyyətləridir. Ünsiyyət üçün strukturlaşdırılmış dil yaratmaq bacarığı insanları və mədəniyyətimizi digər növlərdən fərqləndirən şeydir. İnsanlar öz mədəniyyətlərini dil vasitəsilə öyrənirlər və xarici mədəniyyətlər də dil vasitəsilə ötürülür.

Dil mədəniyyətə təsir edir. Dil mədəniyyətə müxtəlif yollarla təsir edir və digər mədəniyyətlərdən olan insanlara öz mədəniyyətlərindən başqa mədəniyyətləri anlamaq üçün pəncərə təqdim edir. Tədqiqatlar göstərir ki, hər hansı bir dilin lüğəti müvafiq mədəniyyətə uyğunlaşma baxımından vacib hesab edilən sözlərə diqqət yetirir. Buna görə də, bir mədəniyyət tərəfindən ümumi istifadə olunan terminologiyaları öyrənmək onun xalqının həyat tərzini anlamaq üçün bir ölçü təmin edir.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə mədəniyyətin rolu böyükdür. Hər bir mədəniyyətin öz dil dəsti və ünsiyyət üsulları olduğundan, mədəniyyətlərarası ünsiyyət fərdlər üçün olduqca çətin ola bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, mədəniyyət mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı öz varlığını daim hiss etdirir və bu, ünsiyyət zamanı stereotiplərə və anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər. Dil və mədəniyyət monolit deyil və monolit insan şəxsiyyətinə inam sosial və siyasi qarşıdurmalara səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Turner B., "Handbook of Globalization Studies", London: Routledge/Taylor&Francis, 2009.
2. Giddens A., "The Consequences of Modernity", Polity Press, Cambridge, 1990.
3. Bhagwati J., "In Defense of Globalization", Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.
4. Jandt, F E. (2007) *An Introduction to Intercultural Communication: Identities in Global Community*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
5. Mohan, T, McGregor, M T, Saunders, H & Archee, S. (2008) *Communicating as a Professional*. Sydney, Australia: Cengage Learning.

Məmmədova Vüsalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRƏ XAS REKLAMLAR

Açar sözlər: *reklam mətnləri, müxtəlif mədəniyyətlər, dini amillər, milli dəyərlər, qadağalar*

Key words: *advertising texts, different cultures, religious factors, national values, prohibitions*

Ключевые слова: *рекламные тексты, разные культуры, религиозные факторы, национальные ценности, запреты*

Qloballaşan dünyada reklam çox mühüm bir vasitədir. Reklamın vacibliyi bir neçə aspektdən əsaslandırıla bilər. İqtisadi, siyasi və həm də mədəni aspektlərdən vacib olan reklamın hər bir ölkə/şirkət üçün gəlir gətirməsi danılmazdır. Hər bir mədəniyyət rastlaşdığı qeyri-müəyyənlikdən müxtəlif cür bəhs edir. Dr. Girt Hofstedə görə, yapon milləti qayda-qanun və əminliyi yüksək qiymətləndirir və bunları öz reklamlarında əks etdirməyə çalışır və bununla da uğur qazanır [1, s.128]. Ona görə də, reklam tərtib edəndə hədəf olacaq müştəriləri və onların aid olduğu mədəniyyəti tanımaq və reklamı onlara uyğun şəkildə hazırlamaq vacibdir.

Reklamların tərtibi zamanı onların müxtəlif mədəniyyətlərə aid olması və ya özündə müxtəlif mədəniyyətləri təmsil etməsi faktını diqqətdən kənar qoymaq olmaz. Reklam tərtibi ilə ən çox məşğul olan Avropa və Qərb reklam şirkətləri reklamın “müşəri cəlb etmək gücünü” əsas götürərək, öz mədəniyyətlərinə xas reklam çarxları hazırlayır və reklam mətnləri tərtib edirlər. Burada bir məqamı da nəzərə almaq lazımdır ki, Avropa və Qərb ölkələri öz mədəniyyətlərinə xas elementlərdən istifadə edirlər və bu elementlərdən hansılarsa digər ölkələrdə və mədəniyyətlərdə qəbul ediləməz xarakterə malik ola bilər.

Misal üçün, İranda tərtib olunan reklamlarda aşağıdakı qadağalar mövcuddur. Dinə zidd hallarla əlaqəli olan reklamlar mövcud ola bilməz. Bundan savayı, bu ölkədə etik hal kimi hansısa bir məhsul və ya xidmətin oxşar məhsul və xidməti implisit şəkildə inkar etməməlidir. Dini, elmi və təhsil müəssisələrində isə ümumilikdə reklamdan istifadədə qadağalar mövcuddur. Tütün məhsulları, qorxu, zorakılıq, təbiət və heyvanların məhv olunması kimi halların da reklamlarda əks olunması qanunla qadağan olmuşdur. Bu ölkədə hətta kosmetikadan istifadə edən obrazların da reklamda istifadəsi dini və cəmiyyətin adətlərinə müvafiq səviyyədə və şəkildə aparılmalıdır. İran reklamlarına xas olan bir cəhət də ondan ibarətdir ki, kişilərə və qadınlara üstünlük verilən reklamlar olmalıdır. Ölkədə xarici dillərdə olan, və ya səslənmə və yazılış baxımından yanlış olan reklamların da yayımlanmasına qadağa vardır. İranda dövlət dinin fars dili olması səbəbindən, bu dildə olan yazıların xarici dildə olan yazıya nisbətən çox iri ölçüdə olması mütləqdir. Dini və iqtisadi baxımdan hansısa xarici ölkənin məhsulu qanuni şəkildə ölkədə qadağan olunmayıbsa, onların reklamına icazə verilir. Mərc oyunları da dini baxımdan haram sayıldığı üçün onların da reklamı qadağaya məruz qalan reklamlardandır. Ölkənin dini və mədəni dəyərləri əsas olmaqla yanaşı, digər ölkələrə xas olan obyektlərin də reklam üçün istifadəsi yolverilməzdir. Misal üçün, xarici ölkələrə aid olan tikili, divar səfirlik binalarında reklamların yerləşdirilməsi qadağandır ki, bu da həmin ölkələrə qarşı hörmət hissinin olması ilə izah edilə bilər.

Şərq ölkələrindən biri Yaponiyada da reklamlarla bağlı müəyyən qaydalar vardır ki, onlar da həmin ölkənin mədəniyyəti, həyat tərzi ilə bağlıdır. Misal üçün, balacaları qorumaq məqsədi ilə alkoqollu içkilər və tütün məhsullarının reklamına qadağalar mövcuddur. Amma axşam saat 5-6 arası alkoqollu içkilərin reklamı mümkündür. Bundan savayı, bu ölkədə mərc oyunları və eləcə də əxlaqsızlıq ifadə edən reklamların da yayımı qadağandır.

Digər şərq ölkəsi olan Çində isə alkoqollu içkilərin reklamına qadağalar olmasa da, reklam zamanı belə içkiləri qəbul etmək anı əks olunmamalıdır. Çin və şərq mədəniyyətinə xas olan bir hal kimi satışda olan südün ana südünü əvəz edən bimesi ilə bağlı reklam qəti qadağandır ki, bu da ana südünə verilən yüksək qiymətlə izah edilir. Cəmiyyətin gələcəyi hesab edilən uşaqlarla bağlı reklamlar da maraqlıdır. Belə ki, bu ölkədə 10 yaşdan aşağı olan uşaqların hansısa məhsulu sınaqdan keçirməsi və ya istifadəsi qadağan edilir. Çindəki reklam mətnlərində Avropa və Qərb reklamlarından fərqli olaraq və milli dəyərlərə əsaslanaraq, ölkədəki reklam mətnlərində bir sıra leksik vahidlərdən istifadə də qadağan edilir. Bu vahidlər sırasına aşağıdakılar daxildir:

Sifətin üstünlük dərəcəsi, *first/top/only* sözləri, *level/class* sözləri istifadə edilən birləşmələr, *today, this year* kimi ümumi vaxt (mütləq dəqiq vaxt göstərilməlidir) bildirən zaman göstəriciləri və ya zərfləri. Bu qadağalar onunla izah edilir ki, hüquqi baxımdan heç bir reklam edilən obyekt, məhsul və xidmət digərindən üstün ola bilməz. Yaxud da, heç kim və ya heç nə “birinci, ən yüksək” ola bilməz və “yüksək sinifə aid ola bilməz” [3].

Dini qaydaların hakim olduğu Səudiyyə Ərəbistanında yaranan reklamlarda müəyyən amillər nəzərə alınmalıdır. Ümumilikdə reklama təsir edən amillər sırasına din, sosial-iqtisadi vəziyyət, media, ekoloji vəziyyət və hökumət daxildir. Səudiyyə Ərəbistanında isə bu amillərdən ikisi üstünlük təşkil edir: din və hökumət. Ölkənin dini ölkə olmasını nəzərə alsaq, birinci amil tam anlaşılındır. İkinci amil isə, bütün infrastrukturun bu ölkənin hökumətinin əlində cəmlənməsi ilə şərtlənir. Beləliklə, bu ölkədə reklam tərtibi hökumətin tələblərinə və dini qaydalara əsasən aparılır. Məşhur Amerika müğənnisi Meraya Kerrinin bu ölkədə reklam posterlərində dəyişiklik edilmişdir. Müğənninin açıq-saçıq səhnə geyimi qapalı geyimlə əvəzlənmişdir [2].

Azərbaycanda da reklamların çəkilişində və mətnlərin tərtibində mədəni və mental dəyərlərlə bağlı müəyyən qaydalara riayət edilməlidir. Tam dini qaydalar şəraitində yaşayan Ərəb ölkələrində

olduğu kimi, elə də çox qadağalar omasa da, müəyyən hallarda qadağalarla rastlaşmaq olur. Avropa inteqrasiya səbəbindən, hətta ərəb ölkələrində qadağan olunan reklamların ölkəmizdə yayımlanması sərbəstdir. Bunların sırasına spirtli içkilər, mərc oyunları, qoruyucu və alt paltarlarının reklamlarını misal göstərmək olar.

Beləliklə, reklamların hazırlanması və tərtibində ölkələrə xas dini və mədəni dəyərlərə önəm verməklə hazırlanan reklamların uğurlu olmasına zəmin yaratmış olur.

Ədəbiyyat:

1. Geert H. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors and Institutions across Nations*", 2nd edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications. 2001. 598 p.
2. Advertising in Saudi Arabia: Content and Regulation Article in *International Marketing Review*. December 1989. <https://www.researchgate.net/publication/235285307>
3. <https://blog.sinorbis.com/advertising-law-in-china>

Məmmədzadə Cavanşir
Bakı Dövlət Universiteti

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN-İRAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN ROLU

Açar sözlər: *Şərq-Qərb, qloballaşma, təsir və imkanlar, ədəbi əlaqələr, bədii tərcümə*

Key words: *East-West, globalization, influence and opportunities, literary relations, literary translation*

Ключевые слова: *Восток-Запад, глобализация, влияние и возможности, литературные связи, художественный перевод*

Əsasən keçən yüzilliyin ikinci yarısından formalaşmağa başlayan qloballaşma cərəyanı siyasi-iqtisadi, hüquqi, mədəni, informasiya-kommunikasiya və s. baxımından mövcud sərhədləri aradan qaldırmağı və dünyanı vahid platforma ətrafında birləşdirməyi hədəfləmişdir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı qloballaşma prosesini sürətləndirmiş, onun coğrafi həddlərini daha da genişləndirmişdir. Təhlillər göstərir ki, həmin proses bəşəriyyətin inkişafına daim eyni tərzdə müsbət təsir göstərməmiş, iqtisadi və siyasi cəhətdən zəif ölkələrdə mənfi və təhlükəli tendensiyaların yaranmasına və ya yaradılmasına səbəb olmuşdur. Bunların sırasında milli və qədim mədəniyyətlərin aşınmasını, yerli mühit, mentalitet və törəmərlə uyuşmayan ideologiyaların yayılmasını, xarici meyillərin idxalı nəticəsində milli və mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmanı, fikir mübadiləsi və ünsiyyətdə, bədii təfəkkür və düşüncədə, dünyagörüşündə özgüləşməni və s. halları müşahidə etmək olar. Qloballaşma bu şəkildə milli mədəniyyətlər üçün ciddi təhdid yaradır. Şərq-Qərb kontekstində daha geniş iqtisadi və siyasi imtiyazlara malik ikinci qloballaşma vasitəsilə birincini nüfuz dairəsinə alır. Qərb sivilizasiyasının, təfəkkür və düşüncə tərzinin təsiri altına düşən Şərqdə yaşam tərzini getdikcə başqalaşır.

Müasir dövrdə qloballaşmanın mənfi təsirlərindən qorunmaq üçün müxtəlif imkan və vasitələr nəzərdən keçirilir. Qloballaşan dünyada xalqlar arasında əlaqə və münasibətlərin inkişafında, onların bir-biri ilə yaxınlaşmasında tərcümə işi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xalqların milli və ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşməsində, elmi-texniki, iqtisadi-siyasi tərəqqisində rol alan tərcüməni linqvistik elm sahəsi ilə məhdudlaşdırmaq çətindir. Bu çərçivədə məxəz dilin ifadə vasitələri ilə verilmiş hər hansı bir fikrin hədəf dilin ifadə vasitələri ilə transformasiyasından əlavə tərcümə məhiyyət etibarilə daha böyük vəzifəni həyata keçirir. Bədii tərcümə vasitəsilə hədəf dildə orijinal mətnin üslubu, ideya-bədii xüsusiyyətlərindən əlavə, həm də həmin dilin mənsub olduğu xalqın bədii və fəlsəfi fikri, tarix və etnoqrafiyası, yaşam və düşüncə tərzini və s. öz əksini tapır. "Tərcümə zamanı yalnız iki dil deyil, eyni zamanda iki milli mədəniyyət, ədəbiyyat, hətta bəzən sivilizasiya üz-üzə dayanır" [2, s.14].

Azərbaycan və İran xalqları tarix boyu eyni regionda sıx qonşuluq və əməkdaşlıq şəraitində birgə yaşamışlar. Bu iki xalq arasında ədəbi-mədəni, elmi-texniki, iqtisadi, siyasi və s. sahələrdə

müxtəlif əlaqə və münasibətlər yaranmış, zamanın axarında çoxşaxəli şəkildə genişlənmiş və möhkəmlənmişdir. Xalqların əlaqəsi təkcə qonşuluq münasibətləri ilə məhdudlaşmamış, tarixi hadisə və proseslər etnoqrafik, məişət, dini-fəlsəfi, dünyagörüşü baxımından bir sıra ortaq cəhətlərin meydana gəlməsinə vəs ilə olmuşdur. Onların əlaqə və münasibətləri getdikcə islam zəminində başqa şəkil almış, ümumiləşmiş və çulğalaşmışdır.

Xalqlararası tarixi əməkdaşlıq Azərbaycan və fars dillərinin qarşılıqlı əlaqəsini də labüd etmişdir. Ədəbi əlaqələrin genişlənməsində bədii tərcümə böyük rol oynamış və digər sahələrdəki əlaqələrin inkişafına təkan vermişdir. Fars dilinin uzun illər regionda poeziya dili statusunu daşması, farsdilli ədəbiyyatın meydana gəlməsi, mədrəsələrdə və ali təhsil ocaqlarında ərəb dili və islami elmlərlə yanaşı tədris edilməsi, İran klassiklərinin əsərlərinin dərs vəsaiti kimi istifadə olunması və s. məxəz dil olaraq fars dilindən ana dilimizə tərcümə prosesini labüd etmişdir. “Azərbaycanın tərcümə sənətinin bizə məlum olan altı əsrlik uzun bir tarixi vardır. Bu tarix Marağalı Əvhədinin qəsidəsinin (XIV əsr) şair Nəsimi tərəfindən fars dilindən Azərbaycan dilinə çevrilməsi ilə başlanır” [1, s.41].

Sovet dönəmində Azərbaycanda Şərq dillərinə və ya əksinə tərcümə məsələləri önə çəkilmiş, tanınmış şair və yazıçılar, alim və şərqşünaslar bu işə xüsusi diqqət ayırmışlar. Fars dilindən ana dilimizə bədii tərcümə iki istiqamətdə gerçəkləşmişdir:

1. Farsdilli Azərbaycan poeziyasının tərcüməsi;
2. Fars ədəbiyyatından tərcümələr.

Bir qayda olaraq, hər iki istiqamətdə tərcümə prosesi birbaşa invariant sayılan məxəz mətn üzərində icra edilmiş, hədəf dildə ekvivalent variantlar üzə çıxarılmışdır. Bu işdə A.Şaiq, S.Vurğun, R.Rza, S.Rüstəm, M.Rahim, X.Rza, R.Əliyev, M.Əlizadə və başqaları klassiklərimizin əsərlərinin doğma dilimizə çevrilməsində ciddi səylər göstərmişlər. Klassik əsərləri Azərbaycan dilində səsləndirməklə onlar həmin ədəbi abidələrə yeni həyat bəxş etmiş və dirçəltmişlər.

Fars ədəbiyyatından birbaşa tərcümələr, əsasən, şərqşünaslar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Həmin tərcümə işləri İran klassik irsinin – qədim və orta əsrlər ədəbiyyatının, dini-fəlsəfi və tarixi əsərlərin – müasir ədəbiyyatın çevrilməsi istiqamətlərində aparılmışdır. İran klassik irsinin tərcüməsi, xüsusilə ötən əsrin 50-70-ci illərində geniş vüsət almışdır. Görkəmli şair M.Müşfiq, M.Seyidzadə və Ə.Cəfər XII əsrin məşhur söz ustası Ö.Xəyyamın rübailərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişlər. Təkcə fars dilinə sərbəst bələd olan M.Müşfiq şairin 500 rübaisini birbaşa orijinal mətndən çevirmişdir. Tanınmış şərqşünaslardan M.Əlizadə Ə.Firdovsinin “Şahnamə”sini, Ə.Caminin “Yusif və Züleyxa”sını (A.Sarovlu ilə birlikdə), R.Sultanov “Kəlibə və Dimnə”, “Qabusnamə”, “Karnaməyi Ərdəşir-e Babəkan” (“Ərdəşir Babəkanın gördüyü işlər”), Nizamülmülkün “Siyasətnamə”, S.Şirazinin “Gülüstan”, Ə.Caminin “Baharistan”, N.Tusinin “Əxlaqi nasiri”, V.Piriyev və M.Kazımov Ə.Əl-Əhərinin “Tarix-e Şeyx Uveys” (“Şeyx Üveysin tarixi”), H.M.Qəzvininin “Zeyl-e tarix-e qozide” (“Seçilmiş tarixə əlavə”), Z.Qəzvininin “Zeyl-e tarix-e qozide” (“Seçilmiş tarixə əlavə”), sonuncu müəllif həmçinin sufi mütəfəkkirləri A.Ənsarinin “Minacat”, N.Razinin “Eşğ və əğl” (“Eşq və ağıl”) və F.İraqinin “Ləmə`at” (“İşartılar”), M.Münəvverin “Əsrar ət-touhid fi mağamat-e əş-Şeyx Əbu Səid” (“Şeyx Əbu Səidin kamillik mərhələsində monoteizmin sirləri”), Ə.Bağirov Z.Nəxşəbinin “Tutinamə” əsərlərini tərcümə etmişlər. A.Sarovlunun qələmilə bir çox İran və Tacikistan şairlərinin – Rudəki, N.Xosrov, S.Qəznəvi, Ə.Əbiverdi, Ə.X.Dəhləvi, Ə.Cami, M.Bahar, Ə.Lahuti, P.Etesami, Jalə, F.Fərruxzad, N.Naderpur, S.Eyni, M.Tursunzadə, F.Feyz və b. – seçmə şeirləri poetik istedadla ana dilimizə tərcümə edilmiş və “İnci xəzinəsi” kitabında toplanmışdır. Həmçinin Azərbaycanın şair və yazıçılarının əsərləri də fars dilinə tərcümə olunmuş və İranda tanındılmışdır. Bu sıradan Ə.Şəfainin eyni vəzn və qafiyədə çevirdiyi M.Ə.Sabirin “Hop-hopnamə” əsəri Azərbaycan-İran ədəbi əlaqələri kontekstində tərcümə sənətinin şah əsəri sayıla bilər.

Müstəqillik dönəmindən sonra H.Əlibəyli, M.Məhəmmədi, Ş.Əlibəyli, İ.Quliyev, C.Məmmədzadə, M.Nuri və digərlərinin qələmilə müasir fars ədəbiyyatının S.Hidayət, M.Hicazi, N.Yuşic, Ə.Şamlu, S.Sepəhri, F.Moşiri, H.Ebtehad, S.Behbehani, M.Ə.Sales, N.Rəhmani, M.Atəşi, Y.Royayi və digərlərinin yaradıcılığından seçmələr Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. Bu sətirlərin müəllifi yeni fars poeziyasının ən ünlü siması F.Fərruxzadın “İnanaq soyuq mövsümün başlanacağına” toplusunu tam şəkildə ana dilimizə tərcümə etmişdir.

Qloballaşmanın mənfi təsirlərindən qədim və zəngin sivilizasiyanın beşiyi olan Şərqi xalqların vəhdət və həmrəyliyi, ortaq və milli maraqlar naminə sivil mübarizəsi və mühafizəkarlığı xilas edə bilər. Bu işdə bədii tərcümənin xüsusi əhəmiyyət daşması fakt olaraq danılmazdır. Çünki bədii tərcümə milli və müştərək səciyyəli əsərlərin mühafizəsi, öz müasirlik və aktuallığını qoruyub saxlaması, gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün geniş imkanlar açır, yeni şəraitdə onlara əbədilik vəsiqəsi qazandırır.

Ədəbiyyat:

1. Novruzov R.M., Hacıyeva A.G., Hacıyev K.Ə., Ağakərimov İ.M., Əliyeva L.A., Əmrahova R.F.
2. Tərcümə nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2010, 184 s.
3. Rəsulov Ə. Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 159 s.

Mirzəyeva Sevinc
Bakı Slavyan Universiteti

**FƏRQLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FOLKLOR MƏTNLƏRİNDƏ PARALELLİK –
GLOBAL ARXAİK TƏFƏKKÜR MODELİNİN RELİKT İZLƏRİ KİMİ
(AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS XALQ NAĞILLARININ MATERİALLARI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: *mədəniyyət fərqliliyi, mifopoetik təşəkkür universallığı, xalq nağılları, sintaktik təkrarlar*

Keywords: *cultural diversity, universality of mythopoetic gratitude, folk tales. syntactic repetitions*

Ключевые слова: *культурное разнообразие, универсальность мифопоэтической благодарности, народные сказки. синтаксические повторы*

Məlumdur ki, arxaik təfəkkür və ya mifopoetik təfəkkür öz təbiəti etibarını ilə, tarixən oxşar metaforik modelləri, oxşar struktur-semantik keçidləri formalaşdırmaq potensialı nümayiş etdirmişdir. Məhz, bu səbəbdəndir ki, hətta fərqli genetik kökə malik olan xalqların folklor mətnlərində ortaq olan süjetlər, arxip tip modelləri, habelə struktur-semantik tərtib komponentləri müşahidə edilir. Bu sırada təkrarlar xüsusilə maraq kəsb edirlər. Məlumdur ki, mətnyaradıcı təkrarlara fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik təkrarlar aid edilir [1, s.80-122].

Azərbaycan və ingilis dillərindəki xalq nağıl mətnlərinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, hər iki dildə mətnformalaşdırıcı sintaktik təkrarlar həmin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin daha yaxşı mənimsənilməsi, nağılçılar tərəfindən daha asanlıqla yadda saxlanılması və eləcə də oxuculara çatdırlarkən daha dinamik, emosional, struktur tamlıqda olmasını təmin edir. Bu mənada təsadüfi deyil ki, tədqiqatçıların demək olar ki, yekdil rəyinə görə, sintaktik təkrarlar mətnə xüsusi ifadəlilik, emosional ekspressivlik, dinamiklik, ritmiklik (və deməli, həm də akustik xoşagəlimlilik) qazandırmış olur. A.F.Papininin də qeyd etdiyi kimi, təkrarların, o cümlədən sintaktik təkrarların başlıca missiyası məna və ifadə sferalarının fərqli məqamları arasında rabitəni gerçəkləşdirməkdən ibarətdir. Yəni, mətnyaradıcı təkrarlar mənanın ifadəsinə xidmət etməklə bərabər, mətnin semantik məkanının, semantik fəzasının inkişafına da xidmət göstərirlər. Bununla da, təkrarlar nəinki mətn hissələrini bir-birinə pərçimlənməsinə yardımçı olurlar, eləcə də mətni dinamikləşdirirlər [2, s.81].

Nümunələrə diqqət edək: *Titty Mouse went a leasing and Tatty Mouse went a leasing, So they both went a leasing. Titty Mouse leased an ear of corn, and Tatty Mouse leased an ear of corn, So they both leased an ear of corn. Titty Mouse made a pudding, and Tatty Mouse made a pudding, So they both made a pudding* [3]. Göründüyü kimi, nağıl mətnlərində sintaktik təkrarlar mürəkkəb struktur-kompozisiya hadisəni təcəssüm etdirməklə həm sintaktik təkrar və paralellizmi, həm leksik təkrar, həm də morfoloji təkrarları ehtiva edir. Bir çox hallarda məhz, sintaktik təkrarlar nağılların struktur-kompozisiya özülünü təşkil edir və hər yeni süjet-kompozisiya müvafiq leksik komponentlərin əvəzlənməsi ilə formalaşır. Bununla da nağıl mətnin semantik strukturu da inkişaf etdirilmiş olur.

Məlumdur ki, ənənəvi olaraq, sintaktik paralelliklər tam və qismən olmaqla iki yerə bölünür. Birinci halda sintaktik konstruksiyanın yalnız bir hissəsinin, ikinci halda isə sintaktik vahidinin tam

olaraq təkrarı mükün olur [4, s.36-41]. Məsələn, ingilis xalq nağıllarından “The Old Woman and Her Pig” nağılında sözünü etdiyimiz natamam sintaktik paralellizm faktları ilə qarşılaşa bilərik. *...She went a little further, and she met an ox. So she said: ...She went a little further, and she met a butcher. So she said: ...She went a little further, and she met a rope. So she said: ...She went a little further, and she met a rat. So she said:* [5]. Nağıl mətni boyunca sözünü etdiyimiz *She went a little further, and she met a (an) XXXX So she said:* sintaktik konstruksiyası doqquz dəfə təkrarlanmışdı. Nağıl mətnində əks olunan süjet xətti, məhz, həmin sintaktik konstruksiyaya hər dəfə (sinjet inkişafı boyunca) daxil edilən yeni leksik component sayəsində inkişaf etdirilir. Yəni, nağıl mətnin struktur özülünü məhz, həmin sintaktik konstruksiyaya təşkil edir.

Müşahidə və statistik təhlillərimiz onu deməyə əsas verir ki, tam sintaktik təkrarların sayı natamam təkrarların sayına nisbətdə azlıq təşkil edir. Ehtimal ki, tam sintaktik paralellizm faktlarında heç bir komponent əvəzlənməsindən söhbət getməməsi və sintaktik konstruksiyanın eynilə ilkin formatında olduğu kimi qorunaraq mətn boyunca iki və daha artıq dəfə təkrarlanması şərtindən qaynaqlanır. Belə ki, belə spesifik təkrarlar zamanı sintaktik paralellizm faktları mətnin semantik strukturlaşmasına dinamika baxımından deyil, məhz, iterativlik və intensivlik semantikasının qabardılması baxımından xidmət edir. Yəni, heç bir komponent əvəzlənməsi baş vermədiyindən, eyni sintaktik konstruksiyanın təkrarı daha öncəki mətn “parçası” ilə əlaqələndirmə zəminində semantik intensivlik yaradır və daha öncəki situasiyaya allyuziya, “göndərməni” əks etdirir. Və ya prosesin mütəmadi təkrar edilməsi faktını, yəni iterativlik semantikasını belə əyaniliklə oxucuya (dinləyiciyə) çatdırır. Bəzi hallarda hər iki semantikanın konnotasiyası şəraitində gerçəkləşən tam sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşa bilirik. Məsələn, Azərbaycan xalq nağıllarından məşhur “Göyçək Fatma nağılı”nı buna nümunə olaraq göstərmək olar. Nağılın Firudin bəy Köçərli tərəfindən yazıya alınmış variantında biz, məhz, sözünü etdiyimiz tam sintaktik paralellizm situasiyasının mətnin semantik sahəsi çərçivəsində iterativlik anlamının ifadəsinə xidmət etdiyini təsbit edə bilirik.

*“Fatmanın analığı cavab verdi ki, yoxdur. Amma Fatmanın bir xoruzu var idi, bu xoruz başladı banlamağa: **Fatma bacım təndirdə, Ayaqları kəndirdə!** Arvad nə qədər istədi xoruzu qovsun, olmadı. Xoruz sıçradı damın üstə, uca səs ilə başladı: **Fatma bacım təndirdə, Ayaqları kəndirdə!** Padşahın adamları bunu eşidib, təndirə baxdılar: gördülər ki, bunun içində bir gözəl qız əl-ayağı kəndir ilə bağlanmış yıxılıbdır”* [6, s.94].

Həmin nağılın süjet xəttinin bir qədər fərqli interpretasiyası əsasında ortaya çıxmış “Dünya gözəli ilə sarı inəyin nağılı”nda da iterativ-intensivlik semantikasının ifadəsinə xidmət edən sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşırıq. *“Məmurilər ilə kənzilər istədilər qayıtsınlar. Birdən birə xoruz banlayıb dedi: – **Quqquluqu, Fatmaxanım təndirdədi, ayaqları kuflədə, gözləri qan-yaş tökür.** ...Xoruz yenə başladı oxumağa: – **Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür.** Elə ki, istədilər Fatmaxanımın yerinə ögey ananın qızını aparsınlar xoruz yenə də başladı: – **Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür** [7].*

Nümunədən də aydın şəkildə göründüyü kimi, birinci faktda biz natamam sintaktik paralellizm hadisəsini izləmiş oluruq. Belə ki, burada (***Quqquluqu, Fatmaxanım təndirdədi, ayaqları kuflədə, gözləri qan-yaş tökür.***) sintaktik konstruksiyanın ixtisarı mümkün olmuşdu (müqayisə et: ***Quqquluqu! Fatmaxanım təndirdə, Ayaqları kuflədə, Dizi üstə naxış tikir, Gözləri qan-yaş tökür.***). Digər iki sintaktik paralellik faktında isə tam təkrar yer alır və ümumi semantika təkrarlanan manipulyasiya faktını, yəni diqqətin yönləndirilməsi intensiyasını əks etdirir ki, bu da həmin sintaktik paralellizmin iterativ intensivliyin ifadəsinə xidmət etdiyini söyləməyə əsas verir. Müqayisə üçün deyək ki, eyni nağılın yazıya alınmış fərqli variantlarında (Göyçək Fatma) sintaktik paralellizm faktı ilə qarşılaşırıq. Belə ki, süjet xətti prosesin iterasiyasını labüd etmədiyindən eyni sintaktik konstruksiyanın təkrar edilməsi nağıl mətninin daxili strukturu tərəfindən “sanksiyalaşmır”.

Göründüyü kimi, Azərbaycan və ingilis xalq nağıl mətnlərinin müqayisəli təhlili onu deməyə əsas verir ki, arxaik-mifopoetik təfəkkür modeli fərqli mədəniyyət, fərqli genmetika daşıyıcısı olan və fərqli coğrafiyalarda məskunlaşmış olan xalqların folklor mətnlərində bir çox oxşar, hətta deyərdik ki, universal struktur modellərin formalaşmasını mümkün etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov Azad Yəhya oğlu. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi filol. ADU.-B., 2002.- 229 s.
2. Папина, А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории, М.: УРСС, 2010. – 368 с.
3. Titty Mouse and Tatty Mouse <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-18.html>
4. Карпухина Т. П.Взаимодействие морфемного повтора и синтаксического параллелизма в англоязычной художественной прозе // Вестник ВГУ, Серия:
5. Лингвистика и межкультурная коммуникация 2013, №2, s.36-41.
6. The Old Woman and Her Pig <https://www.gutenberg.org/files/7439/7439-h/7439-h.htm>
7. Kəçərli F. Balalara hədiyyə Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 172 səh <https://www.clb.az/dosyalar/666.pdf>
8. Dünya gözəli ilə sarı inəyin nağılı <http://www.nagillar.az/article/a-238.html>

Mirzəzadə Ülfən
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYANIN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ GENDERLƏŞMİŞ METAFORALARIN YARANMASINDA ROLU

Açar sözlər: *qloballaşma, dil, gender, metafora*

Ключевые слова: *глобализация, язык, гендер, метафора*

Keywords: *globalization, language, gender, metaphor*

XIX əsrdən başlayaraq ilk qloballaşma elementləri nəzərə çarpmağa başladı. Bu, millətçilik və bununla əlaqədar dilçiliyin güclənməsinə şərait yaratdı. Bildiyimiz kimi, qloballaşma dillərin və onların mədəniyyətlərinin qlobal miqyasda yayılmasına və hökmran olmasına imkan verir. Bununla da belə nəticəyə gəlmək olur ki, İngilis dili nəinki Avropada, hətta bütün dünyada dominantlıq təşkil edir. İngilis alimi D.Kristal “İngilis dili qlobal dil kimi” əsərində yazır ki, dünyanın 70-dən çox ölkəsində ingilis dili rəsmi dil statusu daşıyır. Həmin müəllifə görə, dünya əhalisinin 2 milyarddan çoxu ingilis dilindən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Onlardan 1,4 milyardı bu dildən birinci dil kimi, 735 milyona qədəri isə, ikinci dil kimi istifadə edir. İngilis dilindən xarici dil kimi istifadə edənləri də buraya əlavə etsək, görürük ki, dünya əhalisinin təxminən yarısı ingilis dilində danışa bilir [5].

Qloballaşma prosesi ingilis dilini dünya dili statusuna qaldırmış olsa da, hər bir xalq öz dilini, öz mədəniyyətini qoruyub saxlamalıdır. Təsadüfi deyildir ki, bizim ölkəmizdə də çoxdillilik hökm sürür. Ölkəmiz gündən-günə bütün dünyada tanınaraq bir çox dünya xalqları ilə iqtisadi, ticari, siyasi və mədəni sahələrdə əlaqələri genişləndirərək multikulturalizmin genişlənməsinə nail olmuşdur.

Qloballaşma dövründə dillərin bir-biri ilə sıx əlaqəsi nəticəsində dillərdə çoxlu yeni sözlər meydana gəlir. Bu baxımdan, ingilis dilində olduğu kimi, Müasir Azərbaycan dilinin də lüğət tərkibi rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Hər iki dildə müxtəlif dillərdən alınmalar dilin ümumişlək sözləri səviyyəsində də çoxdur. Alınmalar hesabına yaranan genderləşmiş metaforalar bir dildən digər dilə aşağıdakı səbəblərlə əlaqədar daxil olmuşdur:

1. Dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu;
2. Xalqların istilasısı;
3. Xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin yaranması;
4. Coğrafi şəraitlə bağlı məcburi şərtlər;
5. Obyektiv inkişaf qanunları və s.

Qeyd edildiyi kimi, leksik inkişaf yalnız yerli deyil, eyni zamanda qeyri-dil vahidlərinin təsiri ilə formalaşmış və dəyişmişdir.

İngilis dilində leksik inkişaf dinamikasını izləmək, bu dildə onun leksikasının mənzərəsini canlandırmaq üçün tarixən bu dilə hansı dillərdən daha çox leksik vahidlərin keçib işlənməsinə nəzər yetirmək vacib sayılır.

Alınmaların əsasını iqtisadi və siyasi faktorlar təşkil etsə də, tarixi-mədəni amillər də bu sırada yer alır.

K.Abdullayevin fikrincə, mətndə dil vahidinə aid xüsusiyyətləri danışığ vahidinə aid xüsusiyyətlərdən ayırmaq və onların hər birinə ayrı-ayrılıqda baxmaq lazımdır. K.Abdullayev bu məsələni nəzəri baxımdan çox vacib hesab edir. Bu qəbildən olan tədqiqat işləri “öz növbəsində mətnin informativ əsasını və variantlarının qarşılıqlı münasibətinin araşdırılmasına gətirib çıxaran məsələdir” [1, s.209]. Müəllif “leksik və qrammatik sinonimlik, həmçinin variantlarda olan spesifik qrammatik əlamətlər”i variantların formalaşmasının lingvistik əsası hesab edir.

Demək, alınmalar hər iki dildə feli və ismi xüsusiyyətlərə malikdir. İngilis dilində alınmalarda felin şəxsi formasına xas olan cəhətlərdən biri onun zaman xüsusiyyətlərinə malik olmasıdır.

Əksər dilçilər alınmaların zaman ifadə etməsini, analitik formaların və ya yeni qrammatik kateqoriyaların inkişafı ilə əlaqələndirir və bu formaların həqiqi məhsuldar qrammatik formalar olub düzgün qrammatik mənalarla bağlı olduğunu sübut etməyə çalışırlar.

Tədqiqat göstərir ki, alınmalarda zaman mənasını cümlənin ümumi məzmunu ilə əlaqələndirmək mümkündür. Bu zaman sintaktik əlaqəyə girən sözlər cümləni əmələ gətirir ki, bu da hər iki dildə oxşarlıq göstəricisi kimi qiymətləndirilir.

Alınmaların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onların iştirak etdiyi cümlələr də semantik, intonativ cəhətdən bir-birindən fərqlənir.

İngilis dilində birbaşa alınmalara daha çox rast gəlinir.

Alınmaları tədqiq edən alimlərdən İ.M.Kreyın sözalma hadisəsini “bir dilin təsiri altında başqa bir dilin zənginləşməsi adlandırır” [4, s.11].

Alınmalar hesabına yaranan sözlərdən danışarkən balıq adlarının metaforik baxımdan tədqiqi maraq doğurur. Belə ki, bu sözlər həm ingilis, həm Azərbaycan dilində metaforik mənə dəyişmələri yaratmağa qadirdir. Bu söz skandinav dillərində “fisher” kimi işlənir. Söz ingilis dilinə keçərək özünə məxsus metaforik mənalar yaratmışdır. Məsələn: To fish for something, gut no fish till you get them, Venture a small fish to catch a great one.

Müasir Azərbaycan dilinə gəldikdə, xeyli miqdarda “balıq” sözü ilə bağlı metaforik ifadələr vardır ki, buraya balıqağız, balıqbədən, naqqa, balıq kimi sürüşkən, çayda balıq yan gedər, dəryada balıq sevdası, bulanıq suda balıq tutmaq, sudan çıxarılmış balıq kimi, balıq suda özünü hiss edən kimi, könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək və s. ifadələr daxildir. Sazan, siyənək, naqqa, balina, qızılbalıq daha çox metaforik silsilə yaradır. Bunların içərisində “qızılbalıq” gözəl qadın mənasını verərək, qadın gender metaforası yaradır. Digərləri isə maskulinlik əlaməti nümayiş etdirə bilirlər.

Digər bir misal Venera planeti ilə bağlıdır. Belə ki, qədim yunanlar “Tanrıların mərhəməti” mənasını verən Venera planetini onu uzun qıvrımsaçlı, başında gızılgüldən düzəldilmiş çələng, zərxərə paltarı olan gözəl, qamətli qadın kimi təsvir etmişlər. Bu söz də feminin metafora ilə markerlənmişdir.

Bundan əlavə, “ape” sözünə nəzər salaq: bu söz alınma söz kimi ingilis dilində daha çox kişi metaforalarında işlədilir. Məsələn: the foolish emulation that makes one class ape another = Səfeh rəqabət ucbatından bir sinif digərini təqlid edir. Digər bir misalda gender metaforası formalaşmışdır. Məsələn: Dont ape this rotten youngster = Çalış bu tərbiyəsiz oğlana oxşamayasan.

“Gül kimi gözəl” metaforası da alınma sözün hesabına dildə hüquq qazanmış, metafora yaratmışdır. “Gül” sözü həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində femininlik metaforası kimi işlənmişdir. Çünki bu söz, adətən, yaraşlıq, xoşsifət, xoşməramlı qadınlar üçün kişilərlə müqayisədə daha çox işlədilir. Belə demək mümkünsə kişilərə aid edilmir.

Dilimizə “katibə quş” kimi tərcümə etdiyimiz quş növü də alınma sözlərin yaratdığı genderləşmiş metaforaların tədqiqi baxımından maraq doğurur. Ona bu adı başındakı qələməoxşar kəkilinə görə veriblər. Savannalarda gəzişən və uzaqdan leyləyə oxşayan uzunayaqlı quşdur. Başındakı kəkil bu quşu qadına daha çox bənzətdiyi üçün belə adlandırılır. Eyni zamanda müəyyən dövrlərdə qadın yazarlar lələklərdən istifadə etməklə güclü qələm sahibi olduqlarını nümayiş etdirməyə çalışmışlar. Ərəb-fars mənşəli olan “katibə” sözü burada alınmalar hesabına yaranmış metaforik mənə keçididir.

Qloballaşma dövründə siyasi diskursda da gender metaforaları öz töhfəsini vermişdir. Siyasi səhnəyə qadın siyasətçilərin daxil olması ilə amerika siyasi həyatında gender metaforalarının da təbii şəkildə sayı artmağa başlamışdır.

Maraqlıdır ki, Çarteris-Blek güman edir ki, Britaniya qadın siyasətçiləri kişilərdən fərqli olaraq, metaforadan az istifadə edirlər. Tədqiqatlara görə, M.Tetçer Britaniya baş nazirləri içərisində ən çox metafora işlədir. Tereza Mey Ç.Blekin nəticələri ilə müqayisədə daha aşağı yerdə qərarlaşır.

Nəhayət, metaforikləşmə tarixi-semantik proses olub, dilin tarixi ilə əlaqədar olan mənbə kimi dilin lüğət tərkibini və onun obrazlılığını artırır. Dilin başqa leksik-semantik kateqoriyaları kimi genderləşmiş metaforalar da daim inkişafdadır və metaforikləşmə prosesi dilin inkişafı ilə təmasdadır, müəyyən dövrlərdə dilin inkişafında fəal rola malikdir.

Siyasi diskursdan bəhs etmişkən aşağıdakı cədvəllərə nəzər salsaq yerinə düşərdi.

Cədvəl 3. M.Tetçerin işlətdiyi metaforalar “The lady is not for turning”, 1980.

Domain Mənbə	Metafora nümunələri
Müharibə	İnflyasiya təkcə xalqları, cəmiyyətləri deyil, orduları da məhv edir
Səyahət	Pul bizi bir yana çıxarmır. Amma o haradansa daxil olmalıdır.
	Biz axıra qədər öz rolumuzu oynamalıyıq.
Sağlamlıq	Sağlam iqtisadiyyat olmasa, sağlam cəmiyyət olmaz.
	Sağlam cəmiyyət olmadan iqtisadiyyat dayana bilməz.

Cədvəl 4. Marqaret Tetçerin işlətdiyi metafora nümunələri

Mənbə Domain	Metafora nümunələri
Müharibə	İyunda bizim seçki qələbəmiz oldu. Bu baxımdan bizim mübarizəmiz heç vaxt dayanmayacaq.
Səyahət	Mən xatırlatmaq istəyirəm ki, siz böyük bir siyasi macərəyə başlamısınız və hələ də davam etməkdədir. Bəs biz lövbərlərimizi harada endirəcəyik? Biz indi iki dramatik addım seçmişdəyik. Təhsildə dəyişikliklər etməliyik.
Su/ Dəniz	Kriminalara son qoyaq.
İdman	Sabahın dünyasını Yaponiya, Almaniya, ABŞ-dan uğurla qoruyaq. Yarışlarda qalib gələk.

Cədvəllərdən aydın olur ki, qələbə naminə çıxışlarda gender metaforaları daha çox kişi metaforaları üzərində qurulmağa başlayır. Belə ki, bu zaman güclülük nümayiş etdirmək, heç də kişilərdən geri qalmadıqlarını bildirmək üçün qadın siyasətçilər müharibə, düşmən və s. kimi məfhumlarla assosiasiya olunan metafora nümunələrindən istifadə edirlər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
2. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, 250 s.
3. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: “Mütərcim”, 2013, 410 s.
4. Крейн И. Французские заимствования XIX века в английском литературном языке АКД, М., 1963, 500 с.
5. <http://old.xalqazeti.com/az/news/news/60070>

Muradova Xalidə

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ DİLLƏRİN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *qloballaşma, multikulturalizm, dil, nitq, həyat tərzi*

Keywords: *globalization, multicultural, language, speech, lifestyle*

Ключевые слова: *глобализация, мультикультурализм, язык, речь, образ жизни*

XXI əsr əbəs yerə sürət əsri adlandırılır: dünya sürətlə qloballaşır – bu qarşısızalmaz proses obrazlı şəkildə "oxundan çıxmış yay"la müqayisə oluna bilər. Qloballaşma, sadəcə, ölkələr arasında

coğrafi-iqtisadi sərhədlərin aradan qalxması, dünyanın sürətlə kiçilməsi, yaxud həyat tərzi və davranışların vahid standartlarının yaranması, iqtisadiyyatın transmilliləşməsi zəminində cərəyan etmir. Yeni dünya nizamı kütləvi mədəniyyət stereotipləri formalaşdıraraq ayrı-ayrı xalqların milli özünəməxsusluğuna, milli-mənəvi dəyərlərinə, tarixən formalaşmış mental dəyərlərinə, dilinə, mənəviyyatına mənfi təsir göstərir.

Ən müxtəlif mövqe və yanaşmalardan asılı olmayaraq qloballaşmaya doğru istiqamətlənmiş nəhəng inteqrasiya magistralı bütün planeti öz ardınca aparır. Bu gün nə qloballaşma proseslərinin, nə də elmi-texniki tərəqqinin qarşısına siper çəkmək mümkündür. Mümkün və həm də zəruri olan bu proseslərin doğurduğu çeşidli problemləri əvvəlcədən müəyyənləşdirərək qabaqlayıcı tədbirlər görmək, milli-mənəvi dəyərlərin zərər çəkməsinin qarşısını almaq gərəkdir [1]. Bu global problem hazırda bütün dünya alimlərini səylərini birləşdirməyə, insanların normal fiziki, sosial, mənəvi yaşam tərzinə yönələn açıq təhdidlərə qarşı səmərəli mexanizmlər üzərində düşünməyə məcbur edir. Mümkün olan ən optimal variant bu prosesə hər bir etnosun milli-mənəvi "Mən"ini dərk edərək qoşulmasından ibarət ola bilər. Bəlkə də bu zərurətin dərkindən doğan həqiqətin nəticəsidir ki, indi qloballaşma ayrı-ayrı xalqların etnik-mənəvi köklərinə yenidən dönüşü ilə xarakterizə olunur. Yeni geosiyasi şəraitdə dünyada hegemonluq iddiasına düşərək qərbəşmə və qloballaşmanın dirijoru qismində çıxış edən fəvqəlgüc dövlətləri ideoloji silah kimi öz dillərinin (ingilis, fransız, rus və s.) bütün ölkələrdə geniş yayılmasına, bir növ, ideya müstəmləkəçiliyinə çalışırlar.

Fəlsəfi dilçilik məktəbinin banisi, alman dilçisi V.Humboldt yazır ki, "xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – bundan da güclü olan eynilik təsəvvür etmək çətinidir".

Ana dili hər bir xalqın, millətin varlığıdır. Hazırda hər bir xalq, etnos özünəməxsusluğunu, milli ruhunu və mənəvi irsini qorumağın ümdə şərtlərindən biri kimi ana dilini yad təsirlərdən, assimilyasiyadan qorumağa çalışır [2]. Dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan xalqlar dil amilini tarixi mədəniyyətin və digər özünəməxsus xüsusiyyətlərin kompleks halında birləşdiyi unikal hadisə kimi dəyərləndirirlər. Dilin suveren xarakterə malik olduğunu təsdiqləyən əsas amillərdən biri də budur ki, o, istənilən xalq və ya etnos üçün ən ümdə fərqlənmə etalonu kimi qəbul edilir. Milliyyətin təyində ən mühüm amil olması səbəbindəndir ki, dillə millət məfhumları çox vaxt eyni anlamda qavranılır. Bu prinsip, demək olar ki, bütün sosioloq, kulturoloq və digər fikir adamları tərəfindən mənimənilmişdir. Dil birliyi təmin edilməyən bir cəmiyyətdə milli kimlik və milli şəxsiyyət axtarışı da mənasızdır.

Qloballaşan dünyanın yeni çağırışlarına müsbət cavab verən Azərbaycan bu prosesin müəyyən neqativ təsirlərini də nəzərə alır, xüsusən mühüm siyasi mədəniyyət hadisəsi olan milli dilin təmizliyinin qorunmasına çalışır [3]. Ana dilinə yüksək məhəbbət azərbaycançılıq ideologiyasının milli mahiyyətini açmaqla yanaşı, xalqımızın etnik fərdiliyini özündə təcəssüm etdirən mühüm amildir. Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsi müstəqil dövlətçiliyimizin mühüm atributlarından biri kimi həm də dünya azərbaycanlılarının milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsinə imkan yaradır.

Görkəmli rus yazıçısı Konstantin Uşinski demişdir: "Bir millətin, xalqın varını, dövlətini əlindən alsan, o millət ölməz, yaşayar. Ancaq ana dilini əlindən alsan, həmin millət məhv olar, ondan əsər-ələmət qalmaz". Xalqımız tarix boyu müxtəlif təsirlərə, ərəzi işğalına məruz qalsa da, ana dilinin özünəməxsusluğunu, zənginliyini və saflığını qoruyub saxlamış, zənginləşdirmişdir. 70 illik SSRİ kimi böyük imperiyanın tərkibində yaşayan Azərbaycan xalqı rus mədəniyyətinin hegemonluğu və ifrat ideoloji-siyasi təsiri şəraitində milli-mənəvi dəyərlərinin ifadəçisi olan ana dilini unutmamış, onu göz bəbəyi kimi qorumuşdur. Milli ideallara bağlı şəxsiyyət olan Heydər Əliyev dühası hələ respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə böyük vətənpərvərliklə, siyasi iradə və əzmlə nəinki ana dilinin sıxışdırılmasına yol verməmiş, eyni zamanda, onun inkişafına xidmət edən çoxsaylı tədbirlər həyata keçirmişdir [4]. 1969-cu ilin sentyabrında Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində Azərbaycan dilində səlis çıxış edən respublika rəhbəri Heydər Əliyev ana dilinin qorunması və yayılması ilə bağlı cəmiyyətə mühüm siyasi mesaj vermiş, sonrakı mərhələdə üç cildlik "Azərbaycan dili" dərsliyini dövlət mükafatına layiq görmüş, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun inkişafına böyük dəstək vermişdir.

1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması isə Heydər Əliyevin xalqımız qarşısındakı ən böyük tarixi xidmətlərindən biri kimi bu gün də böyük ehtiramla xatırlanır. Heydər Əliyevin həmin vaxt böyük ısrarla irəli sürdüyü bu təşəbbüs ittifaq rəhbərliyi tərəfindən müsbət qarşılanmamış, bir çoxları bunu milli ayrı-seçkilik siyasətinin təzahürü kimi qələmə vermişdi. Belə bir addımın guya digər müttəfiq respublikalarda mənfi reaksiya doğuracağı iddia edilmişdi [5]. Konstitusiyayı hazırlayan komissiyanın rəhbəri Heydər Əliyev bütün bu iddialara qarşı tutarlı arqumentlərlə çıxış edərək öz təşəbbüsünün kifayət qədər real olduğunu sübuta yetirmişdi. Maneələrə, ciddi təzyiqlərə baxmayaraq, böyük strateq konstitusiya layihəsindən Azərbaycan dilini dövlət dili kimi təsbit edən 73-cü maddənin çıxarılması barədə təkliflərlə razılaşmamışdı. Beləliklə, Azərbaycan dili dövlət dili statusu almış, bu addım respublikada xalqın milli ruhunun oyanışı, mədəni-tarixi inkişafının stimullaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdi.

Ötən əsrin sonlarına doğru dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanda ana dili məsələsinə yanaşmada müxtəlif ziddiyyət və fikir ayrılıqları meydana çıxmağa başladı. Bu, xüsusilə xalqın real dəstəyindən məhrum olmuş AXC-Müsavat cütliyünün iqtidarı dövründə özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Bəzi qüvvələr heç bir məntiqi əsasa söykənmədən dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini və onun "türk dili" adlandırılmasını təklif edirdilər. Pseudomillətçilik mərkəzinə tutulmuş bəzi qüvvələr Azərbaycanın dövlət dilinin türk dili adlandırılmasına çalışır, amma bunun çoxluq tərəfindən qəbul olunan elmi izahını verə bilmirdilər. Uzun müzakirələrdən sonra 1992-ci ilin dekabrında Milli Məclisdə dövlət dili haqqında qanun müzakirə olunmuş, dövlət dilinin "türk dili" olması barədə qərar qəbul edilmişdi. Qərarın qəbul edildiyi iclasda 50 deputatdan cəmi 39 nəfər iştirak etmiş, yalnız 26 deputat dilimizin "türk dili" adlandırılmasına səs vermişdi. 7 nəfər bunun əleyhinə olmuş, qalan 6 deputat bitərəf çıxmışdı. Halbuki qərarın qəbul edilməsi üçün deputatların üçdə ikisinin səsi tələb olunurdu. Ümummilli lider Heydər Əliyev sonralar bu məsələyə toxunarkən demişdir: "Bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır... Volyuntarizm və özbaşınalıqla belə bir qanunun qəbul olunduğu hesab edilmişdir".

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyasının qəbulu ərəfəsində ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrinin, dilçi alim və ziyalıların iştirakı ilə keçirilən genişmiqyaslı müzakirələr, diskussiyalar, nəhayət, yekdil qərarın qəbulu ilə nəticələnmişdir: xalqımız referendum yolu ilə öz prinsiplial mövqeyini nümayiş etdirərək Azərbaycan dilinin Konstitusiyada dövlət dili kimi təsbitlənməsinə səs vermiş, bununla da ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq, biganəlik aradan qaldırılmış, onun cəmiyyətdəki mövqeyi bərpa edilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev çıxışlarında dilimizin saflığının, mənəvi zənginliyinin qorunmasını gənc nəslə tövsiyə edirdi. Xüsusi vurğulayırdı ki, Azərbaycan dili dünyanın inkişaf etmiş dillərindən olduğundan müasir dövrün ən müxtəlif ictimai-siyasi, elmi-mədəni, fəlsəfi intellektual məzmun və hadisələri, informativ mənzərəsi bu dildə çevik şəkildə, səlisliklə əksini tapa bilir [6]. Dilimizin gözəlliyi, rəvanlığı, obrazlılığı və ən dərin mətləbləri ifadə etmək imkanları hətta əcnəbi-lər tərəfindən də dəfələrlə qeyd olunmuşdur. Azərbaycan dili minillər, yüzillər boyu xalqın varlığını yaşatmış əvəzsiz hadisədir. Hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı gənc öz ana dilini, milli ənənələrini öyrənməli, onları təbliğ etməlidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hər çıxışında dilimizin zənginlikləri, incəlikləri aşkara çıxır, ədəbi dilin normalarına heyrətamiz dərəcədə əməl olunurdu.

Ulu öndər Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafına dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi yanaşırdı. Hələ Azərbaycan Gənclərinin I Forumunda Heydər Əliyev gəncləri ana dilini dərindən mənimsəməyə çağırmış, özünəməxsus müdrikliklə onlara Şekspiri ingilis, Puşkini rus, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə Azərbaycan dilində oxumağı tövsiyə etmişdi: "Məni bu gün bu forumda sevincdirən cəhətlərdən biri də o oldu ki, çıxış edən bütün gənclər çox sərbəst, səlis Azərbaycan dilində danışdılar. Bilirsiniz, bir neçə il bundan öncə bunu görmək mümkün deyildi. Keçmiş illərin müəyyən xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan dili Azərbaycanda lazımi qədər inkişaf edə bilməmişdi. Doğrudur, biz buna çox çalışmışıq, 60-cı, 70-ci, 80-ci illərdə bu barədə çox səylər göstərilmişdir. Ancaq Azərbaycan dili hakim dil ola bilməmişdi. Biz Sovetlər İttifaqının tərkibində idik. Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz".

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, ana dilini bilməyən, bu dildə zəngin ədəbiyyatı oxumayan, tariximizlə, mədəniyyətimizlə, adət-ənələrimizlə yaxından tanış olmayan gənc əsla vətənpərvər ola bilməz. Ümummilli lider Azərbaycan dilini müstəqil dövlətçiliyin əsas rəmzlərindən saymaqla, onun inkişafı, zənginləşməsi və saflaşması, habelə gənclər tərəfindən mükəmməl mənimsənilməsi naminə xüsusi tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu istiqamətdə atılmış ilk mühüm addımlardan biri 18 iyun 2001-ci ildə "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərmanın imzalanması olmuşdur. Həmin fərmanda Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması da nəzərdə tutulurdu. Dünyanın heç bir dövlətində analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha effektiv şəkildə nəzarət etmək və bu prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşımışdır. Fərmanda, həmçinin, Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yolları, habelə müstəqil dövlətçilik atributu kimi rolu və funksiyası göstərilmiş, on il ərzində tətbiqi vəziyyəti hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. Dilimizin qədim tarixinə obyektiv elmi-tarixi qiymət verən, habelə türk köklü bir dil olmasını təsdiqləyən, onun əsas təkamül mərhələlərini, inkişaf yollarını dahiyənə bir müdrikliklə, elmi-nəzəri əsaslarla izləyərək son söz deyən, rəsmi dövlət münasibəti bildirən bu fundamental tarixi sənəd Heydər Əliyevin ana dilimizin inkişafına göstərdiyi qayğının əyani təcəssümü kimi tarixiləşmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Kazımov T.H. Azərbaycan dili və virtual məkan. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: "İnformasiya Texnologiyaları" nəşriyyatı, 2009.
2. Terminologiya məsələləri. Bakı, Elm, 2015, <http://azkurs.org/terminologiya-meseleleri-1-v2.html>
3. İmamverdiyev Y.N. Основные термины информационной
4. безопасности, www.genderi.org/osnovnie-termini-informacionnoj-bezopasnosti.html
5. Sayalı Sadıqova Azərbaycan dili terminologiyası, www.science.gov.az/news/open/142
6. Milli terminoloji veb-portalın təqdimat mərasimi, www.science.gov.az/news/open/7538
7. Language Boot Camp <http://italian.about.com/library/weekly/aa091102a.htm>
8. Какая страна приняла первый закон о защите родного языка?
9. <http://otvet.mail.ru/question/17827149>

Musayeva Gülnar
ADPU-nun Şəki filiali

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN DİALOQU

Açar sözlər: *Dil, tarixi, dünya, vahid dil*

Keywords: *Language, history, world, single language*

Ключевые слова: *Язык, история, мир, единый язык*

Bəşər sözsüz, bəşər insanı dilsiz təsəvvür edilməzdir. İlk insan söz vasitəsilə əşyaları adlandırsa artıq söz nələrə qadir deyil. Atalar sözündə də deyildiyi kimi- "Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz."

A.Şlayxerin istər dilin mənşəyi, istərsə də ümumən tarixi bərdəki mülahizələri, məlum olduğu kimi, bir tərəfdən, müqayisəli dilçilik klassiklərinin həm genealoji, həm də tipoloji istiqamətdəki qənaətlərinə, digər tərəfdən isə, Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsiindən irəli gələn universal prinsiplərə əsaslanır. Görkəmli dilçi yazır ki, "Biz bütün dillərin eyni bir mənşədən gəldiyini qəbul edirik. Elə ki, insan səs mimikasından və səs təqlidindən, artıq mənası olan səslərə yol tapdı, bu sonuncular hələ hər cür qrammatik mənadan uzaq sadə səs formaları idi. Lakin həm təşkil olunduqları səs materialına, həm də ifadə etdikləri mənaya görə dilin bu sadə başlanğıcları müxtəlif insanlarda fərqli idi ki, həmin başlanğıclardan inkişaf edən dillərin fərqliliyi ilə sübut olunur. Ona görə də biz ibtidai dillərin hədsiz çox olduğunu güman etməklə yanaşı, onların hamısı üçün eyni formanın mövcudluğunu qəbul edirik" [2].

YUNESKO-nun məlumatına görə, dünyada 6000-dən çox dil var, lakin onların yarısından çoxu məhv olmaq üzrədir. Dillərin 96 faizi dünya əhalisinin yalnız 4 faizi tərəfindən istifadə olunur. Bu

6000 dilin 52 faizində 10 mindən, 28 faizində isə mindən az adan danışır. YUNESKO ekspertlərinin fikrincə, gələn əsrədək dünya dillərinin yarısının itib-batacağı gözlənilir. Çünki onlardan danışq dili kimi istifadə olunmur. Bir dilin yaşaması üçün isə həmin dildə ən azı 100 min insan danışmalıdır.

Beynəlxalq ekspertlərin araşdırmaları göstərib ki, yox olmaq təhlükəsilə üzləşən dillər əsasən, ölkələrin daxilindəki milli azlıqların dilləridir. Belə dillərə həmin ölkələrdə hörmət aşağı olduğundan insanlar nə özləri bu dillərdə danışır, nə də bu dili övladlarına öyrədirlər. Məhv olmaq təhlükəsilə üzləşən dillərin daha çox Afrikada yaşayan xalqlara məxsus olduğu bildirilir. YUNESKO-nun məlumatına görə, 2500-dən çox dil yox olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Bu gün dünyada 200-ə yaxın dil var ki, onların hər birində cəmi 10 adam danışır [3].

Əsrlər bir-birini əvəzlədikcə elm və texnika inkişaf edir, iqtisadiyyat həm öz fokusunu, həm də əhatə dairəsini dəyişir. Nəticədə dayanmadan dəyişən və inkişaf edən dünya bir çox xalqların əlaqə və mədəniyyət mərkəzinə çevrilir. Beləcə dillərin qarşılıqlı əlaqəsi-dialoqu formalaşır.

A.Qurbanov işlənmə dairəsinə görə dünya dillərinin iki yerə bölündüyünü qeyd edir:

1) danışanların miqdarına görə;

2) eyni dilin bir neçə ölkədə doğma dil kimi istifadə olunmasına görə. O, konkret bir dildən istifadə edənlərin miqdarına görə də dillərin iki yerə bölündüyünü göstərir:

a) danışanların miqdarı milyard və milyonlarla olan dillər;

b) danışanların sayı minlərlə və yüzlərlə adamdan ibarət olan dillər [4].

Beynəlxalq statistikaya görə, hazırda dünyada ən çox işlənən dil Çin dilidir. Bu dildə 1 milyard 80 milyondan çox adam danışır. İkinci yerdə ingilis dili gəlir. İngilis dilində 515 milyondan çox adam danışır. Hind dillərində danışanlar 500 milyon, ispan dilində danışanlar 425 milyon, rus dilində danışanlar isə 257 milyon nəfərdən çoxdur. Ərəb dili altıncı yerdədir. Bu dildə 256 milyon nəfərdən çox adam danışır. Benqal dilində 215 milyon, portuqal dilində 194 milyon, İndoneziya dilində 176 milyon nəfərdən çox danışan var. Fransız dili onluqda axırıncıdır. 120 milyondan çox adam fransızca danışır.

Bütün türk dillərində isə ümumilikdə 200 milyondan çox adamın danışdığı bildirilir. Müasir dünyada ən işlək dillər ingilis, ispan, ərəb, rus, fransız, alman, çin, portuqal dilləri hesab olunur. Dünya ölkələrinin təmsil olunduğu Birləşmiş Millətlər Təşkilatında 6 rəsmi dil var: ingilis, fransız, ərəb, çin, rus və ispan dilləri. YUNESKO ən azı üç səviyyəli dil bacarıqlarının; ana dili, milli dil, ünsiyyət dilinin öyrənilməsinə təbliğ etməklə dilçiliklə bağlı əsas məsələ olan çoxdilliliyi təbliğ edir [3].

Hələ eradan əvvəl müxtəlif xalqların bir-biri ilə ünsiyyət saxlamalarının çətinliyini hiss edən mütəfəkkirlər cəmiyyətin xoşbəxtliyini, bir növ, vahid dildə danışmaqda görürdülər. Bütün dünyanı bir dildə danışdırmaq ideyası ilə yanaşı, insanlar arasında iqtisadi, siyasi, elmi və mədəni əlaqələrin yaradılmasını asanlaşdırmaq üçün beynəlxalq əlifba, ümumi durğu işarələri, universal rəqəmlər formalaşdırmaq – ümumiyyətlə, bütün xalqların istifadə edə biləcəyi vahid yazı sistemi yaratmaq kimi problemlər də diqqəti cəlb etmişdir. Hazırda hər bir elmi işçi vahid dilin olmamasını ciddi şəkildə hiss edir. Vahid dil çatışmazlığı çoxdilli ədəbiyyatı oxumaq üçün həddən çox vaxt və qüvvə aparır. Cəmiyyətin bütün təbəqələri arasında vahid ümumünsiyyət vasitəsinə – ümumi dilə olan tələbat ildən-ildə çoxalır. Dünyaya bir dil gərəkdir. Ümumi dil çoxmillətli cəmiyyətimizin birləşməsində xüsusi rol oynaya bilər. Buna görə də dil birliyi zərurət kimi meydana çıxır. Bu dil bütün dünyadakı insanlar arasında zəruri əlaqə və anlaşma yaradar, onun möhkəmləndirilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1].

Bir yerə gəlmək başlanğıc, onu davam etdirmək inkişaf, birlikdə işləmək isə uğurdur.

Henri Ford (Amerika sənayeçisi)

Ədəbiyyat:

1. Afad Qurbanov. Ümumi dilçilik. III cild (3 cildə). Bakı, 2019, 512 səh.
2. <http://edebiyyatqazeti.az/news/diger/5303-dilin-tarixi>
3. <https://modern.az/az/news/3210>
4. Nəriman Seyidəliyev. Afad Qurbanov və ümumi dilçilik. Bakı, 2019, 424 səh.

ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННОЙ ФЕМИНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

Ключевые слова: *гендер, феминизм, постструктурализм, феминистская литературная критика*

Açar sözlər: *gender, feminizm, poststrukturalizm, feminist ədəbi tənqid*

Keywords: *gender, feminism, post-structuralism, feminist literary criticism*

Современная философия, литературоведение и культурология разделяют тексты на «маскулинные» и «фемининные», и исследователи выявляют различия между данными текстами. А.В.Малыгина отмечает, что «маскулинный» текст иерархичен и утверждает одну истину, в то время как фемининный – плюрален и демонстрирует множественность возможных истин» [1, с.59]. Если маскулинный дискурс отражает философское сознание, доминирующее в период от Античности до начала эпохи посмодерна, то фемининный- характеризует постмодернистский тип мышления.

Жак Лакан, французский психоаналитик и философ, указывал на то, что вхождение в Символический порядок, как и структура языка у мальчиков и девочек значительно отличаются; гендер – еще один важный элемент, определяющий позицию субъекта.

Постструктуралистская феминистская литературная критика обращает основное внимание на то, что гендер социально сконструирован, а не является естественным, врожденным или неотъемлемым. Она также рассматривает гендер как продукт или иллюзию, созданную теми же структурами языка, которые создают иллюзию идентичности «Я».

Гендер – это культурная универсалия; любое общество так или иначе отмечает гендерные различия, хотя конечно, каждое это делает это по-разному. Со времен Средневековья исследователи гендера задавались вопросом, является ли пол биологическим или данным Богом, или он социально сконструирован и, следовательно изменчив. Является ли анатомия судьбой, как утверждал Фрейд, и поэтому то, что биологически «маскулинное» по определению является мужским, а то, что биологически «фемининное», является женским.

Прежде всего хотелось бы дать определение термину «феминизм». Во-первых – это изучение и понимание гендера как системы культурных знаков или значений, приписываемых половым диморфным телам и утверждение того, что пол имеет прямое влияние на то, как мы проживаем нашу индивидуальную жизнь, работают социальные институты.

Во-вторых, «феминизм» - это изучение гендерной системы, действующей в настоящее время в данной культуре, как структурированные базовой бинарной оппозицией – мужское/женское, - в которой «мужское» всегда имеет преимущество над «женским». И это привелигированное положение имело прямой эффект, позволив мужчинам чаще занимать руководящие должности в обществе чем женщинам. И наконец, «феминисты» считают что это неправильно и должно быть изменено.

«Феминизм» имеет политическое измерение. «Политика» - состоит в осознании дисбаланса сил, навязываемого и поддерживаемого неравенством в бинарных оппозициях, которые структурируют наши мысли и действия. Феминистская литературная критика предлагает анализ того, как эти неравенства развивались, как они действуют и как они могут и должны быть изменены, чтобы смягчить или устранить гендерные предубеждения.

Родоначальником современной феминистской критики следует считать Симону де Бовуар и её книгу «Второй пол» (1949), в которой автор утверждала что «человек не рождается, а становится женщиной» [4, с.156]. Автор анализирует огромное количество западных исследователей, оправдывающих подчинение женщин мужчинами и, критикуя фрейдовский психоанализ и марксистский исторический материализм. Книга «Второй пол» вызвала целую волну феминистского анализа сексизма в 1960-х годах. Бетти Фридман в книге «Загадка женственности» (1963) сформулировала «проблему, у которой нет имени», - когда у образован-

ных женщин, представительниц среднего класса не было никаких возможностей для карьерного роста, кроме как роли хозяйки, жены и матери. Жермен Грир в книге «Женщина – Евнух» обвинила традиционную нуклеарную семью в подавлении всей гетеросексуальности женщин, кроме репродуктивной супружеской.

Кейт Миллет в своем исследовании «Политика Пола» (1969) последовала примеру Симоны де Бовуар, критикуя фрейдовский подход психоаналитического подчинения женщин. Автор книги также провела подробное исследование откровенного сексизма, присущего изображениям женственности писателями-мужчинами. Миллет привнесла феминистский анализ в литературоведение, и из её новаторской работы возник целый поток феминистской литературной критики. Большинство представителей англо-американской феминистской литературной критики 20го века исследовали работы женщин-писательниц, в том числе Джейн Остин, Мэри Шелли, Эмили Бронте, Шарлотты Бронте, Джордж Элиот и Эмили Дикинсон, пытаясь раскрыть значение метафор, которые они использовали для описания творческих процессов.

Литературоведы-феминистки помогли радикально изменить отношение к гендерному неравенству в обществе.

Литература:

1. Малыгина А.В. Гендерные аспекты как тексты культуры (на примере моды середины XX – начала XXI в.): автореф. дис. ... канд. филос. наук. – М., 2008. – С. 11.
2. Рюткёнен М. Гендер и литература: проблема «женского письма» и «женского чтения» // Филологические науки. – 2000. – № 3. – С. 5-17.
3. Сиксу Э. Хохот Медузы // Введение в гендерные исследования. – Харьков, 2001.
4. Beauvoir, Simone de The Second Sex. ISBN 978-0-09-959573-1
5. Brunskell, H. “Feminist Methodology”. (1988). in C. Seale (ed.) Researching
6. Society and Culture. London: Sage Publications.
7. Moi, T. (1986). “Feminist Literary Criticism” in Modern Literary Theory ed. by Ann Jefferson and David Robey. London: BT Batsford LTD.
8. Whelehan, I. (1995). Modern Feminist Thought: From the Second Wave to ‘PostFeminism’. Edinburgh: Edinburg.

Müslüмова Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

QARIŞIQ DİLLƏR: PİÇİN DİLLƏR

Açar sözlər: *dil əlaqələri, qarışıq dillər, piçin dili*

Keywords: *language contacts, mixed languages, pidgin language*

Ключевые слова: *языковые контакты, смешанные языки, пиджинский язык*

XIX əsrin ikinci yarısında dil əlaqələri nəzəriyyəsi dillərin piçinləşmə və kreollaşma proseslərinin təsvir olunması ilə daha da zənginləşdi. Qarışıq dillərin, eləcə də piçin dillərinin öyrənilməsi uzun illər linqvistik tədqiqatdan kənar qalmışdır. Vəziyyət 1950-ci illərdən başlayaraq, U. Vaynrauxın “Dil əlaqələri” kitabının nəşrindən sonra dəyişməyə başladı [5].

Piçin və ya digər kontakt dillərinin öyrənilməsi (kreolistika) ənənəvi olaraq sosiolinqvistikaya aid edilən dil əlaqələri nəzəriyyəsinin bir hissəsini təşkil edir [6, s.64]. Məlum olduğu kimi, kontakt dillərini “adi” dillərdən fərqləndirən yeğanə hal onların meydana çıxmalarının ümumi şərtləri, yəni linqvistik deyil, sosiolinqvistik parametrlərdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu dillərin qurulmasında müəyyən qanunauyğunluqlar izlənilir və bu da, bu tip dillərin linqvistik xüsusiyyətləri haqqında bəhs etmək imkanı yaradır.

Piçin dillərlə bağlı müasir tədqiqatlar müxtəlif istiqamətlərdə aparılır: bu tip dillərin yaranma şərtləri və meydana gəlmə səbəbləri, eləcə də, mənbə və ya digər dillər ilə əlaqələrinin mahiyyəti öyrənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, qarışıq dillərin tədqiq olunması sadəcə özü-özlüyündə vacib deyil, bu material ümumilikdə, ümumi dilçilik üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir [1].

Piçin (ingilis dilinin “business” – iş sözünün təhrif edilmiş formasıdır) – doğma (qədim) kollektiv daşıyıcıları olmayan və mənbə dilin strukturunun əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirilməsi nəticəsində inkişaf edən, qarışıq əhali arasında etnoslararası ünsiyyət vasitəsi kimi işlədilən dillərin struktur funksional növüdür [7, s.374].

Piçin–əksər hallarda danışanların özləri tərəfindən “dil” kimi qəbul edilməyən, standart kommunikativ situasiyalarda spontan şəkildə meydana çıxmış köməkçi ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət göstərən bir dildir. Piçin dillərinin yaranmasının tipik situasiyaları – mal mübadiləsi, ticarət, icbari əmək şəraitidir. Adətən, piçin sınımış, korlanmış, təhrif olunmuş dil kimi təsvir olunan deviant dialekt kimi qəbul olunur [2, s.145].

Piçinləşmə iki və ya bir neçə müxtəlifdilli xalqların situasiyaya görə məhdud və qeyri sistematik əlaqələri zamanı dillərin xüsusi tipinin (piçinlərin) formalaşması prosesidir. Piçin dili dillərin təbii təsiri nəticəsində deyil, dillərin toqquşması nəticəsində, bir dilin (mənbə dilin) “hissələrə parçalandığı” zaman meydana çıxır. Piçinləşmə zamanı mənbə dil kimi həmişə dominant etnik qrupun dili kimi çıxış edir.

Dil təmasları nəzəriyyəsində, bir qayda olaraq, piçinləşmənin növbəti şərtləri qeyd edilir:

- 1) bir-birinin dilini bilməyən iki və ya bir neçə qrupun əlaqəsi;
- 2) standart əlaqə situasiyası (ticarət, mübadilə, məcburi (icbari) əmək və s.);
- 3) ünsiyyətə girmiş tərəflərin sosial baxımdan qeyri-bərabər olması;
- 4) əlaqə situasiyasının mütəmadi olaraq təkrarlanması;
- 5) piçinin danışanlardan heç birinin doğma dili olmaması;
- 6) müstəmləkə xalqlarının aşağı savadlılıq səviyyəsi;
- 7) mənbə dil daşıyıcılarının yerli əhalinin onların dilinə yiyələnməkdə marağının olmaması

[7, s.62].

Yerli substrat dil daşıyıcıları tərəfindən mənbə dilin yanlış və natamam mənimsənilməsi (bunun səbəbi dilin mənimsənilməsi ilə bağlı son dərəcə məhdud vaxt) və mənbə dil daşıyıcılarının (müstəmləkəçilərin) daha yaxşı başa düşülməsi üçün yerli əhali ilə ünsiyyət qurarkən nitqlərini mümkün qədər sadələşdirmək istəyi, məhz piçin dillərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Başqa sözlə desək, piçin dilinin meydana çıxmasının əsas şərti mənbə dil daşıyıcıları ilə yerli dil daşıyıcıları arasındakı qarşılıqlı anlaşmanın olmamasıdır.

Piçin dilləri konkret bir məsələ ilə bağlı razılığa gəlməli olan iki və ya bir neçə qrup insanların ümumi dil tapmaması, “ekstremal” dil kontaktı şəraitində meydana çıxır [4, s.57].

Piçin dilinin əmələ gəlməsində ən vacib şərtlərdən biri danışanların başqa bir ünsiyyət vasitəsi olmaması, digəri isə, başqa bir dili öyrənmək üçün motivasiyanın olmamasıdır.

Piçin valideynlərin ortaq bir dili olmadığı ailələrdə istifadə edilə bilər. Uşağa ana dilini öyrətmək üçün şüurlu bir səy göstərilmədikdə, o zaman uşağın ilk dili piçin olur. Digər uşaqların oxşar dil tərbiyəsi piçin dilinin evdən kənarında istifadə olunmasına səbəb olur, onun ekspansiyası isə funksional diapazonun genişləndirilməsinə gətirib çıxarır.

XVI-XVII-ci əsrlərdə Afrikanın qərbində piçinləşmə prosesində mənbə dil kimi avropa müstəmləkəçilərinin dilləri (portuqal, ispan, fransız və ingilis dilləri) çıxış etmiş, substratlar isə yerli sakinlərin dilləri olmuşdur. Portuqal, ispan, fransız və ingilisdilli piçin dilləri meydana çıxmışdır.

Əgər dillərarası əlaqələrdə ünsiyyətdə olan fərdlərin heç biri üçün doğma olmayan, lakin struktur mürəkkəbliyi nöqtəyi-nəzərdən tamamilə “normal” bir dil istifadə olunursa və kommunikativ məqsədlərin qeyri-məhdud geniş dairəsinə xidmət göstərməyə qadirdirsə, o zaman piçin termini tətbiq olunmur, bu kimi hallarda bir-neçə dialekt əsasında əmələ gəlmiş ümumi dildən (koyne) söhbət gedir [3, s.121].

Bəzi hallarda piçin öz funksional imkan dairəsini müvafiq qaydada genişləndirərək əhalinin müəyyən qrupunun doğma dilinə çevrilir. Bu zaman yeni nəsil üçün bu cür piçin əksər hallarda yeganə dil olur. Bu proses piçinin kreolizasiyası və ya nativizasiya adlanır, ünsiyyət dilinin yeni inkişaf pilləsi isə kreol adlanır.

İlk piçin dili ingilis dilinin əsasında Şimali Amerikada XVII əsrin əvvəllərində hindular və ağdərili əhali arasında əlaqələr nəticəsində meydana çıxmışdır; ingilis dili əsasında piçin dillərinin digər variantları XVII əsrdə Qərbi Afrikada və Çində və XIX əsrin əvvəllərində Avstraliyada və cə-

nub dənizlərində formalaşmışdır. Çin-İngilis və Avstraliya piçin dilləri demək olar ki, tamamilə sıradan çıxdı; melaneziya piçin dili hələ də mövcuddur və fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Rasim Arif oğlu Heydərov. Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu, Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 216 s.
2. Bakker, P., 2008. Pidgins versus Creoles and pidgincreoles. In: Kouwenberg, S., Singler, J.V. (Eds.), Handbook of Pidgin and Creole Studies. Blackwell, Oxford, pp. 130–157.
3. Holm, J., 2004. Languages in Contact: The Partial Restructuring of Vernaculars. Cambridge University Press, Cambridge.
4. Hymes, D. (Ed.), 1971. Pidginization and Creolization of Languages. Cambridge University Press, Cambridge.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. Киев: Вища школа, 1979, 263 с.
6. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 207с.
7. Крысин Л.П. К вопросу о внутриязыковой диглоссии // Методы билингвистических исследований. М.: Знание, 1976, с. 61-67.

Наджафова Г.К

Азербайджанский Университет Языков

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: *Диалог культур, глобализация, многообразие культур, конструктивный диалог, конфликт, предотвращение опасности.*

Açar sözlər: *Mədəniyyətlərin dialoqu, qloballaşma, mədəniyyətlərin müxtəlifliyi, konstruktiv dialoq, konflikt, təhlükənin qarşısının alınması*

Key words: *Dialogue of cultures, globalization, diversity of cultures, constructive dialogue, conflict, prevention of danger.*

В эпоху глобализации создаются новые перспективы взаимодействия культур. Взаимодействие культур – особый вид непосредственных отношений и связей, которые складываются между по меньшей мере двумя культурами, а также взаимных изменений, которые появляются в ходе этих отношений.

Диалог культур – это многообразие культурных форм и явлений, которые порождают единую человеческую деятельность. В свое время Э.Тайлор полагал, что если сравнивать разные этнические культуры, то можно прийти к выводу, что весь мир – это одна страна. Можно сказать, что диалог культур – это специфический социокультурный процесс взаимодействия, становления и развития различных форм культуры.

Идея диалога культур подразумевает открытость культур друг другу. Но это возможно при выполнении ряда условий: равенства всех культур, признания права каждой культуры на отличия от других, уважения к чужой культуре.

Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже (но не во всей полноте, потому что придут и другие культуры, которые увидят и поймут еще больше). Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим, чужим смыслом: между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур... При такой диалогической встрече двух культур они не сливаются и не смешиваются, каждая сохраняет свое единство и открытую целостность, но они взаимно обогащаются.

Диалог культур предполагает границы взаимовлияния, где особенности каждой культуры должны быть признаны, и к ним необходимо уважительно относиться. Здесь создаются предпосылки взаимопонимания культур, но не рассматриваются возможности изменения базисных ценностей.

Глобализация влияет не только на экономическое, политическое и информационное развитие современного общества, она вносит свои коррективы в формирование культурного взаимодействия. Пространство взаимодействия и круг общения настолько обширны, что невозможно избежать контакта с другими культурами. Взаимодействие культур в современном мире приводит к осознанию равноправного сотрудничества культур.

Следует отметить, что диалог культур возможен только при обоюдной заинтересованности сторон, готовых не только к преодолению мешающих диалогу барьеров, но и адекватному восприятию сложности их устранения. Неслучайно исследователи называют диалог культур «средством поиска соответствия между различными семантическими структурами или, напротив, обнаружения невозможности такого согласования», что подразумевает выработку определенной последовательности действий, отвечающих интересам сторон, ведущих диалог. Итак, существование разных культур обусловлено их взаимодействием, в процессе которого важно уметь понимать и слышать друг друга, к чему необходимо стремиться всем нам.

Глобализация с ее многочисленными способами не только расширяет многообразие культур, но и облегчает доступ к ним. В нынешнее время можно сравнительно свободно получить информацию в любой сфере.

Необходимо подчеркнуть, что развитие межкультурного диалога является важнейшим фактором стабильности и безопасности в современном мире. Сегодня для международного сообщества приоритетным становится повышение эффективности глобального межкультурного диалога путем координации различных механизмов в данной сфере. Здесь имеет место также проблематика диалога культур и цивилизаций. В целом несомненно, что процесс глобализации, и следовательно, расширение масштабов культурного диалога народов продолжается. Разумеется, речь не идет о создании единой глобальной культуры. Мир никогда не был и не будет унифицированным, однородным. Однако рост степени взаимозависимости и взаимопроникновения культурных процессов и их участников - налицо и важно находится на гребне перемен.

Наша общая задача – находить оптимальное отношение между самобытностью культур и цивилизации их открытостью к диалогу и взаимообогащению.

Процессы глобализации зачастую ведут к усреднению культур и цивилизаций, что оборачивается нередко, к сожалению, нарастанием нетерпимости в обществе. Мы наблюдаем столкновение и коммуникацию многочисленных культурных традиций, зачастую очень разных, а иногда очень близких друг другу по сущности и содержанию, мировоззренческим установкам и ценностным ориентациям. В противоположность этому необходимо развивать многополярный мир, в котором для различных культурных, национальных и религиозных традиций существует возможность непротиворечивости. Конструктивный диалог, учитывающий культурные различия и цивилизационное единство разных стран и народов, в этой ситуации является наиболее оптимальным средством решения многочисленных проблем. По образному замечанию известного российского философа Кагана, ныне человечество «приговорено к диалогу». Именно в диалоге цивилизаций каждая культура обретает вновь свою идентичность, возвращается к своим истокам. Все культуры неповторимы и одинаково ценны. Специфика взаимодействия в сфере культуры заключается в освоении чужого, превращении иного в свое, изменении системы ценностей.

Как и тысячи лет назад, мир не обходится без раздоров и войн, только теперь их локальный характер может трансформироваться в глобальный конфликт, способный охватить весь земной шар. Предотвратить опасность поможет диалог культур, пример которого демонстрируют страны, объединившие усилия против мирового терроризма.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТЫ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЛЕКСИКИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Ключевые слова: *политический дискурс, оценка, политическая лексика, идеология, национальный аспект*

Açar sözlər: *siyasi diskurs, qiymətləndirmə, siyasi lüğət, ideologiya, milli aspekt*

Key words: *political discourse, evaluation, political vocabulary, ideology, national aspect*

Типичный для любого политически структурированного общества, политический дискурс имеет идеологическую очерченность и национальную окраску, определяемые концептуальной и языковой «картиной мира» исторически сложившейся в нем социума. Поэтому препятствием для понимания иноязычным реципиентом некоторых моментов «чужой» действительности является их национальная детерминированность. В семантике слова, а именно единицы общественно-политической лексики, сочетается собственное логическое понятие, находящееся под влиянием национального видения мира, и субъективная модальность, в основе которой национальное своеобразие ценностной системы общества и присущий ему способ выражения оценки.

Ценностная «картина мира», в которой отражается национальная и идеологическая специфика социума, составляет концептуальную основу языка политики, и любые изменения ценностных приоритетов непосредственно проявляются в политическом дискурсе [1, с.153-170].

Течение идеологической дифференциации общества в начале 90-х годов ускорило реформирование политического языка, которое обозначилось в обновлении концептуального и формального содержания. На это указывают: 1) большое количество лексических инноваций для обозначения новых социально-политических реалий; 2) процесс переименования, преобразования ключевых номинаций социума, расширение тематических сфер за счет прежних тематических табу; 3) появление новых образов и оценочных номинаций; 4) новая система оценок, существование двойных оценок того же явления; 5) перерасположение внутри прагматических оценочных структур, изменение вектора негативной оценки из внешней сферы к внутривнутриполитической; 6) формирование новой стилистической нормы: тенденция к упрощению, демократизации речи; 7) сближение с разговорной речью, узуализация стилистически пониженных элементов; 8) лаконичное изложение, стремление избавиться от нерелевантной информации [5].

В дискурсе материализуется взаимодействие идеологической и речевой сфер. Принцип идеологической ориентированности политического общения включает процесс создания политических текстов, их интерпретацию и социальный эффект. Целенаправленное моделирование семантико прагматического содержания языковых единиц наиболее характерно для лексического уровня, поскольку, возникая в сознании, идеологические концепты объективируются в лексических единицах, образующих особую структуру – «политический словарь», «политический лексикон» [2, с.130]. Дискурсные вариации словаря выявляют идеологические отличия политических направлений и групп общества.

Национально маркированный политический словарь универсален по своей структуре. Ядро его составляет собственно политическая лексика: термины, реалии, номенклатурные названия партий, организаций, политические идиомы (жаргонизмы), лозунги слова. В отличие от достаточно стабильного ядра, периферия политического словаря более динамична. Однако в моменты государственной перестройки трансформаций претерпевает и концептуальная лексика. Основная черта политического словаря заключается в «идеологической связанности слов», поэтому центральными в политическом дискурсе являются идеологически маркированные узуальные или окказиональные лексические единицы – «прагмемы», «идеологемы», «идеологизмы».

Специфика значения идеологизированных лексических единиц проявляется в их способности указывать на ценностное отношение субъекта к действительности. Основными признаками идеологически маркированной лексики являются системность (сохранение своего значения в определенном «дискурсном поле»), социальная оценка, полисемичность и полиэмоциональность (противоположные оценки той же лексической единицы носителями разных идеологий). В дискурсе идеологемы соединены отношениями полной или частичной (предметной или оценочной) синонимии и антонимии [3].

Семантическая взаимосвязь национального, исторического и идеологического аспектов прослеживается в наиболее активной части политического лексикона – «ключевых словах актуальной социальной тематики» (Е.Верещагин, В.Костомаров), «ключевых словах текущего момента» (Т.Шмелева) или «словах-свидетелях» (G.Matore).

В современном политически дифференцированном обществе сторонниками той или иной идеологической концепции могут быть представители разных социальных групп. Поэтому идеологический компонент рассматриваем не как классовое, а как политическое оценочное явление, основанное на «знаниях навязанных, навешанных, пропагандируемых в конкретном социуме» [4].

Таким образом, идеологические признаки формируют отдельный тип сем, являющихся, с одной стороны, социально-идентифицирующими, ибо обладают информацией об общественно-политической отнесенности предмета номинации, а с другой стороны – социально-оценочными, характеризующими его в аспекте идеологической значимости. Идеологические семы реализуют аксиологические интенции говорящего, то есть квалифицируют обозначаемый предмет, явление или их отдельные свойства как «положительные» или «отрицательные» по отношению к некоторой норме, которая представляет собой сложное взаимодействие личной, субъективной эмоционально окрашенной ценностной системы автора оценки и ценностных ориентаций общества или тех политических групп, что с ними он связан. Норма идеологической оценки является динамической категорией, которая находится в прямой зависимости от общественного бытия: с изменением политической ситуации слова, содержащие идеологическую оценку, исчезают или претерпевают оценочное переосмысление.

Литература:

1. Connolly W.E. The Terms of Political discourse. Third ed. New York, 1998, 257 s.
2. Ван Дейк Т.А. Дискурс и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013, 344 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. М.: Высшая школа, 1986, 416 с.
4. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. М.: Изд-во ЛКИ, 2007, 176 с.
5. Шаховский В. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М.: Изд-во ЛКИ, 2008, 208 с.

Pirimova Leyla
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

AZƏRBAYCAN VƏ HİNDİSTAN TARİXİ ƏLAQƏLƏRİNİN BƏDİİ TƏZAHÜRÜ **(“TAC MAHAL TRİLOGİYASI” ROMANI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: *Babur imperiyası, Səfəvi, Hindistan, türklər, əlaqə*

Keywords: *Mughal empire, Safavid, India, Turkish, relationship*

Ключевые слова: *Бабурская империя, сефевиды, Индия, турки, отношение*

Azərbaycanla qədim dünyanın mədəniyyət beşiyi olan Hindistan arasında uzaq keçmişə dayanan mədəni və mənəvi yaxınlıq mövcud olmuşdur. Əhalisinə görə, dünyanın ikinci, ərazisinə görə yeddinci ölkəsi olan Hindistan, həm də qədim və zəngin sivilizasiyalardandır. Çox zəngin və mədəni rəngarəngliyə malik bu ölkə ilə Azərbaycan arasında mədəni əlaqələrin tarixi qədim köklərə dayanır.

Hind əsilli Amerika yazıçısı İndu Sundaesan “Tac Mahal” trilogiyasında dönəmin böyük türk imperiyalarından olan Babur imperiyasının tarixində yaşanmış hadisərdən bəhs edərək baburluların qonşusu və tərəfdaşı olan səfəvilər ilə olan münasibətdən söz açır. Babur imperiyasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini əsası 1501-ci ildə qoyulmuş türk-müsəlman dövləti olan Səfəvi imperiyası ilə münasibətlər təşkil edir. Səfəvilər və baburlular arasındakı ilk əlaqələr Səfəvi Şah İsmayıl ilə Babur imperiyasının qurucusu Babur şah tərəfindən qoyulmuşdu. Tarixi qaynaqlar da bunu təsdiqləyir [4, s.184].

“İyirminci arvad” romanında müəllif qəhrəmanın səfəvilərdən olmasına baxmayaraq hind torpaqlarında bir çadırdə dünyaya göz açmasını təsvir edir. Mehrunisənin Məhəmməd Şərif Səfəvi şahı Təhmasibin sarayında bir əsilzadə idi. Vəzifəsini icra etmək üçün əvvəlcə Xorasan, sonra Yəzd və son olaraq İsfahana gəlmişdilər. Məhəmməd Şərif 1576-cı ildə İsfahan vəziri ikən ölür. Elə həmin il Şah Təhmasib də ölür. İran taxtına II Şah İsmayıl çıxır. Yeni rejim Məhəmməd Şərifin oğullarına mərhəmət etmir. Qiyas bəy tək çıxış yolunun Hindistan olduğu qərarına gəlir. Müəllif əsərin süjet xəttiylə bağlı hadisələri təsvir edərək Səfəvi dövləti ilə əlaqələrə diqqət çəkir. Bir zamanlar tək qurtuluşu Hindistan olacağı qənaətinə gələrək bu diyara pənah gətirən Qiyas bəy kimi, onun həmyerlisi də bu imperiyaya sığınır: “Əliqulu Əkbərin sarayında yeni bir sima idi. Qiyas bəy kimi o da İrandan Hindistana qaçmışdı. Lakin onun qaçışı II Şah İsmayılın 1578-ci ildə qətl edilməsindən sonra gerçəkləşmişdi” [5, s.85].

Zaman-zaman iki ölkə arasında torpaq uğrunda toqquşmalar da baş verirdi. Səfəvi və baburlular arasındakı ən böyük problem Qəndəhar məntəqəsinə nəzarət idi. Bu şəhər coğrafi mövqeyi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Baburlular tərəfindən 1522-ci ildə zəbt edilən şəhər sonrakı tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq gah səfəvilərin əlinə keçir, gah da baburlular tərəfində geri alınırdı.

“Kölgə şahzadə” romanında yazıçı səfəvi-baburlu əlaqələrindən bəhs edərək bunun hər iki dövlət üçün nə qədər önəmli olduğunu nəzərə çatdırmışdır. Aralarındakı mütəffiqlik münasibətləri qorumaq baxımından əhəmiyyətli olan siyasi evlilik məsələlərindən bəhs edir. Şah Cahan oğlanlarını səfəvi şahzadələri ilə evləndirir: “Şahnəvəz Xan Səfəvi soyunu İran imperiyasına o qədər yaxından izləyə bilirdi ki, hələ də Səfəvi adını daşıyırdı. Aurəngzəb və Murad onun qızlarıyla evlənirdi. Sarayda qüdrətli əsilzadə idi” [7, s.251].

İndu Sundaesanın “Tac Mahal” trilogiyasında Azərbaycan və hind tarixiylə yanaşı türk tarixinin də mürəkkəb, keşməkeşli hadisələri öz bədii təcəssümünü tapmışdır. Şərqi qədim mədəniyyət ocaqları arasında hər zaman mədəni, ədəbi əlaqələr və digər sahələrdə əlaqələr mövcud olduğu kimi bundan sonra da olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Guntay Gəncəlp. Səfəvilər. Bakı. Qanun Nəşriyyatı, 2012, s.184.
2. İndu Sundaesan . Shadow Princess. Washington Square Press, New York, 2010.
3. İndu Sundaesan. Güllər şöleni. Literatür Yayın, İstanbul, 2006.

Pirimova Nigar
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA İNTERNETİN RADIOTEATRDA ROLU

Açar sözlər: *radioteatr, tamaşa, internet*

Key words: *radio theater, spectacle, internet*

Ключевые слова: *радиотеатр, спектакль, интернет*

Bu gün yaşadığımız dövr texnologiyalar dövrüdür. Demək olar ki elə bir sahə yoxdur ki, müasir texnologiyaların, internetin rolu olmasın. İncəsənətin bir sıra sahələrində də internetin müstəsna rolu danılmazdır. Günümüzdə teatr nə qədər tanınır, sevilir, araşdırılırsa, radio-teatr, radio tamaşalar

bir o qədər az marağ dairəsindədir, demək olar ki, araşdırılmır. Auditoriya kütləsi isə teatra gələn seyrçilərin sayı ilə heç müqayisəyə gəlməz.

Teatrımızın klassik ənənələri əsasında formalaşan Azərbaycan radiodramaturgiyası zəngin inkişaf yolu keçsə də, təəssüf ki, o nəzəri cəhətdən kifayət qədər öyrənilməyib. “1926-cı il noyabrın 6-da respublikamızda müntəzəm radio verilişləri başladıqdan sonra təşəkkül tapan Azərbaycan radio dramaturgiyasının inkişaf yolu bir qədər mürəkkəb və ziddiyyətli olmuşdur” [3. s.9]. Radio teatrımızın tarixinə nəzər salsaq, adını tarixə yazmış bir sıra sənət fədailərinin (Mustafa Mərdanov, M.S.Ordubadı, Soltan Nəcəfov, Leyla Terequlova, Məryəm Xudaverdiyeva, Həyat Musayeva, M.A.Əliyev, A.M.Şərifzadə, Mərziyə Davudova, Sidqi Ruhulla, Ülvi Rəcəb və başqaları) tamaşalarının radioda səsləndirilməsi, obrazlar, rejissor işi ilə bağlı bir sıra çətinliklərə, texniki çatışmazlıqlarına rəğmən xalqımızın həm maariflənməsi, həm də mənəvi istirahət almaları üçün radioda nə qədər zəhmət çəkdiqlərinin şahidi olarıq. Təəssüflər olsun ki, texniki cəhətdən, yaxud başqa səbəblərdən dolayı radiomuzun başlanğıc tarixinə dair bir çox mühüm arxiv sənədləri kimi, ilkin səhnəciklər də saxlanılmamışdır.

Dünyanın bir sıra ölkələrində (Amerika, Rusiya, Türkiyə, Ukrayna, Polşa, Yaponiya və digər) olduğu kimi Azərbaycanda da vaxtilə radioda səsləndirilmiş tamaşalar arxiv lentə alınıb təkrar radioda səsləndirilməklə yanaşı, internet üzərindən də auditoriyaya rahat şəkildə təqdim olunur. Bəzən həftədə bir dəfə vaxt tapıb radioda səsləndirilən müxtəlif tamaşalar, yaxud dram əsərlərini dinləmək çətin olsa da, bu gün internetin sayəsində arxiv lentlərin bir sıra resuslarda yerləşdirilməsi tamaşaların dinləməsini daha çox rahat və maraqlı edib. İstənilən vaxt axtarış verməklə Məhəmməd Fizuli “Yeddi cam”, İsmayıl Şıxlı “Dəli Kür”, Çingiz Aytmatov “İlk müəllim”, “Əsrə bərabər gün”, Mehdi Hüseyn “Alov”, Cəfər Cabbarlı “Od gəlini”, “Solğun çiçəklər”, İlyas Əfəndiyev “Atayevlər ailəsi”, Ş.Qurbanov “Qızıl toy”, Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl”, Mir Cəlal Paşayev “Dirilən adam”, Mehdi Hüseyn “Qabar”, Sabit Rəhman “Toy”, V.Şekspir “Hamlet”, C.Məmmədquluzadə “Zırrama” və bir sıra başqa radio tamaşaların səsləndirilməsinə internet üzərindən dinləmək mümkündür. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, çox böyük təəssüflər olsun ki, bir sıra avropa ölkələrindən, ələxsus, Rusiya, Türkiyə kimi ölkələrlə müqayisədə bu sadaladığımız və adlarını qeyd etmədiyimiz, internetdə yerləşdirilmiş radiotamaşalar, radio-teatr tariximizdə səsləndirilmiş pyeslərin sadəcə müəyyən bir qismidir.

Bu da ondan irəli gəlir ki, bu gün yenə də radio teatrımız arzu etdiyimiz diqqət və qayğıdan uzaq olaraq, marağ dairəsindən uzaqlaşdırılır. Bir qrup həvəskarlardan, teatr fədailərindən, radio-teatra sevgisi olan auditoriyadan başqa demək olar ki, radio tamaşaları nə radiodan nə də internet üzərindən dinləyən yoxdur. Lakin bununla yanaşı, ötən illərə nəzərən internetin inkişafı sayəsində hələ xeyli irəliləyişlər hiss edilir.

Ədəbiyyat:

1. https://www.google.com/search?q=radio+tama%C5%9Falar&tbm=vid&sxsrf=APq-WBsMV9R8AIwnQ3xpKbWmdWHtNNJwHA:1649178284960&ei=rHZMYu_tObuFxc8P7OS7yAw&start=0&sa=N&ved=2ahUKEwjv8-Hus_32AhW7QvEDHWzyDsk4ChDy0wN6BAgBEFA&biw=1280&bih=609&dpr=1.5
2. <https://kaspi.az/az/azerbaycanda-radio-teatrinin-yaranma-tarixcesi>
3. Məhərrəmov Qulu “Radiodramaturgiya dili”. Bakı-Elm-1990.

AZƏRBAYCAN VƏ ALMAN XALQLARININ ETİQAD ETDİYİ DİNLƏRDƏ OXŞAR VƏ SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏR

Açar sözlər: *milli mədəniyyət, dil, Azərbaycan və alman xalqı, din, səciyyəvi xüsusiyyətlər*

Key words: *national culture, language, Azerbaijani and German people, religion, characteristic features*

Ключевые слова: *национальная культура, язык, азербайджанский и немецкий народы, религия, характерные черты*

Dil və cəmiyyət, dil və mədəniyyət dialektik vəhdətdədirlər. Dilin kumulyativ funksiyası dilin mədəniyyətə, mədəniyyətin dilə inteqrasiyasıdır. Məlumdur ki, hər bir xalqın başqa xalqlarda olmayan, səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Bu səciyyəvi xüsusiyyətlər anlayışına milli adət-ənənə, mənəvi mədəniyyət daxildir. Dünyada nə qədər xalq, millət varsa, hər birinin özünəməxsus mədəniyyəti, yaşayış tərzii, dili, etiqad etdiyi dini və müvafiq olaraq adət-ənənəsi var. Araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan və ayrı-ayrı dil qrupuna aid olan, hətta tam fərqli dini etiqadları olan xalqların milli mədəniyyətlərində səciyyəvi cəhətlərlə yanaşı, oxşar cəhətlərə də rast gəlinir.

Məlumdur ki, alman və Azərbaycan xalqlarının tam fərqli dini etiqadları var. Lakin bu fərqli şəraitlərdə oxşar əlamətlərin olduğu danılmazdır. Bu isə ondan irəli gəlir ki, millətindən və etiqad etdiyi dindən asılı olmayaraq bütün insanlar hər şeyin Tanrı tərəfindən yaradıldığına inanırlar. İnanca görə, Tanrı yaratdığı məxluqları xeyirxahlığa, ədalətə, düzgünlüyə səsləyir. Dini inanca görə, Tanrı öz yaratdıqlarını sevir və sevdiklərinə əl uzadanları, yaxşı mənada, cavabsız qoymur. İmam Əli (ə) 9912-ci hədisdə buyurmuşdur ki, Allahın bəndələrinə yaxşılıq və xeyirxahlıq ölümdən sonrakı həyat üçün ən yaxşı azuqədir [1]. Müvafiq olaraq xristian şəraitində İsa Məsih varlı gəncə nəsihət verir ki, nəyi varsa satsın və ehtiyacı olanlara versin. Qarşılığında göydə həmişəlik xəzinəyə malik olacaq. İmam Əli (ə) 5253-cü hədisdə isə belə buyurmuşdur ki, insanlara yaxşılıq imanın böyük bir hissəsidir [1]. Başqa bir hədisdə deyilir: “Yoxsula verdiyiniz sədəqə yoxsulun əlinə çatmazdan öncə Allahın əlinə çatır” [1, s.109]. “İnfaq” ayəsində buyurulur ki, mallarını Allah yolunda xərcləyənlərin xərclərinin qarşılığı cücərmiş yeddi sünbülün hər birində yüz (ədəd) dən olan toxuma bərabərdir [1]. Deməli, Tanrı yolunda sərf edilən hər bir şeyin yeddi yüz qat mükafatı vardır. İnanca görə, Allah hər şeyə qadirdir, yoxdan var etmək, yaratmaq iqtidarındadır. O, öz yaratdıqlarına yaxşılıq edənlərin ruzusunu istədiyi qədər artırır. İslam dinində dilindən, irqindən, etiqad etdiyi dindən asılı olmayaraq bütün yoxsullara və ehtiyacı olanlara əl tutmağın vacibliyindən bəhs edilir.

Həm xristian, həm də islam dininə etiqad edənlər kasıblara paylamaq üçün sədəqə qutuları qoyurlar. Hələ reformasiya dövründə Filipp Melanchton və şəhər keşişi Johannes Bugenhagenin iştirakı ilə 1523-cü ildə sədəqə yeşiyi təşkil olundu. Yeşikdən çıxarılan pullar sədəqə kimi ehtiyacı olanlara verildi. Qeyd etmək lazımdır ki, sədəqə termini həm islam, həm də xristian dinlərində eyni mənada işlədilir. Lakin, islam dinində, o cümlədən Azərbaycan dilində həm də “zəkat”, “fitrə” terminləri işlədilir. İslam dinində ramazan ayında kasıblara fitrə verilir. Fitrə ramazan ayının vacib adətlərindəndir ki, digər dinlərdə bu adət-ənənəyə rast gəlinmir.

İslamın beş rüknlərindən biri zəkatdır. Dini inanca görə, zəkat verməyən bir şəxs həm malının bərəkətini görməz, həm də əzaba düşər olar. Zəkat yoxsul müsəlmanlar arasında bölüşdürülür. Zəkati ramazan ayında orucluq tamam olan gün verilir. Xristianlıqda buna bənzər şəri vergi desyattir. Lakin hər bir adət-ənənənin öz səciyyəvi özəllikləri var.

Həm xristian, həm də islam şəritinə görə rəhmətə gedən insanlar üçün yas mərasimi təşkil olunur, ehsan verilir. Ehsan vermə mərasimi əslində kasıblar, ehtiyacı olanlar üçündür. Hər iki şəritdə artıq qalmış azuqə kasıblara paylanılsa da, ehsan kimi verilən yemək ayrı-ayrı dinlərdə tamamilə fərqlidir. Beləki, islam dinində spirtli içki haram hesab edildiyi halda, xristian dininə etiqad edənlər istənilən mərasimdə ondan istifadə edilə bilər.

Sankt Martin əfsanəsinə əsasən, katolik kilsəsində hər il 11 noyabrda Martin bayramı qeyd olunur, uşaqlara və işığa dua oxunur və deyilir: “Kimin iki libası varsa, birini olmayana versin” [2,

s.29]. Məhəmməd peyğəmbər də ölümündən əvvəl insanlara belə müraciət etmişdi: “Son buyruğum belədir: bir-birinizi sevin, bir-birinizə əl tutun və saleh işlər görün” [1].

Həm alman, həm də Azərbaycan dillərində bəzi rənglərin mənasında da oxşarlıq vardır. Məsələn, “qara” həm alman, həm də Azərbaycan mədəniyyətində zülmət və kədər (hüzn) əlamətidir. “Ağ” isə alman xalqının dini etiqadına görə dini bayramlarda (Milad, Təzahür, Üçlük) İsanın nuru və əzəməti simvoludur. Ağ həm də hər iki mədəniyyətdə təmizlik rəmzidir. Həm alman, həm də Azərbaycan xalqlarının mədəniyyətində “yaşıl” gələcəyə ümid mənasında işlədilir.

Alman xalqının etiqad etdiyi dində “Totensonntag” (ölü bazar günü) adlı anlayış var ki, İslamda buna müvafiq mərasim “ölü çərşənbəsi”dir. Oxşar adət-ənənə olsa da, hər birinin öz səciyyəvi əlamətləri var. Alman xalqı kilsə ilinin son bazar gününü “ölü bazar günü” adlandırır. Həmin gün ölümlərin xatirəsi yad edilir. Azərbaycan xalqı isə hər il “Novruz” bayramında “İlaxır çərşənbə”dən əvvəlki çərşənbə ölümləri yad edir, quran ayələri oxutdururlar.

Alman dilində “Tischgebet” sözü işlədilir ki, mənası “süfrə duası (yeməkdən əvvəl verilən dua)” deməkdir. Mömin xristian əlini süfrəyə uzatmazdan öncə Tanrıya Şükran duası oxuyur, bu gün onun ruzisini yetirdiyi üçün Allahını həmd edir. Əsasən “Atamız bizim” duası oxunur. Həmin duanı bir nəfər oxuyur, dua qurtardıqdan sonra masadaşlar “Amen! (Amin)” deməklə kifayətlənirlər. Bu ifadənin anlamı qədim ibrani dilində “Qoy olsun!” deməkdir. İslam şəriətində də Allahın verdiyi ruziyə şükr edilir. İlk dəfə çörək kəsilərkən “Bismillah (Allahın adı ilə)”, yemək yeyilib qurtardıqdan sonra “**Əl-Həmdülillah** (Bütün təriflər Allaha məxsusdur)” deyilir.

Alman dilində “Fegefeuer” sözü işlədilir ki, o, katolik etiqadına görə insanların öləndən sonra cənnətə getməzdən əvvəl nisbətən kiçik günhlarının bağışlanması üçün dua etdiyi məkan mənasını verir [2, s.29]. O, İslamdakı “əraf”a uyğun gəlsə də, hər birinin səciyyəvi özəllikləri vardır. Beləki, islam dinində əraf artıq dünyasını dəyişən insanlara aid edilən termindir.

Alman dilində “Erntedankfest” termini işlədilir. Onu Azərbaycan dilində, kalka yolu ilə ifadə etsək, “məhsul həmd bayramı” mənasını verir. Bu bayram yevangel kilsəsində oktyabrda ilk bazar günü, katolik kilsəsində isə sentyabrda axırıncı bazar günü qeyd edilir. Məhsul bayramında kilsələrdə altarlar tarla və bağ məhsulları ilə bəzədilir, məhsul üçün Tanrıya dualar oxunulur. Məhsul bayramında bəzən sədəqələr də verilir [2, s.11]. Azərbaycanda da oktyabrın ilk həftə sonu nar bayramı qeyd edilir. Bundan başqa digər məhsul növlərinə də bayram həsr edilir. Lakin almanlardan fərqli olaraq, məhsul bayramı dinlə əlaqələndirilmir, yəni ibadət yerlərində qeyd edilmir.

Həm alman, həm də Azərbaycan xalqının etiqad etdiyi dinə əsasən insanlar pəhriz saxlayırlar. Lakin adət-ənənə fərqlidir. Beləki, müsəlmanlar bir ay oruc tuturlar, müəyyən olunmuş vaxt ərzində heç nə yemirlər. Xristianlar isə 40 (44) gün bəzi ərzaqları (ət, balıq, yumurta) yeməməklə pəhriz saxlayırlar.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlinir ki, alman və Azərbaycan xalqlarının etiqad etdikləri dində, oxşar cəhətlər olsa da, səciyyəvi xüsusiyyətlər daha çoxdur. Alman və Azərbaycan xalqları fərqli dinə etiqad etdikləri üçün, dinlə bağlı işlənən sözlərin mənasını əksər hallarda başa düşümlər. Belə sözlərin mənasını başa düşmək üçün mədəniyyətin özünü öyrənmək lazım gəlir.

Ədəbiyyat:

1. “Qurani-Kərimin gözəl misalları” 1-ci cild.
2. Pirnəzərova G., Qurbanlı Ç. Alman realilərinin azərbaycanca lüğəti və şərh. Bakı, 2013.125 s.
3. Pirnəzərova G. Alman dilində işlənən milli koloritli leksik vahidlərin Azərbaycan dilində ifadə imkanları // Filologiya elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya // Bakı, 2003. 147 səh.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИЗМЕНЕНИЙ ОРФОЭПИЧЕСКОЙ НОРМЫ НА ФОНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ

Açar sözlər: *orfoepiya, orfoepik norma, fonetik səviyyə, təsnifat, aksentoloji normalar*

Keywords: *orthoepy, orthoepic norm, phonetic level, classification, accentological norms*

Ключевые слова: *орфоэпия, орфоэпическая норма, фонетический уровень, классификация, акцентологических норм*

Орфоэпия – раздел языкознания, занимающийся изучением нормативного литературного произношения. Однако объем понятия «орфоэпия» является спорным вопросом для многих ученых. Одни ученые (А.Н.Гвоздев, М.В.Панов, В.В.Иванов, Е.А.Окунцова, Д.Э.Розенталь, Л.А.Вербицкая) определяют орфоэпию как совокупность норм произношения звуков и их сочетаний, а также слов, исключая произношение акцентологических норм. Другие (А.А.Реформатский, Л.И.Скворцов, Л.Л.Касаткин, Т.Ф.Иванова, К.С.Горбачевич) понимают орфоэпию как совокупность норм произношения и ударения, таким образом, рассматривая понятие «орфоэпия» в широком смысле.

Е.Д. Поливанов определяет орфоэпию как совокупность правил устной речи, обеспечивающих единство её звукового оформления в соответствии с нормами национального языка, исторически выработавшимися и закрепившимися в литературном языке.

Объём понятия орфоэпии определяется учёными по-разному. Узкий подход предполагает в рамках орфоэпии рассматривать только совокупность произносительных норм, исключая из неё вопросы ударения: «орфоэпические правила охватывают только область произношения отдельных звуков в определённых фонетических позициях» [5, с.14]. Широкий подход к понятию орфоэпии и её предмету заключается в рассмотрении правил произношения не отдельных звуков, а слов, и в этом случае в сферу орфоэпии включается ударение.

Думается, целесообразно, вслед за Е.Д.Поливановым, принять широкий подход к орфоэпии и относить к её области специфические явления устной речи: а) произносительные нормы; б) нормы ударения, или акцентологические нормы.

Любопытным в этой связи представляется признание Д.Джоунза, великого фонетиста 20-го столетия, относительно его собственного произношения: «... один преподаватель описал мое произношение как «речь уличного торговца овощами или обслуживающего персонала», другой провинциальный филолог-любитель - как «речь тошнотворного лондонского ломаки» [6, с.27]. Этот пассаж Д.Джоунза показывает, что нет произношения красивого или некрасивого, хорошего или плохого, а есть региональные, социальные, возрастные варианты, к которым нужно относиться с должным уважением: «красота или некрасивость - часть определенного окружения, и мы просто приписываем эту красоту или некрасивость звукам, которые напоминают нам об этом окружении» [6, с.28]. Перефразируя известное высказывание: «Красота - в глазах смотрящего», скажем: «Красота - в ушах слушающего»; другими словами, многое зависит от индивидуальных особенностей восприятия каждого отдельно взятого человека. Тем не менее, Д.Джоунз отмечает необходимость учить так называемому «культурному» произношению, что снова приводит нас к понятию нормы, необходимости определять нормативные варианты произношения, учитывать специфику существования (развития) нормы во временном континууме.

Остановимся подробнее на последнем аспекте - специфике существования (развития) нормы во временном континууме. В настоящее время посылка о том, что *развитие* нормы (изменение нормы во времени) определяется как собственно лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами является общепринятой: норма и ее развитие рассматриваются как социально-лингвистическое явление.

На фонетическом уровне достаточно ёмкой представляется классификация изменения орфоэпической нормы, предложенная Г.К.Кенжебулатовой [3, с.11]. Г.К.Кенжебулатова спра-

ведливо замечает, что в объективной действительности все типы звукового варьирования тесно взаимосвязаны, и вычленение любого из них возможно лишь с известной степенью условности.

Автор основывает распределение звуковых единиц на типологизации отдельных речевых фактов в зависимости от причины их появления; далее, вслед за традиционными классификациями, выделяется интралингвистическое варьирование с подразделением на аллофоническое (позиционное, комбинаторное, просодическое) и диафоническое варьирование (историческое, территориальное), а также экстралингвистическое, в котором выделяется социофоническое варьирование, обусловленное полом, возрастом, профессией, социальным положением и ситуацией. К последнему в настоящее время относят также внешнюю обстановку, индивидуальные особенности голоса, манеру говорить, психические черты говорящего [2, с.17], а также фактор престижности определенного произносительного стандарта [7, с.104] и влияние орфографии на произношение [1, с.71].

Однако для анализа языковых фактов только на синхроническом уровне приемлема, так как именно в синхронии все они более или менее равноценны, для диахронического исследования важны те из них, которые на следующем этапе будут фонологизированы [4, с.12]. Основное внимание уделялось наиболее релевантным в диахроническом плане видам варьирования звуковых единиц, к которым относится аллофоническое и историческое варьирование. Известно, что перераспределение ранее существовавших или появление новых фонемных аллофонов знаменует начало определённого изменения в фонологической системе языка. Фиксация, экспериментальное исследование, описание этих тенденций позволяет, на наш взгляд, спрогнозировать дальнейшее развитие исследуемой подсистемы консонантизма.

Вопрос соотношения нормы и вариативности звукового строя языка как системы мы решаем традиционным образом: в силу исторической изменчивости (развития) нормы ее неотъемлемой частью является вариативность, однако одновременно норма выступает и в роли ограничителя процессов варьирования, определяя границы вариативности и инвентарь вариантов.

Литература:

1. Ахманова О.С. Экстралингвистические и внутрилингвистические факторы в формировании и развитии языка // Теоретические проблемы советского языкознания. - М.: Наука, 1964. - с.69-74.
2. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А. и др. Фонетика спонтанной речи. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. - 245с.
3. Кенжебулатова Г.К. Вариантность дифтонгов английского языка: системный и функциональный аспекты, их взаимодействие: Дис...канд. филол. наук: МГЛУ. - М.: 1993. - 165с.
4. Крупаткин Я.Б. Становление древнеанглийского вокализма (проблема игвеонского развития): Автореф. дис... доктора филол. наук. - Л., 1966.-30с.
5. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык: в 3 ч. М., 1987. ч. 1: Введение. Лексика. Фразеология. Фонетика. Графика и орфография. с. 133.
6. Jones D. An Outline of English Phonetics. - Paris: Presses Universitaires de France. - 1932. - 326p.
7. Wells J.C. Accents of English. Volumes 1-3. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. - 673p.

Ramazanova Leyla
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

QLOBALLAŞAN DÜNYADA ƏNƏNƏ VƏ MÜASİRLİK ("GÖZƏLLİK BAŞA BƏLADIR" ROMANI ƏSASINDA)

Açar sözlər: *İndoneziya, ədəbiyyat, roman, ənənə, müasirlik*

Key words: *Indonesia, literature, novel, tradition, modernity*

Ключевые слова: *Индонезия, литература, роман, традиция, современность*

Müasir İndoneziya nəsrinin inkişafına böyük töhfə verən, çox saylı hekayə və roman müəllifi olan E.Kurnivani dünyada məşhurlaşdıran əsəri 2002-ci ildə qələmə aldığı "Gözəllik başa bələdir"

("Cantik itu luka") romanıdır. Romanın bədii xüsusiyyətləri hipridlidir, bir sıra tənqidçilər bu romanı tarixi roman kimi səciyyələndirərsələr də, bu roman yalnız tarixi roman deyil, beş nəsildən bəhs edən bu əsərdə dəhşətli məqamlar, detektiv üsürlər, folklor materialları-ruhlarla qarşılaşma, insanların müxtəlif varlıqlara çevrilməsi və s. süjet xəttinin çoxşaxəli olmasına gətirib çıxarmışdır. Reallıq və fantastikanın qovuşduğu bu əsərdə müəllif həm real hadisələrdə çox dəhşətverici hadisələri (yapon həbsxanalarındakı vəziyyət, kommunistlərin kütləvi şəkildə güllələnməsi və s.), həm də fantastikada (ölülərin qəbirdən xortlaması, öldürülmüş qabanların insana çevrilməsi, insanın itlə evlənməsi və digər faktları) ustalıqla canlandırma bilmişdir.

Romanda hadisələr 1940-1990-ci illərdə Yava adasında xəyali Halimunda şəhərində cərəyan edir. Halimunda Yapon işğalı ərəfəsində Avstraliyaya qaçış üçün yeganə vasitə kimi təsvir edilmişdir. Bir-birini dəli kimi sevən iki indoneziyalı gəncin sevgisi Holland zadəgan Ted Stammelin gənc qızı özünə arvad etmək istəməsi ilə yarımçıq qalır. Bu hissədə müəllif üç əsr hollandların işğalı altında yaşayan indoneziyalıların hüquqsuzluğuna diqqət çəkmişdir. Əsərdən aydın olur ki, əgər holland zadəganlar bir şey istəyirdilərsə, indoneziyalıların ona etiraz etmək haqqı yoxdur. Ma Qedik və Ma İyenqin sentimental sevgisi 1920-30-cu illərdə İndoneziyada yazılan bir çox romanın əsas mövzusu idi. Eka Kurnivan ənənəvi mövzunu müasir fraqmentlərlə sintez etməyi bacarmışdır. Hüquqsuz qadınların vəziyyəti, kasıb yerli qızların əşya kimi alınıb satılması kimi tarixi faktlar bütün çıpaqlığı ilə təsvir edilir. Ədib xalqın təbii sərvəti ilə yanaşı insanların da istismarını təsirli bir şəkildə oxucuya çatdırmağı bacarmışdır. Romandakı sonrakı hadisələrdən məlum olur ki, hollandiyalı zadəgan Ted Stammelin avropalı xanımından olan oğlu və indoneziyalı Mai İyenqdən olan qızı bir-birlərinə aşiq olur və bu qadağan olunmuş eşqdən lənətlənmiş Devu Ayu və onun nəslı yaranmış olur.

Eka Kurnivan ailə münasibətləri fonunda XX əsr İndoneziya tarixini romanda ətraflı şəkildə canlandırma bilmişdir. Romanın ən təsirləri hissələrindən biri bacıların üç müxtəlif zümrəni təmsil edən ərlərinin üz-üzə dayanmasıdır. Böyük qızın-Alamandanın əri Şokondo dövlət məmuru idi, 1945-ci ildə müstəqillik uğrunda gedən vuruşmalarda yaxından iştirak etmişdir, müəllif Şokondonun xatirələrini yada salmaqla həmin dövr və şərait haqqında oxucuda aydın təsəvvür yaratmışdır. Alamandaya aşiq olan, ancaq Şokondonun hiylələri nəticəsində qovuşa bilməyən Kliven atası kimi kommunist olmaq qərarına gəlir və böyük bacıya aşiq olmasına rəğmən ortancıl bacı-Adında ilə evlənilir. Azyaşlı Maya Devi isə quldurların, yol kəsənlərin başçısı Maman Gedenq ilə evləndirilir. İndoneziyalı ədib bu üç obrazın simasında İndoneziya həyatını o qədər təsirli və detallı işləmişdir ki, İndoneziya tarixi oxucunun gözləri qarşısında canlanır.

XX əsr İndoneziya tarixinin ən faciəvi hadisələrindən biri 30 sentyabr 1965-ci ildə baş vermiş vətəndaş müharibəsidir. Yeni müstəqillik əldə etmiş ölkədə müxtəlif problemlər mövcud idi. 1960-cı illərdə ölkənin iqtisadi vəziyyəti getdikcə pisləşməyə doğru getmiş, inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi prosesi pozulmuş, maddi ehtiyatlar, ilk növbədə alınan xarici kreditlər amansızcasına dağıdılmışdı. Pul vahidi rupinin dəyəri get-gedə tamam aşağı düşmüşdü. Bütün bunlar xalqın hökumətdən narazılığını artırmış, onun yürütdüyü kursa inamı azalmışdı. 1965-ci ildə gənc zabıtlar tərəfindən hərbi çevrilişə cəhd edildi. Çevrilişin təşkilatçıları və iştirakçılarına, xüsusilə də İndoneziya Kommunist Partiyası və onun müttəfiqləri olan həmkarlar və digər ictimai təşkilatların liderləri və üzvlərinə qarşı cəza tədbirləri başlandı. Onlardan çoxu həbsə alındı və öldürüldü. 1966-cı ilin martında isə hakimiyyət orqanları İKP-nin buraxıldığını və ümumiyyətlə, kommunist ideyalarının təbliğ edilməsinin qadağan olunduğunu elan etdilər. Bu çətin və acılı günləri Eka Kurnivan yoldaş Kliven obrazının simasında dolğun şəkildə canlandırma bilmişdir. Romanda kommunizmin İndoneziyaya Çindən yayılması, Kommunist partiyasının yaranması və kommunistlərin amansızcasına məhv edilməsi realist şəkildə öz əksini tapmışdır.

Müəllif tarixi hadisələrlə yanaşı əsərdə magik üsürlərə də geniş yer ayırmışdır. Şokondonun əmri ilə bir gecədə bütün kommunistlər güllələnir, Şokondonun faciəli günləri də bundan sonra başlanır. Kommunist ruhlar hər yerdə onu izləməyə başlayır, hətta onunla evində birgə yatırlar. Şokondodan fərqli olaraq Alamanda ruhlardan qorxmur, hətta onların yaralarından axan qanları təmizləyir, onlara yemək verir. Eka Kurnivan məsələyə daha dərinləndirən yanaşaraq İndoneziyada hərbi rejim devrildikdən sonra öz həmyerlilərin qatilinə çevrilmiş hərbiçilərin peşmançılığını, həmin hadisələri xatırlayanda dəli olmaq səviyyəsinə gələ biləcəklərini ustalıqla Şokondo obrazında cəmləmişdir.

Romanda İndoneziya folklorundan olan əfsanəvi məqamların verilməsi ilə yanaşı, müəllif ilk dəfə özünəməxsus motivlərlə bəzədilmiş nağıllar vermişdir ki, bu da romanı daha mistik, sehrli etmişdir. Malay arxepelaqında yaşayan xalqlar öz ərazilərinin yaranması, əcdadları haqqında müxtəlif əfsanələr bilirlər. İndoneziya folklorunda isə gözəl Rennqanislə bağlı əfsanə də qeyd edilir ki, Rennqanis atası tərəfindən lənətlənmişdir, heç bir kişi onu qucaqlaya bilməz. Digər şəhərin şahzadəsi Pandji Rennqanislə aşiq olur. Onlar bir-birlərini sevirlər, qucaqlaşmaq istəyərkən lənətlənmiş şahzadə buluda, dumana çevrilir, sevnələrə yazdığı gələn allahlar Pandjini də dağa çevirirlər. Beləliklə, dağ və bulud hər səhər bir-birlərinə qovuşurlar.

Eka Kurnivan bu əfsanələrdə keçən müqəddəs heyvan və quşların əksinə olaraq Halimunda şəhərinin sakinlərinin kirli itdən törədilməsi əfsanəsini lənətlənmiş nəslin son nümayəndələri ilə ustalıqla bağlamışdır. Əsərdə qeyd edilən əfsanəyə görə, gözəlliyi ilə dillərə dastan olan Rennqanis atasının qoyduğu qadağalara görə özünə söz verir ki, qarşısına çıxan ilk adamla ailə həyatı quracaq, amma onun qarşısına it çıxır və o verdiyi sözün üzərində dayanıb itlə evlənir. Beləliklə, əsərdə it bədbəxtlik simovuluna çevrilir.

Müəllif klassik İndoneziya ədəbiyyatının, mifologiyasının elementlərini əlavə etməsinə baxmayaraq, tam yeni və orijinal bir roman yaratmağı bacarmışdır. Özünəməxsus yazı tərzini olan müəllif əvvəlcə əsas hadisəni verir, daha sonra hadisənin yaranma səbəbləri və ya şəraiti oxucu üçün açıqlanır. Ümumiyyətlə, “Gözəllik başa bələdir” romanı qloballaşan dünyada Yava adasının canlı mifologiyası, XX əsr İndoneziya tarixinin yaşayan kitabı, müasirlik və ənənənin qovuşduğu dəyərli əsərdir.

*Rəşidzadə Loğman
Azərbaycan Dillər Universiteti*

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL” VƏ “İSKƏNDƏRNAMƏ” ƏSƏRLƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: *multikultural dəyərlər, Azərbaycan ədəbiyyatı, Nizami poeziyası, Qərb və Şərq mədəniyyəti*

Keywords: *multicultural values, Azerbaijani literature, Nizami's poetry, Eastern and Western culture*

Ключевые слова: *мультикультуральные ценности, азербайджанская литература, поэзия Низами, восточная и западная культура*

Klassik yazılı ədəbiyyatımızın nümunələrində multikultural dəyərlərə hörmət, ehtiram, cəmiyyətin bu sahədə göstərdiyi çabalar, sosial-mənəvi çağırışlar, əxlaqi təzahürlər, psixoloji yaşantılar geniş bədii həllini tapmışdır. Qələm əhli olan klassiklərimizin özləri də mənən multikultural xarakterə malik olmuş, multikultural dəyərlərlə yaşamışlar. XII əsrin görkəmli şairi Əfzələddin Xaqani Şirvaninin anası islamı qəbul etmiş nəsturi (xristian) qızı olmuşdur. Xaqaninin müasiri və şagirdi Mücirəddin Beyləqaninin anası həbəş qızı olmuşdur. Nizami Gəncəvi ona qulluqçu olaraq hədiyyə göndərilmiş (tarixi versiyalara görə bütpərəst olmuşdur) qızla, Afaqla ailə həyatı qurmuş, öz evinin xanımı edərək multikultural təbiətini bürüzə vermişdir. Saf sevgi, məhəbbət onun üçün hər şeydən üstün olmuşdur.

XII əsr Azərbaycan intibahının möcüzəsi hesab edilən Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyunca multikultural dəyərlərə sadıq qalmış, xalqlar arasında dostluq, qardaşlıq hisslərini tərənnüm etmiş, kainata bəşəri harmoniya təlqin etmişdir. Onun, xüsusən, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə” poemalarında bir sıra xalqların nümayəndələrinin parlaq obrazı yaradılmış və bununla da böyük mütəfəkkir multikultural dəyərlərə sadıqlığını sübut etmişdir.

“Kosmopolitan düşüncə, multikultural dəyərlərin gündəmə gətirilməsi o dövrdə yalnız Nizamiyə deyil, islam dünyasında bir çox müəlliflərə xas cəhət idi. Səbəb ispaniyadan tutmuş Çinədək böyük bir ərazini özünün islam çərçivəsinə sığmayan rəngarəng xarakteri idi.

Marşal Hodson islam mədəniyyətinin yayıldığı böyük ərazilərdə yaranan mədəniyyətin, fikir və düşüncə məhsullarının yalnız İslamla bağlı olmayıb, həm də islama tapınmış xalqların qədim bil-

gilərini, inanc və adətlərini əks etdirdiyini iddia edərək “İslamiqate” (islamiqa – islam üslubunda) terminini işə saldı. İslamiqate, adətən islamın yayıldığı coğrafi ərazilərə xas mədəniyyətlə əlaqəli işlənilir. Bu ərazilərdə yaranan müxtəlif din və dil daşıyıcılarının yaradıcılığı nümunələri məhz islamqate xarakterində olub özündə islamla yanaşı, qədim Ellin mədəniyyətini, yunan fəlsəfi fikrini, həm mono-teist dinləri, həm də əski dini inancları, zərdüştlük, manixeyçilik kimi konfensiyaları cəmləyir. Bu mədəniyyətin əsas yazıları ərəb və fars dillərində olsa da, o, beynəlmiləl xarakter daşıyır” [2].

Məhz, Nizami yaradıcılığında da bu polifonik ideyalarla qarşılaşırıq. Zəngin insan xarakterləri, xalqların adət-ənənələri, dini inancları, ayrı-ayrı millətlərin bir-birinə münasibəti, bəşəri harmoniya və multikultural ideyalar bu yaradıcılığın cəvhərini təşkil edir.

Bu dövrdə Azərbaycan qonşu xalqlar və dövlətlərlə sıx əlaqə saxlayır, inkişaf və yüksəlişini dostluq, qardaşlıq, bərabərlik və həmrəylik üzərində qururdu. Tarixi mənbələrdə və tədqiqat əsərlərində bu məsələ geniş yer alıb. Bu mənada gürcülərlə dost və qardaşlıq münasibətləri, mədəni əlaqələr çox qənaətbəxş olmuşdur.

XII əsrdə yalnız Azərbaycan deyil, bütün Qafqaz nisbi rifah içində yaşamışdır. Bu baxımdan Gürcüstan krallığı da tarixinin parlaq bir çağını – kraliça Tamara ilə şair Rustavelinin dövrünü yaşayırdı. Bu dövrdə Gürcüstan və Azərbaycan arasında geniş surətdə bir dostluq və səmimiyyət var idi. Bu yaxşı münasibət xüsusilə Şirvan şahları və gürcü kralları arasındakı qohumluq əlaqəsi ilə qüvvətlənmişdi.

Şirvanşah Axsitanın anası gürcü kralı IV Davidin qızı idi. Gürcü salnaməçilərinin dediyinə görə Axsitanın ruslar əleyhinə qazandığı zəfərdə gürcülər bir müttəfiq sifəti ilə iştirak etmiş və həmin qələbəyə böyük kömək göstərmişlər.

İki ölkə arasında mədəniyyət sahəsində daha böyük əlaqələr var idi. Yaxın Şərq mədəniyyəti təsiri altında olan Gürcüstan sarayında şairlərə göstərilən himayə Azərbaycanda mövcud olan ənənə və dəbə təqliddən irəli gəlirdi. Tiflisdə kral David tərəfindən müsəlman şair və sufiləri üçün bir mədrəsə tikilmişdi. Tamaranın özü şəxsən o zamankı Azərbaycanda himayə edilib yaradılan ədəbiyyatın xüsusi vurğunu idi.

“Gürcüstanın böyük şairi Şota Rustaveli Yaxın Şərq mədəniyyəti ilə möhkəm əlaqələr və çarpaz duyğunlarla bağlı olub. Azərbaycanlı müasirlərindən və şəxsən Nizamidən ilham almışdır. Qafqaz Qərb və Şərq mədəniyyətinin qarşılaşdığı bir keçid idi. XII yüzillikdə bu keçid hər iki mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini bilavasitə duymuşdur. Əsərini gürcücə yazmış Şota Rustaveli məzmun və ideyalarını demək olar ki, bütünlüklə Şərqdən alaraq xristian ikən müsəlmanlaşmışdır. Hətta onun müsəlman olduğu haqda bir çox rəvayətlər vardır. Fanatik keşiş və din xadimləri Şota Rustavelinin əsərləri “xristianlığa ziddir” deyərək onu xristianlıq və kilsədən rədd etmişlər. Halbuki, şirvanlı Xaqani ərəb və farsca yazmağına baxmayaraq, öz şeirlərində xristian ideallarına və terminlərinə bolluca yer vermişdir. Müsəlman Qafqazı ilə xristian Qafqazı arasındakı bu qarşılıqlı ünsiyyəti biz dövrünün ən böyük nümayəndəsi olan Nizamidə də görürük. Hissiyatca türk və müsəlman olan şairin yaratdığı ən gözəl obrazın – Şirinin qafqazlı bir erməni şahzadəsi olması təsadüfi deyildir” [3].

“Çex alimi Yan Pipka isə Xaqani yaradıcılığından bəhs edərkən belə bir şairin divanının məhz müsəlman və xristian dünyalarının sıx dini-mədəni əlaqələrə malik olduğu Zaqafqaziya mühitində yetişə bildiyini vurğulayır. Eyni fikirləri Nizami poeziyası barədə də söyləyə bilərik. Böyük şairimiz Nizaminin ədəbi yaradıcılığı konkret dini, etnik və coğrafi çərçivəyə sığmayan bəşəri irsdir. Sanki şair yaşlandıqca ümumbəşəri dəyərlərin əhəmiyyətini daha dərindən anlayıb məhz bu məqsədlə kosmopoliton ruhlu “Yeddi gözəl”i yaratmışdır” [2].

Nizami bəşəri sənətkardır. Onun qələmində Qərblə Şərq birləşir, islamla xristianlıq bir olan Allaha münasibətdə qovuşur, xalqlar, millətlər bir məcrada tamlaşırlar. Onun üçün dinindən, irqindən, fəlsəfi-estetik görüşlərindən asılı olmayaraq insan var, kamil, yetişmiş, püxtələşmiş, alicənab keyfiyyətlər əxz eləmiş ali insan. O, bütün millətləri, xalqları eyni gözdə görür, onlar arasında fərq qoymur, ayrı-seçkilik salmır. Onun üçün şahla gədanın, ağa ilə nökerin fərqi yoxdur. Bu multi-kultural, tolerant dəyərlər onun əsərlərinin daxili mayasını, əsas leytmotivini təşkil edir.

“...Bədii niyyəti – möhtəşəm, bədii naxışı – qənirsiz olan beş kamil incini – “Sirlər xəzinəsi”ni (1177), “Xosrov və Şirin”i (1180), “Leyli və Məcnun”u (1188), “Yeddi gözəl”i (1197) və “İskəndərnamə”ni (1201) birləşdirən “Xəmsə”si bütünlükdə Şərqlin insanlığa - əbədiyyət və sivilizasiya tarixinə töhfəsi idi... Varlığın da, bəşərin də gücünün və gücsüzlüyünün vahid mənbəyini Nizami

qarşıdurmada yox, harmoniyada görürdü. Özü də hər zaman şairin humanizmi həm ekoloji, həm də milli, sosial, dini qarşıdurmadan eyni dərəcədə uzaqdır” [2].

“Yeddi gözəl” əsərində dünyanın yeddi ölkəsindən yığılıb gəlmiş, öz adət-ənənəsi, öz dəst-xətti, həyat tərzilə seçilən gözəllərin Bəhram şahı verdikləri dərindən danışılır. Bunlar hind, slavyan, Rum, Çin, Xarəzm, məqrib (Qərb) və türk gözəlləridir. Onların söylədiyi ibrətamiz hekayətlər, sirlə rəvayətlər Bəhram şahı düşüncələrə qərq edir, fikirlər girdabına aparır və öz düşünülməmiş, götür-qoy edilməmiş qərarlarından çəkinməyə vadar edir. Əsərin ən gözəl cəhətlərindən biri multikultural dəyərlərə diqqət yönəldilməsi, ayrı-ayrı xalqların mədəni görüşlərinə hörmət, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərinə qayğı ilə yanaşmaqdır. Yeddi gözəlin söylədiyi rəvayətlərdə haqqında söz açılan hadisələrdə, əslində o xalqın bütövlükdə canlı, diri, mükəmməl obrazı görünür. Bu obraz Nizami qələmilə o qədər canlı və tərəvətli əks olunur ki, istər-istəməz hörmət və məhəbbət hissi yaradır. Bəhram şahın belə bir multikultural mühitdə şəxsiyyət kimi kamilləşməsinin də əhəmiyyəti, dəyəri sonsuzdur. Bu sonsuzluq Nizami dühası ilə doldurulur, cilalandırılır.

“İskəndərnamə” əsərindəki multikultural ruh əsərin başlanğıcından hiss olunur. Mövzunun özü də buna bir işarədir. Nizami öz baş qəhrəmanını uzaq keçmişdən, Makedoniya hökmdarı olmuş İskəndərin həyatından alır. Bunun özü multikultural yanaşmadır. Bundan başqa, İskəndər hökmlərliyi dövründə müxtəlif xalqların nümayəndələri ilə bağlı olub. O ölkələrlə yanaşı, istila etdiyi xalqların qəlblərini də fəth etməyə nail olub. Bu multikultural yanaşma Nizami qələmində bütün parlaqlığıyla əksini tapıb.

Əsər başqa bir tərəfdən də multikultural dəyərlər üzərində qurulub. Poemada Sokrat, Əflatun, Feyləqus, Nimaquş, Ərəstun, Hermes və bu kimi fikir dühalarından söz açılır, onların həyat və fəaliyyəti məhəbbətlə təsvir edilir. İskəndərin yürüşlərinin məqsədi ölkələr almaq, torpaqlar zəbt etməkdən, sonralar bu alimlərin əhatəsində dərk edir ki, dünya torpaq zəbtə deyil, ağılla, kamalla, əqidəylə, elmlə, biliklə idarə olunmalıdır. Bu mənada Şimalda rast gəldiyi bir ölkə onu heyrləndirir. Burada hamı əmin-ərxayın, azad ömür sürür, bir-birinə əl tutur, kömək eləyirlər. Var-dövlət ictimaidir. Heç kim özünə lazım olandan artıq götürmür, yığımcıllıq etmir, var-dövlətə gözünün ucuyla da baxmır. Nizami buranı “Ədalət şəhəri” adlandırır. O, öz arzu və ideallarını bu məmləkətin rifahı işığında reallaşdırır. Nizami bütün yaradıcılığı boyu bəşəri harmoniya təbliğ edib, harmonik cəmiyyət axtarışında olub. Nəhayət, öz idealını bu adil, azad, xoşbəxt, sevgi və məhəbbətlə süslənmiş müqəddəs yurdda tapır. “Nizami yaradıcılığında, Y.Qarayevin qeyd etdiyi kimi, irqi, dini, qövmü ayrı-seçkilik (ierarxiya) yoxdur. Eyni bir humanizm meyarı ilə, eyni bir humanist rəğbəti və ehtiramı ilə ən müxtəlif xalqların və qitələrin nümayəndələrini (yunan, hind, çinli, türk, rus, ərəb, fars, kürd, yəhudi və s.) qələmə alır. Hər kəsə qiymət və təhlil verəndə irqi mənşədən, sosial mənsubiyyətdən yox, fərdi əxlaqdan, mənəvi ləyaqətdən çıxış edir. Bütün “Xəmsə”də coğrafiya məkanca dəyişsə də, hadisələr çox tez-tez Midiyadan Ruma, Rumdan Çinə, Çindən Orta Asiyaya və s. köç etsə də, bədii-fəlsəfi-əxlaqi süjet eyni qitədə cərəyan edir – İntibah səltənətində” [5].

Nizami dövrü və ondan sonrakı zamanlarda Azərbaycan ədəbiyyatı korifeyləri multikultural dəyərlərə yüksək qiymət vermiş, öz əsərlərində milli, dini, irqi ayrı-seçkiliyə qarşı durmuş və birliyi, dostluğu, qardaşlığı tərənnüm etmişlər. “Qədim tarixə malik ədəbiyyatımızın, publisistikamızın və ümumiyyətlə ictimai fikir tariximizin hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri nəinki qəbul etmiş, hətta onları öz dünyagörüşünə çevirmiş və hər elmi-fəlsəfi, ədəbi yaradıcılığının arxasından öz dövrünə xas ictimai-siyasi mühitin nəfəsini, ritmini, nəbzini hiss etməmək mümkün deyil. Bu elmi-fəlsəfi, ədəbi nümunələr bizə Azərbaycan cəmiyyətində müxtəlif dövrlərdə multikultural əhval və tolerant münasibətlərin necə “hakimi-mütləq” olmasından xəbər verir. Bu nümunələr tarixi keçmişdə qalan və artıq bizim görə bilmədiyimiz real həyat mənzərələrinin bədii “kordioqramı”nı dəqiqliklə çəkir. Bunun nəticəsində biz yazıçılarımızın, şairlərimizin, filosoflarımızın yaratdığı əsərlərdən aydın şəkildə görürük ki, xalqımız, onun öncül yaradıcı şəxsləri özündə milli, dini təəssübkeşlik hisslərilə yanaşı, bəşəri dəyərləri də yaşatmağı bacarmış və “özününkü” saydığını “özgəninkü” olandan çox zaman fərqləndirməmişdir” [3].

Bəli, Nizami dövrü və ondan sonrakı qələm sahiblərindən Ə.Xaqani, M.Beyləqani, Ə.Marağayi, İ.Nəsimi, M.Füzuli və başqaları öz əsərlərində milli təəssübkeşlik hisslərilə yanaşı bəşəri duyğular da sərgiləmiş, Şərqi xalqları barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, bəşəri düşüncələrə geniş meydan

açmışlar. Bundan başqa, Ş.Y.Sührəvərdi, Nəsirəddin Tusi və başqa alim və filosoflar öz əsərlərində multikultural dünyagörüşü ortaya qoyur, Şərq xalqlarının birgəyaşayış, dost və qardaşlıq, müxtəlif əlaqələrdə birliyini nəzərdə tutan ideyaları müdafiə edirdilər.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizmin qaynaqları dörd istiqamətdə. Azərbaycan multikulturalizmi (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı, 2017, s.113-114.
2. Qarayev Y. Orta Şərqi intibahı-Nizami Gəncəvi. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. IV cild. Bakı, "Elm", 2016, s.171-172.
3. Qasımova A. Bəhram-Gur- "Ərəb tərbiyəsi görmüş çöllü". 525-ci qəzet, 14 avqust, 2021-ci il.
4. Mehraliyev E. Multikultural mühit və ədəbiyyat (müxtəlifliyin harmoniyası həyatda və ədəbiyyatda) Bakı, "Ekoprint", 2020, 304 s. s. 16-108.
5. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, "Azərnəşr", 1991, 232 s. s. 24-25.

*Rüstəmovə Cəmilə
Bakı Dövlət Universiteti*

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA TERMİN UNİFİKASIYASININ ROLU

Açar sözlər: *qloballaşma, terminologiya, unifikasiya, mədəniyyətlərarası dialoq*

Keywords: *globalization, terminology, unification, intercultural dialogue*

Ключевые слова: *глобализация, терминология, унификация, межкультурный диалог*

Qloballaşma prosesi hələ orta əsrlərdə məlum olsa da, həmin tendensiyalar daha çox bu və ya digər dövlətin (məsələn, İngiltərə / Böyük Britaniya, İspaniya kimi nəhəng supergüclərin) öz hökmranlığını yaymaq və bərqərar etmək cəhdləri kimi təzahür edirdi. Müasir dünyada qloballaşma tendensiyaları daha çox könüllü əsasda mədəniyyətlərarası dialoq və multikultural dəyərlərin qorunması prinsipinin gözlənilməsilə gerçəkləşdirilən bir tendensiya kimi nəzərdən keçirilə bilər. Reallıqda qloballaşma prosesləri müəyyən qüsurlardan, habelə milli kimlik üçün real təhlükələrdən xali olmasa da, müasir postmodern dünya ideoloji doktrinaları qloballaşmanı məhz kross-kultural dialoq formatında "görür" və bu ideala can atır [4].

Məlumdur ki, qloballaşma istilahını müasir anlamında elmi terminologiyaya görkəmli ABŞ sosioloqu R.Robertson tərəfindən gətirilmişdir [5]. Qaçınılmaz olan və müasir Dünyanın reallığının labüd inkişaf faktoruna çevrilən bu tendensiya cəmiyyət həyatının bütün sahələrini, yəni həm siyasi, həm iqtisadi, həm ideoloji-kultural sferaları ehtiva etdiyi kimi, eləcə də son onilliklərdə elmi düşüncənin müvafiq istiqamətli inkişafı üçün əsas yönləndirici amillərdən biri kimi formalaşmışdır. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, kross-kultural əlaqə üçün labüd olan ortaq danışmaq dili, ortaq dəyərlər və ya ən azında multikultural tolerantlıq doktrinaları kimi, qloballaşma özü ilə terminoloji unifikasiya ehtiyacını da ortaya çıxardı. Belə ki, ayrı-ayrı milli elmi düşüncələrin ortaya qoyduğu elmi yeniliklərin mübadiləsi və qarşılıqlı faydalanması üçün terminoloji unifikasiya labüd və vacidir. Məruzəmiz çərçivəsində dəyərləndirilən bir qrup terminlər də məhz həmin unifikasiya ehtiyacında sabitləşərək ortaqlaşmış istilah qrupunu əhatə edir. Məlum olur ki, bu və ya digər fonetik və ya morfoloji "korrektələr" nəzərə alınmasa, izləyəcəyimiz terminlərin bir çox dünya dilləri üçün ortaq olduğunu təsbit etmiş olarıq.

"Termin" sözünün çox maraqlı etimologiyası vardır. Termin mənşəyinə görə latın dilinə məxsus "terminus" sözündəndir; hədd, hüdd, sərhəd mənasındadır. Hətta Romada müqəddəs sayılan Mərz Allahının adıdır. Rəvayətə görə, vaxtı ilə Romada "Terminin" şərəfinə məbəd belə ucaldılmışdır. Bu gün isə terminlər qloballaşan dünyamızın vazkeçilməz amilinə çevrilmişdir. Qloballaşma, diplomatik əlaqələrin də inkişafında, özünəməxsus rol oynayır.

Məlumdur ki, müasir türk və Azərbaycan dilləri eyni dil ailəsinə, eyni dil qrupuna daxil olmaqlarına baxmayaraq beynəlxalq terminlərin hər iki dildə mənimsənilməsi fərqli şəkildə özünü göstərir.

Müqayisə edilən qohum dillərdə bir çox beynəlxalq terminlər müştərək şəkildə istifadə olunur. **Aqreman termini.** Bu ortaq işlədilən termin Aqrement (fr.) latın ssözündən əmələ gəlib və qəbul edən ölkənin hökumətinin müəyyən şəxsi diplomatik nümayəndəliyin başçısı qismində təminat razılıq mənası daşıyır. Səfir göndərmək qərarına gəlmiş hökumət bundan öncə qəbul edən tərəfdən razılıq (aqreman) alır. Aqreman məxfi şəkildə alınmalıdır. Müəyyən bir şəxsin akkreditə olunmuş dövlətin nümayəndəsi kimi təyin olunmasına qəbul edən dövlətin hökumətinin razılığıdır. Aqreman təkcə diplomatik nümayəndəliyin rəhbəri üçün, adətən, xarici işlər idarəsi vasitəsilə soruşulur. Bu terminə F.Sönmezoglu'nun "Uluslararası İlişkiler Sözlüyü"ndə [6, s.15] və A.Məmmədovun "Diplomatik lüğət"ində rast gəlik [Məmmədov, 2006, s.6]. Agreement ingilis dilində "agreement", rus dilində «арреман» şəklində işlənməkdədir [4, s.36-37].

Ambarqo// embarqo termini. Hər iki dildə işlək terminə çevrilmişdir. Bu termin ispan mənşəli sözdür "qadağa", "yasaq" mənasındadır. Bu terminin geniş anlamı hədəf ölkəyə yönələn ixracat və mal daşınmağa qoyulan yasaqlamadır. Bir ölkəni iqtisadi və siyasi baxımdan çətin vəziyyətə salmaq üçün, həmin ölkə ilə iqtisadi əlaqədə olan ölkə mal alarkən qarşısı alınır [6, s.23]. Embarqo ingilis dilində "embargo", rus dilində «эмбарго» şəklində işləklik qazanmışdır.

Aparteid termini. Hər iki müqayisə edilən dilin diplomatik leksikasında "ayrı gelişmə" (ayr ayrılıqda yaşama) mənasında işlənilir. Bu termin afrikans mənşəlidir. Geniş mənada bu termin - irqi ayrışdırılıq və sepreqasiyasının ifrat forması; bu halda bir irqi qrupun digər qrup üzərində hökmranlığını müəyyən etmək, yaxud saxlamaq və ya müntəzəm istismar etmək məqsədilə ölkənin bütöv əhali qrupları ilə müqayisədə kəskin qeyri-bərabər vəziyyətdə qoyulur, siyasi mülki və sosial-iqtisadi hüquqlardan məhrum edilir, yaxud onların hüquqları mühüm dərəcədə məhdutlandırılır (hətta xüsusi ərazidə - rezervasiyalarda təcrid edilir) [6, s.45].

Ataşə termini. Diplomarik ranq sferasına daxil olan terminlərdən biridir. Attaşə (fr.attache`)- aşağı diplomatik vəzifə hesab olunur. Bu termin türk dilində bir "t", Azərbaycan dilində isə iki "tt" samitləri vasitəsilə mənimsənilmişdir. Bu termin ingilis dilində "attache", rus dilində isə «атташе» biçimində unifikasiyası müşahidə olunur. Beynəlxalq diplomatiya praktikası sferasında "ataşə" / атаşə terminin bir sıra kateqoriyaları mövcuddur ki, bunlar da aşağıdakı terminoloji vahidlərlə öz ifadəsini tapmışdır: hərbi атаşə, hərbi-dəniz атаşəsi, hərbi hava атаşəsi, xüsusi атаşə, mətbuat məsələləri üzrə атаşə, diplomatik атаşə, fəxri атаşə.

Boykot termini. Bu termin XIX əsrdə yaşamış ingilis Çarlz Boykottun (1832-1897) adıyla bağlıdır. Bu söz Avropada müxtəlif dillərə keçərək demək olar ki, beynəlxalq bir terminə çevrilmişdir. Nəzərə çatdırmaq ki, bu terminə qədər yunan mənşəli "ostakizm" termini istifadə olunurdu. İlk boykotların hansı tarixdə baş verməsi tarixən məlum olmasa da ən çox yaddaqalan boykotlar XX əsrdə aiddir. Xüsusilə də 1990-cı illərdən onlar daha geniş miqyaslı xarakter alıb ki, bu da yuz milyonlarla insanı dərhal məlumatlandırmağa imkan verən informasiya kommunikasiyalarının inkişafı ilə bağlıdır. Vətəndaşların öz hökumətini boykot etməsi hallarından tutmuş, ekologiya təşkilatlarının neft kompaniyalarını, antiqlobalistlərin transmilli korporasiyaları, ərəb ölkələrinin ABŞ, çinlilərin yapon mallarını boykot etməsi və s. halları misal göstərmək olar. Nəticədə bu termin bir ölkə və ya ölkələr qrupundan "mal" almağı dayandırmaq mənası daşıyır [4, s.186]. Boykot- (ing.) "boycott", (fr) "boycotter", (it.) boicottare, (isp.) boicotear kimi mənimsənilmişdir. Nümunələrdə göstərilən terminlərdən də aydın olur ki, Dünyanın aparıcı dillərində bu terminlər (kiçik fonetik fərqləri nəzərə almasaq) özünəməxsus şəkildə, yəni hər bir dilin qaydalarına tabe olaraq unifikasiyası olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abbasbəyli A., Cəfərov V., Qafarov Z. Diplomatiya terminləri lüğəti. Bakı: 2000, 160 s
2. Məmmədov A. Diplomatik lüğət. Bakı -2001, 366 s.
3. Məmmədov N. Alınma terminlərin leksik-semantik mənimsənilməsi// Terminologiya məsələləri, Bakı: Elm, 2002, s. 98-106.
4. Молчков Ф.Ф. Дипломатический протокол и дипломатическая практика. М., 1979, с. 36-37.
5. Миронов В.В. Глобализация и угрозы унификации //Век глобализации 2012 <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiya-i-ugrozy-unifikatsii>
6. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture (Reprint. ed.). London: Sage, 1992. <https://archive.org/details/globalizationsoc0000robe>
7. Sönmezoglu F. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. İstanbul: De yayınları, 2000

QLOBALLAŞAN DÜNYADA ELİTAR DİSKURSUN BİR UNİVERSAL SEMANTİK KODLAŞMA MEXANİZMİ HAQQINDA (MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ KONTEKSTİNDƏ)

Açar sözlər: *elitar diskurs, ingilis dili, elitarlıq, introversiya, we – they kodlaşması*

Keywords: *elite discourse, English language, elitism, introversion, we – they coding*

Ключевые слова: *элитный дискурс, английский язык, элитарность, интроверсия, мы – они кодирование*

Elitar diskurs instutisional diskurs növü kimi, aid olduğu sferanın özəlliklərini əks etdirir. Bu mənada introvert (qapalı, digər təbəqə nümayəndələri üçün qeyri-loyal olan) elitanın ünsiyyət formatında müəyyən stereotipikləşmələr, kod mexanizmləri işə düşür. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, elitaların milli olmasına rəğmən, onların bu daxili konvensional özəlliyi, demək olar ki, qlobal və universal səciyyə daşıyır. Yəni, əksər milli elitar diskurslar üçün “biz – onlar” tipli semantik kodlaşma mexanizmləri, konseptual oppozisiyalar xasdır.

İlk olaraq, onu qeyd etmək ki, elitalar “biz – onlar” oppozisiyasını əsasən, iki məqsədlə müəy-yənləşdirirlər: 1) Birinci halda elitalarda siyasi, ictimai opponetlərin, iqtisadi rəqiblərin və ya şəxsi münasibət zəminində formalaşan qarşıdurma tərəfdarlarının açıq şəkildə “işarələnməsi”, yəni öz adları ilə təyinləndirilməsi məqbul sayılır. Belə ki, bu davranış tərzini introvert, təklikli (konkret olaraq, məsələn, Britaniya elitasında “stiff upper lip” freym-geştaltı ilə yönləndirilən) nitq davranışı ilə diqtə edilir. 2) Digər tərəfdən, haqqında bəhs edilən oppozitiv konseptuallaşma siyasi elitada fərqli düşüncəli, fərqli ideologiyalı insanları, toplumları seçmək, definisiya etmək məqsədilə tətbiq edilir.

İngilisdilli siyasi diskursda nitq manipulyasiyalarını araşdırmış bir çox tədqiqatçılar burada identifikasiya formullarından (*Identification formulas*), epistemik sözlərdən (*The use of epistemic words*) kütələri istifadə ilə yanaşı, **biz – onlar** oppozisiyasının pozitiv və neqativ (*However, these clauses contain concepts Kremlin and Moscow, that highlight the opposition "us" - "them" and, therefore, cause a negative assessment of the described actions in the mind of the English-speaking reader.*) yüklənmələrindən də geniş istifadə edildiyini vurğulayırlar [1, s.27-36]. Və bu da heç də təsadüfi deyil. Belə ki, **we – they, us – them** oppozisiyalarının siyasi istemləşmə (siyasi elita) tərəfindən və daha sonra isə, ümumiyyətlə siyasi diskursa cəlb olunmuş bütün kommunikanterlər tərəfindən əlavə mənə konnotasiyaları ilə yüklənməsi “Dəmir pərdə” reallıqlarından, “Soyuq müharibə” doktrinindən sonra Qərb – Şərq qarşıduqma və dialoqunun (*qarşıdurma və dialoqun tərəfləri kimi müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif kontekstlərdə fərqli siyasi güclər ola bilər*) orta qoyduğu yeni siyasi və deməli, həm də sosiolinqvistik və linqvokulturoloji reallıqlar fonunda çox adi görünür [2, s.119-165].

Xatırladaq ki, T.Van Deyk də özünün “Diskurs və manipulyasiya” adlı araşdırmasında *US/Them qütbləşdirməsinin* müasir dünya siyasi diskursu üçün aktuallığını vurğulamış, bir çox informasiyaların məhz, manipulyasiya texnologiyaları ilə, *“bizim”in müsbət, “onlar”ın isə mənfi konnotasiyada təqdimatına* (yəni, **good/bad = Us/Them**) kökləndiyinə diqqət çəkmişdir. (kursiv bizimdir. – A.R.) [3, s.374]. Göründüyü kimi, T.Van Deyk də **good/bad = Us/Them** tipli semantik oppzisiyanın və müvafiq kodlaşmanın mövcudluğuna (yəni, “onlar” dedikdə, müxalif mahiyyətli siyasi qüvvələrin, fərqli təbəqə nümayəndələrinin, rəqib iqtisadi və ya hərbi blokların nəzərdə tutulmasına) diqqət çəkir. Maraqlıdır ki, ABŞ-in keçmiş dövlət kativi Madlen Olbraytın etirafına görə, bu stereotipləşmiş qarşıdurma amerikan mentallığının əsas və vacib komponentlərindən birinə çevrilmişdir. *Madeleine Albright: 'Us vs. Them' Thinking Is Tearing America Apart. ... No matter how we define “us”; no matter how we define “them”; “We the People,” is an inclusive phrase.* (kursiv bizimdir. – A.R.) [4]. M.Olbraytın səsləndirdiyi fikirdən də məlum olduğu kimi, artıq “oppozitar”, dixotomik düşüncə tərzini amerikan mentalitetinin, o cümlədən də bu mentalitetdən təsirlənərək “şəkillənən” amerikan dünyanın dil mənzərəsinin bir hissəsi, yəni ətraf gerçəkliyi mənimsəmə strategiyasına, informasiya emalı mexanizminə çevrilmişdir. Və özü ilə amerikan mentallığını Bri-

taniya reallığına gətirmiş M.Marklın özünün də aktiv aktoru (iştirakçısı) olduğu “Megxit” subdiskursunda **we – they, us – them** oppozisiyasından çıxış etməsi tam məntiqəməvafiqdir. Sasseks Hersoginyası, Britaniya zadəganlıq statusunu qəbul etməsinə baxmayaraq, amerikan mentallığı ilə düşünməklə, informasiyanın emalını, məhz, bu prizmadan gerçəkləşdirməklə, ABŞ elitar diskursunun aktiv konseptini Britaniya elitar diskursu zəmininə “keçirmişdir” və nəticədə müsahibə boyu şahid olduğumuz eyni oppozitar təhlil mexanizmini nümayiş etdirmişdir. A.Suliman və D.Aркиnin də qeyd etdiyi kimi, məhz, həmin müsahibə və ona cəmiyyət daxilindəki reaksiya əyani şəkildə ABŞ və Böyük Britaniya kulturoloji fərqləri ortaya qoymuşdur [5]. Göründüyü kimi, bu tematik subdiskurs iştirakçıları situativ konvensionallıq əsasında **they** əvəzliyində evfemizm kimi yararlanmışlar. Həmin evfemizm də məntiqi olaraq, tabunun qarşılığında, yəni elitar diskurs üçün yasaq sayılan nitq davranışı ilə bağlı situasiyada konflikt doğura biləcək məqamın “yumşaldılması” məqsədilə istifadə edilmişdir. Yəni, mahiyyət baxımından **they** əvəzliyi, sözsüz ki, *pronoun* “əvəzlik” olsa da, məhz bu subdiskurs çərçivəsində **they** əvəzliyinin artıq əlavə funksionallıqla yükləndiyini şübhəsiz görünür. Əslində bu funksiya ilə **they** əvəzliyi sadəcə olaraq, haqqında bəhs edilən kontekstdə yüklənməyib. Məlumdur ki, ABŞ dilçilik cəmiyyəti 2020-ci ilin yanvarında **they** əvəzliyini “onilliyin sözü” elan etmişdir³ [6] və bu söz cinsi identifikasiyada çətinlik çəkən və binarlığa malik olmayan şəxslərin səciyyələndirilməsi üçün də istifadə edilən mənə yükündə təsbit edilmişdir. Sonuncu anlam birmənalı şəkildə “siyasi korrektlik” doktrinindən qaynaqlanır və evfemistik “təkrar nominasiya” vahidi kimi də dəyərləndirilə bilər. Onu da qeyd edək ki, “siyasi korrektlik” doktrininin özü də məhz, elitar diskurs çevrəsində formalaşmış olan və zamanla siyasi diskursda nitq davranışı standartı kimi təsbitini tapmış [8, s.389-404] və yalnız bundan sonra geniş ictimaiyyətdə tətbiq olunmuş xüsusi növ nominasiya standartıdır. Göründüyü kimi, **they** əvəzliyi özünün ilkin analımını genişləndirərək gəzili kodlaşma mexanizmini gerçəkləşdirən definisiya vasitəsi kimi də ortaya çıxır. Bu zaman **they** əvəzliyinin oppozitiv semantik mahiyyəti danışanın (yazılı və ya şifahi nitq ifadə edən) intensiyasına uyğun olaraq, bu və ya digər sahə üzrə (ictimai, siyasi, şəxsi və s.) əks-tərəfdaşı işarələyir. Lakin bu vasitədən daha çox elitar kəsimin yararlanması faktından çıxış etsək, **they** kodlaşmasını universal elitar diskurs konseptuallaşması statusunda dəyərləndirə bilərik. Sözsüz ki, hər bir milli elita, hər bir elita diskurs fərdi **they** şifterinə özünə yaxın olan mənə yükünü qazandırsa da, implicit kodlaşma mexanizminin özü universal ümumiləşdirmə (konseptuallaşma) mahiyyətini kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Polyakova L.S., Yuzhakova Y.V., Zalavina T.Yu., Dyorina N.V. Linguistic Manipulation Means in English Political Discourse // Revista Amazonia Investiga, October 2020 9(33):27-36, <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1485/1434>
2. Dagnes A. Us vs. Them: Political Polarization and the Politicization of Everything: Political Media and Our National Anger // Super Mad at Everything All the Time (pp.119-165) https://www.researchgate.net/publication/331658556_Us_vs_Them_Political_Polarization_and_the_Politicization_of_Everything_Political_Media_and_Our_National_Anger
3. Van Dijk, T. (2006). Discourse and Manipulation. // Discourse and Society, 17 (2), 359–383. <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf>
4. Madeleine Albright: 'Us vs. Them' Thinking Is Tearing America Apart. But Here's Why I'm Still Hopeful About the Future <https://time.com/5929843/madeleine-albright-us-vs-them-thinking/>
5. Suliman A., Arkin D. Meghan and Harry's Oprah Interview Revealed Cultural Divide between U.K. and America // March 20, 2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/meghan-harry-s-oprah-interview-revealed-cultural-divide-between-u-n1261275>
6. Singular 'they' crowned word of the decade by US linguists <https://www.dw.com/en/singular-they-crowned-word-of-the-decade-by-us-linguists/a-51884397>
7. Singular 'They' Voted Word of the Decade by US Linguists // The Guardian, 4 January 2020 <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/04/singular-they-voted-word-of-the-decade-by-us-linguists>
8. Andrews E. Cultural Sensitivity and Political Correctness: The Linguistic Problem of Naming // American Speech, Vol. 71, No. 4 (Winter, 1996), pp. 389-404 (16 pages), Published By: Duke University Press <https://www.jstor.org/stable/455713>

³ The American Dialect Society has named "**they**" as the word of the decade, recognizing the **plural pronoun's** growing use as a singular form to refer to people with a **non-binary gender identity**. [7]

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN AFFIKSLƏR HESABINA ZƏNGİNLƏŞMƏSİ

Açar sözlər: *affikslər, prefikslər, infikslər, suffikslər*

Keywords: *affixes, prefixes, infixes, suffixes*

Ключевые слова: *аффиксы, префиксы, инфиксы, суффиксы*

Qloballaşma cəmiyyətin və insan fəaliyyətinin hər bir sahəsinə nüfuz etmişdir. Bu proses özünü insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dildə də göstərir. Hal-hazırda qloballaşmanın əsas göstəricisi inteqrasiya və beynəlxalq ünsiyyət hesab olunur. Beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi İngilis dili yayılma əhatəsinə görə digər dillərdən üstünlük təşkil edir. Buna səbəb İngilis dilinin nüfuzunun sürətlə artması və dünyanın ümumi bir kommunikasiya vasitəsinə ehtiyacının olmasıdır.

Dilin lüğət tərkibinin inkişafı prosesi hər bir dilin daxili inkişaf qanunlarına uyğun şəkildə baş verir. İngilis dilinin lüğət tərkibi leksik, morfoloji, sintaktik yollarla zənginləşir. Morfoloji yol dedikdə, burada söz köklərinə şəkilçilər (affikslər) artırmaqla yeni düzəltmə sözlərin yaranması başa düşülür. Məsələn: *regular-irregular, friend-friendship, comfortable-uncomfortable* və s.

Affikslər isə sözdüzəldici və sözdəyişdirici olmaqla iki qrupa ayrılır. İngilis dilində sözdüzəldici şəkilçilərin üç növü-prefiks, suffiks və infiks növləri mövcuddur. Prefikslər, infiks və suffikslər söz yaradıcılığında böyük əhəmiyyətə malikdir. Sözlərin əvvəlinə artırılaraq yeni sözlər yaranması prefikslər vasitəsi ilə mümkündür. *Happy-unhappy, like-dislike* və s. H.Marchanda görə, "Prefikslər sərbəst morfemlərin əvvəlinə əlavə olunan bağlı morfemlərdir" [1]. İngilis dilinə var olan əsl ingilis köklü prefikslər alınma prefikslərə nisbətən azlıq təşkil edir. Buna səbəb ingilis dilinin özündə də müxtəlif dillərdən alınma prefikslərin mövcud olmasıdır: *anti-, circum-, contra-, re-, post-, ultra-, semi-* və s.

Suffikslər isə sözlərin sonuna əlavə olunaraq yeni sözlər yaradır. Suffikslərlə prefikslər arasındakı yeganə fərq təkcə onların sözdə əlavə olunduğu yerdə yox, həm də əlavə olunduqları sözdən başqa nitq hissəsi yarada bilməsidir. Suffikslər artırıldığı sözdən nəinki yeni mənalı söz, həm də başqa nitq hissəsinə mənsub olan söz yarada bilər. Məsələn *fog n.-foggy. Adj ; Power n. - powerful adj.*

Müasir İngilis dilində infikslər çox az rast gəlinir. Onlar qeyri-məhsuldar affikslər hesab olunur və demək olar ki, işlədilmir. Infikslərə bir neçə misal çəkə bilərik, ismin cəm formasını düzəldən s bəzi sözlərə artırılır. Sözlərin sonuna da mənaya uyğun başqa bir söz əlavə olunur. *passers-by and mothers-in-law*" [3].

Ədəbiyyat:

1. Hans Marchand. "Categories and Types of Present-Day English Word Formation"-1969 ps-129.
2. Смирницкий "Лексикология английского языка", Москва, 1982, стр. 34-38.
3. R.L. Trask "The Penguin Dictionary of English Grammar," 2000

Şabanova Aysel
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN MULTİKULTURAL SƏCİYYƏLİ FRAZEOLÖGİZMLƏR

Açar sözlər: *ingilis frazeologiyası, multikultural səciyyə, frazeologizm*

Key words: *english phraseology, multicultural features, phraseologism*

Ключевые слова: *английская фразеология, мультикультурный характер, фразеологизм*

Beynəlxalq aləmdə ingilis dilinin hazırki mövqeyi onu əsas ünsiyyət dili kimi qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır. İngilis dilinin bu sahədə çoxillik liderliyi bu dilin öyrənilməsinə labüd edir.

Heç də təsadüfi deyil ki, son zamanlar istər Azərbaycan, istərsə də digər dillərə ingilis dili və mədəniyyətinin güclü təsiri olmuş və bu dillərə xeyli sayda ingilis mənşəli sözlər keçmişdir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dili də öz növbəsində digər mədəniyyətlərin assimilyasiyasına məruz qalmışdır. Burada maraqlı cəhət ingilis dilinin frazeologiyasında multikultural ünsürlərin mövcudluğudur. Bildiyimiz kimi, bu və ya digər dilin lüğət fondunun xüsusi layını təşkil edən frazeologizmlər milli koloritli elementlər olub, dil daşıyıcılarının tarixini, sosial və mədəni həyatını, adət-ənənlərini, həyat tərzini özündə əks etdirən vahidlərdir. Lakin aşağıdakı nümunələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, ingilis frazeologiyasında multikultural səciyyəli xeyli sayda frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür. Bu frazeologizmləri tərkibindəki komponentlərə yaxud quruluşuna görə xalis ingilis frazeologizmlərindən fərqləndirmək çətin deyil, bununla belə, bəzi frazeologizmləri zahiri əlamətlərinə görə deyil, məhz məxsus olduğu mədəniyyətin spesifik xüsusiyyətlərinə görə ayırd etmək olur.

Laugh like Bolle on the milk float - "ucadan, qəhqəhə çəkib gülmək" mənasını ifadə edən bu frazeologizm alman mənşəlidir. Bu frazeologizmin tərkibində işlənən *Bolle* sözü Almaniyada geniş yayılmış soyaddır; *get yourself franzed*- "çarəsizlikdən özünü itirmək" mənasında işlənən bu frazeologizmin sonuncu komponenti alman feili "Sich verfranzten" ingilis dilinə keçməsi nəticəsində formalaşmışdır.

İngilis frazeologiyasında italyan mədəniyyətində götürülmüş ünsürlərə də rast gəlmək mümkündür. "Hamının bildiyi sirr" kimi tərcümə olunan və əsasən kinayə ilə işlədilən *Mr. Punch's secret* frazeologizmində istifadə olunan cənab *Punch* məşhur italyan komediyasının personajıdır.

İngilis dilində işlənən frazeologizmlərdə fransız mədəniyyətinin ünsürlərini də sezmək mümkündür. Məsələn, *Between the pear and the cheese* frazeologizmi" iki mühüm hadisə yaxud qərar arasında olan müddət " kimi tərcümə olunur. Göründüyü kimi, zahiri əlamətlərinə görə bu birləşmə xalis ingilis frazeologizmlərindən seçilmir, lakin, etimologiyasına nəzər saldıqda, burada fransız gastronomik mədəniyyətinə xas xüsusiyyətləri qeyd edə bilərik. Belə ki, fransızlarda tarixi orta əsrlərə gedib çıxan qidalanma etiketi vardır. Naharın və ya şam yeməyinin sona çatması süfrəyə pendir gəlməsi ilə bildirilərdi, lakin pendirdən öncə qonaqlara hər hansı bir meyvə (adətən armud) təklif edilərdi və bu zaman qonaqlar həm yeməyin sona yaxınlaşdığını anlayan, həm də içki içə bilərdilər. Orta əsrlərdə fransızlar əsas yeməklə içki içməzdilər, içki yeməyin sonuna yaxın meyvə ilə birlikdə süfrəyə verilərdi. Göründüyü kimi, yemək prosesində iki mühüm element olan armud və pendir sonralar daha geniş mənalarda işlənərək iki mühüm hadisə yaxud qərarı təsvir etməyə başladı.

Multikultural səciyyəli frazeologizmlərə aid digər nümunələr kimi ispan mədəniyyətinə xas ünsürləri olan frazeologizmi vahidləri də göstərmək olar. Məsələn, *to know more than Lepe* frazeologizmi "çox bilikli insan, gəzən ensiklopediya" mənasını ifadə edir. Bu frazeologizmin tərkibində işlənən *Lepe* 17-ci əsrdə yaşayıb yaratmış ispan yepiskopu Pedro de Lepe y Dorantes-in soyadıdır. Bu şəxs klassik dilləri, ədəbiyyatı və digər humanitar elmləri dərindən bilmiş, başqa sözlə desək, dövrünün sayılıb seçilən elm və din xadimi olmuşdur. İngilis dilində işlənən frazeologizmlərin bir qismi də İspaniya tarixi ilə əlaqəli meydana gəlmişdir. Buna misal olaraq, "özünü hər hansı bir qızğın mübahisəyə, dava-dalaşa hazırlamaq" mənasını ifadə edən *to prepare yourself for St-Quentin* frazeologizmini qeyd etmək olar. Həmin frazeologizmin tərkibində işlənən *St-Quentin* İspaniyada şəhər adıdır və burada 1557-ci ildə şiddətli Franko-Habsburq döyüşləri getmişdir.

İngilis frazeologiyasına öz təsirini göstərən digər mədəniyyət ünsürləri də Rusiyaya məxsusdur. Məsələn, *Potemkin Villages* frazeologizmi "hər hansı bir eybəcərliyin, xoşagəlməz vəziyyətin süni şəkildə ört-basdır edilməsi" mənasını ifadə edir. Bu frazeologizmin komponentlərindən biri məşhur rus knyazı, rus imperatoru II Yekaterinanın sevimlisi Qriqori Potemkinin adı ilə bağlıdır. Osmanlı imperiyası ilə müharibədən qalib ayrıldıqdan sonra II Yekaterina Krım yarımadasına səfər etməyi planlaşdırır. İmperatorun rəğbətini qazanmaq istəyən Qriqori Potemkin onu və xarici qonaqları mütəəssir etmək üçün həmin ərazilərdə maket kəndlər düzəltməyə başlayır və bununla o, sanki, müharibə zamanı əldə edilmiş torpaqlarda tez bir zamanda abadlıq işlərinin uğurla başa çatdığını göstərir.

Göründüyü kimi, müxtəlif xalqlara məxsus sosial-mədəni, tarixi, siyasi və s. səciyyəvi xüsusiyyətlər ingilis frazeologiyasında öz əksini tapmışdır və buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilində işlənən frazeologizmlər yalnız milli deyil, multikultural ünsürləri də inikas etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Bukingham, L. A Multilingual Didactic Approach to Idioms Using a Conceptual Framework. Language Design. Journal of Theoretical and Experimental Linguistics, 2006, p. 35-45.
2. Gooden Ph., Lewis P. Idiomantics. The Weird and Wonderful Word of Popular Phrases. Bloomsbury. London-New Delhi-New York-Sydney, 2012.
3. Tomalin, B. Stepleski, S. Cultural Awareness. Oxford. Oxford University Press, 1996.

Şirzadova Lətifə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN SINONİM PARADİQMLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *sinonim paradigmlər, dil, dialekt*

Ключевые слова: *синонимичные парадигмы, язык, диалект*

Keywords: *synonymous paradigms, language, dialect*

Dil insanlara həmsöhbətinin nitqini başa düşməyə imkan verir. Müxtəlif ölkələrdən fərqli ana dillərində danışan insanların bir-biri ilə ünsiyyət qura bilməsi üçün ingilis dili beynəlxalq dil olaraq qəbul edilir. Eyni zamanda, müxtəlif dil daşıyıcıları da ingilis dili vasitəsilə başqalarına məlumat ötürə bilirlər. Uzun bir tarixə və əhəmiyyətli faydalara malik bir dil olaraq, ingilis dilində milyonlarla sözün mövcud olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bir çox araşdırma göstərir ki, ingilis dili digər dillərə nisbətən daha çox söz sayına malikdir. İngilis dilinə sözlərin çoxu başqa dillərdən keçmişdir [2].

Dildəki sinonimiya leksikologiyada əsas anlayış kimi nəzərdən keçirilə bilər. Sözlərin məna əlaqələri öyrənilərkən əksər tədqiqatçılar araşdırmalarında sinonimlər anlayışına üstünlük verməyə çalışırlar. Etimoloji cəhətdən sinonimiya termini yunan mənşəli olub “*sunonumon*” sözündən götürülmüşdür və mənası “*eyni ada sahib olmaq*” deməkdir. Semantikanın öyrənilməsi ilə maraqlanan dilçilər bu terminə iki və ya daha çox söz arasında oxşarlıq və ya eynilik əlaqəsini ifadə etmək üçün istinad edirlər [4, s.92].

Qloballaşan dünyada ingilis dilini öyrənənlər üçün oxşar məna və ya semantik xüsusiyyətləri özündə saxlayan bir sıra sözlərin sinonim paradigmlər hesab olunduğunu anlamaq asan deyil. Sinonim paradigmlər anlayışı ingilis dilində mühüm rol oynayır. Məsələn, dildə işlənən *big-large (böyük)* buna nümunə kimi göstərmək olar. Bununla belə, əslində, bütün sinonimlərin də hər kontekstdə bir-birini əvəz edə bilmədiyi bu dildə danışanlar üçün aydındır. Bir sinonim paradigmlər müəyyən bir kontekstdə istifadə edilə bildiyi halda, digəri ifadə etdiyi semantik məna baxımından bəzi kontekstlərə uyğun gələ bilmir [4, s.94]. İngilis dilində buna nümunə olaraq *mad-insane (dəli)* sinonim paradigmlərini fərqli kontekstlərdə göstərmək olar. Hər ikisi ümumiyyətlə “*ruhi xəstə, dəli*” mənasını ifadə edir. *The team of psychiatrists found out that he is mad/insane. (Psixiatrlar komandasının onun dəli olduğunu müəyyən edib.)* cümləsində *mad-insane (dəli)* sinonim paradigmləri bir-birini əvəz edə bildiyi halda, fərqli kontekstdə “*qəzəbli*” mənasında “*mad*” sözünü istifadə etdikdə bu halda “*insane*” sözü həmin kontekstdə “*mad*” sözünü əvəz edə bilmir, məsələn: *Lisa is very mad at Tim now. (Lisa indi Timə çox əsəbidir.)*

Sinonim paradigmləri fərqləndirmək üçün istifadə edilən meyarlardan biri də bu sözlərin mövcud olduğu bölgələr və həmin bölgələrdə istifadə olunan dialektlərdir. Fərqli dialektlərdə danışan ingilisdilli insanlar eyni şəxsə, əşyaya və ya anlayışa istinad etmək üçün bir çox hallarda fərqli sözlərdən istifadə edirlər. Eyni sözün Britaniya və amerikan ingiliscəsində istifadə olunan variantlarına aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

Britaniya:

football

aerial

windscreen

aeroplane

Amerikan:

soccer (futbol)

antenna (antenna)

windshield (şüşəsilən)

airplane (təyyarə)

lift
tram

elevator (lift)
streetcar (tramvay)

Sinonim paradigmlərin işləndiyi kontekstin üslubu, rəsmi və ya qeyri-rəsmi formada istifadə olunması onları fərqləndirən digər meyar hesab olunur. Sinonimlərdən birinin digərinə nisbətən daha rəsmi kontekstdə işlənməsinə çox rast gəlinir. Məsələn, *comprehend* (*başla düşmək*) və *intoxicated* (*sərxoş*) sözləri müvafiq olaraq *understand* və *drunk* sözlərindən daha rəsmidir. Rəsmi kontekstlərdə qeyri-rəsmi bir söz istifadə etmək və ya əksinə, qeyri-rəsmi kontekstlərdə rəsmi bir söz işlənməsi düzgün hesab olunmur. Məsələn, *liftdən eyni zamanda 20 nəfərdən çox insanın istifadə etməsi olmaz* bildirişini ifadə etmək üçün *no more than 20 persons* əvəzinə *no more than 20 guys* işlənməsi düzgün səslənmir. Çünki, “*person*” sözü “*guy*” sözü ilə müqayisədə daha rəsmi kontekstlərdə işlənir. Bunlara nümunə olaraq aşağıdakı siyahıda biri rəsmi, digəri isə nisbətən daha az rəsmi olan söz qruplarını nəzərdən keçirək:

rəsmi:

peril
pedagogue
conjecture
ammunition
euphoria
immense
magnanimous

qeyri-rəsmi:

danger (təhlükə)
teacher (müəllim)
guess (güman)
weapon (silah)
happiness (xoşbəxtlik)
huge (nəhəng)
kind (alicənab)

Beləliklə, dildə sinonim paradigmləri fərqləndirməyə xüsusilə fikir verilməlidir. Bu səbəbdən də mətn daxilində təsadüfi formada sinonimlik yaranan sözlə leksik sinonimi qarışdırmamaq lazımdır. Leksik sinonimlər ayrılıqda da, mətn daxilində işlənərkən də öz sinonimliyini saxlayır. Ancaq mətndən irəli gələn sinonimlər bir çox hallarda bu və ya digər təsadüfdə sinonimlik yaradır və həmin kontekstdən kənara çıxan kimi onun sinonimliyi itir. Sinonimlərin yaranması dilin lüğət tərkibini inkişaf etdirən yollardan biri kimi hesab olunur. Yeni sinonimlər yaranarkən dilin lüğət tərkibi daha da zənginləşir. Dildəki sinonimlər insan düşüncəsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onun nəticəsi kimi yaranır. Ümumiyyətlə, insan kainatı, varlıqları daha da dərinə və bütün incəliyi ilə tədqiq edib öyrəndikcə dildəki sinonim sözlər də çoxalır.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2007). *Words Words Words*. Oxford: Oxford University Press.
2. Finegan, E. (2007). *English: Its Structure and Use*. Boston: Heinle & Heinle.
3. Harley, H. (2006). *English Words: A Linguistic Introduction*. Oxford: Blackwell.
4. Jackson, H. & Amvela, E. (2000). *Words, Meaning, And Vocabulary*. London: Cassell.
5. Kirkpatrick, A. (2007). *World Englishes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Verdiyeva Günay
AMEA Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslük İnstitutu

**AZƏRBAYCAN VƏ FARS DİLLƏRİNDƏ TİBBİ TERMINOLOGİYA:
MƏNBƏLƏR VƏ PARALELLƏR**

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, fars dili, tibbi termin, terminologiya, terminoloji lüğətlər*

Keywords: *Azerbaijani language, Persian language, medical term, terminology, terminological dictionaries*

Ключевые слова: *Азербайджанский язык, персидский язык, медицинский термин, терминология, терминологические словари*

Dünyanın bir çox dillərində tibbi terminlər, o cümlədən latın mənşəli terminelementləri, terminologiyanın əsasını təşkil edir. Onların ətrafında təbabətin əsas anlayışları formalaşır. Bu terminlərə, ilk növbədə, anatomik mənə daşıyan, öz ətrafında oxşar köklü söz qruplarını birləşdirən və onlar üçün əsas olan kök termin elementləri aiddir.

Yunan-latın kökləri əsasında yaradılmış terminlərin istifadəsi asandır, semantikasız şəffaf və tibb mütəxəssisləri üçün başa düşüləndir. Lakin onlar, bir qayda olaraq, tibbi terminologiyaya çərçivəsindən kənara çıxmır, ümumi ədəbi dildə aralıq fəaliyyət göstərir, əksər hallarda qeyri-mütəxəssislər üçün anlaşılmaq olmur; üstəlik, onların xəstənin iştirakı ilə istifadəsi həmişə xəstə üçün onların əsl mənasını açmır, buna görə də onda lazımsız mənfi emosiyalar yaratmır.

Tibbi terminologiyanın semantikasız müxtəlifdir və bu terminlərin formalaşmasında təkcə kök deyil, çox vaxt affiksəl termin elementləri iştirak edir. Onların hər ikisinin öz fərdi xüsusiyyətləri var və xüsusi diqqət tələb edir.

Əsrlər boyu ortaq tarix, mədəniyyət və dinə malik olan Azərbaycan və İran kimi yaxın dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı, dil sahəsində də maraqlı tədqiqat sahələri üçün zəmin yaradır. Beynəlxalq kommunikasiyanın əsas aspektlərindən olan terminlər bu cəhətdən maraqlı tədqiqat obyektlərindəndir. Müasir fars dilində neologizm adlanan yeni leksik vahidlərin davamlı, intensiv bir axını aydın şəkildə izlənilə bilər. Bundan əlavə, hər hansı bir sənayedə termin çatışmazlığı hallarına da tez-tez rast gələ bilərik. Elə buna görə də iyirmi ildən çoxdur ki, İranda Fars Dili və Ədəbiyyatı Akademiyası adlanan xüsusi bir qurum, dövlət təşkilatı yaradılmışdır. Akademiya tərəfindən təsdiqlənmiş sözlər xüsusi lüğətlərə daxil edilmişdir. Akademiya işçilərinin söyləri nəticəsində هزار واژه - Tibbi terminləri lüğəti, هزار واژه شیمی - Kimya terminləri lüğəti, هزار واژه فیزیک - Fizika terminləri lüğəti və s. işıq üzə görmüşdür. Hal-hazırda Akademiyanın əsas vəzifələrindən biri - xarici dildə olan terminlərin farsca ekvivalentlərini aşkar edilməsidir və bununla "Qoruhə pəjuheşi" (Tədqiqat şöbəsi) məşğuldur. Bu şöbə çərçivəsində müxtəlif tematik sahələrdə 50-yə yaxın ixtisas qrupu mövcuddur ki, burada da 200-ə yaxın mütəxəssis çalışır. Şöbədə koordinasiya və razılaşma üzrə bir neçə ayrı şura var ki, bunlara həm filoloqlar, həm də bu qrupun məşğul olduqları elm və sənət sahəsindən mütəxəssislər daxildir.

Azərbaycan dilində terminlərin formalaşması mənzərəsi də buna bənzəyir. Azərbaycan dilində terminlərin formalaşması prosesinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 29 may 2012-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq yaradılan və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının Terminologiya Komissiyası nəzarət edir.

Son illərdə hər iki bu qurum tərəfindən nəşr olunan terminoloji lüğətlərin dilin zənginləşməsində oynadıqları rol danılmazdır. Terminoloji lüğətlər özündə hər hansı bir elmin ixtisas leksikasını ehtiva edərək, izahlı, birdilli, ikidilli (və ya çoxdilli) lüğət kimi mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsinə təqdim olunur.

Son onilliklərdə həm Azərbaycan, həm fars dilində bir çox termin yaranıb və ya digər dillərdən əxz olunaraq "vətəndaşlıq" hüququ qazanmışdır. Həmin terminlər elmin bütün sahələrini əhatə etsə də, bizim diqqətimizi daha çox tibbi terminlər cəlb etmişdir. Qeyd etməliyik ki, hər iki dildə yeni terminlər həm dilin daxili imkanları və həmçinin alınma sözlər əsasında yaradılmışdır. Tibb terminlərinə gəlincə isə onlar əsasən tibbi lüğətlərdə cəmlənir. Son illərdə hər iki dildə tibb terminlərinin sistemləşməsi sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Qeyd etdiyimiz kimi, İranda son illərdə Fars dili və ədəbiyyatı Akademiyası tərəfindən هزار واژه پزشکی - "Tibbi terminləri lüğəti" çap olunmuşdur. Bundan başqa, İran İslam Respublikasının Tacikistanda səfirliyinin vasitəçiliyi ilə Duşanbedə dörd dilli "Farsca-İngiliscə-rusca-tacikcə tibb terminləri lüğəti" nəşr olunmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycanda da tibb sahəsində böyük inkişaf izlənilir. Müxtəlif beynəlxalq tibbi kongres və simpoziumlar keçirilir, xarici ölkələrdən həkimlər dəvət olunur, tibbin yeni sahələri ilə tanışlıq çox sürətlə aparılır. Bütün bunlar yeni yaranmış tibb terminlərinin Azərbaycan dilinə axınına zəmin yaradır. Bu terminlərin bir yerə yığılması işi adətən peşəkar həkimlər tərəfindən həyata keçirilir. Belə lüğətlərin arasında tərtibatçı müəllifi tibb elmləri doktoru, professor Kənan Yusif-zadə olan "Hərbi-tibbi terminlərin izahlı lüğəti"ni xüsusi qeyd etmək lazımdır. Lüğət Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının qərarı ilə 2019-cu ildə işıq üzə görüb və tibb sahəsində işlə-nən 25 mindən artıq söz və terminoloji söz birləşmələrini əhatə edir. Nəşrin redaktoru Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, tibb elmləri doktoru, professor Əhliman Əmiraslanov, kitabın rəyçiləri professorlar Böyükkişi Ağayev və Sayalı Sadıqovadır.

Kitabda Azərbaycanda ilk dəfə tibbi, hərbi-tibbi və hərbi terminlər izahları ilə bərabər yer alıb. Lüğətin tərtibində ingilis, rus, fransız, alman, italyan, ispan, fars, ərəb, xorvat, macar dillərində

yazılmış tibbi ədəbiyyatlardan istifadə olunub. Bütün terminlər istifadə qaydasına görə mənaları və latın, yunan dillərində transkripsiyaları ilə verilib. Zənnimizcə, bu lüğət Azərbaycanda son zamanlarda tibbi terminologiya sahəsində çap olunan ən fundamental əsər hesab oluna bilər. Həmçinin, 2008-ci ildə Azərbaycan Şərqsünasları, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun əməkdaşları, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Laura Orucova və Zemfira Rüstəmovə tərəfindən “Azərbaycan-latın-rus-ərəb tibb terminləri lüğəti” nəşr olunmuşdur. Lüğət 15 mindən artıq söz və söz birləşməsinə əhatə edir, lüğətin elmi məsləhətçisi tibb elmləri doktoru, professor Arif Mustafayevdir. Bu lüğəti də Azərbaycan dilinin tibbi terminologiyasına böyük bir töhfə hesab edə bilərik.

Gördüyümüz kimi, həm Azərbaycanda, həm İranda tibb terminlərinin cəmlənməsi və sistemləşməsi sahəsində böyük işlər görülüb, lüğətlər çap olunub. Bu prosesdə həm dilçi-almimlər, həm peşəkar həkimlər fəal iştirak edir. Ümid edirik ki, gələcəkdə də bu səmərəli iş davam edəcək.

Yusifova Zeynəb
Azərbaycan Dillər Universiteti

NEOLOGİZMLƏR – QLOBALLAŞAN VƏ “YENİLƏNƏN” DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN TƏZAHÜR ELEMENTLƏRİ KİMİ (II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏKİ “KÜTLƏVİ PSİXOZ” MANİPULYATİV STRATEGİYALARI FONUNDA DƏYƏRLƏNDİRMƏ)

Açar sözlər: *neologizmlər, kütləvi psixoz, psixolinqvistikə, verbal manipulyasiya, II Qarabağ müharibəsi*

Keywords: *neologisms, mass psychosis, psycholinguistics, verbal manipulation, the Second Karabakh War*

Ключевые слова: *неологизмы, массовый психоз, психолингвистика, вербальная манипуляция, Вторая Карабахская война*

Məlumdur ki, qloballaşan dünyada cərəyan edən bir çox proseslərin təhlili universal təhlil zəmininə əsaslanmalıdır. Başqa sözlə desək, qloballaşma prosesi bir çox hadisələrin ümumi ortaq məcrasını, mənbəyini müəyyənləşdirə bildiyi kimi (məsələn, qlobal pandemiya kimi), eləcə də qlobal və universal təhlil rakurslarını da təklif edə bilər. Bu mənada neologizmlərin, məhz qloballaşan dünya realıqları fonunda təhlili maraqlı nəticələrin əldə edilməsinə imkan verə bilər. Bu zaman vacib olan ümumi olanla (qloballaşan dünya realığı ilə) milli olanın (milli dünya mənzərəsinin) uyumlu sintezi və ya qarşılıqlı şərtləndirməsi əsasında təhlil yanaşmasının tətbiq edilməsi vacibdir.

Neologizmlərin yaranmasını və ya mənimsənilməsinə şərtləndirən amillərdən biri bu və ya digər xalqın dünyanın dil mənzərəsində baş verən yenilənən informasiya bazasındakı məlumat strukturlaşması və həmin strukturlaşmanın yeni nominasiya vahidi tələb etməsi ilə bağlıdır. Bu bəzi hallarda dildə mövcud olan leksik vahidlərin yeni anlamda istifadəsi və ya dar sahə mövcud terminlərinin yaranan yeni realıqların “sifariş” ilə uzual və polifunksional neologizm statusu qazanması ilə bağlıdır. Xatırladaq ki, I Dünya müharibəsində alman əsgərlərin kütləvi şüurundakı dəyişmələri araşdırmış N.J.Jurbina müharibə ərafəsində və müharibə dövründə kütləvi eyforiyanın və kütləvi psixozun formalaşmasında KİV-lərinin müstəsna rol oynadığını vurğulamışdır [1, s.18]. Məhz, bu səbəbdəndir ki, II Qarabağ müharibəsi dövründə qarşı tərəfin emosional pressinqən təsirlənmiş terminologiya tez bir zamanda Azərbaycan cəmiyyəti tərəfindən öz emosional-psixoloji əks-reaksiyasını əldə edirdi. Məsələn, *manipulyativ xarakterli neologizmlər* sırasında **frazeologizm-neologizm** statusunda dəyərləndirilə bilən “**Yeni müharibə – yeni torpaqlar**” (“**Yeni müharibə – yeni ərazilər**”) ifadəsini qeyd etmək olar.

Məlumdur ki, **frazeologizm-neologizmlər** müəyyən hadisə, proses, obyekt, əlamətin adlandırılması üçün istifadə edilə bilən sabit söz birləşmələrini əhatə edirlər. Frazeologizm-neologizmlərin daxili semantik strukturlaşma prinsiplərini araşdırmış N.V.Solovyevanın sözləri ilə desək, bu qrup

neologizmlərin komponentləri ayrı-ayrılıqda müstəqil mənaları ifadə etsələr də, vəhdət şəklində (yəni, frazeologizmi formalaşdırdıqdan sonra) yeni anlam kəsb edirlər, xüsusi növ nominasiya vahidi kimi çıxış edirlər. Dilçi bu qrup frazeologizm-neologizmlərin daxili semantik strukturlaşması üçün qarşılaşdırma prinsipinin, antonimik münasibətlərin mühüm rol oynadığına da diqqət çəkmişdir [2, s.11-12]. Konkret olaraq, **“Yeni müharibə – yeni ərazilər”** frazeologizminin timsalında biz, müəyyən mənada antonimik səciyyə daşıyan əlaqələndirmə ilə, sillogistik ümumiləşdirməyə yaxın səbəb-nəticə əlaqəsinin birgəməvcudluğunu təsbit edə bilərik. Belə ki, ayrı-ayrılıqda neologizm-frazeologizmin komponentləri yeni sözləri təşkil etməsələr də, bütövlükdə bu ifadə Ermənistan Müdafiə naziri D.Tanoyan tərəfindən səsləndirilən doktrinanın ümumiləşdirilmiş adı kimi qəbul edilirdi və anlamı – Azərbaycanın özünün 20% işğal altında olan ərazilərini işğalçılardan azad etmək uğrunda hər hansı bir əks-hücum əməliyyatı keçirəcəyi təqdirdə yeni ərazi itkiləri ilə qarşılaşacağı hədəsini əks etdirirdi.⁴

And in late March, during a visit to the United States, Tonoyan openly rebuked the Azerbaijani side's zero-sum “land for peace” formula for conflict resolution, in which a bilateral settlement would require that the Armenian side first make territorial concessions to Azerbaijan. Instead, he called on Armenia to prepare to pursue “new war for new territories” [3]. Göründüyü kimi, burada həm implisit şəkildə antonimik əlaqələndirmə, həm də səbəb-nəticə bağlılığı əsasında yaranmış semantik bağlıqla qarşılaşırıq. Bilavasitə psixozla bağlı məqama qayıdaraq qeyd edək ki, bu neologizm-frazeologizmdən, eləcə də analogi manipulyasiya ritorikasından kütləvi şəkildə istifadə etməklə qarşı tərəf Azərbaycan cəmiyyətinin əzmkarlığını sındırmaq, toplum fərdləri arasında kütləvi psixozla yol açmaqla dövlətin özgüvənini yaralamaq məqsədini güdüdü. Həmin doktrinin 2016-cı ilin “Aprel döyüşlərindən” sonra (dörd günlük “Aprel müharibəsindən”), yəni, məhz, Azərbaycan tərəfinin Cəvş Mərcanlı kəndi, Lələtəpə yüksəkliyi kimi ərazilərin azad edilməsi ilə nəticələnən uğurlu hərbi əməliyyatından sonra, təxminən 2019-cu ildə səsləndirilməsi [4] **“Yeni müharibə – yeni ərazilər”** frazeologizm-neologizminin bilavasitə manipulyasiya intensiyası ilə yaradıldığına heç bir şübhə yeri qoymur. *Aware of these significant changes across the border, the Armenian side was hoping in this blitzkrieg to advance into Azerbaijan's territory and to occupy new territories. This new tactic is also in line with the Armenian Minister of Defence David Tonoyan's publicly announced strategic doctrine of “New war for new territories” [5].*

Bir qədər haşiyəyə çıxıb onu da qeyd etmək istərdik ki, Ermənistanın siyasi-hərbi doktrinasının yeni nominasiya vahidi ideologem kimi də səciyyələndirilə bilər. Məlumdur ki, ideologem dedikdə, mənə yükünə mütləq şəkildə ideoloji komponent daxil olan leksik və ya frazeoloji vahidlər nəzərdə tutulur [7]. Məhz, bu termin-frazeologizmin timsalında biz, frazeoloji neologizmlərin yaranmasının əsas təşviqedicisi şərtlərini dəyərləndirmiş N.V.Baskonun fikirləri ilə razılaştığımızı etiraf etməliyik. Dilçi qeyd edirdi ki, “dildə frazeologizm-neologizmlər dil sosisumunun yeni anlayış və hadisənin adlandırılması ehtiyacını ödəmək məqsədilə, eləcə də dil işarələrinin emosional-ekspressiv ifadəlilik potensialının reallaşması məramı ilə meydana gəlirlər. Frazeologizm-neologizmlər daha çox siyasi, iqtisadi və idman diskurslarında yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirirlər. ...Frazeoloji neologizmlərin əsas cəhətlərindən biri – onların şərtliliyi (müəyyən situasiya və şəraitlə bağlılığı – Z.Y.), habelə tarixiliyi ilə əlaqədardır” [8, s.66]. Göründüyü kimi, bu qeyd olunan şərtlər və əlamətlər **New war for new territories** (**“Yeni müharibə - yeni ərazilər”/ “Yeni ərazilər üçün müharibə”**) frazeologizm-neologizmi üçün xarakterikdir.

Qeyd edilənlər əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, ki, siyasi, tarixi, hərbi, tibbi, ekoloji və s. kataklizmlər dünyanın dil mənzərəsində müəyyən dəyişiklikləri labüd edir. Bu da son nəticədə yeni anlayışların yaranması ilə nəticələnir. Bu zaman yeni anlayışlar ya mövcud leksik vahidlərin yeni anlamda “dəyərləndirilməsi” və ya digər dildən mənimsənilməsi şəraitində adlandırılı bilirlər.

⁴ «Как министр обороны я говорю, что формулу «территории в обмен на мир» я перефразировал в формулу «новая война — новые территории». Об этом заявил находящийся с официальным визитом в США министр обороны Армении Давид Тоноян на встрече с представителями армянской общины в Нью-Йорке сразу после встречи Пашинян — Алиев в Вене. [6].

Ədəbiyyat:

1. Журбина Н. Е. Эволюция массового сознания солдат и офицеров германской армии в период Первой мировой войны 1914-1918 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук / Журбина Н. Е. Воронеж, 2008., 23 с.
2. Соловьева Н. В. Лексические и фразеологические неологизмы, вступающие в отношения противоположности : автореферат дис. ... канд. филол. наук , Москва, 2006, s.11-12
3. <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/>
4. Staff A. 'New Territories In the Event of New War,' Says Defense Minister // April 1, 2019 <https://asbarez.com/new-territories-in-the-event-of-new-war-says-defense-minister/>
5. Wilson J. Caucasus: Armenia's 'New War for New Territories' <https://www.euractiv.com/>
6. <https://regnum.ru/news/2602031.html>
7. Карамова А.А. Идеологемы: определение понятия и типология // <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20815>
8. Баско Н.В. Фразеологические неологизмы в русском языке: семантика, этимология функционирование // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2018. № 3(81). Ч. 1. С. 64-66., https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2018_3-1_16.pdf

Yunusova Gülnar

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

QLOBALLAŞAN YENİ DÜNYA NİZAMINDA KOSMOPOLİT HARUKİ MURAKAMİ

Açar sözlər: *Haruki Murakami, kosmopolit, qloballaşan dünya, kosmopolitizm, postmodernizm*

Keywords: *Haruki Murakami, cosmopolitan, globalized world, cosmopolitanism, postmodernism*

Ключевые слова: *Харуки Мураками, космополит, глобализованный мир, космополитизм, постмодернизм*

Haruki Murakami əsərləri qloballaşma ərəfəsində yapon düşüncə tərzinin böyük bir dövrünü özündə əks etdirir. Özünəməxsus yaradıcılıq istiqamətilə yazıçı yapon ədəbiyyatı ilə yanaşı dünyada postmodern ədəbiyyatın inkişafına birbaşa təsir göstərən yazıçılardandır.

Postmodernist mədəniyyət qloballaşma nəticəsində sərhədləri yox olmuş dünyanın həyat tərzidir. Daşıma imkanlarının irəliləməsi, televiziya, radio, mobil telefon, internet kimi rabitə texnologiyasındakı inkişaf bu mədəniyyətin formalaşmasında böyük bir rol oynamışdır. İnsanlar bütün dünyadan xəbərdar olur, qlobal səciyyə daşıyan ingilis dili vasitəsilə ünsiyyət qura bilirdilər. Postmodern mədəniyyətdə istehlak ən vacib hədəflərdən birinə çevrilmişdi. Qloballaşan dünyaya daxil olan yapon cəmiyyətində istehlak mallarının quluna çevrilmək sürətlənirdi və bu proses fərdlərin öz cəmiyyətlərinə aid olma hissini getdikcə zəiflətməmişdir. İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünyaya gələn H.Murakami (1949) yaradıcılığa başladığı dövrdən qloballaşan dünya nizamında yapon cəmiyyətinin dəyişən ölkə ideologiyaları nəticəsində ictimai yaddaş və kimlik arayışının formalaşmasında təsirli olan amilləri müşahidə edə bilmiş və bu amilləri əsərlərində böyük bacarıqla əks etdirmək imkanına sahib olmuşdur.

H.Murakami inkar edilməz şəkildə çağdaş yapon yazıçısıdır. Lakin yapon yazar kimi kimliyi iddiasız olduğu üçün “Yaponiyaya xas olmama” səbəbi ilə tez-tez öz evində inkar edilirdi. H.Murakami qlobal populyarlığını və yeni bir mənsubiyyət yolunu müdafiə etməsiylə ortaya çıxan kosmopolitizm idealına necə bağlı olduğunu əsərlərində açıq şəkildə oxucularına təqdim etmişdir. Yazıçının əsərlərinin əllidən çox dünya dillərinə tərcümə olunması və qlobal miqyasda artan məşhurluğu “Haruki Murakami Fenomeni” ifadəsini yaratmışdır. 2006-cı ildə Tokyoda keçirilən beynəlxalq simpoziumda yazıçının məşhurluğunun səbəbi müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Müzakirədə iştirak edən yapon tənqidçiləri Murakami əsərlərinin okeanın digər tərəfində oxunmasının səbəblərini “qeyri-milli” (mukokuseki) və Qərbləşmiş mühit ilə yanaşı, “plainstyle” üslubu (düz, sadə, anlaşılır yazı və nitq üslubu - G.Y.) ilə əlaqələndirirdilər. Lakin həmin müzakirələrdə iştirak edən müxtəlif ölkələrin tərcüməçiləri tam əksini iddia etmişdirlər. Bir çoxları Murakami yaradıcılığı ilə Yaponiya-

da oxuyan, işləyən zaman tanış olduqlarında belə ənənəvi yapon ədəbiyyatını təmsil edən əsərlərdən heyrətamiz şəkildə fərqlənən yeni bir “yaponçuluq” tapdıqlarını söyləmişdilər [1, s.2].

1990-cı illərdə H. Murakaminin Amerikada olduğu müddətdə, yapon ədəbiyyatı haqqındakı seminarında amerikalı tələbələr yazıçının romanlarını “qüsursuz yapon” olaraq xarakterizə etmişdilər. Bu xarakterizə işığında qeyd etmək lazımdır ki, həm ölkəsində, həm də xaricdə H.Murakaminin romanlarını “*mədəni olaraq qoxusuz*” hesab edən bir qrup oxucu vardır [2, 197]. Yazıçının transmilli dünyagörüşü və kosmopolitlik hissi ilə yazılarının qlobal, kosmopolit məkanın qeyri-müəyyən, müəyyənləşdirilməyən mərkəzinə yerləşdiyi görünür. H.Murakami qəhrəmanlarının şəxsiyyət axtarışlarını təsvir edərkən yapon tarixini və coğrafiyasını qlobal (əsasən Qərbi – G.Y.) mədəni istinadları və ədəbi estetikası ilə birləşdirən və inkişaf etdirən bir kosmopolit yazıçıdır.

Kosmopolitizmin tarixi eramızdan əvvəl Sokrata qədər gedib çıxmaqdadır. “Dünya vətəndaşı” kimi kosmopolit anlayışın ən məşhur qurucusu isə İmanuel Kant (1724-1804) olmuşdur. Kantın kosmopolitizmi şərtsiz, vahid ümumbəşəri əxlaqi öhdəliyin Tanrıya və ya təbiətə deyil, fərdin üzərinə düşən vəzifə anlayışına əsaslanırdı. Müasir dövrimüzdə isə Kanadalı yazıçı Con Rolston Sol (1947-) kosmopolitizmi dünyanın birliyini, universallığını dərk etməyə yönəlmiş mədəni təyinat və dünyagörüşü kimi qiymətləndirmişdir [3, s.125]. Kosmopolitizm, bu istiqamətin nümayəndələri Steven Vertovec və Robin Cohenin müəyyən etdiyi kimi, “*mənsubiyyət, şəxsiyyət və vətəndaşlıq anlayışlarına etiraz etmək üçün bir vasitədir*” [4, s.1]. Kosmopolitizm yeni transmilli çərçivələri formalaşdırır, o, “*transmilli və ya qlobal birliyə sadıqlığı təbliğ edən, yerli mədəniyyətlərdən ayrılma və millətin maraqlarını vurğulayan fəlsəfi bir ənənədir*” [5, s.9]. Nəzəriyyəçi R.Valkovitzin də dediyi kimi, kosmopolitizm “*sosial sapma risklərini, istehlakçı mədəniyyətinin və şəhər hərəkətliliyinin qaynaqlarını dəyərləndirən dil və ya populyar bir ənənədir*” [5, s.9].

H.Murakami əsərlərinin dilinin və üslubunun ən önəmli tərəflərindən biri qəhrəmanlarının kosmopolit davranışı və bunun qəhrəmanların şüurlarında, təxəyyüllərində kəskin şəkildə əks olunmasıdır. Qeyri-ənənəvi üslub – qlobal mədəniyyət məhsulları, istehlak mallarına istinad, milliyətçi olmayan, özü ilə mübarizə aparan qəhrəmanlar H. Murakaminin tamamilə özünəməxsus mənlilik duyğusundan xəbər verir. İlk yaradıcılıq nümunəsi olan “Küləyin nəğməsinə dinlə” [6] romanı Murakami kosmopolitizmini ən yaxşı əks etdirən əsərlərindəndir. “Küləyin nəğməsinə dinlə” romanının dili, ritmi, tonu kosmopolitizmin yazıçının qəhrəmanlarının şüurunda və şəxsiyyətlərinin formalaşmasında nə dərəcədə rol oynadığını meydana çıxartmağa kömək edir. Əsərin qəhrəmanları yaponlardır, məkan olaraq da Yaponiyadır, lakin bu qəhrəmanlar Qərbi musiqisini dinləyir, Qərbi ədəbiyyatını oxuyur, Qərbi markalarından istifadə edirlər.

Məruzədə dünyada postmodern ədəbiyyatın kultuna çevrilmiş yapon ədəbiyyatının görkəmli siması Haruki Murakaminin kosmopolit kimliyi, yazıçının yaradıcılığında kosmopolitizm bədii yaradıcılıq nümunələri əsasında geniş şəkildə şərh olunacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Tomoki Wakatsuki. The Haruki Phenomenon and Everyday Cosmopolitanism. pp. 1-16. Matthew C. Strecher, Paul L. Thomas. Haruki Murakami: Challenging Authors (Critical Literacy Teaching: Challenging Authors and Genres), Sense Publishers, 2016.
2. The Japan Foundation. A Wild Haruki Chase: Reading Murakami Around the World. Stone Bridge Press, 2008.
3. Деррида Ж. Глобализация. Мир. Космополитизм. перевод Дмитрия Ольшанского. «Космополис», № 2 (8), 2004.
4. Steve Vertovec and Robin Cohen (eds.). Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice. Oxford University Press, 2003.
5. Rebecca Walkowitz. Cosmopolitan Style: Modernism Beyond the Nation. Columbia University Press, 2007.
6. 村上春樹. 風の歌を聴け/ 春樹村上. – 日本: 講談社, – 2017.

BÖLMƏ III

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Bağirova Şalala
Azərbaycan Dillər Universiteti

VƏTƏN MÜHARİBƏSİ: MULTİKULTURALİZM VƏ MİLLİ HƏMRƏYLİK

Açar sözlər: *milli birlik, multikulturalizm, müharibə, vətən*

Key words: *national unity, multiculturalism, war, homeland*

Ключевые слова: *национальное единство, мультикультурализм, война, родина*

Tarix boyu əlverişli coğrafi mühitə, mühüm geosiyasi əhəmiyyətə malik olan Azərbaycan dirlər, mədəniyyətlər və sivilizasiyaların bir araya gəldiyi məkan olmuşdur. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının əhalisinin əsasən azərbaycanlılardan ibarət olmasına baxmayaraq, “əhalinin ümumi sayında müxtəlif millətlərin, azsaylı etnik və dini qrupların nümayəndələrinin sayı çoxdur” [3]. Bu nümayəndələrin bu gün Azərbaycanı öz doğma vətənləri kimi qəbul etmələrində dövlətin rolu əvəzsizdir.

Etnik tərkibi müxtəlif olan Azərbaycanda milli birliklərə münasibət Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən diqqətlə, həssaslıqla və uzaqgörənliklə qarşılanırdı. Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” [1, s.47]. Bütün siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olmasına yönəldən Heydər Əliyev Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin əsasını qoydu.

Bu gün Ulu Öndərinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizm siyasətini uğurla davam etdirir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikası bu gün beynəlxalq müstəvidə multikulturalizm, milli həmrəylik mərkəzi kimi tanınır. “Tarixi ənənələrin, müasir zamanda isə müvafiq qanunvericiliyin və məqsədyönlü dövlət siyasətinin göstəricisi olan tolerant mühit, multikultural dəyərlər insanların dinindən, irqindən asılı olmayaraq, siyasi sabitliyi, əmin-amanlığı ilə seçilən ölkədə firavan həyat sürməsinə imkan yaradıb və onların ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakına nail olub” [2].

Görülən bu işlərin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycanda yaşayan dostluq, qardaşlıq mühitində yaşayan bütün millətlər ölkəmizi doğma vətən kimi sevmiş, bu torpağa qəlbən bağlanmışlar. Bu sevgi Qarabağın taleyində həlledici mərhələ olan 44 günlük müharibədə də öz təsdiqini tapdı, vətənpərvərlik amili milli birlik ideologiyasına öz təsirini göstərdi. Vətən uğrunda müharibədə Azərbaycanın “parlaq qələbəsi də Azərbaycan türklərinin, rusların, ləzgilərin, yəhudilərin, talışların, saxurların və s. çiyin-çiyinə bir amal uğrunda birliyinin, yumruq kimi birləşməyinin, “qisası qiyamətə saxlamayacağıq, elə döyüşdəcə alacağıq” inadı, ümidi ilə haqq-ədalət yolundan çəkinməyərək mübarizə aparmağın nəticəsi idi” [4]. Hər bir gəncin öz vətəninin dar günündə onu müdafiə etmək, müstəqilliyini qorumaq, ona sahib çıxmaq istəyi dövlətə, torpağa bağlılığının göstəricisidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müharibə dövründə bədxah qonşularımız sosial şəbəkələrdə dövlətimiz əleyhinə təbliğatla məşğul olur, saxta hesablarla ölkəmizdəki etnik millətlərin adından təxribatçı çağırışlar edir və bununla da milli birliyi zəiflətməyə, əhali arasında nifaq salmağa, ruh düşkünlüyü yaratmağa çalışırdılar. Lakin düşmən tərəf Azərbaycan xalqının milli birliyinin sarsılmaz olduğunu unudurdu. Müxtəlif millətlərin nümayəndələri olan yüzlərlə gənc Azərbaycanın ərazi bütövlü-

yü uğrunda müharibəyə qatıldı, qazi, şəhid olmaqla, düşmənin məkrli niyyətini alt-üst etdi və Azərbaycan xalqının birliyini bütün dünyaya sübut etdi. Təkcə şəhid Dmitri Solntsevın döyüş yoluna nəzər salmaqla, bunun şahidi ola bilərik. Dmitri Solntsevın Hadrut qəsəbəsi, Füzuli və Zəngilanın azad olunması uğrunda döyüşlərdə iştirak etmiş, oktyabrın 25-də Qubadlıda qəhrəmancasına şəhid olmuşdur.

Şəhidlər, eləcə də qazilər arasında çox sayda digər millətlərin nümayəndələrinə rast gəlinir, onların qəhrəmanlıqları haqqında saysız-hesabsız misallar çəkmək olar. Lakin əsas məqsəd onların milli birlik nümayiş etdirmələri, torpağımızın hər qarışı uğrunda canlarından keçmələrini diqqətə çatdırmaq və gələcək nəsillərə ötürməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
2. Ələddinqızı N. Azərbaycanın nümunəvi tolerantlıq və multikulturalizm modeli. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2021_1160.pdf
3. Heydərova A. Azərbaycanda multikulturalizm: tarixi və ümumbəşəri nailiyyət kimi. <https://525.az/news/159503-azerbaycanda-multikulturalizm-tarixi-ve-umumbeseri-nailiyyet-kimi>
4. Qəribli M. Dini-milli tolerantlıq ideyasının Azərbaycan üçün gücü. <https://www.bakixeber.com/siyaset/136284.html>

Güləmirli Fatimə
Azərbaycan Dillər Universiteti

VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ BİRLİYİN FORMALAŞMASININ MULTİKULTURAL ƏSASLARI

Açar sözlər: *multikultural dəyərlər, milli birlik, şanlı qələbə*

Keywords: *multicultural values, national unity, glorious victory*

Ключевые слова: *мультикультурные ценности, национальное единство, славная победа*

Müasir dövrdə multikulturalizm cəmiyyətin əsas inkişaf modellərindən biri sayılır. Liberal demokratik dəyərlərə əsaslanan multikulturalizm ideyası dövlət daxilində sabitliyin təmin olunması və milli həmrəyliyin qorunub saxlanılmasında vacib elementdir. Müasir siyasi diskursda multikulturalizm ideyası etnik, milli və dini fərqliliklərə əsaslanan mədəni müxtəlifliklə əlaqəli çağırışları başa düşmək və onlara cavab verməklə bağlı mübahisəni əks etdirir [3]. Multikulturalizm mədəniyyətlərin, irqlərin və etnik azlıqların dominant siyasi mədəniyyət daxilindəki fərqliliklərinin tanınmasını nəzərdə tutur [2]. Multikulturalizm ideyası qərbin liberal demokratiyasına əsaslansa da müasir dövrdə Azərbaycan bu siyasətin ən inkişaf etmiş nümunəsini həyata keçirir. Ölkəmizin yerləşdiyi Cənubi Qafqaz regionu multikulturalizm baxımından dünyanın ən az tolerant regionlarından biridir. Lakin Qafqaz regionunun qeyd olunan dözümsüzlüyünə baxmayaraq, Azərbaycan bu gün etnik və dini tolerantlığın gözəl nümunəsi hesab olunur. Azərbaycanın qədim torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində 30 ilə yaxın davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ölkəmizin siyasi-iqtisadi inkişafına, o cümlədən daxili sosial mühitə də mənfi təsir göstərmişdir. 2020-ci il sentyabrın 27-ində Ermənistan silahlı qüvvələrinin bütün təmas xətti boyu mövqelərimizi və mülki obyektləri atəşə tutmasına cavab olaraq müzəffər ordumuz əks-hücum əməliyyatına başlamışdır. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə ordu-xalq birliyi ilə bərabər, ölkədə yaşayan bütün etnosların həmrəyliyi şanlı qələbədə mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan multikulturalizmin Azərbaycan modelinin formalaşması və reallaşdırılması ilə bağlı bir neçə məqama diqqət yetirək:

1. Azərbaycanda etnik-mədəni və dini tolerantlıq siyasəti dövlət səviyyəsində həyata keçirilir. Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi, “Ölkə daha çox insanı birləşdirəndə daha da güclənir, çünki onların hər biri ümumbəşəri mədəniyyətə, sivilizasiyaya töhfə verir” [1].

2. Azərbaycan ərazisində multikulturalizm siyasətinin təşkilatı və normativ-hüquqi əsasları daim möhkəmləndirilir. Azərbaycanda qeydiyyatdan keçmiş 649-dan çox dini icma var ki, onlardan 37-si qeyri-müsəlmandır. Azərbaycanda 13 kilsə və 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir [1].

3. Azərbaycan nəinki daxili, eyni zamanda xarici siyasətin reallaşdırılmasında, qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin qurulmasında sülh, sabitliyin qorunmasında maraqlıdır. Bugün Azərbaycan dünyada bitərəf, humanist siyasət yürüdən dövlət kimi tanınır.

4. Azərbaycan ərazisində yaşayan azlıqların etnik, dini, mədəni hüquqları qanunla dövlət səviyyəsində qorunur. Həmçinin bu siyasət cəmiyyət daxilində bütün vətəndaşlar tərəfindən dəstəklənir. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə ölkə ərazisində yaşayan fərqli etnik mənsubiyyətli vətəndaşların vahid cəbhədə birləşməsi, vətən uğrunda mübarizəsi məhz Azərbaycanın uzun illər həyata keçirdiyi multikulturalizm siyasətinin nəticəsidir.

5. Azərbaycan multikulturalizminin ən əsas məqamlarından biri Azərbaycanda yaşayan erməni etnik azlıqları ilə bağlıdır. Ermənistanın 1988-ci ildən apardığı deportasiya siyasəti nəticəsində Ermənistan ərazisində bir nəfər azərbaycanlı yaşamadığı halda, hal-hazırda ölkəmizdə 30 mindən çox erməni yaşayır [1]. Hətta müharibənin ən qızgın dövrlərində belə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev ermənilərin öz evlərində yaşamağa davam edəcəklərini, onların təhlükəsizliyinə təminat veriləcəyini bəyan etmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın multikulturalist cəmiyyətə doğru inamla addımlaması, bütün dünya dövlətlərinə örnək olması, o cümlədən multikulturalizm və tolerantlıq səviyyəsinə görə Fransa, Almaniya kimi Avropa dövlətləri ilə bərabər tutulması uzunmüddətli dövlət siyasətinin nəticəsidir. Bu siyasətin gələcəkdə davam etdirilməsi ölkədaxili sabitliyin və milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Avraham R. Multicultural Azerbaijan: Why The Struggle Over Nagorno-Karabakh Is Not A Religious War// <https://www.thej.ca/2020/11/12/multicultural-azerbaijan-why-the-struggle-over-nagorno-karabakh-is-not-a-religious-war/>
2. Multiculturalism// <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>
3. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Multiculturalism// <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/>

Kəlbizadə Elnur
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN-İRAN VƏ ERMƏNİSTAN-İRAN ƏLAQƏLƏRİNDƏ KORRELYATİV DƏYİŞİKLİKLƏR

Açar sözlər: *Azərbaycan, İran, Ermənistan, korrelyasiya, müharibə*

Keywords: *Azerbaijan, Iran, Armenia, correlation, war*

Ключевые слова: *Азербайджан, Иран, Армения, корреляция, война*

1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutundan sonra Qafqazda müstəqilliyini yenidən bərpa edən üç müstəqil ölkədən ikisi məhz İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir. XIX əsrə qədər qonşu (İran yaylası-Qafqaz, Anadolu-Qafqaz), XIX əsrin əvvəllərindən etibarən isə eyni geosiyasi regionda (Qafqazda) yaşayan iki xalqın - azərbaycanlıların və ermənilərin taleyində oxşar məqamlar kifayət qədər çoxdur. Azərbaycan və tarixi Azərbaycan ərazilərində yaradılmış Ermənistanla bağlı ən azından 1918-ci ildən ötən dövr ərzində böyük güclərin maraqlarında oxşar məqamlar tapmaq mümkündür. Böyük güclər bölgə xalqlarının asılılığını davamlı bir hala gətirməkdən ötrü qarşı tərəfdən tarazlayıcı vasitə olaraq istifadə etməyə çalışmışlar. Azərbaycanlıların öz tarixi yurdlarını “çağırılmamış qonaqların” mənimsəməsinin qarşısını almaq cəhdləri, ermənilərin köçürüldükləri Qafqaz coğrafiyasından özlərinə vətən düzəltmək fəaliyyətləri toqquşmalara şərait yaradan təbii amil idi. Ermənilərin istəklərinin hüdudsuzluğu isə təbii deyil, imperialist mənafeələrə xidmət edən süni bir proses idi. Hər iki respublika XX əsrin 20-ci illərində bolşevik Rusiyasının işğalına məruz qalmış, 70 ilə yaxın bir müddət ərzində SSRİ-də müttəfiq respublikalar kimi təmsil olunmuşlar.

Eyni zamanda iki xalqı və iki respublikanı bir-birindən fərqləndirən cəhətlər də kifayət qədər çoxdur. Həm etnik mənsubiyyət, həm sivilizasiya mənsubiyyəti, həm inanc mənsubiyyəti tamamilə fərqlidir. Müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş respublikalar yeni dövrə həm də münaqişəli vəziyyətdə daxil olmuşdular. Ermənistanın Azərbaycanın Qarabağ regionunun dağlıq hissəsini və ətraf rayonları işğal etməsi nəticəsində uzun illər ərzində münaqişə davam etmiş, nəhayət 2020-ci ildə Azərbaycanın öz ərazilərini azad etməsi ilə münasibətlərin yeni müstəviyə transformasiyası prosesi başlamışdır.

İran İslam Respublikasının 1991-ci ildən sonrakı mərhələdə iki respublika ilə münasibətləri də yuxarıda göstərilən amillər və proseslər kontekstində formalaşmışdır.

Araşdırmanın məqsədi 1991-ci ildən sonrakı dövrdə İran İslam Respublikasının Qafqaz respublikalarından biri ilə münasibətlərinin digəri ilə münasibətlərə necə təsir etməsini müəyyənləşdirməkdir. İrəli sürülən hipotez bu münasibətlər arasında korrelyasiya əlaqəsinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Tədqiqatda diqqət yetirilən əsas məqam İranın iki ölkə ilə ayrı-ayrılıqda münasibətləri arasında mövcud olan korrelyasiyanın hansı xarakterli olması ilə bağlıdır.

Aparılan təhlillər nəticəsində belə bir elmi nəticəyə gəlinir ki, Azərbaycan-İran və Ermənistan-İran münasibətləri arasında korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur. Bu korrelyasiya mənfi xarakterlidir. 2020-ci ildə baş verən 44 günlük müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərində müşahidə edilən nisbi yumuşalma hələlik İrənlə münasibətlərdə mənfi korrelyasiyadan müsbət korrelyasiyaya keçidə səbəb olmamışdır. Araşdırmada bu keçid prosesinin mümkünlüyü və nəticələri də qiymətləndirilmişdir.

*Qasımova Aytəkin
Bakı Dövlət Universiteti*

44 GÜNLÜK MÜHARİBƏNİN CƏNUBİ QAFQAZ GEOSİYASƏTİNƏ TƏSİRİ: QAZANILAN ZƏFƏRİN PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *44 günlük müharibə, Cənubi Qafqaz, region, iqtisadi*

Key words: *the 44-day war, South Caucasus, region, economical*

Ключевые слова: *44-дневная война, Южный Кавказ, регион, экономический*

"Hər kəs bizim gücümüzü gördü, hər kəs bizim dəmir yumruğumuz nədir, anladı".

İLHAM ƏLİYEV

Bildiyimiz kimi, Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsi Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və sabitlik üçün əsas təhdid mənbəyi idi. Bu münaqişə regionda yaşayan xalqların əziyyət çəkməsinə, infrastrukturun iflic vəziyyətə düşməsinə, region ölkələri arasında iqtisadi və siyasi əlaqələrin pozulmasına səbəb olan əsas amil idi.

ABŞ, Fransa və Rusiyanın həmsədrlik etdiyi ATƏT-in Minsk Qrupunun səmərəsizliyi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyan qətnamələrinin (822, 853, 874 və 884) yerinə yetirilməməsi nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq aləmə inamını itirmişdi. Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin vasitəçiliyi ilə münaqişənin həllinə kömək məqsədilə 2007-ci ildə tərtib edilən 2009-cu ildə yenilənən Madrid Prinsiplərinin həyata keçiriləcəyinə 2018-ci ildə Ermənistan-da hakimiyyət dəyişikliyindən sonra yaranmış ümid Ermənistanın Baş Nazirinin 2020-ci ilin əvvəlində Madrid Prinsiplərini şübhə altına almasından sonra yox oldu, Ermənistan Baş Naziri Nikol Paşinyanın başçılıq etdiyi qondarma "inqilabi hökumət" in Azərbaycana qarşı siyasi və hərbi təxribatları, onilliklər ərzində əldə edilmiş razılaşmaları və prinsipləri rədd etməsi ilə ATƏT-in Minsk Qrupunun apardığı danışıqlar prosesi dalana dirəndi. Beynəlxalq ictimaiyyətin, eyni zamanda Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin acizliyi sülh prosesini çıxılmaz vəziyyətə saldı [1].

Ardıcıl təxribatlar, xüsusən də 2020-ci ilin iyulunda Azərbaycanın Tovuz rayonu istiqamətində sərhəddə baş verən toqquşmalar bölgədəki bütün sülh söylərinə zərbə vurdu. Bildiyimiz kimi, Tovuz rayonu Azərbaycanın mühüm nəqliyyat və enerji marşrutlarını dünya bazarlarına birləşdirən

strateji rayondur. Məsələn, Bakı – Tbilisi - Ceyhan (BTC) neft kəməri, Cənubi Qafqaz təbii qaz boru kəməri (SCP) və Bakı – Tbilisi - Qars (BTK) dəmir yolu Tovuz rayonundan keçir. Paşinyan hökumətinin dövründə gərginliyin artması və düşmənçilik Azərbaycanın tarixə 44 günlük müharibə kimi daxil olan genişmiqyaslı hərbi əks-hücum əməliyyatlarına başlaması ilə nəticələndi.

Ermənistan ordusunun 27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı hərbi təxribatları münaqişənin 1990-cı illərdən bəri ən böyük və ciddi eskalasiyasına səbəb oldu. Cəbhə boyu məğlub olan düşmən ordusu mülkü yaşayış obyektlərini hədəf götürməkdən çəkinmirdi.

Müharibə 2020-ci il noyabrın 10-da, Azərbaycan, Ermənistan və Rusiyanın Üçtərəfli Bəyanat imzalaması ilə başa çatdı [2]. Razılaşmaya əsasən, Ağdam rayonunda atəşkəsin icrasına nəzarət etmək üçün Atəşkəsə nəzarət üzrə Rusiya-Türkiyə Birgə Monitoring Mərkəzi yaradıldı. Qeyd etmək lazımdır ki, bölgədə davamlı sülh üçün Türkiyənin bu prosesində iştirakı çox vacibdir və üçtərəfli bəyannamə hərbi əməliyyatları dayandıran əhəmiyyətli bir sənəd oldu. 10 noyabr Üçtərəfli Bəyannamə əsasən, Ermənistan Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarını Azərbaycanın nəzarətinə qaytarır, Azərbaycan tərəfi isə Ermənistanla Qarabağda yaşayan ermənilər arasında humanitar əlaqə olaraq istifadə ediləcək Laçın Dəhlizinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. 10 noyabr 2020-ci il tarixli müqavilənin 9-cu maddəsində Azərbaycanla Naxçıvan bölgəsi arasında əlaqə də daxil olmaqla, bölgədəki bütün kommunikasiyaların blokadadan çıxarılacağı açıq şəkildə bildirilir. 9-cu maddənin dəqiq ifadəsi belədir: “Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa ediləcək [3]. Ermənistan Respublikası hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin, malların maneəsiz hərəkətini təşkil etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qərb bölgələri ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqələrinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir”. Qeyd edək ki, Zəngəzur bölgəsi (ermənilər “Syunik adlandırırlar) regional iqtisadi inteqrasiya baxımından çox əhəmiyyətlidir və Üçtərəfli Bəyanatın bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələr bərpa edilməsini nəzərdə tutan 9-cu maddəsi yuxarıda qeyd edildiyi kimi 10 noyabr 9-cu maddəsinə əsasən Ermənistan – İran sərhədini qoruyan rus sərhədçiləri Azərbaycanın qərb bölgələri ilə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqələrinin təhlükəsizliyini təmin edəcəkdə. Bu isə onilliklər ərzində bağlanmış Zəngəzur Dəhlizi vasitəsilə köhnə nəqliyyat yolunun bərpası və bu dəhliz vasitəsi ilə iqtisadi inteqrasiyanın və region ölkələrinin iqtisadi inkişafının sürətlənməsi demək idi.

Demək olar ki, Azərbaycan artıq işğaldan azad edilmiş torpaqların bərpası və regionda infrastrukturun inkişafı ilə bağlı genişmiqyaslı proqrama başlayıb və bu prosesdə bir çox beynəlxalq şirkətlər iştirak edir. İqtisadi inteqrasiyanın əsas elementləri olan zəruri avtomobil yollarının, dəmir yollarının və digər infrastrukturların yenidən qurulması üçün Türkiyə və İtaliya şirkətləri ilə müqavilələr imzalanıb. Bununla belə, 10 noyabr tarixli Üçtərəfli Bəyannamənin bütün müddələrinin, o cümlədən təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq üçün vacib olan 4 və 9-cu maddələrin həyata keçirilməsində hələ də çətinliklər mövcuddur.

44 günlük Vətən Müharibəsi Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasətində ciddi dəyişikliyə səbəb oldu, ənənəvi qüvvələr balansını dəyişdi, regional sülh və təhlükəsizlik üçün yeni imkanlar və çağırışlar yaratdı. 44 günlük Müharibə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hüquqi nizamın, beynəlxalq problemlərin çöxtərəfli həlli prinsiplərinin iflasa uğradığının daha bir sübutudur. Döyüş təyyarələri kimi müasir texnologiyalardan istifadə edilən hərbi əməliyyatlar müasir müharibə konsepsiyasına təsir göstərsə də və bir çox dövlətləri müdafiə strategiyalarına yenidən baxmağa məcbur etsə də, bu müharibənin region üçün birbaşa və potensial nəticələri xarici müşahidəçilər tərəfindən geniş şəkildə araşdırılmasına baxmayaraq müharibənin daha geniş mənada beynəlxalq münasibətlərə təsiri az tədqiq edilib. Lakin bu hadisə gələcək dövlətlərarası münasibətlərə və daxili təhdidlərə təsir potensialına görə daha çox diqqətə layiqdir.

2020-ci il sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək davam edən 44 günlük Müharibə Cənubi Qafqaz regionunda təhlükəsizlik arxitekturasını kökündən dəyişirdi. Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməklə Cənubi Qafqazda yeni eranın, sülh və inkişaf üçün fürsətlər əsrinin başlamasında əsas rol oynadı. Bununla belə, 44 günlük müharibənin nəticələri şübhəsiz ki, Cənubi Qafqazın sərhədlərini aşır və alınan dərslər beynəlxalq ictimaiyyətə də aiddir. Regionda yaranmış yeni vəziyyət və bəzi böyük dövlətlərin ciddi təzyiqlərinə baxmayaraq, deyə bilərik ki, Azərbaycanın hərbi uğurları digər regionlardakı kiçik dövlətləri daha böyük dövlətlərlə qarşıdurmalarda cəsarətləndirdi.

İkinci Qarabağ müharibəsinin kiçik dövlətlərin böyük dövlətlərə qarşı milli maraqlarını müdafiə etməkdə güclənmək potensialına təsiri danılmazdır. Bu yeni vəziyyət nəinki kiçik ölkələrin müdafiə qabiliyyətini artıracaq, həm də böyük dövlətləri müdafiə xərclərini azaltmağa və danışıqlar yolu ilə həll yolu axtarmağa sövq edəcək. Digər tərəfdən, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Türkiyə Gürcüstan və İrandan keçmədən Azərbaycana birbaşa çıxış əldə edəcək və daha qısa göndərmə məsafələri və daha aşağı daşıma xərcləri Azərbaycan və Türkiyə arasında ikitərəfli ticarəti artıracaq. Yeni dəhliz iki ölkə arasında turizm əlaqələrinə də müsbət təsir göstərəcək, çünki ziyarətçilərin daha təhlükəsiz və rahat hərəkət etməsinə şərait yaradacaq. Bu dəhliz Türkiyənin Orta Asiyada türk dünyası ilə əlaqə qurması üçün daha qısa yoldur. Beləliklə, Azərbaycanın əzəli torpaqlarının işğaldan azad edilməsi və kommunikasiyanın bərpası türk ölkələri arasında yeni inkişaf perspektivləri açacaq. Türkiyə yükdaşımalarını genişləndirmək və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun ötürmə qabiliyyətini artırmaq üçün Naxçıvana yeni dəmir yolu çəkməyi də planlaşdırır. Uzunluğu 230 km olan yeni dəmir yolunun Türkiyənin Qars şəhərindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına qədər uzanması planlaşdırılır. Oradan xətt İran, Əfqanıstan və Pakistanın dəmir yolu xətlərinə və Zəngəzur dəhlizi ilə Azərbaycan dəmir yolu şəbəkəsinə qoşula bilər. Məlum olduğu kimi, Rusiyanın Avropa enerji bazarında payının saxlanılması və artırılması ən əsas strateji hədəflərdəndir. Bununla belə, Aİ və Türkiyənin ümumi qaz istehlakında Rusiya qazının payı getdikcə azalır, çünki Aİ bazarı yavaş-yavaş alternativ enerji mənbələrinə üz tutur, COVID19 pandemiyası Yaxın Şərqdən LNG(mayeləşdirilmiş təbii qaz) baxımından enerji istehlakını və əlavə qaz tədarükünü məhdudlaşdırır. Bundan başqa, Azərbaycan qazının Bolqarıstan, İtaliya və Yunanıstan bazarlarına çıxması Aİ ölkələrinin Rusiya qazından asılılığını daha da azaldacaq. Eyni zamanda, Türkiyə LNG mənbələrinə müraciət edərək qaz tədarükünü şaxələndirdiyi və bununla da Rusiya təbii qazından asılılığını azaltdığı üçün Rusiya qazını birbaşa Türkiyəyə nəql edən “Mavi Axın” boru kəməri 2020-ci ilin may ayından etibarən istismardan çıxıb. Azərbaycan isə Türkiyə bazarında öz payını artırmağı bacardı və tədricən Rusiyanı sıradan çıxarmağa başladı. Xarici siyasətində Cənubi Qafqaz regionuna böyük önəm verən Rusiya regionda kommunikasiyanın açılmasından xeyli faydalanacaq. Rusiya üçün Zəngəzur dəhlizi region ölkələrinə alternativ quru yolu yaradır. Azərbaycan dəmir yollarından istifadə edən Rusiya qatarları yeni dəhlizlə Naxçıvan Muxtar Respublikasına, oradan isə Türkiyə, İran və Ermənistan xətlərinə rahatlıqla keçə bilər. Rusiya həmçinin Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Yaxın Şərq bazarlarına alternativ marşruta malik olacaq və yeni dəhlizdən və digər marşrutlardan istifadə etməklə Ermənistana birbaşa çıxış əldə edəcək. Bütün bu üstünlüklər Rusiyanın Türkiyə, İran, Ermənistan və Yaxın Şərqlə iqtisadi əlaqələrinə müsbət təsir göstərəcək. Əgər Ermənistan qonşularına qarşı təcavüzkar siyasətindən əl çəkib sülh və əməkdaşlıq siyasətini seçərsə, bütün yolların bərpası və Zəngəzur dəhlizinin yaradılması bu ölkəyə ciddi iqtisadi səmərə verəcək. Zəngəzur dəhlizindən və digər ənənəvi marşrutlardan istifadə etməklə Ermənistan iqtisadi izolyasiyaya son qoya və regional nəqliyyat layihələrində iştirak edə bilər [4]. Kommunikaşiyaların bərpası həm də Ermənistanın əsas iqtisadi problemlərindən biri – Avrasiya İqtisadi İttifaqı (Aİİ) bazarları ilə quru əlaqələrinin olmaması problemini həll edə bilər. Beləliklə, Ermənistan Aİ, o cümlədən Rusiya ilə ticarət əlaqələrini gücləndirmək, İranla iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək şansı əldə edəcək. Vətən Müharibəsindəki qələbəmiz sayəsində Ermənistan Azərbaycandan keçən və ölkəni İranla birləşdirən dəmiryoluna çıxışını itirdi və Ermənistandan İrana alternativ dəmir yolu çəkmək cəhdləri uğursuz oldu. İndi bu dəmir yolunun bərpası Ermənistan və İran arasında ikitərəfli münasibətlərə müsbət təsir göstərəcək. Qeyd etdiyimiz bütün amillər onu göstərir ki, 44 günlük müharibə və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sona çatması Cənubi Qafqaz və onun ətrafı üçün mühüm iqtisadi təsirlərə malikdir. Bölgə ölkələri arasında münaqişə səbəbindən dayandırılmış kommunikasiya və iqtisadi əlaqələrin bərpası regionun son 30 ildə formalaşmış geoiqtisadi xəritəsini dəyişəcək. Bu isə beynəlxalq Qərb-Şərq və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərində Cənubi Qafqaz ölkələrinin mövqeyini gücləndirəcək. Regionda davamlı sülhün bərqərar olması biznes mühitinə də müsbət təsir göstərəcək və region ölkələrinə daha çox investisiya cəlb edəcək. Nəhayət, 44 günlük müharibə Cənubi Qafqazda davamlı təhlükəsizlik mühiti yaratmaqla yanaşı, regional əməkdaşlığa mane olan əsas problemi də həll etdi.

Ədəbiyyat:

1. “ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədr ölkələrinin bəyanatı”, ATƏT-in İnternet saytı, 10 iyul 2009, <https://www.osce.org/mg/51152>
2. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikasının Baş Nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin Bəyanatı», Rusiya Federasiyası Prezidentinin Veb saytı, 10 noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/50070>
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xalqa müraciəti, 10 noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/45924>
4. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/KAFKASYA-DA-ULASIM-PROJELERI>

Qasimov Emil
Azərbaycan Dillər Universiteti

POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN QONŞU ÖLKƏLƏRLƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ MÜNASİBƏTLƏRİ

Açar sözlər: *əməkdaşlıq, inkişaf, əlaqələr*

Keywords: *cooperation, development, attitude*

Ключевые слова: *сотрудничество, развитие, отношения*

Vətən müharibəsinin başa çatdığını bildiren 2020-ci il 10 noyabr tarixli üçtərəfli Bəyanatının imzalanması Ermənistanın kapitulyasiyasını əks etdirməklə yanaşı həm də, regionda yeni geosiyasi və geoiqtisadi reallığı formalaşdırdı. Bölgədə söz sahibi olduğunu bir daha sübut edən Azərbaycan postmünaqişə dövründə qonşu ölkələrlə əməkdaşlıq istiqamətində münasibətləri yeni müstəvidə dərinləşdirdi. Azərbaycan regionda siyasi-iqtisadi və təhlükəsizlik istiqamətində yeni reallıqları həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli formatda inkişafında maraqlıdır.

Azərbaycanın Qarabağ zəfərindən sonra Cənubi Qafqazın üç ölkəsi, Türkiyə, Rusiya və İrandan ibarət “3+3” əməkdaşlıq platforması gündəmə gətirildi. Bu platformanın yaradılması ideyası XX əsrin 90-cı illərində ilk dəfə Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl, 2003-cü ildə isə İrəvanda səfərdə olan İranın xarici işlər naziri Kamal Xarazi tərəfindən səsləndirilib [1]. Uzun müddət həllini tapmayan “Dağlıq Qarabağ” konflikti bu platformanın reallaşmasını ləngidirdi. Lakin, 2020-ci ildə Azərbaycan ordusu tərəfindən konflikt həll olunduqdan sonra Cənubi Qafqazda regional inkişaf üçün “3+3” formatına zəmin yarandı.

II Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan və Türkiyə Respublikalarının prezidentləri İ.Əliyev və R.Ərdoğan Cənubi Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin yaradılması, regional əməkdaşlığın qurulması və s. istiqamətində “3+3” əməkdaşlıq platformasını irəli sürdülər. Gürcüstan Respublikası məlum Rusiya-Gürcüstan gərginliyi səbəbindən platformaya qoşulmasada digər beş dövlət tərəfindən platformaya qoşulmaqla bağlı müsbət fikir bildirildi. Əməkdaşlıq formatı çərçivəsində ilk görüş 2021-ci il 10 dekabr tarixində Moskvada xarici işlər nazirlərinin müavinləri çərçivəsində keçirildi. İclasda razılaşırdı ki, belə görüş və müzakirələrin azı ildə iki dəfə olmaqla, rotasiya əsasında hər dəfə bir iştirakçı ölkədə keçirilməsi nəzərdə tutulub. İlk iclas tanışlıq xarakteri daşısada ümümlikdə regional əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri müzakirə edilmişdir [2]. Eyni zamanda ilk görüşdə razılıq əldə olundu ki, platforma çərçivəsində keçirilən görüşlərdə yalnız Cənubi Qafqazda baş verən məsələlər deyil, həm də regiona qonşu olan ölkələrdə baş verən proseslər və onun regiona təsirləri də müzakirə olunacaq [4]. Hər bir iştirakçı dövlət bu platformadan qazanclı çıxmağa önəm verir. Bu ilk növbədə onlara iqtisadi əlaqələrlə yanaşı, həmçinin təhlükəsizlik sahəsində yeni atmosfer formalaşdırır. Regional əməkdaşlıq üçün “3+3” platforması çərçivəsində növbəti görüşün Türkiyədə keçirilməsi nəzərdə tutulub [3].

Postmünaqişə dövründə Azərbaycan-Rusiya əlaqələrinə gəldikdə isə Rusiya regionda balans qorumaq üçün mövcud münasibətləri mehriban qonşuluq və qarşılıqlı hörmət prinsipi əsasında davam etdirir. Qarabağ məsələsinin nizamlanması istiqamətində mühüm əhəmiyyətə malik 11 yanvar 2021-ci il tarixli üçtərəfli Moskva görüşü Rusiyanın təşəbbüsü ilə keçirilmişdir. Nəticədə üç ölkənin

hökumətləri səviyyəsində regionda bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpası üzrə müştərək işçi qrupunun təşkil olunmasını nəzərdə tutan dörd maddədən ibarət bəyanat imzalanmışdı [5]. Qarabağ ətrafında 2021-ci ildə növbəti üçtərəfli formatda keçirilən görüş 26 noyabr tarixində Soçidə baş tutdu. ATƏT-in Minsk qrupunun digər həmsədrələrindən fərqli olaraq məhsuldar dialoqları ilə seçilən Rusiya istər Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh danışıqlarına başlaması, istər sərhədlərin delimitasiyası, istərsə də nəqliyyat dəhlizlərinin açılması kimi məsələlərdə daha fəal və təşəbbüskar mövqe nümayiş etdirməkdədir [6].

Nəhayət, 22 fevral 2022-ci il tarixində Kremldə Azərbaycan-Rusiya arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyət haqqında 43 maddədən ibarət Bəyannamə imzalandı. Nəticədə iki ölkə arasında münasibətlər qarşılıqlı müttəfiqlik əsasında qurulur, aktual beynəlxalq məsələlər üzrə yaxın mövqe tutmaqla həmçinin ikitərəfli səviyyədə konstruktiv əməkdaşlığı dərinləşdirirlər, qarşılıqlı maraq kəsb edən məsələlər üzrə beynəlxalq təşkilat və forumlar çərçivəsində qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər [7]. İmzalanmış Bəyannamə postmünaqişə dövründə Azərbaycan-Rusiya arasında müttəfiqlik əlaqələrinin inkişafında yeni tərəqqinin bazasını təşkil edir.

”Bir millət, iki dövlət” prinsipi əsasında möhkəmlənən Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri istər Vətən müharibəsi istərsə də, postmünaqişə dövründə daha da dərinləşmişdi. İki dost və qardaş ölkə arasında 2021-ci il iyunun 15-də Şuşa şəhərində Azərbaycan-Türkiyə arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Bəyannamə imzalanmışdır [8]. Şuşa Bəyannaməsi 2022-ci il fevralın 1-də Azərbaycanda, fevralın 3-də isə Türkiyədə tarixi sənəd kimi ratifikasiya edildi [9]. Bu sənəd iki ölkə arasında siyasi-iqtisadi və humanitar platformada aktual məsələləri özündə birləşdirməklə yanaşı ən mühüm məqamlardan biri kimi, Azərbaycan və Türkiyənin, regional və beynəlxalq nüfuzünün artırılması baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması həmçinin türk dünyası tərəqqisinin təşəkkülünü qoyan bir sənəd kimi də qəbul edilməlidir.

Vətən müharibəsindən sonra İran tərəfi Azərbaycanın regionda yaratdığı geosiyasi reallıqları həzm edə bilmir. Postmüharibə dövründə iki ölkə arasında ilk böhranlı vəziyyət 2021-ci il 12 sentyabrda Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının 30-illik işğal zamanı Gorus-Qafan avtomobil yolunda qanunsuz istifadə edən iranlı iş adamlarından Azərbaycan tərəfinin gömrük rüsumunun tələb etməsi ilə başladı. Lakin, əsl reallıq isə İran rəsmiləri tərəfindən açılacaq Zəngəzur təhlizi məsələsini həzm edə bilməməsi idi. Postmüharibə dövründə ölkələr arasında ilk normallaşma 2021-ci il noyabrın 28-də Aşqabadda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Zirvə toplantısı çərçivəsində keçirilən görüşündə hər iki ölkə rəhbərinin prinsiplial mövqe ortaya qoyması nəticəsində əldə olunmuşdur [10]. İki ölkə arasında Bakıda 11 mart 2022-ci il tarixində İran ərazisindən keçməklə Azərbaycan Respublikasının Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında yeni kommunikasiya əlaqələrinin yaradılması haqqında Anlaşma Memorandum imzalandı [11].

Ədəbiyyat:

1. qaynarinfo.az/az/33-formati-cenubi-qafqaz-ucun-ne-ved-edir/
2. 525.az/news/184513-regional-emekdasliq-ucun-muhum-platforma-33-ne-ved-edir
3. https://yeniazerbaycan.com/Siyaset_e65243_az.html
4. https://musavat.com/news/ceyhun-bayramov-3-3-formati-cercivesinde-bas-tuttan-gorusden_854487.html
5. <http://yap.org.az/az/view/news/48837/eli-huseynli-11-yanvar-beyanati-azerbaycan-turkiye-ve-rusiya-liderlerinin-baxishlarinin-davamidir>
6. <https://sia.az/az/news/politics/911322.html>
7. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-60474535>
8. https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eu%C5%9Fa_B%C9%99yannam%C9%99si
9. https://azertag.az/xeber/Siyasi_serhchi_Susa_Beyannamesi_Azerbaycan_ile_Turkiye_arasindaki_eme_kdasligi_en_yuksek_zirveye_qaldirib-2003255
10. <https://www.baki-xeber.com/siyaset/131623.html>
11. <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/3567682.html>

ПРИОРИТЕТЫ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

Ключевые слова: *внешняя политика, внешнеэкономические отношения, внешнеэкономические приоритеты, мультикультуральная политика*

Açar sözlər: *xarici siyasət, xarici-iqtisadi münasibətlər, xarici-iqtisadi prioritetlər, multikultural siyasət*

Keywords: *foreign policy, foreign economic relations, foreign economic priorities, multicultural policy*

С приобретением независимости Азербайджан добивался признания своих национальных интересов, создание и успешная реализация новой внешнеэкономической стратегии в соответствии с принципами государственности. При этом необходимо учесть неотъемлемую заслугу государственного и общественного деятеля Гейдара Алиева.

Гейдар Алиев признан одним из ведущих политических лидеров в мире, который был сторонником запланированной внешней политики и взаимовыгодного сотрудничества со всеми странами мира. Внешнеэкономическая доктрина Гейдара Алиева включала в себя принцип свободной системы заключения союза с различным государством по существу и служит идеей создания экономически сильного могущественного Азербайджана, что способствует обеспечению защиты интересов нации во всех областях. С этой позиции главными национальными интересами Азербайджана являлись вопросы суверенитета, территориальной целостности и национальной безопасности страны. В связи с этим важно иметь детальное представление о национальных интересах Азербайджанской Республики, чтобы лучше понимать и анализировать принципы ее внешней политики. Потому в нашей демо-кратической системе глава государства при принятии решения пытается найти баланс между национальными интересами и требованиями людей [6].

Особое место во внешнеполитической доктрине Гейдара Алиева занимало проблема разрешения Нагорно-Карабахского конфликта, которая на сегодняшний день обрела решение, и во главе с Ильхамом Алиевым вооруженные силы Азербайджана освободили оккупированные территории и это победа оказала значительное положительное влияние на имидж страны в регионе и мире.

Настоящее время перед Азербайджаном стоит цель интегрирования в мировую экономическую систему и становления как активного субъекта этих отношений. Ее осуществление зависит от правильного управления и регулирования внешнеполитических отношений.

Необходимо также учесть тот факт, что Азербайджан является страной, которая расположена на стыке различных цивилизаций, и на протяжении много времени показало себя, как государство с национально-культурным многообразием. И действительно, в мультикультуральной политике Азербайджана органически переплетаются два фактора – обоснованная мультикультуральной безопасностью политическая воля руководства страны и уходящие вглубь веков толерантные традиции азербайджанского народа [7].

Внешнеэкономические отношения Азербайджана должен придерживаться нижеследующие приоритеты:

- 1) Развитая плюралистическая демократия с развитой рыночной экономикой;
- 2) Территориальная целостность государства и признание всех государственных границ на международной арене;
- 3) Предотвращение использования и распространения ядерного оружия и создание в Кавказском регионе свободной от ядерного оружия зоны;
- 4) Демилитаризация бассейна Каспия;

- 5) Выгодное использование географического положения страны на стыке Запада и Востока в целях развития не нефтяных секторов экономики;
- 6) Развитие Евразийского транспортного коридора в целях развития внешне-экономических отношений страны.
- 7) Устойчивое введение мультикультуральной политики страны.

Благодаря установлению сбалансированных отношений в области внешней политики позиций Азербайджана на международной арене значительно укрепилась, Азербайджан занял достойное место среди государств мира. Азербайджанская Республика, вошедшая в систему экономических и политических интересов ведущих государств мира, получила международные гарантии для своей безопасности создания цивилизованных форм существования с другими странами.

Литература:

1. Аббасов Ч.М. (2004). Пути интеграции Азербайджана в мировую экономику. Баку: Елм, 236 с.
2. Алиев Гейдар. Азербайджан на пороге XXI века и третьего тысячелетия. Возраждение – XXI, №1-2, 2001.
3. Алиев И.Г. Азербайджанская нефть в мировой политике. Баку, Изд-во Азербайджан, 1998.
4. *Azərbaycanda multikulturalizm: bibliografiya /layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev; ixt. red. və burax. məsul K.Təhrov; rəy.: E.Nəcəfov, A.Məmmədov; red. G.Səfərliyeva.- Bakı, 2016.- 504 s.*
5. Беннетт И.А. Международные организации: принципы и проблемы. 4-е изд. Нью-Джерси, 1988.
6. Гурбанова С.А. Гейдар Алиев и внешнеэкономический курс Азербайджанской Республики. Баку, «Şərq-Qərb», 2010.
7. Камран Иманов. Заметки о мультикультурализме. Баку, 2016.
8. Мамедов И. Экономические преобразования в Азербайджане: поиск стратегии и перспективы. Центральная Азия и Кавказ. №7, 2002.
9. Цыганков П. Теория международных отношений. М., Гардарики, 2004.

Mürşüдова Gilas
ADPU-nun Şamaxı filiali

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, beynəlxalq, xalq, etnik, cəmiyyət*

Keywords: *multiculturalism, international, people, ethnicity, society*

Ключевые слова: *мультикультурализм, интернационализм, народ, этнос, общество*

Multikulturalizm termini və onunla əlaqədar anlayışlar müasir humanitar-siyasi leksionlar ən çox işlənən neologizmlər kimi özünü təsdiq etmişdir. Bununla əlaqədar bu terminə, eləcə də onun arxasında duran daha geniş sosial-fəlsəfi və etnik-mədəni məzmunu aydınlıq gətirmək olduqca vacibdir. Hərfi mənada multikulturalizm çoxmədəniyyətlik deməkdir. Latın dilində tərcümədə "multi" çox mənasını ifadə edir. "Kultura" isə ilkin mənada tərbiyə, elm, təhsil, iqtisadi inkişaf, dil, din, incəsənət, davranış, etiket və s. kimi assosiasiya olunur. Multikulturalizm ilk dəfə e.ə 160-cı ildə Qədim Roma siyasətçisi və yazıçısı Böyük Mark Porsiy Katon tərəfindən əkinçilik haqqında traktatda işlədilmişdir.

Azərbaycan öz multikultural təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə çoxmədəniyyətli cəmiyyətin vacib komponentləri sayılan milli azlıqlar və dini konfessiyalarla bağlı qanunvericilik bazasını formalaşdırmış və bu çərçivədə Azərbaycan BMT, AŞ, ATƏT, Aİ, İƏT və s. kimi bir neçə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir və bu günə kimi 50-dən artıq beynəlxalq sənədə tərəfdar çıxmış, bu sahədə beynəlxalq öhdəliyin həyata keçirilməsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir.

Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin əsasını Ümummilli lider Heydər Əliyev qoymuşdur. Yeni tarixi şəraitdə bu siyasət ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Bunun əsas göstəricisi kimi bütün cəmiyyət daxilində müxtəlif etnik qrupların və dini icmaların inteqrasiya olmalarıdır. Müasir dövlətin idarəçilik prinsipləri bir qayda olaraq, sivil və yaxud dini ideyalara əsaslanır.

XX əsrdə təşəkkül tapmış etnik-siyasi birliklər, qloballaşan milli-siyasi və ictimai-mədəni münasibətlər sistemində öz varlıqlarını qoruyub saxlamaq üçün əsrlərin sınağından çıxmış ideologiyalarını özlərinə bayraq seçdilər. Azərbaycanda multikulturalizmin meydana gəlməsini şərtləndirən amilləri iki qrupa bölmək olar: obyektiv və subyektiv. Obyektiv amillərə ilk növbədə tarixi və coğrafi faktorlar daxildir. Tarixi faktor Azərbaycan multikulturalizminin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan çoxmədəniyyətli və ənənəli dövlətdir. Respublika ərazisində müxtəlif dünya xalqlarının nümayəndələri birlikdə əmin-amanlıq və sülh şəraitində yaşamışlar. Azərbaycan Respublikasını multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün ölkələrlə hərtərəfli əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu isə öz növbəsində dünya miqyasında mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Tanınmış politoloq Samuil Hantinqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzənin yenidən qurulması” adlı əsərində göstərir ki, dünya kommunist sisteminin dağılması soyuq müharibəyə son qoymaqla bir-birinə zidd olan iki ictimai-siyasi sisteminin siyasi, hərbi, iqtisadi və ideoloji qarşıdurmasını aradan qaldırdı. Bunun nəticəsində yeni dünyada xalqlar arasında əsas fərqlər ideoloji, siyasi, iqtisadi deyil, mədəni xarakter daşıyır. Ölkəmizin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri bütün dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasıdır. Bu istiqamətdə ölkəmiz böyük uğurlara imza atmışdır. Belə uğurlardan biri kimi son dövrdə siyasi leksikona daxil olmuş “Bakı prosesi”ni qeyd etmək olar. “Bakı prosesi” müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan bir təşəbbüsdür. Prezident İlham Əliyev tərəfindən ilk dəfə irəli sürülən Azərbaycan multikulturalizmin beynəlxalq münasibətlər sistemində təzahürü olan bu təşəbbüs çərçivəsində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun inkişaf etdirilməsinə xidmət edən bir sıra nüfuzlu beynəlxalq tədbirlər Azərbaycanda keçirilmişdir.

XX əsrin 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində dünyada baş verən sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi proseslərlə əlaqədar cəmiyyətdə, xüsusilə də etnik-siyasi münasibətlər sistemində din amili öz mövqeylərini tədricən bərpa etməyə başladı. Dini fikrin, dini praktikanın və dini institutların daha dərin sosial-siyasi mahiyyət kəsb etməsi yenidən gündəmə gəldi.

Azərbaycandakı multikulturalizmin durumu dahada möhkəmləndirmək məqsədi ilə ölkə başçısı tərəfindən həyata keçirilən mühüm əhəmiyyət kəsb edən, praktik işlərdən biri Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) təsis edilməsi olmuşdur. 2011-ci ildə Azərbaycanın beynəlxalq diplomatik uğurları sırasına növbəti əlamətdar hadisə əlavə olundu. Həmin il oktyabrın 24-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı baş Məclisinin plenar iclasında gizli səsvermənin nəticələrinə görə ölkəmiz bu mötəbər təşkilatın Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilmişdir [1, s.11-37].

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci il sentyabrın 21-də 10 istiqamət üzrə yeni tapşırıq və vəzifələr müəyyən etməsindən sonra ölkənin əsas xarici siyasət fəaliyyətini həyata keçirən strukturların təşkilatların və müəssisələrin üzərinə ciddi tarixi vəzifələr qoyulmuşdur. Bu vəzifələr sırasında Azərbaycan xalqının əsrlərdən bəri formalaşmış çox zəngin tarixi nümunəsində dünyada multikulturalizm və tolerantlıq meyillərinin inkişafına töhfələr verilməsi, mədəni diplomatiya siyasətinin inkişaf etdirilməsi və dünya miqyasında Azərbaycan xalqının sahib olduğu zəngin mədəni irsin tanıtılması, dünya Azərbaycanlıları və diaspor təşkilatları ilə tam əlaqələrin daha da gücləndirilməsi onların fəaliyyətinin dəstəklənməsi və digər məqamlar yer almışdır. Sözü gedən vəzifələr ölkənin mövcud xarici siyasətinin keyfiyyətə yeni bir çıxmasını ifadə edir. Burada söhbətin dünyanın fəvqəl dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatlarının ən ciddi diqqət və əhəmiyyət verdiyi məqamlardan getdiyinin dərk etmək çox vacibdir. Xarici siyasət beynəlxalq miqyasda olan münasibətləri xalqın və dövlətin məqsəd və prinsiplərinə uyğun şəkildə, müxtəlif metodlardan və vasitələrdən istifadə etməklə tam həyata keçirir. Xarici siyasətin əsas mahiyyəti dövlətin və onu təmsil edən xalqın milli maraqlarını müdafiə etmək bacarığından ibarətdir [4].

Azərbaycan və digər dünya ölkələrində reallaşdırılan multikulturalizm siyasətinin tənzimlənməsində səmərəli tədbirlər sistemi kimi qiymətləndirmək lazımdır. Azərbaycanda multikultural mü-

hitin olması tarixin müxtəlif mərhələlərində təqib olunan nümayəndələrinin kütləvi şəkildə bura köçmə səbəblərindən olmuşdur.

Azərbaycanda həyata keçirilən sıf multimədəni mənə və məzmun ifadə edən tədbirlərin-Avro-viziya mahnı müsabiqəsinin, Avropa idman oyunlarının, İslam həmrəyliyi oyunlarının, müxtəlif xarakterli formulaların ayrı-ayrı ölkələrin tələbələrinin iştirakı ilə BBMM-in təşkil etdiyi yay və qış məktəblərinin, digər mahnı və musiqi festivallarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin məqsədinin şərtləndirən əsas amil-ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyasına, dini tolerantlığın bərqərar olmasına, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna, qloballaşan dünyaya inteqrasiya prosesində nümunəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasına dəstək verməkdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin irsindən bəhrələnərək fond bu istiqamətlərin inkişafına xidmət edən müxtəlif proqram və layihələr həyata keçirir. Azərbaycan ta qədimdən multikultural dövlət olmuşdur. Müasir dövrümüzdəki məscid, məbəd, kilsə və başqa dini ayinləri icra etmək üçün nəzərdə tutulmuş bu yerlər multikultural dövlət olduğumuzun sübutudur [2].

Tarixin bütün çətin sınaqlarına məğrurcasına sinə gərən, bütün çətinliklərdən qəhrəmanlıqla çıxan poeziya və musiqi beşiyi, sənət məbədi, sənətkarlar oylağı olan Qarabağ 30 illik işğaldan sonra öz məğrurluğunu sübut etdi. Şuşada keçirilən "Xarıbülbul" festivalı da bu böyük sevincin, bu qələbə bayramımızın təzahürü oldu. Ulu öndər Heydər Əliyev öz çıxışlarında xalqımızın Qarabağa qovuşmaq arzusunun gerçək olacağını dəfələrlə vurğulamışdı.

"Xarıbülbul" festivalı Azərbaycanın milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkəmizdə yaşayan hər bir kəsin vahid vətəni olduğu mesajını bütün dünyaya çatdırdı. Prezident İlham Əliyev: Bu gün Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri Şuşaya qayıdıblar və bu qayıdış reallıqdır, bu reallıqla hər kəs hesablaşmalıdır.

Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə keçirilən "Xarıbülbul" festivalı Azərbaycanın multikultural ənənələrinə sadıq qaldığını bir daha təsdiqlədi. Respublikamızda tarixdən gələn tolerantlıq ənənələri bu gün də yüksək səviyyədə qorunaraq yaşadırlar. Hazırda özünün çoxkonfessiyalı və çoxmədəniyyətli mühiti ilə qürur duyan Azərbaycan tolerantlığı təbliğ edən və öz təcrübəsini bölüşən azsaylı ölkələr sırasında yer alır. Azərbaycanın multikulturalizmə böyük önəm verdiyini diqqətə çatdıran Prezident İlham Əliyev bildirib ki, ölkələr belə inkişaf etməlidir, ancaq çoxkonfessiyalı, çoxmillətli, cəmiyyətlərdə inkişaf olur, milli həmrəylik olur, sülh olur. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə "Xarıbülbul" festivalı da Azərbaycanın multikultural ənənələrinə sadıq qaldığını bir daha təsdiqlədi. Tədbirdə ölkəmizdə yaşayan ayrı-ayrı xalqların yaradıcılıq qruplarının bir-birindən maraqlı çıxışları bütövlükdə festivalın rəngarəngliyini daha da artırdı. Vətən müharibəsində Qələbənin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşada ilk dəfə keçirilən "Xarıbülbul" festivalında ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların musiqisinin səsləndirilməsi böyük rəmzi mənə daşıyır. 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycandakı bütün xalqların təmsilçiləri misilsiz fədakarlıqlar göstərirlər. İndi həmin xalqların işğaldan azad olunan Şuşada keçirilən festivalda şənəlməyə və qələbə sevincini bölüşməyə hər cür mənəvi haqqı var. Ölkəmizin müxtəlif bölgələrində yaşayan ayrı-ayrı xalqların musiqi qrupları və ifaçıları öz çıxışları ilə Azərbaycanın millətindən, dinindən aslı olmayaraq, hər bir kəsin vahid Vətəni olduğu mesajını bütün dünyaya çatdırdı. Festivalın sonunda Cıdır düzündə hamı birlikdə "Qarabağ Azərbaycandır!" söyləyib.

İlham Əliyev: Vətən müharibəsində şanlı Qələbənin təmin olunmasında Azərbaycandakı milli birlik, həmrəylik mühüm rol oynadı.

Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə malik olması beynəlxalq miqyasda qəbul olunan və etiraf edilən reallıqdır. Multikulturalizmi beynəlxalq platformaya çevirmək istəyən Azərbaycan bu gün dünyada etnik dini ayrı seçkiliyə və dözümsüzlüyə, ksenifobiyaya, etnomədəni narsizmə qarşı mübarizədə dünya ictimaiyyətini səfərbər etmək naminə mühüm təşəbbüslər irəli sürür [3].

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Kamal. Multikulturalizmə giriş. Bakı 2017.
2. <https://kriteri.az/article/medeniyyet>
3. <https://president.az/az/articles/view/51465>
4. https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e59526_az.html

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖNƏMİNDƏ İSRAİLİN RƏSMİ MÖVQEYİ

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, İkinci Qarabağ müharibəsi, dəstək

Keywords: Azerbaijan, Israel, the Second Karabakh War, support

Ключевые слова: Азербайджан, Израиль, Вторая Карабахская война, поддержка

27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə apardığı İkinci Qarabağ müharibəsi bir aydan çox davam etdi və 44 günlük mübarizəmiz 10 noyabr 2021-ci il tarixində Azərbaycanın qələbəsi və Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya liderləri arasında imzalanmış üçtərəfli bəyanatın qəbul olunması ilə başa çatdı. Ərazi bütövlüyümüz uğrunda mübarizəmizdə həm regional, həm də global güc mərkəzləri böyük rol oynayırdı. Bu müharibədə əhəmiyyətli rol oynayan ölkələrdən biri də məhz İsrail idi [5]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçisi Hikmət Hacıyevin də dediyi kimi: “Bizimlə İsrail arasında münasibətlər sözə əsaslanmır, bu, strateji münasibətdir” [8]. İsrail ilə Azərbaycan əlaqələrinin kökündə həm iki millət arasındakı güclü bağ durur, həm də ölkə rəsmilərinin qarşılıqlı ziyarətləri bu münasibətin möhkəmlənməsinə dərin təsir edib. Belə ki, 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini elan edəndən dərhal sonra, 25 dekabr 1991-ci ildə İsrail onun müstəqilliyini rəsmi səviyyədə tanıdığını elan etdi. Məhz bu mərhələdən sonra iki ölkə arasında əlaqələr rəsmilərin qarşılıqlı ziyarəti ilə daha da gücləndi [3]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanın İsrail ilə münasibətlərini dəyərləndirərkən, hazırkı vəziyyəti aysberqlə müqayisə edərək demişdir: “İctimaiyyətə məlum olan bizim münasibətlərimizin görünən tərəfidir və onun yalnız onda bir hissəsidir, onda doqquzu suyun altındadır”. Münasibətlərimizin aysberq ilə müqayisə olunmasının özünəməxsus müəyyən səbəbləri vardır. Belə ki, əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan Azərbaycan İsrail ilə yaxınlığına görə İslam dünyası tərəfindən qınanmaq istəmir. Bundan başqa, bu məsələ qonşu İranla münasibətlərin balansını saxlamaq baxımından çox həssas mövzudur [1].

Onu da qeyd etmək ki, əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan Azərbaycanın İsrail ilə münasibətinin mahiyyəti bir sıra cəhətdən maraqlıdır. İsrail tərəfi üçün onun Azərbaycan ilə əlaqələri dövlətin neft idxalı və silah ixracı kimi iqtisadi maraqları baxımından, eləcə də Azərbaycanın İranla qonşu olması baxımından olduqca vacibdir. Bu vəziyyət bir tərəfdən Azərbaycanın regionda geosiyasi imtiyazını artırır, digər tərəfdən İsrail İslam ölkələri arasında Azərbaycan ilə bu qədər yaxın münasibətinin olmasından dünyanın ictimai rəyində anti-islam imicini dəyişdirmək üçün istifadə edir [1].

Əsrlər boyu ölkəmizdə məskunlaşan yəhudi əhalisinin İsrailin Azərbaycanda təsirinə böyük töhfəsi olub. Azərbaycanda yaşayan yəhudilər əsasən Cuhura və Aşkenazi qollarından gəlirlər. Aşkenazilər (Avropa yəhudiləri nəzərdə tutulur) əsasən Bakıda, cuhuralar (dağ və ya Qafqaz yəhudiləri nəzərdə tutulur) isə əsasən ölkənin şimalında – Oğuz və Quba rayonlarında, qismən də paytaxtda yaşayırlar. Aşkenazi və Cuhura dilləri də fərqlidir. Onların mədəniyyətləri və adət-ənənələrində də müəyyən fərqlər var. Əvvəllər Azərbaycanda yaşayan yəhudi əhalisinin sayını hesablamaq çox çətin idi. Çünki bizdən fərqli olaraq yəhudilikdə soy ənənəvi olaraq ana xətti ilə davam edir. Lakin müstəqillik dövründə buradakı bir çox yəhudi İsrailə köç etdiyi üçün onların hazırda sayı təxminən 15 min civarındadır. Azərbaycandakı yəhudilər İsrail ilə sıx təmasdadır və İsrail də onlarla sıx əlaqə saxlayır. Azərbaycandan İsrailə köçən yəhudilərin sayı təxminən 25 minə yaxındır. Burada diqqət çəkən xüsusiyyət odur ki, İsraildə məskunlaşan Azərbaycan əsilli yəhudilərin sayı təxminən 35 minə yaxındır. Azərbaycanda yəhudilər isə yaratdıqları bir neçə QHT-nin (Qeyri-hökumət təşkilatı) damı altında birgə fəaliyyət göstərirlər [1]. “Hayfa-Bakı Dostluq Assosiasiyası” və “AZİZ – Azərbaycan-İsrail Cəmiyyəti” hər iki ölkənin icmaları arasında çox yaxşı tanınır. Bu QHT-lər demək olar ki, hər ay ən azı bir-iki tədbir təşkil edir və bunu mediada əks etdirirlər. AZİZ (yəhudi və azərbaycalı) üzvü olan könüllülərin sayı 50 min civarındadır.

İllərdir azərbaycanlılar ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayan yəhudilər Azərbaycan türkcəsini və bir çox adət-ənənələri, davranış modellərini və uşaqların adlarını mənimsəmişlər. On-

ların əksəriyyəti vətəni bildikləri Azərbaycanın problemlərini öz problemi kimi görür, hətta Qarabağ və Ermənistanın işğalı məsələlərində digər Azərbaycan vətəndaşları kimi həssaslıq nümayiş etdirirlər. Onlar Azərbaycana qarşı vətənpərvər mövqelərini hər fürsətdə, hər platformada müxtəlif fəaliyyətləri ilə çatdırırlar.

Qeyd edək ki, İsrailin Azərbaycana dəstəyi və İkinci Qarabağ müharibəmizdə onun rəsmi mövqeyi bir çox rəsmilərin çıxışında və onların sosial şəbəkələrdəki müsahibələrində öz əksini tapır. Belə ki, 2007-ci ildə İsrailin Prezidenti olan, 2006-2009-cu illərdə Knessetin sədri vəzifəsini icra edən, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin üzvü Dalia İtzik bu çətin dövərdə bizə dəstəyini və xalqlarımız arasındakı möhkəm dostluq əlaqələrini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ünvanladığı məktubda qeyd etmişdir [2]. Bundan başqa, Qarabağ məsələsində haqq və ədalətin Azərbaycanın yanında olduğunu bildirən İsrailin keçmiş Xarici İşlər və Müdafiə naziri Aviqdor Liberman Azərbaycana və onun ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən açıqlama vermişdir [6]. İsrailin Tirat Karmel şəhərinin meri Arye Tal humanitar atəşkəs dövründə Gəncənin vəhşicəsinə raket atəşinə məruz qalmasından sonra Azərbaycan Respublikası Gəncə İcra Hakimiyyətinin başçısı Niyazi Bayramova dəstək məktubu göndərmiş və Azərbaycan ordusuna tezliklə qələbə arzuladığını ifadə etmişdir [7].

Bununla yanaşı, 11 və 17 oktyabr 2020-ci il tarixində Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən Gəncəyə atılan raketlər nəticəsində həlak olan onlarla mülki qurbanların xatirəsini yad etmək və bu hücumdan zərər çəkənlərə tibbi yardım da daxil olmaqla humanitar yardım göstərmək məqsədilə İsrailin Azərbaycandakı hazırkı səfiri Corc Dik həmin il oktyabrın 22-də Gəncəyə səfər etmiş və dağılan ərazilərə baş çəkmişdir. O, bu haqda özünün rəsmi Tvitter səhifəsində paylaşım etmişdir [4].

Amerika Siyasi Elmlər Assosiasiyasının üzvü, beynəlxalq enerji, Yaxın Şərq, Azərbaycan, Qafqaz, Xəzər enerjisi sahəsi üzrə mütəxəssis, israilli alim Brenda Şaffer də özünün rəsmi Tvitter səhifəsində daima Azərbaycana dəstək mesajları ilə seçilirdi. Multikulturalizm elmi-tədqiqat laboratoriyasında beynəlxalq münasibətlər üzrə ekspert, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin İsraildəki nümayəndəliyinin rəhbəri Arye Qut bu dövərdə daima Azərbaycanın yanında olmuş, müxtəlif telekanallarda çıxışı və müsahibəsi zamanı Azərbaycana dəstək olduğunu ifadə etmişdir. Azərbaycan Dağ Yəhudi İcmasının sədri Milix Yevdayev, Bakı şəhəri 46 nömrəli yəhudi məktəbinin direktoru, “Va ad le-Atzala” təşkilatının Azərbaycan bölməsinin sədr müavini ravvin Zamir İsayev də özlərinin rəsmi Tvitter səhifəsində dəstək paylaşımaları ilə Azərbaycanın yanında olduqlarını ifadə etmişlər. İsrailin məşhur “The Jerusalem Post” qəzetində “Azərbaycan Ermənistanın Mingəçevirə raket zərbəsi endirdiyini bildirir” və “Azərbaycan Ermənistanın atəşə tutması nəticəsində 12 mülki şəxsin həlak olduğunu, 40 nəfərin yaralandığını bildirir” başlığı altında məqalələr, “Israel Hayom” qəzetində isə Ermənistanın Gəncəyə raket zərbəsi endirməsindən bəhs edən məqalə dərc olunmuşdu.

Yəhudilər bu və bu kimi rəsmi mövqeləri ilə haqq və ədalətin yanında olduqlarını ifadə etmiş və əzəli torpaqları uğrunda haqlı mübarizəsində Azərbaycana dəstək olaraq ona qələbə arzu etmişlər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan'da İsrail Algısı ve Etkisi Azerbaycan'da İsrail Algısı ve Etkisi - İNSAMER (insamer.com)
2. From Dalia Itzik, Former President of Israel, Member of the Nizami Ganjavi International Center <https://president.az/en/articles/view/42966>
3. Göründüğünden daha derin: İsrail-Azərbaycan ilişkileri <https://www.gazeteduvar.com.tr/gorundugunden-daha-derin-israil-azerbaycan-iliskileri-haber-1522575>
4. GeorgeDeek <https://twitter.com/GeorgeDeek?s=09>
5. İsrail və Vətən Müharibəsi: Döyüşlər zamanı İsrailin tədarük etdiyi hərbi yüklər Türkiyənin hava məkanı vasitəsilə daşınıb <https://ordu.az/az/news/185473/israil-ve-veten-muharibesi-doyusler-zamani-israilin-tedaruk-etdiyi-herbi-yukler-turkiyenin-hava-mekani-vasitesile-dasinib>
6. İsraildən möhtəşəm dəstək: "Son nəfəsimizə qədər Azərbaycanın yanındaıyq" İsraildən möhtəşəm dəstək: "Son nəfəsimizə qədər Azərbaycanın yanındaıyq" | KONKRET
7. Желая Азербайджанской армии скорейшей Победы - Мэр израильского города Тират-Кармел <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3316392.html>
8. באזרבייג'ן חגגו שנה לשחרור קרבאך עם דגלי ישראל ושופרות <https://www.israelhayom.co.il/news/world-news/middle-east/article/5553857>

ERMƏNİ UYDURMALARINI MƏHV EDƏN BÖYÜK QƏLƏBƏ

Açar sözlər: *Erməni uydurmaları, Qarabağ münaqişəsi, Dəmir Yumruq əməliyyatı*

Keywords: *Armenian fiction, Karabakh conflict, Iron Fist operation*

Ключевые слова: *Армянская фантастика, Карабахский конфликт, Операция железного кулака*

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında Ermənistan növbəti dəfə Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürdü. Ölkəmizin tarixi-əzəli hissəsi olan Dağlıq Qarabağ bölgəsində Rusiyanın hərtərəfli himayəsi ilə yeni erməni separatçılığına rəvac verildi. Aparılan antitürk kampaniyası Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi kimi konkret hədəf güdməyə başladı. Ermənistandan gələn millətçi əhval-ruhiyyəli şəxslər DQMV-nin rayonlarında vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması məqsədilə yüksək dairələrə müraciət etmək, Ermənistan SSR və DQMV-dən Moskvaya nümayəndələr göndərmək üçün kütləvi imza toplamaq kimi qızıqsıdırıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olurdular [2].

Bu zəmində Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə yarandı. Məlumdur ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin kökündə Ermənistanın Azərbaycanın tarixi torpaqlarına açıq formada əsassız ərazi iddiaları və etnik zəmində təxribat və terror fəaliyyətlərinin durduğu şübhəsizdir. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən Dağlıq Qarabağa qarşı iddiaları onların "Böyük Ermənistan" yaratmağa yönəlmiş strateji planlarının tərkib hissəsidir. Ona görə də ermənilər "ənənələrini" sadıq qalaraq, həmişə əlverişli şərait yaranan kimi bu planın reallaşdırılması uğrunda mübarizəyə başlamışlar. 1987-ci ilin sonlarından etibarən Ermənistan SSR-in Qafan rayonundan azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiyası ilə başlayan münaqişə 1988-1989-cu illərdə Ermənistanın başqa rayonlarından azərbaycanlıların deportasiyası ilə davam etmişdir [7]. Ermənilərin Dağlıq Qarabağ uğrunda apardıqları separatçılıq siyasəti 1988-ci ildən Ermənistan və Azərbaycan arasında açıq münaqişəyə çevrildi. Həmin dövrdə Azərbaycan siyasi rəhbərliyinin zəifliyi, ölkədə güclü siyasi və milli liderin olmaması həm respublikanın vəziyyətinə, eləcə də münaqişənin dərinləşməsinə çox ciddi təsir göstərmişdir. Azərbaycan xalqının dahi oğlu ümummillə lideri Heydər Əliyevin siyasətdən uzaqlaşdırılması Ermənistan tərəfi üçün istər bölgədə, istərsə ümumi siyasi məkanda əlverişli zəmin yaratmışdı. Əvvəllər gizli fəaliyyət göstərən erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" (Durna) açıq işə keçdi, "Miatsum" (Birləşmə) hərəkatı formalaşdırıldı. Bu hərəkat Ermənistan, Moskva rəhbərliyi, SSRİ və dünya ermənilərinin potensialına arxalanırdı. Hadisələr 1988-ci ilin fevralından daha aqressiv məcraya yönəldi. Yaranmış şəraitdən istifadə edərək, 1991-ci il sentyabrın 2-də DQMV-də qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası" elan edilmişdir. Bu qanunsuz akt əslində münaqişənin yeni mərhələyə girməsini sürətləndirdi. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti təkcə regional deyil, həm də beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün ciddi təhdid mənbəyinə çevrildi. Bu illər ərzində istər beynəlxalq təşkilatlar, istərsə də ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində münaqişə ilə bağlı bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 30 aprel 1993-cü il tarixində Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanın Kəlbəcər rayonundan və digər işğal olunmuş ərazilərindən dərhal çıxarılmasını tələb edən 822 sayılı qətnaməsi, 29 iyul 1993-cü il tarixində isə Ağdam rayonu və digər işğal olunmuş ərazilərindən tam, dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən 853 sayılı qətnaməsi, 14 oktyabr 1993-cü il tarixində Ermənistan qoşunlarının ATƏM-in Minsk qrupunun nizamına salmaya dair vaxt cədvəlinə uyğun olaraq, ən son işğal edilmiş ərazilərdən çəkilməyi tələb edən 874 sayılı qətnaməsi və 11 noyabr 1993-cü il tarixində Zəngilan rayonu və Horadiz qəsəbəsinin işğalını, mülki əhaliyə qarşı hücumu və Azərbaycan Respublikası ərazilərinin bombalanmasını pisləyən, ən son işğal olunmuş digər ərazilərindən işğalçı qüvvələrin çıxarılmasını tələb edən 884 sayılı qətnaməsi qəbul edilmişdir. Həmçinin 1996-cı il ATƏT-in Lissabon sammitində qəbul edilən bəyanatda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü öz əksini tapmışdır [4]. Lakin Ermənistanın destruktiv mövqeyi sə-

bəbindən gözlənilən irəliləyiş əldə edilməmişdir. Ermənistan silahlı qüvvələrinin dəfələrlə qoşunların təmas xəttində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin mövqeləri üzərində etdiyi hücum xarakterli təxribatları isə danışıqlar prosesinin intensivliyini aşağı salmışdır. 2016-cı il Aprel döyüşləri statuskvonun saxlanılmasının, Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində mövcudluğunun münaqişə bölgəsində gərginliyin əsas səbəbi olduğunu və Azərbaycanın heç vaxt işğalla barışmayacağını növbəti dəfə nümayiş etdirmişdir. 2019-cu il avqustun 5-də Xankəndində Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyanın sərəsəm “Qarabağ Ermənistanın bir hissəsidir və nöqtə” açıqlaması ilə çıxış etməsi isə Ermənistanın əsl məqsədinin işğalçılıq olduğunu rəsmi şəkildə də dünyaya sübut etmişdir.

Dövlət başçımız cənab İlham Əliyevin 2019-cu il oktyabrın 3-də Rusiya Federasiyasının Soçi şəhərində “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik iclasının plenar sessiyasındakı çıxışında nümayiş etdirdiyi qətiyyət dünyəvi azərbaycanlıların möhtəşəm məmnunluğu ilə qarşılanmışdır. Həmin tədbirdə cənab prezident diqqəti Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin nəticələrinə yönəltdi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının münaqişənin nizamlanmasına dair qəbul etdiyi 4 qətnamənin 25 ildən bəri yerinə yetirilmədiyini vurğuladı. Eyni zamanda Ermənistanın baş nazirinin “Qarabağ Ermənistanın hissəsidir və nöqtə” bəyanatının yalan olduğunu vurğulayaraq dedi: “Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi” şüarı bütöv Azərbaycan üçün bir amal oldu. Bu şüarla da bütöv Azərbaycan xalqı cənab Prezidentin dəmir yumruq əməliyyatı ətrafında 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın sərhəddə əks hücum əməliyyatına qarşı sıx birləşərək torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda səfərbər oldu. Cənubi Qafqazın siyasi simasını əsaslı şəkildə dəyişən 44 günlük Vətən müharibəsi Azərbaycanın uzun illərdən bəri məqsədyönlü şəkildə davam etdirdiyi diplomatik, hərbi və siyasi tədbirlərin və hazırlığın nəticəsi idi. 30 il ərzində təcavüzkar siyasət yeridən Ermənistanın işğalı altında qalan torpaqlarımız 44 günlük zəfər yürüşündə geri qaytarıldı. Vətən müharibəsi Azərbaycanın yalnız hərbi meydanında qələbəsi deyildi. Ona görə ki, bu müharibə həm də siyasət meydanında, diplomatik müstəvidə, informasiya sahəsində gedirdi. Qələbəni təmin edən əsas səbəb də məhz Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsi, qətiyyəti, ən çətin anlarda düzgün qərar qəbul etmək bacarığı oldu. Vətən müharibəsində təkə Ermənistan yox, Ermənistan üzərindən regionda məkrli oyunlar quran qüvvələr ağır məğlubiyyətə düşərək oldu. Vətən müharibəsi həm də Azərbaycanın hərbi qüdrətinin əyani nümayişi oldu. Müasir hərbi texnika və sursatla silahlanmış Azərbaycan ordusu, peşəkarlığı və ciddi intizamı ilə dünya hərbi tarixinə düşdü. Təsadüfi deyil ki, hətta dünyanın ən güclü ordusuna malik ölkələri belə Azərbaycanın Vətən müharibəsindəki təcrübəsini öyrənir və bunun müharibələr tarixində yeni dövrün başlanğıcı olduğunu etiraf edirlər. Müharibə həmçinin, Azərbaycan xalqının vətənpərvərliyini və döyüş ruhunu dünyaya göstərdi. On minlərlə vətən övladının qısa müddət ərzində ön cəbhədə döyüşmək üçün müraciət etməsi, eyni zamanda hər bir vətəndaşın arxa cəbhədə əlindən gələni etməsi isə özlüyündə bir qəhrəmanlıq salnaməsidir. Cəmi 44 gün davam edən döyüşlər ordumuzun əldə etdiyi tarixi Qələbənin heç də təsadüfi olmadığına, ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi inkişaf doktrinasının, o cümlədən hərbi quruculuq siyasətinin məntiqi nəticəsi olduğuna sübutdur. Məhz Vətən müharibəsində qəhrəman hərbiçilərimiz misilsiz şücaət göstərərək, şəhidlərimizin və qazilərimizin canı-qanı hesabına Ordumuz düşməni diz çökdürdü. Qəhrəman hərbiçilərimizin şücaəti sayəsində Ordumuz düşməyə göz dağı verdi. Hər gün irəliləyərək, yeni zəfərlərə imza atdı. Bu istiqamətdə böyük uzaqgörənlik nümayiş etdirən Prezident İlham Əliyev 2003-cü ildən bugünə qədər ölkə büdcəsində müdafiə xərclərinin 15 dəfə artırılaraq 4 milyard manata yaxın bir səviyyəyə qalxmasını təmin edib ki, bu da Ermənistanın hərbi büdcəsindən dəfələrlə çoxdur. Bu müddət ərzində Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri müasir standartlar səviyyəsinə çıxaraq dünyanın 50 ən güclü orduları sırasına daxil olmasına müvəffəq olub. Ölkəmizdə müasir hərbi-sənaye kompleksinin formalaşması və qısa zaman ərzində 20-dən çox hərbi zavodun işə salınması Azərbaycanın öz daxili imkanları hesabına arsenalını formalaşdırmaq üçün əhəmiyyətli baza rolunu oynayır. Dünyanın aparıcı silah ixracatçılarından ən müasir silahların alınması və bu sahədə də şəxələndirilmiş siyasətin verdiyi dividənlər əldə edilmiş Qələbəni təmin edən mühüm faktordur. Bu, həm də siyasi amil olaraq digər dövlətləri və beynəlxalq gücləri qüdrətli Azərbaycanla hesablaşmağa sövq edir. Qürurvericidir ki, bu gün dünyanın aparıcı hərbi məktəblərində İkinci Qarabağ müharibəsindəki əməliyyatlarımız təhlil olunur, dünyanın aparıcı ölkələri, o

cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Almaniya və inkişaf etmiş digər ölkələr “Dəmir yumruq” əməliyyatının bütün incəliklərini öyrənirlər, öz ordularını Azərbaycanda tətbiq edilən müasir standartlara, tələblərə uyğunlaşdırmaq istəyirlər [5].

44 günlük Vətən müharibəsi Cənubi Qafqazın geosiyasətində ciddi dəyişikliyə səbəb oldu, ənənəvi güc balansını dəyişdi və regional sülh və təhlükəsizlik üçün yeni imkanlar və çağırışlar yaratdı. 30 il ərzində Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilər barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələr, BMT Baş Assambleyası, Avropa Parlamenti, Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi və s. qurumların qərarları da daxil olmaqla, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş çoxsaylı sənədlər Ermənistan tərəfindən rədd edilirdi. Ancaq bu sənədlərin tələblərinə tamamilə əks olaraq, Ermənistan Azərbaycanın tarixi torpaqlarının 20 faizini 30 ilə qədər müddətdə işğal altında saxladı. Bu illərdə Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) Minsk Qrupunun vasitəçiliyi ilə aparılan sülh danışıqlarından Azərbaycanın əksinə Ermənistan kobud şəkildə sui-istifadə etmişdi. Ermənistan danışıqlar prosesində irəliləyişə nail olunması üçün heç bir şans saxlamadı. 44 günlük müharibənin başlaması uzun illər ərzində beynəlxalq vasitəçilərin apardığı danışıqlar da daxil olmaqla sülh səylərinin uğursuzluğu nəticəsində baş verdi. Bunun fonunda Azərbaycan Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin təxribatına qətiyyətlə reaksiya verdi və 27 sentyabr 2020-ci ildə zəfərlə nəticələnən əks hücum əməliyyatına başladı. Müharibə münaqişəyə son qoydu və Azərbaycan 90-cı illərin əvvəllərindən Ermənistanın qanunsuz olaraq nəzarətdə saxladığı Azərbaycan ərazilərini işğaldan azad etdi. Bu, Azərbaycanın uzun illər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində apardığı diplomatik mübarizənin nəticəsi idi. Nəticədə 44 gün davam edən Vətən müharibəsində Azərbaycan təkcə döyüş meydanında deyil, həm də diplomatiya sahəsində qalib gəldi. Bu qələbə istisnasız olaraq Prezident İlham Əliyevin diplomatiyasının ən böyük uğurudur. Çünki ölkəmizin illərlə topladığı beynəlxalq nüfuz haqlı davamıza qüvvət verdi, onu daha güclü etdi. Bu çətin günlər qardaşlığın, dostluğun dəyərini anlatdı. Biz bir daha şahidi olduq ki, tarix heç vaxt öz funksiyasını dəyişmir, dostlar düşmənə, düşmənlər dosta çevrilmir. Qalib gələn ədalət və ölməyən həqiqət olur [3]. Müharibə bir tərəfdən ədalətin zəfər çalmasından xəbər verərkən, digər tərəfdən münaqişənin hərbi yolla həlli, təəssüf ki, beynəlxalq hüquqi nizam üçün başqa bir fəlakətin carçısı idi. Azərbaycan BMT Nizamnaməsinin özünü müdafiə bəndinə (51-ci maddə) istinad edərək Ermənistanla münaqişənin hərbi yolla həllini heç vaxt istisna etməmişdi. Bu müharibə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasətçi olmaqla yanaşı, həm də mahir sərkərdəlik bacarığını, çətin, ağır şəraitdə düzgün qərar vermək istedadını bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycan, Rusiya prezidentlərinin və Ermənistan baş nazirinin birgə bəyanat imzaladıqları gün dövlətimizin başçısı xalqa müraciətində bildirdi ki, “biz döyüş meydanında, siyasi müstəvidə, istənilən formatda gücümüzü göstərmişik, müstəqilliyimizi göstərmişik. Gün gələcək müharibə dövrünün ictimaiyyətə çatdırıla biləcək bəzi məqamları yəqin ki, açıqlanacaq. Ola bilsin ki, mən də hansısa məsələnin üstündən o pərdəni götürə bilərəm. Onda hər kəs görəcək ki, biz nə qədər böyük sınaqlardan çıxdıq, nə qədər böyük təzyiqlərə məruz qaldıq. Demək olar ki, gündəlik rejimdə, dayanın, dayanın, dayanın, dayanın. Amma biz qabağa getdik. Çünki mən xalqın dəstəyini hiss edirdim, xalqın inamını görürdüm. Məni heç nə dayandıra bilməzdi. Çünki mən bilirdim ki, biz haqlıyıq. Biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edirik, öz torpaqlarımızı qaytarırıq” [6]. Dövlətimizin başçısı xalqa hər müraciətində haqqa, ədalətə söykənərək işğal altındakı bütün torpaqlarımızın tezliklə azad ediləcəyini, üçrəngli bayrağımızın bu ərazilərimizdə dalğalanacağını böyük inamla, əminliklə bildirirdi. Yağı tapdağından qurtulan yurd yerlərimizin xilasını ilə bağlı qələbə müjdələri ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu son 19 ildə bütün sahələrdə uğurla reallaşdıran Prezident İlham Əliyevin ata vəsiyyətini yüksək səviyyədə yerinə yetirdiyinin təsdiqinə çevrilirdi. Ali Baş Komandan Qarabağın tacı, incisi olan Şuşanın işğaldan azad edilməsi xəbərini isə Şəhidlər xiyabanından xalqa çatdırarkən bu fikri xüsusi vurğuladı: “Fəxri xiyabanda ulu öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim”. Bu müharibə Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasətçi olmaqla yanaşı, həm də mahir sərkərdəlik bacarığını, çətin, ağır şəraitdə düzgün qərar vermək istedadını bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Ədəbiyyat:

1. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 2005, s.60-399.
2. Musa Qasımlı Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalınadək erməni iddiaları: Tarix-olduğu kimi.(1920-1994-cü illər). Bakı – Elmin İnkişafı Fondu – 2016, s.421-ü.520.
3. 44 Günlük Qarabağ müharibəsi: Mülahizə və nəticələr. Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi. Bakı 2021, s.24-36.
4. <https://mfa.gov.az/files/shares/Documents%20of%20international%20organizations.pdf> (17.09.2021) Documents of international organizations on the Armenia-Azerbaijan conflict.2020 s.5-12, 614
5. <http://www.genceninsesi.com/?p=12010> (17.09.2021) Zəfər tariximizin ən yüksək zirvəsi
6. <https://xalqgazeti.com/az/news/75096> (16.09.2021) Prezident İlham ƏLİYEV: İkinci Qarabağ müharibəsi bizim şanlı tariximizdir
7. <https://static.president.az/media/W1siZiIsIjIwMjAvMDkvMDEvNTZtcM9kM296MV9RYXJhYmFnXzIwMjBfQVpFLnBkZiJdXQ?sha=28b54e9a4dacd33f> (16.09.2021)

Süleymanov Murad
Bakı Dövlət Universiteti

QƏLƏBƏDƏN SONRA POSTMÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ REGIONDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR

Açar sözlər: *Qarabağ, Azərbaycan, 10 noyabr bəyanatı, 11 yanvar bəyanatı*

Keywords: *Karabakh, Azerbaijan, November 10 statement, January 11 statement*

Ключевые слова: *Карабах, Азербайджан, заявление от 10 ноября, заявление от 11 января*

27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycana qarşı başlamış erməni təxribatına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu əks hücumu keçmiş və Vətən savaşında müzəffər Azərbaycan Ordusu şanlı qələbə qazanmışdır. 2020-ci il 10 noyabr tarixində Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında üç tərəfli bəyanat imzalanmış və Azərbaycan Respublikası 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistanın işğal altında saxladığı əraziləri azad edərək sərhədlərin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində müəyyən edilməsi ilə bağlı danışıqlara hazır olduğunu bəyan etmişdir.

Bugün Azərbaycan bütün beynəlxalq hüquqa hörmətlə yanaşır və öz ərazi bütövlüyünə hər hansı müdaxiləni qəbul etmir. Dünya birliyi də Azərbaycanın suverenliyini və ərazi bütövlüyünü birmənalı şəkildə tanıyır və dəstəkləyir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev açıq şəkildə bəyan edib ki, “Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqların mövzusu deyil və heç vaxt olmayacaq... Azərbaycan bu mövqedən bir addım belə geri çəkilməyəcək. Yəni, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsində... heç bir güzəşt olmayacaq” [4].

27 sentyabrda müharibə başladıqdan sonra ilk günlərdən dost və qardaş ölkələr Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə etmiş, siyasi və mənəvi dəstək olmuşdurlar. Lakin bir çox dövlətlər yenə öz ikili standartlarından əl çəkməmiş və Azərbaycan Respublikasına qarşı müəyyən təzyiqlər etməyə çalışmışdılar. Buna baxmayaraq Azərbaycan öz haqlı mövqeyini beynəlxalq qanun normalarına və beynəlxalq hüquqa əsaslanaraq müdafiə etdi. Hakimiyyətin yürütdüyü rəssional xarici siyasət, eləcə də, xalq, hakimiyyət və ordu birliyi Vətən savaşından Azərbaycan xalqını üzə ağ çıxartdı. Azərbaycan Ordusu bu müharibədə öz parlaq qələbəsini qazanmış oldu.

10 noyabr 2020-ci ildə imzalanmış üçtərəfli bəyanata əsasən müharibə başa çatmış və bundan sonra diplomatik vasitələrlə danışıqların həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu bəyanat yalnız Ermənistan və Azərbaycan arasında münaqişənin başa çatmasında deyil, eyni zamanda regionda sülhün yaranmasında və yeni nəqliyyat, kommunikasiya xətlərinin açılması istiqamətində işlərin aparılması məsələsində mühüm rol oynayır.

2020-ci il 10 noyabr tarixli Bəyanatın 9-cu bəndinə əsasən bütün iqtisadi və nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin bərpa edilməsi məqsədilə 2021-ci il yanvarın 11-də Moskvada üçtərəfli görüş keçirilmiş və birgə bəyanat qəbul edilmişdir. 11 yanvar bəyanatı Qarabağ münaqişəsinin keç-

mişdə qalmasını göstərərək bölgədə yeni geosiyasi və iqtisadi reallıqların formalaşmasını zəruri etmişdir. Moskva görüşündə bölgədə yeni kommunikasiya xətlərinin çəkilməsi və Azərbaycan Respublikasının Naxçıvanla quru yolla əlaqəsinin yaradılması kimi məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bölgədə beynəlxalq daşımaların həyata keçirilməsinə şəraitin yaradılması, təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə yeni nəqliyyat infrastrukturunun formalaşdırılması iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır və bu prosesdə iştirak edən dövlətlər də daşımaların daha səmərəli olduğu üçün maraqlı olduqlarını ifadə etmişdirlər [2].

Göründüyü kimi 11 yanvar bəyanatı yalnız Azərbaycanın maraqlarına deyil, bölgədə yerləşən digər dövlətlərində maraqlarına cavab verir, çünki ölkələrin iqtisadi baxımdan gəlirlər etməsi və əməkdaşlığın inkişafı üçün ilk öncə nəqliyyat əlaqələrinin bərpa edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Vətən müharibəsindən sonra həyata keçirilən proseslər regionda yeni geosiyasi vəziyyətin yarandığını göstərir. Bugün Zəngəzur dəhlizinin açılması istiqamətində işlərin aparılması onu deməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycanın Naxçıvanla quru sərhədləri bərpa olunacaq və Türkiyə ilə daha əlverişli nəqliyyatın yaradılması vasitəsilə birbaşa gediş-gəliş mümkün olacaqdır. Əlbəttə ki, bu proseslərin həyata keçirilməsi Ermənistanın da iqtisadi blokadadan çıxmağına və qonşularla əməkdaşlıq etməyinə imkan yaradacaq. Bölgədə uzun müddətli sülhün davam etməsində Azərbaycan maraqlı olduğu üçün nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin qurulması və Ermənistanın iqtisadi blokadadan çıxması üçün şəraitin yaradılmasına dövlətimiz tərəfindən maneə yaradılmamışdır, bunun qarşılığında isə Ermənistan bütün öhdəlikləri yerinə yetirməyə və artıq destruktiv mövqe sərgiləməkdən əl çəkməyə məcburdur.

Müharibədən sonra həm ərazilərin minalardan təmizlənməsi, həm də quruculuq bərpa işlərinin həyata keçirilməsi ən vacib məsələlərdən hesab edilir. Bunun üçün isə beynəlxalq və ikitərəfli əməkdaşlıq həyata keçirilərək bərpa və quruculuq proseslərinin həyata keçirilməsi üçün dost və tərəfdaş ölkələrdən xarici şirkətlər regiona dəvət olunur. Məlumdur ki, bərpa prosesinin həyata keçirilməsi böyük miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edir və bu səbəbdən əraziyə investisiyaların cəlb edilməsi gələcəkdə öz töhfəsini vermiş olacaq.

Cənubi Qafqazın ən mühüm ölkəsi sayılan Azərbaycan Respublikası hər zaman regionda sülhün tərəfdarı olmuşdur. Yalnız Cənubi Qafqazda deyil, bütün dünya dövlətləri ilə apardığı qarşılıqlı əməkdaşlıq, bərabər tərəfdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən inamlı siyasətin nəticəsi Azərbaycanı etibarlı tərəfdaşa çevirmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikası Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə töhfə verəcək mühüm ölkədir. Eyni zamanda bu məsələdə Azərbaycan Avropa üçün etibarlı tərəfdaş ölkə hesab edilir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, qələbənin qazanılması beynəlxalq münasibətlərdə yeni əməkdaşlıq formatı yaratmışdır. Buraya Türkiyə Prezidentinin Cənubi Qafqaz üçün Rusiya, Türkiyə, Azərbaycan, İran, Gürcüstan və Ermənistanın iştirakını nəzərdə tutan 6 ölkənin regional əməkdaşlıq platformasını aid etmək mümkündür. Altılıq və yaxud da "3+3" əməkdaşlıq platforması təşəbbüsünü irəli sürən Türkiyə Prezidenti qeyd etmişdir ki, bu əməkdaşlıq platforması bölgədə sabitliyi bərpa edə, Ermənistanla münasibətlərdə isə, "yeni səhifə" açar bilər. Artıq Türkiyə ilə Ermənistan arasında sərhədlərin açılması proseslərinin getdiyini müşahidə edirik. Burada bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə Ermənistanla əməkdaşlıq məsələsində hər zaman Azərbaycanın mövqeyini nəzərə aldığı qeyd edir. Lakin hələlik görünən odur ki, müharibənin ardınca siyasi təlatümlər və iqtisadi tənəzzül dövrünə girən Ermənistanın Türkiyə və Azərbaycanla əməkdaşlığa başlaması üçün əhəmiyyətli proseslərin həyata keçirilməsi hələ də çox həssas bir mövzu olaraq qalır.

Beləliklə, post-münaqişə dövründə Azərbaycan bölgədə sülhün və təhlükəsizliyin uzunmüddətli davam etməsi üçün rəşional siyasi mövqe nümayiş etdirir. Qonşu dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq və bərabər tərəfdaşlıq çərçivəsində ikitərəfli münasibətlər həyata keçirir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqazda Türkiyənin təsirinə artması və Türkiyə-Azərbaycan strateji müttəfiqliyinin həyata keçirilməsi reallığı bölgədə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, sabitliyin qorunub saxlanılmasına mühüm töhfə verəcək.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin Bəyanatı 10 noyabr 2020-ci il.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin Bəyanatı 11 yanvar 2021-ci il.
3. İkinci Qarabağ Müharibəsinin nəticəsi: Türkiyə reallığının qəbul edilməsi. C.Əhmədخانlı Topçubaşov mərkəzi. Bakı 2020.
4. www.president.az
5. www.mod.gov.az
6. www.mfa.gov.tr

Valiyeva Nigar
Azerbaijan University of Languages

DIALOGUE OF LANGUAGES AND CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Açar sözlər: *milli dil, milli şüur və milli mədəniyyət; qloballaşma prosesi; mədəniyyətlərarası ünsiyyət; beynəlxalq əlaqələr*

Keywords: *national language, national consciousness and national culture, the process of globalization, intercultural communication, international relations*

Ключевые слова: *национальный язык, национальное сознание и национальная культура, процесс глобализации, межкультурное общение, межнациональные отношения*

The modern world is developing towards globalization. In this regard, the issues about the role and the place of intercultural communication become an integral part of life both the humankind in general, as well as for the individual. The flowing current events in the policy of modern world show us that the activity of the countries and international organizations in the international relations includes not only the spheres of policy and economy, but at the same time also of culture. Intercultural communication between peoples is an integral attribute of the human society development. Not a single country, even the one considered most powerful in political and economic aspect, can meet cultural and aesthetic requests and needs of the humankind without applying to the world cultural heritage, spiritual heritage of other countries and peoples.

Before getting into these issues we need to understand the way students perceive the term “globalization”. This term is perceived in a number of ways: “the unity of capital”, “disappearing of borders between nations and increasing the international division of labour”, “the similarity of values among different cultures”, “everybody and everything together”. As it can be noticed from the results of our survey, which we held our academic group recently, the majority of students find globalization as the unity in economic, political and cultural aspects. Taking such kind of point view into consideration, we can conclude that international communication plays a great role in the process of globalization. Globalization represents a process of pervasive force which increases global connectivity and interdependence in the realms of life such as technology, economics, politics, and cultures. Though the process of globalization is more popular in its economic sense where it is seen as a course of unification of global patterns of production and consumption. But, equally in its technological, political, and social dimensions, globalization is an overwhelming force across landscapes of cultures.

Another trait that is integral to globalization is the possibility and availability of instant information about everything almost everywhere. As a result, boundaries have dissolved and there seems to be few cultural frontiers that are immune from external interference. Hence, the areas where cultures previously exercised influence are now intruded on by strong external and dynamic influences, which occasion social cultural changes. This intrusion whittles down the hegemonies of cultures and equally endanger their languages. A very typical instance of language endangerment, resulting from globalization, can be seen in the linguistic interaction between the developed world with mainstream languages, and the developing world with weak languages. The former has an undisputably high level of economic development evident in their optimal industrial capacity for the production of goods and services. Added to the economic prowess, is technological and political

capitals. The coalition of all these has helped to make the culture-institution of the developed world to rise as a model for the rest of the world. And in tandem to this, their languages have permeated information technology, media, science, business and virtually every facet of life and have thereby emerged as the primary international languages of communication. For this reason, they are as strong and mainstream.

It is inevitable given the inequity existing between these two worlds, that the weak languages will be dominated by the mainstream languages in interaction. This is more so in view of the fact that globalization is not neutral in the interaction of the two worlds, but rather privileges the mainstream languages. It effects shift from weak languages to languages of the vanguards of globalization. In other words, the sociolinguistic behaviour that characterizes global interaction, favors the acquisition and expansion of the mainstream languages, while the weak and less empowered languages are increasingly beleaguered and endangered. Consequently, the route of globalization is littered with dying languages. Lee & McLaughlin give us some hint about the number of languages that are faced with the cruel fate of dying. Their suggestion is that out of “the world’s 3000 to 8000 distinct languages, depending upon how one counts, only 399 might be considered power languages and thus assured, amazingly, of surviving into the 22-nd century” [1]. But, receiving this view with mistrust, Anthony Woodbury cautions that these “numbers should be taken with a grain of salt, because our information about many languages is scant or outmoded” [1]. I also do not share this mistrust. It may well be that the exact number of existing languages may not be clear, and the correct number of those dying unavailable. But this does not matter. We do not have to be certain about the number of languages still being spoken in order to come to terms with the reality of the death of languages.

Falling in the reality that Modern English is truly the global language as the main means of world’s communication, during the period of globalization in our modern society the problem of the national language, and especially of the literary language and basic word stock is an actual. Thus, it can be concluded that there is a very close relationship between language and culture in general, and a specific language and its culture in particular. That is, culture has a direct effect on language. In fact, the two issues are closely correlated and interrelated. Language is the symbolic presentation of a nation or a specific community. In other words, language is the symbolic presentation of a culture. So, we must keep, develop and generalize the use of the national language as well as Azerbaijani national culture. We must develop the national consciousness as it consists of the complex of individual, factional, sectional, class and universal concepts, i.e. concepts, having panhuman value. Because the existence of the universal concepts provides the possibility of common ground and public relations between peoples, that is so important in the modern world.

Today the cultural diplomacy is widely used with the purpose to develop the intercultural relations in the international intercourse. An outreach of the Azerbaijani culture in the international scope, an awareness of the world’s commonality, the development of the intellectual culture in the community, the realization of the intellectual-cultural struggle in the appropriate form that we met in the abroad, an active colleaguesmanship of the scientists in such processes are the relevant orientations and courses of the cultural diplomacy of the Azerbaijan Republic. Nowadays there are the following characteristic features of our modern Azerbaijani society: the anxiety, richness, a tendency of the dynamical development of the Azerbaijani cultural values, the activity of the cultural processes, an interest to the civilized values, and the existence of the historical and modern practices in the sphere of the unification of the Islamic and European values, the tolerance.

The Azerbaijan Republic as the synthesis of the cultures of the East and West is as the member of the European Society, so the member of the UNESCO and ISESCO. Analyzing the ways of the enrichment of the basic word stock of the Azerbaijani language in the period of the independence we knew that the means of mass media really play a great role and have the multilateral function in the society. A propagating of the literary language, a spreading of the objective information, an increasing of the education, an acquaintance with the various cultures and their learning, an amusement, the upbuilding of the nexus between world’s population, the learning of the foreign languages, and so on became the order of the day. If all this would be used in the

appropriate form, the means of mass media play the supporting role in the way of the development of the forwarding population.

Nowadays it is an irrefutable fact that global English is the agile, transactional language, it has such kind of polyphony and diplomacy that keeps the pulse of modern world, at the same time it is in the ascendant and influences on the basic word stock of all world languages, including the Azerbaijani language. And during the process globalization a such affection must not be so much. We, Azerbaijanians must to protect our mother tongue of that kind of impact and as the result of it, from the needless borrowings. Azerbaijan is the country of the ancient history and culture, has a rich national language, and realizes a subtile policy. And we must defend our historical past, support our present culture and develop our future national consciousness. The study of relationship between English language proficiency, employment and success of graduates in the Azerbaijani Republic in the interface of globalization, the establishment how English language skills influence on the employment mechanism in the Azerbaijani job market for our native graduates will be carried out following approach as its overall aim is to understand the role of English language skills of university graduates in determining the employment opportunities and carrer prospects of Azerbaijani graduates.

The research findings may inform educational policy planners, teacher educators, teachers, employers and career advisers to identify the appropriate English language learning programmes that support increased employability through English. The above given contemplation allows to make a conclusion that the process of globalization is permanent. Under the circumstances the era of globalization has at least two tends regarding its cultural aspect development. On the one hand, globalization is changing the traditional lifestyles of people. But on the other hand, some adaptation and protecting functions of each culture are generated, so the process of globalization takes an extremely controversial format.

Within the bounds of intercultural communication, some common values and ideals (tolerance, equality of traditions, ethics and politics of responsibility) are being formed. However, the process of creation of commonalities within communicational interaction is not always smooth. For example, such universal values as human rights, which were accepted by western scholars as basic values, turn out to be incompatible with the political and cultural customs of many eastern countries. Taking into consideration the reality of mega-society in order to prevent such incompatibilities, countries must find points of contact in which the principles of globalization do not contradict customs and traditions of these countries. Then, as we view it, the points of mutual contact should be found. In cases when it seems impossible to find points of mutual contact, countries should demonstrate tolerance and respect to each other. In this connection we can declare that the future of humankind depends only on us and on our actions towards each other. And understanding this is one of many steps which mankind must take in order to prosper together in peace.

That's why we decided to investigate the synergetics of the national language, national consciousness and national culture by the influence of modern globalization and the ways of its further development.

References:

1. Lee, O. & McLaughlin, J. (2001) *Novice Learners, Longitudinal Designs, and Event-Related Potentials: A Means for Exploring the Neurocognition of Second Language Processing*, University of Washington.
2. Valiyeva, N.Ch. *Synergetics of the Language, National Consciousness and Culture by Globalization*. "Nurlar" Publishing-Printing Center, Baku, 2016, 232 p.
3. Woodbury, A. (2014) *Collaboration in the Context of Teaching, Scholarship, and Language Revitalization*. *Language Documentation & Conservation* 8, p.262-286.

BÖLMƏ IV

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

*Аббасов Рафиг
Азербайджанский Университет Языков*

СОВРЕМЕННОЕ ВОЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: *геополитические интересы, Южный Кавказ, границы, Великий Шелковый путь*

Açar sözlər: *geosiyasi maraqlar, Cənubi Qafqaz, sərhədlər, Böyük İpək yolu*

Keywords: *geopolitical interests, South Caucasus, borders, the Great Silk Road*

Военно-географическое положение Азербайджана характеризуется в первую очередь расположением республики в непосредственной близости относительно таких «центров силы» и экономической и военной мощи, как Россия и Иран, на условной границе мусульманского и христианского мира. Необходимо также особо отметить устойчивость геополитического положения Азербайджанской Республики и в первую очередь в силу глубинной сущности его географических корней, что во многом определяется расположением на Великом Шелковом пути, но одновременно подвержено и динамичным изменениям вследствие видоизменения стратегических позиций.

Касаясь вопроса границ Азербайджана в рамках политико-географической классификации можно определить их как «послевоенные», «компенсационные», геополитические вызовы которых связаны с неотрегулированностью морских границ на Каспии. Одновременно трудно переоценить геополитическую военно-стратегическую значимость для Азербайджана Евразийского коридора, идущего из Восточной Европы через Кавказ, Каспий в Центральную Азию и далее Восточную Азию, с целью закрепления своих геополитических преимуществ, укрепления национальной и экономической независимости, обретения новой роли на международной арене.

Превращение Азербайджана в арену столкновения геополитических интересов предъявляет и особые требования к определению приоритетов внешней политики Азербайджана политико- и военно-географического свойства, таких как устранение угроз, направленных против безопасности и политической независимости, усиление безопасности и стабильности в регионе, демилитаризация бассейна Каспийского моря, интеграция в европейские военно-политические и экономические структуры.

В последнее десятилетие Китай принимает активное участие в политических процессах на Южном Кавказе, что в первую очередь связано с решением задач по расширению экономического присутствия Китая в регионе и диверсификации доступа к углеводородам. С учетом глобальных вызовов международной безопасности, Китай предпринимает активные усилия по расширению сотрудничества с Азербайджаном и в военной сфере, основа которого была заложена подписанием «Совместной декларации об основах дружественных взаимоотношений между АР и КНР», определившей стратегию связей между военными ведомствами двух стран. При этом необходимо особо отметить, что важной составляющей китайской военной дипломатии является использование особой модели сотрудничества в области безопасности, характеризующейся открытостью, не направленностью против третьих стран и

широко использующей такие механизмы военного сотрудничества как проведение совместных военных учений между Китаем и зарубежными странами. В отношении Азербайджана Китай заинтересован также и в развитии сотрудничества в военно-технической области и продвижении своих технологий военного и двойного назначения.

Ağayev Emil

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

AZƏRBAYCAN-MİSİR MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ

Açar sözlər: *Azərbaycan, Misir, təsviri sənət, multikulturalizm, ənənə*

Keywords: *Azerbaijan, Egypt, fine arts, multiculturalism, tradition*

Ключевые слова: *Азербайджан, Египет, изобразительное искусство, мультикультурализм, традиция*

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas uğurlarından biri xarici ölkələrlə olan diplomatik münasibətlərdir. Multikultural ənənələrin uğurla inkişaf etdiyi ölkəmizdə digər xalqların mədəni irsinə hörmətlə yanaşılır. Qərb və şərq sivilizasiyalarının birləşdiyi kəsişmədə Azərbaycan incəsənət, mədəniyyətin inkişafına da öz töhfələrini vermişdir. Multikultural mədəni əlaqələrin, uğurlu siyasi münasibətlərin tarixən geniş yayıldığı ölkələr sırasında Misirin adını xüsusilə vurğulamalıyıq. Hər iki ölkənin dostluq əlaqələri təsviri sənətimizdə rəssamlarımız tərəfindən maraqlı kompozisiyalarla təqdim edilmişdi. Misirin memarlığı, tarixi, sənət əsərləri sənətkarlarımızın diqqət mərkəzində olmuşdur.

**İll 1. Cəmil Müfidzadə
"Daimi dostlar" (2004)**

Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadə 2006-cı ildə Bakıda sənətsevərlərə təqdim etdiyi "Misir təəssüratları" silsiləsi onun dünyanın qədim memarlıq möcüzələri ilə zəngin ölkəyə yaradıcılıq səfərinin nəticəsi idi. Silsilənin 2006-cı ildə təqdimatı zamanı maraqlı xüsusiyyətlərdən biri ekspozisiyaya xəttatlıq nümunəsi daxil edilmişdir. Belə ki, salona daxil olan tamaşaçıları ərəb qrafikası ilə yazılmış "Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə" müqəddəs kəlamı qarşılayırdı. Silsiləyə daxil olan hər bir əsər tamaşaçıları Misirə səyahət etdirir. "Səyahətçilər" əsərində yorğun insanlar dəvələrin üzərində uzun səfərlərini davam edirlər, qızmar günəş isə onları müşayət edir. XXI əsrin taksilərini isə rəssam "Gizada "taksi" dayanacağı" əsərində təqdim edir. Misir-

lilərin pramidaları, dəvələrin sahibinin maraqlı obraz həllinə əsaslanması şərq ölkəsinin mədəniyyətinin əsas simvollarıdır. Cəmil Müfidzadə "Daimi dostlar" və "İki dost" kompozisiyalarında fəlsəfi ideya insanın yaxın dostu olan dəvənin təsvir elementləri canlandırılmışdı. "Doğma musiqi", "Tənha yolçu", "Ziyarətçilər", "Müqəddəs şəhər", "Namaz vaxtı", "Şəhzadə", "Karvan", "Şahmat", "Doğma yerlər", "Gənc bədəvilər" əsərlərinin hər biri özündə Misir təəssüratlarını birləşdirir.

Tahir Salahovun "Sfinks" (1972), Hafiz Məmmədov "Luksorda məbəd" (1959), Nadir Əbdürrəhmanov "Qızmar gün" (1959) əsərləri də ideya məzmun, süjet rəngarəngliyi ilə Misir mədəniyyətini təqdim edir.

Avanqard istiqamətin görkəmli nümayəndəsi Mirnadir Zeynalov "Misirə yürüş" (2012) əsərində qədim tarixi ilə seçilən ölkənin simvolları təqdim edilmişdi. Karton üzərində, tuş, akril texnikaları ilə "Misir mənzərəsi" (2010) kompozisiyası rəng, perspektiv təsvir həllinə əsaslanmışdı.

Azərbaycan-Misir multikultural mədəni əlaqələri gələcəkdə də inkişaf edərək rəssamlarımız üçün yeni imkanlar yaradacaq.

İll 2. Hafiz Məmmədov “Luksorda məbəd”
(1959) (kətan, yağlı boya 70 x 50 sm)

İll 3. Mirnadir Zeynalov “Misir mənzərəsi”
(2010) (karton, akril, tuş, 50 x 70 sm)

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Z. “Cizgilərə hopan ömür” // Bakı Oskar 2011 // 275 s.
2. Müzəffərli D. “Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan”// Bakı 2016 // 119 s.

Ахундова Нигяр

НАНА Институт истории им.А.А.Бакиханова

**ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ СЕГОДНЯ**

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, mədəniyyət, multikulturalizm, azərbaycançılıq ideologiyası*

Keywords: *Republic of Azerbaijan, culture, multiculturalism, ideology of Azerbaijanism*

Ключевые слова: *Азербайджанская республика, культура, мультикультурализм, идеология азербайджанства*

Azərbaycan, rəqəmsal mədəniyyətə keçid prosesində olan bir ölkədir. Bu prosesin nəticəsi olaraq, Azərbaycanın mədəniyyəti, dil və folkloru, tarixi irsi və s. kimi mədəniyyət elementləri qorunub saxlanılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Azərbaycanın mədəniyyəti, dil və folkloru, tarixi irsi və s. kimi mədəniyyət elementləri qorunub saxlanılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

Благодаря существующему национально-культурному многообразию, атмосфере этнической и религиозной терпимости, Азербайджан прославился как многонациональная и многоконфессиональная страна, пространство межкультурного диалога мирового масштаба. Сегодня успешно осуществляемая в Азербайджанской Республике государственная политика, направленная на сохранение этого культурного, лингвистического и этнического разнообразия,

обуславливает необходимость окружения особой заботой и обогащения накопленного веками исторического опыта в сфере мультикультурализма, усиления пропаганды достигнутых в азербайджанском обществе уникальных успехов в этом направлении на международной арене.

В соответствии с идеологией азербайджанства, и с целью обеспечения сохранения толерантности и культурного, религиозного, лингвистического разнообразия, а также для признания Азербайджана в мире как центр мультикультурализма, исследования и поощрения существующих моделей мультикультурализма, распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 15 мая 2014 года был создан Бакинский международный центр мультикультурализма. Другим распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 11 января 2016 года 2016-й год был объявлен «Годом мультикультурализма». В нашей стране мультикультурализм уже превратился в образ жизни, которому нет альтернативы. Осуществляемая в настоящее время в Азербайджане политика мультикультурализма является наглядным примером приверженности нашего государства принципам толерантности.

Атмосфера толерантности в Азербайджане всегда находится на самом высоком уровне. По этой причине, здесь ежегодно проводятся многие мероприятия международного уровня, научные конференции, посвященные вопросам мультикультурализма, межнациональным и межконфессиональным отношениям. С 2011 года, по личной инициативе Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева, раз в два года в Баку проходит Всемирный форум по межкультурному диалогу.

Неоценимые заслуги в развитии и пропаганде в нашей республике национальной и религиозной толерантности, мультикультурализма, национальных и духовных ценностей принадлежат Фонду Гейдара Алиева.

В 2009 году Азербайджан принимал гостей из стран исламского мира, приехавших для участия в грандиозном культурном мероприятии «Баку – столица исламской культуры-2009». Открывали его Президент Ильхам Алиев и его супруга, президент Фонда Гейдара Алиева, посол доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО Мехрибан ханум Алиева. «Культура – лучший путь для того, чтобы народы лучше узнали друг друга», – отметил на церемонии открытия Президент Ильхам Алиев [2].

Победа представителей Азербайджана на международном песенном конкурсе «Евровидение-2011» поднял престиж Азербайджана и в этой области межкультурных отношений. Габалинский музыкальный фестиваль-это фестиваль классической музыки, джаза и мугама. Он проводится каждое лето в Габале с 2009 года. [1] (отчет за 2008 год)

В ряду международных фестивалей можно отметить «Международный фестиваль искусства «Девичья башня». Он проводится с 2010 года с участием художников (1 отчет за 2009 год). В 2013 году прошел 4 Международный фестиваль искусств «Девичья башня» (Ля Круазет в Каннах (Франция)), где символом были - вымирающие «джейраны» и «Девичья башня» (в качестве традиционных макетов), 6 фестиваль прошел в 2015 году в Ичери Шехери (макеты граната и джейрана) – символы первых Европейских игр «Баку -2015» (отчеты за 2012, 2014годы) [1].

Самым важным событием 2021 было объявление Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым Шушу – культурной столицей. Важное историческое и культурное событие – это прошедшее 12 мая 2021 года Фестиваль «Харыбюльбюль» в Шуше. [3]. Через 30 лет, после Победы над фашистскими армянскими оккупантами во Второй Карабахской войне в Шуше прошел фестиваль, посвященный памяти наших погибших сыновей-сехидов. Фестиваль прошел на тему: «Мультикультурализм в азербайджанской музыке» с участием народных артистов Алима Гасымова, Полада Бюльбюль оглы, Эльчина Азизова, Юсифа Эйвазова и многих других. Здесь также участвовали все фольклорные музыкальные ансамбли, проживающих на территории Азербайджана народов.

История Карабаха – богатые традиции азербайджанского музыкального искусства, поэзии, культуры.

29 августа 2021 года в городе Шуша состоялось после реставрации открытие дома-музея Народного артиста Бюльбюля. Бюльбюль внес огромный вклад в развитие азербайджан-

ской музыкальной культуры и сыгравшего важную роль в становлении профессиональной вокальной школы [5].

Объявление Президентом Ильхамом Алиевым города Шуша культурной столицей Азербайджана, проведение здесь музыкального фестиваля «Хары бюльбюль», возобновление Дней поэзии Вагифа – стали новым этапом в развитии культуры независимого Азербайджана, освободившего свои земли и восстановившего свою территориальную целостность

Все эти международные форумы и мероприятия способствуют формированию нового имиджа Азербайджана как страны-победителя, стран, вырабатывающей новое гуманитарное мышление, новый стиль межгосударственных отношений. И это закономерно для страны, которая является своеобразным мостом между Востоком и Западом в силу своего географического положения, богатой истории взаимоотношений с другими странами, народами.

Литература:

1. Текущий архив Министерства культуры Азербайджанской Республики. Отчеты за 2003-2020 годы. Закон Азербайджанской Республики о культуре. <http://www.president.az/articles/7392>.
2. Газета «Бакинский рабочий», 21 декабря 2011 года.
3. trend.az/Azerbaijan/politics/3476437.html
4. trend.az/Azerbaijan/politics/3476149.html
5. [media .az/society/1067828894/v-otkrytii-doma](http://media.az/society/1067828894/v-otkrytii-doma)

Dadaşova Ramilə
AMEA Qafqazşünashlıq İnstitutu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ABŞ İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: *ABŞ, ikitərəfli münasibətlər, erməni lobbisi*

Keywords: *USA, bilateral relationship, armenian lobby*

Ключевые слова: *США, двусторонние отношения, армянское лобби*

Azərbaycan və ABŞ münasibətlərinə təsir edən amilləri müsbət və mənfi olaraq təsnifləşdir-mək olar.

İkitərəfli münasibətlərin inkişafına müsbət təsir edən amillərdən biri 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasının əhəmiyyətini qeyd etmək olar. Kəmərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və Türkiyə ilə əlaqələri daha da möhkəmləndirmək məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyev neft kəmərinin Türkiyə ərazisindən keçməsinə önəmli hesab etdi. Müqavilə bağlandıqdan sonra, sentyabrın 25-də Azərbaycan Prezidenti ilk dəfə ABŞ-a rəsmi səfər etdi, sentyabrın 26-da ABŞ Prezidenti Bill Klintonla görüşərək çox əhəmiyyətli danışıqlar apardı [4, s. 324-325].

Bundan başqa, ABŞ-da 2001-ci il 11 sentyabr terror hadisələrindən sonra Azərbaycanın beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə ABŞ ilə əməkdaşlıq etməsi münasibətlərə müsbət istiqamətdə öz təsirini göstərdi. Oktyabr ayının sonlarında ABŞ Senatı “907-ci əlavə”nin müvəqqəti dayandırılması barədə Prezidentə səlahiyyət verdi. Lakin 2002-ci ildə ABŞ Konqresi Dağlıq Qarabağa maliyyə yardımı ayırdı, Prezident də bunu təsdiq etdi [5, s. 200]. Erməni diasporasının təsiri ilə ABŞ Konqresinin erməni məsələləri üzrə işçi qrupuna daxil olan bir sıra üzvləri işğal nəticəsində yaradılmış qondarma qurumun tanınmasını, Dağlıq Qarabağ əhalisinin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu dəstəkləsə də və “Dağlıq Qarabağ respublikası”na yardımın artırılmasını xahiş etsə də, 2005-ci ilin fevralında “ABŞ və Dağlıq Qarabağ” başlığı altında faktlar siyahısında ABŞ-ın Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət kimi tanımadığı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini, Dağlıq Qarabağın statusunun isə tərəflər arasında danışıqlar nəticəsində müəyyənləşdirilməsi zəruriliyi göstərilmişdi [2, s. 70]. 2002-ci ildən etibarən iki ölkə arasında hərbi-texniki və təhlükəsizlik məsələləri geniş müzakirə edildi.

ABŞ-da böyük erməni lobbisinin fəaliyyət göstərməsi ikitərəfli münasibətlərin inkişafına mənfi təsir edən əsas amildir. Birləşmiş Ştatlarda yaşayan ermənilər Rusiyada yaşayan ermənilərdən sonra Ermənistandan kənarında yaşayan ikinci ən böyük erməni lobbisi hesab edilir. ABŞ-da erməni diasporu və erməni təşkilatları siyasi lobbiləşdirmə ilə məşğul olurlar. Erməni lobbisinin yalan məlumatlarına inanaraq 1992-ci il oktyabrın 24-də ABŞ konqresi “Azadlığı müdafiə aktı”na “907-ci əlavə”ni qəbul etdi. “Azadlığı müdafiə aktı” və ona “907-ci əlavə”nin dəstəklənməsi, hər il Ermənistanla göstərilən humanitar yardımın çoxaldılması və uydurma “erməni soyqırımı”nın beynəlxalq səviyyədə zorla tanıtılması istiqamətlərində fəaliyyət ABŞ-da yaşayan ermənilərin əsas fəaliyyət istiqamətləridir.

1992-ci ildə “Azadlığı müdafiə Aktı”na “907-ci əlavə”ni qəbul edən ABŞ administrasiyası yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin gərgin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində 2002-ci ildə Konqresə Azərbaycana yardımın 46% artırılması, Ermənistanla yardımın 22% azaldılması barədə müraciət etdi [2, s.70]. Ümummilli lider Heydər Əliyev ABŞ Prezidenti Bill Klintonla, vitse prezidenti Albert Qora, Konqresin spikeri Tomas Foliyə müraciət etdi: “... Mənə məlum olduğuna görə, Azərbaycan barəsində bu ayrı-seçkilik tədbiri Azərbaycan tərəfindən Ermənistanın uydurma "blokadası" ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuşdur. Həmin tədbir Qərbin kütləvi informasiya vasitələrində Ermənistan tərəfindən aparılan yaxşı təşkil olunmuş təbliğat kampaniyasının bəhrəsidir və onun gerçəkliklə heç bir əlaqəsi yoxdur. Əvvəla, Ermənistan Respublikasının digər dövlətlər (Türkiyə, İran, Gürcüstan) ilə sərhədləri var və bu sərhədləri Azərbaycan blokadaya almaq iqtidarında deyildir. İkincisi, söhbət Azərbaycan ilə Ermənistan arasında nəqliyyat kommunikasiyalarından gedir ki, onlar da beş ildən çoxdur Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı müharibə nəticəsində dağılmışdır. Bundan nəinki Ermənistan, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayan azərbaycanlılar böyük əziyyət çəkirlər. Biz bu kommunikasiyaların bərpası üçün öz tərəfimizdən hər şeyi etməyə hazırıq. Lakin bundan ötrü atəşi dayandırmaq və sülh danışıqlarına başlamaq lazımdır...” [3, s.125-126].

1997-ci ildə ABŞ Konqresi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü şübhə altına salan başqa bir əlavə qəbul etmək istədi. Demokrat Partiyasından olan senator Con Porterin təklifi ilə hazırlanmışına görə “Porter əlavəsi” adlandırılan həmin qanun layihəsində 1997-ci il üçün Azərbaycana yardım nəzərdə tutulsa da, bu əlavədə Dağlıq Qarabağ ayrıca müstəqil tərəf kimi qeyd olunurdu.

Heydər Əliyev "Porter əlavəsi"nin Konqresin nümayəndələr palatasında qəbul edilməsinin Azərbaycan-Amerika əlaqələrinə zərbə vuracağını və onun qəbul edilməsinin qarşısının alınması vacibliyini vurğuladı. Nəticədə, “Porter əlavəsinə” dəyişiklik edilərək, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanla ayrı, müstəqil tərəf kimi göstərən ifadə dəyişdirildi və “Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla Azərbaycana yardım” formasına salındı [7].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də dünyada gedən proseslərə təsir edən bir ölkə kimi ABŞ ilə münasibətlərin tənzimlənməsinə üstünlük vermişdir. Qarşılıqlı səfərlər zamanı ikitərəfli münasibətlərə aid məsələlər, xüsusən də siyasi və iqtisadi islahatlar sahəsinə, enerji təhlükəsizliyi və nəqliyyata, terrorçuluqla mübarizəyə aid məsələlər müzakirə edilmişdi.

2020-ci il 44 günlük Vətən müharibəsində ABŞ Azərbaycanın daxili işinə müdaxilə etmədi. ABŞ-ın “Fox News” televiziya kanalına müsahibəsində jurnalistin “Siz Prezident Trampın və onun administrasiyasının münafişə ilə bağlı söylədiklərindən məmnunsunuzmu?” sualına İlham Əliyev belə cavab verdi: “Düşünürəm ki, Prezident Trampın münafişənin həlli ilə bağlı gördüyü işlər beynəlxalq münasibətlərə tam uyğundur. Biz bununla bağlı onun mövqeyini, şəxsi fikirlərini tam dəstəkləyirik. Biz görürük ki, ABŞ-ın mövqeyi balanslaşdırılmışdır və bu, belə də olmalıdır. Çünki ABŞ vasitəçidir... ABŞ tərəf tutmur. Eləcə də digər həmsədrlər tərəf tutmamalıdırlar. Biz çox böyük erməni icmasının təkcə Amerikada deyil, həmçinin Fransa və Rusiyada daxili siyasətə təsirinin olduğunu, çoxlu lobbicilik fəaliyyəti ilə məşğul olduğunu, indi Azərbaycan əleyhinə var gücü ilə fəaliyyət göstərdiyini və onların göstərə biləcəyi təzyiqlə səviyyəsini başa düşürük. Lakin, eyni zamanda, Prezident Trampın açıq siyasəti burada – Azərbaycanda təkcə mənim tərəfimdən deyil, xalqımız tərəfindən də dəstəklənir” [6, s.177-178].

Co Bayden 2021-ci il yanvarın 20-dən prezident seçildikdən sonra Türkiyə ilə ABŞ arasında gərgin vəziyyət Azərbaycanın da ABŞ ilə münasibətlərinə təsir etdi. ABŞ Prezidenti Co Baydenin Ağ Evin rəsmi saytında verilən açıqlamada 1915-ci il hadisələrini “soyqırım” kimi tanıması Vətən

müharibəsində Türkiyənin Azərbaycanın yanında olması və Azərbaycanın qələbələrinə qısqançlıqla yanaşma ilə izah etmək olar. Türkiyə Prezident Administrasiyasının Kommunikasiyalar İdarəsinin rəhbəri Fahrettin Altun 1915-ci il hadisələrinin "soyqırım" kimi tanınmasını "həqiqətlərlə heç bir əlaqəsi olmayan və yalnız siyasi hesablamalara söykənən böhtan" kimi səciyyələndirdi [1]. Vətən müharibəsi zamanı heç bir müdaxilə etməyən ABŞ Qələbədən sonra Ermənistanı müdafiə etdi. Bunun əsas səbəbi Türkiyənin Cənubi Qafqazın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkəsi olan Azərbaycanla isti münasibətləri, Türkiyə üçün Mərkəzi Asiyaya bir ticarət qapısı rolunu oynayacaq və bu ölkənin türk dünyası ilə iqtisadi əlaqələrini gücləndirməsinə imkan verəcək Zəngəzur dəhlizinin açılması və Rusiya sülhməramlılarının Laçın dəhlizində yerləşdirilməsidir. Hər iki dövlətə – Türkiyəyə və Rusiyaya ABŞ rəqibi kimi baxır. Özlərini Minsk qrupunun həmsədr dövlətləri kimi görən ABŞ və Fransa Cənubi Qafqazda olan proseslərdən kənar qalmaq istəmirlər. ABŞ həm BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu daimi üzvü, həm də Minsk qrupunda həmsədr dövlət olaraq digər həmkarları kimi Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün dayandırılmasında heç bir rol oynamadı. Ermənistan tərəfindən işğal edilən ərazilər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun qəhrəmanlığı, xalqın birliyi nəticəsində azad edildi. Qarabağ münaqişəsi həll edildi. İşğaldan azad edilmiş rayonların bərabər inkişafının təmin edilməsi məqsədilə 2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərmanı Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edildiyini, “Dağlıq Qarabağ” ifadəsinin tarixdə qaldığını bir daha təsdiq etdi.

Ədəbiyyat:

1. 24 aprel açıqlaması: Biden üçün “soyqırım” ifadəsini istifadə etmək nəyə görə vacibdir? 24.04.2021. <https://www.bbc.com/azeri/region-56871463>
2. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi sənədlər bölməsi // Diplomatiya Aləmi Jurnalı, 2005, № 13, s.63-70.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 1-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 1997, 612 s.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 2-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 1997, 604 s.
5. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 42-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 2012, 472 s.
6. Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 107-ci kitab, Bakı: Azər nəşr, 2021, 392 s.
7. İşğalçıya yardım göstərən dövlətin obyektivliyi hər zaman sual altında olacaq. 13.04.2010. http://www.yeniazerbaycan.az/Musahibe_e5632_az.html

Əliyev Sədrəddin
Gəncə Dövlət Universiteti

MULTİKULTURALİZM VƏ SİVİLİZASİYALARARASI TOLERANTLIQ

Açar sözlər: *etnik, milli, tolerant, multikultural*

Keywords: *ethnic, nation, tolerant, multicultural*

Ключевые слова: *этнический, национальный, толерантный, мультикультуральный*

XX əsrdə bəşər cəmiyyəti qloballaşan milli-siyasi və ictimai-mədəni münasibətlər sistemində öz varlıqlarını qoruyub saxlamaq üçün əsrlərin sınağından çıxmış multikulturalizm ideologiyalarını özlərinə bayraq seçdilər. Müasir cəmiyyətdə getdikcə dərinləşən mədəniyyətlər və dinlər arası ziddiyyətlər hər bir xalqın milli mənəvi və dini dəyərlərinin qorunması zərurətini ön plana çıxardı. İlk dövrdə mütərəqqi görünən bəzi fikirlər müasir bəşər cəmiyyətinin minilliklər boyu qazandığı dinc yanaşı yaşamaq kimi ali dəyərə kölgə salır, onun etnik, irqi, dini və siyasi dözümsüzlük kimi səciyyələnən nifrət hissi ilə əvəzlənməsinə gətirib çıxarır. Milli dəyərləri qorumaq bəhanəsi altında son nəticədə başqa mədəniyyətlərə, dinlərə, hətta millətlərə münasibətdə dözümsüzlük halları artır.

XX əsrin 60-70-ci illərində multikulturalizm Avropada və Şimali Amerikada çağdaş etnik-siyasi münasibətlərin bir tələbi kimi adi termin çərçivəsindən çıxaraq əsl fəlsəfi-siyasi konsepsiyaya çevrilməyə başladı [1, s.12].

Multikultural cəmiyyət ilk olaraq Avropa və Şimali Amerikanın müasir demokratik ölkələrində mövcud olmuşdur. Həmin ölkələrdəki tolerantlığın, və demokratiyanın əxlaqi qaydalara uyğun yüksək inkişaf səviyyəsi multikulturalizmin ideyalarının yayılması üçün münasib şərait yaratmışdır. Dövlətlərin müxtəlif istiqamətlərdə yaxınlaşmasını vacibliyi şərtləndirən qloballaşma prosesi insan hüquqlarına birbaşa olaraq təsir göstərir. İnsan hüquq və azadlıqlarının qloballaşması vahid hüquqi məkanın yaradılmasına gətirib çıxaran ümumdünya qloballaşma proseslərini əks etdirir. Dünyada gedən hadisələrin qloballaşması insan hüquq və azadlıqlarına yeni yanaşmalar müəyyən edir. Multikulturalizm XX əsrdə həyata keçirilən etnik-mədəni siyasətin spesifik modelidir. Şübhəsiz, hər bir müasir dövlət üçün mədəni siyasət modelinin seçilməsi son dərəcə vacibdir [1, s.13].

Modern dövrdə yaranmış sabitlik etnik-mill, irqi dözümlülüyün, tolerantlıq və multikulturalizm kimi dəyərlərin bəşər cəmiyyəti üçün önəmini daha da artırır. Bütövlükdə multikulturalizm dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı ilə yanaşı azsaylı xalqların, dövlətlərin milli mədəniyyətinə və inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Multikulturalizm humanist və demokratik ideologiya olaraq tolerantlığın təəcəssümüdür. Multikultural cəmiyyət olmadan, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun şərtləndirir. Başqa xalqlara məxsus mədəniyyətlərin mahiyyətini öyrənmədən onlara qarşı tolerant münasibət, onların nümayəndələri ilə hörmət və qarşılıqlı anlaşma qurmaq mümkün deyil. Multikulturalizmdən imtina etmək, qarşılıqlı anlaşma, milli və dini münasibətlərə gətirib çıxarar.. Müasir postindustrial cəmiyyətdə yaranmış çoxlu sayda mütərəqqi ideyalar içərisində dünyanın təbii multikultural zənginliyinin qorunması və inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1, s.16].

1981-ci il ci ildə “Dözümsüzlüyün və din və ya əqidəyə əsaslanan ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” BMT Bəyannaməsi və UNESCO çərçivəsində 1995-ci ildə qəbul olunmuş “Dözümlülüyün prinsipləri haqqında Bəyannamə” də xüsusi yer tutur. Son dövrlər mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dialoqlarla bağlı beynəlxalq səviyyədə aparılan müzakilər, konfranslar sivilizasiyalararası inteqrasiya ideyasının nə qədər vacib olduğundan xəbər verir.

Multikulturalizmin nəzəri əsasını bərabərlik və qarşılıqlı tolerantlıq kimi milli mənəvi dəyərləri təşkil edir. Ona görə də multikultural cəmiyyətdə nəinki sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmaq, həm də burda irqçiliklə bağlı ədalətsizliyə qətiyyətli yol verilmir. Liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm fərdlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön plana çəkir. Etiraf etmək lazımdır ki, multikulturalizmə aid hər bir yanaşma müasir dünyada digər mədəniyyətlərin nümayəndələrinə hörmətin, digər mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinin dərk olunmasında zərurətini ön plana çıxarır. Multikulturalizm etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasət kimi assimilyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik -mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsinin qarşısını almaqla, bu dəyərləri qorumaqla yanaşı, izolyasiya siyasətindən fərqli olaraq milli azlıqların etnik -mədəni dəyərləri ilə titul etnosun etnik-ədəni dəyərlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsir etmələri üçün lazımi şərait yaradır və milli azlıqların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün əlverişli imkan təklif edir [2, s.20].

Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşır.. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Multikulturalizm siyasəti assimilyasiyanı qəbul etmir və xalqları inteqrasiyaya aparır. Multikulturalizm siyasətini təkcə siyasi elita deyil, eyni zamanda yüksək vəzifə tutmayan digər şəxslərlə yanaşı həm də milli və dini azlıqların nümayəndələri də dəstəkləyirlər.

Multikulturalizm mahiyyət baxımından tolerantlıqla sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı və bərabər yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin əsas şərtlərindən biridir. Multikulturalizm tolerant cəmiyyətdə mədəniyyətlərin və xalqların qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, onları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmə Giriş Bakı Mütərcim 2018.
2. Kamal Abdulla Azərbaycan Multikulturalizmi.Bakı 2017.

3. Azərbaycançılıq – birliyimizin əsasıdır: 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş Dünya Azərbaycanlıların I Qurultayında və “Gülüstan” sarayındakı rəsmi qəbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.- Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002.
4. Cavadov, Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik) Qəmərsah Cavadov.- Bakı: Elm, 2000.
5. Etnik azlıqların hüquqlarının təmin olunmasında və münaqişələrin tənzimlənməsində BMT-nin və ATƏT-in rolu /tərt. müəl.: Rasim Musabəyov, Mustafa İsgəndərzadə.- Bakı: “İnam” Plüralizm mərkəzi, 2000.
6. Milli azlıqların hüquqları haqqında beynəlxalq aktlar toplusu: sənədlərdən çıxarışlar red. K.Ramazanlı; çevirəni E.Mustafaoğlu.- Bakı: Nurlan, 2005.
7. Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru: Beynəlxalq konfrans. Bakı, 6-7 noyabr 2009.
8. Xəlilov, S. Sivilizasiyalararası dialoq /.- Bakı: Adiloğlu, 2009.

Ələsgərova Sara
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM MODELİNİN TANIDILMASINDA CƏNUBİ AMERİKA ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Açar sözlər: *Cənubi Amerika ölkələri, multikulturalizm, Azərbaycan, tolerantlıq*

Keywords: *South America, multiculturalism, Azerbaijan, tolerance*

Ключевые слова: *Южная Америка, мультикультурализм, Азербайджан, толерантность*

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi “Azərbaycanın multikulturalizm modelinin” dünyada tanidilməsi proqramı çərçivəsində Cənubi Amerika ölkələri ilə də sıx əməkdaşlıq edir. Bildiyimiz kimi, Cənubi Amerika ölkələri müxtəlif etnik qruplara, sivilizasiyalara ev sahibliyi edir. Cənubi Amerika ölkələrində xalqların, onun müasir mədəniyyəti və incəsənətinin təşəkkülü və inkişafı həm hindu əhalinin, həm də avropalı miqrantların və onların varislərinin iştirakı ilə baş vermişdir. XIV əsrin sonları – XV əsrin ilk onilliklərində Mərkəzi və Cənubi Amerikanın avropalılar tərəfindən kəşfindən sonra Avropadan gələnlər regionda məskunlaşmağa başlanmışdılar. Məskunlaşma prosesi avropalıların hindularla toqquşmaları ilə müşayiət olunurdu. Bu prosesdə çoxlu sayda hindu öldürülmüş, zəngin hindu mədəniyyətinin müəyyən hissəsi məhv edilmiş, digər hissəsi isə Avropa mədəniyyətinin təsirinə məruz qalmışdır. Cənubi Amerikanın, avropalılar tərəfindən işğalı, hinduların məhv edilməsi regionda işçi qüvvəsi çatışmazlığı yaratmış və bu problemi həll etmək məqsədilə Afrikadan zəncilərin gətirilməsinə başlanılmışdı. Eyni zamanda, Avropadan işçi miqrantlar da Cənubi Amerikaya üz tuturdular. Baş verənlər nəticəsində regionun etnik mənzərəsi dəyişmiş və daha rəngarəng xarakter almışdı. 1494-cü il Tordesillas müqaviləsi İspaniya və Portuqaliya arasındakı sərhədləri müəyyən etdi. Braziliya 1500-cü ildə Portuqaliya müstəmləkəsinə çevrildi. Argentina başda olmaqla digər əksər C. Amerika ölkələri İspan müstəmləkəsinə çevrildi. Braziliya gələn miqrantların əsas hissəsi portuqallar az bir hissəsi italyan, fransız və ingilislər idi. Regiona gələn miqrantların 80%-ni ispanlar, portuqallar və italyanlar təşkil edirdi. Sonrakı yerlərdə fransızlar, ingilislər, yunanlar, yəhudilər və başqa xalqların nümayəndələri gəlirdi. XIX əsrin əvvəllərində dövlət müstəqilliyi əldə etməsi, ölkə daxili iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi Argentina xalqının formalaşması prosesinin başa çatması üçün şərait yaratmışdı. Bu proses avropalı miqrantların nəsiləri sayılan kreollar, hindular, zəncilər və qarışıq qruplar olan metislər (nigahda olmuş kreollar və hinduların nəsiləri), mulatlar (nigahda olmuş kreollar və zəncilərin nəsiləri) və samboların (nigahda olmuş zəncilər və hinduların nəsiləri) iştirakı ilə baş verirdi.

Cənubi Amerika ölkələri polietnik ölkələrdir və bu ölkələrin əhalisinin əksəriyyəti katolikdir. Uzun müddət region ölkələrində diktatorluq və hərbi rejimlər hökm sürdüynə və kilsə ağalığına görə həmin ölkələrdə demokratiya tam bərqərar oluna qədər uzun bir müddət digər din mənsubları təqibə məruz qalıb və sıxışdırılıb. Region ölkələrində demokratiyanın tam konsolidasiyası prosesindən sonra bütün dinlərə azadlıq verilmiş və tolerant mühit formalaşmışdır. Azərbaycan ərəzində isə avtoxton

etnik azlıqlar olan udinlər, ingeloylar, qızlar, xınalıqlar, alloxton milli azlıqlar olan ruslar, ukraynalılar, tatarlar və bir çox başqa xalqlar burada məskunlaşmışlar [1]. Bu azlıqların tarixi vətənləri vardır, lakin tarixin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycana gəlib çıxmışlar və tarixən həmişə Azərbaycanda həmin etnik azlıqlara tolerant münasibət bəslənilib. Azərbaycanın multikulturalizm modeli “sərt” model hesab olunduğu halda, Cənubi Amerika ölkələrində multikulturalizm modeli çox “incə” modeldir [2]. Bu o deməkdir ki, respublikamızın ərazisində yaşayan etnik azlıqların bütün hüquqları həmişə qanunlarla qorunub. Ölkə ərazisində yaşayan etnik azlıq təşkil edən nümayəndələrin mədəni və milli dəyərlərinin qorunmasına dövlət tərəfindən tarix boyu lazımi dəstək göstərilib.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə əsas 2008-ci ildə qoyulmuş mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasında, multikulturalizmin Azərbaycan modelinin tanıtılmasında əhəmiyyəti olan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə bir neçə Cənubi Amerika ölkəsinin aparıcı təhsil müəssisələrində seminarlar və təqdimatlar təşkil edilir. Argentinanın Belqrano, Buenos Aires, El Salvador, La Plata və Tres de Febrero kimi aparıcı universitetlərində Azərbaycanın multikulturalizm modelinin Argentina Respublikasındakı səfirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Azərbaycan multikulturalizm modeli ilə bağlı silsilə seminarlar təşkil olunub [4]. Görüşlərdə həmçinin Siri-Lanka, Peru və Kolumbiya səfirliklərinin nümayəndələri də iştirak edib. Eyni zamanda Bakı Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən Braziliya Federativ Respublikasının eyni adlı universitetində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni artıq tədris olunur və Braziliyanın *Rio de Janeiro universitetində* də tədrisi ilə bağlı iki ölkə arasında anlaşma memorandumu imzalanmışdır [5]. Region ölkələri arasında qatı ermənipərəst mövqeyi ilə fəqlənən Uruqvayın çoxsaylı erməni diasporunun tədbirlərə mane olmaq cəhdlərinə baxmayaraq, Uruqvay Katolik Universitetində həmin ölkələrin radio və universitet mətbuatında yerləşdirilmiş elanlar vasitəsilə mühazirələrə dəvət alan tələbələr Azərbaycanı bütün dinlərə və mədəniyyətlərə hörmət edən multikultural ölkə kimi tanıya bildilər [3]. Cənubi Amerika ölkələrində Azərbaycan multikulturalizm modelinin bu cür geniş təbliğ olunması ölkəmizə olan marağı artırmış, ölkəmizin bütün mədəniyyət və dinlərə tolerant münasibət bəsləyən multikultural ölkə kimi tanıtılmasına səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanca Multikulturalizm. Biblioqrafiya. Bakı, 2016, 504 s.
2. <https://multikultural.az>
3. <https://www.cancilleria.gob.ar>
4. <https://www.gov.br/mre/en>
5. <https://www.mfa.gov.az>

Feyziyeva Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

İSRAİL MULTIKULTURAL MODELİNDƏ TƏBƏQƏLƏŞMƏ PROSESİ

Açar sözlər: *milli azlıq, etnik demokratiya, multikultural model, İsrail*

Keywords: *national minority, ethnic democracy, multicultural model, Israel*

Ключевые слова: *национальное меньшинство, этническая демократия, мультикультурная модель, Израиль*

İsrail çoxmillətli cəmiyyətdir. Əhalinin təxminən 74%-i yəhudilər, qalanları isə ərəblərdir [2]. İsrail əhalisi uzunmüddətli immiqrasiya əsasında formalaşmışdır. Yəhudi immiqrantlar dalğalar ardıcılığı ilə İsrailə gəlmişlər. Nəticədə, yəhudi əhalisi müxtəlif mənşəli müxtəlif qruplardan ibarətdir. Bu qruplar İsrail dövləti yaranmazdan əvvəl yəhudi diaspora həyatının bir parçası olmuşlar. İsrailə gələn yəhudilər özlər ilə bərabər yaşadıkları regionun etnik-coğrafi xüsusiyyətlərini də gətirmişlər. Bu baxımdan onlar aşkenazi (Avropdan xüsusilə, Almaniyadan gələn yəhudilər), sefard (İspaniyadan gələn yəhudilər) və mizraxi (Yaxın Şərq və Şimali Afrikadan gələn yəhudilər) yəhudiləri olmaqla təbəqələşmə prosesinin əsasını qoymuşlar. Hələ Yişuv (Böyük Britaniyanın Fələstin mandatlığı dövründə yəhudi icması “Yishuv” adlanırdı) dövründə aşkenazilər ən yüksək təbəqə hesab olunurdular. Belə ki, dövlət yarandıqdan sonra da aşkenazilər qərar mexanizmində sosial-siyasi

proseslərdə ön planda idilər. Sefardlar və mizraxilər ikinci planda qalırdılar. Bundan başqa İsraildə dindar-dünyəvi təbəqələşməsi də mövcuddur.

İsrail əhalisinin digər mühüm qrupu keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrindən olan immiqrantlardır. Bu insanlardan İsrailə köç iki dalğada baş vermişdi. Birincisi, 1968-1979-cu illərdə, 150 000 yəhudinin İsrailə gəldiyi zaman idi. İkinci böyük miqrasiya dalğası 1989-cu ildən sonra Sovet İttifaqının dağılmasından qısa müddət sonra başladı. O vaxtdan bəri, keçmiş Sovet İttifaqından bir milyon immiqrantın İsrailə gəldiyi təxmin edilir və onlar ümumi əhalinin 15%-ni və yəhudi əhalisinin 20%-ni təşkil edir [3].

İsrail əhalisinin qeyri-yəhudi qrupu 21%-i təşkil edir [1]. Bunlar ərəblər, xristian ərəblər, druzlar, bəhailər və bədəvilərdən ibarətdir. Ərəb azlığı təhsil və sosial-iqtisadi vəziyyətə görə əlverişsiz vəziyyətdədir. Bundan əlavə, ərəb əhalisinin əksəriyyəti ölkənin periferik ərazilərində və kiçik ərazilərdə yaşayır. Yaşayış yerlərinin yüksək konsentrasiyası ərəb əhalisinin geniş yayılmış şəbəkələrə çıxışını məhdudlaşdırır və onlar ölkənin periferiyasında eyni yaşayış məntəqəsinin və qonşu yaşayış məntəqələrinin sakinləri ilə əlaqə saxlamağa daha çox meyllidirlər.

İsraildə illər ərzində İsrail cəmiyyətinin ayrılmaz hissələrinə çevrilmiş çoxlu azlıqlar var: məsələn, druzlar – təxminən 122.000, xristianlar - təxminən 123.000, müsəlmanlar – 1.200.000, Bəhailər – 700, bədəvilər təxminən 250.000 və daha çox [2].

İsraildəki ən kiçik azlıqlardan biri SLA (Cənubi Livan Ordusu) qaçqınlarıdır. Bunlar Cənubi Livan münaqişəsi zamanı 1982-ci ildən 2000-ci ilə qədər Hizbullah və Fələstin Azadlıq Təşkilatına qarşı döyüşmək üçün İsrail tərəfindən dəstəklənən keçmiş əsgərlər və onların ailələridir (təxminən 700 ailə) [2].

İsrail hökumətinin 23 may 2000-ci ildə Livanın cənubunu tərk etmək qərarından sonra SLA insanlara İsrailə getmək və sığınacaq almaq seçimi verildi. Əvvəlcə İsrail hökuməti ailələr üçün bir il yarım müddətinə otellər və tətillər təşkil etdi. Həmin il uşaqları xüsusi məktəblərə göndərdilər ki, ıvrit dilini öyrənsinlər və məktəbdə təhsillərini davam etdirdinsinlər, böyüklər isə ıbrani dilini öyrənmək üçün Ulpana göndərilir. Həmçinin hər ailə hər ay az miqdarda pul alırdı.

Böyükdən və məktəbi tam diplomlarla bitirdikdən, İbranicə səliss danışmağı öyrəndikdən sonra SLA-nın uşaqlarına orduya qoşulmaq seçimi verildi. 18 yaşına çatmış hər bir İsrail vətəndaşı qanunla orduya, kişilər üç il, qadınlar isə iki il (İsrail ərəblərində bu istəyə görədir) xidmət etməlidirlər [2]. Qeyri-yəhudi əhalidən yalnız İsrail cəmiyyətinə inteqrasiya olmuş qruplar – druzlar, xristian ərəblər təhlükəsizlik orqanlarında fəaliyyət göstərə bilirlər. İsrail din azadlığını qəbul etdiyi üçün Yaxın Şərqdə azlıqlar üçün ən təhlükəsiz yerlərdən biri hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Gustavo S. Mesch, *Minority Status and the Use of Computer Mediated Communication: A Test of the Social Diversification Hypothesis*, 2021.
2. Israel's Population at Nearly 9.5 million as it enters 2022 // <https://www.jpost.com/israel-news/article-690169>.
3. Yossi Yonah, *Israel As a Multicultural Democracy: Challenges and Obstacles* // https://www.researchgate.net/publication/240522282_Israel_As_a_Multicultural_Democracy_Challenges_and_Obstacles

*Hüseynova Nigar
Azərbaycan Dillər Universiteti*

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ TOLERANTLIQ VƏ İNTOLERANTLIQ İDEYALARI: SOSIAL-FƏLSƏFİ TƏHLİL

Açar sözlər: *tolerantlıq, intolerantlıq, mədəni müxtəliflik, mədəniyyətlərarası münasibətlər, ksenofobiya*

Keywords: *tolerance, intolerance, cultural diversity, intercultural relations, xenophobia*

Ключевые слова: *толерантность, интолерантность, культурное разнообразие, межкультурные отношения, ксенофобия*

Mürəkkəb mədəni müxtəlifliyə malik ölkələrin milli mədəniyyətlərində tolerantlıq və intolerantlıq problemi mühüm yer tutur. Tolerant münasibət başqa mədəniyyətlərə, ənənələrə, adətlərə və

dinlərə hörmət edilməsini, universal və unikal dəyərlərin qəbul edilməsini tələb edir. Dözümsüzlüyü ifadə edən intolerantlıq cəmiyyətdə ksenofobiyanın və etnofobiyanın yaranmasına gətirib çıxarır.

Müxtəlif mədəniyyətlərdə tolerantlıq xalqların tarixi təcrübələrindən asılı olaraq eyni cür anlaşılmamışdır.

Azərbaycanda tolerantlıq ideyası qədim dövrlərdən mövcud olsa da, humanitar fəlsəfi fikirdə müasir mənada müstəqillik dövründə meydana gəlmişdir. Məlum olduğu kimi, tolerantlıq reallıq kimi sovet mədəniyyətinə yad idi. Həmin dövrdə tolerantlıq “burjua ideyası” hesab olunurdu. Tolerantlığı “müxtəlifliyin mövcudluğuna təminat verən hüquqi borc və mədəni təlabat kimi” səciyyələndirən Azərbaycan tədqiqatçısı G.İsmayılova göstərir ki, “mədəniyyətin mühüm elementi olan tolerantlıq bu gün müxtəlif inanc, mədəni ənənə, siyasi məslək daşıyıcısı olan insanların ictimai vəhdətləşməsinin zəruri şərti kimi qəbul olunur. Eyni zamanda, tolerantlıq vətəndaş cəmiyyətinin əsas əxlaq prinsipidir. Əslində, dünya mədəniyyəti və fəlsəfəsində tolerantlıq anlayışı antik dövrlərdən tətbiq olunmağa başlamışdır... Amma təbii ki, o vaxtın anlayış və sosial mədəniyyət fenomenləri bu gündəndən çox fərqlənirdi” [2, s.13]. Müəllif tolerantlığın qədim və müasir anlamının fərqi izah etməklə yanaşı dini, milli, siyasi, sosial, o cümlədən mədəni tolerantlığın mahiyyətini açıb göstərmişdir.

“Tolerant” sözü Azərbaycanda “dözümlülük” və “hörmət” mənalarında işlənir, anlaşma, dialoqluluq, əməkdaşlıq və qəbul edilmə ilə səciyyələnir.

Tolerantlıq ideyaları xalqların və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin imperetivi kimi insan birliyinin müxtəlifliyinin mövcudluğuna və ona hörmət edilməsinə əsaslanır.

Tolerantlığın əksi olan intolerantlıq dözümsüzlüyü, başqa mədəniyyətləri qəbul etməməyi ifadə edir. Bu ideyalar digər sosiomədəni normaların mövcudluq hüququnu rədd edir.

XX əsrin sonlarından başlayaraq Ermənistan Azərbaycana hərbi təcavüz edərək intolerantlığın bütün təzahür formalarını - milli düşmənçiliyi, nifrəti, etnik təmizləməni, maddi-mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsini, ksenofobiyanı, irqçiliyi, faşizmi Azərbaycan xalqına qarşı tətbiq etmişdir.

Tolerantlıq mədəniyyətinin formalaşması kütləvi şüurdakı intolerantlığın aradan qaldırılması vasitəsi ilə baş verir. Bu cür münasibətlər cəmiyyətin tolerant və intolerant səciyyəsini dialektik vəhdətdə birləşdirən subyekt səviyyəsində mövcud olur. İntolerantlıq avtoritarizm ideologiyasının üstün olduğu sositumlarda daha uğurla inkişaf edir. Dözümsüzlüyün, intolerantlığın güclənməsi müxtəlif millətçi, ekstremist hərəkət və təşkilatların yaranmasına gətirib çıxarır ki, onlar mədəniyyətlərarası, dinlərarası və millətlərarası münaqişələr yaratmağa cəhd edirlər.

İntolerant ideyalarını aradan qaldırmaq üçün etniklərarası və mədəniyyətlərarası münasibətlərin ahəngdarlığını təmin edən tədbirlər görülməsi zərurətə çevrilir. Bunu üçün aşağıdakı mərhələlərə diqqət yetrilməlidir:

1. Tolerant şüur və davranışın formalaşmasını, sülh mədəniyyətinin tərbiyə edilməsini, ksenofobiya və ekstremizm təzahürlərinin profilaktikasını, etniklərarası və mədəniyyətlərarası ahəngdarlığın texnoloji məntiqi əsaslarını işləyib hazırlamaq;

2. Tolerantlıq ideyalarının təşəkkülünün, düşmənçilik təzahürlərinin aradan qaldırılmasının konstruktiv təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi;

3. Etnik ekstremizmin və ksenofobiyanın profilaktikasının fəaliyyət mexanizmlərinin monitorinqinin keçirilməsi” [3, s.274].

Bununla da dövlət tolerantlıq siyasəti yeridərək intolerantlığı, onun təzahür formalarını aradan qaldırır, tolerantlıq mühitini möhkəmləndirir və inkişaf etdirir, ölkədə milli-mədəni qarşılıqlı əlaqəyə yardım edir, mədəniyyətlərarası və millətlərarası münasibətləri təkmilləşdirir.

YUNESKO-nun 1995-ci il sentyabrın 16-da qəbul etdiyi “Dözümlülük prinsipləri haqqında Bəyannamədə” dözümlülük anlayışı dünyanın zəngin, rəngarəng mədəniyyətlərinin, təzahür formalarının qəbulu, onların düzgün dərk edilməsi və onlara hörmət edilməsi” kimi səciyyələndirilərək onun təkə mənəvi borc deyil, siyasi-hüquqi təlabat olduğu da göstərilir: “Dözümlülük güzəşt, mərhəmət və ya pis şeylərə göz yummaq deyil,... plüralizmin (o cümlədən mədəni plüralizmin), demokratiyanın bərqərar olması və qanunun təntənəsinə kömək etmək vəzifəsidir, ehkamçılığı, həqiqəti mütləqiləşdirməyi rədd edən anlayışdır” [2, s.222]. Bəyannamə dözümlülüyü, tolerantlığı yüksək ümumbəşəri dəyər, norma, həyat tərzini kimi qiymətləndirdiyi kimi, intolerantlığın, dözümsüzlüyün, “ögey münasibət və marginallaşdırmanın passivliyə, düşmənçiliyə və fanatizmə səbəb olduğu qeyd

edilərək “insanlara qarşı zorakılıq və ayrı-seçkiliyin tətbiq edilməsi formasının qəbul edilməsi” [2, s.224] olaraq dəyərləndirilir.

Əsrlər boyu və müasir dövrdə də Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin məkanı, ayrı-ayrı millətlərin və dinlərin nümayəndələrinin dialoq və tolerantlıq içərisində yaşadığı bir ölkə olmuş indidə olmaqdadır. Azərbaycan milli mədəniyyəti islamaqədərki və islam dövrü mərhələlərindən keçmişdir.

Azərbaycan türk-müsəlman mədəniyyəti Şərqə, sonralar Qərbə inteqrasiya olunaraq qarşılıqlı surətdə zənginləşmiş, folklorumuz, klassik irsimiz, eləcə də müasir milli mədəniyyətimiz necə-necə nəsillərə tolerantlıq ideyaları aşılamaqda davam edir. Bu gün mədəniyyətlərarası dialoqun və tolerantlığın Azərbaycan modeli bütün dünyada şöhrət qazanmışdır. Azərbaycan milli mədəniyyətinin nümayəndələri, filosofları, alimləri, yaradıcı insanları intolerant ideyaları rədd edir, müxtəlifliyin vəhdətini, qarşılıqlı hörmət və zənginləşməni, humanizmi, ədaləti, bərabərliyi, yanaşı mövcud olmağı təbliğ edirlər. Prezident İlham Əliyev III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı çıxışında demişdir: “Azərbaycanda hökm sürən ictimai-siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, bütün dövrlərdə Azərbaycan dözümlülük, tolerantlıq məkanı olmuşdur. Bu gün müstəqil Azərbaycan öz siyasətini bu möhkəm təməl üzərində qurur” [1, s.7]. XXI əsrdə də Azərbaycanın tolerantlıq modeli dünyanın dözümlülük simvollarından birinə çevrilmişdir.

Beləliklə, tədqiqatlar göstərir ki, intolerant ideyaları fəlsəfi-mədəni və psixoloji amil kimi milli-etnik şüura təsir edərək mədəniyyətlərarası, etniklərarası gərginliyə gətirib çıxarır. Milli mədəniyyətlərdə tolerantlıq ideyaları ahəngdarlıq, qarşılıqlı anlaşma, zənginləşmə, yanaşı mövcud olma vasitəsi kimi çıxış edir. Tolerantlıq ideyaları sosial-iqtisadi, siyasi, dini və mədəni münasibətləri əhatə edir, o, yalnız vətəndaş cəmiyyətinin normal fəaliyyətinin deyil, hətta bütün bəşəriyyətin mövcudluğunun şərti kimi çıxış edir. Bu ideya Qərbi Avropa sosiomədəni sisteminin bazis norması olaraq yaranmış və bütün dünyaya, o cümlədən Azərbaycana yayılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı çıxışı//Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (31 oktyabr – 1 noyabr 2013-cü il). – Bakı: “ŞərqiQərb”, 2014. 2 cildə, I cild. – (368 s.)s.7-11
2. İsmayılova G. Tolerantlıq. Bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. Bakı: Nurlar NPM, 2014, 240 s.
3. Сагалакова Г.А. Проблема толерантности и интолерантности в современной России.//Известия АСУ. 2008, №4-5,с. 269-276.

Xudiyeva Emiliya
Azərbaycan Dillər Universiteti

İSRAİLİN SOSIAL-SİYASİ HƏYATINDA DİN AMİLİ

Açar sözlər: *dini qanunlar, hakimiyyət, dövlət, dünyəvi*

Keywords: *religious laws, power, state, secular*

Ключевые слова: *религиозные законы, власть, государство, светский*

Qədim dövrdə və eləcə də orta əsrlərdə din adətən dövlətin ideoloji sistemi kimi çıxış etmişdir. Bunu tarixin bir çox dövrlərində müşahidə edirik. Hətta müasir dövrdə belə həm xristianlıqda, həm də müsəlman dünyasında bunun təsirini görə bilərik. Doğrudur dövlət rəhbərləri ilə dini liderlər, eləcə də dövlət və dini qurumlar arasındakı münasibətlərdə fikir ayrılıqları, narazılıqlar həmişə müşahidə olunub.

Nəzərə alsaq ki, həm dövlət, həm də din insanlardan özlərinin qoyduğu qaydalara riayət etməyi tələb edir, bu narazılıq zaman-zaman gərginliyə gətirib çıxara bilər. Belə ki, Allahın buyurduqlarını təqdim edən dini qanunlar ilə dövlət qanunları arasındakı fikir ayrılıqları mövcud olduğundan, din inancını olan insanlardan dini qanunları dövlət qanunlarından üstün tutmağı tələb edir. Dini qanunlarla dövlət qanunları arasında mübahisə yaranarkən, din dini etiqadı olan insanları dini qanunları dövlət qanunlarından üstün tutmağa çağırır. Bəzi dövlət rəhbərləri düşünür ki, din sosial və dini normalara təsir edir, buna görə də o, sosial həyatın əsasını təşkil edir [2, s.8].

İsraildə din və dövlət arasında yaşanan gərginlik problemi bir çox başqa ölkələrə nisbətən daha mürəkkəbdir. Dindar yəhudilər ilə yəhudi əhalisinin dünyəvi təbəqəsi arasındakı əlaqələrdə artan gərginlik müasir İsrail cəmiyyətinin ən ciddi problemlərindən biridir. Artıq İsrail dövlətçiliyinin təməlləri meydana gələndə aparıcı siyasətçilər və elm adamları bu problemi aydın şəkildə dərk edirdilər. İllər ərzində hakimiyyət ölkənin dindar əhalisinin müxtəlif qrupları və dünyəvi əhali arasında barışığa nail olmağın müxtəlif üsullarını axtarmışdır. Dini və dünyəvi mədəniyyətlər arasındakı mübarizənin fasiləsiz olaraq kəskinləşməsi İsrailin sosial-siyasi həyatında dinin rolunu təhlil etməyə məcbur edir [2, s.9-11]. İsrail cəmiyyətinin mövcud vəziyyətini başa düşmək üçün iudaizmin əsas din kimi onun həyatında oynadığı rol, ümumilikdə isə müasir sivilizasiya üçün əhəmiyyəti və İsrail qanunlarının əsas mənbəyi olması faktlarını nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, müasir yəhudi qanunu minilliklər ərzində inkişaf etmiş bir hüquqi sistemdir. Başlanğıcda yəhudi qanunu Tövratin yalnız müəyyən müddəalarına əsaslanırdı, lakin dövr keçdikcə zaman ona yəhudi cəmiyyətindəki ehtiyaclardan doğan müəyyən dəyişikliklər gətirdi. Yəhudi qanunu qanunlar külliyyəti kimi səpələndikləri ölkələrdə tam şəkildə formalaşdı. Həmin ölkələrin bəzilərində yəhudi qanunu hakimiyyət tərəfindən yəhudilərə verilmiş siyasi və mədəni muxtariyyət çərçivəsində fəaliyyət göstərən bir qanun idi. Digər milli azlıqlar kimi yəhudilər də öz problemlərini dövlətin müdaxiləsi olmadan öz adətlərinə uyğun olaraq həll etməyə üstünlük verirdilər. Bu qanunlar nəsilədən nəsilə keçərək zamanla formalaşmışdır. Onların bəziləri dini əmrlərə, qadağalara, dini rituallara riayət etməni tənzimləyərək tamamilə dini xarakter daşıyır, bəziləri isə gündəlik həyatla bağlı olaraq münasib vəziyyətləri nizamlayır. Kilsə hüququ, hinduizm və islam tərəfindən hazırlanan qayda-qanunlar sistemi kimi yəhudi qanunu da praktik olaraq ictimai həyatın bütün aspektlərini əhatə edir. Lakin, əgər kilsə hüququ, islam və hinduizm qanunları siyasi hakimiyyətin himayəsi altında inkişaf etmişdirsə, iki min il boyunca yəhudi qanununun formalaşması hər hansı bir hökumət strukturunun dəstəyi olmadan mümkün olmuşdur. Bu gün yəhudi qanunu onu dəstəkləyən dövlət aparatının olmamasına baxmayaraq öz mövcudluğunu qoruyub saxlayan hüquqi sistemin bariz nümunəsidir. Problemə daha geniş şəkildə nəzər salsaq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, yəhudi qanununun bu günədək öz aktuallığını saxlaması hüquqi plüralizmin mümkünliyünü sübut edir. Başqa sözlə desək, vahid bir siyasi quruluşda bir neçə hüquqi sistem bir yerdə fəaliyyət göstərə bilər. Lakin, maarifçilik ideyalarının meydana gəlməsi və yəhudilərin dünyəviləşməyə artan meylləri yəhudi icmaları ilə dünyanın digər tərəfi arasındakı baryeri tədricən aradan götürməyə başladı. Yəhudi qanununun dini əsasları onun əhəmiyyətini dünyəvi yəhudilər üçün tədricən azaltmağa başladı. Onun əhəmiyyəti özünü yalnız iudaizmə sadıq olanlar arasında qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu tendensiya sinoizm ideyalarının yaranması nəticəsində daha da gücləndi. Belə ki, sionist hərəkatının bir çox liderləri üçün yəhudi dövlətini yaratmaq ideyası yalnız yəhudilər üçün bir millət olaraq müstəqillik qazanmaq ideyası ilə kifayətlənmirdi, onlar həmçinin getto həyatı üçün spesifik olan mənəvi məhdudiyyətlərdən azad olmaq istəyir, mədəni azadlıq (yəni ayinlərini yerinə yetirmək, dillərini tədris etmək və s.) əldə etməyə can atırdılar.

İudaizmdə din və milliyyətçilik anlayışları demək olar ki bir-birinə hopub. Xristian və islam dinindən fərqli olaraq yəhudi dini faktik olaraq yalnız yəhudi xalqına məxsus olan bir dindir və yəhudilər yalnız bir dinə sitayiş edir – iudaizm dininə. İsraildə yaşayan yəhudilərin əksəriyyəti yəhudi milliyyətçiliyinin dini-yəhudi elementlərlə əlaqəli olduğunu açıq şəkildə görürlər. Din diasporada olan yəhudi xalqının varlığının qorunmasına və İsraildə olan yəhudilərin milli kimliyinin möhkəmlənməsinə kömək edən bir amildir. Rabbi Saadia Qaon yəhudi xalqı haqqında belə demişdir: “Tövrət yəhudilərin bir xalq kimi mövcud olmasının əsasını təşkil edir” [1, s. 4]. Bunu əsas götürərək qeyd etmək lazımdır ki, elə bir milli yəhudi simvolu tapmaq çətindir ki, dini elementləri özündə əks etdirməsin. Məsələn, milli suverenliyi ifadə edən İsrail bayrağındakı ağ və göy rənglərin mənasına baxdıqda ağ rəng yəhudilərin dua etdikləri zamanı büründükləri taliti ifadə edir. Bundan başqa dövlət simvollarından biri olan gerb, yəni zeytun budaqları ilə bəzədilmiş Menoranın da dini əhəmiyyəti böyükdür [1, s.5].

İsraildəki yəhudi vətəndaşların İsrail dövlətinin yəhudi kimliyi məsələsinə yanaşmalarını müəyyən etmək üçün aydınlaşdırmaq lazımdır ki, onlardan hansı yəhudi kimliyinin əsasında dinin və hansılar dünyəvi millətçiliyin dayandığını düşünürlər [3].

Özünü dindar və ya dünyəvi adlandıran insanların əksəriyyəti əslində yəhudi-dini mədəniyyətdən və qərb-liberal mədəniyyətdən bəhrələnmişlər. Məsələn, bir çox dindarlar öz müqəddəratını təyin etmək, bərabərlik kimi qərb dəyərlərini yüksək qiymətləndirirlər. Bu mürəkkəbliyə əlavə olaraq demək olar ki, istər dindar, istərsə də dünyəvilər identikliyin müxtəlif çalarlarını özündə əks etdirirlər [2, s.21]. Qutman adına ictimai və siyasi rəy araşdırmalar mərkəzinin tədqiqatçıları dini identikliyi təyin edən müəyyən bir miqyas təklif ediblər ki, həmin miqyas bir şəxsin özünü dini şəxsiyyət kimi müəyyən etmə və dini adətləri, eləcə də əməlləri yerinə yetirmə dərəcəsini təyin etməyə imkan verir. Həmin institutun tədqiqatçıları belə qənaətə gəliblər ki, dindar və dünyəvilər arasındakı kəskin fərqdən danışmaq əvəzinə dini rituallara riayət etmək dərəcəsindən danışmaq daha məqsəduyğundur [1, s.52].

Yuxarıda deyilənlərə əsasən qeyd edə bilərik ki, İsraildə din və dövlət arasında gərginlik hər zaman mövcuddur. Bu problem ölkənin sosial-siyasi həyatına təsirsiz ötüşmür. İstənilən halda din İsrailin sosial-siyasi həyatında aparıcı yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. 2006 s"ת, חברה ומדינה בישראל. ת"א 2006 (Tel Əviv 2006 .sraildə din, cəmiyyət və dövlət)
2. 1998 דת ומדינה במחשבת ישראל: דגמים של איחוד, הפרדה, התנגשות או כפיפות. אביעזר רביצקי. ירושלים 1998 (İsrail düşüncəsində din və dövlət. Aviezer Ravitski. Yerusəlim. 1998)
3. Министерство Иностранных Дел Израиля
<https://mfa.gov.il/MFARUS/AboutIsrael/People/Pages/PeopleJewishSociety.aspx>

Xuduyev Sərxanbəy
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

CƏNUBİ QAFQAZDA BİRGƏYAŞAYIŞ TƏCRÜBƏSİNƏ TƏHLÜKƏSİZLİK ASPEKTİNDƏN BAXIŞ: AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİNDƏ

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, birgəyaşayış, multikulturalizm, tolerantlıq, təhlükəsizlik*

Keywords: *South Caucasus, cohabitation, multiculturalism, tolerance, safety*

Ключевые слова: *Южный Кавказ, сожительство, мультикультурализм, толерантность, безопасность*

Cənubi Qafqaz Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Respublikalarını əhatə edən, İran, Rusiya və Türkiyə kimi böyük dövlətlərin arasında yerləşən coğrafi-siyasi regiondur. Region olduqca mürəkkəb etnik struktura malik olub, Azərbaycan türkləri, ermənilər, gürcülər, dağ yəhudiləri, gürcü yəhudiləri, talışlar, ləzgilər, tatlar, kürdlər və s. xalqlardan ibarətdir. Etnik strukturu ilə yanaşı, Cənubi Qafqaz üç səmavi dinin kəsişmə nöqtəsi olaraq da diqqəti cəlb edir. Sözü gedən dinlərin regionda birgəyaşayış təcrübəsi VII-VIII əsrlərə qədər uzanır. Ələlxüsus, tarixən Osmanlı imperiyası, Rusiya və İran arasında mübarizə meydanı olmuş Cənubi Qafqaz bu dövlətlərin mədəni və siyasi izlərini daşımaqdadır.

SSRİ-nin süqutundan sonra regionda üç təhlükəsizlik təşkilatı dominant güc olmaq uğrunda mübarizəyə başlamışdır. Bunlardan birincisi, Rusiyanın liderliyində Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) və Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı (KTMT), digəri isə ABŞ liderliyində NATO. Bu ziddiyətli bölgənin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə planlanan təhlükəsizlik mexanizmləri bu və ya digər formalarda Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanı əhatə etməkdədir.

Son dövrlər daha da aktuallaşmağa başlayan qlobal təhlükəsizlik problemləri fonunda regional təhlükəsizliyin təmin edilməsi Cənubi Qafqaz bölgəsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki təhlükəsizlik baxımından fərqli dini qrup və etnosların sülh və əmin-amanlıq çərçivəsində birlikdə yaşaması özünəməxsus siyasət tələb edir. Bir-biri ilə sıx şəkildə yaşayan bölgə xalqlarına multikultural dəyərlərin aşılınması regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsinin prioritet məsələsidir.

Digər bir mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, Ermənistan və Azərbaycan Respublikaları müharibə şəraitində olduğu halda Azərbaycanda 120 mindən artıq [1] erməni yaşayır. Bunların 20 mini

isə paytaxt Bakıda məskunlaşmışdır. Onların təhlükəsizliyinin və bir etnik azlıq olaraq Azərbaycan xalqı ilə birgəyaşayışının təmin edilməsi olduqca həssas yanaşma tələb edir.

Azərbaycan bir çox cəhəti ilə Cənubi Qafqazın ən tolerant ölkəsi olmağa davam etməkdədir. Belə ki qeyd olunduğu kimi müxtəlif dini qrup və sektaların birgəyaşayış yeri olan Azərbaycanda həm müsəlmanlar, həm yəhudilər, həm də xristianlar öz dini ibadətlərini rahat şəkildə yerinə yetirir və bu dini qruplar arasında dini zəmində hər hansı bir toqquşmadan söhbət gedə bilməz. Bununla yanaşı, bir sıra digər ölkələrdə baş verən təriqətlərarası qarşıdurmalar da Azərbaycan üçün xarakterik deyil. Sözü gedən məsələlər Dini ekstermizmə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənməkdədir.

Dünyada mövcud olan ölkələrin böyük əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Bu ölkələr istər milli mənsubiyyətinə, istərsə də adət-ənənələri və dini inanclarına görə bir birindən fərqlənməkdədir. Bu fərqlər isə öz növbəsində sözü gedən ölkələrdə bəzi problemlər və çətinliklər yaratmaqdadır. Vaxtaşırı bu fərqlər ölkələrdə qarşıdurmalara, xaosa, bəzən isə vətəndaş müharibəsinə yol açır.

Cənubi Qafqaz regionunda təhlükəsizlik deyərkən hər şeydən əvvəl multikulturalizmin qarşısını ala biləcəyi real təhlükələr müəyyən olunmalıdır. Başqa sözlə, “təhlükəsizlik” və “təhlükə” məfhumları (və onların meyarları) paralel şəkildə tədqiq olunmalıdır. Təhlükələr əsasən yuxarıda qeyd olunmuş dini və milli müxtəlifliklərlə əlaqədar gözlənilən problemlərlə bağlı ola bilər. Ümumiyyətlə bütün ölkələr üçün təhlükələr lokal, regional və global kimi qruplaşdırıla bilər.

Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin birləşdiyi məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni, eləcə də dini rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, müxtəlif xalqların və konfessiyaların təmsilçilərinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı bir ölkə kimi tanınmışdır. Tarix boyunca multikulturalizm və tolerantlıq daima azərbaycanlıların həyat tərzini olmuş, bu gün isə etnik kimliyindən, dilindən, dinindən, dərisinin rəngindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycanlıların böyük multikultural təcrübəsi təkcə onların mövcud tolerant yaşam tərzini ilə deyil, eləcə də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi və siyasi-hüquqi sənədlərdə də özünü göstərir [2].

Azərbaycan multikulturalizmi dedikdə, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması, ölkənin qədim çoxmillətli tarixi və çoxmillətlik ənənələrinin qorunub saxlanması başa düşülür. Tarixi qaynaqlara görə, həm Səfəvilər dövləti, həm XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ölkə ərazisində yaşayan digər milli azlıqlar və dini sektaların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə ehtiva edən bu siyasi baxış tərzini XX əsrin sonlarında Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası səviyyəsinə qaldırılmışdır. O, etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətçiliyinin gücləndirilməsini təmin edən və multikulturalizmin əsas ideoloji bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürmüşdür. Azərbaycan Respublikasında multikulturalizmin hüquqi bazası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, eləcə də Azərbaycan Prezidentinin fərman və sərəncamlarında öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: 2009-cu il 13-22 aprel tarixindəki siyahıyaalmanın nəticələrinə əsasən.
2. Mehtili Fərəməz (2016) Cənubi Qafqazda regional və milli təhlükəsizlik: real təhdidlər kontekstində, Səs qəzeti, 28 iyun. <https://sesqazeti.az/news/analytics/551605.html> 06.03.2020

QLOBALLAŞAN DÜNYADA SİYASİ-İQTİSADİ AMİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *global aləm, siyasi-iqtisadi proseslər, urbanizasiya, ölkə xaricinə miqrasiya, cəmiyyət*

Keywords: *global world, political and economic processes, urbanization, migration abroad, society*

Ключевые слова: *глобальный мир, политические и экономические процессы, урбанизация, миграция за границу, общество*

Dünyanın idarə edilməsində mühüm rol oynayan siyasi məqsədlərlə qurulan cümlələr dərin mənalar kəsb etdiyindən haqlı olaraq dili siyasi mübarizə meydanı adlandırılır. Siyasi amillər dünyada baş verən siyasi proseslər vasitəsilə dilə təsir edir və onu zənginləşdirir, çünki siyasət dilin vasitəsilə hazırlanır, dilin vasitəsilə həyata keçirilir [2, s.26].

Qloballaşan dünyada müxtəlif dillərdə danışan xalqların yanaşı yaşadığı ölkələrdə dil siyasətinin həyata keçirilməsi xüsusi dövlət əhəmiyyəti kəsb edir. Hər bir ölkənin siyasətinin tərkib hissəsi olan dil siyasəti dilin siyasət vasitəsilə zənginləşməsi və milli dilin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü siyasətin yürüdülməsini qarşıya məqsəd qoyur. Bu siyasətin aparılması üçün başlıca vəzifələri cəmiyyətdə dilin inkişaf etməsi istiqamətində qərarlar qəbul edib onların da icrasına nəzarət edən dövlət idarələri, komitələr, cəmiyyət və agentliklər təyin olunur. Dil siyasəti dilin planlaşdırılması, dövlət dilindən istifadənin rəsmi nizamlanması, milli dilə dəyər verilməsi və yersiz yad təsirlərdən qorunması kimi vacib məsələləri əhatə edir.

C.Oruell "Siyasət və ingilis dili" adlı məqaləsində siyasi və iqtisadi amilləri dili tənəzzülə uğradan səbəb kimi göstərir [4]. Amerikalı dilçi N.Xomski müəyyən mənada C.Oruelin fikrini dəstəkləyir və siyasətdən konkret faktlar gətirərək dildən istifadə zamanı fikirlərin maskalanmış halda kütləyə təqdim edildiyini göstərirdi [4].

Azərbaycan dilindəki ərəb-fars mənşəli sözlərin Avropa və rus mənşəli sözlərlə əvəz olunması, cəmiyyətin bir çox sahələrinə aid neologizmlərin dilə daxil olması siyasi proseslərin nəticəsində baş vermişdir. Xeyli sayda Avropa mənşəli sözlərin (xuliqan, mitinq, futbol, lift, oponent, klub, park və s.) Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə daxil olması isə dillərarası əlaqələrin nəticəsi kimi izah olunur. XIX əsrin əvvəllərində dünya ədəbiyyatının, klassik və elmi əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi ədəbi dilin lüğət tərkibinin inkişafında mühüm rol oynadı, ana dilinin bütün imkanları tərcümələr zamanı səfərbərliyə alındı, tərcümə keyfiyyəti üzərində nəzarətin mövcud olması bütün imkanlardan doğru şəkildə istifadə etməyə səbəb oldu, ədəbi dilin terminologiyası zənginləşdi, lüğət tərkibi sosial mövzu baxımından yeniləndi, ədəbi dilə yeni anlayışlar bildirən sözlər gəldi, dildə mövcud olan bir çox sözlər isə yeni mənalar əldə etdi. Qlobal aləmdə baş verən labüd siyasi-iqtisadi proseslərin nəticəsi olaraq geniş vüsət almış urbanizasiya və ölkə xaricinə miqrasiya insanların dilinə də təsirsiz qalmır, çünki iqtisadiyyatın dilə təsiri cəmiyyət vasitəsilə reallaşır. İngilis dilinin dünya dillərinə təsiri ABŞ və İngiltərənin birləşmiş siyasəti ilə əsaslandırılırsa, son dövrlərdə Çin və ərəb dövlətlərinin genişlənən əhatə dairəsi, Çin dilinin BMT-nin əsas dillərindən birinə çevrilməsi ilə əlaqədar çin və ərəb dillərinə maraq şübhəsiz ki, siyasi və iqtisadi amillərlə izah olunur.

Orta əsrlərdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniya və əsrin sonlarından etibarən isə, həm də ABŞ-la və eləcə də, BMT, ATƏT, NATO kimi beynəlxalq təşkilatlarla Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr, beynəlxalq cinayətlərə – beynəlxalq terrorizmə, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa, qeyri-qanunu insan və silah alverinə qarşı əməkdaşlıq mövcuddur. Azərbaycan dünyada baş verən siyasi və iqtisadi proseslərin iştirakçısı olduğundan qlobal aləmdə baş verən yeniliklər yalnız həyat tərzimizə deyil, dilimizə də təsir etməkdədir. ABŞ və Birləşmiş Krallıq tərəfindən dünyada yeridilən ingilis dili siyasətinin nəticəsidir ki, bu dildən Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə yeni siyasi quruluş və dünyaya inteqrasiya ilə bağlı bələdiyyə sistemi, atəşkəs, monitoring, brifinq, sammit, multikulturalizm, tolerantlıq, separatçılıq, narkotrafik, anti-terrorizm koalisiyası, vitse-spiker, ombudsman, Müəllif Hüquqları Agentliyi, Polis Akademiyası, kollec və s. sözlər keçmişdir.

Siyasi amillərin təsiri altında ingilis dilində də yeni sözlər (islamophobia islamdan qorxma') yaranmış, yaxud da mövcud sözlər yeni mənalar (memory 'yaddaş', < 'kompüter yaddaşı', web hö-rümçək toru', < 'internet şəbəkəsi', floppy 'yüngül ağıl', < 'disket') əldə etmişdir

Dövrün tələbinə uyğun dünyada və Azərbaycanda həyata keçirilən sosial iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın inkişafı üçün beynəlxalq nüfuzlu şirkət və banklarla əlaqələrin yaradılmasında ingilis dilinin rolunu artırmaqdadır. Ona görə də ingilis dilinin mükəmməl tədrisi dövlətimizin təhsil siyasətinin prioritetlərindən hesab olunur. Təhsil dilin zənginləşməsi prosesində ən başlıca amildir. İnsanların cəmiyyətdə layiqli yer tuta və müvəffəqiyyət əldə etmələri üçün təhsil əvəzsiz əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrdə beynəlxalq standartlara uyğun ali təhsil almaq xarici dillərin də mənimsənilməsinə tələb edir. Dil və təhsil arasındakı qarşılıqlı əlaqə nəticəsində dilin inkişafı təhsilin də inkişafına səbəb olur. Hər hansı bir dilin zənginləşməsində rolu olan alınma sözlər şübhəsiz ki, təhsil almış insanlar tərəfindən tətbiq edilərək kütlə arasında yayılır. Dilin inkişaf etdirilməsi, elm sahələrinin tərəqqisi dilləri mükəmməl bilən və yüksək səviyyəli təhsil alan insanlar vasitəsilə həyata keçirilir. Sənaye, ticarət, nəqliyyat, bank və maliyyə sistemlərindəki iqtisadi dəyişikliklər və islahatlar nəticəsində yeni iqtisadi məfhumların yaranması onların dildə ifadəsi üçün yeni sözlərin alınmasını tələb edir ki, bu proses də öz növbəsində dilin terminologiyasını zənginləşdirir. Xüsusilə də, neft-qaz sektoru, maşınqayırma, metallurgiya, telekommunikasiya, elektronika, kimya, polad, aerokosmik, qida və s. sahələr üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində ingilis dilinin təsiri danılmaz faktır.

İqtisadiyyatın inkişafı ingilis dilinin digər dillərə təsiri ilə yanaşı bu dilin özündə və eləcə də Azərbaycan dilində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə, yəni dildə yeni sözlərin yaranması ilə yanaşı, bəzi sözlərin də arxaikləşməsinə zəmin yaratmışdır. Müxtəlif sahələrdə istifadə olunan alət və texnika adları, pul və ölçü vahidləri yenilərinin yaranması ilə işləkliyini itirərək dilin lüğət tərkibindən tədricən kənarlaşdırılır. Dillərin inkişafına dair araşdırmalarda məhz ticarət, hökumət və əhali kimi sosial-ictimai amillərin ingilis dilinin inkişafında və zənginləşməsində mühüm rol oynadığı qeyd olunur. Dövlət gücləndikcə onun da dilində sabitləşmə və tənzimlənmə prosesi gedir [4]. Müasir dövrdə aparılan uğurlu islahatlar, quruculuq işləri, yüksək iqtisadi artım, milli inkişaf konsepsiyasının davamlı həyata keçirilməsi, elmin inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə təkan verir. Dil bir "şəbəkə"dir, bu şəbəkəyə yeni sözlər dövlət inkişaf etdikcə əlavə olunur, lüğət tərkibinə daxil olan sözlər xarici ticarətin təsirinə məruz qalır. Beləliklə, iqtisadiyyat dildə yeni sözlərin yaranmasına səbəb olur [4].

Dünyanın siyasi-iqtisadi mənzərəsi ingilis dilinin lüğət tərkibində capex, forex, impex, cash call, offtake agreement, shut down, turn key agreement və s. kimi xeyli sayda yeni sözlər yaratmışdır. İqtisadi amillərin təsiri altında Azərbaycan dilində, xüsusilə də dövrü mətbuatda ingilis dilinin təsiri ilə investor, investisiya, prioritet, market-meykerlik, virtual satış mərkəzi və s. kimi sözlər işlədilməkdədir.

Dil və mədəniyyət cəmiyyətin iqtisadi inkişafını təmin edir, çünki ölkələr və xalqlararası əlaqə və əməkdaşlıq dil vasitəsilə reallaşır. Cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələri ilə dil qarşılıqlı asılılıq münasibətindədir.

Ədəbiyyat:

1. Crystal D. English as a Global Language. 2nd edition. CUP, 2003, 212 p.
2. Emmitt, M., & Pollock, J. Language and Learning. 2nd edition. South Melbourne: Oxford University Press, 1997, 228 p.
3. Koonin A. English Lexicology. M., -1940.-167 p. 50. Lilles J. The Myth of Canadian English // English Today 2000, N 16.2 (62).
4. Orwell G. Politics and the English Language // World Cultural Heritage

HISTORICAL FACTORS IN MULTICULTURALISM

Keywords: *multiculturalism, international, develop, political, relation*

Açar sözlər: *multikulturalizm, beynəlxalq, inkişaf, siyasi, münasibət*

Ключевые слова: *мультикультурализм, интернационализм, развитие, политические отношения*

The term multiculturalism and related concepts have established themselves as the most widely used neologisms in modern humanitarian-political lexicons. In this regard, it is important to clarify this term, as well as the broader socio-philosophical and ethno-cultural content behind it. Literally, 'multiculturalism' means multiculturalism. In Latin, 'multi' means a lot. It is written at the beginning of compound words and denotes the multiplicity of predments, the multiplicity of homogeneous actions and functions. From an ontological point of view, the theoretical basis of human existence is 'idea', its highly developed and systematized form, 'ideology' [1, p.112].

The ethno-political content of the modern world on a planetary scale is a society of international relations. This type of social relations has a history dating back to very ancient civilizations. The English philosopher Jeremy Bentham, who coined the term 'international relations', argued that the term should be understood primarily as a special relationship that arises spontaneously between very large nation-states.

As an integral part of the domestic policy of the Republic of Azerbaijan, multiculturalism contributes to the high level of state-religion relations in the country, the protection of ethnic and cultural values of different peoples and ethnic groups living here, and as a result their integration into society.

Multiculturalism, which is an integral part of the domestic policy of the Republic of Azerbaijan, also has a positive impact on its foreign policy, more specifically, increases its effectiveness. It is no coincidence that multiculturalism, which is an integral part of the country's domestic policy, affects its foreign policy. It is a kind of regularity. This regularity stems from the relationship between domestic and foreign policy. In this regard, domestic policy plays a decisive role in foreign policy. Domestic stability creates the basis for the state's foreign policy to be peaceful and in line with the principles of international law. On the contrary, the unstable, crisis situation in the country is one of the main reasons for the state's aggressive foreign policy and its disregard for international law. The factors contributing to the emergence of multiculturalism in Azerbaijan can be divided into two groups: objective and subjective factors [3, p.65].

Objective factors include, first of all, historical and geographical factors. The historical factor has played an important role in the formation and development of Azerbaijan's multiculturalism. Azerbaijan is a multicultural and very traditional state. Representatives of different nations of the world lived together in peace and tranquility in the territory of the republic. As for the role of the geographical factor in the emergence of multiculturalism in Azerbaijan, it should be noted that Azerbaijan is located in a geographical area with very favorable and natural opportunities.

In the context of globalization, the policy of multiculturalism is a successful model applied by many countries as a new political model. Full protection of the rights of both traditional national minorities and new national minorities formed against the background of migration and the elimination of discrimination is vital for the sovereignty of states.

International relations are the interaction of states based on power, in other words, the act of balancing forces. In the implementation of this act, the powerful states have a clear advantage, while other states are obliged to implement their attitude to the current situation, their domestic and foreign policy priorities "in accordance with the requirements of the superpower, or at least not contrary to these requirements." It should be noted that it is impossible to change the nature of international relations, only some changes in the configuration of political forces. From the scientific point of view of international relations and the world order associated with it, the

phenomenon of geopolitics in the system of international relations has a special content and significance [2, p.93].

It should be noted that in today's global society, where major powers are fighting harder for their influence, a difficult geopolitical situation has emerged for states with a polyethnic composition and insufficient insurance against socio-political cataclysms. They have to be more active in maintaining territorial integrity and ensuring multicultural security. To this end, the states in question are removing multiculturalism from the realm of domestic politics and turning it into an object of foreign policy in order to prevent the separatist movement, which is the "most effective weapon" from the hands of superpowers, from dividing society from within.

As a result, we come to the conclusion that Azerbaijan has long been a multicultural state. These places, which are designed to perform modern mosques, temples, churches and other religious rites, are proof that we are a multicultural state. Wishing to see all countries multicultural in the future.

References:

1. Gorksi, P. (2008). Critical Multicultural Pavilion Diversity Awareness Quizzes. EdChange. Professional Development, Research, and Resources for Diversity, Multiculturalism, & Cultural Competence.
2. Pedersen, D. B. (1991). Multiculturalism as a Generic Approach to Counseling. Journal of Counseling and Development.
3. <http://www.edchange.org/multicultural/quizzes.html>

İsayeva Aynur
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRDƏ DİASPORLARIN MULTİKULTURAL ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *hökumət, diaspor, siyasət, beynəlxalq münasibətlər, mədəniyyət*

Keywords: *government, diaspor, politics, international relations, culture*

Ключевые слова: *правительство, диаспора, политика, международные отношения, культура*

Milli mədəniyyətlər mahiyyət baxımından xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir və onlar başqa mədəniyyətlərlə daim qarşılıqlı təsirdədir ki, bu da onların dəyərlər sisteminin zənginləşməsinə kömək edir. Bu və ya digər mədəniyyətin xüsusiyyətlərini adekvat şəkildə anlamaq üçün, ona başqa milli mədəniyyətlərlə qarşılıqlı təsir kontekstində yanaşmaq lazımdır. Bu yanaşma əksər hallarda özünü mədəni qarşılıqlı təsirin xüsusi sahəsi olan diasporların fəaliyyətində qabarıq şəkildə biruzə verir. Diasporların mədəni fəaliyyəti sferası müxtəlif mədəniyyətlərin bilavasitə qarşılıqlı təsirdə olduğu, inkişaf edərək zənginləşdiyi sahədir.

Müasir reallıqlar şəraitində əhali miqrasiyasının miqyası artmaqdadır və müasir kommunikasiya vasitələri də miqrantlara nəinki doğmaları ilə əlaqə saxlamağa eləcə də, virtual səyahətlər etməyə icazə verir. Mühacirlərin bir hissəsi vətənə qayıdaraq yeni yaşayış reallıqlarına uyğunlaşmağa çalışır və beləliklə, yaşayış yeri və məskunlaşma yeri arasında çoxsaylı əlaqələr əsasında mədəni əlamətlər üzrə (dil, din, tarix və s.) birləşmiş böyük birliklər-diasporlar formalaşır.

Diasporların əsas xüsusiyyətlərinə aiddir:

- Diaspor ümumiliyinin bünövrəsini yaradan yerdəyişmənin ümumi xarakteri;
- Mənşə ölkə ilə sıx əlaqələri dəstəkləmək cəhdi;
- Kollektiv şüuru qorumağa xidmət edən qapalı xüsusiyyəti [1, s.30-32].

Dünya siyasətində təsir resursları müxtəlif aktorlar arasında daha güclü şəkildə ayrılır və bölünür [2, s.106]. Böyük cəmiyyətlərin dünya siyasətində rolu onların təsir resurslarına malik olub-olmaması ilə müəyyən edilir və əgər diasporlar sözügedən təsir resurslarına malikdirsə, xarici siyasət

hədəflərində onlardan məharətlə istifadə edirlərsə, onları postvestfal mozaikasını formalaşdıran dünya quruluşunun bir hissəsi olan dünya siyasətinin struktur vahidlərindən biri olaraq hesab etmək olar.

Təbii, göstərilən axınlar çərçivəsində diaspor anlayışının təyininə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Ən yayılmış olan U.Safran tərəfindən yaradılmış və R.Koen tərəfindən genişləndirilmiş diaspor əlamətləri:

- Konkret ərazidən iki və daha çox ölkəyə yayılma, həmçinin yaşayış yerinin ticarət, işədüzləmə və ya müstəmləkələşdirmələr məqsədi ilə dəyişməsi
- Vətən - onun ərazisi, tarixi və nailiyyətləri haqda mifin və ya kollektiv yaddaşın mövcudluğu
- "Qəbul edən" dövlətin əhalisindən olan fərqlərə əsaslanan və onunla ümumi gələcəyin dərk edilməsinə fokuslanan identikliyin xüsusi növü
- Üçüncü ölkələrdə qrup üzvləri və həmin mənşəyin analoji qrupları arasında həmrəylik və əhəmiyyətli qarşılıqlı anlaşma
- Yerli sakinlərlə olan bütün fərqliliklər şəraitində "yerli" şərtlərdə özünüifadə qabiliyyəti [3, s.515].

Diaspor əvvəlcə mövcud sərhədlərə məhəl qoymayaraq insanları birləşdirməyə çalışan mədəni arxa fona malik cəmiyyət olaraq formalaşdırılır. Buna görə diasporların fəaliyyəti millətlərarası xarakter daşıyır və təsir millətlərarası mexanizmlərlə həyata keçirilir. İsrail tədqiqatçıları Y. Şeyn və A. Bart diasporların dünya siyasətinə birbaşa və ya dolaylı yolla təsir etdiyi halları araşdırmışlar:

1. "Qəbul edən" dövlətdə cari sosial status diasporu qane etmir
2. Yaranma ölkəsi etnosun bütün nümayəndələrinin, o cümlədən başqa ölkələrdə yaşayanların, fikrini ifadə etməyə çalışır
3. Diaspor "qəbul edən" dövlətin xarici siyasətini dəyişdirməyə çalışır
4. Diaspor yaranma ölkəsinin xarici siyasətinə təsir etməyə meyllidir [6, s.453-454].
5. Diasporların üzvlərinin millətlərarası əlaqələri dəstəkləməsi sosial həyatın müəyyən sahələri üzrə dövlət nəzarətini zəiflədir;
6. Dövlətlər diasporların resurslarından siyasi nailiyyətlər və iqtisadi hədəflər üçün istifadə edə bilər;
7. Diaspor öz Vətəninin iqtisadi, mədəni və siyasi inkişafının aktiv iştirakçısı olur [4, s.121-131].

Bundan başqa, diasporlar yaranma ölkəsinin siyasi rejimə alternativ formalaşdırdığı hallar da məlumdur. Bu cəhətdən tipik nümunə Hərbi xunta tərəfindən devirilmiş və sürgündən sonra prezidentlik postuna qayıtmış Haiti prezidenti J.B.Aristid olmuşdur. Dövlət başçısının qayıdışı Haiti diasporunun ABŞ Klinton administrasiyasına təzyiqi və diaspor əsaslı alternativ hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılması sayəsində mümkün olmuşdur.

Çox zaman diaspor konkret dövlət vasitəsilə dünya siyasətinə təsir göstərir. Tez-tez haqsız miqrasiya siyasətinə ksenofobianın təzahürlərinə baxmayaraq diasporlar "qəbul edən" ölkə institutları ilə əlaqələri kəsmir, çünki uzunmüddətli perspektivdə hər iki tərəf qarşılıqlı təsirdə maraqlıdır. İl Şeffər güman edir ki, diasporlar " Dövlət-üçbucaq modeli" çərçivəsində: Vətən-Diaspor-Qəbul edən ölkə" formasında sərbəst siyasi subyektlər kimi çıxış edirlər: [7, s.192-199]. Bu baxımdan onlar dövlətlə münaqişənin yaranması halında üçbucaqdan dərhal qurtula bilər.

Diasporların nüfuzu əsas etibarilə müəyyən amillərdən asılıdır:

- Ölkədə bir mənşəyə məxsus miqrantların sayı;
- İqtisadiyyatın müəyyən sahələri və ya dövlət, regional və bələdiyyə idarələrdə diasporların nümayəndələrinin mərkəzləşmə səviyyəsi;
- Həmrəylik səviyyəsi və siyasi səfərbərlik mexanizmlərinin mövcudluğu;
- Mənşə ölkəsi və mövcud olma ölkəsinin siyasi sistemlərinə diasporun cəlb olunma dərəcəsi.

Əgər diaspor elitası parçalanıbsa iştirakçılar arasında nüfuzlu təsirdən məhrum ola bilər. Məsələn, ABŞ-da italyanın diasporunun qollarından biri də mafiya qrupu idi, ancaq italyan miqrantlarının Amerika cəmiyyətinə inteqrasiyası mafiya və diaspor arasında fikir ayrılıqlarını artırdı və artıq XX əsrin ortalarına doğru mafianın qeyri-qanuni fəaliyyətinə əsaslanan stereotiplərdən qurtulmağa çalışan italyan diasporu parçalanmağa məhkum oldu. ABŞ-dakı polyak cəmiyyəti isə XX əsrin 20-30-cu illərində dünyəvi və ruhani ictimai xadimlər arasındakı dini qarşıdurmalar səbəbin-

dən Polşa ilə polyak icması arasında əlaqənin kəsilməsi və son nəticədə onlar tərəfindən dəstəklənən namizədlərin Konqres seçkilərində məğlubiyyəti ilə parçalanmağa məhkum olmuşdur.

Dünya siyasətinin aktorları olaraq diasporların fəaliyyətinin nəticələri barədə əvvəldən xəbər vermək çətinidir. Belə bir fərziyyə irəli sürülür ki, miqrasiya prosesləri millət-dövlət strukturunu aradan götürür çünki, millət ərazi bağlılığını itirir və beləliklə qlobal millətlər formalaşır [8, s. 22]. Digər tərəfdən, dünyada etnik və mədəni müxtəliflik yox olmur. Deməli, hal-hazırda yeni hibrid siyasi strukturların formalaşması və uzaqdan idarəetmə mexanizmlərinin (ing. governing at a distance) yaranma prosesi gedir [5, s.104].

Ədəbiyyat:

1. Интервью с Хачиком Тололяном // Новое литературное обозрение. 2014. №127. С. 30–41.
2. Лебедева М.М. Ресурсы влияния в мировой политике // Полис. 2014. № 1. С. 99–108.
3. Cohen R. Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers // International Affairs. 1992. №72 (3). pp. 507–520.
4. Esman M.J. Diasporas in the contemporary world. Polity Press, 2009. 210 p.
5. Kunz R. The Discovery of the Diaspora // International Political Sociology. 2012. №6 (1). pp. 103.
6. Shain Y., Barth A. Diasporas and International Relations Theory // International Organization. 2003. No. 57 (3). pp. 449–479.
7. Sheffer G. Diaspora Politics: At Home Abroad. New York, 2003. 308 p.

İsmayılova Afaq
Azərbaycan Dillər Universiteti

BEYNƏLXALQ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQ PRİNSİPLƏRİNİN ROLU VƏ İCRASI

Açar sözlər: *beynəlxalq hüquqi prinsiplər, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, suverenlik, status quo, “donmuş münaqişələr”*

Key words: *territorial integrity, international legal principles, inviolability of borders, status quo, frozen conflicts*

Ключевые слова: *международно-правовые принципы, территориальная целостность, принцип нерушимости границ, суверенитет, статус кво, «замороженные конфликты»*

Müasir dünya təcrübəsində son onilliklər boyunca müşahidə olunan tendensiya bundan ibarətdir ki, yeni dövlətlərin yaranması, dünya birliyi tərəfindən təşviq edilməyən və buna görə də tez-tez rast gəlinməyən proses və hadisədir. Beynəlxalq təcrübədə demək olar ki, sonuncu dəfə kütləvi olaraq yeni dövlətlərin yaranması 90-cı illərdə Sovet İttifaqının 15 dövlətə parçalanması, Yuqoslaviya, Çexoslovakiya SSR-nin yerində yeni dövlətlərin yaranması və Almaniyanın birləşdirilməsi ətrafında gedən geosiyasi proseslərə təsadüf edir. Bu prosesləri müşayət edən hadisələrin drammatikliyinə rəğmən, müstəqil dövlətlərin yaranması hüquqi müqaviləyə, yəni dünya birliyi tərəfindən legitim hüquqi tanınmaya əsaslanırdı. Bu sivil şəkildə zorakılıq, işğal və əsarət yolu ilə yaradılmış dövlət birləşmələrindən könüllü müqavilə əsasında yaradılmış müstəqil dövlətlərə keçməyə imkan verdi. Eyni dövrdə beynəlxalq ictimaiyyət tamamilə əks proseslərin baş verdiyinin şahidi olmuşdur. Sovet İttifaqının dağılmasını fürsət olaraq qiymətləndirən millətçi qüvvələr demokratiya və milli azadlıq pərdəsi altında Cənubi Qafqazda gedən demokratik proseslərdən istifadə edərək zorakılıq və sərhədlərin yenidən cızılması yolu ilə yeni dövlətlər yaratmağa çalışırdılar. Buna Azərbaycanda Qarabağ, Gürcüstanda Abxaziya və Şimali Osetiya, habelə Moldovada Prednestrovyaya münaqişəsini göstərmək olar. Bu halların heç birində dünya ictimaiyyəti tərəfindən tanınan hüquqi müqavilələr əsasında mövcud deyildir. Səbəb bəllidir: Müasir dünya ictimaiyyəti zor və güc tətbiqetməni yeni dövlət yaratmaq üçün vasitə və üsulu olaraq qəbul etmir. Dünyada yeni dövlətin yaradılmasını yalnız hüquqi razılığa gəlməklə deyil, bütünlükdə bütün maraqlı tərəflər sərhədlərə yenidən baxılması ilə bağlı könüllü razılığa gəl-

dikdə mümkündür. Tərəflərdən birinin silah gücü ilə sərhədləri dəyişməyə məcbur edildiyi müqavilə hüquqi qüvvəyə malik ola bilməz. Başqa bir dövlətin ərazisini işğal etməklə yaradılmış dövlətin beynəlxalq səviyyədə tanınması faktı dünyada mənfi presedent kimi qiymətləndirilə bilər və arzu olunmaz nəticələrə səbəb ola bilər. Beynəlxalq münaqişənin həlli o zaman mümkündür ki, dünya birliyi ona obyektiv siyasi-hüquqi qiymət vermiş olsun.

Bütün beynəlxalq müqavilələr Qarabağ və işğal altında olan ətraf ərazilərin Azərbaycan Respublikasının ərazisi olaraq təsdiq edirdi. Keçmiş Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər isə “hüquqlarının” pozulduğunu bəhanəsi ilə Azərbaycan ərazisinə hücum edərək, burada milli zəmində qarşıdurma yaratmaqla “başqa dövlətin daxili işlərinə qarışmamaq”, “digər dövlətlərin beynəlxalq sərhədlərini pozmamaq”, “digər dövlətlərin ərazisində onların razılığı olmadan hər hansı bir iqtisadi, siyasi, hərbi fəaliyyətdən çəkinmək” kimi beynəlxalq hüquqi prinsipləri kobudcasına pozmuşdular.

Beynəlxalq hüququn pozulmuş olan digər prinsipi “sərhədlərin toxunulmazlığı”dır. Bu prinsipə görə, mövcud sərhədlər beynəlxalq hüquq normalarına uyğun müəyyən edilməlidir və hamılıqla qəbul olunmuşdur [3, s.42]. Ermənistan Azərbaycanın Respublikası sərhədlərini pozmaqla “ərazi bütövlüyü” prinsipini də pozmuşdur. Keçmiş müstəmləkə mülkiyyətinin və ya federal subyektlərinin sərhədləri yeni dövlətlərin beynəlxalq sərhədi hesab olunur və dəyişdirilə bilməz. Dövlətlər bir-birinin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmalı və onun pozulmasına yönəlmiş hərəkətlərdən çəkinməlidir [4, s.42]. Dövlət əraziləri yalnız beynəlxalq hüquqa əsasən razılaşma yolu ilə dəyişdirilə bilər [5]. Ermənilər Azərbaycan Respublikası ərazisində milli azlıq kimi yaşayırlar. Milli azlıqlar Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi hesab edilir və yaşadıkları ölkənin vətəndaşları hesab olunurlar. Doğma dildən istifadə edir və digər xalqlardan fərqli etnik, mədəni hüquqlara malikdirlər. Uzun müddət ərzində Azərbaycan Respublikası demokratik prinsiplər əsasında həm dövlətlərarası, həm də dövlətdaxili problemlərin həll olunacağına ümid edirdi. Bu prinsiplərə əsasən Azərbaycan Respublikası Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həllinə ümid edirdi, lakin bütün mümkün vasitələrlə öz hüquqlarını beynəlxalq normalar çərçivəsində bərpa etməyə hazırdır [6, s.110]. İllərlə uzanan danışıqlar prosesində Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquq normalarının düzgün və effektiv tətbiq edilməsi və regionda stabil, davamlı sülhün bərqərar olunmasına yönəlmiş səylərini əsirgəməzdi. BMT, ATƏT, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, o cümlədən NATO kimi beynəlxalq təşkilatların üzvlərinə düşən öhdəliyi - regionda sülhün və əmin-amanlığın bərpası, qaçqın və məcburi köçkünlərin dədə-baba torpaqlarına qayıtmasını təmin etmək, aqressor dövlətə qarşı sanksiyaların tətbiq edilməsi və işğal nəticəsində dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsinin təmin edilməsi idi. 2005-ci il 25 yanvar Avropa İttifaqı Parlament Assambleyasında Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğalını qeyd edir və “Avropa Şurasına üzv ölkənin digər üzv ölkəsinin işğalı faktı onun Avropa Şurası qarşısında üzv ölkə kimi öhdəliyinin ciddi şəkildə pozulması kimi qəbul edilir [7]. Təbii ki, keçən 30 il ərzində yuxarıda adı çəkilən beynəlxalq təşkilatlar və münaqişənin birbaşa həllinə cəlb olunmuş həmsədr ölkələrinin nümayəndələrinin fəaliyyətsizliyi, münaqişəyə obyektiv hüquqi qiymətin verilməməsi, Ermənistanın münaqişənin həllində maraqlı olmaması prosesin illər boyu uzanmasına səbəb olmuşdur. Tədricən maraqlı qüvvələrin beynəlxalq hüquq normalarının tələblərindən yan keçməklə, suveren dövlətin dünya ictimaiyyəti tərəfindən hamılıqla tanınmış ərazilərini əbədi işğalda saxlamaq və bununla da, Ermənistan və onun havadarlarının xəyal etdiklərini gerçəklik kimi təqdim etmək istəyində olduğunu göstərirdi.

Hələ 2018-ci ildə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılmasının 100 illiyi günü münasibəti ilə keçirilən hərbi paradda uzaqgörən prezident İlham Əliyev demişdir: “Gün gələcək və bu gün işğal altındakı torpaqlar azad olunduqdan sonra orada qaldırılacaq Azərbaycan bayrağı Azadlıq meydanına gətiriləcək və hərbi paradda göstəriləcək. Biz bu müqəddəs günü yaxınlaşdırmalıyıq və yaxınlaşdırırıq” [8, s.16].

1992-2005-ci illər ərzində münaqişənin həlli ilə əlaqəli 3 təklif planları irəli sürülsə də, maraqlı tərəflər problemin həll yolunu uzadır və “status quo” vəziyyətinin saxlanılmasında maraqlı idilər. Beləliklə də, Ermənistan tərəfini “yeni ərazilər uğrunda yeni müharibələr” şüarı diplomatiya cəhdlərinin sona gəldiyini və belə demək mümkünsə, “ultima ratio regum-kralların son mübahisəsi” yəni aktiv hərbi əməliyyatlarının qaçılmaz olduğunu göstərdi. 30 ildən çox bir dövrdə davam edən ərazi münaqişəsi Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı, Prezident İlham Əliyevin

polad iradəəsi, cəsur əsgərimizin rəşadəti, peşəkar zabidlərimizin müasir-hərbi texnologiyalardan istifadə etmək bacarığı və xalqımızın möhtəşəm birliyi nəticəsində 44 gün ərzində “donmuş” münaqişə öz ədalətli həllini tapdı. Uzun illərdən bəri özünü məğlubedilməz sayan erməni ordusu və ərazilərimizdə qurduqları polad istehkamlar 44 gün ərzində yerlə yeksan oldu. Azərbaycan hərbi komandanlığı tərəfindən hərbi əməliyyat planı diqqətlə düşünülmüşdür. Onun icrası isə düşmən tərəfi ilə müqayisədə minimum ikiqat resurs təminatı ilə təmin edilmişdir. Bu da Azərbaycan ordusunun uzunmüddətli yüksək səviyyəli döyüş hazırlığından xəbər verirdi. Azərbaycan hərbi-siyasi üstünlüyü, Silahlı Qüvvələrin yüksək texniki hazırlığı və mənəvi-psixoloji vəziyyəti motivasiyaedici amil idi. Hərbi əməliyyatların kontaktsiz formada aparılması mülki əhali və canlı qüvvədə az itki verməklə bilavasitə düşmənin döyüş nöqtələrinə dəqiq zərbələrin endirilməsi təmin edirdi. 2013-cü ildən başlayaraq Silahlı Qüvvələrin modernləşdirilməsi üzrə 10 illik fəaliyyət planı Qarabağın azad olunmasını əsas Azərbaycan Respublikasının əsas geostrateji hədəfinə çevirmiş oldu. Prezident İlham Əliyevin irəli sürdüyü strateji təşəbbüs planının reallaşdırılması üçün bütün resursların səfərbər edilməsi və təxirəsalınmaz icrasına təmin etdi.

Beynəlxalq münasibətlər müstəvisində İkinci Qarabağ savaşı təcrübəsi prezident yaratmaqla illərcə masa üstündə qalan beynəlxalq hüquq normaları və qətnamələrinin icrasına nail oldu və beynəlxalq hüquq prinsiplərini geosiyasi maraq və ambisiyalardan asılı olmayaraq icrasının mütləq olduğunu əməli ilə sübut etmiş oldu.

Ədəbiyyat:

1. ООН и Азербайджан. <http://www/Azerbaijan.az/portal/world community/interorginter>
2. Karabakh in document/Karabakh-doc.azerall.info/ru/news/turan/1004htm(22.10.04)
3. Hüseynov Ş. Beynəlxalq Hüquq. Dərslik. Bakı, hüquq ədəbiyyatı, 2000.
4. Нигматуллина З.Б. <http://savelev.ru.journal/case/attachment/20.03.2010>
5. Ş.Abdulla. Azərbaycan, dünya birliyi və Qarabağ problemi. Bakı, Yeni nəsil, 2003.
6. Qarabağ Azərbaycandır. Vətən Müharibəsi 44 gün. Respublika qəzetinin xüsusi buraxılışı.
7. О.Кузнецов. Война за Карабах. 2020 год, истоки, причины, итоги. Т108 4-19, 2021.

İsmayılov Şahismayıl
Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK XALQLARININ ƏCDADLARI

Açar sözlər: *etnogenez, kompleks, mənbə, əlamət*

Keywords: *ethnogenesis, complex, origin, feature*

Ключевые слова: *этногенез, комплекс, источник, знак*

Etnogenez, xalqların mənşəyi – elmin ən maraqlı problemlərindən biridir, kompleks problemdir, müxtəlif elmi fənlərin qovuşduğu və kəsişdiyi problemdir. Formal cəhətcə o, etnoqrafiyaya aid edilir, lakin onunla arxeoloqlar və dilçilər, tarixçilər, folklorçular və sənətsünaslar da məşğul olurlar. Bu sırada antropoloqlarda istisna təşkil etmirlər. Dünyamızda yaşayan türkdilli xalqların - azərbaycanlıların, özbəklərin, türklərin, qazaxların, tatarların, başqırların, qırğızların, yaqutların, çuvaşların, qaraqalpaqların, uyğurların, noqayların, altaylıların, xakasların, tuvinlərin, şortsların, qaqauzların və s. böyük bir ərazidə səpələnib yerləşməsi, mənşəyi, tarixi inkişaf prosesində müvafiq dəyişikliklərə uğraması elm aləmində böyük maraq doğurur.

Türk xalqlarının və dillərinin mənşəyi – şərqşünaslığın rus, skandinav, alman tədqiqatçılarının gərgin əməyi ilə yaradılmış ən maraqlı fəsillərindən biridir. Üzərində qədim türk dilində böyük yazılar olan qəbir daşları Monqolustanda coşğun köçəri məişətinin yeni aləmini, türklərin güclü dövlətini Avropa elminə açmışdır.

VII-VIII əsrlərin daş üzərinə xüsusi əlifba ilə, runa əlifbası ilə həkk edilmiş abidələri nisbətən sonrakı dövrün canlı türk nitqini bizə gətirib çatdırmışdır. Elə bir dövrün ki, bu zaman dil artıq inkişaf etmişdi, onda səhra yeli kimi azad poeziya yaradılmış, türklərin özləri isə Tan Çininin şimal

ucqarlarında qüdrətli qüvvəyə çevrilmişdilər. Aydınır ki, türk xalqlarının və dillərinin mənəbələrini xeyli əvvəllərdə, eramızın başlanğıcında və yaxud hətta xeyli əvvəllərdə skif zamanında axtarmaq lazımdır. Hindilər türk dillərindən birində danışdırlar – müasir elmin ən nüfuzlu rəyi belədir. Bir neçə yüz il türklər, əfsanəvi rus pəhləvanı İlya Muromets kimi, Monqolustanda oturaraq qüvvə topladı, ərsə yetdi, sayca artdı, sonra qamətinidüzəltdi – hərəkətə gəldi və bu hərəkətin dalğası hünlərin şəxsində Qərbi Avropayadək gedib çatdı. Bundan sonra isə bütün Avrasiyada yerdəyişmə, başqa yerlərə keçmə, Rus dövləti üzərində Batının monqol basqını başlandı. Beləliklə, Mərkəzi Asiyanın bir zaman vahid türk dünyası ayrı-ayrı ocaqlara, qohum xalqlar qruplarına parçalandı. Müxtəlif həyat şəraiti, yaxud daha dəqiq desək, coğrafi mühit bu parçalanmanı başa çatdırdı, müxtəlif antropoloji tiplərin formalaşmasına səbəb oldu.

Tayqa Lenasının sakinləri

Türk xalqlarının Şərqi Sibir Lenaətrafı tayqasının uzaq guşələrinə atılmış ən şimal xalq yaqutlarıdır. Onun yayılıb məskunlaşdığı yerlər bunlardır: şam ağacı bitkisi ilə örtülmüş qumlu adaları və sahillərində nəhəng subasar çəmənliklər olan çoxsulu qüdrətli Lenanın orta axarı və onun qolları – Vilyuy və Aldan. Lenanı mənimsəyərkən ruslar onları elə buradaca tapdılar. İlk səyyahlara elə gəlirdi ki, həmişə burada yaşamış, köçəri maldarlıqla, at ilxıları bəsləməklə, əkinçiliklə məşğul olmuşdur.

Müxtəlif elmlərin əldə etdiyi ziddiyyətli faktlar onlara adətən bir neçə dəfə əmma ilə mən deyərdim, etimadsız baxmağa və onların əhəmiyyətini sübutların ümumi sistemində qiymətləndirməyə məcbur edir. Bu halda həll edici söz antropoloqlara məxsus idi. Etnoqrafik məlumatlar çox qeyri-müəyyən olmuş, arxeoloji material isə burada kimin yaşamış olduğu sualını həll etməyə hüquqlu deyildi.

Artıq, Böyük Vətən müharibəsindən sonra Sibir xalqlarının antropoloji təsnifləşdirilməsi aparılmışdır. Şərqi Sibir xalqları arasında alimlər üç antropoloji tipi ayırmışlar: Arktika, Mərkəzi Asiya və Baykal. Arktika tipi – bu çox qarasaçlı və qaragözlü, kifayət qədər tündrəng dərilili adamlardır – çukçilər və eskimoslardır.

Xəzərin sahillərində bir neçə minillik

...Azərbaycan – dağlar və günəş bihuşedici istilik, tozlu ovalıqlar, qədim maldarlıq – əkinçilik mədəniyyəti ən qarasaçlı və qarabuğdayı adamlar ölkəsi. Onlar orta boyludurlar – ucaboylu adamlara Azərbaycanda az-az təsadüf edilir. Elə görünür ki, Azərbaycan xalqının etnogenezi problem yaratmır: onların əcdadları türk dünyası ilə əlaqədardır və hazırki Azərbaycanın ərazisinə erkən orta əsrlər dövründə gələrək, türk dili və müsəlman dini gətirmişlər. Lakin indi azərbaycanlıların yaşadığı elə həmin ərazidə eramızın başlanğıcında Aqvaniya (Albaniya – qədim müəlliflər onu belə adlandırırdılar) dövləti vardır. Qədim Gürcüstanın və yaxud digər xalqların mədəniyyətinə nisbətən qədim Aqvaniyanın mədəniyyəti zəif öyrənilmişdir.

Azərbaycanlılar – Qafqazın antropoloji cəhətcə xüsusi bir xalqdır. Azərbaycan sakinləri və Cənubi Dağıstanın bəzi etnik qrupları üçün xarakterik olan spesifik bir tipin nümayəndələridir. Bu tip müxtəlif tərzdə adlanır: Şərqi Aralıq dənizi tipi, Zakaspi tipi, sadəcə olaraq Kaspi (Xəzər) tipi. Çox görkəmli sovet antropoloqu, əməkdar tədqiqatçı və Qafqaz antropologiyasının bilicisi Viktor Valerianoviç Bunakin ardınca biz də onun Kaspi tipi deyə adlandıracağıq. Bu, hind – əfqan irqinin tərkib hissəsini təşkil edən ayrıca, müstəqil bir vahiddir. Çox qarabuğdayı, çox qarasaçlı, çox qaragözlü adamlar – hind – əfqan irqi bax budur. Ona Əfqanıstan və Şimali Hindistan xalqları, İranın ayrı-ayrı etnik qrupları daxil edilirlər.

Qəribədir, doğru deyilmi? – azərbaycanlıların dili türk dilidir, amma öz fiziki tipinə görə onlar türklərin heç bir vaxt olmadığı Əfqanıstanın və Hindistanın tamamilə başqa sistemlərin dillərində danışan xalqları ilə demək olar eynidirlər. Qədim qəbirlərin paleoantropoloji materialı, onun çox olmasına baxmayaraq – bizim sərəncamımızda Azərbaycanda Mingəçevir su anbarı tikilərkən qazılıb çıxarılan skletlər seriyası vardır – onu göstərir ki, qədim əhalinin antropoloji tipi hazırda necədirsə eləcə də olmuşdur. Bunlar ensiz sifətli miniatür xəzəllər (kaspilər) idilər. Deməli, aqvanlar (albanlar) azərbaycanlıların qohumları deyil, onların babaları və ulu babalarıdır.

Lakin antropoloji məlumatların müqayisəli təhlili bizi daha uzağa – daha uzaq keçmişə və başqa ölkələrə aparıb çıxara bilər.

Türkmənləri bir çox antropoloqlar öyrənmişlər, onların arasında 20-30-cu illərin məşhur sovet antropoloqu Arkadi İssakoviç Yarxo da işləmişdir. O, türmən xalqının, özbəklərə nisbətən monqoloid qatışıqı daha artıq nəzərə çarpan, çox vaxt tamamilə onları qazaxlarla, yaxud hətta qırğızlarla qohumlaşdıran monqoloid fizionomiyalı adamların antropoloji tipi haqqında çox düşünülmüş böyük tədqiqat işi nəticəsi qoyub getmişdir. Lakin əgər bu qatışıq istisna edilsə, əgər türkmənlərin fiziki tipindən sonrakı monqoloid kəsb fikrən "çıxarılsa", Yarxo məhz belə etmişdir, onda türkmənlər, azərbaycanlılar kimi, Kaspi tipinin, deməli, həm də hind-əfqan irqinin nümayəndələri hesab edilə bilərlər.

Qazaxıstan mədəniyyəti

Qadın milli geyimi ağ pambıq və ya rəngli ipək paltardan, tikişli məxmər jiletədən, ipək yaylıqlı hündür papaqdan ibarətdir. Yaşlı qadınlar ağ parçadan bir növ başlıq taxırlar. Gəlinlər lələklərlə zəngin şəkildə bəzədilmiş hündür baş geyimləri taxırlar.

Qazaxların ənənəvi yaşayış yeri – yurd çox rahat, tez tikilir və gözəl memarlıq quruluşudur. Bu onunla əlaqədardır ki, qazaxların həyat tərzini əsas məşğuliyyət – maldarlıq müəyyən edirdi. Yayda onlar sürüləri ilə otlaq axtarışında gəzir, soyuq havaların başlaması ilə qış daxmalarında məskunlaşırdılar. Qazaxların yurdda yaşayışı, qışda – düz damlı xüsusilə böyük bir "daxma" deyil.

Qazax milli mətbəxində milli xüsusiyyətlər və adət-ənənələr möhkəm qorunub saxlanılır. Onun əsasını çoxdan heyvan məhsulları – ət və süd təşkil edir. Sonralar kənd təsərrüfatının inkişafı ilə qazaxlar un məmulatlarından istifadə etməyə başladılar. Qazax milli mətbəxində milli xüsusiyyətlər və adət-ənənələr möhkəm qorunub saxlanılmışdır. Onun əsasını çoxdan heyvan məhsulları – ət və süd təşkil edir. Sonralar kənd təsərrüfatının inkişafı ilə qazaxlar un məmulatlarından istifadə etməyə başladılar.

Oljas Süleymenov bir tarixçi alim, etnoqraf olmaqla yanaşı, həm də müasir qazax şeirinin görkəmli, məşhur nümayəndəsidir. Onun poeziya qüdrəti bir neçə cəhətinə görə fərqlənir və seçilir. O. Süleymenov sənətində türkün tarixi dünyasına səyahət və ona həsrət ifadə edən münasibət diqqəti cəlb edən xüsusi haldır. O. Süleymenov dəfələrlə deyib ki, onun qəlbində Azərbaycana, Azərbaycan ədəbiyyatına maraq və sevgi hələ uşaqlıq illərindən – Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, M.F. Axundovun, Sabirin, C. Məmmədquluzadənin əsərləri ilə ilk tanışlıq zamanından baş qaldırıb. Nizamidən başlayan bu sevgi tezliklə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının Səməd Vurğun və Rəsul Rza kimi görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına da sirayət edir.

Özbəkistan mədəniyyəti

Böyük tarixi və zəngin mədəniyyəti olan Özbəkistan Orta Asiyanın mərkəzi və şimal-qərb hissəsində yerləşir. Burada sanki zaman öz "imzasını" qoyub. Daşkənd, Səmərqənd, Buxara, Xivə, Kokand, Şəhrisəbz və digər şəhərlərdə çoxsaylı tarixi abidələr, məscid və muzeylər var. Türk xalqları içərisində özünəməxsusluğu ilə seçilən özbəklərin könül oxşayan xalq mahnıları, təsviri sənəti, zəngin mətbəxi, geyim mədəniyyəti və memarlığı var. Özbək musiqisi müxtəlif janr və mövzularla xarakterizə olunur. Özbəklərin klassik musiqisi «Şaşmaqam» (altı muğam) XVI əsrin sonlarında Buxarada formalaşmışdır. «Şaşmaqam» Azərbaycan və uyğur muğamlarına yaxındır.

Uyğurların mədəniyyəti

Uyğur sənəti, rəqs və musiqi, Çin boyunca xüsusilə məşhur olan musiqi ilə məşhurdur. Uyğurlar musiqi üçün xüsusi vasitələrdən istifadə edirlər və bəzi yerli turistlərin cəlb olunmasında iştirak edən bölgəni ziyarət edərkən əyləndilər və onların musiqisinin nə üçün sevdiyi aydın olur. Türk dilləri qrupundan olan dildə danışan uyğurlar müsəlmandır. Onlar özlərini mədəniyyət baxımından Mərkəzi Asiyaya dövlətlərinə yaxın görürlər. 20-ci əsrin əvvəlində müstəqilliyini elan etmiş bölgə 1949-cu ildə Çinin nəzarəti altına keçib.

Dünyada baş verən siyasi hadisələr, bizləri təsir altına alan dövlətlərin strateqlərinin hazırladığı çoxsaylı planlar isə bu fərqi artırmağa xidmət edirdi. Beləliklə, uyğur folkloru, ədəbiyyatı, uyğur nəsr, uyğur poeziyası, uyğur dramçılığı və s. terminlər meydana gəldi. Uyğur ədəbləri rus təsiri altında qalan qardaşları aracılığı ilə və ya bizzat Rusiya vasitəsilə dünyanın inkişafını izləyərək Avropa ədəbiyyatından gəlmə janrları da mənimsədilər. Çağdaş uyğur dramçılığı, uyğur teatrı beləcə formalaşdı və şöhrət qazandı. Hazırda uyğur dili və ədəbiyyatı Çinin Sintszyan-Uyğur Muxtar Rayonunda, Qazaxıstanda və Özbəkistanda inkişaf edir. Çinin quzeyində bizimlə eyni dil ailəsinə mənsub olan xalqlardan uyğur, qazax, qırğız, tatar, özbək, salur və sarı uyğur türkləri yaşayırlar.

Heydər Əliyev Türk xalqları haqqında belə demişdir:

“Xalqlarımızın böyük tarixini yenidən qiymətləndirmək, hər bir xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərləri, mədəniyyət abidələrini bütün xalqlar üçün doğma etmək bizim bu görüşlərin mərkəzində duran vəzifələrdir. Bizim köklərimiz bir dilə, bir mənəviyyətə, bir dinə bağlı olduğuna görə çox dərin və mənəvi dəyərlərimiz tarixin bütün mərhələlərində nə qədər çətinliklərlə rastlaşıbsa da, dayanmayıb, inkişaf edib. İndi isə türkdilli xalqların müstəqil dövlətləri olduğuna görə və bizim əlimizdə böyük imkanlar yarandığına görə bu prosesləri daha da gücləndirə, daha da mütəşəkkil edə bilərik. Bu, bizim borcumuzdur”.

Böyük siyasətçi, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyev bu sözləri 1996-cı il noyabrın 6-da TÜRKSÖY-un Bakıdakı toplantısı çərçivəsində keçirilən Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında söyləyib.

Anayurt marşı-bütün türklərin himni

*Özbek, Türkmən, Uygur, Tatar, Azer; bir boydur.
Karakalpak, Kırgız, Kazak; bunlar bir soydur.
Özbekistan, Türkmənistan diye kurmuşlar.
Anayurdum Türkistan'ı bölüp koymuşlar.*

*İnanmayın, aldanmayın ey Türk yiğitler.
Kırk yüz yıllık geçmişleri var olan Türkler.
Özbek, Türkmən, Uygur, Tatar, Azer; bir boydur.
Karakalpak, Kırgız, Kazak; bunlar bir soydur.*

*Türkistan, Kafkasistan ey güzel yurdumuz.
Sana kurban olalım hey anayurdumuz.
Özbek, Türkmən, Uygur, Tatar, Azer; bir boydur.
Karakalpak, Kırgız, Kazak; bunlar bir soydur.
sözləri Hayati Bice, bestesi Sabir Karger*

Ədəbiyyat:

1. Lev Nikolayeviç Q.Umilyev Qədim Türklər Bakı-Gənclik 1993.
2. Xarici Asiya və Afrika ölkələrinin yeni tarixi Bakı 1969.
3. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar Bakı, 1989.
4. Azərbaycan tarixi Bakı, 1994.
5. Z.Göyalp Türkcülüyn əsasları Bakı 1990.
6. Türk xalqlarının tarixi Dərgah Qüdrətov Bakı 200.
7. Qədim Şərq tarixi Bakı 2007.
8. "Наука и жизни" jurnalı, 1971, № 5, səh. 33-37.

*İsgəndərova İlhamə
Azərbaycan Dillər Universiteti*

MULTİKULTURALİZM MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASINDA KÖRPÜ KİMİ

Açar sözlər: *sosial-mədəni davranış, etnik-mədəni müxtəliflik, milli mədəniyyət*

Keywords: *social and cultural behavior, ethnic and cultural diversity, national civilization*

Ключевые слова: *социальное и культурное поведение, этническое и культурное разнообразие*

Multikulturalizm ayrı-ayrı ölkələrdə, eləcə də bütün dünyada mədəni fərqlərin inkişafına və qorunub saxlanılmasına yönəlmiş nəzəriyyə və ideologiyadır. Müasir cəmiyyətimizdə son zamanlar tez-tez səsləndirilən terminlərdən biri multikulturalizmdir. Sosial hadisə kimi formalaşan multikulturalizm sosial-mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyanın modeli kimi nəzərdən

keçirilir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin düzgün nizama salınması sahəsində nümunə olan dövlətlərdən biridir. Belə ki, bu sahədə ölkəmiz böyük uğur və nailiyyətlər əldə etmişdir. Bunun bariz nümunəsi kimi ölkəmizdə etnik, dini və irqi zəmində heç bir qarşıdurmanın, münaqişənin olmamasını göstərmək lazımdır. Bu nailiyyətlərin əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla aparılan multikulturalizm siyasətinin nəticəsidir. Dövlət başçımız 2010-cu ilin oktyabr ayında Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq Humanitar Forumdakı çıxışında qeyd etmişdir ki, multikulturalizmin alternativini yoxdur, onun alternativini özünütəcriddir və XXI əsrdə qloballaşan dünyada hər hansı bir siyasi qüvvə özünütəcrid siyasətini aparmağa cəhd göstərməyəcəyinə inandığını bildirmişdir. İlham Əliyev hətta qeyd etmişdir ki, Azərbaycan əsrlər boyu multikulturalizm şəraitində yaşamış və son 20 il ərzində müstəqil ölkə kimi təcrübəmiz onu göstərir ki, multikulturalizmin gələcəyi vardır [2, s.95].

Azərbaycan tarixən polietnik bir məkan kimi formalaşmış və inkişaf etmişdir. Mədəniyyətimizin hal-hazırkı inkişaf səviyyəsinə çatmasında Azərbaycanda yaşayan bütün etnosların və etnik qrupların rolu danılmazdır. Milli mədəniyyətin formalaşmasının əsas amillərindən biri də məhz elə etnoslar arasındakı dil, din, əqidə, adət-ənənə birliyinin və mədəni ümumiliyin olmasıdır. Azərbaycanda multikultural mühit ölkənin müstəqil olduğu zamanda daha da inkişaf etmişdir. Belə ki, parlamentdə ölkədə yaşayan bir neçə xalqın nümayəndələri deputat kimi fəaliyyət göstərmişlər. Bundan başqa burada bəzi milli azlıqların siyasi təşkilatları da təmsil olunmuşdu. Azərbaycan multikultural ölkə kimi nəinki başqa xalqın nümayəndəsinə, hətta başqa dinlərə də hörmət göstərmişdir. Bir sıra bəstəkarların yaradıcılığında müxtəlif dinlərə aid olan mətnlərinə müraciət olunması xristian kilsəsinin qorunub saxlanması tolerantlığın ən bariz nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Azərbaycanda müsəlmanlar kilsə də Allahın bir evidir fikrini səsləndirərək, xristian adətlərinə böyük ehtiram və hörmətlə yanaşmışlar. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq sözdə deyil, əməldədir.

Beləliklə, sonda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən dövlətdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, BBMM, 2017, 422 s.
2. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər sistemində mədəniyyətlərin rolu, Bakı – “Sabah”, 2016, 335 s.

*Климов Сергей
Азербайджанский Университет Языков*

“МЯГКАЯ СИЛА” КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКИ ЮЖНОЙ КОРЕИ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

Ключевые слова: *«мягкая сила», Южная Корея, АСЕАН, культура*

Açar sözlər: *“yumşaq güc”, Cənubi Koreya, ASEAN, mədəniyyət*

Keywords: *“soft power”, South Korea, ASEAN, culture*

Стратегия «мягкой силы» во многом обуславливается внешнеполитическими интересами реализующего её государства. Некоторые ученые условно делят существующие стратегии «мягкой силы» на традиционные и современные. Традиционной стратегией можно назвать американскую «мягкую силу», которая имеет названные Дж. Наем три «столпа»: внешняя политика, массовая культура и демократические ценности [2].

Стратегию «мягкой силы» Южной Кореи можно назвать современной, так как ее развитие стало наблюдаться в последние годы одновременно с быстрорастущим экономическим потенциалом. Республика Корея является технологически развитой азиатской страной с демократическими ценностями и республиканской формой правления. При этом она сохраняет неповторимую и уникальную культуру и завоевывает свою нишу среди национальных стратегий «мягкой силы».

На данный момент у этого государства имеются два важных ресурса для раскрытия потенциала «мягкой силы»: опыт по проведению быстрой демократизации и модернизации, а также привлекательность культуры Южной Кореи [3].

Результатами использования данных ресурсов стало накопление «мягкой силы» в области экономики, в частности, в сфере содействия развитию бизнеса. Это же способствовало формированию имиджа страны как лидера в технологической и машиностроительной отраслях. Всем известны такие бренды, как Samsung, LG, Daewoo, Kia, Hyundai. Эти монстры мировой индустрии производят широчайший ассортимент продукции: начиная от моторов и турбин, кончая смартфонами и другими высокотехнологичными продуктами. Другим инструментом корейской национальной стратегии «мягкой силы» стали так называемые «корейские волны» («халлю»), которые в 2000-е годы охватили собой регион Восточной Азии. В это время в регионе происходит распространение различных элементов корейской культуры. «Корейская волна» в кино является самой крупной историей успеха в области «мягкой силы» в регионе, став глобальным феноменом. К нему следует добавить экспорт поп-культуры – от музыки, сериалов, корейской еды до аниме и компьютерных игр. Феномен «халлю» внёс огромный вклад не только в потенциал южнокорейской soft power в её культурном аспекте, но повысил экономическую мощь страны [4].

В Республике Корея уже создан мощный инструментарий продвижения позитивного имиджа: открытие языковых и культурных центров, проведение культурных фестивалей, популяризация традиционной культуры, распространение корейского языка и национальной кухни.

Такая ситуация как нельзя лучше способствовала увеличению туристического потока в Южную Корею, которая на сегодняшний день приблизилась к двадцатке стран с наибольшими доходами от туризма. Корейская культура начала стремительно распространяться в странах Восточной Азии, неся с собой свои ценности и образ жизни. Первоначально «корейская волна» захватила, прежде всего, соседние государства, но на сегодняшний день популярность южнокорейской культуры в отдельных аспектах достигает мирового уровня.

Важную роль в южнокорейской политике «мягкой силы» играет и образование. Образование внутри страны также является важным ресурсом «мягкой силы», так как для увеличения престижа страны необходимо наращивать востребованность южнокорейских специалистов. Современное корейское образование ориентировано на развитие технических специальностей, актуальных у работодателей по всему миру. Большинство университетов предлагает широкий выбор программ обучения, соответствующих западным стандартам, а также обеспечивает работой своих выпускников. Высшие учебные заведения Кореи входят в рейтинг лучших университетов Азии. Правительство Республики Корея организует стипендиальные программы для иностранцев, и постепенно увеличивают количество приглашаемых студентов. Южная Корея оказывает большую поддержку развитию корееведения за рубежом. Главным ключом стратегии «мягкой силы» Республики Кореи является международная активность. На международной арене южнокорейское правительство ведёт активную деятельность по налаживанию международных связей, улучшению коммуникации. Корея ассоциируется с бурным прогрессом, обеспечением демократических и гуманитарных свобод, технологическим развитием. Южнокорейская национальная идентичность находит обширный положительный отклик и обладает высоким потенциалом привлекательности для стран АСЕАН. Стратегией, призванной активизировать сотрудничество Республики Корея с государствами Юго-Восточной Азии, является "Новая южная политика", провозглашённая президентом Мун Чжэ Ином. Активизация контактов с участниками АСЕАН стала попыткой диверсификации южнокорейских внешнеполитических контактов [1]. Диалог с государствами АСЕАН важен для Южной Кореи с позиции возможностей этого переговорного механизма для урегулирования ситуации на Корейском полуострове. Тем самым "Новую южную политику" РК также можно рассматривать и как часть усилий Сеула по вовлечению международного сообщества в процесс решения корейской проблемы.

В регионе получили популярность корейские сериалы, поп-музыка и кухня. Кроме того, для граждан стран-участниц АСЕАН Южная Корея выступает важным направлением трудовой миграции. Впрочем, немало и тех выходцев из государств ЮВА, которые приезжают в РК с образовательными целями, включая и языковые стажировки, и прохождение учебных курсов по бакалаврским, магистерским и аспирантским учебным программам. Таким образом, в последние десятилетия Республика Корея добилась своих целей по формированию положительного образа страны в Юго-Восточной Азии. Помимо внушительного торгово-экономического присутствия в регионе, Сеул проводит и масштабную экспансию собственной массовой культуры, которая популярна главным образом в молодежных кругах. Интерес к продуктам индустрии южнокорейского масскульта закономерно стал причиной повышенного интереса к РК среди граждан государств ЮВА. В целом, Республика Корея обладает обширным инструментарием «мягкой силы» и прочной ресурсной базой для становления региональным лидером Юго-Восточной Азии. В настоящее время во внешнеэкономической и внешне-политической доктринах Республики Корея наметилась тенденция к более тесному сотрудничеству со странами АСЕАН и укреплению своего экономического влияния в АТР.

Литература:

1. Лобов Р. Н. Взаимоотношения Республики Корея с государствами Юго-Восточной Азии // Проблемы национальной стратегии, № 4, 2019.
2. <https://riss.ru/documents/806/f0122e2283a94b619db02f7c2f067d8b.pdf>
3. Най Дж. Будущее власти. АСТ, М., 2014, 448 с.
4. Joseph S. Nye South Korea's Growing Soft Power. 2009. // <https://www.belfercenter.org/publication/south-koreas-growing-soft-power>
5. Kim, Sue-young Korean Wave Hallyu Abroad Waning. The Korea Times. 2008. // http://www.koreatimes.co.kr/www/news/special/2008/05/180_23641.html

Qurbanov Rafi
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: *mədəni müxtəliflik, miqrant, mədəni yaddaş*

Keywords: *cultural diversity, migrant, cultural memory*

Ключевые слова: *культурное разнообразие, мигрант, культурная память*

Multikulturalizm kosnepsiya olaraq daha çox ayrı-ayrı qərb ölkələri, xüsusilə immiqrantların çoxluq təşkil etdiyi ölkələr tərəfindən mədəni müxtəlifliyinin idarəedilməsinə yönəlmiş siyasətdir.

Bu siyasət daha çox II Dünya müharibəsindən sonra imperialist dövlətlərin müstəmləkələrindən Qərb yarım kürəsinə üz tutan miqrantların gəlməsi nəticəsində meydana gəlib. Məhz bu amil multikulturalizm siyasətinin beynəlxalq müstəviyə daşınmasına gətirib çıxarıb.

Multikulturalizm dedikdə “eyni sərhədlər daxilində bir neçə dini, linguistik və etnik kimliyin paralel mövcudluğu” başa düşülür [1, s.24]. Din, dil və etnik müxtəlifliyin bir çətir altından dinc birgə yaşayışının təmin edilməsi dövlətlərin daxili siyasəti ilə müəyyən edilir, beynəlxalq sistem tərəfindən isə dəstəklənir. Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətlərin əsas məsuliyyəti mövcud vəziyyətin (mədəni cəhətdən müxtəlif cəmiyyət) nəzarətdə saxlanılmasıdır. Bunun üçün vahid milli kimliyin formalaşdırılması, fərqli mənə çalarları əks etdirən mədəni elementlərin mobilizasiya edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, mədəni müxtəliflikdə həmrəyliyə və ahəngə nail olmaq üçün dövlət və beynəlxalq təsisatlar (bu sahədə UNESCO-nin rolunu yüksək qiymətləndirmək olar) tərəfindən ortaq mədəni simvollar və rituallar əlaqələndirilərək ümumi mədəni yaddaş yaradılır [1, s.25]. Dövlətlər milli və dini bayramlar, ümumxalq hüzn və müstəqillik günləri vasitəsilə belə təcrübələri paylaşaraq fərqli mədəniyyətə sahib olan vətəndaşlarına həm də bir-

birilərinin mədəniyyətlərini tanımaq imkan yaratmış olur. Əks halda mədəniyyətlərin paralel mövcudluğu cəmiyyətdə dialoqun, həmçinin, qarşılıqlı anlaşma ənənəsinin zəifləməsinə, nəticədə isə özünütəcrid meyillərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Azlıqların hüquqlarının tanınması, miqrant qəbul edən ölkələrin fundamental hüquq sistemlərinə müvafiq düzəlişlərin edilməsi, gəlmələrlə yerli xalq və icma arasında yaranmış stereotiplərin aradan qaldırılması və s. istiqamətində qəbul edilən beynəlxalq sənədlər bu sahədə hüquq və azadlıqların qorunmasının bariz nümunəsidir. Belə ki, mədəni müxtəlifliyin idarəedilməsi siyasi amil kimi meydana gəldikdən sonra beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəni müxtəliflik, güc və düzən (cultural diversity, power and order) anlayışları bir-birini tamamlayan məfhumə çevrildi. Müasir dünya düzəni özünün suveren bərabərliyə əsaslanan plural və şəffaf strukturu, eləcə də qaydalara əsaslanan təsisatları vasitəsilə çoxmədəniyyətli ölkələrin mövcudluğunun davam etdirilməsini təmin edir [1].

Eyni zamanda hesab olunur ki, mədəni müxtəliflik təbii sərvət kimidir, onun istifadəsi, dividendə çevrilməsi daha çox daxili siyasətin ona olan münasibətindən asılıdır. Bu baxımdan ayrı-ayrı ölkələrin siyasi idarəetmə təcrübəsi həm də beynəlxalq münasibətlər sistemində multikulturalizm siyasətinin formalaşmasına xidmət edir. Müasir dövlətlərin vətəndaşlarının təhlükəsizliyi və yüksək yaşayış standartları ilə bağlı qayğıları həm də fərqli mədəni qrupların təhsil, dil, milli geyim və s. kimi hüquqlarının təmin edilməsi ilə də balanslaşdırılmalıdır [2].

Müxtəlifliyə münasibətdə ABŞ-ın “Əridən Qazan”, Kanadanın “Mozaika”, Fransanın “Tək dövlət, tək millət” və s kimi siyasi idarəetmə təcrübələrini göstərə bilərik. Bəzən də bu kimi siyasi yanaşmalarda irqçiliyin, dini ayrı-seçkiliyin, nifrət zəmində nitqlərin (hate speech) siyasi ritorika vasitəsilə körüklənməsini müşahidə edirik. Baxmayaraq ki, ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması, dinc birgəyaşayış nümunələrinin geniş təbliği və öyrənilməsi beynəlxalq təşkilat və təsisatlar tərəfindən təşviq edilir, lakin beynəlxalq təsisatların bir çox hallarda sanksiyaverici qərar qəbul etmə səlahiyyətinin və icra mexanizmlərinin olmaması beynəlxalq münasibətlər sistemində multikulturalizm siyasətinin rolunu zəiflədir.

Ədəbiyyat:

1. Christian Reus-Smith. 2017. Cultural Diversity and International Order. Link: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/cultural-diversity-and-international-order/37CBDC2CC8C306591DC49E97E20893BB>
2. Christopher Hill. 2017. Multiculturalism Meets International Politics. University of Cambridge, UK.

*Гусейнзаде Диана
Азербайджанский Университет Языков*

СТОЛКНОВЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В РОССИЙСКО-УКРАИНСКОМ КОНФЛИКТЕ

Ключевые слова: *столкновение цивилизаций, самоидентификация, российско-украинский конфликт*

Açar sözlər: *sivilizasiyaların toqquşması, özünüidentifikasiya, Rusiya-Ukrayna münaqişəsi*

Key words: *clash of civilizations, self-identification, Russian-Ukrainian conflict*

В 1993 году Сэмюэлем Филлипсом Хантингтоном была опубликована концептуальная статья «Столкновение цивилизаций?» [4], а 1996 году он опубликовал книгу «Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка» [5], которая рассматривала современные международные отношения посредством анализа цивилизационных процессов и связанных с ними конфликтов.

Рассматривая цивилизацию как проявление культурной самобытности, определяемой как объективными элементами, в числе которых язык, история, религия, обычаи, общественные институты, так и субъективной самоидентификацией людей, Хаттингтон утверждал, что основные конфликты будущего будут проходить на культурных границах, разделяющих

эти цивилизации. При этом, роль самоидентификации будет усиливаться и превалировать в вопросах взаимодействия цивилизаций. Основным конфликтом, с окончанием «холодной войны», представлялся конфликт между Западом и остальным миром, как реакция на западные ценности и мощь со стороны незападных цивилизаций, так как они будут отходить от роли объектов западной колониальной политики, и начнут всё более самостоятельнее творить свою историю.

Одной из важнейших, если не самой главной, линией цивилизационного разлома и противостояния Запада и незападных стран, рассматривалась религия. Россия, как наследница империи, не выдержавшей соперничества с Западом, не воспринималась в качестве серьёзного противника. Китай, экономическая мощь которого в 90х гг. XX века ещё не была столь впечатляющей, в вопросе потенциального конфликта воспринимался скорее как носитель конфуцианской цивилизации. Самым предрекаемым описывался конфликт с исламской и конфуцианской цивилизациями. Войны и сопутствующие операции западных стран в Ираке, Ливии, Афганистане, и Сирии в период с 1990 по 2020 гг., подтвердили данный цивилизационный вектор внешней политики Запада. Растущая экономическая мощь, наличие оружия массового поражения и умение трезво оценивать внешнеполитическую обстановку уберегло Китай от попадания в этот список.

Однако, как показали события российско-украинского конфликта, линии разлома цивилизаций проходит по более сложным многомерным границам. Крайне жёсткий и быстрый, в исторических масштабах, конфликт вспыхнул практически по всем цивилизационным составляющим [1]. Первое внешнее проявление конфликта было связано с вопросами самоидентификации выразившийся в постулатах, широко обсуждаемых как государственными деятелями [3], так и представителями общества через СМИ, таких как: «русские и украинцы один народ/братские народы», «Украина – не Россия», «мы не братья», «анти-Россия», и тому подобное.

В конечном итоге, Россия и Украина, их народы и элиты схлестнулись в многолетнем конфликте в вопросах использования языка, трактовки истории, подчинённости церкви, и других глубинных религиозных споров, выбора политических, экономических и военных союзников на международной арене.

Данный конфликт, имеет многовековую историю, и наполняясь новыми смыслами на каждом своём этапе, вероятнее всего, будет длиться ещё дольше в разных проявлениях. Конфликт вылился в военные действия 2014 и 2022 гг., гибель гражданского населения на Украине и многочисленных военнослужащих с обеих сторон, появление миллионов беженцев и уничтожение материально-технических ресурсов.

Для Запада данный конфликт стал цивилизационным прокси-столкновением с Россией, в котором Украина и Россия несут значительные человеческие, военно-технические, и экономические потери. Беспрецедентные объёмы военно-технической помощи Запада Украине, объём экономических санкций, призванных обрушить экономику России, попытки полной международной изоляции создают новые геополитические и экономические вызовы всему мировому сообществу и экономическому порядку. Кроме своего эффекта, эти санкции вызовут сопротивление России, которое создаст ещё больше цивилизационных разломов и столкновений в мире [2].

Литература:

1. Гончаренко Р., «Россия против Украины. Как дело дошло до большой войны», Deutsche Welle, Интернет ресурс <https://p.dw.com/p/44gsb>
2. Зенгин Окай Д., «Moody's: Конфликт РФ и Украины усугубляет имеющиеся риски». Anadolu Agency, Интернет ресурс <https://www.aa.com.tr/ru/>
3. Путин В.В., «Об историческом единстве русских и украинцев». Интернет ресурс <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
4. Huntington Samuel P., "The Clash of Civilizations?". Foreign Affairs, 1993. 72 (3). p. 22–49
5. Huntington Samuel P., Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. The Free Press ed. London: Simon & Schuster. p. 207

AVROPA MULTİKULTURALİZMİ ALMANIYA NÜMUNƏSİNDƏ

Açar sözlər: *sosial, siyasət, integrasiya, qanun*

Keywords: *social, political, integration, law*

Ключевые слова: *социальное, политика, интеграция, закон*

Son dövrlərə nəzər salsaq görərik ki, Qərb ölkələrində multikulturalizmin mövcudluğu müəyyən şəkildə iflasa uğramaqdadır. Qabaqcıl Avropa ölkələri olan Britaniya, Almaniya və Fransa kimi multikultural dəyərləri siyasi zərbəyə məruz qalaraq, müəyyən kütlə tərəfindən qəsdən gözdən Salınır. Müasir alman filosofu Yürgen Habermasın söylədiyi fikri yada salsaq, multikulturalizmin əsas fəlsəfəsi “mədəni həyatın müxtəlif formalarının bərabər hüquqlarla yanaşı mövcud olması”, yəni azlıqla çoxluğun eyni hüquqlara malik olmasıdır. Bir sözlə desək, azlığın dəstəklənməsi proqramının dövlət siyasətinin sadəcə bir xəttinə yox, bir qayda olaraq bütün sosial-siyasi sistemin tərkib hissəsinə çevrilməsi əsasdır [1].

Termin kimi multikulturalizm Avropanın siyasi lüğətində əvvəllər daha çox “tolerantlıq” kimi başa düşülürdü. Yəni Avropa hökumətlərinin məsələyə razılığı ikinci və üçüncü nəsildən olan gəlmələrin cəmiyyətə integrasiyasına yox, yad mədəniyyətin nümayəndələri ilə yanaşı yaşamağa, daha çox dözümlü olmağa əsaslanırdı. Avropa ölkələrinin hökumətləri multikulturalizm siyasətini heç də integrasiya məqsədilə yox, daha çox siyasi və seçici mülahizələrdən çıxış etməklə yürüdür, bu zaman özlərinin məhdud sayda məşhur və ancaq praqmatik maraqlarını güdürdülər.

Ümumiyyətlə, Avropada multikulturalizmin iki əsas qaynağı vardır. Birincisi, milli azlıqlar. İkincisi, isə immiqrantlardır.

Bu çərçivədə immiqrantlar üçün multikulturalizm siyasi gücə, iqtisadi fürsətlərə və vətəndaşlığa keçmə kimi imkanları özündə cəmləşdirir. İctimai şüurun əsas məsələsi immiqrantların cəmiyyətə daha integrasiya olmaları üçün əhəmiyyətli məsələ üzərində durmasıdır və bəzi əsas prinsipləri irəli sürür. İşin mövzusu ilk öncə integrasiyanın əsas hissəsidir. İkincisi əsas liberal-demokrat dəyərlərə ehtiramı vacib hala gətirən integrasiya azadlıq, demokratiya, insan hüquqlarına hörmət, bərabər hüquqlu və hüququn üstünlüyü prinsipləri vacib amillərdən sayılır. Üçüncüsü, yaşadığı cəmiyyətin dili, tarixi və qurumları bərsində əsaslı məlumatlar integrasiyanın mühüm halıdır. Dördüncüsü, ayrışdırılığa qarşı qanunlar və siyasətlər daha yaxşı bir integrasiya üçün əsasdır [1].

Multikulturalizm Almaniyaya üçün yenilik deyil. Əslində, bilindi ki, insanlıq tarixi ilə bağlı fəaliyyət səviyyəsi mövcuddur. Hal-hazırda multikulturalizm dedikdə özlüyündə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə çoxsaylı immiqrasiyanın olması problemini daşıyan termin kimi başa düşülür. Almaniya multikulturalizm 1989-cu ildə Berlin divarının yıxılması ilə daha da inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. İmmiqrantlar Almaniya əhalinin 19 faizini təşkil edir. Almaniya alman olma anlayışı hələ də güclü olduğu üçün immiqrantların alman mədəniyyətinə daxil olması üçün assimilyasiya siyasətini daha çox tətbiq edirlər. Almaniyada da alman olmayanlar “xaricilər” adlandırılır. Bu ifadə xüsusi mahiyyət daşıyır. Bu mənada irqçilik Almaniya hələ də mövcuddur. Almaniya ciddi mənada multikulturalizm müzakirələri və mübahisələri aparılır. Hələ 1999-cu ildə Almaniya vətəndaş olmaq üçün ana və atadan birinin alman olma qanunu ləğv edildi. Parlament də 2010-cu ildə ikili vətəndaşlığı ləğv etdi [2].

Bütövlükdə Almaniya müsləman əhalinin gəlməsi və integrasiyası tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanan üç mərhələni keçmişdir:

Ötən əsrin 50-60-cı illərində formalaşmış “Gəlmə işçi qüvvəsi” modelidir (“qonaq-işçi”- almanca “gastarbayter”). Bundan fərqli olaraq ikinci model – “azlıq” (icma) modelidir hansı ki, artıq immiqrasiyanın davamlı və daimi bir proses olacağına düşüncəsi ilə formalaşmışdır. Almanlar belə bir fikir ilə razılaşmalı oldular ki, immiqrantlar vətəndaş ola bilərlər. Sadəcə, onların özünəməxsus dini, mədəni və etnik xüsusiyyətlərə malik vətəndaşlar ola bilərlər.

Sonuncu, “Assimilyasiya” modelidir. Bu modeldə immiqrantlar fərd kimi qəbul edilir. Bu fərdlər dövlətlə öz aralarında müqavilə imzalamalıdır. Ancaq bu mərhələləri ümumiləşdirsək onu

deyə bilərik ki, hal-hazırda Avropada bu keçmiş immiqrant modellərinin heç biri nə bugünkü nə də gələcək inteqrasiya siyasəti üçün nümunə model sayıla və ya yararlı ola bilməz [3].

Almaniya multikulturalizmi XX əsrin 90-cı illərin sonlarında inteqrasiya siyasəti kimi qəbul edildi. Almaniyada multikulturalizm anlayışı inteqrasiya ilə eyniləşdirilir. Belə ki, hüquqi cəhətdən hər bir immiqrant alman cəmiyyətinə inteqrasiya olunmağa borclu idi. Belə demək olar ki, “uğurlu multikulturalizm” alman anlayışında inteqrasiyaya bərabərdir. Bu, Almaniyada daimi və hüquqi olan hər bir cəmiyyət üzvlərinə yönəlmiş uzun müddətli prosesdir.

Almaniyada multikulturalizm siyasətinin böhranı islamofobiyanın nəticəsi kimi göstərilə bilər. Buna səbəb ölkədə müsəlmanların sayının çox olmasıdır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi tarixin müəyyən vaxtlarında multikulturalizmi qəbul edən, immiqrantlara hər tərəfli şərait yaradan Almaniyada multikulturalizm böhranı başlayır. Buna səbəb otuz il bundan öncə Almaniyada multikulturalizmdə aydınlıq və mədəni müxtəlifliyə əsaslanan cəmiyyət ideyasını Avropanın sosial problemlərinin həlli kimi görürdülər. Lakin indi onlar multikulturalizmin problemlərin əsas səbəbi olduğu fikrindədirlər. Bəlkə də vaxtilə multikulturalizmin ən çox inkişaf etdiyi ölkə kimi göstərilən Almaniya buna görə multikulturalizm böhranı yaşayır. Bu, bir sıra nüfuzlu siyasətçiləri – Almaniyanın Kansleri Angela Merkel və Böyük Britaniyanın Baş naziri Devid Kameron başda olmaqla, multikulturalizmi açıq şəkildə tənqid edərək onun təhlükəli ənənəyə çevrildiyini bəyan etməyə sövq etdi. Beləliklə, Almaniyada, həmçinin digər Qərbi Avropa ölkələrində baş verən hadisələr multikulturalizm siyasətinin böhrana uğradığını göstərdi [2].

Multikulturalizm siyasətinin böhranı haqqında olan şərhlər alman cəmiyyətini çoxmədənilikdən, çox etiqadlılıqdan, çoxdilli olmaqdan xilas etmədi. Bundan başqa hökumətin ideologiyasında “öz” və “yad” mədəni anlayışı aydın şəkildə fərqləndirilir.

Multikulturalizm cəmiyyətin etnik-mədəni, dini və s. əsaslara söykənən sosial strukturların qarşılıqlı əlaqəsi üzərində qurulmasını nəzərdə tutur. Multikulturalizmin başqa bir yolu assimilyasiyadır, etnik-milləti xüsusiyyətlərdən könüllü, çox vaxt isə məcburi imtina və sənə qəbul edən cəmiyyətin xüsusiyyətlərini mənimsəməkdir. Faktlar onu göstərir ki, Almaniyada multikulturalizm birgə yaşam tərzindən çıxaraq, sırf siyasi əhəmiyyət daşımağa başlayıb. Bir vaxtlar multikulturalizmi yüksək səviyyədə təbliğ edən Almaniyanın dediyi prinsiplər özünü doğrultmamaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Arastu Habibbeyli. Western Multiculturalism Upon Crisis: New Challenges And Dilemmas // <http://politikaakademisi.org/2014/07/04/western-multiculturalism-upon-crisis-new-challenges-and-dilemmas-i/>
2. C.Ogan, L.Willnat, R. Pennington, M.Bashir. “The Rise of Anti-Muslim Prejudice: Media and Islamophobia in Europe and the United States” // <http://gaz.sagepub.com/content/76/1/27.full.pdf+html>
3. Tahirə Allahyarova, Lalə Novruzova. Qərbi Avropada Müsəlman icmaları: Fransa və Almaniya nümunəsində. Bakı, 2015.

Мирзазаде Лилия
НАНА Института Кавказоведения

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ: ИСТОРИЯ, ПОЛИТИКА, ИДЕОЛОГИЯ

Ключевые слова: *Азербайджан, мультикультурализм, история, политика, идеология*

Açar sözlər: *Azərbaycan, multikulturalizm, tarix, siyasət, ideologiya*

Keywords: *Azerbaijan, multiculturalism, history, politics, ideology*

Еще сотню лет назад представить себе ситуацию, при которой можно запустить ядерную боеголовку в любую точку мира могли разве что безумцы или фантасты. Поэтому, в подобных условиях людям как никогда приходится учиться жить в новых условиях, избегать войн и вести диалог. В принципе, любой военный конфликт можно рассматривать как приглашение к диалогу, однако у любой войны есть неизбежные жертвы, и даже самой сильной

армии, победившей какой-либо народ, приходится уходить, а вместо нее появляются правители, в чьих интересах и задачах приоритетной целью является закрепиться. Для войны, как мы знаем, есть множество причин [4]. В результате, кто-то побеждает, кто-то проигрывает; обе стороны всегда помнят свой триумф или поражение. Победенные помнят не только, кто их завоевал, но и чем это сопровождалось. Процессы, связанные с глобализацией, остановить невозможно, сложилась тенденция их нарастания. Является очевидностью, что антиглобалисты, препятствующие развитию культурных ценностей, утверждающие превосходство своей культуры, выступающие за ассимиляцию, духовное или физическое уничтожение других, не желающие к ведению диалога, в современной цивилизации потерпят крах. Межкультурный диалог, обусловленный мультикультурализмом, необходим как средство, объединяющее людей способных быть терпимыми, толерантными, уважительными к другим народностям, культурам, религиям, национальным меньшинствам, иммигрантам и всем иным. Примером мультикультурного общества является Азербайджан. Здесь мультикультурализм – образ жизни граждан, государственная идеология и политическая стратегия. Корни мультикультурного строя уходят в историю азербайджанского народа, неразрывно связанного с древним Сефевидским государством, политикой шаха Исмаила – основателя династии Сефевидов. Он стремился создать сильное централизованное феодальное государство. В этом шах Исмаил видел важнейшее условие развития производительных сил, обеспечения хозяйственного и культурного прогресса Октай Эфендиев пишет [5]:

«Объединение южных и северных областей Азербайджана в границах единого относительно централизованного государства Сефевидов создало основу для более тесного, чем в прошлом, политического, экономического, культурного и этнического сближения этих областей. В XVI веке Азербайджан после десятилетий феодальной раздробленности вновь обрел свою государственную целостность, достиг определенного прогресса в области экономики и культуры» [6, с.4].

28 мая 1918 году Национальный Совет Азербайджанской Республики объявил о создании АДР на территории Бакинской и Елизаветпольской губерний, и была подписана Декларация независимости. Акт независимости Азербайджана провозглашал о создании демократической республиканской формы устройства – парламентской республики впервые во всем тюркско-мусульманском мире, во всем Востоке. В документе говорилось:

1. Отныне народы Азербайджана являются носителями суверенных прав и Азербайджан, состоящий из Восточного и Южного Закавказья, полноправным независимым государством.

2. Формой политического устройства независимого Азербайджана устанавливается Демократическая Республика.

3. Азербайджанская Демократическая Республика стремится установить добрососедские отношения со всеми членами международного общения, а в особенности с сопредельными народами и государствами.

4. Азербайджанская Демократическая Республика гарантирует в своих пределах гражданские и политические права всем гражданам, без различия национальности, вероисповедания, социального положения и пола.

5. Азербайджанская Демократическая Республика всем народностям, населяющим её территорию, предоставит широкий простор для свободного развития.

6. До созыва Учредительного собрания во главе управления всем Азербайджаном стоит Национальный Совет, избранный народным голосованием, и Временное правительство, ответственное перед Национальным собранием [3].

Новый импульс мультикультурализму в Азербайджанской Республике придал Общенациональный лидер – мастер диалога, мастер общечеловеческих ценностей общенациональный лидер Гейдар Алиев. Он обеспечил систематизацию своей политической линии, своей дальновидностью построил великую, просвещенную политическую платформу для успешного будущего Азербайджана. Азербайджанская Республика – многонациональное государство. Помимо мусульман, в Азербайджане проживают граждане других религий. Прекрасно понимавший значение культурно-духовных ценностей для прогресса и благосостояния

народа, Гейдар Алиев всегда уделял особое внимание не только таким важным вопросам, как государственное устройство и независимость, но и вопросам национальной, межрелигиозной гармонии, урегулированию государственно-религиозных отношений. Великий лидер, говоривший «Высокая толерантность – проявление высокой культуры», смог превратить в феномен именно на примере Азербайджана такие общечеловеческие ценности, как толерантность, мультикультурализм, не имеющие аналогов в мировом масштабе. Таким образом, Азербайджан, являющийся демократическим и светским государством, приверженным национальным и духовным ценностям, представил глобализирующемуся миру мультикультуральный образ жизни, являющийся высоким проявлением межкультурного диалога и сотрудничества [2].

В настоящее время мультикультурализм в Азербайджане устойчивая государственная политика. Президент Азербайджана Ильхам Алиев в своих выступлениях всегда подчеркивает, что мультикультурализм является самым большим достоянием Азербайджана. Сегодня азербайджанский мультикультурализм работает не только на нашу страну. «Мы видим азербайджанский мультикультурализм в наших отреставрированных мечетях, синагогах, церквях. Азербайджанский мультикультурализм показывает свое значение в реставрации катакомб Ватикана, музеев Франции, строительстве школ в Пакистане. Большое значение в этом деле имеют проекты, реализуемые Фондом Гейдара Алиева» [1].

Даже в самый тяжелый период, когда 20% азербайджанских земель находились под оккупацией армянских агрессоров, Азербайджан оставался открытой страной, готовой на диалог с любым контрагентом, включая этнических армян. Посетивший Баку армянский Католикос Гарегин II был поражён сохраненной армянской церкви в центре города, хранилищу более 5000 книг на армянском языке. Понял ли он, что в Азербайджане – Республике межкультурного диалога и уважения к другим народностям и всему иному и быть не может, большой вопрос.

Литература:

1. Азербайджанский мультикультурализм. Роль Азербайджана в формировании мультикультурального общества./ 27 в рамках VII Глобального форума Альянса цивилизаций ООН состоялось секционное заседание на тему «Роль Азербайджана в формировании мультикультурального общества»./ https://multiculturalism.preslib.az/ru_events-5wz870Hnyx.html
2. Великий лидер Гейдар Алиев – политический основоположник азербайджанского мультикультурализма/[https://azertag.az/ru/xeber/Velikii_lider_Geidar_Aliev ___ politicheskii_osnovopolozhnik_azerbaidzhanskogo_multikulturalizma-1057820/](https://azertag.az/ru/xeber/Velikii_lider_Geidar_Aliev___politicheskii_osnovopolozhnik_azerbaidzhanskogo_multikulturalizma-1057820/) 08.06. 2 017
3. Декларация независимости. **Акт независимости Азербайджана (28 мая 1918 года)**/<https://axc.preslib.az/ru/page/mfjV6vuoT0>
4. Проблемы мультикультурализма в современных странах. (Германия, Франция, США, Канада/ Введение/ <http://diplomba.ru/work/87931>
5. Социально-экономические воззрения шаха Исмаила Хатаи /По матер. книги «Очерки истории азербайджанской экономической мысли»/ <https://azerhistory.com/?P=38284>
6. Эфендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов. Б. 1981, с. 4.

*Новрузова Нурангиз
Бакинский Славянский Университет*

КУЛЬТУРА ТАЛЫШСКОГО НАРОДА В КОНТЕКСТЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ключевые слова: *Талыш, мультикультурализм, этнос, ираноязычный, культурный «код», интеграция*

Açar sözlər: *Talış, multikulturalizm, etnos, irandilli, mədəniyyət “kod”u, integrasiya*

Keywords: *Talysh, multiculturalism, ethnos, Iranian-speaking, cultural “code”, integration*

Термин «мультикультурализм» начал применяться сравнительно недавно, и этот термин имеет несколько толкований. Например, в некоторых случаях мультикультурализм рас-

сма­три­ва­ет­ся как «политика, на­прав­лен­ная на со­хра­не­ние и раз­ви­тие в от­дель­но взя­той стране и в мире в це­лом куль­тур­ных раз­личий, и теория или идеология, обос­но­вы­ва­ю­щая та­кую политику» [3, с.86]. В дру­гих слу­чаях мультикультурализм трактуется как один их аспектов толерантности, который заключается в требовании развития культур в целях их взаимного проникновения, обогащения и развития в русле общечеловеческой, массовой культуры. Согласно другой трактовке «мультикультурализм – комплекс разнообразных процессов развития, в ходе которых раскрываются многие культуры [3, с.81]. Наконец, по мнению многих специалистов мультикультурализм – это форма этнополитики, при которой нетитульному населению нет необходимости идти на вынужденные культурные потери (ассимиляцию) во избежание дискриминации, для бесконфликтного сосуществования с большинством и для сохранения собственной групповой идентичности. Мультикультурная ориентация закреплена в Рамочной конвенции «О защите национальных меньшинств (1995), в Лундских рекомендациях Совета Европы (1999) и других международных документах. Согласно Стэнфордской философской энциклопедии, мультикультурализм – это политика, на­прав­лен­ная на со­хра­не­ние и раз­ви­тие в от­дель­но взя­той стране куль­тур­ных раз­личий, т.е. в широком смысле мультикультурализм – это интеграция без ассимиляции. Это значит, что в одном государстве могут свободно сосуществовать разные культуры, религиозные конфессии, языки, образуя общество, в котором каждый человек может жить и свободно развиваться. Наконец, в буквальном переводе с английского языка «мультикультурализм» означает «много культур». Именно эта последняя формулировка отражает суть мультикультурализма, существующего в настоящее время в Азербайджане.

Азербайджан, расположенный на стыке различных цивилизаций, на пересечении Востока и Запада, веками славился как край, где сформировалась особая атмосфера национально-культурного многообразия, где представители различных национальностей и религиозных конфессий проживают в атмосфере мира и благополучия, взаимопонимания и культурного диалога. Мультикультурализм и толерантность, исторически присущие мировоззрению и образу жизни азербайджанцев, сегодня стали неотъемлемыми чертами повседневной жизни каждого гражданина Азербайджанского государства, независимо от национальной принадлежности, языка и религии. О богатом мультикультуральном прошлом азербайджанского народа свидетельствуют не только сегодняшний толерантный образ жизни нашего народа, но и созданные нашим народом литературно-художественные произведения, научно-философские, политико-правовые источники и документы. Мультикультурализм на­прав­лен на со­хра­не­ние, раз­ви­тие и гармонизацию культурного разнообразия представителей различных религий и национальностей в отдельно взятой стране и в мире в целом, на интеграцию малочисленных народов в национальную культуру государств.

Под моделью мультикультурализма подразумевается мирное сосуществование различных этнокультурных сообществ в пределах границ одного государства. Мультикультурализм представляет собой необходимый инструмент диалога культур и цивилизаций и мультикультуральные и толерантные ценности носят общечеловеческий характер. С этой точки зрения Азербайджан является феноменом достойным самого пристального внимания, серьезно­го изучения и высокой оценки. Азербайджан- страна, расположенная на стыке Востока и Запада, что способствовало развитию здесь неповторимой культуры, творчески воспринявшей лучшие традиции мировой культуры и созданию на этой территории благоприятных условий для проживания самых различных этносов и народов, развития их национальной культуры. Талышский народ является одним из таких этносов.

Азербайджан во все времена отличался «пестрым» составом населения. Кроме азербайджанцев здесь проживали и ныне проживают представители многих малочисленных народов, национальных меньшинств и этнических групп, с которыми азербайджанцы жили и живут в мире и согласии. Что касается талышского народа, то талыши являются одним из самых древних этносов, населяющих Азербайджан. Талыши компактно проживают преимущественно юго-востоке Азербайджана, а именно в таких районах как Астара, Ленкорань, Масаллы, Ярдымлы, Билясувар, Лерик, Джалилабад. Сами талыши называют себя «толыш»,

в русских источниках они названы «талыши» или «талишинуи» [4, с.92]. Здесь необходимо отметить, что талыши как самостоятельный этнос упоминаются во многих исторических источниках и научных исследованиях.

Выдающийся востоковед, кавказовед, академик Н.Я.Март неоднократно предпринимал попытки выяснить этимологию и значение слова «талыш». В частности в своей книге «Талыши» Н.Я.Март указывает, что среди географических названий Кавказа «Талыш» является одним из наиболее распространенных. Ученый также приводит интересные данные о территориях, на которых распространен этот топоним и о численности здешнего населения [6, с.131].

Научно обоснованное, серьезное изучение талышского языка началось в основном в XIX столетии. Известны исследования талышского языка, проведенные А.Ходзко, И.Н.Березиным, Б.А.Дорном, В.Хейгером, Дж. де Морганом. Вместе с тем, первая научная грамматика талышского языка была написана академиком Б.В.Миллером. (Б.В.Миллер «Талышский язык». Москва – 1953).

В Азербайджане во все времена проводились научные исследования этногенеза, истории, культуры и языка талышского народа. С обретением независимости эта работа была усилена и особое внимание уделялось изучению талышского языка [2, с.4]. Это было закономерно, поскольку именно язык народа является тем культурным «кодом», который позволяет глубоко проникнуться духом народа, прочувствовать его культуру, понять менталитет и оценить его достижения. И именно поэтому, изучение талышского языка является показателем того внимания, которое уделяется всем народам, проживающим в Азербайджане. Так, в 2005 году представители талышской интеллигенции обратились с просьбой к Президенту Азербайджанской Республики Ильхаму Алиеву о переиздании учебников талышского языка и подготовке новых учебных пособий на талышском языке. Обращение к главе государства с открытым письмом принесло свои плоды. По указанию Президента Азербайджана Ильхама Алиева Министерством Образования республики в течение года были переработаны и переизданы учебники для I-IV классов общеобразовательных школ с образованием на талышском языке. В настоящее время в Азербайджане функционирует 250 школ с образованием на талышском языке. С 1996 года издается «Азбука» на талышском языке. В 2006 году был издан Талышско-русско-азербайджанский словарь (Баку, «Нурлан», 2006, составитель - Н.Мамедов).

Работа по развитию культуры малочисленных народов продолжает оставаться в центре внимания политики мультикультурализма и культура талышского народа не является исключением. Культура, история талышского народа является неотъемлемой частью культуры современного Азербайджана. Талыши веками создавали свою, уникальную, самобытную культуру. Талыши всегда славились своим мастерством в самых различных видах декоративно-прикладного искусства, таких как резьба по дереву, художественные плетение и других. Особо следует отметить ковроткачество талышских женщин, создавших уникальные образцы этого древнего вида искусства. Талышский народ имеет древний, очень богатый фольклор, отличающийся красочностью и многообразием. Древние дастаны, предания, сказки, песни, баяты, передаваясь в устной форме дошли до наших дней и отражают всю мудрость древнего народа. Говоря о литературных традициях талышей необходимо отметить, что многие писатели и поэты-талыши обращались к самым разным литературным жанрам в своем творчестве и создали очень значимые художественные произведения. В связи с этим следует остановиться также на деятельности переводчиков-талышей. Талышский язык относится к индоевропейской группе языков, Азербайджан – страна тюркоязычная, т.е. переводческая деятельность в этом случае обретает особую значимость и ведется в нескольких направлениях. Т.е. переводчики талыши с одной стороны переводят на талышский язык азербайджанскую литературу, с другой - произведения мировой классики, в том числе и русской литературы. Во многих случаях имеет место т.н. «двойной» перевод, т.е. «перевод с перевода, с языка - посредника». Такая работа требует большого мастерства и существует много образцов переводной литературы, в которых талыши-переводчики проявили высокий профессионализм. Переводческая деятельность талышей может послужить темой отдельного, очень интересного научного исследования. В целом талыши прочно интегрированы в азер-

байджанское общество и этот народ представлен во всех сферах культурной, социальной жизни Азербайджанской Республики. Этот факт был подтвержден многими международными документами. В частности, в 2010 году, 11-12 сентября представители Косультационного Совета Рамочной Конвенции ЕС «О защите национальных меньшинств»- Жозеф Марк (Австрия), Далибор Жилек (Чехия), Бугомила Феретсонова (Словакия) и Франсуа Кемпт (Франция) посетили Ленкоранский район Азербайджана с целью изучения доклада, представленного Азербайджаном ЕС в связи с национальными меньшинствами, проживающими в Азербайджанской Республики. Члены делегации с чувством удовлетворения отметили высокий уровень преподавания талышского языка, обеспечение школьников-талышей бесплатными учебниками, высоко оценили деятельность Ленкоранского Гуманитарного Колледжа, издание газеты «Талыши садо». Было особо отмечено, что талыши составляют 95% работающих в местных органах самоуправления и представителям талышского народа предоставлены все необходимые условия для сохранения своей этнической идентичности и развития национальной культуры. Т.е. талыши являются полноправными гражданами Азербайджана и развиваются наравне со всеми другими проживающими здесь народами.

Литература:

1. Гусейнзаде М.Г., Мамедов А.А. Талыши: история и культура: (Хрестоматия) М. 2009. 192 с.
2. Мамедов А.А., Оришев А.Б. Язык и искусство талышей: история вопроса и диалектическая связь понятий. // Бизнес и дизайн ревю. 2020. № 4 (20). С. 6.
3. Нагдалиева Ш.А. Азербайджанская модель мультикультурализма в межкультурной коммуникации: проблемы и решения // Философская мысль. 2017.–№10.–С.83-98.
4. Очерки общей этнографии: Азиатская часть СССР. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. – С. 92.
5. Токарев С. А. Этнография народов СССР: исторические основы быта и культуры. – Изд-во Московского университета, 1958. – С. 301.
6. Умняшкин А. А. "Иранские языки Кавказа: история изучения талышского языка" - Вестник Челябинского государственного университета. 2011. № 14 (229). Политические науки. Востоковедение. Вып. 10. С. 135–142.

Soltanzadə Aygün
Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK ŞİRKƏTLƏRİNİN İNVESTİSİYALARI QAZAXISTANDA

Açar sözlər: *Türkiyə, Qazaxıstan, investisiya, şirkətlər*

Key words: *Turkey, Kazakhstan, investment, companies*

Ключевые слова: *Турция, Казахстан, инвестиции, компании*

Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən xarici ölkələrin şirkətləri arasında Türkiyə IV yerdədir. Türkiyədən gedən sahibkarlar müstəqilliyin ilk illərində fürsətlər əldə etmiş və bunu dəyərləndirmişdilər. Böyük investisiyalar qoymaqlarına baxmayaraq, türk şirkətləri ABŞ və ya Rusiya firmalarına verilən rahatlıqlardan faydalana bilməmişdilər. Belə ki, Türkiyə həyata keçirdiyi iqtisadi investisiyaların verəcəyi ayrışeçkilik imkanlarından faydalana bilməmişdilər. Qlobal dəyişikliklərin Türkiyəni bu ölkələrdəki hərəkət sahəsinə istiqamətlənən mənfi baxışları da vacibdir.

Türk firmaları tərəfindən Qazaxıstanda işə götürülən adamların 14,5%-ni Türkiyədən gedən işçilər, 85,5%-ni Qazaxıstan vətəndaşları olan yerli işçilərdir. Digər tərəfdən işə götürülən Türkiyədən gedən hər bir işçiyə qarşılıq 8 qazaxıstanlı işçi işə götürülmüşdür. İşə götürənlərin 22,7%-ni inşaat firmaları, 18%-ni təhsil qurumları, 11,6%-ni ticarət sahəsi təşkil edir [2].

Qazaxıstan Orta Asiyadakı Türk investisiyaların vacib bir qisminə başçılıq edir. Türkiyə kapital miqdarı baxımından Qazaxıstandakı ən böyük 14-cü investor ölkə olub eyni zamanda ölkədəki ən çox xarici kapital şirkətinə də sahibdir. Qazaxıstan haqqında məlumatlara görə Qazaxıstanda 270

türk şirkəti (türk kapitallı) fəaliyyət göstərir və bu şirkətdə 40.000-ə yaxın türk vətəndaşı işləyir. Türk Xarici Ticarət Müşavirinin məlumatlarına görə isə Qazaxıstanda türk kapitalı olan qeydiyyatlı 500 şirkət var. Ancaq Qazaxıstanın səlahiyyətlərinin açıqlamalarına əsasən Qazaxıstandakı türk kapitalına sahib firmaların sayı 1000-dən artıqdır. Qazaxıstandakı türk investisiyaların təqribi 85%-ni yerli xalq olmaqla, 20 mindən artıq insanı işlə təmin etmişdir. Ölkədəki ən əsas türk iş götürənlərin 20%-dən artığını inşaat firmalarıdır. ABŞ və İngiltərə kimi ölkələrin Qazaxıstandakı böyük ölçülü investisiyalarına baxıldıqda bu ölkələrin daha çox neft və qaz sahəsi, elektrik və mədənçilik kimi sahələrdə ağırlaşmış (yoğunlaşmış) olduğu türk iş adamları tərəfindən həyata keçirilən investisiyaların daha çox ticarət, telekommunikasiya, hotel idarəetməsi, supermarket idarəetməsi, podratçılıq, neft məhsulları və qida istehsalında yoğunlaşmışdılar. Bu vəziyyət Qazaxıstanın iqtisadi artımında neft və mədənçilikdən əlavə digər sahələrinin artmasına vacib töhfələri olmuşdur. Qazaxıstan iş görən türk şirkətləri bunlardır: TPAO, OKAN şirkəti, TÜRKCELLin Qazax Telecomla ilə təşkil etdiyi və çox hissəsinə sahib olduğu K'Cell, Ahşel İnşaat, Koç qrupunun Qazaxıstan ortağı Butya ilə sahib olduğu Rambutya alışveriş mərkəzləri, Anadolu qrupunun Qazaxıstanda pivə istehsalı və Coca-cola şüşə zavodu, Turkuaz şirkətlər qrupu, Pakpen Plastik sənaye və ticarət, Qazaxıstan Ziraat Beynəlxalq Bankı, Türkiyə Qazaxıstan Beynəlxalq Bankı. Bu şirkətlər işlətdikləri işçilərin sayına və dövriyyəsinə görə ən böyük firmalardır [2].

2011-ci ildə 2 ölkə arasındakı ticarət əlaqələri 6 milyard dollar olması gözlənilməkdədir. Ticarət əlaqələrin inkişafına baxmayaraq, hər sahədə vəziyyət eyni cür deyil. Xalqın türklərlə yaxınlığı ruslarla müqayisədə olduqca soyuqdur. Bu ölkədə işləyən firmanın səlahiyyətli şəxsləri hər zaman viza problemi yaşamaqda, polisdən də pis münasibət görməkdədir. Həmçinin təhlükəsizlik problemləri vardı. Ölkədə rüşvət olduqca çoxdur. Keçmişdə hətta türk işçilərinin davaya məruz qaldıqları da olmuşdu. Bu tip problemlər kiçik görünsə də gələcəkdə daha böyük problemlərə yol açacağı görünür. Hətta Qazaxıstan hökumətindən qardaş ölkə olaraq qəbul edilən Türkiyə vətəndaşı olan işçilərə asanlıqlar göstərilməsini istəyirlər.

Qazaxıstan kommunistdən sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçərkən inkişafında artım görünürdü. Qazaxıstanın sosial və iqtisadi çevrilişi tamamlananda Orta Asiyadakı köhnə ticarət yolları təkrar işə yarayacaqdır. Bu zaman Qazaxıstandakı türk şirkətlərinin sayının artdığını görürük. Ancaq investisiyaların əksəriyyətini böyük şirkətlər edir. Türk investisiyaların cəmi 5 milyard dollara çatıb. Türkiyə üçün bu böyük bir rəqəmdir. Ancaq Amerikanın bu ölkədə etdiyi investisiyaların miqdarı 60-65 milyard dollarlıq olduğundan Türk investisiyaları bunun yanında az qalır. Bəzi sahələrdə türk firmaları investisiya qoymadıqları görülür. Xüsusilə enerji sahəsində türk şirkətlərinin investisiya qoymaqlarında çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Ancaq inşaat sahəsində türklər diqqəti cəlb edir. Məsələn, Astana Hava Limanını türk şirkəti tikib. Həmçinin, istehlak mallarında da türk məhsullarının genişlənmiş bazarı var. Qazaxıstanlı istehlakçılar dəbdəbəni çox sevirilər. Bəlkə də buna görə 2010-cu ildə 15 milyon əhalisi olan ölkədə 200 milyon cüt Türkiyə istehsalı ayaqqabı satılmışdı. Həmçinin türk və qazaxıstanlılar arasında sosial əlaqələrdə də partlayış yaşanır. Qarışıq evliliklər, təhsildəki investisiyalar və digər sahələrdəki münasibətlər uzunmüddətli əməkdaşlığın əsasını təşkil edir. Təhsilin Türkiyədə bitirmiş qazaxıstanlılar və Qazaxıstandakı türk məktəblərində təhsil alanlara əlavə olaraq bir də Qazaxıstanda oxuyan türklər var. Beləliklə, türk və qazaxıstanlıların arasında, rusca da çox yaxşı danışa bilən 3 dilli 1 nəsil ortaya çıxır. Qazaxıstan və Türkiyə arasındakı münasibətlərin əhəmiyyəti hər gün daha da artır [2].

2018-ci ildə Qazaxıstanın Almatı şəhərində Türkiyə və Cənubi Koreya şirkətlərinin birgə layihəsi ilə həyata keçiriləcək Böyük Almatı Dairəvi Yolunun (BAKAD) tikintisinə başlanılıb. Nazir Kasımbek çıxışında Türkiyə və Koreya şirkətlərinin müştərək layihəsinin Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin göstərişi ilə həyata keçirildiyini və layihənin Almatı şəhəri üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını bildirib. Kasımbek, "BAKAD Almatı ətrafında nəqliyyat axını və tranzit nəqliyyat vasitələrinin sayını azaldacaq, şəhərin ekoloji vəziyyətini yaxşılaşdıracaq" dedi [1].

2022-ci il Qazaxıstanda yanacaq artımından sonra yaranan siyasi xaos bu ölkədə fəaliyyət göstərən türk şirkətlərinin vəziyyətinin necə olacağı sualını ağına gətirdi. Etirazlardan sonra hökumət istefa verərkən, ölkədə fəvqəladə vəziyyət elan edilib, bütün bank əməliyyatları dayandırılıb. Qazaxıstandakı xaosun türk şirkətlərinə çox da təsir etməyəcəyi bildirilir. Ölkədə aviasiyadan maliyyəyə,

tikintidən tutmuş qidaya qədər bir çox türk şirkəti fəaliyyət göstərir. Qazaxıstan şirkətləri türk şirkətlərinin ortaqları arasında olduğundan, xaos mühitindən onların mənfi təsirləri gözlənilmişdir [3].

Ədəbiyyat:

1. Kazakistan'da Türk ve Güney Kore firmaları büyük yol inşaatına başladı. <https://www.hukukihaber.net/genel/kazakistanda-turk-ve-guney-kore-firmalari-buyuk-yol-insaatina-basladi-h198725.html>
2. Ayhan Gençler. Arif Akbaş. Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Ve Türkiye Arasındaki Sosyo-Ekonomik İlişkiler (1990-2011). Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt1, Sayı 2, Temmuz-2011, s.1-35.
3. Kazakistan'daki kaos, Türk şirketlerini etkilemeyecek.
4. <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/816155.aspx>

Şahbazlı Çınara
Bakı Biznes Universiteti

MULTİKULTURALİZMİN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ ROLU

Açar sözlər: *dilçilik, koqnitiv dilçilik, multikulturalizm*

Keywords: *linguistic, cognitive linguistics, multiculturalism*

Ключевые слова: *лингвистическая парадигма, когнитивная лингвистика, мультикультурализм*

Multikulturalizm nədir? – sualına dilçilərin müxtəlif cavabları fərqləndirilir. Multikulturalizm mədəni plüralizmi və davamlılığı qəbul edən və onun inkişafına şərait yaradan amillərdən ən mühümüdür. Multikulturalizm dedikdə, multikultural cəmiyyətin hər bir üzvünün – istər varlı, istərsə də, kasıb təbəqənin hər birinin bərabər hüquqa malik olduğu cəmiyyəti başa düşülür [3].

Multikulturalizm tolerantlığın bir aspektidir. Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə mövcud olub, bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edərək inkişaf etməsi və zənginləşməsi deməkdir [3].

Dilin tarixi dil yaranan gündən baş verən bütün tarixi dəyişiklikləri özündə birləşdirir. Məlumdur ki, dilin inkişafı iki istiqamətdə özünü göstərir: ekstralinqvistik (dixarici) və intralinqvistik (dildaxili) [1, s.6]. Dildə baş verən dəyişikliklər birbaşa dilin öz daxili amilləri ilə əlaqədar olanda intralinqvistik, cəmiyyətin ümumi inkişafı, xalqın tarixi ilə əlaqədar olduqda isə, ekstralinqvistik amillər adlanır. Dildə sözləmə prosesinə təkan verən və mane olan bir sıra səbəblər mövcuddur. Qeyd olunduğu kimi, alınma sözlə müraciət etmək intralinqvistik və ekstralinqvistik səbəblər kompleksindən irəli gəlir. Ekstralinqvistik səbəblərə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni sahələrdəki dil əlaqələri kimi amillər daxildir. Belə səbəblər isə, az deyildir. Ekstralinqvistik amillər cərgəsində psixoloji, estetik, evfemistik ifadəyə canatma olduğu kimi, sözləmə prosesində əhəmiyyətli rol oynayan tarixi şərait, dini mənsubluq, ölkənin siyasi vəziyyəti kimi şərtlər də az deyildir.

Dil bir qrup insanlar tərəfindən bir-biri ilə ünsiyyət yaratmaq, mədəni fərdiliyi və sosial münasibətləri ifadə etmək kimi müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunan səs və simvolları ibarət bir sistemdir. Dillər bir-birindən səs, grammatika, lüğət və nitq formasına görə fərqlənir. Ancaq bütün dillər çox mürəkkəb varlıqlardır. Dillər bir-birindən onlarla, yüzlərlə sait və samit səslərin sayına görə fərqlənir. Avropa dillərində orta sayda yəni 25-dən (məs. ispan dili) 60-a qədər (məs. irland dili) səslər vardır. Bu səslər əlifbada dəqiqlik dərəcəsi asılı olaraq əks olunmuşlar: bəzi əlifbalarda (məs. uelş) səslər nizamlı, digərlərində (məs.ingilis) isə qeyri-nizamlı simvollaşdırılmışdır [2, s.65].

Qrammatika ilə hər bir dildə minlərlə söz və cümlələr qurmaq olur. Hər bir dildə istifadəçinin ehtiyaclarını ödəmək üçün geniş lüğət vardır. Elmi və texniki lüğəti geniş olan Avropa dillərində sözlərin və ifadələrin sayı yüzminlərlədir. Fərdlər dilin ümumi lüğətinin yalnız kiçik bir qismini bilir və istifadə edir. Təhsilli insanlar 50000 sözdən (aktiv lüğət) istifadə edirlər; onların bildikləri, ancaq istifadə etmədikləri sözlərin sayı (passiv lüğət) bundan daha genişdir. Gündəlik söhbət zamanı insanlar adətən az sayda sözdən istifadə edirlər, amma bu sözlər tez-tez təkrarlanır. Aktiv dillər və mədəniyyətlər davamlı olaraq dəyişir. İnsanlar bir-birinə danışmaq və yazı tərzləri ilə təsir edirlər. İnternet kimi yeni media dillərə inkişaf etmək imkanı yaradır. Dillər hər zaman bir-biri ilə əlaqədə-

dir və bir-birinə müxtəlif cür təsir edir. Bu xüsusilə alınma sözlərlə bağlıdır. Məs: ingilis dili əsrlərlə 350 dildən sözlər qəbul etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. [3 hissədə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: – I hissə. – 2005. – 344 s.
2. Браницкий, А.Г. Основные факторы мирного процесса в Северной Ирландии на современном этапе // А.Г.Браницкий, П.Б.Чуприков. Международные отношения. Политология. Регионоведение Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, – 2008. №4, – с.178-183.
3. <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-veproblemler/?fid=2258>

Шаймерден Газиз

Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова

ТЮРКСКИЙ СОЮЗ – РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ

*«Я верю, что Тюркский союз однажды станет правдой.
Даже если я этого не увижу, я не перестану верить в него.
Вскоре история откроет свои новые главы вместе с Тюркским союзом.
В этих главах тюрки обретут новый мир.
Это будет означать спокойное существование тюркских народов».*

М.К.Ататюрк

Ключевые слова: *глобализация, интеграция, тюркский мир, цивилизация*

Açar sözlər: *qloballaşma, integrasiya, türk dünyası, sivilizasiya*

Keywords: *globalization, integration, turkic world, civilization*

Судьбоносные вопросы будущего Казахстана как одного из локомотивов ЦАР будут зависеть во многом от влияния внешних факторов. Их условно можно разбить на несколько векторов. Российский, китайский, тюркский, западноевропейский, американский и исламский. Рожденный творческой фантазией З.Бжезинского термин «многовекторность внешней политики» достаточно успешно реализовывался Акордой до недавнего времени, пока не дал ощутимый крен в сторону российского направления.

На этом фоне прошедшая 12 ноября 2021 года в Стамбуле встреча открыла новую страницу в истории тюркоязычных стран. Совет сотрудничества тюркоязычных государств (ССТГ), который был создан в 2009 г. был переименован в Организацию тюркских государств (TDT – Türk Devletleri Teşkilatı), что свидетельствует о возрождении тюркского вектора. С этого момента 5 государств (Турция, Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан), а также два государства в статусе наблюдателя (Туркменистан, Венгрия) составляют новую международную организацию. Как отмечает Р.Жумалы, «по факту это означает появление полноценной международной организации, которая будет строиться уже не просто на декларациях, а на конкретных обязательствах участников» [1].

Ареал Тюркского мира этим союзом не ограничивается. Сегодня большие массивы тюркских народов в статусе автономных республик и районов находятся в России, Китае, Иране, Монголии. Все они естественным образом тяготеют к своим корням [1].

Появление новой международной организации на мировой арене вызвало неоднозначную реакцию экспертного сообщества нашего северного соседа от скепсиса – «красивая обертка без конфеты» до демонизации нового формата тюркского союза [2]. Более объективные оценки нового тюркского союза признают, что проект тюркского мира уже стал серьёзным геополитическим актором. И не считаться с этим фактом уже нельзя. «Конкурировать придется, как это ни прискорбно, в плоскости успешности своей собственной национальной идеи, в плоскости демонстрации своих собственных успехов, в плоскости развития

своих собственных интеграционных проектов» [3]. Пока же Москве предложить нечего, кроме провальных ОДКБ и ЕАЭС, в которых удерживают только силой принуждения. В то время как Тюркский союз изначально формировался как союз равноправных государств, где главным принципом был и остается учет национальных интересов каждого члена.

Экономический потенциал ОТГ выглядит достаточно внушительно. Это свыше 180 миллионов человек, обширные и стратегически важные территории от Средиземного моря до Китая, солидная экономическая (суммарный ВВП составляет почти 1,5 трлн. долларов) и военная мощь, богатые природные ресурсы, пересечение торговых маршрутов и т.д. [1]. Региональная кооперация государств ЦАР вкупе с экономическим взаимодействием с Турцией и Азербайджаном может в перспективе составить реальную альтернативу ТС и ЕАЭС. Энергетические проекты с участием Азербайджана и стран ЦАР, которые обеспечивают поступление энергоресурсов в Турцию и далее на Запад могут стать основой энергетической безопасности Европы и содействовать экономическому развитию стран региона. Эти проекты вызывают серьезное беспокойство нашего северного соседа, который считает их конкурентами и угрозой для своего господства на мировом рынке углеводородов.

Параллельно с экономической интеграцией **странам тюркского мира необходима консолидация военно-политическая.**

Оглушительная и потрясающая победа Азербайджана в Отечественной войне осени 2020 года воодушевила весь тюркский мир. «Азербайджан превзошел Армению во всех отношениях и при этом не проиграл информационную и пропагандистскую войну за мировое общественное мнение. Самым главным фактором успеха, конечно, стало превосходство Азербайджана в мобилизационном развертывании. Его сотысячной армии противостояли в 2 раза меньшие силы Армении, мобилизация в которой была провалена. О техническом превосходстве Азербайджана можно было судить по многочисленным видео расстрела армянской техники и солдат с беспилотников, звездой которых стал турецкий Bayraktar TB2. А с оперативной точки зрения азербайджанцы показали превосходство, нащупав и продавив слабые места в армянской обороне» [4].

На этом фоне в тюркском мире вновь заговорили о создании единой тюркской «армии Турана». Конечно, следует признать, что реализация проекта создания «армии Турана» - это дело отдаленной перспективы. Россия и Китай будут всячески препятствовать этому проекту, который может серьезно подорвать их влияние в регионе Центральной Азии. К тому же членство трех государств Центральной Азии в ОДКБ является серьезным препятствием для более тесного военного сотрудничества с Турцией. Таким образом, пока остается формат двустороннего сотрудничества тюркских государств ЦАР с Турцией. Успехи военно-политического взаимодействия Турции и Азербайджана могут стать в будущем фундаментом проекта «армии Турана».

Для стран Центральной Азии жизненно необходимо всестороннее дальнейшее развитие сотрудничества с Вооруженными Силами Турции и Азербайджана во всех сферах, особенно организацию совместных военных учений. Первым этапом реализации проекта «армии Турана», должна быть стать создание общей системы безопасности. Особенно в свете январских событий 2022 года в Казахстане и ввода войск ОДКБ для борьбы с мифической армией международных террористов. Отечественная война Азербайджана 2020 года и вторжение России в Украину свидетельствуют о том, что азербайджанцы и украинцы практически оказались в одиночестве в своей героической борьбе за свободу и независимость. Правда за спиной Баку стоял Истамбул и моральная поддержка всего тюркского мира, за Киевом моральная и некоторая военно-финансовая поддержка коллективного Запада. Но военные действия и азербайджанцам и украинцам пришлось вести в одиночку. В случае возможного вторжения России в Казахстан, казахи также окажутся в одиночестве. А с учетом слабой и малочисленной армии, старого советского вооружения, отсутствия противоракетной и противовоздушной обороны шансы на победу у Казахстана будут мизерными.

Следующий и один из важнейших аспектов тюркской интеграции – это **вопросы единого алфавита и единой идеологии.** Дорожная карта в виде принятой концепции «Гло-

бальное видение тюркского мира – 2040» подразумевает движение в сторону разработки общих тюркских учебников по истории, географии и литературе, единой латинской графики и в перспективе единой базовой терминологии и лексики. Вариантов их решения предлагается множество. Нам представляется наиболее убедительной концепция усредненного языка – ортатюрк, предложенная Б.Р. Каримовым. По его мнению, «язык ортатюрк будет близкородственным языком для большинства тюркских языков. Его можно будет изучать дополнительно к изучению родного тюркского языка. Каждая тюркская нация сможет сама выбрать формы, методы и уровень изучения языка ортатюрк, исходя из своих национальных и государственных интересов. Язык ортатюрк может стать добровольным языком межнационального общения, накопления информации общетюркского и мирового значения в сообществе тюркских наций [5].

Тюркское единство – это вопрос выживания тюркской цивилизации. Только так и не иначе. Конкуренция в современном мире становится все более ожесточенной. Чтобы не остаться на задворках мировой истории, тюркским государствам Центральной Азии жизненно необходима модернизация во всех сферах жизни. В мировой экономике необходимо найти и прочно занять свою нишу. В геополитической архитектуре мира необходимо занять позицию, с которой бы считалось международное сообщество. Казахстан – это часть тюркского мира и часть исламского мира. И это наша суть, наша судьба и наше предопределение.

Литература:

1. Жұмалы Расул. Организация Тюркских государств: аплодисменты, скепсис, враждебность. [Электронный ресурс] / Режим доступа https://www.exclusive.kz/expertiza/politika/126341/?fbclid=IwAR2TdfQpsRAC4ZQloa9jNn4pCF-at6G_Z9xNnHYcpXVMYGe5hgUSM-LhyIY
2. Исамова Аида. Центральная Азия хочет уравновесить Китай и Россию Турцией. [Электронный ресурс] / Режим доступа <https://ia-centr.ru/experts/aida-isamova/tsentralnaya-aziya-khochet-uravnovesit-kitay-i-rossiyu-turtsiey/> Мирзоян Геворг. Центр тюркского мира – это Россия. [Электронный ресурс] / Режим доступа https://vz.ru/opinions/2021/11/22/1129827.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com
3. Стародубцев Иван. Турция готовится потеснить США, Китай и Россию. [Электронный ресурс] / Режим доступа https://www.mk.ru/politics/2021/12/12/turciya-gotovitsya-potesnit-ssha-kitay-i-rossiyu.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com&fbclid=IwAR0K6LdKKKiaMVL1o_fLzOXdxvHd7qhwi3Kb3TyXP-U39Ly3gsS1mXrhbLE
4. Никольский А. Разморожен самый кровавый межстрановой конфликт в бывшем СССР [Электронный ресурс] / Режим доступа https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/12/29/852989-krovavii-konflikt?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com
5. Ойкуменическая концепция нации, усредненные языки и пути укрепления сотрудничества в Евразийском пространстве // Межэтнические взаимоотношения – гарантия развития евразийских идей. Материалы международной научно-практической конференции при ЮКГУ им. М.Ауэзова. Шымкент, 2007.с.65-72., О языке «ортатюрк». – Доклад на V-Курултае Всемирной Ассамблеи Тюркских народов. 3-6 ноября 2007 г. Шымкент. // Султанмурат Е., Мухаметдинов Р., Каримов Б. Тюркский пояс стабильности. Алматы, 2008. с. 38-41., Проблема языка меjtюркского межнационального общения. – Доклад на XI съезде Дружбы, братства и сотрудничества тюркских государств и организаций. 17-19 ноября 2007 г. Баку. // Султанмурат Е., Мухаметдинов Р., Каримов Б. Тюркский пояс стабильности. Алматы, 2008. с. 41-46.

MULTİKULTURALİZM TARİXİ ZƏRURƏT VƏ ÜMUMBƏŞƏRİ DƏYƏR KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: *multikulturalizm, ümumbəşəri dəyər, tolerantlıq, mədəniyyət*

Keywords: *multiculturalism, universal value, tolerance, culture*

Ключевые слова: *мультикультурализм, общечеловеческая ценность, толерантность, культура*

Azərbaycanda dini əmin-amanlıq, müsəlmanlar arasında mövcud olan qarşılıqlı anlaşma birliyi, dinlərarası münasibətlərin yüksək səviyyədə tənzimlənməsi ölkəmizi demək olar ki, mübaliğəsiz gücləndirən, birgə dinc yaşamaq, insanların bir-birini qəbul etməsi, hərtərəfli birliyi yeni bir dövlət kimi gücləndirən amillərdəndir.

Ölkə tolerantlıq məsələləri üzrə ardıcıl dialoqu təmin edən mədəniyyətlərarası platforma, dinlərarası etimad və harmoniya daşıyıcısı. Azərbaycanda hər zaman tolerantlıq, multikulturalizm kimi dəyərlər qorunur. Milli azlıqların və dini konfessiyaların fikirlərinin mətbuatda tez-tez işıqlandırılmasının özü tolerant mühitin xəbərçisidir.

Ölkənin əsas sərvəti mənim, sizin, bütün xalqımızın gündəlik həyatı olan multikulturalizmdir. Azərbaycan bütün vətəndaşlarını əhatə edən və hamıya məlum olan tolerantlıq və dinc yanaşı yaşama yolunu davam etdirir.

Tolerant mühit cənnəti xatırladır. Azərbaycan cənnət mərkəzidir. Azərbaycanda insanlar deyirlər ki, cəmiyyətdə bir çox nadir mədəni və etnik qrupların mövcudluğunu və dəstəyini səciyyələndirən müasir sosial termin olan multikulturalizm əsrlər boyu onlara genetik olaraq keçib. Bildiyiniz kimi, interkulturalizm mədəniyyətlərarası dialoqu dəstəkləməyə çağırışdır, bura cəmiyyətdə uğurla yanaşı mövcud olan mədəniyyətlərin müxtəlifliyi multikultural faktının passiv qəbul edilməsinin aradan qaldırılması, dialoqun gücləndirilməsi, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi daxildir. Yüz il əvvələ qayıtsaq, cəsarətli, tolerant multikultural dəyərləri irəli sürən bu insanları min il əvvəl görürük. Azərbaycanda əsrlər boyu müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin, xalqların nümayəndələrinin sülh və qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşamışdır. Bu həm Azərbaycan hökumətinin siyasətidir, həm də Azərbaycan cəmiyyətinin həyat tərzidir. Bu, Azərbaycanın simasıdır və eyni zamanda, qeyri-sabit dünyaya mühüm mesajdır. Multikulturalizm köhnə problemlərin müasir qaydalar əsasında həll olunması istiqamətində irimiqyaslı və uzunmüddətli proqramdır. Burada “etnos” kateqoriyasını “mədəniyyət”, “kultura” kateqoriyası əvəz edir. Çünki “kultura” kateqoriyası müasir münafişəli cəmiyyətlərin düsturunu daha geniş və dəqiq ifadə edir. Bununla bağlı bir çox mədəni məkanlarda zəruri olan multikulturalizm və mədəni çoxtərkibliyyət kimi məqamları və nəzəriyyə ilə praktikanın vəhdəti olan multikulturalizmi dərinədən dərk etmək lazımdır.

Yuxarıdakı bütün müddəaları ümumiləşdirərək, multikulturalizmin meydana gəlməsini, onun mədəni, siyasi və ideoloji fenomen kimi bəşəri dəyərlərə çevrilməsini tarixi zərurət kimi qəbul etməliyik. Zərurət isə fəlsəfi kateqoriya kimi müəyyən zaman və məkan hüdudlarında baş verməsi mütləq olan hadisəyə deyilir. Etnik-siyasi proseslərin çox dinamik şəkildə inkişaf etdiyi müasir dünyada sülh, əmin-amanlıq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamaq, bəşəriyyətin təhlükəsiz və davamlı inkişafını təmin etmək üçün başqa alternativin olmadığı kimi, multikulturalizm adlanan bir fenomenin də alternativini yoxdur. Multikulturalizmin və onunla bağlı bütün mənəvi, siyasi və mədəni komponentlərin ümumbəşəri dəyər olması haqqında müxtəlif yanaşmalar mövcuddur.

Ümumbəşəri dəyər dedikdə, nəzəri cəhətdən mövcud olan mənəvi dəyərlər, əsas məzmunu cəmiyyətin inkişafının konkret dövrü ilə, yaxud konkret etnik ənənə ilə bağlı olmayan aksioloji (yun. aksia-dəyər, loqos-söz təlim) maksimalərin (lat. maxima-prinsiplər, ciddi qaydalar, mənəvi qayda, ümumi davranış prinsipi) əsas sistemi başa düşülür. Bununla belə, ümumbəşəri dəyər hər sosial-mədəni ənənədə konkret məna kəsb edir və daha keyfiyyətli, eyni zamanda spesifik ənənələrlə ifadə olunur.

Ümumbəşəri dəyərlər, bəşəriyyət üçün yüksək əhəmiyyət kəsb edən ənənəvi mədəni dəyərlərdir. Təbii, yüksək harmoniyaya əsaslanan həyat üçün ekoloji sferanın müstəsna əhəmiyyəti vardır, lakin sağlam əxlaqi mədəni mühitin olması insan həyatı üçün daha vacib faktor hesab olunur. Bununla bağlı ümumbəşəri dəyərlər aşağıdakı əxlaqi-mədəni əlamətləri ifadə edir: ümumi rifah, məhəbbət, sülh, azadlıq, hörmət, xoşbəxtlik, ailə səadəti, insan təbiətinin digər varlıqlara və transendent varlığa (Allah) münasibətdə yüksək ifadəsi, “mənəviyyatın qızıl qaydası” (“özünə rəva bilmədiyini başqasına rəva bilmə” prinsipi), xeyirxahlıq, şüur, həqiqət, gözəllik, ədalət, sülhsevərlik, filantropiya, humanizm, dostluq, altruizm, əməksevərlik, həmrəylik, əsas dünyagörüşü idealları, mənəvi və hüquqi normalar, xalqlar arasında əsl sülh və dostluq, insan ləyaqəti, ekoloji və maddi rifah, dini qadağalar və s.

Sadalanan bu prinsiplər bəşəriyyətin tarixi-ruhani təcrübəsini ifadə edir və ümumbəşəri maraqların reallaşdırılması, eləcə də hər bir konkret götürülmüş şəxsiyyətin mövcud olması və inkişafı üçün şərait yaradır. Bu sistemin əsas elementlərini təbii və sosial mühit, mənəvi prinsiplər, estetik və hüquqi ideallar, dini-fəlsəfi ideyalar və digər ruhani dəyərlər təşkil edir.

Bu gün ümumbəşəri dəyərlərin prioritet olması ideyası yeni siyasi düşüncənin əsas özəyini təşkil edir. O, milli, regional və qlobal siyasətdə düşmənçilikdən, konfrontasiyadan və güc yolu ilə təsir göstərməkdən sülhə, dialoqa, kompromisə və əməkdaşlığa keçid kimi tərənnüm olunur. Ümumbəşəri dəyərlərin tapdalanması aktı isə bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirilir.

Bununla belə, ümumbəşəri dəyərlərə və onların tarixi roluna tənqidi münasibət ifadə edən çoxlu sayda insanlar və cəmiyyətlər mövcuddur. Onlar iddia edirlər ki, sosial kataklizmlər şəraitində ümumbəşəri dəyərlər ümumiyyətlə öz mahiyyətini və təyinatını itirir. Siyasətdə cərəyan edən destruktiv proseslər, sosial-siyasi institutların dezinteqrasiyası və mənəvi dəyərlərin devalvasiyası cəmiyyətdə çox dərin böhran yaradır. Hətta belə tarixi şəraitdə bəzi cəmiyyətlər ümumbəşəri dəyərlərdən imtina edir və konkret siniflərin, qrupların, xalqların və sivilizasiyaların dəyərlərini ön plana çəkirlər. Bu isə gec-tez cəmiyyətdə dərin sosial-iqtisadi və etnikmədəni böhranlarla nəticələnir. Məhz bu zaman cəmiyyət daha yüksək təşəkküllü münasibətlər sistemi yaratmaq zərurəti ilə üzləşir və sosialmədəni seçim etmək üçün variantlar axtarır. Belə münaqişəli cəmiyyətdə ümumbəşəri dəyərlər insan birliyinin maraqlarını daha dolğun ifadə edən davranış normalarının diktəsi kimi “abstrakt ideal” hesab olunur. Yəni, ona müəyyən tarixi dövrdə konkret birliyin başqalarına öz ideyalarını və dəyərlərini “ümumbəşəri dəyərlər” qismində sırımması kimi qiymət verilir.

Ümumbəşəri dəyərlərə daha bir mənfi-neqativ xarakterli münasibət onların, guya ictimaiyyəti manipulyasiya etməsi ideyası ilə bağlıdır. Belə yanaşmanın apologetləri iddia edirlər ki, xalqları, milli mədəniyyətləri, dinləri, həyat tərzlərini və həyat səviyyələrini birləşdirən ümumi dəyərlər haqqında ideya mifdən başqa bir şey deyil və insanların dünyagörüşündə bütün xalqlar üçün vahid inkişaf yolunun olması fikri, bütün bəşəriyyətin monolit orqanizm kimi mövcudluğu haqqında illüziyalar təfəkkürlərdə çaşqınlıq yaradır. Mütləq şəkildə ümumbəşəri dəyərlər mövcud deyil. Bütün bu tənqidi yanaşmaların tamamilə yanlış olmasını belə bir tarixi fakt sübut edir ki, müasir qlobal münasibətlər sistemində bütün mədəniyyətlərin aktiv şəkildə ünsiyyətdə olduğu və qarşılıqlı tərzdə bir-birilərinə dəyişdirici təsir göstərdiyi şəraitdə, mədəniyyətlərin sülh, əmin-amanlıq və qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə uyğun olaraq yaşamasını təmin etməyə qadir olan dəyərlərin ümumi sistemi olduqca zəruridir. Məhz multikulturalizm əsl mədəni siyasət kimi XX əsrdə qlobal cəmiyyətdə meydana gəlmiş tarixi zərurətdən doğan dəyərlərin ümumi sistemi, yaxud ümumbəşəri dəyərlər sistemidir.

Ədəbiyyat:

1. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan.
2. Respublikası Prezidentinin Fərmanı (15 may 2014-cü il).
3. I Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumun rəsmi açılış mərasimində İlham Əliyevin çıxışı.
4. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı: Pedaqogika, 2005.
5. Heydər Əliyev. “Müstəqillik yolu”. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997.

BÖLMƏ V

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Abdullayeva Gülnar
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİLDƏ MÜASİR YANAŞMALAR

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası təhsil, multikulturalizm, şəxsiyyətlərarası münasibətlər*

Keywords: *intercultural education, multiculturalism, interpersonal relationships*

Ключевые слова: *межкультурное образование, мультикультурализм, межличностные отношения*

Multikultural təhsil müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların bərabər təhsil almasını, mədəni fərqliliklərinə hörmət edərək müxtəlif mədəniyyətlərə uyğunlaşmaq bacarıqlarını inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır. Hazırda multikultural təhsil müxtəlif insanların rahat və həssas şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olmasına imkan verməklə akademik nailiyyətlərin artırılmasına istiqamətlənib. Multikultural təhsilin əsas məqsədi müxtəlif mədəniyyətlərin və irqlərin müxtəlifliyinə təhsil alternativini kimi baxmaq, onlara lazımı bilik, bacarıq və münasibətləri inkişaf etdirməyə kömək etməkdir. Bu kontekstdə multikultural təhsil təkcə tələbələrin akademik göstəricilərini yüksəltmir, eyni zamanda mədəni həssaslığı qoruyub saxlamaqla, insanları multikultural cəmiyyətə uyğunlaşdırmaqla və müxtəlif şəxsiyyətlərə malik insanlara bərabər təhsil imkanları təqdim etməklə mədəni təəssübkeşliyi azaldır. Multikultural təhsilin məqsədləri:

- ❖ insanın özünü dərk etməsini, müsbət mənliliyini inkişaf etdirməsini və şəxsiyyəti ilə barışmasını təmin etmək;
- ❖ bütün insanlar üçün inklüziv, təhlükəsiz və keyfiyyətli təhsil mühiti yaratmaq;
- ❖ tələbələrin qlobal problemlər haqqında məlumatlılığını artırmaq;
- ❖ mədəni maarifləndirməni artırmaqla mədəniyyətlərarası təbliğati gücləndirmək;
- ❖ mədəni və etnik savadlılığın artırılmasını (insanlara təkcə öz mədəniyyətlərini deyil, həm də cəmiyyətdəki digər mədəniyyətləri tanımaq və müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət etmək imkanı vermək) dəstəkləmək [6].

Sadalanın tələblər arasında qərəz və ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa yönəlmiş multikultural təhsilin bir sıra əsas prinsiplərə əsaslanır:

- *irqçilik, gender ayrı-seçkiliyi, qərəzli münasibət və digər ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması;*
- *müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin təlim mühitinə cəlb edilməsi;*
- *təcrübənin, irsin, müxtəlif mədəniyyətlərin baxış nöqtələrinin birləşdirilməsi;*
- *müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrə aşılınan mövzular və reallıqlar arasında əlaqə yaratmaq;*
- *hamı üçün bərabər təhsil imkanlarının əlçatan olması;*
- *müxtəlif mədəni strukturların inteqrasiyasını təmin etmək üçün elmi tədqiqatların aparılması;*
- *müxtəlifliyə təhsilin zənginliyi kimi yanaşılması;*
- *tələbələrin həm akademik uğurlarına, həm də bir-biri ilə münasibətlərinə müsbət təsir edəcək proqramlarda iştirakının dəstəklənməsi;*
- *müəllimlərə müxtəlif etnik qrupların xüsusiyyətlərinin onların şagirdlərinin davranışlarına necə təsir etdiyini başa düşmək üçün proqramların təşkili;*

- *cəmiyyətin ümumi dəyərlərinin öyrənilməsinin təmin edilməsi;*
- *təhsil müəssisələrinə bərabər iqtisadi dəstəyin verilməsi;*
- *müəllimlərə sosial və koqnitiv bacarıqları qiymətləndirmək üçün çoxşaxəli, mədəni cəhətdən həssas təlim və qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək imkanının verilməsi və s.*

Qloballaşma prosesləri vasitəsilə təhsilin beynəlmilləşməsi pedaqogikada bəzi yeni yanaşmalara, mədəniyyətlərə arası kurikulumuna birbaşa təsir göstərir. Mədəniyyətlərə arası təhsil digər mədəniyyətləri tanımaq və anlamaq prosesində əvəzsizdir. Mədəniyyətlərə arası kurikulumun birgə inkişafı tələbələrin əldə etdikləri təcrübəyə əsaslanır: bilik, bacarıq, dəyər və münasibətləri onlara əvvəlcə özlərini, sonra isə başqalarını anlamağa, oxşarlıqları və fərqləri aşkar etməyə, qərəzdən əməkdaşlığa istiqamətlənməyə kömək edir. Mədəniyyətlərə arası təhsildən əldə edilən dəyərlər (tolerantlıq, azadlıq, fərqliliklərin qəbulu, müxtəlifliyin dərk edilməsi, plüralizm, əməkdaşlıq) davamlı və ardıcıl səylər nəticəsində təhsil alan subyektlərin şəxsiyyətlərində qurulur. O, müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin mövcudluğunu, yəni şəxsiyyətlərə arası münasibətlərin tərbiyəsini nəzərdə tutur. Mədəniyyətlərə arası pedaqogikada (Nola, 2009) bir sıra fərqli yanaşmalar mövcuddur:

1. Etnik azlıqların təhsildə çatışmazlıqlarını kompensasiya edən və onları cəmiyyətin mədəni standartlarına uyğunlaşdıran *“assimilyativ təhsil”*;

2. Etnik azlıqların mədəniyyətini yerli çoxluğun mədəniyyətindən fərqlilik baxımından nəzərdən keçirən və onları bu müxtəlifliklə yaşamağa hazır etmək istəyən *“klassik mədəniyyətlərə arası pedaqogika”*;

3. Ayrı-seçkiliyin bütün formalarına müqavimət göstərməli olduğunu bildiren *“ayrı-seçkiliyə qarşı pedaqogika”* [7].

Bu hər üç yanaşma problemlidir. Nola (2009) tərəfindən bu üç yanaşmaya qarşı təklif olunan yanaşma kollektiv mənsubiyyət pedaqogikasıdır. Mədəni heterojenliyə əsaslanan kollektiv mənsubiyyət pedaqogikası mədəniyyəti təkcə etnik deyil, həm də çoxölçülü hesab edilir [7]. Multikultural təhsildə isə beş əsas yanaşma mövcuddur ki, bura:

1. *müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrin təhsil imkanlarını bərabərləşdirməyi dəstəkləyən təhsil;*

2. *mədəni fərqləri dərk etməyə yönəlmiş təhsil;*

3. *mədəni plüralizmin qorunmasına yönəlmiş təhsil;*

4. *öyrənənlərə müxtəlif mədəniyyətlərdə işləməyə kömək edən təhsil;*

5. *müxtəlif sistemlərdə səriştələri təkmilləşdirməyə xidmət edən təhsil daxildir.*

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdim ki, multikultural təhsildə müasir yanaşmalar müxtəlif mədəniyyətləri tanımaq, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlara bərabər imkanlardan istifadə etmək, mədəni fərqlilikləri qorumaq, müxtəlif mədəniyyətlərdə yaşamaq üçün bacarıqlar əldə etmək məqsədi daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Alba, R.D., & Nee, V. *Remaking the American Mainstream: Assimilation And Contemporary Immigration*. Cambridge, MA: Harvard University Press., 2003.
2. Badelau P. *Intercultural Education*. Buletin du BIE, Paris, nr. 622. UNESCO, 1990.
3. Bernat S.E. *Multicultural Education. Methodological Guidelines*. CRDE Foundation, Cluj, 2006.
4. Dasen Pierre, Perregaux Christiane, Rey Micheline. *Intercultural Education. Experience, Politics, Strategies*. – Iaşi: Polirom, 1999.
5. [[Stanley W, Brickhouse N (2001) *Teaching Sciences: The Multicultural Question Revisited*. *Sci Educ* 85:35–49.
6. Vavrus, M. *Diversity education: A Critical Multicultural Approach*. New York : Teachers College Press, 2015.
7. https://www.researchgate.net/publication/225385283_Worldviews_and_their_relation_to_science

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA GƏNCLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *multikultural dəyərlər, tolerantlıq, iqtisadi rifahın yüksəlməsi, integrasiya prosesi*

Keywords: *multicultural values, tolerance, increasing economic prosperity, integration process*

Ключевые слова: *мультикультурные ценности, толерантность, рост экономического благосостояния, интеграционный процесс*

Azərbaycan dünyada multikultural dəyərlərin qorunması, təbliği və inkişaf etdirilməsi nümunəsi ilə tanınıb. Multikulturalizm – çoxmədəniyyətliliyi, bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti təyin edən anlayışdır. Azərbaycan bu gün çoxmillətli və çoxdininli bir ölkədir. Çox sevindirici haldır ki, bu nümunəsi ilə ölkəmiz dünyaya sülhü təbliğ edir. Bu gün cəmiyyətimizdə bütün din mənsubları, müxtəlif mədəniyyətlərə sahib insanlar rahat şəkildə yaşayır və fəaliyyət göstərirlər [1].

Ölkəmizdə tarixi ənənəyə söykənən və uzun əsrlik tolerantlıq mühiti formalaşmışdır. Bu mühitin ab-havası yüzillərdir ki, xalqların nəfəsliyinə çevrilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi özünü azad və firavan hiss edir. Azərbaycanda azsaylı xalqların hüquqları hər zaman qorunub və onlara ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün şərait yaradılıb. Ona görə də Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, ictimai fikrinin formalaşmasında, eləcə də ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunmasında digər xalqların nümayəndələri də örnək ola biləcək vətənpərvərlik nümayiş etdirə bilərlər. Başqa xalqların, dinlərin nümayəndələri Azərbaycanı öz vətəni hesab etməsəydi və burada özünü azad, sərbəst hiss etməsəydi, respublikamızın müdafiəsinə qalx-mazdılar. Multikulturalizm həm Azərbaycanda, həmçinin bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə integrasiyasına yönəldilmişdir. Multikulturalizm tolerantlığın təəcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil.

Çoxəsrlik multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı bu fenomeni öz həyat tərzinə çevirməyi bacarıb. Multikulturalizm həm də Azərbaycanın dövlət siyasətində prioritet istiqamətlərdən biri kimi çoxdan öz təsdiqini tapıb. Multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla da sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir [2]. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur ki, bu da insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə integrasiya prosesi ilə əlaqədardır.

Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, o, mədəni plüralizmi qəbul edir və onun inkişafına şərait yaradır. Bu, ölkə əhalisinin etnik irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Multikulturalizm siyasəti assimilyasiyanı inkar edən integrasiyaya aparır. Məhz buna görə də bu siyasəti təkcə siyasi elita deyil, eyni zamanda, millətin yüksək vəzifə tutmayan digər nümayəndələri ilə yanaşı həm də milli və dini azlıqlar da dəstəkləyirlər.

Tolerantlıq və multikulturalizm, eyni zamanda, demokratiyanın təməl prinsiplərindən olan vicdan azadlığının təmin edilməsi və qanunun aliliyidir. Vicdan azadlığı, təhsil və elm əlçatanlığının olması, insanların sosial və iqtisadi rifahının yüksəlməsi, qanunun aliliyi demokratiyanın əsas göstəricilərindəndir. Bir sözlə, sosial fenomen olan multikulturalizm və tolerantlıq həm də cəhəlin, irqçiliyin, ksenofobiyanın süqutu, nəticə etibarilə isə cəmiyyətdə əmin-amanlıq, bəşəriyyətdə isə sülh deməkdir. Beləliklə, müxtəlif siyasi, iqtisadi və coğrafi şəraitlərdə yaşayan xalqların ədalətə çıxışı məhz ilk növbədə çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsindən asılıdır [3]. Çünki multikulturalizmin olması cəmiyyətdə bərabərliyin, demokratiyanın, tərəqqinin, sosial rifahın, başqa sözlə, ədalətin bərqərarı deməkdir.

Azərbaycanın tolerant dövlət kimi formalaşması multikultural dəyərlərə böyük önəm verməsi və bu sahədə apardığı uğurlu siyasət nəticəsində dünya birliyinə bir nümunədir. Əsrlər boyu ölkəmizdə formalaşan multikultural dəyərlər məhz müasir Azərbaycanın banisi, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur və geniş vüsət almışdır. Azərbaycanda kultural mədəniyyətin müasir tələblər səviyyəsində formalaşmasının, ölkədə sabitliyin və tərəqqinin əsas amil olduğunu nəzərə alan Ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizmin siyasi və hüquqi müstəvidə yerini müəyyən etmişdir. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçmiş və Öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmışdır. Azərbaycan çoxmillətli dövlət olduğu üçün hər bir milli qrupun ölkədə rahat yaşaması və vahid vətən Azərbaycan uğrunda çalışmaq üçün güclü hakimiyyət və siyasi iradə tələb olunurdu.

Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi sayəsində bu gün Azərbaycanda yaşayan bütün millətlər və bütün din mənsubları rahat şəkildə yaşayırlar və öz adət-ənənələrinə, dinlərinə sadıqdirlər [4].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Ulu öndər Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Hazırda Azərbaycanda mövcud olan yüksək multikultural dəyərlər, tolerantlıq, bütün dünyəvi dinlərin sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərməsi ölkəmizin xarici imicini formalaşdırır və eyni zamanda, bir vizit kartı rolunu oynayır [5]. Prezident İlham Əliyevin bu sahədə apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycan yüksək mədəniyyətə malik olan və tolerant dövlət kimi dünyada tanınır. Hər il Azərbaycanın müxtəlif humanitar sahələrdə təşkil etdiyi beynəlxalq toplantılar, konfranslar, tədbirlər bunun daha bir sübutudur.

Dünyada 5000-ə qədər xalq, millət və etnik qrup yaşayırlar. Deməli, dünyada bir o qədər də etnomədəniyyət, mentalitet, həyat və davranış tərzidir. Azərbaycan multikulturalizmi yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq aləmdə öz səmərəli nəticələri ilə insanlara sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı hörmət bəxş etməyə yönəldilmişdir.

Bir sözlə, Azərbaycan bu sahədə dünyaya örnək bir dövlət kimi özünü təsdiqləyə bilib. Azərbaycan hazırda burada yaşayan bütün xalqların, bütün səmavi dinlərə tapınanların azad yaşadığı bir dövlətdir. Bütün bunlara rəğmən qürur hissi ilə deyə bilərik ki, bəli, Azərbaycan dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilib. Azərbaycan Respublikası millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə yaradılmış Dövlət müşavirlik institutu, həmçinin Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi bu sahənin dövlət siyasətinin tərkib hissəsinin olmasını bir daha sübut edir. Ölkəmizdə artıq multikultural dəyərlərin təbliği, təşviqi və inkişaf etdirilməsi üzrə böyük işlər görülür. Bu sahənin inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Ulu öndər hər zaman qeyd edirdi ki, gənclər bizim gələcəyimizdir. Əlbəttə, gənclər hər zaman müasir innovativ enerji ilə dolu bir toplumdur, ancaq onların düzgün tərbiyələnməsi, milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlığı həm onların gələcəyi üçün, həm də cəmiyyətin ümumilikdə inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Çox sevindirici haldır ki, bu gün Azərbaycan gəncliyi öz milli-mənəvi dəyərlərinə, vətəninə, dövlətinə bağlı bir toplum kimi formalaşır. Əlbəttə, bu sahəyə dövlətimizin böyük diqqəti də əsas rol oynayır. Dəyərlərimizin təbliği sahəsində gənclərimiz bir sıra tədbirlər, layihələr həyata keçirirlər və ya onlara təşəbbüs göstərirlər. Əlbəttə, gələcək nəslin düzgün formalaşması dünyada qloballaşma prosesi getdiyi bir zamanda hərdən çətinləşir. Çünki müxtəlif maraqlara xidmət edən cərəyanlar hər zaman gənclərdən başlayırlar. Ancaq xüsusi vurğulamaq istərdim ki, bu gün Azərbaycan gəncliyi öz milli mənəvi dəyərlərinə, vətəninə, millətinə sadıqdirlər, dövlətçilik naminə Prezident İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşiblər.

Çox sevindirici haldır ki, bu gün gənclərimiz tolerantlıq ruhunda böyüyürlər. Təkcə ölkəmizdə deyil, həmçinin bir sıra beynəlxalq tədbirlərdə gənclərimiz uğurla təmsil olunaraq tolerantlıq və

multikultural dəyərlərin təbliğ edilməsində böyük rola malikdirlər. Multikulturalizm biliklərinin gənclərə ötürülməsi, hər kəsdə multikultural mədəniyyətin formalaşdırılması üçün bu işə kompleks pedaqoji təsirlərlə yanaşılmalıdır. Belə ki, bu proses uşaqların yaş səviyyəsinə, anlama imkanlarına uyğun olaraq uşaq bağçasından başlayaraq, ümumtəhsil məktəbində və peşə-ixtisas təhsili ocaqlarında sistemli olaraq davam etdirilməlidir. Eyni zamanda, multikulturalizm bilgiləri və təcrübi reallığı tərbiyəvi amilləri ilə də mədəni-intellektual insanın formalaşmasına təsir edir.

Çoxmillətli Azərbaycan artıq dünyanın nəzərində, gözündə nümunəvi bir dövlətdir. Əlbəttə, Azərbaycan dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilib və bununla xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ölkəmizdə multikulturalizmə münasibət barədə aşağıdakı mühüm fikirləri multikulturalizmin əhəmiyyətini vurğulayır: “Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Qeyd etməliyəm ki, artıq tarixi keçmişimiz də bunu diktə edir. Eyni zamanda, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Biz gündəlik həyatımızda bu prinsiplər əsasında fəaliyyət göstəririk. Bu prinsiplər cəmiyyətin mütləq əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir, müdafiə edilir”.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı. «Maarif», 1979, 254 s.
2. Qubatov Ə.B. Azərbaycan xalqı ilə vahid qardaşlıq ailəsində. Bakı. «Elm», 1991, 256 s.
3. Асланов А. Азербайджанский язык в орбите языкового взаимодействия. Баку: ЭЛМ, 1989, 198с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новые в лингвистике. Вып.6, М., Прогресс, 1972 с.25.
5. Schmidt C. Assimilationen benachbarter einander nicht beruhrender vocale - KZ.Bd. 32, 1893, s.330-331.
6. Zeller H.Armenisch. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift f

Abuzərli Sevdə
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN KOMMUNİKASIYAYÖNÜMLÜ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ VİDEO MATERIALLARIN ROLU

Açar sözlər: *integrasiya, multikultural dəyərlər, xalqlararası kommunikasiya, mədəniyyətlərarası dialoq*

Keywords: *integration, multicultural values, international communication, intercultural dialogue*

Ключевые слова: *интеграция, мультикультурные ценности, межнациональная коммуникация, межкультурный диалог*

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında keçirilən təhsil islahatları daha dinamik xarakter almış və ali təhsilin struktur və məzmun baxımından yeniləşməsilə qabaqcıl dünya təcrübəsinə inteqrasiya olunmasına yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” buna bariz nümunədir [1]. Müasir qloballaşan dünyada ictimai, siyasi, mənəvi və multikultural dəyərlər dərin dəyişikliklərə məruz qalır. Belə bir dövrdə təhsilin, xüsusilə də ali təhsilin qarşısındakı başlıca məqsəd gənclərin hərtərəfli və müasir həyatın tələblərinə cavab verən şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi məsələsidir. Elə buna görə də tələbələrə kommunikasiyayönlü şifahi nitqinin inkişaf etdirilməsi onlara multikultural dəyərlərin aşılınması məsələsi ilə paralel aparılmalıdır.

Müasir dövrümüzdə ingilis dilinin – *lingua franca* (başqa xarici dillərin danışıldığı ərazilərdə kommunikasiya vasitəsi kimi işlədilən dil) – mövqeyindən çıxış etməsi ingilis dilini öyrənənlərin həmin dildən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etməyə sövq edir. İngilis dili bu dili öyrənənlər üçün müasir texnologiyalardan faydalanma imkanlarından tutmuş daha dərin biliklərə, geniş dünya-görüşünə yiyələnmək, öz peşə sahələri ilə əlaqədar dünyanın müxtəlif yerlərində olan mütəxəssislərlə əlaqə qurmaq, dünya təcrübəsindən yararlanmaq və digər ölkələrin mədəniyyəti ilə yaxından

tanış olmaq kimi geniş imkanlar açır. Müxtəlif ölkələrin xalqlarının bir-birinə yaxınlaşması və xalqlararası kommunikasiyanın müxtəlif vasitələrlə inkişafını özündə birləşdirən qloballaşma prosesi cəmiyyətdə mühüm keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. İngilis dilinin təlimi prosesində kommunikasiyanın qurulması, tələbələrin kommunikasiyayönümlü şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması məsələləri mədəniyyətlərarası dialoqun, multikultural dəyərlərin də zənginləşməsinə xidmət edir. Bunu belə izah edə bilərik ki, tələbələrin ingilis dilində kommunikasiyayönümlü şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması müəyyən şərtlər daxilində gerçəkləşir. Həmin şərtlərdən biri də tələbələrin kommunikasiyayönümlü şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi zamanı mədəni və multikultural dəyərlərin nəzərə alınmasıdır..

İngilis dili dərslərində video material əsasında tələbələrin həm kommunikasiyayönümlü şifahi nitqini, həm də dünyagörüşünü inkişaf etdirən dərs nümunəsinə nəzər salmaq (videonu <https://www.youtube.com/watch?v=V-ubO1SgJR&t=118s> linki vasitəsilə əldə etmək olar):

Interview with Javier Bardem

– Before watching the video answer the following questions

1. Do you prefer Azerbaijani films or foreign films?

2. What is your all-time favorite film (movie)?

a) What kind of movie is it?

b) Who's in it? Who directed it?

c) Why do you like it?

d) When did it come out? Where was it filmed?

e) How many times have you seen it?

f) Would you recommend it? Why?

3. If a book has been made into a movie, which do you prefer to do first, see the movie or read the book? Why?

4. Do you prefer watching foreign films dubbed or with subtitles

5. Have you watched any movies starring Javier Bardem?

– Watch the interview with Javier Bardem and try to get some notes.

– After watching the interview with Javier Bardem and say if the following statements are true or false:

1. He started going to his acting school when he was 19 years old.

2. He goes back to his acting school every 2 years.

3. He thinks that being an actor is an easy job.

4. He pays a lot of attention to his instinct when he acts.

5. He doesn't like to watch his movies.

6. He played rugby for a short time when he was young.

7. He still plays rugby in his free time.

8. Rugby has taught him some lessons.

9. Rehearsing for an English speaking role can be compared to a surgery.

10. He likes driving fast cars.

11. He would like to phone Al Pacino some time.

– Watch and listen to the interview again and correct the false statements. Can you add any more information to the true statements?

Müasir dərslərə verilən tələblər baxımından müəllimlər dərslik və dərs vəsaitləri ilə kifayətlənməməli, tələbələrin hərtərəfli inkişafı, dünyagörüşünün artması, mədəni dəyərləri dərinlən mənimsəmələri üçün əllərindən gələni əsirgənməməlidirlər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // Azərbaycan məktəbi, – 2013. № 5 (657), – s. 6-17.

2. <https://www.youtube.com/watch?v=V-ubO1SgJR&t=118s>

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, qloballaşma, multikultural dəyərlər, təhsil, tərəqqi*

Keywords: *multiculturalism, globalization, multicultural values, education, progress*

Ключевые слова: *мультикультурализм, глобализация, мультикультурные ценности, образование, прогресс*

Qloballaşma dövründə müasir dünya sivilizasiyası sürətli şəkildə inkişafa yönəlmişdir. Qloballaşmanın təsiri nəticəsində yeni inkişaf dinamikası diqqəti cəlb edir. Buraya multikulturalizm daxildir. Multikulturalizm multikultural cəmiyyətdə müvafiq siyasi strategiyanın və sosial-mədəni davranışın modeli kimi öyrənilir. “Multikulturalizm” sözü ingilis dilindən tərcümə olunduqda mənası “çoxlu mədəniyyətlər” (“çoxmədəniyyətlilik”) deməkdir. Multikulturalizm bütün dünya ölkələrində müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, harmonizasiyası və inkişafına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmiş bir prosesdir [6, s.22].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, multikulturalizm sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin dialoqunun olduqca vacib alətidir. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrıseçkiliyə yol vermir, əksinə, bütün xalqları birləşdirir. Həmçinin hər bir ölkənin öz qaydaları və ənənələri vardır.

Müstəqilliyimizin ilk illərində hakimiyyətə gələn Ulu Öndər Heydər Əlirza oğlu Əliyev respublikamızda dini etiqad azadlığının təminatçısı və multikultural dəyərlərin qurucusu olmuşdur. Ümummillə lider Azərbaycanda yaşayan dini icmalara qarşı hər zaman hörmət və ehtiramla yanaşmış, onların adət-ənənələrinə qayğı göstərmiş, dini bayramlarını təbrik etmişdir.

Multikultural dəyərlər cəmiyyətin gələcəyinə əsaslanan mədəni inqilabdır. Multikultural dəyərlərin qorunması, təbliği və inkişaf etdirilməsi prosesi təhsil ilə birbaşa olaraq əlaqədardır. Əsrlər boyu bütün dinlərin, bütün etnik qrupların nümayəndələri bir ailə kimi mehribanlıq, sülh, dostluq, qarşılıqlı anlaşma şəraitində müxtəlif ölkələrdə bir ölkənin vətəndaşı kimi yaşamışlar. Burada çoxmillətli, çoxkonfessiyalı bir ölkənin var olması əsasdır. Multikultural dəyərlər hər bir ölkədə sabitliyin bərqərar olması, uğurlu inkişafın istiqamətində atılmış bütün addımlarda özünü göstərir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında azərbaycançılıq ideologiyası və təhsilin rolu əvəzsizdir. Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparaq formalaşmış və bir əsr ərzində davamlı təkamül yolu keçmişdir. Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

Azərbaycançılıq ideyası Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, onun demokratik inkişafını təmin etməklə bərabər, vandal millətçilik və şovinizmə qarşı təşəkkül tapmış ideologiyadır. Azərbaycançılıq ideyasının kökündə millətçilik yox, vətəndaşlıq dəyəri dayanır. Bu ideyanın məqsədi çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi və demokratik yolla inkişaf etməsinə zəmin yaradan dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolunu xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Təhsil insanların həyatını yaxşılaşdıran və cəmiyyətdə sosial statusu müəyyən edən önəmli vasitədir. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsil uğurlu gələcəyə qapı açır. Belə ki, insanları daha tolerant, mədəni və mənəvi dəyərlərə hörmətlə yanaşan biri kimi yetişdirir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsil və multikultural təhsil kateqoriyaları fərqləndirilir. Bildiyimiz kimi, təhsil öyrənmənin və ya başqa sözlə desək, bilik, bacarıq və vərdislər qazanılmasının asanlaşdırılması prosesidir. Multikultural təhsil isə təhsilənlərə (şagirdlərə və tələbələrə) sürətli şəkildə dəyişən demoqrafik göstəricilər səbəbilə yaranan bir çox problemlərə cavab verən və müəllimlərə yardım etmək üçün hazırlanmış bir təhsil strategiyasıdır. Tələbələrə müxtəlif qrupların, birliklərin tarixi, mədəniyyəti və fəaliyyətləri haqda məlumat verilir, onlarla birgə gələcək cəmiyyətin plüralist olduğu qənaətinə gəlinir. Bu yöndə müxtəlifliklik, inklüzivlik, demokratiya, tənqidi düşüncə, bacarıqların əldə edilməsi, araşdırma, bərabərlik kimi prinsiplər təbliğ olunur.

Bildiyimiz kimi, XXI əsr YUNESKO tərəfindən “Təhsil əsri” kimi elan olunmuşdur. Təhsilin inkişafı hər bir cəmiyyətin taleyüklü məsələsidir. Qeyri-neft sektorunun digər sahələrindən fərqli olaraq, təhsildə yol verilən nöqsanların nəticələri özünü bir qədər gec biruzə verir və bu nöqsanın düzəldilməsinə də çox vaxt tələb olunur. Təhsilin forma və məzmunca modernləşdirilməsi (yeniləşdirilməsi), təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsi multikultural dəyərlərin formalaşmasına gətirib çıxarır [2, s.11].

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsil dünyaya ixrac üçün olduqca qiymətli sərvət hesab olunur. Hazırkı zamanda etnik və dini münaqişə və toqquşmaların səbəbi multikultural dəyərlərə əməl edilməməsidir. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolunun müasir dünyada alternativini yoxdur. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolunun ən mühüm özəlliyi assimilyasiyaya qarşı olmasıdır. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsildə güclü maddi-texniki bazaya və dünyagörüşlü kadr potensialına xüsusi önəm verilir.

Beləliklə, multikultural dəyərlərin formalaşmasında və multikulturalizm ideyalarının yayılmasında təhsilin olduqca böyük rolu vardır. Bu gün Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində “Multikulturalizmin əsasları” fənninin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu da təbii haldır. Ona görə ki, dövlət siyasətinə çevrilmiş multikulturalizmin gələcəyin qurucuları olan gənclər tərəfindən öyrənilməsi olduqca zəruridir. İctimai-humanitar xüsusiyyətə malik olan bu fənn ixtisas yönümündən asılı olmayaraq, tələbələrin dünyagörüşünün artmasına xidmət edir. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsil mədəni, sosial və ictimai tərəqqinin baza elementi, başlıca komponentidir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu aşağıda qeyd edilmiş vəzifələr ilə müəyyən olunur:

- ✓ milli-mədəni mühiti çox dərindən anlamaq, ölkədə tolerantlığın səviyyəsini müəyyən etmək;
- ✓ gənclərə əsla şiddət tətbiq etmədən münaqişələri həll etmək qabiliyyətini aşılamaq;
- ✓ tolerant atmosferin yaradılması üçün effektiv nəzəri və praktiki mexanizmlər yaratmaq;
- ✓ rasizmin, ksenofobiyanın və diskriminasiyanın psixologiyasını öyrənmək;
- ✓ gənclərdə ümumdünya mədəniyyətinə inteqrasiya etmək üçün intellektual imkanlar yaratmaq;
- ✓ gənc nəsli millətlərarası əbədi sülh, dözümlülük və humanizm ruhunda tərbiyə etmək;
- ✓ təhsilalan hər bir vətəndaşda milli özünüdərk və tarixi yaddaş mexanizmləri vasitəsilə ləyaqət, vətənpərvərlik, qürur, ölkənin tarixinə məhəbbət, dövlətə və ölkə başçısına sədaqət hisslərini inkişaf etdirmək.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov Q. Multikultural dəyərlər diqqət mərkəzində. // Respublika.-2017.- 16 dekabr.- s.11.
2. Hacıyev A.N., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş. Bakı: Mütərcim, 2018, 372 s.
3. Həbibbəyli Ə. İ. Geosiyasi reallıqlar və multikultural dəyərlər. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 159 s.
4. Xəlilova G. Azərbaycanda multikulturalizm və multikultural dəyərlər. // Respublika.-2019. - 27 dekabr. - s.5.
5. Quliyev M. Azərbaycançılıq ideyası və multikultural dəyərlər. // Xalq qəzeti.-2016.- 4 may.- s.3.
6. Taylor, Charles (20 December 2011). Multiculturalism (Expanded Paperback ed.). Princeton University Press. ISBN 978-1-4008-2140-2.

*Агагасымов Руфат
Азербайджанский Университет Языков*

ЗНАЧИМОСТЬ СВЯЗИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НАРРАТИВОВ И ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: *воспитательно-образовательный процесс, образование, психогенетика*

Açar sözlər: *təlim-tərbiyə işi, təhsil, psixogenetika*

Keywords: *educational process, education, psychogenetics*

Значимость связи семейного воспитания и образования в формировании поведенческих нарративов и ценностей приобретает критическое значение в современный период. Особенно на фоне последних открытий современной науки.

1. Безусловно, школа продолжает играть одну из ключевых ролей в процессе формирования личности человека. Об этом ясно заявлял ещё французский философ Мишель Фуко в своём труде «Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы»: «Вечное наказание, пронизывающее все точки и контролирующее каждое мгновение в дисциплинарных институтах, сравнивает, различает, иерархически упорядочивает, приводит к однородности, исключает. Одним словом, нормализует» [3, с.268]. В этом смысле по мнению Фуко, школы, психиатрические больницы и тюрьмы регулируют и управляют поведением людей. Школы учат людей как надо себя вести. Если человек не может регулировать собственное поведение в соответствии с моделью школы в силу каких-либо психологических проблем, то он попадает в психиатрическую больницу. Если же человек отказывается вести себя согласно установившейся модели по своей воле, то его направляют в тюрьму.

2. Однако тезис о практической безграничности возможностей воспитательно-образовательного процесса был сильно переосмыслен после последних открытий современной науки. Особенно в этом направлении выделилась психогенетика. Психогенетика – это относительно молодая дисциплина, которая занимается поиском генетических предпосылок различий между людьми. На протяжении достаточно длительного периода времени человеческое общество считало, что личность человека практически полностью детерминирована его воспитанием. Однако последние исследования психогенетики обнаружили, что «разница в ДНК людей объясняет почти половину различий между ними» [2]. Таким образом, люди могут отвечать на различные аспекты внешней среды не только в связи с особенностями своего воспитания, но и согласно с определёнными генетическими отличиями.

3. В связи с этим на современном этапе в процессе воспитания критическое значение приобретает семейное воспитание и его связь со школой. Ведь именно воспитание в первые годы жизни формирует базис личности человека. Так, «в районе года ребенок начинает смотреть, как общаются родители и определять, что такое любовь, радость, ссора и как на это надо реагировать... Так, до 3-4 лет идет дополнительное закрытие генов, которые не соответствуют среде» [1]. В этой связи примечателен эксперимент, проведённый доктором Маргарэт Мид в Новой Гвинее. «Так, в ходе исследований на острове Ману в Новой Гвинее было выявлено, что дети не знают, что такое куклы. Однако когда им впервые дали несколько деревянных статуэток, то в качестве кукол их приняли мальчики, а не девочки». Подобное поведение было связано с особенностями уклада жизни на острове. Так, мужчины, основным занятием которых являлась охота, больше времени уделяли детям и проводили с ними время. Таким образом, определённый образ поведения смог несколько изменить нарратив, заложенный самой биологией [1, 136].

Вывод: безусловно, образование продолжает играть важную роль в формировании личности человека. Однако в силу последних открытий науки необходимо создать более тесную связь между семейным воспитанием и школой для формирования нужных нарративов поведения и ценностей.

Литература:

1. Ильин Е. Пол и гендер. – Санкт-Петербург: Питер, – 2010. – 688 с.
2. Пломин Р. Психогенетика: как гены влияют на нашу жизнь [Электронный ресурс] / Июль 7, 2017. URL: <https://postnauka.ru/faq/78075>
3. Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы. – Москва: Ad Marginem, – 1999. – 482 с.
4. Что сильнее: гены или воспитание? [Electronic resource] / March 22, 2017. URL: <https://bspu.by/blog/titovets/article/poleznye-stat-i-dlya-razmyshleniya/chto-sil-nee-geny-ili-vospitanie>

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ СТРАНОВЕДЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Ключевые слова: мультикультурные компетенции, кросс-культурное образование, методологический подход, метапринцип

Açar sözlər: *multikultural kompetensiyalar, mədəniyyətlərarası təhsil, metodoloji yanaşma, metaprinsep*

Keywords: *multicultural competences, cross-cultural education, methodological approach, metaprinciple*

Специфика работа со страноведческим материалом и реализация методики обучения межкультурной коммуникации в процессе обучения немецкому языку, с точки зрения страноведения создают условия для достижения высоких образовательных результатов, обучающихся, в соответствии с современными требованиями к качеству образования.

В гуманитарном дискурсе новейшего времени возник феномен – кросс культурного образования, востребованный в плане содержательной терминологии.

Возникновение термина кросскультурности связано с явлением в пространстве взаимодействия самодостаточных культур, где изначально предполагается наличие не только одного или нескольких базовых различий соприкасающихся культур, в сфере религии, философии, менталитет, мировоззренческие установки, политическое устройство общества, традиции, быт, мода, обряды, обычаи и так далее, но и, как правило, разные языки общения [1, с. 23].

Мультикультурализм, как ценностная мировоззренческая система координат, включающая в себя комплекс разнообразных компетенций, оказывает влияние на самые различные области жизнедеятельности современного социума. Формирование мульти культурных ценностей одна из подсистем, формирующих сложную современную систему ценностей таковой современной образования, носит инновационный характер и в долгосрочной перспективе ориентирован на цели устойчивого развития. Методические установки и концепция этого процесса создают многосекторную и разноплановую деятельность по формированию личности, подготовки к жизни в мире динамичном, где происходят центробежные процессы культурного разнообразия, процессы локализации при общем глобальном развитии общества возможность личности обладать комплексом компетенции, позволяющей ей играть активную роль в созидательной деятельности.

Литература:

1. Беспалова, Е. А. Трансатлантизм и кросскультурность / Е. А. Беспалова // Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций. – 2016. – № 1 (13). – С. 17–24.
2. Мальков Георгий Викторович. Приемы работы над страноведческим материалом— 2017. – № 1 (15). – С. 17–28.

Budaqova Aynur
Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏDRİS AUDİTORİYALARINDA MULTİKULTURAL DAYANIQLIQ VƏ ÖYRƏNƏNLƏRİN BƏRABƏR İDARƏ OLUNMASI

Açar sözlər: *dayanıqlıq, inklüzivlik, maarifləndirmə, mühakimə, təlqiqetmə, irq, həmyaşdılar*

Keywords: *tolerance, inclusion enlightening, judging, provocation, race, peers*

Ключевые слова: *выносливость, включение, осведомленность, суждение, провокация, смена расы, сверстники*

Getdikcə müxtəlifləşən multikultural cəmiyyətimizdə müəllimlərin ibtidai məktəb, orta məktəb və ya lisey şagirdlərinə dərs deməsindən asılı olmayaraq, təhsil işçilərinin təhsili mədəni cəhət-

dən effektiv həyata keçirməsi həmişəkindən daha vacibdir. Artıq müxtəlifliyin artması təkcə irq və etnik mənsubiyyətlə bağlı deyil; buraya həm də müxtəlif dinə, dilə, iqtisadi vəziyyətə, cinsi oriyentasiyaya və gender kimliyinə də bağlıdır. Sınıf otaqlarında müxtəliflik özü də öyrənmənin bir vasitəsi ola bilər. Multikultural təhsil ətrafında inklüzivliyi və məlumatlılığı təşviq etmək və tədrisə mədəni cəhətdən həssas yanaşmaq bütün şagird və tələbələrə fayda verir. Daha çox multikultural yanaşmanın və inklüzivliyin yaradılması təkcə müxtəlif mənşəli və ehtiyacları olan tələbələrin uğur qazanmasına kömək etmir, həm də onların ətrafındakı digər insanların onları qəbul etməsini təşviq edir və öyrənmələri fərd olaraq ümumi dünyagörüşü cəhətdən inkişaf etməyə hazırlamağa kömək edir.

Düşünürəm ki, ölkəmizdə multikultural dözümsüzlüyün əsas səbəbi cəmiyyətin əvvəlcə qeyd etdiyimiz üzvlərinin sayca az olmasıdır. Əksəriyyətimiz müəyyən stereotiplərə uyğun insanları görməyə öyrəşmişik və düşünürük ki, əgər bu tip insanlar çoxluq təşkil edərsə, demək ki, normal olan budur. Lakin unuduruq ki, eyni milliyyətə, irqə, maraqlara sahib olan bir sinifdə, cəmiyyətdə hər şey çox monoton görünəcəkdir və bu mühtdən kənara çıxdıqda dünya bizə tamam başqa bir planet kimi görünəcəkdir. Məsələn, hər hansısa bir sinif otağına qaradərili şagird gəlsə, sinifdəki bir çox uşaqlar onu bullinqə məruz qoyacaqlar və ya sakitcə həmin uşağa o qədər diqqətlə və qərribə nəzərlərlə baxacaqlar ki, həmin şagird psixoloji sarsıntı keçirəcəkdir. Təbii ki, bu tip halların qarşısının alınması bir an içində həll olunan məsələ deyil, lakin bunu tədricən azaltmaq üçün müəllimlər və valideynlər birlikdə uşaqları maarifləndirə bilərlər. Sinifdə mədəni maarifləndirmənin təmin edilməsi müəllimin hər bir fərdi şagirdi başa düşməsindən başlayır. Müəllim anlamalıdır ki, xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir şagird bərabərdir və heç bir kəsin hər hansısa şagirdi özündən asılı olan və olmayan səbəblərə görə seçimini mühakimə etməyə haqqı yoxdur. Hər bir öyrənmənin mədəni və milli xüsusiyyətləri, hobbiləri, öyrənmə üsulları və onları unikal edən digər şeylər haqqında öyrənmək üçün vaxt ayırmaq önəmlidir. Hər bir şagird və onların mədəniyyəti haqqında öyrənməyə həqiqi maraq nümayiş etdirmək onlarda özünəinam yaratmağa kömək edəcək və onlara dəyərli olduqlarını hiss etmələrinə kömək edəcəkdir. Şagirdlər müəllim tərəfindən təqdir olunduqlarını və müəllimin yanında rahat olduqlarını hiss edərlərsə, onların sinifdəki həmyaşıdları ilə rahat söhbət etmək və onlara hörmət etmək şansı daha yüksəkdir. Ünsiyyət mədəni cəhətdən məlumatlı və əhatəli sinfin əsasını təşkil edir. Eyni zamanda şagirdlər istənilən prosesdə təqlid etməyə yönəliirlər. Belə ki, müəllimin fərqli mədəniyyətə sahib olan şagirdə yaxşı davransa, şagirdlərin də əksəriyyəti bu istiqamətə yönələcəklər [2].

Tələbələrımızlə dərslərində tanış olmaqdan əlavə, müəllimlər həm də semestr və ya tədris ili ərzində davamlı əlaqə saxlamağa davam etməlidirlər. Tez-tez tələbələrə təkbətək görüşlər planlaşdırmaq sinfin hamı üçün nə qədər əlçatan olduğunu ardıcıl olaraq təkmilləşdirməyə imkan verəcək. Şagirdlər özlərini sinif mədəniyyətinə aid hiss edib etmədikləri barədə danışa bilərlər. Bu, ümumi təcrübəni yaxşılaşdırmaq üçün problemləri və ya yolları müəyyən etməyə kömək edə bilər. Bu, həm də onların sinifdə irəliləyişlərini müzakirə etmək və tələbə kimi fərdi ehtiyaclarına əsaslanaraq necə inkişaf edə biləcəklərinə dair təlimat təklif etmək imkanındır. Bu prosesi psixoloqla yerinə yetirməkdə də fayda var, şagirdlər yerindəcə müxtəlif mövzularda və problemlərdə psixoloji dəstək ala bilərlər [3].

Öyrənmələrin öz müxtəlif etnik mənşəyinə, eləcə də bir-birlərinə hörmət etmələri də vacibdir. Müvafiq olduqda, müəllimlər tələbələrə öz etnik və mədəni mənşəyini araşdırmağa və öyrənməyə təşviq etməlidirlər. Bu, onlara öz mədəniyyətlərini, eləcə də həmyaşıdları ilə fərqləri və nüansları daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Əlavə olaraq, bu, tələbələrə öz ailə ənənələri və mədəniyyətləri haqqında təqdimatlar verməyə imkan verən əla buz qıran tapşırığı ola bilər ki, bu da sinfi öz komfort zonasından kənarda olan anlayışlara məruz qoymağa kömək etsin. Bu fərqləri qəbul etmək və müzakirə üçün təhlükəsiz mühit yaratmaq sinifdə və ondan kənarda anlaşmanı təşviq edir. Həmçinin, tələbələrə müxtəlif mənşəyi öyrənməyə təşviq edərkən, nəyin təhqiredici olduğunu və mədəni qeyd etmə ilə mənimsəmə arasındakı fərqi vurğulamaq üçün vaxt ayırmağı unutmamalıyıq. Digər mədəniyyətlər haqqında tolerant və yetkin şəkildə danışmağı öyrənmək sinifdən kənar həyatda uğur qazanmaq üçün vacibdir. Tələbələr arasında dialoq yaratmaq vacib olsa da, hər kəsin mədəniyyətinə, inanclarına və dil problemlərinə həssas olduğumuzdan əmin olmaq da eyni dərəcədə vacibdir. Hər bir tələbənin mədəni nüanslarını – öyrənmə üsullarından tutmuş istifadə etdikləri dilə qədər anlamaq üçün vaxt ayırılmalı və dərslər planlarımızı buna uyğun tərtib etmək etməliyik. Diqqəti payla-

yarkən bunun bərabərliyindən əmin olmalıyıq. Yalnız fərqli mədəniyyətə və ya irqə sahib olan şagirdlərə xüsusi diqqət ayırmaq digər şagirdlərdə qıcıq oyada bilər [1].

Hər gün daha da qloballaşan dünyada sinif daxilində və xaricində müxtəliflik artmağa davam edəcək, buna görə də öyrənləri inkişaf edən dünyaya uyğunlaşmaq və özlərindən fərqli olanları qəbul etmək üçün hazırlamaq vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Dərslik. Bakı: 2017.
2. <https://drexel.edu/soe/resources/student-teaching/advice/importance-of-cultural-diversity-in-classroom/>
3. <https://www.prodigygame.com/main-en/blog/diversity-in-the-classroom/>

*Cabarova Arzu
Gülxar Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti*

MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTDƏ DİLİN VƏ MƏKTƏBİN ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, cəmiyyət, tolerantlıq, milli azlıqlar*

Keywords: *multiculturalism, society, tolerance, national minorities*

Ключевые слова: *мультикультурализм, общество, толерантность, национальные меньшинства*

Multikulturalizm ilk növbədə öz vətəninə, mədəniyyətinə, dilinə olan məhəbbətdən başlayır. Tərkibinə daxil olduğu ölkəyə, cəmiyyətə inteqrasiya edərək başqa bir mədəniyyət içində və yaxud da mədəniyyətlər arasında öz mədəniyyətini qoruyub saxlamaq multikulturalizmin ilkin şərtlərindəndir. Bütün ictimai-siyasi, mədəni məsələlərdə mühüm rol oynayan dil bəşəriyyətin mədəni sərəvətidir. Buna görə də hər kəs öz doğma dilinə mükəmməl yiyələnəlidir. Öz dilində danışmaq bacarmayan öz xalqının mədəniyyətinə də bələd olmaz. Lakin yalnız öz dilində gözəl danışmaq və yazmaq bacarığı, öz tarixini, mədəniyyətini bilmək multikultural cəmiyyətdə yaşamaq üçün bəs etmir. Multikultural cəmiyyətə giriş qapısının açarı məhz çoxdillilikdir. Öz dilini, mədəniyyətini yaşatmaq, mədəni və siyasi məkanda onu tanımaq və təmsil edə bilmək üçün milli azlıqlar tərkibində yaşadığı ölkənin dövlət dilini də mənimsəməli və orada yaşayan bütün milli azlıqların mədəniyyətinə, dilinə, dininə hörmətlə yanaşmalıdır. Milli azlıqların dövlət dilində danışması şübhəsiz ki, müsbət haldır, lakin öz dilini unutmaq və ya imkanı olduğu halda onu öyrənməmək, bizə görə, öz mədəniyyətindən imtina kimi qiymətləndirilməlidir və bu da kiçik dillər, mədəniyyətlər üçün faciədir. Öz dilini sevməyə onun mədəniyyəti də yaddır, başqa mədəniyyətlər üçün səhmin şəxsini özü yaddır.

Azərbaycan multikultural cəmiyyət üçün parlaq bir nümunədir. Burada müxtəlif millətlər bərabər yaşayır. Hər bir millətin öz dilini, mədəniyyətini qoruyub saxlamaq hüququ və imkanı var. “Multikulturalizm” bir çox dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində, söz ehtiyatının zamanca yeni, şaquli istiqamətdə götürsək, üst qatında yer tutmuş sözdür, amma anlayış kimi bu bizim üçün heç də yenilik deyil. Multikulturalizm, başqa mədəniyyətlərə qarşı tolerantlıq bizim qanımızdan, ailəmizdən, tərbiyəmizdən, təhsilimizdən irəli gəlir. Multikultural dəyərlərin aşılmasında məktəbin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bir məktəbdə, bir sinifdə oxuyan şagirdlər müxtəlif millətin nümayəndələri ola bilər. Müəllimlər, xüsusən də, ibtidai sinif müəllimləri uşaqları milli mədəniyyətimizlə tanış edəndə digər millətlərin⁵ mədəniyyətindən yan keçməməlidir. Əksinə, bu mədəniyyətlər arasındakı oxşarlıqları və fərqləri öz şagirdlərinə çatdırılmalıdır. Bu cür yanaşmalar azlıqlarda qürur hissi yaradır, onlara olan diqqəti, marağı hiss etdirir. Nəticədə şagirdlər bir-birinə daha çox yaxınlaşır, ayrışdırıcı yer qalmır, ən başlıcası isə dünyagörüşləri zənginləşir və digər mədəniyyətlərə qarşı maraqlı, tolerantlıq hissi inkişaf edir. Bu da multikultural cəmiyyət üçün, bəşəriyyət üçün vacib amildir.

Son olaraq qeyd etmək istərdik ki, getdikcə qloballaşan planetimizin dil və mədəniyyət palitrasını qorumaq hər birimizin ən mühüm vəzifəsidir. Multikultural cəmiyyət isə buna böyük imkanlar yaradır.

⁵ Sinifdəki uşaqlar nəzərdə tutulur.

İKT VASİTƏSİ İLƏ DİSKURSİV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN MULTİKULTURAL ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *İKT, diskursiv bacarıqlar, multikultural dəyərlər*

Key words: *ICT, discursive skills, multicultural values*

Ключевые слова: *ИКТ, дискурсивные умения, мультикультуральные ценности*

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsi müasir metodikanın ən çox izlədiyi proseslərdən biridir. Tələbələrin diskursiv bacarıqlarının İKT vasitəsi ilə təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırarkən nəzərə çarpan məsələlərdən biri ən son texnologiyaların yaratdığı multikultural mühitdir. Bu baxımdan internet aləminin rolunu qeyd etmək xüsusilə vacibdir. Xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisi zamanı istifadə olunan müasir texnologiyalar diskursiv bacarıqları inkişaf etdirməklə yanaşı, multikultural baxışların formalaşmasına da yol açır. Multikultural dəyərlərin formalaşdırılması və zənginləşdirilməsi müasir tədris prosesində ən vacib sayılan məsələlərdəndir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış sərəncam əsasında 2016-cı il Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilmişdi [1].

İngilis dili qlobal dil olaraq müxtəlif xalqlar tərəfindən istifadə olunduğundan, onun tədrisi bir çox mədəni aspektlərlə yadda qalır. Xüsusilə, autentik mətnlər seçilərkən və diskursiv materiallarla işləyərkən həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyət zamanı multikultural dəyərlərin məzmunu nəzərə çarpır. Daha dəqiq desək, müxtəlif film, müzakirə şouları (talk show), debat və digər diskurs məzmunları ilə tanış olarkən tələbələr müəyyən multikultural və tolerant keyfiyyətlərə yiyələnmiş olurlar. Tələbələr xarici vətəndaşlarla internet vasitəsilə ünsiyyətdə olarkən multikultural prinsiplərə söykənərək daha rahat və dostyana münasibət yarada bilirlər. Diskursiv çalışmaların yerinə yetirilməsi zamanı ingilis və Azərbaycan dillərinə xas “milli identiklik” aspektlərinin oxşar və fərqli cəhətləri tələbələrin diqqətinə çatdırılmalı və diskursun ekstralingvistik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Ən son texnologiyaların tətbiq olunması ilə multikultural mühitin təmin olunması tələbələrin diskursiv bacarıqlarına müsbət təsir göstərir və müasir zamanın mədəni aspektlərini genişləndirir. Multikultural və bəşəri dəyərlərə daim sadıq qalan Azərbaycan dövləti gənclərin bu istiqamətdə inkişafını dəstəkləyir. Dünyada gedən mədəni dəyişikliklərlə birgə addımlayan gəncliyimiz haqqında akademik K.Abdullanın bir fikrini qeyd etmək istəyorduk: “...*Bu insan həm öz xalqını, həm də dünya xalqlarını sonsuz bir məhəbbətlə sevir. Həm milli, həm də bəşəri dəyərlərin keşiyində durur. Bunu görməmək, görməzliyə vurmaq artıq mümkün deyil. 2016-cı ilin Azərbaycanda baş vermiş multikultural təntənəsi bunu bir daha sübut etdi*” [2, s.10].

Müasir İKT vasitəsi ilə tələbələrdə diskursiv bacarıqları inkişaf etdirərkən müəllimin öz multikultural baxışları da vacib şərtlərdəndir. Daha dəqiq ifadə etsək, “multikultural müəllim” üçün müasir texnologiyaları sadəcə tətbiq etmək və tələbələrin ixtiyarına buraxmaq kifayət deyil [3, s.221]. Müşahidələr göstərir ki, müasir tələbənin qlobal dünyadakı baxışları sürətlə inkişaf edərkən, bir çox hallarda müəllim bu dünyagörüşü ilə ayaqlaşmaqda çətinlik çəkir, yəni müasir və enerji dolu tələbələr ən son texnologiyaların vasitəsilə dünyaya asanlıqla açılırlarsa, pedaqoq öz akademik və daha stabil həyat tərzini ilə bəzən bu dinamikadan geri qalır. Konkret bir misal nəzərdən keçirə bilərik: Məsələn, Youtube kanalında izlənən video materialların geniş spektri tələbələrin hətta dərsləndikən fəaliyyətdə plüralistik, çoxcəhətli və mədəni özünəməxsusluğu mənimsəmələrinə yardımçı olur. Müəllimin dərstdə təqdim etdiyi diskursiv bacarıqlara yönəlmiş müəyyən bir video material artıq onlara maraqsız və ya “çoxdan tanış” təsiri bağışlaya bilər. İkinci bir misal isə internet yazışmalarında dünyanın bütün vətəndaşları ilə olduqca aktiv olan tələbələrin müxtəlif mədəniyyətlərə daha tez açılmasıdır. Bu zaman tələbələrin əldə etdikləri bilik və bacarıqlar kommunikativ istiqamətdə daha praktik xarakter daşıyır. Yalnız fənn proqramına əsaslanan pedaqoq isə öz işini akademik çərçivəyə uyğun qurur və praktik cəhətdən daha irəli gedən tələbənin kommunikativ səriştəsin-

dən xəbərsiz olur. Bu o deməkdir ki, nə qədər çətin olsa da, pedaqoq gənc nəslin multikultural və İKT baxışları ilə tanış olmalı və texnoloji vasitəni tətbiq edərkən bu problemləri nəzərə almalıdır. Mədəniyyətin millətlərin həyatındakı rolunu qəbul edən, öz fəaliyyətində multikultural dəyərlərə, tolerantlıq, dialoq və əməkdaşlıq prinsiplərinə sadıq qalan və mədəni fərqləri qəbul etməyə hazır olan müəllim “multikultural müəllim” sayıla bilər. Bunun üçün isə sosio-mədəni, pedaqoji və psixoloji şərtlər təmin olunmalıdır [4, s.50-51].

Təcrübəmizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, informasiya portallarına hər an asanlıqla daxil olan tələbələr dünya mədəniyyəti ilə daha tez tanış olur və diskursiyalarda daha fəal iştirak edirlər. Bu, onların lüğət bazalarını zənginləşdirməklə yanaşı, mövzu haqda daha çox fikir söyləmələrinə şərait yaradır. Analoji olaraq multikultural, çoxtərəfli və kütləviləşmiş baxışlar ingilis dili dərslərində istər yazılı, istərsə də şifahi diskursiv bacarıqların sürətlə inkişaf etməsinə təkan verir. Nəticə etibarilə, məsələn, “Yuppie”, “Banzai”, “Bloody Mary” və s. kimi sözləri dünya mədəniyyətində izləmiş tələbələr müəyyən satirik xarakterli Amerika şoularını, filmləri, diskursiv materialları izləyərkən (dərs zamanı və ya asudə vaxtlarında) multikultural atmosferə asanlıqla alışmış olurlar. Bu zaman diskurs yönümlü reseptiv bacarıqlar daha sürətlə inkişaf edir.

Diqqəti çəkən məsələlərdən biri də İKT-nin tətbiq olunması ilə diskursiv bacarıqlar və multikultural baxışların paralel inkişafı zamanı meydana çıxan ziddiyyətlərdir. Daha dəqiq desək bəzən multikultural dəyərlərin milli-mənəvi dəyərlərlə toqquşması məsələsidir. Məsələn, Qərb mədəniyyəti üçün müsbət mənada “üsyankar” görünən bir simanın milli baxışlarımıza uyğun gəlməyən çıxışlarını göstərə bilərik. Filmlər, mahnı mətnləri, videolar, propoqanda xarakterli reklam çarxları, “online” yazışmalar zamanı ifadə olunan fikirlər, bəşəri dəyərlərə fərqli yanaşma bucağı, xarici dili öyrənmək üçün yükləmə proqramları ilə çatdırılan informasiya və illustrasiyalar və s. bu ziddiyyətlərin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Bu zaman “*hər mədəniyyəti anlayıram və hörmətlə yanaşıram, lakin öz mədəni dəyərlərimin məhv olmasına və kütləviləşmə qurbanı olmasına yol verə bilmərəm*” prinsipi ilə yanaşmaq ən doğru yoldur. Son zamanlarda qlobal dünyada izlədiyimiz geopolitik proseslər, sosial-mədəni toqquşmalar, sivilizasiyalararası ziddiyyətlər əslində müəyyən dərəcədə, multikultural baxışlarda yaranan çatışmazlıqların nəticəsi ola bilər. Heç kəsə sirr deyildir ki, İKT vasitəsi ilə ötürülən multikultural dəyərlər bəzən yanlış məcrada irəliləyir. Buna görə gənc nəslin İKT vasitəsi ilə əldə etdikləri informasiya mübadiləsi xüsusi diqqət tələb edir. Pedaqoji prosesdə əxlaq, ədalət, insan ləyaqəti, dəyanət, milli qürur, rəhm və s. kimi anlayışlar daim işıqlandırılmalı və multikultural aləmin prinsipləri gözlənilməlidir.

Qeyd etdiyimiz fikirləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, müasir informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə diskursiv bacarıq və vərdisləri formalaşdırarkən bir çox multikultural məqamlar nəzərə çarpır. Bu zaman həm müəllimin, həm də tələbələrin İKT bacarıqları ilə yanaşı, həm də multikultural baxışları diqqəti cəlb edir. Beləliklə, müasir texnologiyaların diskursiv bacarıqlara təsiri mədəniyyətlərarası dialoq fonunda meydana çıxır.

Ədəbiyyat:

1. İham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, 11 yanvar 2016-cı il
2. Kamal Abdulla, Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, akademik. Azərbaycanca Multikulturalizm, Biblioqrafiya, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyi, Azərbaycan Milli Kitabxanası, layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev; ixt. red. və burax. məsul K.Tahirov; rəy.: E.Nəcəfov, A.Məmmədov; red. G.Səfərəliyeva.- Bakı, 2016.- 504 s.
3. D.İsmayılova, English Teaching Methodology, Teaching Manual. The Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan, AUL.) Bakı Mutarjim, 2021 – 318 s.
4. Güney Namazov. Qloballaşan dünyada multikulturalizmin təbliğində təhsilin rolu. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı, Dövlət və Din N. 2 (49) Mart-Aprel 2017.

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN VƏ DİLLƏRİN TALEYİNƏ DAİR

Açar sözlər: *qloballaşma, mədəniyyət, dil*

Keywords: *globalization, culture, language*

Ключевые слова: *глобализация, культура, язык*

Hazırda qloballaşmanın milli mədəniyyətlərə və dillərə təsiri məsələsinə münasibətdə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Ən xarakterik yanaşmalardan biri bəşəriyyətin gələcəyi üçün mədəni qloballaşmanın nəticələrini həddən artıq şişirdən ifrat yanaşmadır. Bu yanaşma həm Avropanın bir sıra ölkələrinin siyasi və elmi dairələrində, həm də üçüncü dünya ölkələrində geniş yayılmışdır. Bir çox ölkələrində belə ingilis-saks sivilizasiyasının dil ekspansiyasının həddən artıq gücləndiyindən ehtiyat edirlər. Bu yanaşmanın tərəfdarlarının fikrincə “ingilis-saks qərbləşməsi”, daha doğrusu “amerikanlaşma” formasını alan qloballaşma daha zəif ölkələr üçün təhlükə yaradır, bu xalqların tarixi təcrübəsinə, mənəviyyatına yad stereotiplərin, həyat tərzlərinin və siyasi baxışların zorla yeridilməsi baş verir hesab edir. Doğrudan da, bu gün dünya təkcə dil, incəsənət, internet sahələrində deyil, hətta həyat təzi sayılan sahələrdə Amerikanın üstünlüyü ilə üzləşmişdir. Bu gün dünya kinematografının 80%-dən çox gəliri Amerika filmlərinin payına düşür. Planetin intellektual və informasiya simasının formalaşmasında internetin siyasi rolu getdikcə artmaqdadır. Bu gün ümumdünya “hürümçək torunun” saytlarının təqribən 70%-i ABŞ-da yaradılır, ingilis dili isə internetin həm işgüzar, həm də əyləncə dilidir (bütün kommersiya saytlarının 96%-i ingilis dilində hazırlanmışdır – S.Ə.) [3]. Bu isə dünya auditoriyasının ABŞ-ın güclü informasiya təsiri altında olduğunu təsdiq edir.

Digər yanaşmanın tərəfdarları isə mədəniyyət sahəsində qlobal meyilləri dramatikləşdirməyə əsas olmadığını bəyan etmişdir. Qloballaşmanın dünya mədəniyyətlərinə həm də müsbət təsirini vurğulayanlar qloballaşmanın mədəniyyətlərin inkişafı və qarşılıqlı zənginləşməsi üçün yeni imkanlar yaratdığını, mədəni qapalılığı aradan qaldırdığını bildirirlər [2, s.5]. Qlobal informasiya məkanına qərb mədəniyyətinin güclü təsiri mədəni eyniləşməyə və milli identikliyin məhvini gətirib çıxarmamışdır. Söhbət yalnız qərbləşmənin təsiri altında milli identikliyin qismən deformasiyaya uğramasından gedə bilər. Əksinə, son vaxtlar bu proses çoxvektorlu istiqamətdə inkişaf etməkdədir. Bu baxımdan “ABŞ-ın dünya mədəni inqilabının yeganə yaradıcısı” olması haqqında tezis özünü tam doğrultmadığını göstərmək olar.

Dünya mədəniyyətinin qarşılıqlı zənginləşməsi və inkişafı baxımından qloballaşma bir çox pozitiv potensiala malikdir. Əlbəttə, bu zaman qloballaşmanın ayrı-ayrı mədəniyyətlərə mənfi təsiri, o cümlədən, qlobal proseslərə beynəlxalq nəzarətin olmaması kimi meyilləri nəzərə almamaq da mümkün deyil. Son onilliklərdə dünyada baş verən proseslər göstərir ki, mədəniyyətdə, inanclarda, dildə, ənənələrdə mövcud olan hətta kiçik fərqlər belə ən ciddi faciələrlə nəticələnə biləcək münaqişələr yarada bilər. Bundan hətta qohum və yaxın xalqlar və mədəniyyətlər belə sığortalanmayıblar. Bunun ən bariz nümunəsini etnik baxımdan bir birlərinə çox yaxın olan, Şərqi slavyan dil qrupuna daxil olan Ukrayna və Rusiya arasında münaqişədir. Hindistan-Pakistan, İngilis-İrland, Gürcü-Abxaz-Osetin, İspan-Bask və s. (onların sayını artırmaq da olar) münaqişələr əsasən yaxın mədəniyyətlərə mənsub xalqlar arasında baş verən münaqişələrdir.

Qloballaşma milli mədəniyyətlər arasındakı əvvəllər mövcud olmuş maneələri aradan qaldırmaqla mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqə və təsir formalarının və səviyyələrinin də genişlənməsinə səbəb olur. Qlobal mədəniyyətin təşəkkül tapması ilə yanaşı mədəniyyətlərin inkişafında digər tendensiya da özünü göstərməkdədir – mədəni müxtəlifliyin getdikcə zəifləməsi və milli mədəni dəyərlərin eyniləşməsi (unifikasiyası). Eyni zamanda qloballaşma xalqlar və ölkələr arasında mədəni bərabərsizliyin getdikcə dərinləşməsinə səbəb olur. Təhsilin səviyyəsinə, mədəniyyət müəssisələrinin sayına və onlardan istifadənin həcminə, fərdi kompüterlərlə təminatla, ən nəhayət dövlətin mədəniyyət sahəsinə ayırdığı vəsaitlərin həcminə və göstəricilərinə görə lider dövlətlərlə autsayder-dövlətlər

arasında fərqlər getdikcə artmaqdadır. Çox təəssüf ki, qlobalizasiya müxtəlif ölkələrin mədəni inkişafı arasındakı fərqləri nəinki aradan qaldırmır, əksinə, daha da dərinləşdirir. Hər hansı dövlətin dünya siyasətində ağılığı kimi, “super mədəniyyətin” də müxtəlif mədəniyyətlər arasında hökmranlığı da təhlükəlidir. Ona görə də dünyanın çoxmədəniyyətliliyinin etiraf edilməsi qloballaşma şəraitində ənənəvi mədəniyyətlərin mövcudluğunun zəruri şərtidir.

Çoxdilliliyin mövcudluğu da mədəni münəqqişlərin yaranmasında az rol oynamır, hərçənd ki, bu bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinin bir elementi kimi də qəbul edilir. Hesablanmışdır ki, dünyada 6000 dil olsa da, 100 mln.-dan çox insan üçün onlardan təqribən 10-u doğma dildir [4, s.25]. Dilin mədəniyyətin inkişafında əhəmiyyətli rolu danışılmazdır. Dil mədəniyyətdə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirsə də onun əsas funksiyası kommunikativ funksiyadır.

Bəşəriyyətin mədəni-dil müxtəlifliyinin qədim tarixi olsa da, dilin mühüm kommunikativ vasitəyə çevrilməsi yalnız etnoslararası, xalqlararası ünsiyyət vasitəsi olan dillərin yaranması sayəsində mümkün olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi rolunu akkad, qədim yunan, latın dilləri oynamış, bu dillərdə elmi-texniki terminologiya yaranmışdır. Bu gün inkişaf etmiş dillərin tərkibindəki elmi-texniki terminologiyanın 85%-ni qədim yunan və latın dillərinin leksik bazasında yaranmış terminlər təşkil edir.

Hazırda ingilis dilinin beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilə dünya qlobal bilinçvizm (ana dili + ingilis dili) dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu dilin dünya dillərinə və mədəniyyətinə qlobal təsiri artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Müxtəlif hesablamalara görə də bu gün dünyada 330 mln.-dan 450 mln.-a yaxın insan ingilis dilindən öz ana dili kimi, 235 mln.-dan 350 mln.-a yaxın insan isə ikinci (dövlət) dil kimi istifadə edir. İngilis dili beynəlxalq təşkilatların 85%-də işçi dil kimi istifadə olunur, bu dildə elmi ədəbiyyatın 88% nəşr edilir. İnternet materiallarının 80%-i bu dildə yayılır. Dünyanın 70-dən çox dövlətində rəsmi dil statusuna malik ingilis dili 100-dən çox ölkədə əsas xarici dil kimi öyrənilir. [1, s.5-17]. Bu faktlar ingilis dilinin qlobal dil rolunu oynadığını bir daha təsdiq edir. İngilis dilinin belə sürətlə yayılması bəşəriyyət qarşısında məhdudiyatsız informasiya mübadiləsi baxımından geniş perspektivlər açır. Ancaq qlobal dil bir sıra aşkar üstünlüklərlə yanaşı müəyyən təhlükələr də yaradır ki, bu sırada kiçik dillərin və bəlkə də digər dillərin itməsi, başqa dilləri öyrənmək meylinin azalmasını göstərmək olar. Digər dillər, hətta BMT-in rəsmi dilləri belə öz əhəmiyyətini itirir, onların yayılma arealı daralır. İngilis dilinin belə sürətlə inkişafı milli dillərin strukturuna, lüğət ehtiyatına mənfi təsir göstərməklə birbaşa olaraq mədəniyyətin gələcək taleyinə də mənfi təsir göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli şüurun, özünüdərk inkişafında dil əsas vasitələrdən biri olaraq qalmaqdadır. Ona görə də dövlət dilini qorumaq hər bir dövlətin mühüm siyasi-ideoloji, milli-tarixi maraqlarından birinə çevrilir. Etiraf etməliyik ki, bütün dillər kimi Azərbaycan dili də bu gün həm ölkənin daxilində, həm də xaricində ingilis dilinin güclü təsirinə məruz qalmaqdadır. Bu özünü hər şeydən əvvəl doğma dilimizdə ingilis dilindən alınma sözlərin məqbul sayılmayacaq dərəcədə artmasında, dövlət dili haqqında qanunvericiliyin əksinə olaraq küçə reklamında, elanlarda, obyekt və müəssisələrin adında ingilis dilindəki sözlərdən geniş istifadə olunmasında və s. özünü göstərir. Düzdür, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin fəaliyyət sferası xeyli genişlənmiş, beynəlxalq nüfuzu yüksəlmiş, onun lüğət tərkibi zənginləşmişdir. Lakin Azərbaycan dövlət dilinin qorunması və inkişaf etdirilməsi, mənəvi-siyasi nüfuzunun, rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi dövlətlə yanaşı hər bir vətəndaşın əsas vəzifəsi olaraq qalmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Culture and Development: From Acknowledgement to Evaluation. Paris. UNESCO-doc. UNESCO-Press. April, 2004, 5-17.
2. Meeting of the UNESCO Experts Committee on the Strengthening of UNESCO's Role in Promoting Cultural Diversity in the Context of Globalization. UNESCO Publishing, 21-22 September, 2000.
3. Доклад Комиссии по культуре 32-ой сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО. Париж, Октябрь, 2003; <http://unesdoc.unesco.org>
4. Наше творческое разнообразие – доклад Всемирной Комиссии по культуре и развитию. ЮНЕСКО, 1995, с., 25.

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, etik-estetik dəyərlər, azərbaycançılıq anlayışı, “Koroğlu”

Keywords: “Kitabi-Dada Gorgud”, ethical and aesthetic values, the concept of Azerbaijanism, “Koroglu”

Ключевые слова: «Китаби-Дедэ Горгуд», этико-эстетические ценности, концепция азербайджанства, «Кероглу»

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı həm türkdilli xalqların, eləcə də Azərbaycanın milli-etnik mədəniyyətini və qədim adət-ənənələrini özündə əks etdirən, qədim əsrlərdən bəri qorunan, tariximizin və ədəbiyyatımızın zirvəsi olaraq sayılan bir kitab olaraq səciyyələndirilir. Azərbaycan xalqının milli mənsubiyyət, soykök, etik-estetik dəyərlər, dünyagörüşü və s. xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən bu əsər xalqımızın mənəvi mədəniyyətinin ali zirvəsi kimi çıxış edir. Təsədüfi deyil ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyev bu kitabı “xalqımızın ana abidəsi”, “milli varlığımızın mötəbər qaynağı” kimi səciyyələndirir və onun haqqında deyirdi: “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır... “Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim etika kitabımız, əxlaq kodeksimizdir. Böyüyə hörmət, ata-anaya məhəbbət, iman və etiqad, namus və qeyrət, ailəyə, torpağa, vətənə sədaqət – bu insani keyfiyyətlər, mənəvi məziyyətlər Qorqud övladlarının qanına ana südü ilə, ata nəfəsi ilə birlikdə daxil olur və son mənzilə qədər də onlarla birlikdə gedir. Dədə Qorqud dünyasındakı milli dəyərlər, stereotiplər, rituallar sistemi əslində hər bir azərbaycanlının varlığının ayrılmaz hissəsidir”.

Başqa adı “Oğuznamə” olan bu qədim Azərbaycan kitabı, bir çox alimlərin fikrincə, əsasən Azərbaycanda cərəyan edən hadisələrlə bağlıdır. Bu dastanın başqa xalqlardakı dastan, nağıl, əfsanə şəklində yaşayan boylarını müqayisə etdikdə aydın görünür ki, bunlar məhz Azərbaycan ozanları, aşıqları tərəfindən yaradılıb. Bundan başqa dastanda adları keçən Şərur, Əlincə qalası, Bükdüz (indiki Böyükdüz), Dərbənd, Gəncə, Qaraçuq, Aladağ, Ağcaqala, Göyçə, Bərdə kimi ərəzilərin adları da bu dastanın sırf Azərbaycan abidəsi olmasını təsdiq edir. Azərbaycan xalqının minillik dünyagörüşü, mədəniyyət və mənəviyyatını özündə əks etdirən bu zəngin abidə Azərbaycan xalqının əcdadları olan oğuzların yaşam tərzində olan adət-ənənələri, mədəniyyəti, vətənə, torpağa olan sevgini, qadına, anaya olan böyük ehtiramı, digər xalqlara, mədəniyyətlərə olan humanist münasibətləri özündə əks etdirir və dövrümüzün azərbaycançılıq anlayışının mənəvi mənbəyi kimi çıxış edir. Azərbaycanlıların qəhrəmanlıq dastanları sırasında xüsusi yeri olan və onların “ağsaqqalı” hesab olunan ən qədim yazılı abidə kimi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında maraqlı multikultural və tolerant əhvalın təsvirinə də rast gəlirik.

Keçmişimizi öz səhifələrində yaşadan və bunu gələcək nəsillərə daşıyan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında azərbaycançılıq anlayışı ilə bərabər xalqımızın malik olduğu multikultural və tolerant xüsusiyyətlər də əksini tapmışdır. Dastanın “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyu multikultural dəyərləri əks etdirmə baxımından daha nümunəvidir. Boyda Qanturalının evlənməsini məsləhət görən atası Qanlı Qocaya Qanturalı məhz belə cavab verir: “Baba, mən yerimdən durmadan ol durmuş ola! Bən qaraquc atımı binmədin ol binmiş ola!”. Göründüyü kimi, məhz bu istək ardınca Qanturalı Trabzona gələrək xristian təkurunun qızı olan sarı donlu Selcan xatunu almaq üçün ona təklif olunan ən çətin sınaqlardan keçməli olur. Ümumiyyətlə, dastanın bu boyu dini və milli mənsubiyyətin fərqli olmasının oğuzların, yəni azərbaycanlıların yaşam tərzini və adət-ənənələrinə heç bir əks təsiri olmadığını aydın nümayiş etdirir. Qanturalının evlənmək və qadın seçmək haqqındakı fikirləri, atası Qanlı Qoca və onun kimi bəylərin, elin razılığı həm də oğuz elinin mənəviyyatında başqa eldən, dindən olmasına görə ayrı-seçkilik qoyulmamasının bariz ifadəsidir. Ümumiyyətlə, tədqiqatçıların da qəti şəkildə dediyi kimi, “dastandakı qəhrəmanların müsəlman kimi dindarlığı müha-fizəkarlıqdan xeyli uzaq bir məzmunadadır”. Dastan boyu Selcan xatuna dini ayrılığına görə heç bir fərq qoyulmamış və dastanda adı çəkilən digər qadınlar kimi onun da gözəlliyi və cəsurluğu mədh edilmişdir. Bu mətləbə və eynən Qanturalının evlənmək, qadın seçmək kimi görüşlərinin eyniliyinə biz

dastanının "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nda da rast gəlirik. Lakin bu boy üçün maraqlı olan, oğuz elinin və konkret olaraq oğuz igidi Bamsı Beyrəyin başqa dindən, eldən olan insana xoş münasibətli davranması məsələsidir. Belə ki, dastanının "Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu"nda da dini mənsubiyyətə xristian olan başqa bir qadın obrazı Beyrəyi əsir götürən Bayburt qalası bəyinin qızıdır. Bu qız düşmən qızı olsa da, Beyrəyin əsirlikdən qurtulmasına kömək edir. Beyrək qıza əsirlikdən xilas olarsa, qayıdıb onu alacağına vəd verir. Tədqiqatçıların fikrincə, elə Bamsı Beyrəyin ölüm cəzasına düşər olmasının səbəbi də oğuz igidinin – Bamsı Beyrəyin öz inancına uyğun davranmaması, vədinə əməl etməməsi ilə bağlıdır. İnanca və vədə əməl etməyən Sarı Çoban oğuz elinin başına Təpəgöz kimi bəla gətirdiyi kimi, bamsı Beyrək də öz başına bəla gətirmiş olur və vədində olduğu kimi "qılıncı ilə doğranmış olur". "Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları" kitabında qeyd edildiyi kimi, "əslində, bu məqama multikultural münasibətlər sisteminin işığında nəzər salsaq, belə demək olar: başqa bir dinin, millətin nümayəndəsinə olsa belə, verdiyi sözə xilaf çıxan oğuz cəngavərini Oğuz əxlaqı, Oğuz adəti ayrı-seçkilik salmadan cəzalandırır".

"Dədə Qorqud" dastanının "Salur Qazanın evinin yağmalanması" boyu tələbələrə vətənpərvərlik hissənin aşılmasında xüsusi rola malikdir. Bu boyda məhz düşmənlərin Oğuzlara olan münasibətindən, onların torpaqlarını almaq istəmələrindən bəhs edilir. Düşmən qoşunlarının Qazan xanın oğlunu və arvadını əsir götürməsi qeyd edilir. Düşmənin Qazan xanın arvadının məclisdə şərab paylamasını istəməsi, lakin Uruzun canı bahasına olsa belə buna icazə verməməsi onun şərəfli, namuslu olmasından, vətənpərvərliyindən xəbər verir. Qazan xanın düşməndən var-dövlətini yox, ilk öncə anasını tələb etməsi də bir vətənpərvərlik nümunəsidir. Beləliklə, Oğuz elinin birliyi xüsusilə önə çəkilmişdir.

Bu boydakı Qazan xan, Qaraca çoban, Uruz, Burla Xatun və başqa obrazların xüsusiyyətlərini, qəhrəmanlıqlarını hal-hazırda Vətənin keşiyində dayanan, düşməne qarşı igidlik, qəhrəmanlıq göstərən qəhrəmanların səciyyəvi xüsusiyyətlərlə, müqəddəs əməllər ilə əlaqələndirməklə tələbələrə də vətənpərvərlik tərbiyə etmək mümkündür. Onların vətəni sevən, onu qoruyan vətəndaş kimi tərbiyə edilməsində "Koroğlu" dastanının böyük əhəmiyyəti var. Koroğlu obrazı şagirdlərə bir qəhrəman kimi nümunədir. Onun qəlbi vətən eşqi ilə döyünür. Koroğlu dastanda igid, xalq xilaskarı kimi təsvir olunur. O, xalqın, atasının intiqamını almaq məqsədilə mübarizə aparır, igidlik nümayiş etdirir. O, öz yurdundan aralı düşəndə darıxır və durnalara üz tutaraq deyir:

*Göynən gedən beş durnalar,
Bizim ellər yerindəmi?!
Bir-birindən xoş durnalar,
Bizim ellər yerindəmi?*

Beləliklə, dastanın ümumi məzmunundan və faktlarından qəti bir nəticə çıxır ki, oğuz elinin insanları digər dil və dini mənsubluğa malik olan insanlara heç bir fərq qoymayıb, humanist düşüncə, həyat tərzini və dünyagörüşünə malik olublar. Oğuzlar xeyrxah, çətin vəziyyətdə olan insanlara kömək edən, torpaqlarını düşmənlərdən qoruyan, adət-ənənələrinə bağlı olan, mərd, cəsur bir etnik milli-mədəni varlıq kimi özlərini təcəssüm etdiriblər. Bütün bu tədqiqatların işığında qeyd edə bilərik ki, həm qədim dövrümüzün tarixi faktlarını, həm də müstəqillik dövrümüzün azərbaycançılıq və multikulturalizm dəyərlərini özündə cəmləşdirən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını Azərbaycan xalqının tərcümeyi-halı adlandırmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Ana dilimizin qədim abidəsi. Məqalələr toplusu. Tərtib edən və redaktor. A. Axundov – Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.
2. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının izahlı lüğəti. Müəlliflər kollektivi. Redaktor Ağamusa Axundov.
3. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının statistik təhlili. Redaktorlar Ağamusa Axundov və Məsud Mahmudov – Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

MULTİKULTURALİZMİN FORMALAŞMASINDA VƏ İNKİŞAFINDA DEMOKRATİK MÜHİT VƏ TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəni pluralizm, təhsil, demokratiya, Azərbaycan multikulturalizmi, liberalism, tolerantlıq*

Keywords: *multiculturalism, cultural pluralism, education, democracy, Azerbaijani multiculturalism, liberalism, tolerance*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культурный плюрализм, образование, демократия, азербайджанский мультикультурализм, либерализм, толерантность*

Multikulturalizm elə bir siyasətdir ki, o, mədəni pluralizm faktorunu qəbul edir və onun inkişafına zəmin yaradır. Bu amil ölkə əhalisinin etnik, irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hər birinin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməklə bağlıdır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malik olur. Buna görə də, bu siyasəti təkcə siyasi elita deyil, eləcə də xalqın yüksək vəzifə tutmayan digər nümayəndələri, milli və dini azlıqları da dəstəkləyir və təqdir edirlər.

Bu da məlumdur ki, multikulturalizmin nəzəri əsasları liberalism, xüsusən də liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərlərinə söykənməkdədir. Bu səbəbdən də multikultural cəmiyyətdə sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmaq nisbətən asan olur və burada irqçiliklə bağlı ədalətsizliyə qətiyyət yol verilmir. Bununla belə qeyd etmək vacibdir ki, multikulturalizmlə liberalism arasında da mühüm fərqlər mövcuddur. Məsələn, liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm fərdlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön, çəkir.

Onu da qeyd etmək zəruridir ki, "multikulturalizm" termini, siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə – Avstraliyada İmmiqrasiya naziri vəzifəsində çalışan Al Kresbi tərəfindən daxil edilmişdir. Eyni zamanda multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla da sıx əlaqəlidir. Bu baxımdan multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin parallel, birgə yaşamasını qəbul edən tolerant bir cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirir.

Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişafı - tarixi təkamülün xüsusiyyətləri və sosial amillərlə də sıx bağlıdır. Yəni multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və inkişafında demokratik mühit mühüm mühüm faktordur. Daha dəqiq desək, demokratiya multikultural cəmiyyətin təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır. Belə də demək mümkündür ki, multikulturalizmin mövcud olmadığı bir mühitdə demokratiya, demokratiyanın olmadığı yerdə isə multikulturalizmin mövcud olması çox çətin prosesdir, bəlkədə mümkünsüzdür. Ona görə də ilk multikultural cəmiyyətlər Qərbi Avropanın və Şimali Amerikanın demokratik ölkələrində formalaşmışdır. Bu ölkələrdəki tolerantlığın, əxlaqi qaydalara uyğunluğun və demokratiyanın yüksək inkişaf səviyyəsi orada multikulturalizm ideyalarının yayılması üçün münbit şərait yaratmışdır.

Müasir dövrdə multikulturalizm anlayışının aktualıq qazanmasında iki mənbə böyük rol oynamışdır - Amerika universitetləri və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə də UNESCO. Bunlardan birincisi, multikulturalizm anlayışına birbaşa elmi paradıqmadan yanaşmış, ikincilər isə ona etik, hüquqi, siyasi məna qazandıraraq, plüralizmə qarşı tolerantlıq məzmunu tətbiq etmişlər. Məsələn, buraya UNESCO-nun əsas məqsədlərinə, sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə dəstək olmaq, qarşılıqlı hörməti, ədaləti, insan haqlarını, o cümlədən irqi, cinsi, dili və dinindən asılı olmayaraq hər kəsin BMT-nin Nizamnaməsində göstərilən əsas azadlıqlarını təmin etmək daxildir. UNESCO-nun 2001-ci il Noyabrın 2-də qəbul etdiyi Ümumi Bəyannaməsində mədəni müxtəliflik "insanın və təbiətin inkişafı üçün zəruri olan mənbə" kimi göstərilir, "plüralistik, çoxcəhətli və dinamik mədəni özünəməxsusluğa sahib insan və qrupların birgə mövcudluğunu və bir-birinə ahəngdar qarşılıqlı təsirini təmin etmək" tapşırığı verilir [10].

Qeyd etmək önəmlidir ki, ölkəmizdə multikultural dəyərlərin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə dövlət tərəfindən böyük əhəmiyyət verilir və dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilməkdədir. Bu da heç şübhəsiz ki, Prezident İlham Əliyevin multikulturalizmin və tolerantlığın geniş təbliğinə göstərdiyi diqqət və qayğıdan qaynaqlanır. Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində, o cümlədən Azərbaycanda mədəniyyətlərərsə ünsiyyətə həsr olunmuş jurnal, almanax, dərslik və monoqrafiyalar çap olunur, təhsil, mədəniyyət işçilərinin bu sahədə hazırlığının təmin olunması üçün məqsədyönlü işlər həyata keçirilir. Xüsusilə təhsil özünün müxtəlif formaları və dərəcələri ilə sosial adaptasiya və inteqrasiyada mühüm vasitə kimi çıxış edir. O, milli təhlükəsizliyin, regional sabilliyin təmin olunmasında mühüm faktora çevrilmişdir [11]. Belə ki, təhsil etnik qruplar arasındakı stereotipləri və sərhədləri, o cümlədən qeyri-bərabərlik və ədalətsizliyi aradan qaldırmaq iqtidarındadır. Multikulturalizmin təbliğində təhsilin önəmini nəzərə alan Azərbaycan hökuməti hazırda 38 yerli və dünyanın tanınmış 15 universitetində “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” fənlərinin tədrisini həyata keçirir. Qeyd olunan fənlərin əsas məqsədi tələbələrə Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin mahiyyətini, onun xüsusiyyətlərini və bu siyasətin ölkədə uğurla həyata keçirilməsinin səbəblərini izah etməklə yanaşı, multikulturalizmin tarixi, onun ədəbi-bədii, fəlsəfi, publisistik, siyasi və hüquqi qaynaqları, multikulturalizmin Azərbaycan modelinin digər mövcud modellərdən fərqli cəhətləri haqqında məlumat verməkdən ibarətdir. Bu fənlər vasitəsilə ölkədəki etnik, dini, irqi və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsi, ümumiyyətlə, multikultural durumun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi açıqlanır, mövcud multikultural vəziyyətdə baş verəcək dəyişikliklər qabaqcadan müəyyən edilir və şərh olunur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında “məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək; milli mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan... kadrlar hazırlamaq” təhsil sisteminin başlıca vəzifələri sırasında qeyd olunur [13]. Burada artıq qeyd etdiyimiz kimi əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Çünki multikultural dəyərlərin qorunması ilə yanaşı, onun gələcək nəsillərə düzgün çatdırılması, öyrənilməsi və mahiyyətinə varılması olduqca önəmlidir. Odur ki, istənilən sahədə Azərbaycan gerçəkliyinin gənclərə aşılması, xalqın zəngin multikultural keçmişinin, dövlətin mədəni müxtəlifliyin qorunması istiqamətində atdığı addımların təbliği multikultural gələcəyin təminatıdır.

Ölkəmizdə multikulturalizmin və tolerantlığın qorunub inkişaf etdirməsi istiqamətində görülən qlobal işlərin nəticəsidir ki, məhz bu gün Azərbaycan dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanınır və qəbul olunur. Dünyanın bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarının öz tədbirlərini ölkəmizdə keçirmələri də bunu bir daha təsdiq edir. Bu baxımdan 6-cı Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun işçi sessiyalarından birinin multikulturalizm mövzusunda həsr edilməsi də olduqca təqdirəlayiq bir haldır. Belə nüfuzlu tədbirlər həm də dünyada multikulturalizm dəyərlərinin təbliğində mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Waters M. Globalization. L.; N.Y.: Routledge, 1995.
2. Braudel F. Civilisation materielle, economic et capitalisme, XV-XVIII siecle. T.
3. Paris: Armand Colin, 1979.
4. Магади Абд аль-Хафиз. Метаморфозы самобытности и вызовы глобализации // Культурная идентичность и глобализация. Доклады и выступления. Пятый международный философский симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток-Запад», 27-28 апреля - 4-5 мая 2001 г., Москва. М.: 2002.
5. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_179.pdf
6. https://azertag.az/xeber/Heyder_Aliyev_muasir_azerbaycanchiliq_ideologiyasinin_banisidir-1337003
7. Магади Абд аль-Хафиз. Метаморфозы самобытности и вызовы глобализации // Культурная идентичность и глобализация. Доклады и выступления. Пятый международный философский симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток-Запад», 27-28 апреля - 4-5 мая 2001 г., Москва. М.: 2002.
8. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // <http://www.president.az/articles/9779>

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyət, dil*

Key words: *multiculturalism, culture, language*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культура, язык*

Gənc nəslin təlim-tərbiyəsində multikultural dəyərlərin təbliğinin böyük rolu vardır. Ölkəmizdə əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan multikulturalizm siyasətini onun layiqli davamçısı Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev uğurla həyata keçirir.

Ölkəmizdə tədris prosesində bu dəyərlərin təbliğinə geniş yer verilir. Bu mənada xarici dillərin tədrisində hər zaman bu ideyalardan bəhs edilir və vacibliyi qeyd edilir. Multikulturalizmin yaşam tərzini kimi beynəlxalq əhəmiyyəti müasir dünyamızda son dərəcə həyati əhəmiyyət kəsb etməkdədir [1].

Qeyd edək ki, xarici dillər həmin ölkənin mədəniyyəti, dili ilə mənimsənilir. Mədəniyyət kontekstində diskursiv bacarıqların aşılması digər mədəniyyəti başa düşmək üçün vacibdir. Müxtəlif sayda dil materialları, o cümlədən, mətnlər üzərində işin təşkili və aparılması, çalışma və tapşırıqlar mədəni ünsiyyətə daxil olmaq üçün mühüm hesab edilir.

Öyrənilən dildə mədəniyyətin dərk olunması dil öyrənmədə vacibdir. Burada məqsəd xalqlar, onların mənsub olduqları mədəniyyətlər haqqında daha dərin bilik və məlumatlar əldə etməkdir.

Bu gün xarici dillərin tədrisində təkə bacarıqları deyil, beynəlxalq arenada mədəni ünsiyyətə nail olmanın səmərəli yollarını mənimsəmək lazımdır. Multikulturalizm mahiyyət etibarilə tolerantlığı, dinc, yanaşı yaşamanı dəstəkləyir. Eyni zamanda bir çox mədəniyyətlərin mehriban yaşayaraq, bərabər həyatlarını davam etdirməsinə niyyətlanmış xoşməramlı cəmiyyətin ümdə amalıdır. Multikultural cəmiyyətdə mədəniyyətlər bir-birini zənginləşdirərək, qarşılıqlı inteqrasiya prosesini həyata keçirirlər. Multikulturalizm hamı tərəfindən tanınan, müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant münasibətə əsaslanan dinc, yanaşı yaşama prinsipidir. Buraya müxtəlif xalqlara, dinlərə tolerant münasibət xasdır. Bu da onların yaşadıkları ölkədə təhsil almasına, öz ana dillərində danışmasına şərait yaradır.

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı mübadiləsi sivilizasiyaların və xalqların yaxınlaşması yolunda mühüm addımdır. Bu, birinci növbədə yeni, daha ədalətli dünya nizamının təşəkkül tapması üçün bütün dövlətlərin, xalqların, insanların birliyinin təmin edilməsini şərtləndirir [2].

Multikulturalizm mədəni plüralizmi və davamlılığı qəbul edən və onun inkişafına şərait yaradan faktorlardan ən mühümüdür. Bu, ölkə əhalisinin hüquq və azadlıqlarına hörməti şərtləndirir. Multikultural cəmiyyətə xas xüsusiyyətlərdən ən önəmlisi hər bir vətəndaşın öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirməsi, qəzet və jurnal dərc etdirməsi və s. ilə bağlı bərabər hüquqlara malik olmasıdır. Buraya azadlıq, bərabərlik və həmrəylik kimi dəyərlər daxildir. Bu ideyalar müsbət, xoş niyyətlərə köklənmiş amal olub, ölkənin çiçəklənməsinə istiqamətlənir, millətlərin qarşılıqlı əlaqə, inam və etibarını gücləndirir, bununla da xoşməramlı niyyət olaraq qəbul edilir.

Mehriban ünsiyyət yaşadığımız dünya üçün çox vacibdir. Bu dinc, yanaşı yaşamanı, insanların keyfiyyətli həyat tərzinə malik olmalarını təmin edir. Bu xoşməramlı məqsəd müxtəlif xalqların özlərini xoşbəxt hiss etməsinə, gələcəyə nikbin, inamlı baxışlarına şərait yaradır.

Beləliklə, multikultural dəyərlərin təbliği xarici dillərin tədrisində əsas məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, 422s.
2. Əhədova S. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı: "ELM", 2014, 348s.

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ DİL BACARIQLARI DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA HƏLLEDİCİ AMİL KİMİ

Açar sözlər: *qloballaşma, təhsil, kurikulum, xarici dil*

Keywords: *globalization, education, curriculum, a foreign language*

Ключевые слова: *глобализация, образование, учебная программа, иностранный язык*

Bəşəriyyət sonsuz və keşməkeşli, enişli və yoxuşlu yollardan keçərək bu gün texnika və texnologiyanın ən yüksək həddə inkişaf etdiyi bir dönməni yaşayır. İnsan oğlu zaman-zaman məruz qaldığı məhdudiyətlərdən yaxa qurtarmaq üçün ağıl və düşüncəsinin bütün potensialından maksimal dərəcədə yararlanaraq ilk alov şönlərini kəşf etməkdən, təkərin ixtirasından tutmuş, günümüzdə yüksək sürətli internet şəbəkələrinin qurulması ilə dünyanın bütün nöqtələrini ovuc içi qədər yaxın etmiş, kosmosa qalxacaq nəhəng fəza gəmilərini yaratmaqla, hətta Yer kürəsindən çox-çox uzaqlara səhayət edəcək qədər uzun yol qət etmişdir. Bütün bunlar isə dünyanın qloballaşmasına, yəni qısa bir zaman kəsimində bütün ölkələrin və xalqların bir-biri ilə ünsiyyət qura bilməsinə nail olmağa rəvac vermişdir.

Qloballaşma siyasi, ictimai, sosial, iqtisadi, mədəni sahələrdə xalqların, millətlərin və dövlətlərin inteqrasiyasıdır. Bu anlayışın daha dərin təhlilini ifadə etmək üçün deyə bilərik ki, “Qloballaşma keçmiş, indi və gələcəyin bir-birilə əlaqələndirilməsi prosesidir. Bir növ keçmişlə gələcək arasında körpüdür” [1].

Qloballaşma prosesinin sürətlənməsinə öz töhfəsini verən ən vacib məfhumlardan biri də dil bilgiləridir. Xarici dilləri mənimsəmək, onlardan istifadə edərək xalqlar arasında ünsiyyət qurmaq, mədəniyyətləri öyrənmək olduqca vacib və aktualdır. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, artıq elə bir dövrdə yaşayırıq ki, müasir insan üçün məsafə anlayışı yoxdur. Məhz bu baxımdan da, dilə artıq konkret sərhədlər daxilində mövcud olan müstəqil məfhum kimi deyil, əksinə müxtəlif tərəflər arasında və proseslər daxilində istifadə olunan mobil bir vasitə kimi yanaşılır [2].

Bu baxımdan, qloballaşma şəraitində təhsil sistemi də kənarında qala bilməz. Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya etməsi, qloballaşan dünyanın tələblərinə cavab verməsi, yüksək kompetensiyalı gənclərin yetişdirilməsi üçün milli təhsil sistemimiz köklü islahatlara məruz qalmış və bir çox qanun və konsepsiyalar qəbul edilmişdir. “Azərbaycan dünya birliyi ölkələri ilə ictimai həyatın bütün sahələrində səmərəli əməkdaşlıq edən bir ölkədir. Buna görə də başqa fəaliyyətlərlə yanaşı, bir və ya iki xarici dildə ünsiyyət qurmağı, əlaqə saxlamağı bacaran şəxsiyyətin formalaşdırılması müasir məktəbin mühüm vəzifələrindən biridir” [3]. Dövlətin təhsil siyasətini əks etdirən bir sənəd olan kurikulum da təhsilin milli və bəşəri dəyərlər əsasında təşkilini əsas götürür. Beləliklə, orta məktəbdən başlayaraq, 4 əsas dil vərdişini (dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı) əhatə etməklə, şagirdlərə xarici dil bacarıqları aşılanır.

Xarici dil bacarıqları ali təhsil müəssisələrində də təhsilənlər üçün ən vacib kompetensiyalardan biri kimi çıxış edir. Bunun sayəsində gənclərimizin beynəlxalq arenalarda təmsil olunması üçün çox böyük fürsətlər yaranır. Tələbə mübadiləsi proqramları da bu sahədə özünəməxsus yer tutur. Gənclərimiz dil daşıyıcısı olan ölkədə təhsil almaqla, həmin yerlərin mədəniyyətini, tarixini, dilini öyrənir, xalqımızın milli dəyərlərinin təmsilçisi kimi ölkəmizi xarici ölkələrdə tanıdır.

Məlum məsələdir ki, müasir dünyanı informasiya-kommunikasiya texnologiyaları olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Hansı sahə olmasından asılı olmayaraq, hər hansı bir mövzunu mənimsəmək, müxtəlif layihələri hazırlamaq üçün müxtəlifdillə mənəblərə, internet resurslarına istinad etmək daha keyfiyyətli bir iş ərsəyə gətirmək deməkdir. Göründüyü kimi, bu sahədə də xarici dil bacarıqları həllədiçi funksiya icra edir.

Son iki ildə bütün dünyanı cənginə alan COVID-19 pandemiyası da insanları bir-birindən uzaq qalmağa vadar etsə də, əslində, virtual aləmdə onların qlobal səviyyədə yaxınlaşmasına gətirib çıxardı. Bütün sahələrdə müxtəlif xarici dildə olan onlayn platformalar üzərindən dünya daha da ya-

xınlaşdı. Elm və təhsil sahəsi də bu baxımdan istisna deyildir. Belə ki, bir çox respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktik konfranslar, seminar və təlimlər məhz onlayn olaraq həyata keçirilməklə qloballaşmaya öz töhfəsini verdi. Bu halda da xarici dil bacarıqları ən vacib ünsür kimi çıxış edərək dillərin və mədəniyyətlərin dialoqunda əsaslı rol oynamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Jim Sheffield, Andrey Korotayev, Leonid Grinin. Globalization. Yesterday, Today, and Tomorrow. USA, 2013.
2. Intercultural Communication Studies. XXV:3 (2016) "Review on Language Studies & Globalization".
3. Veysova Z. Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi, Bakı, 2015.

Əsədova Aysu
Bakı Biznes Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN QLOBALLAŞAN DÜNYADA ROLU

Açar sözlər: *multikultural cəmiyyət, təhsil, ünsiyyət*

Keywords: *multicultural society, education, communication*

Ключевые слова: *поликультурное общество, образование, общение*

Multikultural səriştə fərqli mədəniyyətdən olan insanlarla ünsiyyət qurmaq və işləmək üçün onları kifayət qədər yaxşı başa düşmək bacarığıdır. Biz hamımız öz mədəniyyətimizdə mədəni səriştəliyik. Multikultural səriştələr birdən çox mədəniyyəti qəbul etməkdir. Cəmiyyət daxilində adətən mədəni normalar olur, lakin onlar başqa mədəniyyətlərlə dəyişə və əməkdaşlıq edə bilirlər. Səmərəli multikultural proses üçün cəmiyyətin bütün üzvləri bir-biri ilə ünsiyyət qurmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Xarici dil və xarici mədəniyyətin öyrədilməsi şagirdlərin formalaşmasına kömək edir.

Ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamaq, zəngin sosial-mədəni ünsiyyət təcrübəsi yaradır ki, bu da tələbələrə sivilizasiyanın qlobal dəyərləri ilə tanış etmək üçün möhkəm əsasdır. İnformasiya cəmiyyətinə keçid şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını, o cümlədən ünsiyyəti tələb edir. Şagirdlər dünyanın tam təsəvvürü, bacarıq və bacarıqları haqqında biliyə malik olmalı və ölkədə müasir dəyər oriyentasiyalarının, mədəniyyətlərarası ünsiyyət prinsiplərinin fəaliyyətini beynəlxalq səviyyədə həyata keçirməlidirlər. Buna görə də ölkəşünaslıq layihələri vasitəsilə tələbələrin multikultural səriştəsinin formalaşdırılması son dərəcə vacibdir və təlim prosesinin mühüm hissəsidir [1].

Müxtəlif mədəni ənənələrin eyni siyasi və inzibati çərçivədə dinc və ya başqa şəkildə birgə yaşaması kimi başa düşülən multikulturalizm bu gün qərb cəmiyyətlərinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu vəziyyət həm təhsil, həm də dövlət üçün problem yaradır və siyasətçilər və pedaqoqlar öz rollarını layiqincə yerinə yetirmək istəyirlərsə, bunu dərk etməli və qəbul etdikləri qərarları bu mədəniyyətlər çoxluğuna hörmət ruhunda istiqamətləndirməlidirlər. Təhsilə müxtəlif mədəniyyətlərin birgə yaşadığı demokratik dövlət kontekstində nəzər salındıqda, praktiki həllər irəli sürməzdən əvvəl nəzərə alınmalı olan bir sıra nəzəri problemlər ortaya çıxır. Məsələn, təhsil və mədəniyyət, ictimai və özəl sahə, insan hüquqları ilə ümumi rifah arasında qurulan və s. münasibətləri nəzərdən keçirmək lazımdır [2]. Mədəni müxtəliflik fenomeni nə özlüyündə yenidir, nə də bizim dövrümüzdə xasdır. Bizim günümüzdə xas olan, müxtəlif mədəni ənənələrin eyni ictimai-siyasi sferada birgə yaşamasının xüsusi yoludur: müxtəlif mədəni qruplarda olan insanlar öz mədəni kimliklərini dərk edərək bunu ifadə etmək hüququnu tələb edirlər. Mədəni müxtəlifliyin siyasi birliyə ahəngdar şəkildə inteqrasiyası üçün hal -hazırda cəmiyyətin buna ehtiyacı var [3].

Təhsil mədəniyyətin mərkəzində olan fərdiləşməyə hörmət etməlidir, çünki mədəniyyətə mənsubluğu ifadə etməyin müxtəlif yolları var. Təhsil öz xalqının tarixini tənqidi oxumağa imkan verməlidir ki, bu da bizə başqalarının tarixi haqqında homojen və ya əsaslı olmayan bir şəkildə düşünməyə kömək edir, sanki bu, bir xalqın əsrlər boyu monolit tarixidir. O, bizə imkan verməlidir ki, yalnız müəyyən imtiyazlı bioloji və ya mədəni qrupa mənsub olan insanlara mülki hüquqlar verib milliyyəti etnik mənsubiyyətlə eyniləşdirməyək. Təhsil nəinki yaxşılıq axtarışına icazə verməli və

təşviq etməlidir, həm də özlüyündə dəyər olmayan xüsusi kollektiv şəxsiyyət ideyasının sağ qalmasını müdafiə etməməlidir. Nəhayət, təhsilin əsas vəfələrindən biri də insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət etməli, eləcə də digər kollektiv kimliklərlə münasibətləri inkişaf etdirməli, qarşıdurma deyil, həmrəylik siyasətinə üstünlük verməlidir [3].

Multikulturalizm müasir cəmiyyətin əsas xüsusiyyətidir. Buna görə də tələbələrin multikultural səriştələrini peşəkar fəaliyyətin bütün mərhələlərində həyata keçirilməli olan peşəkar səriştələrin tərkib hissəsi hesab edirik. Bir anlayış olaraq multikultural kompetensiyaların bir çox tərifləri var; onun komponentləri, eləcə də struktur komponentləri müəyyən edilmişdir

Tələbələrin multikultural kompetensiyaları fərdin multikultural səriştələri ahəngdar şəkildə reallaşdırmaq, multikultural bilik və dil bacarıqlarının məcmusuna malik olmaq, mədəni qarşılıqlı əlaqə prosesini adekvat və diplomatik şəkildə qurmaq, problemlərin həlli üçün müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə qarşı dözümlü olmaq bacarığı kimi müəyyən edilir və peşəkar vəzifələri biliklə yerinə yetirilir. Şagirdlərin multikultural kompetensiyalarının strukturunda bir-biri ilə əlaqəli dörd komponenti ayırd etmək lazımdır: məlumatlılıq, kommunikativlik, şifahilik, etiklik.

Multikultural cəmiyyət bugünkü qlobal cəmiyyətin ehtiyacıdır. Təhsil və məktəb multikultural cəmiyyət üçün mühüm amildir. Biz təhsil və multikultural təhsil vasitəsilə multikultural cəmiyyət yarada bilərik. Son 30 il ərzində alimlər, tədqiqatçılar və təşkilatlar tərəfindən multikultural təhsilin müxtəlif tərifləri təklif edilmiş və ya dəstəklənmişdir.

Multikultural təhsil bütün tələbələr üçün ən yüksək akademik nailiyyətləri təmin etmək üçün bir vasitə kimi məktəb təcrübələrinin, siyasətlərinin və təşkilatının bütün aspektlərini əhatə edən bir prosesdir. Bu, müxtəlif qrupların tarixləri, mədəniyyətləri və töhfələri haqqında biliklər verməklə tələbələrə müsbət mənlik konsepsiyasını inkişaf etdirməyə kömək edir. O, bütün tələbələri müxtəlif qruplar arasında güc və gəlinin bölüşdürülməsi üçün bilik, mövqe və bacarıqlar təmin etməklə təşkilat və qurumlarda struktur bərabərliyi istiqamətində fəal işləməyə hazırlayır. Beləliklə, məktəb kurikulumu bilavasitə irqçilik, cinsiyyətçilik, sinifçilik, linqvizm, yaş, heteroseksizm, dini dözümsüzlük və ksenofobiya məsələlərini əhatə etməlidir. Multikultural təhsil tələbələrin, onların həyat tarixçələrinin və təcrübələrinin tədris və təlim prosesinin mərkəzinə yerləşdirilməsi və pedaqogikanın tələbələrə tanış olan və müxtəlif düşüncə tərzinə müraciət edən kontekstdə baş verməsi inamını müdafiə edir. Bundan əlavə, müəllimlər və tələbələr öz icmalarında, cəmiyyətdə və dünyada təzyiq və güc münasibətlərini tənqidi təhlil etməlidirlər.

Ədəbiyyat:

1. Banks, J.A. (1984). Multicultural Education and its Critics: Britain and the United States. In J.A. Banks (Ed.), Race, Culture, and Education: The Selected Works of James A. Banks (pp. 181-190). Abingdon, Oxon: Routledge.
2. Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2004). Intergroup Relations in Multicultural Education Programs. In J. A. Banks, & et al. (Eds.), Handbook of Research on Multicultural Education (2nd ed., pp. 682-698). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
3. Shade, B., Kelly, C., & Oberg, M. (1997). Goal 2: Understanding how Culture Influence Motivation. Creating Culturally Responsive Classrooms (pp. 39-60). Washington, DC US:

*Əzizova Nərmin
Bakı Slayyan Universiteti*

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN MƏQSƏDLƏRİ VƏ ƏSAS ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, multikultural təhsil, müxtəliflik, bərabər hüquqlu pedaqogika*

Keywords: *multiculturalism, multicultural education, diversity, equity pedagogy*

Ключевые слова: *мультикультурализм, мультикультуральное образование, разнообразие, равноправная педагогика*

Multikultural təhsil ideyadır, bərabərlik, sosial ədalət və demokratiya üçün bir hərəkətdir. Multikultural təhsilin məqsədi ondan ibarətdir ki, bütün təhsilənlər etnik və irqi müxtəlifliyinə

baxmayaraq fəaliyyət göstərmək üçün lazım olan bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnsinlər. Multikultural təhsil müxtəlif irqi, etnik, mədəni və sosial-iqtisadi qrupların üzvləri üçün təhsildə bərabərliyi təmin etməyə çalışır. Multikultural nəzəriyyəçilər akademik bilik və bacarıqları zəruri hesab edirlər, lakin bu müxtəlif millətlərdə və dünyada fəaliyyət göstərmək üçün kifayət deyil. Onlar demokratik həyat bacarıqlarını və müxtəlif qruplar daxilində və qruplar arasında səmərəli fəaliyyət göstərmək bacarığını məktəbin əsas məqsədləri hesab edirlər. Multikultural pedaqoqlar mədəni fərqliliyə assimilyasiya yolu ilə aradan qaldırılacaq problem kimi deyil, milli güc və resurs kimi baxırlar. Multikultural təhsil ən çox hazırda mövcud olan bilik bərabərsizliyinə diqqət yetirir. Bu təhsilə çıxışın olmaması cəmiyyətimizdə sosial ədalətin və bərabərliyin olmaması ilə əlaqələndirilə bilər. Multikultural təhsilin məqsədi, xüsusən dərinlərinin rənginə və ya haradan gəldiklərinə görə təcrid olunmuşlar üçün daha yaxşı öyrənmə imkanlarını təbliğ etməkdir. Uşaqlarımıza multikultural təhsil verməklə, biz onları sabah daha yaxşı və daha məsuliyyətli böyüklər olmağa istiqamətləndirə bilərik. Multikultural təhsilin məqsədi addım – addım daha ədalətli sosial-iqtisadi dünya qurmaqdır.

Multikultural təhsilin beş əsas aspekti var: məzmun inteqrasiyası, biliyin qurulması prosesi, qərəzlərin azaldılması, bərabərhüquqlu pedaqogika, məktəb mədəniyyəti və sosial strukturu. Hər bir ölçü konseptual olaraq fərqli olsa da, praktikada onlar üst düşür və bir – biri ilə bağlıdır [2].

Məzmun inteqrasiyası müəllimlərin öz fənn sahəsi üzrə əsas anlayışları, prinsipləri, ümumiləşdirmələri və nəzəriyyələri göstərmək üçün müxtəlif mədəniyyətlər və onların ədəbiyyat nümunələrindən nə dərəcədə istifadə etmələri ilə məşğul olur. Etnik və mədəni məzmunun tədris planlarına daxil edilməsi məntiqlidir və bu ölçü lazımı şəkildə həyata keçirildikdə uğursuz deyil.

Bəzi fənn sahələrində etnik və mədəni məzmunun inteqrasiyası üçün digərlərinə nisbətən daha çox imkanlar mövcuddur. Müəllimlərin sosial elmlərdə, dillərin tədrisi zamanı anlayışları, mövzuları və prinsipləri göstərmək üçün etnik və mədəni məzmunundan istifadə etmək üçün geniş imkanları var. Multikultural məzmunu riyaziyyat və elmə inteqrasiya etmək imkanları da mövcuddur. Bununla belə texniki elmlərdə imkanlar sosial elmlər və dil fənlərində olduğundan daha azdır.

Müəllimlər tələbələrə biliyin necə yaradıldığını və ona irq, etnik mənsubiyyət, cins və sosial sinif amillərinin necə təsir etdiyini anlamağa kömək edir. Şagirdlər bu mərhələdə artıq bilikləri özləri qurmağı öyrənirlər. Müəllimlər müxtəlif bilik növlərindən xəbərdar olmalıdırlar ki, şagirdlərin hər bir növü başa düşməyə kömək edən kurrikulumun qurulmasına nail ola bilsinlər. Müəllimlər həmçinin tədris və öyrənməni zənginləşdirmək üçün özlərinin və şagirdlərinin mədəni biliklərindən istifadə etməlidirlər.

Qərəzlərin azaldılması xüsusi olaraq tələbələrə müxtəlif etnik və mədəni qruplara müsbət baxışı inkişaf etdirməyi öyrətməyə yönəlmiş dərslərdir. Bu cür dərslərə çox vaxt etnik azlıqların müsbət təsvirləri daxil ediləcək. Tədqiqatlar göstərdi ki, bu kimi dərslər tələbələrə digər mədəni qruplar haqqında müsbət imic formalaşdırmağa kömək edə bilər.

Bərabərhüquqlu pedaqogika müxtəlif irqi, etnik və mədəni qruplardan olan tələbələrə ədalətli, humanist və demokratik bir cəmiyyət daxilində səmərəli fəaliyyət göstərmək, yaratmaq və davam etdirmək üçün lazım olan bilik, bacarıq və münasibətləri əldə etməyə kömək edən tədris strategiyaları təklif edir.

Məktəb mədəniyyəti – bu müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələri yerləşdirmək və onların hamısında bərabərlik hissini hiss etdirmək üçün məktəb mədəniyyətinin necə dəyişməli olduğunu təsvir edən termdir.

Multikultural təhsil olan məktəblərdə müəllimlərin də boynuna böyük məsuliyyət düşür. Onlar şagirdlərin etnik, dini kimlikləri barədə məlumatlar toplamalıdırlar. Məsələn, pedaqoqlardan biri deyib ki, oruculuq haqda məlumatım olana qədər bəzi tələbələrin niyə yuxulu olduqlarının səbəbini tapa bilmirdim. Belə halda əgər pedaqoq cəzalandırma metodundan istifadə etsəydi, böyük yanlışlıq baş verərdi. Həmçinin partaların yerləşmə formalarına da diqqət etmək lazımdır. Sınıf elə tərtib olunmalıdır ki, şagirdlər bir-biri ilə rahat şəkildə dialoq qura bilsinlər [3].

Multikultural təhsil güclü resurslar, vaxt və peşəkar pedaqoji inkişaf tələb edir. Amma bu o demək deyil ki, bu əlavə işdir. Öz dərs prosesini mükəmməl quran hər bir pedaqoq bu işin öhdəsindən gəlir. Bu işi uğurlu qurmaqla müəllimlər irqi, mədəni, linqvistik və sosial-iqtisadi bərabərsizliklərə qarşı işləyə bilərlər.

Azərbaycanda yaşayan etnik qruplara doğma münasibət onların sosial – iqtisadi inkişafı üçün bütün sahələrdə özünü göstərir.

Maddə 5. Təhsil hüququna dövlət təminatı

5.1. Dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir.

5.2. Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir [4].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu, Bakı, 2009.
2. <https://education.stateuniversity.com/pages/2252/Multicultural-Education.html>
3. <https://culturalinfusion.org.au/the-main-goal-of-multicultural-education/>
4. <http://www.e-qanun.az/framework/18343>

Əzizova Nobahar
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, təhsil, tolerantlıq, millətlər*

Key words: *multiculturalism, education, tolerance, nations*

Ключевые слова: *мультикультурализм, образование, толерантность, нации*

Multikulturalizmin yaşam tərzi kimi beynəlxalq əhəmiyyəti müasir dünyamızda son dərəcə həyati əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu gün multikulturalizmin Azərbaycan modeli dünya xalqları arasında münasibətlərin dərinləşməsinə istiqamətlənmiş, mühüm və müsbət dəyər kimi geniş və hərtərəfli şəkildə təşviq edilir [5, s.56].

Multikulturalizmin öz tarixi kökləri vardır. Uzun əsrlərdir ki, fərqli dini konfessiyalar, müxtəlif xalqlar və etnik qruplar sülh, dostluq, qardaşlıq şəraitində yanaşı yaşayırlar. Bu gün dünyanın 7 ölkəsində, Azərbaycanın isə 8 Universitetində "Azərbaycan multikulturalizm fənni tədris edilir". Gənclərimizin başqa dinlərə qarşı dözümlülük ruhunda tərbiyə edilməsinin vacib məsələ olduğunu nəzərə alaraq, gənclərdə tolerantlıq mədəniyyətinin uşaqlıqdan tərbiyə edilməsi, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması vacibdir. Bunun üçün ən təsirli vasitə təhsil və təbliğatdır. Şagirdlərə multikultural dəyərləri aşılamaq bir vəzifə olaraq ilk növbədə müəllimlərin üzərinə düşür.

Təhsil millətimizin gələcəyidir. Ulu öndər Heydər Əliyevin sözləri ilə desək "Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən asılı olmayaraq, bütün xüsusiyyətlərimizə görə məktəbə borclu yuq". Müəllim öz təcrübəsində çox sayda tələbə ilə rastlaşır, onlarla ünsiyyətdə olduğu zaman psixoloji durumda necə hərəkət edəcəyini bilir.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu böyükdür, təhsil dünya xalqlarını maraqlandıran məsələləri əhatə edir. Təhsilin qarşısında bir sıra vəzifələr durur. Müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub təhsil alanların duyğularını anlamaq, qəbul etmək, milli-mədəni müxtəlifliklərin tolerantlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, təhsil prosesində milli mədəni mühitin yaradılması, tolerantlıq mühitinin yaradılması, təhsil alanlarda bir-birinin milli mədəniyyətinə marağın yaradılması, münaqişə yaranarsa sülh yolu ilə həll edilməsi və s. dayanır.

"Multikultural təhsil milli-mədəni müxtəlifliyi özündə birləşdirən, mədəni pluralizmə əsaslanan, milli-mədəni müxtəlifliyi qoruyan multikultural şəxsiyyət formalaşdırır" [4, 31-33]. Multikulturalizm ideyalarının yaranmasında təhsilin əhəmiyyəti böyükdür və gəncləri multikultural dəyərlərlə tərbiyə etməsi dövlət siyasətinin da uğurla inkişaf edəcəyinə təminat verir.

Xarici dillərin tədrisi prosesində yalnız dil deyil, bilavasitə dili təmsil edən xalqın mədəniyyəti də tədris edilir. Xarici dili öyrənən tələbə eyni zamanda həmin dilə mənsub olduğu xalqın mədəniyyətini də öyrənmiş olur [3]. Elə söz və ifadələr vardır ki, onlar müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif

assosiasiyalar yaradır. Buna rəng, yemək, geyim ilə bağlı sözləri misal gətirmək olar. Dili tədris edən müəllimin əsas məqsədi dili öyrətməkdir. Öyrənilən dil integrativ şəkildə öyrədilməsi, müxtəlif vəziyyətlərdə ünsiyyət zamanı öyrənilən dilə məxsus faktları ifadə etmək. Təqdim etmək, qruplaşdırma bacarığı formalaşdırılmalıdır. Xarici dili öyrənərkən dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətini öyrənmək, öz mədəniyyəti ilə müqayisə etmək və ünsiyyət zamanı tətbiq etmək tələbələrin dil bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı onların dünyagörüşlərini, özünə inam hissələrini artırmağa kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaydaları. Bakı, 2016.
2. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
3. Brooks H.F. Culture and Language Learning. New York: Brace and World Harcourt, 1968.
4. Zeynalova N., Bayramova A. Ümumi təhsilin kurikulumunun əsasları. Bakı, 2017.
5. İsmayılov G. K. Tolerantlıq: biliklərimiz və həmrəyliyimiz/ G.K İsmailov; ön sözün müəllifi Bakı: Nurlan NPM, 2014-240 s.

Fərəcbəyli Könül
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN İNKIŞAF ETDİRİLMƏSİ ZAMANI MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI STRATEGİYALARI

Açar sözlər: *müəllimin fəaliyyəti, sinif qaydaları, təlim strategiyaları, multikultural materiallar*

Keywords: *teacher's activity, class rules, learning strategies, multicultural materials*

Ключевые слова: *деятельность учителя, правила класса, стратегии обучения, мультикультурные материалы*

İngilis dili dərslərində tələbələrdə şifahi nitq bacarıqlarının formalaşdırılması zamanı multikultural dəyərlərin nəzərə alınması onların müxtəlif etnik qruplara mənsub olan insanların nitqini linqvistik, mədəni, dini və sosioal baxımdan dəyərləndirib, onlara fikir bildirməsini təmin edir. Multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən materialların auditoriyaya gətirilməsi tələbələrin müxtəlif etnik qruplara aid adət-ənənələrlə, xalqlar, onların dünyagörüşləri və s. ilə bağlı elmi və psixoloji biliklərini təkmilləşdirir. Belə fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi tələbələrin fərqli mədəniyyətlərə məxsus vərdişləri anlaması və onlara qarşı dözümlülük nümayiş etdirməsi ilə nəticələnir. Xüsusilə, ingilis dilini ikinci və ya xarici dil kimi tədris edən müəllimlər bu sahədə daha səriştəli olmalı və tələbələrin təkcə ingilis mədəniyyəti ilə bağlı deyil, həmçinin, müxtəlif xalqların da mədəniyyəti ilə əlaqəli faktları bilib, onlara qarşı tolerant mövqedə dayanmalarını da təmin etməlidirlər.

Tələbələrdə şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi zamanı multikultural dəyərlərin formalaşdırılması üçün müxtəlif ölkələrdə yaşayan dildəyişiciləri və ya dilöyrənənlərlə birlikdə qrup müzakirələri, diskussiya, seminarlar və debatlar təşkil etmək məqsədəuyğun hesab edilir. Belə təlim fəaliyyətlərinin təşkili zamanı arada mənfi rəqabətin qarşısını almaq və tələbələrlə dəstəkləyici mühitin təşkil edilməsi üçün müəllim müxtəlif pedaqoji strategiyalardan istifadə edə bilər. Bu strategiyaların içərisində təlim fəaliyyətlərini təşkil edən zaman sinfin effektiv idarə olunması üçün qaydaların müəyyənləşdirilməsini qeyd etmək olar. Bu qaydalara aşağıdakıları nümunə göstərmək mümkündür:

1. Başqasının fikrinə hörmətlə yanaşın.
2. Bir-birinizi diqqətlə dinləyin.
3. Münasibət bildirmək istədikdə müəyyən işarələrdən istifadə edin.
4. Danışan şəxs öz nitqini yekunlaşdırmadan ona müdaxilə etməyin.

Məlumdur ki, yuxarıda qeyd edilən fikirlər təlim zamanı yaranacaq xaos və səs-küyün də qarşısını alır. Təlimin effektiv idarə olunması və tələbələrin nailiyyətlərini artırmaq üçün bu strategiyalardan istifadə labüddür.

Tələbələrdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasına yönələn təlim materiallarının düzgün seçilməsi də mühüm məsələlərdən hesab edilir. Təlim materiallarının seçimi zamanı dilöyrənənlərin yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Professor D.İsmayılova dil dərslərində multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasına kömək edən təlim materiallarını 3 cür qruplaşdırır:

- dilöyrənənlərin öz ölkəsi ilə əlaqəli materiallar;
- ingilis dili ana dili olan xalqların mədəniyyəti ilə bağlı materiallar;
- ingilis-dilində danışan və ya ingilis-dilində danışmayan millətlərə məxsus materiallar [2, s.122].

Bu materialların tədrisi zamanı əsas məqsəd ünsiyyət zamanı tələbələrin digər xalqlara məxsus dəyərlərə hörmətlə yanaşmasını təmin etmək və onlara məxsus davranış normalarına müsbət münasibət göstərmələrinə nail olmaqdır. M.Celce-Murcia və başqa mütəxəssislər qeyd edirlər ki, ikinci dilin tədrisində şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması zamanı tələbələrin danışanı anlaması üçün 4 əsas faktor vardır: dəqiqlik, səlislik, uyğunluq və orjinallıq [1, s.107]. Burada qeyd edilən orjinallıq tələbələrin hədəf dildəşiyicisi olan insanlarla münasibət qurmasını və onlara qarşı tolerant davranmasını özündə ehtiva edir. Öyrənilən dil istifadəçiləri ilə müxtəlif mədəni mövzularda müzakirələr aparmaq onların bu sahədə daha təmkinlə davranmasına kömək edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılması onların dil biliklərini daha da təkmilləşdirir və təlimə olan maraqlarını artırır. Düzgün strategiyalarla təşkil edilən şifahi nitq tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi təlimin effektiv nəticələnməsini, tələbələrin mədəni məlumatlılıq səriştəsinin gücləndirilməsini və onların özünü ifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Celce-Murcia M., Brinton M.D., Snow A.M. Teaching English as a Second or Foreign Language. USA: National Geographic Learning, 2014, 706 p.
2. İsmayılova A.D. Teaching English as a Foreign Language. Bakı: Mutarjim, 2011, 319 p.

*Gözəlova Tahirə
Azərbaycan Dillər Universiteti*

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNİN ROLU HAQQINDA

*“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur,
çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə öz töhfəsini verir”*

*Heydər Əlirza oğlu Əliyev
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri*

Açar sözlər: *xarici dil dərsi, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, mədəniyyətlərarası səriştə, qarşılıqlı anlaşma*

Keywords: *foreign language teaching, intercultural communication, intercultural competence, mutual understanding*

Ключевые слова: *преподавание иностранных языков, межкультурная коммуникация, межкультурная компетентность, взаимопонимание*

Hələ Xarici Dillər İnstitutunda oxuduğum İllərdə milli stereotiplərlə üzləşməyim məni mədəniyyətlərarası mövzusu barədə düşünməyə sovuq edirdi. Bəzi müəllimlər bu fikirdə idilər ki, müxtəlif fakültələrdə oxuyan tələbələr müəyyən xüsusiyyətlərə malikdirlər. Belə ki, alman dili fakültəsinin tələbələri daha dəqiq, səliqəli, məsuliyyətli və nizam-intizamlıdırlar. Onlar dərslərə gecikmirlər, verilən tapşırıqları vaxtılı-vaxtında təhvil verirlər. İngilis dili fakültəsinin tələbələri azadlıqsevər, sülhsevər, yaradıcı, dərslər qaydalarında istər-istəməz astagəl və rəftarlarında özgüvənlidirlər.

Elmi ədəbiyyatın araşdırılması mənim marağımı “milli stereotiplər” və “mədəniyyətlərərası” mövzularına yönəltdi. Öyrəndim ki, Almanyanın 16-dan artıq ən mötəbər ali təhsil müəssisələrində “Mədəniyyətlərərası ünsiyyət” fənni tədris olunur. Bu fənnin alman dili öyrənən tələbələrımız üçün də yararlı olacağını düşünərək “Alman dili mədəniyyətlərərası kontekstdə” seçmə fənni üçün dərs vəsaiti və proqram hazırladım. Artıq 11 ildir ki, bu fənn alman dilli tələbələrə tədris edilir.

XXI əsrdə həm Avropada, həm də dünyanın müxtəlif yerlərində sürətli iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni dəyişikliklər yaşanır. Fərqli ölkələr, millətlər və mədəni qruplar arasındakı əlaqələr gün-bəgün artır və genişlənir. Odur ki, ayrı-ayrı mədəni cəmiyyətlərdə hər bir şəxs üçün problemlər yaranır. Bir tərəfdən öz həqiqi mədəniyyətini qoruyub saxlamaq, digər tərəfdən isə yeni mədəni əlaqəyə uyğunlaşmaq. Hər iki tərəfin doğru, düzgün, həqiqi olması üçün mədəniyyətlərərası səriştə inkişaf etdirilməlidir. Məqsəd öz şəxsi mədəni bilikləri, qabiliyyətləri və düşüncələri əsasında mədəniyyət-lərərası səriştə keyfiyyətli, effektiv, uyğun ünsiyyət qurmaqdır.

Mədəniyyətlərərası ünsiyyət həyatın bütün sferalarında - turizmdə, idmanda, beynəlmiləl fəaliyyət göstərən konsernlərdə və şəxsi əlaqələr səviyyəsində inkişaf etdiyi və ayrı-ayrı ölkələrin siyasi və sosial dəyişikliyi sürətli miqrasiyaya gətirib çıxardığı üçün bu sahə daima diqqət mərkəzində durmalıdır.

Mədəniyyətlərərası cəmiyyət müasir dövrün möhürüdür, xarici dil dərslərinin əsas məqsədidir. Xarici dilin əsas məqsədlərinin inkişafında mədəniyyətlərərası səriştə ön planda durur. Burada dilin qrammatik tərəfi önə çəkilir. Hər bir qrammatik mövzu mətnlər və cümlələr vasitəsilə öyrənilir. Tərcümə ən çox qəbul edilmiş iş formasıdır. Öyrənlərin qabiliyyəti və metodiki dərs öyrənmə üsulu dərs öyrənmə prosesinin əsas məqsədi əcnəbi mədəniyyət barədə məlumat təşkil edir. Bu qızıl qaydanı xarici dil dərslərində müəllim unutmamalıdır. Danışmağa heç nə verməyə xarici dil dərsləri məqsədəuyğun deyil. Dil mexanizminə və dil modelinin məşqinə çox dəyər verilməlidir [5]. Dil öz lüğəti ilə ona xidmət edən mədəniyyəti əks etdirir [4].

Son illərdə xarici dil dərsləri sahəsində mədəniyyətlərərası didaktika adlanan yeni bir əlavə inkişaf edir. Bu o deməkdir ki, sərbəst danışmaq kommunikasiyasına planlaşdırılmış tapşırıqların qoyulmuş mədəniyyətlərərası əlavələrin planlaşdırılmasına uyğunlaşdırılır. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının sürətli hərəkətinin və qloballaşmanın inkişafının nəticəsində mədəniyyətlərərası ünsiyyətə dair biliklərin olması zərurəti yaranır, çünki yad mədəniyyətə dair kifayət qədər biliklərin olmaması mədəniyyətlərərası situasiyalar, anlaşılmazlıq və irqçiliyə gətirib çıxara bilər. Buna görə də mədəniyyətlərərası didaktikanın məqsədi bundan xarici dil dərsləri öyrənməyə yalnız dil səriştəsinə vasitəçilik deyil, həm də onu mədəniyyətlərərası qarşılaşmaya hazırlamaqdır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları sayəsində bütün dünyadan məlumatlar alınır və müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan insanlarla yalnız gündəlik həyatda deyil, həm də virtual aləmdə rastlaşılır. Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşmanın nəticəsi kimi dünyada coğrafi sərhədlərin itməsinə baxmayaraq mədəni sərhədlər hələ də vardır. Milli sərhədlərin aşılması xeyli asan ola bilər, amma mədəni sərhədləri uğurla aşmaq üçün məqsəd mədəniyyətinə aid biliklərlə yanaşı mədəniyyətlərərası iş, ticarət səriştələrinə də yiyələnmək lazımdır. Buradan xarici dil dərslərinə aid yeni tapşırıqları yaranır: bu gün xarici dilin öyrənilməsi elə vərdislərə nail olmağa yönəldilməlidir ki, onun köməyi ilə öyrənən öz ana dili və xarici dillə möhürlənmiş bilik dünyasını və onunla bağlı ifadə tərzini tarazlaşdırmağa bilsin.

Mədəniyyətlərərası anlaşılmazlıq üst-üstə düşməyən diskurs strategiyası və davranış tərzini səbəbindən yaranır. Xarici dili mədəni kontekstsiz, yalnız təmiz dil sistemi kimi öyrətmək olmaz. Dərslərdə məqsəd mədəniyyəti konteksti olmasa öyrənən xarici dili öz mədəniyyətinin əsas səbəbi kimi qəbul edir [2].

Əslində dili və mədəniyyəti dil fenomeni kimi nəzərdən keçirmək səhv olardı. Onların sıx münasibətini başa düşmək üçün mədəniyyətlə bağlı məs.: der Frühstück, die Fingerschale, das Trinkgeld, der Freund sözlərinin yan mənaları haqqında düşünmək lazımdır.

Xarici dil dərslərində öyrənməyə təkcə dil səriştəsi məşq edilməməlidir, onlarda həmçinin yad mədəniyyət, canlılar və dəyərlərin başa düşülməsi, mədəniyyətlərərası ünsiyyətə həssaslıq, güclü empatiya qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir [4].

“...Müxtəlifliyə dözülmək, həmçinin öz normalarının tərəddüdünə hazırlıq mədəniyyətlər-
arası tərbiyənin – həm də xarici dil dərşinin öyrənmək məqsədinə aiddir“ [3].

Xarici dillərin tədrisinin uzun tarixi vardır. İnsanlar yaşadıkları ərazilərin sərhədlərini aşdığı dövrdən digər mədəniyyətin nümayəndələri ilə ünsiyyət qurmaq məcburiyyəti, ətraf aləmi tanımaq, social təcrübəni əldə etmək üçün xarici dilləri bilməyin vacib olduğunu dərk etdikləri üçün onları öyrənməyə başlamışdılar. Bu tərz ədəbiyyatda bəzən real başlanğıc kimi qeyd edilir. Mahiyyətə xarici dillərin tədrisi pragmatik və kosmopolitik məqsədlərini güdür [1]. Dil ilə parallel olaraq dünya və ölkə haqqında biliklər ötürülür ki, bu da insana yad ölkədə yerləşdiyi yerə bələd olmağa kömək edirdi.

Ədəbiyyat:

1. Altmayer, Claus (2004); Kultur als Hypertext. Zu Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache. München: Indicium
2. Bredella, Lothar & Delanoy, Werner (1999) Was ist interkultureller Fremdsprachen-unterricht? In: Bredella Lothar & Delanoy Werner (Hrsg.) (1999) Interkultureller Fremd-sprachenunterricht. Liessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik. Tübingen: Günter Narr Verlag.
3. Krumm, Hans – Jürgen (2007) Interkulturelle Fremdsprachendidaktik, Straub Jürgen; Weidemann, Doris (Hrsg.) (2007) Handbuch interkultureller Kommunikation und Kompetenz. Grundbegriffe – Theorien – Anwendungsfelder. Stuttgart/Weimar: Metzler
4. Laurenz Volkmann. Fachdidaktik Englisch: Kultur und Sprache. Narr Francke Attempto Verlag 2010.
5. Sepir Lassera. Entwicklung interkultureller Kompetenz in Deutsch als Fremdsprachen-unterricht. Dissertation des sozialwissenschaftlichen Doktorgrades der sozialwissen-schaftlichen Fakultät der Georg - August –Universität Göttingen. Göttingen 2012

Gurbanova Sevinj
Azerbaijan University of Languages

MULTICULTURAL EDUCATION IN USA

Keywords: *multiculturalism, education, USA*

Açar sözlər: *multikulturalizm, təhsil, ABŞ*

Ключевые слова: *мультикультурализм, образование, США*

The policy of multiculturalism has become a new measure of political response to ethnic diversity. This policy provides, in contrast to the policy of assimilation, the full integration of ethnic minorities into society, but without losing their ethnic and cultural affiliation. Curriculums and the educational process within the framework of the strategy of multicultural education are focused on overcoming the cultural alienation of students, on the development of fundamental democratic values: human rights, freedom, democracy, solidarity, pluralism [2, p.129].

Two sources have played a major role in the relevance of the concept of multiculturalism in modern times – American universities and international organizations, especially UNESCO [1. p. 48] The challenges of multiculturalism are reflected in the ideas and practice of multicultural education. Schools implement to establish equal educational opportunities for all students in multicultural education system.

The history of the development of the United States is characterized by a constant influx of immigrants, which significantly influenced the formation of the American nation, the ethnic composition of the country's population. Immigrants were less educated, had lower levels of language competence and professional qualifications. For these reasons, they are more difficult to adapt to new living conditions and social environment [7].

The "multicultural education" concept first appeared in the United States. The history of American multicultural education is detailed in the writings of renowned scholar Carl Grant [6. p. 7]. His works provide an opportunity to present the history of the emergence and stages of the

transformation of multicultural education in the United States. Multicultural education is an essential need of multinational communities. Its supporters proceed from the fact that the future of civilization and individual states to a large extent depends on the quality of preparation of the younger generation for work and life in a multicultural world [3, p. 76].

The specificity of the multiculturalism of American society is interesting, because the United States is a very unusual society, originally formed and existing in an original way. The education system of US is made up of students from a variety of backgrounds. The historical roots of multiculturalism in the United States lie in the civil rights movement of various oppressed groups. Many researchers see the origins of multicultural education in the social protests of African Americans and other ethnic groups in the 1960s [4, p.41]. In 1964, the Senate passed the Civil Rights Act, which prohibited discrimination in education. Over time, ethnic education became an additional segment of the curriculum that focused on the history of one or more ethnic groups. In 1971, the US Congress passes the Act about meeting the demands of the Alaska Native Peoples, including their rights to change the education system [5]. So, these acts can be defined as the first models of multicultural education in United States.

By the mid and late 1980s, other scholars were doing more research on multicultural education and developing new, deeper concepts that were based on the ideal of "equality of educational opportunity" [4, p.43]. The need to develop and introduce new programs that would allow the most complete implementation of the ideas of multicultural education has become obvious.

In the 1990s The American Association of Colleges and Universities developed documents that provided, in particular, "a deep and comparative study of national differences in society." It is proposed to cultivate the ability of students to effectively remove interethnic conflicts [5].

Any kind of discrimination in the field of education are prohibited in the United States [5]. Educators in the United States use different methods of teaching for promotion multicultural education. In modern times official circles recognize the existence of racial pedagogical problems and make efforts to solve them. The state undertakes to support the cultural and educational interests of small ethnic groups.

Refernces:

1. Namazova Güney. Qloballaşan dünyada multikulturalizmin təbliğində təhsilin rolu. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı. Dövlət və Din. № 2 (49). Mart-Aprel, 2017.
2. Булак Л.А. Роль школьного образования в формировании мультикультурного общества в мире и России. Социология власти, №3, 2012, стр. 128-134
3. Кожевников П.А. Рычкова Н.М. Мультикультурное образование в США. Вестник НАСА. № 1 (8). 2012. стр. 75-78.
4. Балицкая И.В., Лим Э.Х. Поликультурные аспекты образования. Южно-Сахалинск: СахГу, 2011, 168 стр.
5. Джуринский А.Н. Поликультурное образование в многонациональном социуме // https://studme.org/38029/pedagogika/polikulturnoe_obrazovanie_v_mnogonatsionalnom_sotsiуме
6. Grant A.Carl., Susan Millar. Research and Multicultural Education: From the Margins to the Mainstream. Chapter 1. Barriers, Needs and Boundaries. 1992.
7. What is Multicultural Education: An Educator`s Guide to Teaching Diverse Students. May 19, 2020 // <https://soeonline.american.edu/blog/multicultural-education>

VƏTƏNPƏRVƏRLİK ANLAYIŞININ MAHIYYƏTİ VƏ GƏNCLƏRİMİZİN MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, vətən, sevginin aşılması*

Keywords: *patriotism, homeland, inculcation of love*

Ключевые слова: *патриотизм, родина, привитие любви*

Vətənpərvərlik! Vətəni sevmək! Onun bugünü və gələcəyi ilə sevinib öyünmək. Çünki odlar yurdu Azərbaycan bizim doğma vətənimizdir. Üzərində boy atdığımız halal torpağımızdır. Vətənpərvərlik deyəndə bizim mərd, igid, qoçaq, cəsur, Koroğlu nərəli oğullarımız göz önündə canlanır. Onların qoçaqlığı və igidliyi nəsillərə nümunədir. Elə buna görə də Odlar Yurdu Azərbaycan belə cəsur oğulları ilə öyünür, fəxr edir. Çünki bu nər oğullar igid Həcərlərin, Nigarların övladlarıdır. Ana yurdumuz Azərbaycan həmişə belə oğulları ilə qürrələnin, sabaha doğru boy atır.

Qəlbi həmişə vətənpərvərlik hissi ilə döyünən, el yolunda, Vətən yolunda, namus qeyrət yolunda saya gəlməz, ölümü də şərəflə qəbul edən cəsur Mübarizlərimiz var. Biz bu qoçaq Mübarizin timsalında ölümü şərəflə qəbul edən, Vətəni özündən uca tutan oğulları görürük. Anaların doğub boya-başa çatdırdığı belə oğulların şücaəti bugünkü və gələcək nəsillərin qəlbində yaşayır. Biz onların qəhrəmanlıqlarını ölümsüzlük zirvəsində görürük.

Bizim cəngavər oğullarımız düşmənlə döyüş meydanında ağlasığmaz qələbələr çaldı. Bunu biz aprel və son qələbə döyüşlərində gördük.

Odlar yurdu Azərbaycan həmişə belə mərd oğullara arxalanır. Çünki bu oğullar canlarından keçən, Vətənin qeyrətini hər şeydən uca tutan, yeri gələndə isə ölümsüzlük zirvəsinə uçan Koroğlu nərəli, Cavanşir qeyrətli, Babək cəsarətli mərd oğullarımızdır.

Vətən müqəddəsdir. Vətən anamızdır. Bir vətəndaş kimi borcumuz vətəni qorumaq, hər zaman onun uğrunda mübarizə aparmağa hazır olmaqdır. Vətənpərvərlik nədir deyə soruşulsa, şübhəsiz ki, cavablar bir birinə bənzəyəcək. Oktay Abdulla qeyd edirdi: "Vətən müsbət enerjili, ahəng qanununa uyğun tünd rəngli sözlərlə uzlaşmayan bir sözdür. Bu sözü tələffüz edərkən insanın beynində doğma, pak, xeyirxah, səni çətin gündə qoruya biləcək bir varlıq kimi canlanır." [4, s.67].

Vətəni anlamaq, onu hiss etmək lazımdır. Biz anlamalıyıq ki, vətəni nə üçün sevirik. Bizim vətənimiz ümumidir. Yəni bu yaşadığımız diyarın təbiəti, gözəlliyi, mənzərəsi, müvəffəqiyyətləri, onun tarixi, statusudur. Lakin onu da qeyd edə bilərəm ki, hər şəxsin qəlbində özünəməxsus bir Vətən var. Bu bizim uşaqlıqda yaşadığımız yer, kənd, ata-baba yurdu. Ana öz övladlarının qayğısına qaldığı, onun taleyi barədə daim düşündüyü, onu qoruduğu kimi Vətən də öz vətəndaşlarını qoruyur, onların qayğısını çəkir. Vətənpərvərlik-mübarizə azadlıq, Vətən məhəbbəti, səmimiyyət, düzgünlük, xeyirxahlıq, Vətənə qarşı olan hüquqlarımızdır.

Vətənə sevgi, ona bağlılıq uşaqlıqdan ailədə, məktəbdə formalaşmayıbsa, şəxs bütün həyatı boyu yalnız qalır. Vətən həm maddi, həm də mənəvi anlayışdır. Maddi baxımdan o, torpaqdan, yer kürəsində tutmuş olduğu ərazidən, təbii sərvətlərdən ibarətdir. Mənəvi baxımdan isə o sevgi, insanpərvərlik, azadlıq, xeyirxahlıqdır.

Vətənpərvərlik anlayışı sadəcə olaraq vətəni sevmək deyildir, həmçinin vətənpərvərlik onu qorumaq, onun uğrunda mübarizə aparmaq, fədakarlıqlar göstərməkdir. İnsanı səciyyələndirən müxtəlif keyfiyyətlər vardır. Bunlardan ən mühümü vətənpərvərlikdir. Vətənpərvərlik duyğusunun gənc nəslə aşılması onların tərbiyəsi baxımından xüsusi əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan xalqı gənc nəsildə Vətənə məhəbbət, sevgi hissləri oyatmaq, onu qorumağa həvəsləndirmək, xalqa, el-obasına hörmət etmək hissini yaratmaq kimi məsələlərə böyük məsuliyyətlə yanaşmışlar. Vətənpərvərlik hər bir şəxsədə məğlubedilməzlik duyğusu yaradır. Ümumillə liderimiz Heydər Əliyev demişdir: "Hamımızın ümumi vəzifəsi xalqımızda vətənpərvərlik, Vətən torpağına, millətə sədaqət, Vətən uğrunda şəhidliyə hazır olmaq hisslərini formalaşdırmaq, inkişaf etdirmək və təbliğ etməkdir".

Vətən sevgisi vətənə doğma yurda, torpağa məhəbbət yaradır. Tələbələrin iştirak etdiyi bədən tərbiyəsi və idman dərnləri, kütləvi tədbirlər, müxtəlif məzmunlu yarışlar onlarda vətənpərvərlik duyğusunu inkişaf etdirir. Onlar anlayırlar ki, kainatda Azərbaycan milləti var, yaşayır və öz düşmənlərinə-ermənilərə qarşı mübarizədə qalib gəldi və gələcək.

Xalqımız müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra Vətənpərvərlik hissini aşılması, inkişafı, gənc nəslin özünün vətənə olan borcunu dərk etməsi, düşmənlərə qarşı barışmaz olması, vətəni hər zaman təcavüzkar düşmənin basqından müdafiə etməyə hazır olması ən yüksək səviyyədə formalaşmışdır.

Hər bir millətin ictimai fikir tarixində ziyalı şəxsiyyətlərin vətənpərvərliyə aid fikirləri mühüm yer tutur. Hər bir xalq aid olduğu Vətən torpağı barəsində müxtəlif maraqlı fikirlər söyləmiş, dastanlar qoşmuşdur. Ana məhəbbətini dərk edən hər bir insan üçün vətən sevgisi qiymətlidir. Xalqın vətəni analarının adları ilə eyniləşdirməsi təsadüfi deyil. Belə ki, "Ana vətən", "Ana torpaq" kimi ifadələr işlədilir.

Digər xalqlarda olduğu kimi Azərbaycan xalqının da tarixi vətənpərvərlik ənənələri ilə doludur. Xalqımız doğma vətəni düşmənlərin basqınından qorumaq üçün əllərindən gələni etmiş, vətənin azadlığı naminə çox sayda qurbanlar verməli olmuşlar. Xalqın görkəmli oğulları: Koroğlular, Babəklər, Nizamilər, Mirzə Fətəllilər və digərləri vətənə olan sevgilərini qələmləri ilə, qılıncı ilə göstərmişlər. Azərbaycanın ictimai xadimi, böyük yazıçı Abbasqulu Ağa Bakıxanov yazırdı: "Mən bu ölkədə doğulmağım ilə fəxr edirəm". Bu fikir böyük yazıçının öz vətəninə, xalqına, təbiətinə, torpaqlarına olan məhəbbətinin bariz on gözəl nümunəsidir.

Vətən məhəbbəti böyük söz ustalarının əsərləri, folklor nümunələri, dövlət xadimlərinin nümunələri əsasında yaranır və getdikcə möhkəmləşir. Vətəni və onun gözəlliyini söz dünyasının dahiləri – Nizami Gəncəvi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov, Xəqani Şirvani, Abbas Səhhət, Səməd Vurğun, Abbasqulu ağa Bakıxanov və başqaları vəsf etmiş, gəncləri Vətəni göz bəbəyi kimi qorumağa, onun keşiyində durmağa səsləmişdir. Vətənpərvərlik insan içərisində insanı inkişafa, yaradıcılığa təhrik edən, irsi mahiyyət daşıyan ən müqəddəs hisdir. Vətən sevgisi Azərbaycan qızları və oğullarının həyat nəfəsidir. Vətən torpağının qədrini dərk edən hər bir azərbaycanlı şəxs döyüş meydanında yorulmaz, alovlar içərisindən keçərək xalqın şərəfi, namusu və qeyrəti naminə mübarizə aparır. Vətən uğrunda canından keçmək mərdlik, qəhrəmanlıq məktəbidir. Söz dünyasının görkəmli dahilərindən olan Səməd Vurğun demişdir: "Madam ki, insan ömrünün ən böyük zinəti onu yaşadan qüvvə vətənpərvərlik hissidir, bu hiss gənclərin təlim-tərbiyəsinin əsas ruhu, çarpan ürəyi, danışan beyni olmalıdır" [3, s.78].

Ümummilli lider Heydər Əliyev vətənpərvərlik anlayışının adi həyat normasına çevrilməsini əsas götürərək gənclərin öz borc və vəzifələrini anlamasını, zəruri hesab edir və qeyd edir ki, Vətənə, torpağa sadıqlıq, xalqımızda vətənpərvərlik hissini yaratmaq inkişaf etdirmək hamımızın ümumi vəzifəsidir. O güman edirdi ki, vətəndaşların əksəriyyəti bunu anlayır və bu yolla da müstəqilliyimizi təmin edə biləcəyik.

Beləliklə, hər bir şəxs vətənpərvərlik anlayışını dərk edərək, "Torpaq uğrunda ölənlər varsa vətəndir" şüarını özünün həyat ideyasına çevirə bilsə, torpaqlarımızın bütövlüyünə, müstəqilliyimizə təminat ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Nəcəf Quliyev "Vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq motivləri". Bakı 1981.
2. Xəlil Rza Ulutürk "Məndən başlanan Vətən" Bakı, 2014.
3. Bayramoğlu Alxan.Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım əməlləri bədii ədəbiyyatda, "Ulduz", 2001 N10, s.78-82.
4. Jalə Mustafayeva "mənəvi tərbiyənin əsası elə ibtidai sinifdən qoyulmalıdır" "Palitra" qəzeti. 2014, 30 oktyabr. S.11.

MULTİKULTURAL TƏHSİL KONSEPSİYASI VƏ ONUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *monokultural, multikultural dəyər, təhsil*

Keywords: *monocultural, multicultural value, education*

Ключевые слова: *монокультурная, поликультурная ценность, образование*

Multikultural təhsil yeni nəslin multikultural mühitə hazırlanması ideyaları üzərində qurulmuş təhsildir. Belə təhsilin qurulmasında əsas məqsəd müxtəlif millətlərə, irqlərə, dinlərə mənsub insanlarla ünsiyyət qurmaq və əməkdaşlıq etmək bacarığını inkişaf etdirmək, başqa mədəniyyətlərin uni-kallığı haqqında anlayış formalaşdırmaq, onlara qarşı mənfi münasibətləri aradan qaldırmaqdır. Ümumi mədəniyyətin davamlılığını təmin etməyin ən yaxşı yolu multikultural anlayışa malik idarə etmə sisteminin həyata keçirilməsidir. Multikultural təhsilin tarixinə nəzər saldıqda, hakim avro-sentrik mədəniyyətin və dünyagörüşünün, monokultural təhsilin tənqidi kimi meydana çıxmış olduğunu görürük. Monokultural təhsil sisteminin özünəməxsus müəyyən məhdudiyyətləri vardır. Monokultural təhsil ənənəvi düşüncə tərzinə əsaslanır. Belə ki, monokultural təhsilin cəmiyyətə bəzi mənfi təsirləri aşağıdakılardır [5, s.287-288]:

- Monokultural təhsil sistemində tələbələr öz mədəniyyətlərini lazımi səviyyədə təbliğ və ya təqdim etmirlərsə, deməli onlar digər tələbələrdə öz mədəniyyətlərinə qarşı maraq oyada bilmirlər;

- Monokultural təhsil tənqidi bacarıqların inkişafına mane olur.

Yuxarıda qeyd etdiyim səbəblərə görə biz monokultural təhsili yaxşı təhsil hesab edə bilmirik. Yaxşı təhsilin məzmununu müxtəlif fikirləri, fərqli düşüncə və münasibətləri inkişaf etdirmək kimi məsələlər təşkil edir. Təhsil sisteminin monokulturalizmin multikulturalizmə çevrilməsi bugünün mühüm tələblərindəndir. Bu kontekstdə multikulturalizm nəzərə alınmaqla yaradılmış təhsil sisteminin xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar [5, s.289-290]:

- Yaxşı təhsil üçün etnosentrik anlayışlardan qaçınmaq lazımdır;

- Yaxşı təhsil tələbələri müxtəlif dünyagörüşləri, fərqli mədəniyyətlərlə tanış olmağa sövq etməlidir;

- Yaxşı təhsil tələbələrdə müstəqil düşüncə, tənqidi bacarıqlarla yanaşı dərin təxəyyül, dözümlülük, empatiya kimi bacarıqlarda inkişaf etdirməlidir.

- Təhsil tək-cə sosiallaşma ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda humanistləşdirmə ilə bağlı olmalıdır. Bu kontekstdə yaxşı təhsil tələbələrin tək-cə yaxşı vətəndaş kimi deyil, eyni zamanda onların inkişaf etmiş, əxlaqlı və intellektual fərd kimi yetişmələrinə kömək etməlidir.

Monokultural təhsillə bağlı çatışmazlıqların və neqativ halların aradan qaldırılması məqsədilə irəli sürülən multikultural təhsil yuxarıda sadaladığımız ideyaları özündə birləşdirməklə yanaşı, özündə təhsil islahatıdır. Multikultural təhsil müxtəlif etnik və sosial qruplardan olan tələbələrə bərabər təhsil imkanları təmin etmək üçün mübarizə aparır. Buna nail olmaq üçün məktəb mühitini dəyişdirməyə və bu kontekstdə yenidən qurmağa çalışır. Multikultural təhsil üçün müxtəlif təriflər verilmişdir. Bu təriflərdəki əsas məqamları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- *Multikultural təhsil plüralizmi və bərabərliyi dəstəkləmək üçün məktəblərdə keçirilən mühüm və tənqidi müzakirə sessiyasıdır (müxtəlif qrupların dialoq qurmasına yol açılır).*

- *Multikultural təhsil müxtəlif sosial qruplardan olan tələbələr arasında əməkdaşlıq prosesi kimi də nəzərdən keçirilə bilər.*

- *Multikultural təhsil müxtəlif etnik, sosial və ya dini qruplara mənsub olan tələbələri deyil, eyni zamanda istedadlı, intellektli və müxtəlif cinslərə malik olan tələbələrində əhatə edir.*

Yuxarıdakı təriflərə əsasən, multikultural təhsil mədəni fərqliliklərə hörmət, mədəni müxtəlifliyə uyğun təhsil mühitinin təşkili, təhsildə bərabər imkanların təmin edilməsi, müxtəlif ideya və perspektivlərin təhlili, eləcə də insan hüquqlarına hörmət kimi məsələləri əhatə edən bir anlayışdır.

Ədəbiyyat:

1. Agada, J. (1998). Multicultural Education and the Emerging Paradigm: An Essay in Cultural Epistemology. *The Urban Review*, 30(1), 77-95.
2. Artiles, A. J. (1998). The Dilemma of Difference: Enriching the Disproportionality Discourse with Theory and Context. *The Journal of Special Education*, 32(1), 32-36.
3. Banks, S. R. (2004). Voices of Tribal Parents/Caregivers who have Children with Special Needs. *Multiple Voices: Ethnically Diverse Exceptional Learners*, 7(1), 33-47.
4. Banks, S. R., & Miller, D. (2005). Empowering Indigenous Families who have Children with Disabilities: An Innovative Outreach Model. *Disability Studies Quarterly*, 25(2). Baron, D. (2007, September). Cultural Proficiency: A Moral Imperative. *Principal Leadership*, 8(1), 52-54.
5. Butin, D. W. (2002). This ain't Talk Therapy: Problematizing and extending anti-Oppressive education. *Educational Researcher*, 31(3), 14-16. S. Boyd, N. Parikh, E. Chu, B. Peleato, and J. Eckstein, Distributed Optimization and Statistical Learning via the Alternating Direction Method of Multipliers, *Foundations and Trends?? in Machine Learning*, vol.3, issue.1, pp.1-122, 2011.

Xudayarova Günel
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASINDA MOTİVASİYANIN ROLU

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası səriştə, təlim materialları, multikultural suallar, motivasiyaedici fəaliyyətlər*

Keywords: *intercultural competence, teaching materials, multicultural questions, motivational activities*

Ключевые слова: *межкультурная компетенция, учебные материалы, мультикультурные вопросы, мотивационные мероприятия*

Xarici dil dərslərinin təşkili zamanı tələbələrin öyrənmə həvəsini artırmaq məqsədilə onlarda multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasına yönələn müxtəlif motivasiyaedici fəaliyyətlərin hazırlanması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təlim zamanı tələbələrə öyrənilən dil daşıyıcılarının mədəniyyəti ilə əlaqəli onların ədəbi irsini və ya adət-ənənələrini əks etdirən materialların tədqim edilməsi ilə kifayətlənməməli, təhsilalanlarda multikultural dəyərləri formalaşdırmağa kömək edən motivasiyaedici strategiyalardan da istifadə edilməlidir. Məlumdur ki, dilöyrənənlər xarici dilin mədəniyyəti ilə bağlı hər şeyi öyrətmək mümkün deyil. Lakin, onlara təqdim edilən təlim materialları vasitəsilə mədəni fərqlərə qarşı tolerant ola bilmələrinə kömək etmək olar. Bu isə, tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusilə, xarici dil dərslərində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, tələbələrin etnosentrik baxışlarını müəyyənləşdirmək və onların təlimə marağını artırmaq üçün öyrənilən dilin ana dili olduğu ölkələrin öz ölkəsi ilə və digər xalqlarla mədəni əlaqələrini əks etdirən materiallar təqdim edilir.

Penny Ur ingilis dilinin tədrisi zamanı mədəniyyəti əks etdirən materialları 4 qrupa ayırır:

1. Tələbələrin öz ölkələrinin mədəniyyəti;
2. İngilis dilində danışan xalqların mədəniyyəti;
3. Dünyada yaşayan digər xalqların mədəniyyəti;
4. Qlobal və ya beynəlxalq mədəniyyət [3, s.218].

Xarici dil dərslərində yuxarıda qeyd edilən materiallar təqdim edilərkən onlarda multikultural dəyərləri formalaşdırmağa kömək edən motivasiyaedici suallardan istifadə etmək olar. Müəllim tələbələrlə həmin materiallarla əlaqəli intervü təşkil edərək dilöyrənənləri diqqət etməli olduğu məsələlərə yönləndirməyə çalışır. Burada onların şəxsi düşüncələrini ortaya çıxaran və tənqidi təfəkkürün formalaşdırılmasına yönələn suallar verilir (İnsanlar bir-birindən necəsən soruşduqda nə üçün cavabını gözləmir?, Amerikalılar nə üçün çox gülür?, Küçədə xaricilər niyə mənə salam verir? və s.) [1, s.404].

Bundan əlavə, dilöyrənənlərdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasında motivasiyanın yaradılması üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət edilir:

- tələbələrin fəaliyyətlərə qoşulması – müəllim və tələbələr, tələbələrin bir-birilə əməkdaşlıq edə biləcəyi təlim mühiti təşkil edilir. Bu zaman onlarda hörmət hissi formalaşır;

- xoş münasibətin olması – öyrənmə prosesində tələbələrə kəskin mədəni fərqlərin müşahidə edilmədiyi materialların təqdim edilməsi lazımdır. Belə olduqda onlarda dildaşıyıcılarına qarşı xoş münasibət yaranır;

- məzmunun təkmilləşdirilməsi – çətin və cəlbədic materialların təqdim edilməsi tələbələrin maraqlarını artırır. Belə materiallar vasitəsilə onlarda vətəndaş kimi milli və bəşəri dəyərlər formalaşdırılır;

- yaradıcı yanaşma – tələbələr dini, irqi və cinsi fərqlərə diqqət etmədən hər kəslə münasibət qurmağa çalışır və hadisələrə müxtəlif yanaşmalardan baxmağa çalışır. Həmçinin, onlar hazırda malik olduqları biliklərlə əldə etmək istədikləri faktları əlaqələndirir [2, s.221].

Məlumdur ki, dərsə həvəslə yanaşan tələbələrə öyrətmək həvəsi az olan tələbələrə öyrətməkdən daha asandır. Xüsusilə, multikultural dəyərlərin formalaşdırılması zamanı motivasiyaedici vasitələrdən istifadə edilməsi tələbələrin öyrənilən dil daşıyıcılarının mədəniyyəti ilə daha yaxından tanış olaraq, onlara qarşı dözümlü və müsbət münasibət göstərməsini təmin edir. Bu isə, tələbələrin gələcək fəaliyyətlərində nailiyyət qazanmasına və onların layiqli vətəndaş kimi yetişdirilməsinə müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Celce-Murcia M., Brinton M.D, Snow A.M. Teaching English as a Second or Foreign Language. USA: National Geographic Learning, 2014, 706 p.
2. Ginsberg B.M. Culturla diversity, Motivation and Differentiation//Theory in the Practice//44(3), USA: 2005, p.218 – 225.
3. Ur P. A Course in English Language Teaching. UK: Cambridge University Press, 2012, 325 p.

Красикова Т.И

Технологический университет имени А.А. Леонова

СУБЪЕКТ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СВЯЗЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Ключевые слова: *информационное пространство, межкультурная коммуникация, профессиональное общение, реферативная обработка текста*

Açar sözlər: *informasiya məkanı, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, peşəkar ünsiyyət, mücərrəd mətnin işlənməsi*

Keywords: *information space, intercultural communication, professional communication, abstract text processing*

Развитие современного информационного пространства основано на международном обмене теоретическими и практическими достижениями во всех областях знаний. Основываясь на результатах исследований, развивая и обсуждая актуальные проблемы в различных сферах профессиональной деятельности на международных конференциях и симпозиумах, позволит молодому специалисту пользоваться всевозможными источниками в целях самообразования и развития. Однако, это предполагает знание иностранных языков (хотя бы на мировом уровне английского, немецкого, французского), чтобы совмещать свои знания в профессии с теми источниками, которыми они смогут пользоваться, общаясь с коллегами-профессионалами. В связи с этим, как подчёркивают многие методисты, лингвисты и психологи [2], язык должен быть инструментом общения. Это, прежде всего, относится к выпускникам технических институтов и университетов, которым необходимо налаживать межкультурные диалоги, стараясь подчинять экстралингвистические цели и задачи для достижения взаимопонимания с носителями других культур.

Обращаясь к отечественному высшему образованию, обучение иностранным языкам студентов лингвистических специальностей, является одной из важнейших задач формирования умений в профессиональной деятельности будущих специалистов России. Быстрый рост специальной информации, переполняющий различные отрасли науки и техники, появление новейших компьютерных технологий требует быстрого доступа к решению многих технологических проблем. Поэтому для решения многих глобальных проблем, молодые специалисты должны быть всесторонне информированы, уметь работать с источниками профессиональной значимости, глубоко разбираться в глубине профессионально когнитивных задач.

Напрашивается вопрос: какой подход необходим для решения проблемы доступа к источникам знаний. Для этого необходимо определить, в процессе какого общения необходимо получение знаний обучающимися – лингвистами для решения самой глобальной проблемы «специалист и информация» [3]. Все источники необходимой информации заложены в текстах на различных носителях, поэтому в первом случае извлечение информации может осуществляться, применяя письменное профессиональное общение, подключая внедрение устного профессионального общения. Поэтому, для формирования умений и навыков информационной деятельности, кафедрам иностранных языков необходимо внедрение в учебный процесс работу с текстами, обучая исследовательскому процессу извлечения информации и передачу её в письменной и устной форме. В данном случае происходит развитие у студентов когнитивного и коммуникативного аспектов на иностранном языке. Овладение приёмами обработки специального текста способствует формированию культуры мышления у обучающихся. Занимаясь обучением реферативной обработки текста – извлекать информацию, происходит процесс обучения широкому и многостороннему свёртыванию и формированию познания, человеческого мышления и памяти.

Современными исследователями в области лингводидактики были всесторонне проанализированы многие компоненты коммуникативных компетенций: дискурсивной, когнитивной, социокультурной, межкультурной, социальной и многие другие, что послужило основанием включить их для реализации в соответствующих умениях с целью усиления содержания обучения иностранному языку [7]. Особое внимание было уделено модернизации тематики общения, внедрённая в профессионально направленные тексты. С методической стороны было уделено большое внимание обучению поиска коммуникативно-смысловой нити, ядра специального текста. Это позволило преподавателю отбирать и формировать языковые навыки, структурировать учебные тексты при создании рабочих пособий, обеспечивая аудиторию профессионально значимой информацией.

Отобранные профессионально значимые темы позволили усилить и обновить содержание учебного процесса по иностранному языку в сфере профессионального общения на занятиях в виде докладов, обзора, рефератов. При таком подходе к целям и задачам обучения иностранному языку в техническом вузе происходит реализация как познавательная и коммуникативная сторона обучения, так и личностная сторона обучающихся.

Таким образом, применение комплексных современных концепций при обучении иностранному языку в техническом вузе позволит должным образом развить культуру мыслительной деятельности студента, сформировать мотивацию и умение глубоко изучать иностранный язык, заложить основы профессионального развития при извлечении профессиональной информации.

Литература:

1. Байрам М. Нужно ли изучать иностранный язык, чтобы общаться с другими народами? - Этнопсихологические аспекты преподавания иностранных языков. – М., ММА им. И.М.Сеченова, Ин-т языкознания РАН, 1996. С.5-12.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – Перевод с английского А.Д. Шмелёва. –М., Языки славянской культуры, 2001; - Язык. Семиотика. Культура.
3. Зализняк А., Левонтина И., Шмелёв А. Ключевые идеи русской языковой культуры мира: сб. статей – М. Языки славянской культуры, 2005. 554с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс.- Волгоград: Перемена, 2002 477 стр.

5. Новиков А.И, Нестерова Н.М. Реферативный перевод научно-технических текстов.- М., Институт языкознания РАН, 1991.
6. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. Новое в зарубежной лингвистике. – 1960.-вып.1 стр135-168.
7. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка. –М.,МГЛУ,2019 г, 256.

*Капанадзе Ирина
Грузинский университет им. Давида Агмашенебели*

*Чешивили Татьяна
Тбилисский государственный университет им. Ив. Джавахишвили*

ИСКУССТВЕННО-УЧЕБНЫЙ ХАРАКТЕР ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НОВОМ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ГРУЗИИ

Ключевые слова: *грузиноязычные студенты, национальные культуры, страноведческая аспектизация*

Açar sözlər: *gürcüdüilli tələbələr, milli mədəniyyətlər, regional coğrafi aspekt*

Keywords: *Georgian-speaking students, national cultures, regional geographic aspect*

Необходимость рассмотрения роли русского языка в новом политико-экономическом контексте обусловлена политическими событиями, произошедшими в 2008, а затем в 2018 году и, следовательно, поддержанием статуса русского языка в Грузии. Тесная связь системы образования с теми социально-экономическими и политическими условиями, в которых она существует определяет необходимость поисков новых способов и приемов для сохранения интереса к русскому языку.

На данный момент обучение русскому языку носит в Грузии искусственно-учебный характер, обусловленный отсутствием у грузиноязычных студентов естественной потребности в общении на русском языке. При нынешней политике России у грузинской молодежи нет мотивации для того, чтобы изучать русский язык. В условиях напряженных отношений между двумя странами и визового режима со стороны России управление мотивацией изучения русского языка в грузинской аудитории является одной из центральных проблем методики обучения в вузах Грузии.

Сознательно-коммуникативный характер обучения русскому выдвигает на первый план требование практической направленности занятий. Реализация ее проявляется в изучении русского языка как живого, развивающегося явления, тесно связанного с изменениями, происходящими в общественно-политической, экономической и культурной жизни российского государства.

Кроме того, необходимо учитывать и свойства языковой личности (в нашем случае в условиях Грузии), исходя из психолингвистических особенностей, ситуативных обстоятельств и социокультурных различий.

«Психолингвистические исследования помогают нам выйти за рамки традиционных представлений о преподавании русского языка и увидеть основную цель обучения языку в самых различных аудиториях как процесс формирования образов языкового сознания и способ овнешнения и восприятия их при помощи языковых средств, которые мы рассматриваем как инструмент данного процесса» [1, с.201].

С точки зрения Синячкина В.П. и Дронова В.В. «... при изучении русского языка как родного учащиеся идут от образа, сформированного на протяжении его жизни, к значению и структуре языковых единиц. При изучении же русского языка как иностранного или русского в условиях ограниченной языковой среды учащиеся должны пройти путь от уни-

версального значения языковых единиц к образу языкового сознания, который отражает особенности этнической ментальности» [1, с.201].

Задачей данной статьи является продолжение некоторых методических рекомендаций обучения русскому языку в условиях отсутствия (или ограниченности) языковой среды.

В современной методике при характеристике уровня владения языком (содержание обучения) широко используется термин «компетенция». Названные выше языковая и коммуникативная компетенции предполагают практическое овладение закономерностями русского языка и, главное, обучение студентов так, чтобы они и сами могли обучить языку.

В настоящее время в Грузии мы можем свободно говорить об отсутствии или ограниченности (в отношении к русскому) языковой среды. При ограниченной языковой среде, тем не менее, существует определенная мотивация – желание изучать русский язык из меркантильных потребностей: наличие русскоязычных передач (по телевидению и радио), большая оригинальная научная литература во всех областях, общение на бытовом уровне. Поэтому в данном случае можно говорить об особой компетенции при обучении русскому языку. В обучении русскому языку при отсутствии языковой среды особую роль приобретает изучение грамматики в органической связи с лексикой (лингвистический принцип), позволяющее выявить лексико-семантические особенности языковых единиц в процессе их функционирования в словосочетаниях и предложениях, а также изучение морфологии на синтаксической основе, что предполагает введение законченных речевых единиц в определенных условиях общения. Для внедрения этого метода представляется необходимым создание корректировочных курсов грамматики русского языка. Однако, на наш взгляд, основным принципом выступает принцип коммуникативности. Обучение должно быть организовано в естественных для общения ситуациях или максимально приближенных к ним – уподобление процесса обучения процессу реальной коммуникации. Нам представляется, что при обучении неродному языку необходимо использовать и психологический подход – психологические принципы, из которых одним из важнейших является мотивация, тесно связанная с коммуникативной деятельностью как процессом, побуждаемым мотивом и ведущим к цели. Как известно, мотивами могут быть: стремление к расширению сферы общения, к углублению познавательной деятельности, красота звучания самого языка, любовь к народу – носителю этого языка – и интерес к его культуре. В процессе обучения *русскому языку необходимо сделать эти мотивы жизненно важными и актуальными*. В последнее время большое внимание уделяется роли прецедентных текстов в процессе обучения языку. Несомненно актуален вопрос отбора прецедентных текстов для обучаемых, способствующих развитию языковой личности.

Предложенное рассмотрение языкового материала позволяет не только выработать соответствующие лингвистические навыки, но и сформировать лингвокультурологическую компетенцию у изучающих русский язык в современных условиях.

Литература:

1. Синячкин В. П., Дронов В. В. Методика формирования образов языкового сознания в процессе изучения русского языка // Вопросы психолингвистики. 2015. №2. 200-204 с. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-formirovaniya-obrazov-yazykovogo-soznaniya-v-protssesse-izucheniya-russkogo-yazyka>

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, təhsil sistemi, multikultural dəyərlər, birgəyaşayış modeli, azərbaycançılıq ideologiyası*

Keywords: *multiculturalism, education system, multicultural values, coexistence model, Azerbaijani ideology*

Ключевые слова: *мультикультурализм, система образования, поликультурные ценности, модель сосуществования, азербайджанская идеология*

Azərbaycan xalqı ta qədim zamanlardan fərqli din, dil və mədəniyyətə sahib olan müxtəlif xalqlarla həm eyni coğrafi ərazidə birgə yaşamış, həm də bu və ya digər formalarda əlaqə və münasibətlər quraraq inteqrasiya etmişlər.

Ölkəmizin ərazisində məskunlaşan bir sıra xalqların nümayəndələri bir bayraq altında birləşmiş, bu torpağı özlərinə ümumvətən hesab etmiş və vahid ünsiyyət dilindən istifadə etmişlər. Bütün bunlar xalqımızın hələ qədim dövrlərdən bəri multikultural dəyərlərə sahib olduğunun göstəricisidir. “Azərbaycan tarixən əlverişli coğrafi mühiti, insanlar arasında xoş ünsiyyət, mehribanlığın olması bəzi qrupların ölkəmizdə yaşamasına gətirib çıxarmışdır. Bu gün Azərbaycan əhalisinin şox hissəsini azərbaycanlılar təşkil etsə də, əhalinin ümumi sayında müxtəlif millətlərin azsaylı etnik və dini qrupların nümayəndələrinin payı çoxdur. Azərbaycan müxtəlif millətlərin etnik qrupların məskunlaşdığı bir məkandır. Buna baxmayaraq, bu onların birgə yaşamasına, mehriban qonşuluq əlaqələrinə, bir-birinin dillərinə qarşılıqlı hörmət etmələrinə xələl gətirmir” [1]. Multikultural dəyərlərin daha da önə çıxması müxtəlif etnik qrupların dilləri və təhsili mövzusunun aktuallaşdırdı. Ümumiyyətlə, Azərbaycan elə ölkələrdən biridir ki, etnik-mədəni toqquşmalar baş vermir, çünki biz özümüzü həmişə bir bütöv xalq hesab etmişik. Hazırda “Azərbaycanda milli azlıqların dillərində 77 ibtidai və ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərir. Həmçinin ölkənin 18 ümumtəhsil məktəbində tədrisin sırf rus dilində aparıldığı, 326 məktəbdə isə rus rektorunda 90 min şagirdin təhsil aldığı diqqətə çatdırılıb. Yəhudi, ləzgi, talış, avar, saxur, udi, kürd, xınalıq və digər azsaylı xalqların da dillərində məktəblərin fəaliyyət göstərdiyi qeyd olunub” [2].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ildə Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan etdi. Əslində multikultural dəyərlər bizim üçün yeni anlayış deyildir. Doğrudur, multikulturalizm termini işlədilməsə də, onun bütün elementləri artıq tariximizdə, ədəbiyyatımızda, təhsil sistemində var idi. Azərbaycan xalqı uzun illər bu dəyərlərlə yaşamış, cəmiyyətimizdə siyasi, iqtisadi və elmi mühitimizdə hər zaman multikultural ideyalar olmuşdur. “Multikulturalizm ili” elan edilərkən ölkə Prezidenti tərəfindən dəqiq siyasi və ideoloji hədəflər göstərilmişdi. Azərbaycan müxtəlifliklərdən qaynaqlanmış möhtəşəm eyniliyi ilə bu siyasi-ideoloji, mənəvi hədəflərə doğru irəlilədi. Cəmiyyətin, hökumətin bütün zümrələri, qurumları, institutları həmahəng, bir-birini tamamlayan addımlar atdılar. Əslində, bütün dünya bir daha inandı ki, xalqla Prezidenti tək cəmiyyət deyil, yüksək mənəvi amillər birləşdirir. “Multikulturalizm ili” bu birliyin yeni rəkursdan daha bir təzahürünə çevrildi” [3, s.6].

Multikulturalizm ili çərçivəsində məktəblərdə “dəyirmi masalar” təşkil olundu. Müxtəlif fikir, ideya, dini inanca, dünyagörüşə, dilə sahib olan şagirdlərlə fikir mübadiləsi, diskussiyalar aparıldı. Onların arzu və istəkləri, həyata baxışları dinlənildi. Bununla da, belə tədbirlərin davamlı təşkil olunması ideyası irəli sürüldü, çünki multikultural dəyərlərin formalaşması, ilk növbədə, orta məktəblərdən başlayır. Buna səbəb orta məktəblərdə müxtəlif mədəniyyətlərə sahib olan uşaqların birgə təhsil almasıdır. Belə olan halda şagirdlər artıq müəyyən yaş dövrünə gəlib çatdıqda artıq onlarda digər xalqların nümayəndələrinə hörmət, insani və mehriban münasibətlər, dözümlülük aşılənmiş olur.

Artıq qeyd etdik ki, multikultural təhsilin çox böyük əhəmiyyəti vardır və bu işdə dərslərin də rolu əvəzsizdir. Məktəblərdə dərslər kitablarına müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin mədə-

ni, elmi, dini dünyagörüşlərinə yer verilir, onların həyat tərzini, məişəti, adət-ənənəsi ilə bağlı maraqlı faktlar qeyd olunur, onlara hörmət və ehtiram təbliğ olunur. Tədris prosesində belə faktlarla tez-tez rastlaşan şagirdlər yüksək əxlaqi-mənəvi və multikultural dəyərlərə sahibləni.

Unutmaq olmaz ki, yaşadığımız dövr çox müxtəlif həyat hadisələrinin bir-birini tez-tez və bəzən anidən əvəzləməsi ilə seçilir. Həyatda hər zaman gözlədiyimiz, görmək istədiyimiz proseslərlə qarşılaşırıq. Ona görə də təhsil prosesində multikultural dəyərlərin yer alması şagirdlərə gələcək fəaliyyətlərində böyük nailiyyətlər əldə etməyə kömək edir.

Azərbaycan dünyəvi və hüquqi dövlət olaraq daim qonşu xalqlarla, hətta region və məsafə baxımından uzaq olan ölkələrlə süh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamış, bu gün də yaşamaqdadır. Qeyd etdik ki, multikultural dəyərlər cəmiyyətimizdə çox illər, hətta minilliklər öncə mövcud olmuş, qonşu xalqların mədəni irsinə həmişə hörmətlə yanaşılmışdır. Orta və ali məktəblərdə tədris olunan insan və cəmiyyət, tarix, ədəbiyyat, coğrafiya və s. fənlərin tədrisi prosesində bu və ya digər formada təqdim olunan multikultural dəyərləri aşılardan da aydın olur ki, Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları Babək, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm kimi el qəhrəmanları digər millətlərin nümayəndələri ilə də sıx dostluq münasibətində olmuşlar. “Cavaşir, Babək, Koroğlu, Nəbi, Kərəm kimi el qəhrəmanlarının digər millətin nümayəndələri ilə mehriban münasibətləri, dostluğu, onlardan özünə yoldaş, silahdaş seçməsi tarixi mənbələrdə, folklor nümunələrində qorunub saxlanmışdır. Koroğlunun güvənib özünə arxa dayaq sandığı dəlilləri, yaxınları içərisində azərbaycanlılarla yanaşı türk, kürd, gürcü və başqa millətlərin nümayəndələrinin də olduğu bəllidir. Onların müxtəlif millətlərdən olması dost münasibətlərinə əsla xələl gətirməmiş, əksinə Koroğlunun şöhrətini daha da artırmışdır. Bu kimi misalların sayını istənilən qədər çoxaltmaq olar” [4].

Azərbaycan mentalitetinə xas olan multikultural dəyərlərə ədəbiyyatımızda, folklorumuzda və tariximizdə rast gəlmək mümkündür ki, bu fənlərin də hər biri həm orta məktəbdə, həm də ali məktəbdə tədris olunur. Deməli, multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin hər bir pilləsinin mühüm rolu vardır.

Orta və ali məktəblərdə keçirilən ədəbiyyat dərslərinə diqqətlə nəzər salsaq, ümumbəşəri ideyalarla yaşayan Azərbaycan şair və yazıçıların hər birinin əsərlərində xəlqiliklə bərabər, bu və ya digər formalarda multikultural fikirlər də öz ifadəsini tapmışdır. Məsələn, “Böyük Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan poemalarda müxtəlif millətlərin nümayəndələrindən söhbət açılır, həm də adı surətlər kimi yox, süjet xəttinin inkişafında mühüm rol oynayan qəhrəmanlar kimi səciyyələnir. Şairin yaradıcılığında türk, iranlı, ərəb, hind, həbəş və başqa millətlərin nümayəndələri təsvir olunur” [4]. Belə faktik materiallarla tanışlıq böyüməkdə olan nəsilə multikultural dəyərləri formalaşdırır, onların dünyabaxışına, insanlara münasibətinə müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat dərslərində şagirdlər ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayıb zəngin ədəbi irs yaradan şairlərimizin yaradıcılığında müxtəlif xalqların nümayəndələri və onlara verilən dəyərlə tanış olurlar. Beləliklə, multikultural dəyərlər gənc nəsilə hələ orta məktəbdən formalaşmağa başlayır, ali məktəbdə təhsil alarkən də bu proses davam edir və daha da zənginləşir. Nizaminin məşhur “Xosrov və Şirin” əsərində Xosrov İran şahı, Şirin isə Azərbaycan gözəli kimi təqdim edilir. Şair onlar arasında saf, ulvi məhəbbəti təsvir edir, onların müxtəlif xalqların nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, bir-birini dərin məhəbbətlə sevdini göstərir. Xosrovun mənəvi kamilliyə ucaldan şair onun ölüm yatağında belə öz xanımını oyatmağa qıymaması böyük ustalılıqla təsvir etmişdir. Daha sonra şair özünün məşhur “Yeddi gözəl” poemasında müxtəlif xalqların nümayəndələri olan qızları geyim tərzini, məişəti, dini inancları, dünyagörüşləri ilə təsvir edir. “İskəndərnamə” poemasında çin, hindistan, misir, şimal və s. xalqları təsvir edən şair onlara olan multikultural münasibətini (hörmətini və məhəbbətini) ifadə etmişdir. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsil çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Hal-hazırda Azərbaycanın orta və ali təhsil sistemində multikulturalizmin əsaslı şəkildə tədrisinə diqqət yetirilir. Ali təhsilin bakalaviatura və magistratura səviyyələrində “Multikulturalizmin əsasları” adlı fənn tədris olunur, hətta multikulturalizmlə bağlı diplom işləri, magistr və fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları yazılır.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin roluna diqqət yetirən E.Qasımova yazır ki, “Multikulturalizmin prinsip və müddəaları həyatın bütün sahələri ilə bərabər, təhsil sahəsinə də nü-

fuz edir. Məhz multikultural təhsil bütün millətlər, etnoslar üçün həyati təlabat kimi qiymətlidir. Azərbaycan cəmiyyətinin indiki inkişaf səviyyəsində multikultural təlim-tərbiyə artıq məktəb təhsilində özünü qabarıq göstərməkdədir. Müdriklər həmişə belə hesab etmişlər ki, insan yalnız təhsil sayəsində həyatda sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq, tolerantlıq münasibətləri qazana bilər” [5].

Deməli, təhsildə multikultural ənənələrin formalaşması şagirdlərə, tələbələrə gələcək fəaliyyətlərində müxtəlif ölkələrin nümayəndələri ilə dialoq qurmaq imkanı verəcəkdir. Başqa xalqların mədəniyyətinə, dini inanclarına, dünyagörüşünə bələd olan gənc onlarla daha yaxşı ünsiyyət quracaqdır. Multikultural dəyərlər şagird və tələbələrə dünyanı daha yaxşı dərk etmək, özünü daha yaxşı ifadə etmək imkanı qazandırır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək, fikirlərimizi aşağıdakı tezislər şəklində yekunlaşdıraraq:

1. Azərbaycan təhsil sistemi üçün sadalanan amillər – xalqımızın təhsil sayəsində sahibləndiyi dini tolerantlıq və multikultural dəyərlər birgəyaşayış modeli kimi digər ölkələr üçün yaxşı bir nümunə ola bilər.

2. Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindəndir.

3. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu danılmazdır.

4. Birgəyaşayış modelini formalaşdıran multikultural dəyərlər Ulu öndər Heydər Əliyevin bizə ərməğanı olan azərbaycançılıq ideologiyasının prinsiplərinə əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. <https://paralel.az/az/article/61609>
2. <https://525.az/news/159503-azerbaycanda-multikulturalizm-tarixi-ve-umumbeseri-nailiyyet-kimi>
3. Azərbaycanca multikulturalizm. Red. Abdullayev, K. Bakı, 2016, 504 s.
4. <https://525.az/news/76650-tehsilde-multikulturalizm-gunun-nebzi-zamanin-telebi>
5. Qasımova, E. Multikulturalizm – həyat tərzimizdir. Azərbaycan Respublikası təhsil Nazirliyi, Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2016, № 4, s. 70-74.

Mehdiyeva Aynur

Azerbaijan State University of Economics

MULTICULTURAL EDUCATION

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəni, təhsil, qarşılıqlı əlaqə, inkişaf*

Keywords: *multiculturalism, cultural, education, interaction, development*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культура, образование, взаимодействие, развитие*

Against the background of rapidly changing and interchangeable realities in the world, we are sometimes confronted with unexpected events and facts, and we face new ones without completing the analysis of the realities that have taken place. But in any case, there is a reality that has no alternative to the new world order, without which it seems impossible to direct the process in the desired direction. This is the ideology of multiculturalism, the demand for its embodiment in society. Without taking into account this simple truth, it is difficult to achieve mutual consent and a fair balance in the world.

Being a democratic, secular, legal state, Azerbaijan seeks to live in peace and cooperation with all countries of the world. Our people have always valued peace, established friendly relations with their neighbors, rejoiced in their successes, and shared their sorrows. Tolerance and respect for the culture and traditions of other nations have been an integral part of the Azerbaijani ideology for thousands of years. Azerbaijanis treated people living inside and outside the country with respect. It is no coincidence that in modern Azerbaijani society, in its chain of moral values, the traditions of religious tolerance, tolerance, and multiculturalism occupy an important place.

President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev declared 2016 the Year of Multiculturalism. This wise decision reflects the Azerbaijani mentality, referring to reality. The year 2017 has been declared the Year of Islamic Solidarity by the President. Of course, this is not accidental. The IV Islamic Solidarity Games to be held in Baku in May and this year have long

been in the spotlight around the world. Being a part of the Islamic world, Azerbaijan is a great supporter of Islamic solidarity by hosting these games at a high level. The Year of Islamic Solidarity, a logical continuation of the Year of Multiculturalism, shows that our country respects universal values and takes a democratic, civil and humanist position in the international arena.

Multiculturalism has been formed in Azerbaijan in recent years at the level of state policy. However, multicultural values have an ancient history in our country, in our national consciousness. Even in BC, in countries such as Manna, Meidia, Atropatena, and Caucasian Albania, along with national traditions, the cultural and spiritual values of neighboring peoples were respected. The ancient Meidias paid homage to the pilgrims who came to visit the temples of fire from near and far and did everything necessary for their comfort and safety.

The same can be said about Caucasian Albania. The ancient authors noted the heroism and courage of the people of Caucasian Albania, as well as their hospitality and kindness to the representatives of other nations. Just as the Albanians united against a foreign enemy on a difficult day, they did not withhold their joy and prosperity from their neighbors on a good day. These noble qualities, filtered from the blood memory of ancient local tribes, later became the national way of thinking of Azerbaijanis, passed down from generation to generation and strengthened in our consciousness. The friendly relations of Javanshir, Babek, Koroglu, Nabi, and Karam with the representatives of other nations, friendship, choosing a comrade, confidant, comrade-in-arms from them are preserved in historical sources and folklore. It is known that Koroglu's madmen, whom he trusted and supported, included Turks, Kurds, Georgians, and other nationalities along with his relatives. The fact that they were of different nationalities did not harm friendly relations, on the contrary, it increased Koroglu's fame. The number of such examples can be multiplied.

There are many signs of multicultural thinking inherent in the Azerbaijani mentality, especially in literature and art. Along with folklore, we come across many examples of this, both in classical poetry and in contemporary literary works. The poems included in the "Khamsa" of the Great Nizami talk about the representatives of different nationalities, and they are characterized not as ordinary copies, but as heroes who played an important role in the development of the plotline. Representatives of Turkish, Iranian, Arab, Indian, Abyssinian, and other nations are depicted in the poet's work. In the poem "Seven beauties", the humanist poet enriched the national character with moral, ethical, and aesthetic categories such as elegance, nobility, and beauty, creating full artistic images of girls representing different nationalities.

It is known that education is of great importance in spreading the ideas of multiculturalism. Today, great attention is paid to teaching the basics of multiculturalism in higher education in Azerbaijan. This is natural because it is important that multiculturalism, which has become a state policy, be learned by young people who are the builders of the future. Multiculturalism is not a campaign event of a certain year. Multiculturalism is an important component of the Azerbaijani model in social, cultural, and social progress, is its basic element. This model clearly shows in the example of the Republic of Azerbaijan what needs to be done to develop mutual trust between countries and peoples, attracting the attention of the whole world. Educating young people in this spirit, who is already the driving force of our society today, guarantees the successful development of public policy in the future.

Azerbaijan is a civil, legal state governed by democratic laws. The idea of multiculturalism, which has become an alternative way of life in our country, is becoming more widespread every year. There is no doubt about the importance of educational institutions and multiculturalism in this work. Therefore, it is necessary to work to expand the scope of this education, but also to adapt it to the moral and psychological needs of young people, to be able to meet these requirements. There is still much work to be done for this.

Multicultural education refers to any form of education or teaching that incorporates the histories, texts, values, beliefs, and perspectives of people from different cultural backgrounds.

Multicultural education is a set of educational strategies developed to provide students with knowledge about the histories, cultures, and contributions of diverse groups. It draws on insights from multiple fields, including ethnic studies and women studies, and reinterprets content from

related academic disciplines. It is a way of teaching that promotes the principles of inclusion, diversity, democracy, skill acquisition, inquiry, critical thought, multiple perspectives, and self-reflection. One study found these strategies to be effective in promoting educational achievements among immigrant students the objectives of multicultural education vary among educational philosophers and political theorists.

References:

1. Albut B.D. Intercultural Communication. Evolution and Development Issues. 2012,
2. Speancer-O. H. Culturally Speaking: Culture. Communication and Theory by 2000.
3. Wierzbicka A. English Meaning and Culture. 2006, 363 p. 35. Yongliang H. Politeness Principle in Cross-Cultural Communication. 2008, 101 p.
4. Yuri K. The Effects of Culture on Language Learning and Way of Communication.
5. Lu Yin. Cultural Differences of Politeness in English and Chinese. 2009, 3
6. Matsumoto D. Culture and Nonverbal Behavior. 2006, 236 p.

Mehrəliyeva Jalə
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURALİZM İDEOLOGİYASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, sivilizasiya, əhali, dövlət, dəyər*

Keywords: *multiculturalizm, civilization, population, government, value*

Ключевые слова: *мультикультурализм, цивилизация, население, правительства, стоимость*

Çağdaş dövrümüzdə multikultural cəmiyyət, multikulturalizm mövzusu tez-tez müzakirə olunur. Sürətlə dəyişən dünyada multikulturalizm məfkurəsini nəzərə almadan qarşılıqlı razılıığı, ədalətli tarazlığı bərqərar etmək çətindir. Səbəb bu məfkurəni nəzərə almadan insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı, ədalətli tarazlığı bərqərar etməyin çətin olmasıdır. Qloballaşan dünya fərqli mədəniyyətlərin birgə yaşayışı, harmoniyası olmadan mövcud ola bilməz. Bəşəriyyət ancaq bu dəyərlərə qiymət verməklə, hörmət etməklə inkişaf edə bilər.

Danılmaz faktdır ki, dövlətimiz hər zaman dünya ölkələri ilə sülh şəraitində yaşamağa cəhd göstərib. Xalq olaraq humanizmə aid olan xüsusiyyətləri əzəldən yaşayışımıza, fəaliyyətimizə tətbiq etmiş və daima əmin-amanlığa böyük dəyər vermişik. Əsrlər boyu Azərbaycan mədəniyyətlərinin qovduğu məkanda yerləşib və müxtəlif dinlərin, etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə dinc yanaşı yaşamış və dinlər, sivilizasiyalar arası anlaşmada aparıcı rol oynamışdır. Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi səbəbindən müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri tarixən ərazimizdə yaşamışdır. Onların adət-ənənələrinə, dininə daima hörmətlə yanaşmış və müxtəlif adətlərin, inancların mehribanasına qaynayıb qarışdığı multikultural mühit yaratmağı bacarmışdır. Azərbaycanın dünya dövlətlərinə təqdim edə biləcəyi multikultural modeli müxtəlif xalqların birgə mehriban şəraitdə yaşayışına bir çağırışıdır. Bu model müasir cəmiyyətimizin əsas tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda multikulturalizmin, tolerantlığın dövlət siyasəti kimi formalaşması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu siyasi xətt hazırda ulu öndərin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı olan, tarix yazan sərkərdə İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilir. Respublikamızda 2016-cı ilin 'Multikulturalizm ili' elan edildiyi başa çatdıqdan sonra belə bu səpgidə davamlı, silsilə xarakterli tədbirlərin hələ də həyata keçirilməsi bunun bariz nümunəsidir. Ölkəmizdəki tolerantlıq mühitinin indiki səviyyəyə çatması prezidentimizin bu istiqamətdə apardığı düzgün siyasətin, fərqli etnik qruplardan olan hər bir vətəndaşımıza eyni, bərabər münasibətinin nəticəsidir. Cəmiyyətin multikultural həyat tərzinə baxışını hörmətli prezidentimiz belə ifadə etmişdir: "Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrışdırıcıya yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir. Biz Şərq ilə Qərb arasında yalnız coğrafi körpü deyil, həm də mədəniyyət körpüsüyük [1].

Multikulturalizm ictimai mədəni həyatın bütün sferalarını əhatə edir və bundan imtina etmək qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə səbəb ola bilər. Dövlət nə qədər çox xalqı birləşdirə bilərə, bir o qədər zəngin olar, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan əhalisinin çox milli tərkibinə sərvətimiz, üstünlüyümüz kimi dəyər vermişik və tarixən multikulturalizmə meyilli bir xalq olmuşuq. Biz bu dəyərləri qorumalı və gələcək nəsillərə ötürməliyik.

Multikulturalizm ideologiyasının təbliği gələcəyin qurucuları olan gənclərimizin milli dünya görüşlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, onların bu ruhda tərbiyə olunması dövlət siyasətinin gələcəkdə də uğurla inkişafına zəmin yaradır. Bu baxımdan multikulturalizm məfkurəsinin yayılmasında təhsilin rolu əvəzolunmazdır.

Bu gün Azərbaycan təhsil sistemi qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri geniş dünyagörüşünə, yüksək intellektə, gələcəkdə də vətənimizi inkişaf etdirməyi bacaran, günün tələblərinə cavab verilə biləcək şəkildə mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. Multikultural dialoqda özünü mədəni, tarixi biliklərə malik, bir neçə dildə danışmağı bacaran gənclərimiz dünya sferasında belə hər zaman ölkəmizi layiqincə təmsil etməyi bacarmalıdırlar.

Məhz bu baxımdan, orta və ali təhsil müəssisələrində, xüsusilə, xarici dillərin tədrisi zamanı gənclərimizin Azərbaycan və dünya ölkələrinin multikulturalizmini müqayisəli şəkildə öyrənmələrinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Multikulturalizmin dövlət siyasəti olduğunu nəzərə alaraq onun tətbiqinə daha geniş imkanların yaradılması olduqca əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev İ.H. İnkişaf–məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr. Çoxcildlik, B: Azərbaycan, 2008-2012 ci illər.
2. Kamal Abdulla. Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və ictimai-publisistik qaynaqları. Bakı, 2021, 239 s.
3. Əhədova S.A. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər, Bakı, Elm, 2014, 348s.
4. İsmailova D.A. English Teaching Methodology, Teaching Manual. Bakı, Mutarjim 2021, 320

Məmmədova Aytən
Azərbaycan Dillər Universiteti

NORVEÇ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ: SAMI DİLİ VƏ YA DİALEKTLƏRİ

Açar söz: *lingvistik müxtəliflik, samilər, təhsildə dil siyasəti*

Keywords: *linguistic diversity, Sami people, language policy in education*

Ключевые слова: *языковое разнообразие, Саамы, языковая политика в образовании*

Norveçin demoqrafik vəziyyəti etnik və lingvistik müxtəlifliklə xarakterizə olunur. Belə ki, ölkədə milli azlıq statusu almış kven⁶ və qaraçılar, müxtəlif ölkələrdən olan immiqrantlar, həmçinin aborigen əhali olan samilər yaşayır. Bu baxımdan Norveçin təhsil sistemi də lingvistik fərqlilik və çoxdilli təhsil kimi mövzuları önəmli hesab edərək müəyyən dövrlərdə fərqli dilləri qoruma və yenedən canlandırma funksiyasını da daşımışdır. Bu tezisdə Norveçin yerli/aborigen əhalisi olan samilərin dili və yaxud dialektlərinin müxtəlif dövrlərdə Norveç təhsil sistemində olan vəziyyəti təsvir ediləcəkdir.

Ümumiyyətlə, samilər dörd ölkədə – Norveç, İsveç, Finlandiya və Rusiyada yaşayan bir “xalq”dır. Ümumilikdə, 80000-nə yaxın Sami Mərkəzi Norveçdən Rusiyada Kola yarımadasına qədər olan ərazidə, yəni “Sapmi” adlanan regionda məskunlaşmışlar. Sami dili Ural dil ailəsinin fin-uqor dilləri qoluna aiddir. Ümumilikdə, on sami dili vardır və bu dillərin bəziləri bir-birindən tama-

⁶ Norveçin şimalında məskunlaşan Fin mənşəli əhali

milə fərqləndiyi üçün onlar həm də vahid sami dilinin dialektləri hesab edilir. Məsələn, şimali və cənubi sami dili Norveç və island dili kimi bir-birindən uzaq olduğu halda, şimali sami və lulesami dili Norveç və İsveç dili kimi qarşılıqlı anlaşılındır [5].

Norveçin təhsil sistemində sami dilinin statusunu təsvir etmək üçün bir neçə tarixi dövrü nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur. İlk dövr 1969-cu ilə qədərki illərdir. Bu müddətdə samilər Norveçin siyasi, sosial və mədəni sahədə məhdudlaşdırıcı siyasətinə məruz qalmışdı. Məsələn, 1800-cü illərin sonundan etibarən qəbul edilən qanunlara görə bütün təhsil ocaqlarında tədris Norveç dilində aparılmalı idi. Hətta norveçləşdirmə siyasətini daha uğurla həyata keçirən müəllimlər üçün mükafatlandırma sistemi də mövcud idi. 1892-ci ilin linqvistik qanunları məktəb dərslərini şagirdlərin öz ana dillərində tədris edilməsinə imkan versə də, 1898-ci ildən etibarən Norveç hökumətinin qərarına əsasən bu qanunlar sami və kven mənşəli şagirdlərə şamil edilmədi. Beləliklə, sami uşaqları Norveç dilini öyrənməyə məcbur olur və həyatlarının qalan hissəsində Norveç dilini əsas dil olaraq istifadə edirdilər. Bu siyasət İkinci dünya müharibəsindən sonra da qüvvədə idi. Norveçləşdirmə siyasəti Danimarka asılılığından yenidən qurtulan norveçlilərin yüksələn milli hissi ilə bağlı idi. Bundan əlavə, Şimal ölkələrində müstəmləkəçilikdən sonrakı qeyri-sabit iqtisadi vəziyyət Sami dilinə də təsirsiz ötüşmədi. Samilər artıq müxtəlif sahələrdə, həmçinin linqvistik sahədə də Norveç dilinə uyğunlaşmalı oldu, çünki artıq ticarət sahəsində də Norveç dili istifadə olunurdu. Yeni ticarət dilini anlamayan samilər öz dillərini maneə olaraq qəbul etməyə başladı [4]. Buna baxmayaraq, bu dövrdə kilsə ruhaniləri sami dilininin qorunmasını önəmli hesab edirdi. Belə ki, norveçli linqvist Nils Stokfiş İncilin bəzi hissələrini şimali sami dilinə tərcümə etdi, bu dildə lüğət və qrammatika hazırladı.

Növbəti dövr İkinci dünya müharibəsindən sonrakı müddəti əhatə edir. Bu dövrdə yerli/ aborigen əhalinin dili beynəlxalq müstəvidə dəstəklənməyə başladı. Belə ki, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası (1950), BMT-nin sivil və siyasi hüquqlar üzrə beynəlxalq razılaşması buna nümunədir. Sonuncu razılaşmanın 27-ci bəndində belə qeyd edilir: *“Etnik, dini və yaxud linqvistik azlıqların yaşadığı ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslər, qrupları ilə birgə yaşadıkları icmada, öz mədəniyyətini yaşatmaq, dinini bəyan edib icra etmək yaxud öz ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır.”* (BMT, 1966) Həmçinin bu dövrdə sami cəmiyyəti siyasi, sosial və mədəni cəhətdən öz hüquqlarını tələb etməyə başladı. Nəticə olaraq, 1970-ci ildən etibarən sami dili kilsələrdə ikidilli kütlə arasında, həmçinin müəyyən səviyyədə də məktəblərdə köməkçi dil olaraq qəbul edildi [4]. Bundan əlavə, məcburi təhsil sistemində sami dilinin ana dili kimi tədris edilməsində müəyyən imkanlar yaradıldı. Məsələn, 1970-ci illərin əvvəllərində Sami Universitet-Kolleci (*Sami Allaskuvla*) və Sami Tədqiqat İnstitutunun (*Sami instituthta*) əsası qoyuldu. Daha sonra 1987-ci ildə ölkə üzrə bütün məktəblər üçün milli ibtidai təhsil kurikulumu qəbul edildi. Bu kurikulum ölkə tarixində ilk dəfə olaraq sami dilinə tərcümə olundu. Bu kurikulumdan sonra məktəblərdə ana dili sami dili olan şagirdlər artıq öz ana dillərində tədris ala bildilər. [2, s. 43-48] Təhsil siyasəti sayəsində demək olar ki, bütün sami şagirdləri Sami-Norveç dilində ikidilli təhsil almağa başladı. Funksional ikidillilik artıq dövlət siyasətinə çevrilmişdi. Həmçinin, sənəddə hökumət tərəfindən rasizmə qarşı mübarizənin və tolerant cəmiyyət qurulmasının önəmi vurğulanmışdır.

Sonuncu dövr isə 1900-cü illərdən müasir dövrümüzdə qədər olan müddətdir. Bu dövrdə də sami dilinin qorunması üçün bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir. Bunlardan biri də 1990-cı ilə aid Norveç-Sami aktıdır. Bu akta görə Norveçin şimalında yerləşən 6 rayonda sami dili Norveç dili ilə yanaşı, rəsmi dil hesab olundu. Həmçinin, “Yerli əhali Konvensiyası”nın ratifikasiyası Norveç məktəb sistemi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Belə ki, 1997 və 2006-cı il məktəb islahatında sami məktəbləri və sinifləri üçün xüsusi maddə ayrılmışdı. [1, s.174-175] Beləliklə, son dövrlərə aid qanunlara görə Norveçdə yaşayan bütün sami şagirdlərinin harada yaşamasından asılı olmayaraq, məcburi təhsilin bir hissəsi olaraq ən azından öz ana dillərində tədris almaq hüququ vardır. Artıq 2008-ci ildə məcburi təhsil alan sami şagirdlərinin sayı 1175-dən 3000-ə qədər artdı. Norveçdə iki bərabərhüquqlu kurikulum qəbul olunmuşdur: Milli Norveç və Sami Kurrikulumu. 1997-ci ilə aid Milli kurrikulumu görə riyaziyyatdan başqa bütün fənnlər üzrə Sami mədəniyyəti nəzərə alınmalı idi. Bu qanuna əsasən sami mədəniyyəti milli irsin bir hissəsi hesab edilir və Norveç üzrə bütün şagirdlər bununla tanış olmalıdır. Norveç məktəblərində tədris edilən sami dilləri: şimali sami, lulesami və cənubi sami dilləridir. Samilər Finlandiya, İsveçdə də yaşayır, lakin samilər üçün ən çox üs-

tünlüklər Norveçdədir. Məsələn, Norveçdə 2834 şagird məcburi təhsil aldığı halda, Finlandiyada bu say 476, İsveçdə isə 486-dır. Şimali sami dili mediada, məktəblərdə, ikidilli bələdiyyələrdə və Sami kollecinə istifadə edilə bilər [3].

Beləliklə, 1970-ci illərdən etibarən qəbul edilən qanunlar bir çox baxımdan səmərəli oldu. Sami dilləri tanındı, bu dillər bir çox anlamda inkişaf etdirildi və sami dilində danışanların sayı qorunub saxlandı. Sami dili və mədəniyyəti 1700-1800-ci illərdə diskriminasiya və assimilyasiyaya məruz qalsa da, müasir dövrdə Norveç öz dövlət siyasəti ilə bu etno-mədəni problemi bir çox baxımdan həll etmiş ölkə sayılır. Hər bir uşaq üçün uyğunlaşdırılmış təhsil prinsipi sami mənşəli şagirdlərə müəyyən hüquqlar vermişdir. Nəticə etibarilə, ana dili Norveç dili olmayan şagirdlər öz ana dillərində təhsil almaq, ikinci dil kimi isə Norveç dilini seçmək hüququna malikdirlər.

Ədəbiyyat:

1. Maagerö, E., Simonsen, B. Norveç cəmiyyəti və mədəniyyəti. Kristiansand: Portal kitab evi. 2013. 310 s.
2. Özerk, K. The Norwegian Educational System, the Linguistic Diversity in the Country and the Education of Different Minority Groups. Norway, International Electronic Journal of Elementary Education. 2013, s.43-59 [Norveç təhsil sistemi, linqvistik müxtəliflik və müxtəlif azlıqların təhsili]
3. Aikio-Puoskari, U. The Ethnic Revival, Language and Education of the Sami, an Indigenous People in Three Nordic Countries (Finland, Norway and Sweden). In Social Justice through Multilingual Education. 2009 https://www.researchgate.net/publication/292508185_The_ethnic_revival_language_and_education_of_the_sami_an_indigenous_people_in_three_nordic_countries_Finland_Norway_and_Sweden
4. Emily R.L. The Sami Language crisis. <http://www.laits.utexas.edu/sami/dieda/ling/languagecrisis.htm>
5. Samisk. Store Norske Leksikon. 2021. <https://snl.no/samisk>

Məcidov Elşən
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏNTİQ ELMİNİN TƏDQIQI VƏ TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞI

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq, məntiqi səhvlər, məntiq qanunları*

Keywords: *multiculturalism, intercultural dialog, logical mistakes, laws of logic*

Ключевые слова: *мультикультурализм, межкультурный диалог, логические ошибки, законы логики*

Cəmiyyət və qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma, dinləmə, görüb-götürmə yalnız fikri düzgün qurub, ifadə etmək şəraitində mümkündür. Bu qəbildən orta və ali təhsil ocaqlarında məntiq dərslərinin təşkil edilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Məntiqi səhvlərin aşkarlanaraq aradan qaldırılması mədəni cəhətdən uzaq cəmiyyətlərin bir-birinə yaxınlaşmasına və dinc birgəyaşayışına şərait yaradır.

Bu qəbildən biz ilk növbədə formal məntiq qanunlarının gözlənilməməzliyindən yaranan səhvlərə müraciət etməliyik. Formal məntiqin birinci qanunu olan eynilik qanununu “A – A-dır” kimi ifadə etmək olar [2, s.25]. Bu qanun bütün məntiqin əsasında durur və düşüncə prosesi ilə ünsiyyətdə bizim istifadə etdiyimiz anlayışların proses müddətində öz mənasını itirməməsini tələb edir. Məsələn, müsəlman və xristian ilahiyatçıları arasında konstruktiv teoloji debat bu səbəbdən uğursuzdur ki, hər iki dində Tanrı konsepti fərqli anlayış daşıyır. Bu qəbildən hər iki din nümayəndələri eyni bir tanrını müzakirə etdiklərini zənn etsələr də, əslində eynilik qanununu pozduqlarına görə heç vaxtı vahid məntiqi əqlinətçilərə gələ bilməyəcəklər.

Formal məntiqin dördüncü qanunu olan lazımı əsaslandırma qanunu adətən “biz hamımız kifayət edəcək əsasda düşünməliyik” kimi ifadə olunur [2, s.32]. Bu qanuna bir çox dinlər və ideologiyalar məhəl qoymurlar. Məsələn, “İsanın Allahın oğlu olması” haqqında xristianların tezisi və “Allahının oğlunun ola bilməməsi” haqqında müsəlmanların tezisi formal məntiqin dördüncü qanu-

nun pozulmasının bariz nümunələrindədir. Birinci halda xristianlıq Allahın niyə məhz oğula sahib olmasına (qıza və ya əkiz övlada sahib olmamasını) əsas gətirmədiyi kimi, islam da hər şeyə qadir Allah ilə “ola bilməz” ifadəsinin yanaşı necə işlədə bilinməsinə əsas gətirmir.

Məntiqi səhvlər və ya deduktiv səhvlər tezisə münasibətdə buraxılan səhvlərdir. Sübutu tələb olunmayan sübut olunanda, tezis belə dəyişdirilməsi “**ignoratio elenchi**” adlanır [3, s.79]. Məsələn, hər hansı bir əməlin qanun nöqtəyi-nəzərdən səhv olmasını sübut etmək yerinə, kimsə onu ideoloji cəhətdən düzgün olduğunu sübuta yetirməyə çalışdıqda həmin insan beləliklə “*ignoratio elenchi*” səhvinə yol verir. Bu tip səhvlərə ən bariz nümunə bir dövlətin öz təcavüzkar siyasətinə başqa bir dövlətin analoji təcavüzə görə cəzasız qalması ilə bəraət qazandırmasıdır.

Tezisdən yayınma sübutun lazım olandan daha az və ya daha çox olması formasında da ola bilər. Belə yanlış sübut “**qui nimium probat, nihil probat**” (“lazım olandan çox sübut edən, heçnə sübut etmir”) adlanır [3, s.79]. Əgər hər hansı bir tarixi şəxsiyyətin müsbət personaj olması ona qarşı hər hansı bir ifşaedici tarixi mənbənin olmaması ilə sübut edilirsə burada sübut lazım olandan az olur və qeyd etdiyimiz məntiqi səhv buraxılır. Əgər kimsə ölüm hökmünün yolverilməzliyini insanın özü tərəfindən əldə edilməyən bir nemətin dövlət tərəfindən alınma bilməməsi ilə sübut etməyə çalışırsa bu yenə də eyni məntiqi səhvə aparır. Beləki, burada sübut lazım olandan çox olub, dövlətin həmçinin insana azadlığı vermədiyinə görə cinayətkarları azadlıqdan məhrum edə bilməməsi anlayışını da gətirir.

Bu tip məntiqi səhvlərə **argumentum ad hominem** (“insana arqument”) fənnini aid etmək zəruridir. Adı çəkilən məntiqi səhv tezis doğru və ya yanlış olmasını tezis müəllifinin şəxsiyyətinə istinad etməklə sübut edildikdə baş verir [3, s.79]. İddiaçı tezis özündə arqument və ya səhvlər axtarmaq əvəzinə onun müəllifinin cəmiyyətdə mövcud normalara nə dərəcədə uyğun olmasını müzakirə obyektinə çevirir. Tarixi şəxsiyyətlərin rolunu fəaliyyətlərindəki uğur və səhvlərə görə deyil, şəxsi keyfiyyətlərinə və vərdişlərinə görə ölçmək adı çəkilən səhvə bariz nümunədir.

Sübutun əsaslarına və ya arqumentlərə münasibətdə də bir çox məntiqi səhvlər mövcuddur. Əsas səhvlərdən biri **error fundamentalis** – yanlış əsasdan yanlış nəticə əldə etməkdir. Məsələn, geosentrik dünya modelinin əsasında günəş və ulduzların Yer ətrafında dövr etməsi kimi yanlış əsas çıxış edirdi.

Circulus in demonstrando səhvi zamanı A tezisi B tezisi vasitəsilə, B tezisi isə öz növbəsində A tezisi vasitəsilə sübut olunur [2, s.80]. Məsələn, Quranın Allah kəlamı olmasını Məhəmməd ibn Abdullanın peyğəmbər olması ilə sübut edənələr, Məhəmməd ibn Abdullanın peyğəmbər olmasını onun Quranda peyğəmbər adlandırılması ilə sübut edirlər. Eyni səhvi ibrani dinlərdə xristianlar İsa, yəhudilər Musa ilə, digər dinlərdə isə dinin adeptləri öz müqəddəslərinə münasibətdə edirlər.

A dicto secundum quid ad dictum simpliciter (“nisbi anlamda deyildəndən qeyri-nisbi anlamda qəbul edilməyə başlayır” [3, s.80]. Məsələn, biz bilirik ki, narkotik vasitələrin nəzarətsiz halda böyük dozalarla bədənə daxil olması insana ölümcül təsir edə bilər. Bu hökm narkotik və psixotrop vasitələrin yalnız böyük və nəzarətsiz formalarda ölümcül olmasını nəzərdə tutduğumuza görə həqiqidir. Amma əgər sonradan biz narkotik vasitələrin ümumiyyətlə insana ziyan verdiyini tezis kimi irəli sürsək, biz yuxarıda qeyd edilən məntiqi səhvə yol verəcəyik, beləki, tibbdə istifadə edilən dərman preparatlarının nəzərəçarpan hissəsi, həmçinin cərrahiyyədə istifadə edilən narkozlar narkotik tərkibə malikdir.

Fallacia a sensu compiste ad sensum divisum (“toplayıcı mənadan bölüşdürücü mənaya gedən səhv”) səhvi toplayıcı terminin bölüşdürücü terminlə əvəzlənməsi zamanı baş verir [3, s. 80]. 1997-ci ilin əvvəllərində Rusiyadan Ermənistan qanunsuz olaraq dəyəri 1 milyard dollardan çox olan müasir silahların verilməsi haqqında faktlar üzə çıxan zaman məlum oldu ki, Rusiya bu silahları 1993-cü ildən etibarən, yəni Ermənistan ilə Azərbaycan arasında qızgın hərbi əməliyyatlar getdiyini bir zamanda göndərməyə başlamış və nəticədə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsinə şərait yaratmışdır [1, s.609]. Rusiya rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı bu addımı düşmən məğzli olsa da, bu addımda hər Rusiya vətəndaşını günahlandırmaq toplayıcı mənadan bölüşdürücü mənaya gedən səhvə yol vermək demək olardı.

Fallacia a sensu diviso ad sensum compositum (“bölüşdürücü mənadan toplayıcı mənaya gedən səhv”) səhvi bölüşdürücü terminin toplayıcı terminlə əvəzlənməsi zamanı baş verir [3, s.80]. Başqa sözlə bütövün yalnız hissəsi üçün gerçək olanı toplayıcı terminlə ifadə etdikdə biz qeyd edilən səhvə yol veririk. Fərqli mədəni qrupların hər bir probleminin həlli maddi və qeyri-maddi resursların cəlb edilməsini tələb edir. Hər bir problemin həllinə tələb olunan resurslar ayrılıqda dövlətin imkanlarını aşmasa da dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında problemlərin prioritetliyinə fikir verməmək və hamısına tələb olunan vəsaitləri ayırmaq praktiki cəhətdən qeyri-mümkün, məntiqi cəhətdən isə səhvdir.

İnduksiya ilə bağlı səhvlərə **fallacia fictae universalitatis**, yəni tələsik ümumiləşdirmələr aiddir [3, s.81]. “Ruslar içkiyə aludədir”, “almanlar pedantdır”, “yəhudilər hiyləgərdir”, “amerikalılar qəddardır”, “yaponlar ağıllıdır” kimi ifadələr tələsik ümumiləşdirmələrə ən bariz nümunələrdir. Beləki, biz adı çəkilən millətlər içərisində nəzərəçarpan sayda elə fərdlər tapa bilərik ki, onlar qeyd edilən xüsusiyyətlərin daşıyıcıları olmasalar da bundan öz milli identikliyinə itirmirlər.

Post hoc ergo propter hoc (“bundan sonra, bu səbəbə görə deməkdir”) səhvi bir hadisənin digərindən əvvəl baş verməsi ilə onu sübutsuz ikinci hadisənin səbəbi kimi qəbul etməkdir [3, s.81]. Məsələn, Çində yaranan Covid-19 virusunun səbəbini Çin hökumətinin müsəlman uyğur türklərinə qarşı siyasi represiyalara görə Allah tərəfindən göndərilmiş cəza kimi göstərənələr vardır.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov, Ə. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti. Dərslik. / Ə. Həsənov. – Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, – 2005. – 751 s.
2. Ивин, А.А. Логика. Учебное пособие Издание 2-е / А.А. Ивин. – Москва: Знание, – 2002. – 183 с.
3. Челпанов, Г. Учебник логики / Г. Челпанов. – Москва: Научная Библиотека, – 2010. – 128 с.

Məmmədova Günay
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN ALI TƏHSİLİNİN GENDER ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *gender siyasəti, gender bərabərsizliyi, gender mədəniyyəti, təhsil*

Keywords: *gender policy, gender inequality, gender culture, education*

Ключевые слова: *гендерная политика, гендерное неравенство, гендерная культура, образование*

Təhsil gender bərabərliyinə və qadınların imkanlarının genişləndirilməsinə nail olmağın mühüm və daha əhəmiyyətli vasitələrindən biridir. Qadın təhsilinin sürətli inkişaf axarında gender problemi vüsətlə inkişaf edir. Gender mövzusunun təhsil sisteminə daxil edilməsi ona görə aktualdır ki, kişilərin və qadınların bütün müasir tədqiqat formalarında birgə iştirakını müəyyən edir. “XXI əsrdə ali təhsil haqqında Ümumdünya deklarasiyası: yanaşmalar və praktiki tədbirlər” sənədinə müraciət etsək, görərik ki, burada gender tədqiqatları qadınların vəziyyəti haqqında tədqiqatlar şəklində öz əksini tapmışdır, istənilən sosial tədqiqatda gender amili nəzərə alınmalıdır. Danılmaz bir faktdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sisteminə gender ideyaları daha çox və dərin nüfuz edir. Azərbaycanda da gender tədqiqatları fəal keçirilir, genderologiya inkişaf etdirilir, gender maarifi genişləndirilir, gender layihələri həyata keçirilir. Gender problemi daha çox təhsil sahəsində diqqət mərkəzinə çəkilməkdədir. Təhsil cinsindən asılı olmayaraq hər kəsə ictimai həyatın müxtəlif sahələrində, idarəçilikdə iştirak etməyə imkan verir və onları layiqli fəaliyyət şəraiti ilə təmin edir. Məhz bu səbəbdən də təhsili gender bərabərliyinə nail olmaq və qadınların imkanlarının genişləndirilməsinin mühüm vasitələrindən biri kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Təhsil sahəsində gender bərabərliyinin aktuallığı qadınlar və kişilər üçün sosial ədalət və hüquqların bərabər səviyyədə təmin olunması ilə bağlıdır. Təhsil və tərbiyə sisteminə gender probleminin gətirilməsi cəmiyyətin vacib sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni məqsədlərinə daha tez və uğurla

nail olunmasına kömək edir [5]. Müasir dövrdə qadınlar arasında daha yuxarı yaş həddində olan qadınlar arasında savadsızlığın çox yayılması müşahidə olunur. Bu da bir neçə il öncə qadınların təhsil almaq imkanlarının ya məhdud olması, ya da heç olmaması ilə əlaqələndirilir. Hazırda isə, 15-24 yaşlı qadınlar arasında savadsızlığın səviyyəsi yaşı 25-dən çox olan qadınlar arasındakı savadsızlıq səviyyəsindən iki dəfə aşağı düşmüşdür. Avropa İttifaqının məlumatına görə, mütləq təhsil sistemində tədrisi başa vuranlar arasında ali təhsil müəssisəsində təhsilini davam etdirən qadınların sayı kişilərin sayını ötmüşdür (82%). Avropa İttifaqı ölkələri arasında kişi və qadınların ali təhsillə əhatə olunmasına dair ən aşağı nisbət Lüksemburqda, Belçikada, ən yüksək nisbət isə Fransa və Portuqaliyadadır. Son illərdə respublikamızda da ali təhsil prosesində qadınların rolu get-gedə artır. Azərbaycan Respublikasının “Gender bərabərliyinin təminatları haqqında” qəbul etdiyi qanunun 13-cü maddəsində deyilir: “13.1. Dövlət kişi və qadınlara təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edir. 13.2. İşəgötürən kişi və qadınlara əsas və əlavə təhsil almaq, təhsillə bağlı məzuniyyət hüququndan istifadə etmək üçün bərabər şərait yaratmalıdır. 13.3. Dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün tədris müəssisələrinə qəbulda, tələbələrin təqəüdlə təmin edilməsində, tədris planının seçilməsində və biliyin qiymətləndirilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir. 13.4. Dərslilər gender bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır” [5]. Dövlətin təhsil sahəsində gender bərabərliyinə nail olmaq üçün qəbul etdiyi qanun və həyata keçirdiyi sosial siyasətin nəticəsidir ki, artıq 2000-ci ildən başlayaraq orta ixtisas müəssisələrinə təhsil alan tələbələrin ümumi sayının 67%-ni qızlar təşkil edir [4, s. 631]. 2020/2021-ci tədris ilinin əvvəlinə təhsil müəssisələrinin bütün tipləri üzrə təhsil alanları müqayisə etsək orta ixtisas təhsili müəssisələrində və ali təhsil müəssisələrin və doktoranturada təhsil alanların sayı artmaqda davam edir. Ümumilikdə isə, Azərbaycanda hər 100 nəfər təhsil alanın 47 nəfərini qadınlar, 53 nəfərini isə kişilər təşkil edir. Bu göstəricilər son illərdə qadınlar arasında savadlılıq göstəricilərinin sürətlə artdığını göstərir. Bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, hələ də Azərbaycan təhsilində kişi peşəsi, qadın peşəsi, kişi işi, qadın işi stereotipinin təsirləri müəyyən qədər qalmaqdadır. Belə ki, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində təhsil alan qadınların daha çox pedaqoji və tibb sahələrinə üstünlük verdiyini müşahidə edirik. Elm sahələrində çalışanlar arasında isə gender balansı nisbətən qorunmaqdadır. Bu sahədə çalışanların 43%-ni qadınlar təşkil edir. 2020-2021-ci tədris ilində ali təhsil müəssisələrində təhsil alan qadınların artaraq 48% təşkil etdiyini görürük. Bu irəliləyiş fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru üzrə təhsil alanlar arasında da özünü göstərir. Belə ki, fəlsəfə doktoru proqramı üzrə təhsil alanların statistikasına nəzər yetirsək, 40-dan çox yaşı olanlar arasında kişilərin üstünlük təşkil edərək 52%-i əhatə etdiyini, 30-39 yaş qrupu arasında isə qadınların üstünlük təşkil edərək 52, 4%-ə çatdığını görürük. Azərbaycanda elmlər doktoru proqramı üzrə təhsil alanlar arasında da qadınların sayının son illərdə artdığını və artıq təhsil alanların yarısını təşkil etdiyini müşahidə edirik [6]. Yuxarıda müqayisə etdiyimiz göstəricilər üzrə qadınların sayının kişilərin sayına yaxınlaşması istiqamətində dövlətin sosial siyasətin tərkib hissəsi olaraq həyata keçirdiyi gender maarifləndirmə siyasətinin mühüm rolunu qeyd etmək lazımdır. Gender maarifləndirməsi təhsil sahəsində diskriminasiyasını aradan qaldırmaqla gender maraqlarını müdafiə edir və bu da özlüyündə xüsusi diskriminasiyaya məruz qalan qadınların təhsil sahəsində fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaradır. Görkəmli fransız şairi və ictimai xadimi Lamartin qeyd etmişdir: “Kitabı qadın oxumuşa, deməli onu bütün ailə, bütün xalq oxumuşdur”. Bəli, Azərbaycan qadınının təhsilli olması sağlam və potensiallı cəmiyyətin formalaşmasının əsasını təşkil edir. Təhsildə gender bərabərliyinə nail olmağın əsas şərtlərindən biri də, müəllimin düzgün gender mədəniyyətinə malik olmasıdır. Belə ki, cəmiyyətdə formalaşmış gender stereotiplərinin təsiri altında bəzi kişilər bu məsələyə mənfi münasibət bəsləyir. Bu münasibət isə, gender tərbiyəsinin formalaşmasında yanlış istiqamət yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Ağayeva K.C. Azərbaycanda gender məsələləri. Bakı: Qərb Universiteti, 2014, 416 s.
2. Dövlət qulluğunda gender bərabərliyi üzrə kurikulum. Bakı, BDU, 2021. 65 s
3. Qadın hüquqlarının müdafiəsi: beynəlxalq və milli aspektlər, Bakı, 2018. 187 s.
4. Məmmədova Günay. Azərbaycanda Təhsil prosesində qadınların rolu.// Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı. Bakı, Qafqaz Universiteti. 26-27 aprel 2013. S.631

5. Azərbaycan Respublikasında gender təhsili və tərbiyəsinin əhəmiyyəti. <http://tehsiljurnali.az/yaradiciliq/1097-azrbaycan-respublikasnda-gender-thsili-v-trbiysinin-hmiyyti.html>
6. Gender göstəriciləri. <https://www.stat.gov.az/source/gender/>

Мамедов Нурлан
Бакинский Славянский университет

ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ключевые слова: *дистанционное обучение, дидактические принципы, технические средства*

Açar sözlər: *distant təhsil, didaktik prinsiplər, texniki vasitələr*

Keywords: *distance learning, didactic principles, technical means*

До недавнего времени дистанционное образование, заочное образование, Открытое образование, традиционное образование, современное (современное) образование и т.д. таких понятий, как, не существовало. Но в настоящее время дистанционное образование уже доказало свою важность и необходимость. Образовательное сообщество понимает, что дистанционное образование имеет хорошие перспективы для реализации образования на протяжении всей жизни. Но все же остается актуальным один вопрос: до сих пор дистанционное обучение является формой обучения или образовательной технологией? Многие педагоги называют дистанционное обучение еще и технологией обучения. В настоящее время исследователи дистанционного образования дали ему следующие основные определения:

1. Дистанционное обучение-это синтетическая, целостная и гуманистическая форма обучения, основанная на использовании широкого спектра традиционных и новых информационных технологий, их технических средств, используемых для доставки учебного материала, самостоятельного его усвоения, обмена диалогом между учителем и обучаемым [1].

2. Дистанционное обучение-это процесс, при котором взаимодействие учителя с учащимися и обучающимися друг с другом осуществляется дистанционно и включает в себя все компоненты (цель, содержание, методы, организационные формы, средства обучения и т.д.), присущие образовательному процессу, с помощью специфических средств интернет-технологий или специальных средств интерактивности.) является рефлексивной формой обучения [2].

3. Дистанционное обучение-это технология дистанционного обучения, при которой учитель и обучаемые физически находятся в разных местах. Раньше дистанционное образование было в смысле заочного обучения. В настоящее время это инструмент обучения с использованием ключевых слов, телевидения и сетевых технологий" [3].

Из приведенных определений можно сделать вывод, что единого понимания сути дистанционного образования не существует. Однако дистанционное обучение в российских вузах в настоящее время представлено как технология дистанционного обучения, закреплённая в законодательной базе. В законе об образовании РФ отмечено, что "под дистанционными образовательными технологиями понимаются образовательные технологии, реализуемые преимущественно в ходе опосредованного (дистанционного) или полного опосредованного взаимодействия обучающегося и педагогического работника с применением информационно-телекоммуникационных технологий (ИКТ)" [4].

На наш взгляд, концепция дистанционного образования будет выглядеть более ясной, полной и правильной, если мы сформулируем ее как обучение с помощью технологий дистанционного обучения. При этом основные дидактические принципы в дистанционном обучении остаются такими же, как и в любой другой форме обучения, отличительными являются принципы организации дистанционного обучения. Для организации дистанционного обучения в первую очередь необходимы необходимые технологии. Речь не может идти о дис-

танционном образовании, если необходимые технологии не доступны. Именно поэтому мы считаем более удачным и всеобъемлющим выражение дистанционная форма обучения посредством дистанционных образовательных технологий. Под необходимой технологией мы подразумеваем сеть интернет, оборудование и электронные ресурсы. К сети Интернет относятся:

- Wi - Fi, WLAN, LAN

Оборудование включает в себя:

- виртуальный сервер на основе локальных или облачных технологий;
- персональный компьютер;
- планшет;
- ноутбук;
- нетбук;
- айпод;
- наушники, микрофон, колонки;
- боты и роботы;
- смартфоны;
- виртуальные очки;
- виджеты;
- маршрутизатор;
- коммутатор;
- модем и т.д.

К электронным ресурсам относятся:

- электронные учебники;
- электронные журналы;
- электронные доски (Smart Board),
- носители информации в различных форматах и объемах (флеш-карта, оптический (CD, DVD) диск;
- виртуальный диск работающий на основе облачных технологий;
- мультимедийные файлы (фото, видео, аудио файлы) на основе технологии keys;
- виртуальная реальность;
- анимация;
- нарративные видео;
- электронные книги и другие цифровые средства.

Дистанционная организация дистанционного образования может осуществляться в онлайн и офлайн формах, как синхронных, так и асинхронных. При асинхронной (офлайн) организации обучения не возникает обратной связи между субъектами педагогического процесса в режиме реального времени. В это время все больше раскрывается роль педагога-фасилитатора, причем он одновременно выполняет функцию управляющего как психологическим, так и дидактическим аспектом, а учитель при этом выполняет роль педагога-модератора; он фокусируется на том, чтобы учебный процесс был удобным и легким для всех обучающихся, от усвоения учебного материала до оказания индивидуальной помощи каждому. Само собой разумеется, что в образовательном процессе функция модератора – это скорее организационно-управленческая функция, чем педагогический процесс. Но на сущность и содержание асинхронного обучения больше отвечает модерация.

Одной из характерных особенностей асинхронного обучения является то, что оно обладает особыми компонентами, гибкостью (flexibility). Данный вид обучения дистанционному обучению обладает определенной степенью свободы и свободы, позволяющей обучаемым выполнять задания в подходящую для них дату, удобный час и удобное место. Но в то же время его главный минус заключается в отсутствии обратной связи и педагогической "замкнутости". В это время неактивность взаимодействия воспитываемых в малых группах на основе обучения сотрудничеству создает условия для потери социальной связи. В это время привычки виртуального общения и коллективного принятия решений исчезают. Но многие

исследователи также признают, что эффективность асинхронного обучения значительно возрастает при организации совместной деятельности. В это время студенты имеют возможность учиться и делиться своими знаниями с другими. Этот вид обучения развивает не только академические, но и психомоторные и эмоциональные способности.

Эксперименты, проведенные в ряде американских университетов, показали, что у студентов, совместно обучающихся в групповой форме в асинхронной электронной среде, мотивация выше, знания и навыки по предмету находятся на более высоком уровне, и они в большей степени удовлетворены результатом своей работы [5].

При синхронной (онлайн) организации обучения основным условием является обратная связь педагогического процесса с испытуемыми в режиме реального времени (трансляция). Помимо указанных технологий, в настоящее время все чаще используется гибридная (смешанная) модель, сочетающая в себе наглядные и дистанционные занятия в самом обучении. В гибридной (смешанной) модели часть общения с преподавателем (например, часы академического консультирования) может осуществляться путем получения информации из электронных библиотек вузов, учебно-ресурсных центров и передачи ее через интернет [6, с.809].

Создание системы дистанционного образования ставит перед собой следующие основные цели:

- организация системы дистанционного образования, определение и закрепление принципов ее функционирования;
- формирование организационно-управленческой структуры системы дистанционного образования и финансовых механизмов, обеспечивающих ее развитие;
- разработка нормативно-правовой базы системы дистанционного образования;
- создание системы аналитического, информационного и маркетингового обеспечения дистанционного образования.

Создание системы дистанционного образования, полностью отвечающей поставленным целям, является сложным процессом, являясь общегосударственным вопросом. При решении данного вопроса следует широко использовать учебно-методический, кадровый и производственный потенциал, информационные ресурсы и технологии, накопленный в образовательных учреждениях опыт дистанционного обучения, имеющуюся телекоммуникационную инфраструктуру и организационную структуру учебно-воспитательного учреждения, в том числе образовательных учреждений повышения квалификации и переподготовки.

Литература:

1. (Андреев А.А. К вопросу об определении понятия «дистанционное обучение» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.e-joe.ru/sod/97/4_97/st096.html
2. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Под ред. Е. С. Полат. М.: Издательский центр «Академия», 2004.
3. Московский государственный университет экономики, статистики и информатики Открытое образование. Термины и определения [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.info.mesi.ru/program/glossaryOO.html>
4. Приказ Минобрнауки № 63 «Порядок разработки и использования дистанционных образовательных технологий» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://edu.ru/index.php?page_id=196&op=doDocData&dnews_id=77
5. Hiltz, Starr Roxanne. Collaborative Learning in Asynchronous Learning Networks: Building Learning Communities. http://web.njit.edu/~hiltz/collaborative_learning_in_asynch.htm
6. Логинова А. В. Смешанное обучение: преимущества, ограничения и опасения // Молодой ученый. – 2015. – № 7.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ РЕФЛЕКСИИ БИЛИНГВОВ

Ключевые слова: *рефлексия, билингв, металингвистический, эксперимент*

Açar sözlər: *əks, ikidilli, metalinqvistik, eksperiment*

Keywords: *reflection, bilingual, metalinguistic, experiment*

Предмет исследования: рассмотрены спонтанные высказывания детей-билингвов (Марии Антониетты Булонь, 5 лет, Габриэлы Розарии Эспозито, 5 лет и Анны Марии Эспозито, 6 лет и др.) в условиях русско-итальянского билингвизма.

В статье обсуждаются взгляды известных современных лингвистов и психолингвистов.

Цель исследования: определить, какие особенности металингвистических знаний характеризуют ребенка-билингва.

Новизна исследования: исследование особенностей металингвистических знаний, характерных для детского двуязычия, проведено впервые в условиях русско-итальянского двуязычия.

Наши исследования показали, что спонтанное развитие аналитических процессов, используемых для устной речи, не зависит от изучения чтения и письма и предшествует ему. Начальным этапом лингвистических знаний можно считать устную речь, где отрабатываются начальные структурные действия.

Свой код графема-фонема ребенок формирует еще до школы. Овладение привычкой чтения и письма нельзя считать основным фактором развития металингвистического таланта. Это фактор закрепления и расширения уже запущенных метакогнитивных процессов.

М.А.Пинто пишет: «В возрасте 4-6 лет дети делают первый важный шаг от использования языка как единственного средства общения к использованию его как объекта рефлексии. Таким образом, дети, хотя сами и не сознают этого, осознают одну из внутренних особенностей словесных языков, которую можно назвать детским талантом, – говорить за себя через себя. В это время они используют язык-средство для выражения своего мнения о языке-предмете» [3, с.9].

В наших наблюдениях за Марией, Анной, Габриэлой и другими билингвами мы исследовали их суждения, объяснения, выражения, определения и объяснения относительно языка. Мы предлагаем 3 критерия, на основании которого можно судить о металингвистической манере поведения 5-6-летнего билингва.

Ребенок должен уметь:

1. отличить форму слов от значения и замечать сходство или различие слов;
2. правильно делить слова на слоги и морфемы;

Определить в словах объективные аспекты, указывающие на принадлежность слов к одному и тому же языковому коду, используемому всем языковым сообществом.

Анализ наших более ранних исследований и недавних экспериментов по металингвистическим знаниям показал качественное различие между группами детей, которые по разным причинам оказались в неоднородных условиях языкового развития. Типичным примером этого является двуязычие. Если рассматривать связь металингвистических знаний с общим познавательным развитием ребенка, процессом обучения и двуязычием, то можно сказать, что двуязычие положительно влияет на познавательное развитие ребенка, на эффективность его обучения; И именно потому, что металингвистическое знание выступает как промежуточная переменная.

Двуязычный ребенок очень легко переходит от одной задачи к другой, сосредотачиваясь на важных деталях и игнорируя менее важные. Когнитивное преимущество билингвов проявляется и в манере поведения и мышления (что имеет место в разных ситуациях), в том,

как анализируется сложная информация и формируются гипотезы; а также в способности разрешать конфликты.

Исследования показали, что использование двух языков позволяет ребенку воспринимать каждый из них как более общий системный вариант, понимать состав и особенности языковых операций, стать социально более активным.

Процесс развития речи двуязычного ребенка чрезвычайно сложен. Он обусловлен и определяется языковой средой, в которой растет ребенок, языковыми стратегиями его родителей, а также собственными действиями ребенка, направленными на различение в его речи двух самостоятельных языковых систем.

Литература:

1. Гридина Т.А. Мотивационная рефлексия как вид метаязыковой деятельности ребенка СПб., 2004; www.iling.spb.ru/grammatikon/child/contence.html.
2. Овчинникова И.Г. Что такое метаязыковая способность // Филолог. 2005. 6; www.philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_6_139.
3. Pinto M.A., Candilera G. La valutazione del primo sviluppo metalinguistico. Il Tam-I. Test di abilita metalinguistiche n. 1: 4-6 anni. Manuale di istruzioni. Milano, 2000.
4. Sorace A. I vantaggi del bilinguismo nel cervello del bambino // Ventirighe. 2009. 78.

Nadirli Rakhshanda
Baku Business University

THE IMPORTANCE OF EDUCATION IN SHAPING THE MULTICULTURALISM VALUES

Keywords: *culture, education, globalization, multiculturalism*

Açar sözlər: *mədəniyyət, təhsil, qloballaşma, multikulturalizm*

Ключевые слова: *культура, образование, глобализация, мультикультурализм*

The phenomena of multiculturalism, multiculturalism, multicultural society have recently become relevant. However its history is too old. The words "multi-ethnicity" and "multiculturalism" are often used as synonyms. Yet, unlike the concept of "multi-ethnicity", multiculturalism combines not only ethnic, but also cultural diversity and liberalism. There are two sources that have played a major role in the relevance of the concept of multiculturalism in modern times - American universities and international organizations, especially UNESCO. The first approached the concept of multiculturalism directly from a scientific paradigm, while the second one gave it the content of tolerance against pluralism, giving it an ethical, legal, political meaning. For instance, regardless of race, sex, language or religion, UNESCO's main goals are to promote peace and security, to ensure mutual respect, justice, human rights, and the fundamental freedoms enshrined in the UN Charter. However, in the modern world, multicultural values are often ignored.

However, in the modern world, multicultural values are often ignored. Numerous due to intolerance to differences wars, conflicts, and large-scale conflicts have arisen. Conflicts which are based on religious and national discrimination are more likely to occur in societies where multicultural values are weak. A society in which there is mutual respect for fundamental values can be characterized as an ideal "world" developed in every sense. The main features of the globalization process are universal values, a tolerant approach to differences and the existence of a multicultural environment [2, p.77].

Nowadays, magazines, almanacs, textbooks and monographs on intercultural communication are published in many countries around the world, including Azerbaijan, and purposeful work is being done to ensure the training of educational and cultural issues in this field. Azerbaijan is one of the countries with high multicultural values, and this is constantly reflected in the priorities of state policy. It is no coincidence that by the order of President Ilham Aliyev, 2016 was declared the

"Year of Multiculturalism" in Azerbaijan, and it was emphasized that multiculturalism is "Azerbaijan's state policy and way of life."

In particular, education with its various forms and degrees is an important tool for social adaptation and integration. It has become an important factor in ensuring national security and regional stability. Thus, education is able to overcome stereotypes and boundaries between ethnic groups, including inequality and injustice.

Taking into consideration about the importance of education in the promoting of multiculturalism, the Azerbaijani government currently enlightens "Introduction to Multiculturalism" and "Azerbaijani Multiculturalism" in universities. The subject highlights the needs to work on the regulation of ethnic, religious, racial and cultural diversity in the country, in general, to improve the multicultural situation, and predetermines changes in the current multicultural situation.

Teachers who teach and promote multiculturalism (abbreviated as "multicultural teacher") have a great responsibility to uphold the principles of harmony and stability in multicultural societies, to support cultural pluralism, and especially to preserve cultural diversity in the system of education. "Multicultural teacher" understands the importance of culture in human life who is based on the basic cultural values, principles of tolerance, dialogue and cooperation. The teacher is ready to accept social and cultural differences, treats historical heritage and cultural diversity carefully and respectfully [1, p.89].

Multicultural competence is also directly related to this concept. It facilitates the ability of the teacher to participate in social processes in a multicultural society, to create interactions between cultures, to take into account the multicultural composition of subjective professional activities, to use its features in solving pedagogical tasks, as well as multicultural education of students. The main indicators of a teacher's multicultural competence are: knowledge and experience in the field of multicultural education; mastery of multicultural educational technologies; style of interaction with people of different nationalities; moral position within the context of multicultural education. Indicators of a teacher's level of multicultural training include respect for different cultures, a culture of communication and interaction with them, ethnic tolerance, the ability to resolve disputes, personal qualities such as ethical, legal, pedagogical culture. The listed multicultural qualities of the teacher interact with each other and are connected with each other. The main factors influencing the level of multicultural training of teachers can be listed as follows: 1) sociocultural conditions, 2) pedagogical conditions, 3) psychological conditions [1, p.98].

Sociocultural conditions are geopolitical, economic factors ; the state of religious, national and international relations; the level of development of the country; the degree of material and spiritual development of the society;. These are conditions related to the need of society for the formation and development of a multicultural personality. Pedagogical conditions are teacher's multicultural training which is based on the educational process, which affects the regulation of his behavior, his relations with people, especially those of other ethnic cultures.

Psychological conditions are the spiritual world of students, their needs, interests, goals. The main responsibility belongs to the multicultural teacher in order to shape multicultural values in the educational process. Therefore, it is recommended to keep the development of education in the center of attention and also to pay special attention on creating multicultural educational environment.

References:

1. Dilg M. Race and Culture in the Classroom. Teaching and Learning through Multicultural Education. New York: Teachers College Press, 1999, p.120.
2. Əzizova, E. Dini dözümlülük, yoxsa fərqliliklərin vəhdəti: Azərbaycanın tolerantlıq modelinin əsas göstəriciləri. Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2015, s.160.
3. Hooghe, M., Reeskens. A. Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe: A Cross-National Multilevel Study. Comparative Political Studies, 2009, p. 223.
4. Waters M. Globalization. L.; N.Y.: Routledge, 1995, p. 268.

СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: глобализация культуры, локализация, разрушение идентичностей, глобальный культурный поток, глобальное образование, языковая политика

Açar sözlər: mədəniyyətin qloballaşması, lokalizasiya, şəxsiyyətlərin məhv edilməsi, qlobal mədəni axın, qlobal təhsil, dil siyasəti

Keywords: globalization of culture, localization, destruction of identities, global cultural flow, global education, language policy

Учитывая широкий спектр (экономический, технологический, экологический, демографический, политический, информационный, культурный и др.) аспектов глобализации целью нашей статьи является анализ влияния глобализации на культуру и образование и оценка тенденций и рисков этого влияния исследователями различных стран. Под «глобализацией», обычно имеют в виду экономическую интеграцию (объединение, унификацию и тому подобное). Тем не менее, мировой процесс глобализации нельзя рассматривать вне культурного контекста, потому что культура и ее достижения обеспечивают поступательное развитие цивилизаций. В современном постмодернистическом мире глобализация характеризуется сосуществованием различных культур. Это взаимодействие со временем, под влиянием развития науки и технологий, усиливается: развивается инфраструктура городов, меняется тип техники, а Интернет и средства массовой коммуникации ускоряют ритм жизни людей. Соответственно, термин «взаимодействие» начинает уступать термину «проникновение» или «влияние».

Культурная глобализация, как и многие другие явления, оказывает как положительное, так и отрицательное воздействие на все сферы общественной жизни. Так, в процессе глобализации развитые и развивающиеся общества обогащаются в различных сферах жизнедеятельности (в экономической, в сфере торговли и промышленности), но, с другой стороны, они зачастую теряют элементы своей национальной культуры, свою уникальность, чувство независимости и самостоятельности.

В связи с отчетливым доминированием в массмедиа международных культурных явлений, которые происходят из развитых стран (прежде всего, США и Западной Европы), во многих частях света наступает явление размывания местных культур, при одновременном восхищении американской культурой. Это, по мнению многих исследователей, может привести к отходу от национальной или местной культуры и слияния её с культурой глобального сообщества. О возможных последствиях глобализации предупредила польская исследовательница Б.Шиманская, которая предложила «концепцию глобальности», в которой «ориентиром для всей деятельности человека становится весь мир, причем с конечным этапом исторической трансформации экономики и культуры, который выражается в социально-экономическом господстве западной цивилизации над остальным миром» [4].

Такого же мнения придерживается украинский исследователь В.Зинченко, который утверждает, что глобализация обуславливает сближение народов в культурном плане, а это «способствует утверждению культурного однообразия, тогда как многообразие отступает на задний план» [2]. Ученый предполагает, что культурная глобализация может иметь следующие последствия: популяризацию глобальных мультикультурных ценностей; усиление мирового доминирования евроатлантической культуры; появление иностранных образовательных провайдеров на территориях национальных государств, утрате национальной культуры и идентичности [2].

Академик Рамиз Мехтиев рассматривает глобальные процессы как своего рода вызовы национальным государствам. По мнению ученого не стоит обольщаться тем, что глобализация привносит что-то новое в нашу жизнь, а следует думать о ее последствиях, которые мы

еще не осознали в полной мере. «Одно не вызывает сомнений: глобализация – это процесс сведения мирового сообщества к гомогенизации (однородности) на принципах западной культуры и капиталистического сообщества. Вместе с тем одной из важнейших целей глобализации является изменение (нивелирование) роли и функций национальных государств» [3].

Азербайджанский исследователь Н. Вагабов, оценивая глобализационные процессы как естественные и закономерные, отмечает, что они оказывают негативное воздействие на права человека в сфере культуры. Глобализация популяризировала «потребительскую культуру», порожденную материализмом. «Глобальный потребительский культ теперь формирует гомогенную глобальную культуру, где местные культуры Юга заменяются культурами западными. Глобальная индустрия развлечений размножает поверхностную американскую массовую культуру» [1]. В условиях доминирования американского влияния, причем не только в мусульманских странах, но и в странах Западной Европы нарушаются, по мнению Н.Вагабова, права человека на свою идентичность, право пользоваться своим языком, исповедовать свою религию, разделять культурные ценности страны, региона, цивилизации. В результате посредством американских книг, фильмов, музыки, телевизионных программ и даже компьютерного программного обеспечения в мире распространяются американские стандарты и ценностные ориентации [1].

Подытоживая вышеизложенное, отметим, что глобализация – это необратимый процесс, который имеет свои недостатки и преимущества и который в определенной степени влияет на культуру, язык и образование всех стран мира. Глобализация является результатом объективного хода истории, процессом, избежать которого невозможно. Однако при этом следует помнить, что глобализация отнюдь не является безобидным процессом, она несет множество проблем, оказывает влияние на национально-культурное развитие разных стран и народов. Ускоряющееся распространение гомогенизированной потребительской западной культуры способствует разрушению культурных идентичностей, несет реальную угрозу национальным языковым системам.

Литература:

1. Вагабов Н.М. Глобализация и проблемы сохранения культурной идентичности мусульманских народов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: file:///C:/Users/lidii/Downloads/globalizatsiya-i-problemy-sohraneniya-kulturnoy-identichnosti-musulmanskih-narodov.pdf – Дата доступа: 22.12.2021.
2. Зінченко В.В. Соціосистемна глобалізація вищої освіти: тенденції, наслідки, перспективи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1456477146.pdf> — Дата доступа: 22.12.2021.
3. Мехтиев Рамиз. Сильное Азербайджанское государство как отражение национальной идеи в условиях глобализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://az.gumilev-center.ru/silnoe-azerbajdzhanskoe-gosudarstvo-kak-otrazhenie-nacionalnoj-idei-v-usloviyah-globalizacii/> — Дата доступа: 22.12.2021.
4. Szymańska B. Pedagogika i edukacja wobec wyzwań współczesnego świata [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://profesor.pl/publikacja> – Дата доступа: 22.12.2021.

Rzayeva Aysan
Baki Biznes Universiteti

MULTİKULTURALİZMİN TƏHSİLDƏ ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, təhsil, tələbələr, multikultural səriştə*

Keywords: *multiculturalism, education, students, multicultural competence*

Ключевые слова: *мультикультурализм, образование, ученики, мультикультурная компетенция*

Multikulturalizm anlayışı olduqca qarışıq bir məfhum olub, bu haqda mövcud fikirlər birmənalı deyildir. Multikulturalizmin tərifı qeyri-müəyyən olsa da, assimilyasiya modelinə alternativ

olaraq ənənəvi mədəni irsin və ictimai sferada həyat tərzinin qorunmasına və müdafiəsinə hörmətlə yanaşmalı və təşviq etməli olduğumuzla bağlı konsensus mövcuddur. R.Pol (Poole) ortaya çıxan multikulturalizm anlayışı haqqında yazır ki, multikulturalizm ən azı mədəni kimliyə görə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və öz təcrübələrində ayrı-seçkiliyə yol verməməklə (“mənfi multikulturalizm”) və bəlkə də azlıqların mədəniyyətlərinin davamlı canlılığını təmin etmək üçün müsbət fəaliyyət göstərməklə (“pozitiv multikulturalizm”) hökumətin ölkədəki mövcud sosial müxtəlifliyi qoruyub-saxlamaq və müdafiə etmək üçün hərəkət etməli olduğunu iddia edən siyasi prinsipdir [2, s.7].

Müasir təhsilin ən mühüm vəzifələrindən biri tələbələri qlobal dəyərlərlə tanış etmək, onlarda qonşu mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə və qlobal məkanda ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığını inkişaf etdirməkdir. Müasir cəmiyyətin sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi baxımdan meylləri multikultural cəmiyyətin formalaşmasına səbəb oldu. Multikultural cəmiyyət müxtəlif etnik-lingvistik, dini və sosial-iqtisadi mənsubiyyətə malik tələbələrin yaşayıb təhsil aldıkları təhsil məkanıdır. Son illərdə yerli pedaqogikada məktəb auditoriyasında multikultural aspektlərin əhəmiyyətindən daha çox danışmağa başladılar. Multikultural təhsil kimi bir istiqamət müstəqil şəkildə formalaşmışdır. Xarici dil və xarici dil mədəniyyətinin öyrədilməsi tələbələrdə ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamaq bacarığının formalaşmasına töhfə verir, zəngin sosial-mədəni ünsiyyət təcrübəsini formalaşdırır ki, bu da tələbələrin qlobal dünya ilə tanış olması üçün möhkəm bazadır. İnformasiya cəmiyyətinə keçid şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını, o cümlədən ünsiyyət bacarıqlarını tələb edir, onun dünya birliyinə daxil olmasını asanlaşdırır, onun uğurla fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

Tələbələrin multikultural təhsili təhsilin vacib hissəsidir, xüsusən də bir çox insanın multikultural səriştəli adlandırdığı bir insan olmağımız lazım olduğu günümüzdə. Tədqiqatın aktuallığı qloballaşmanın, beynəlxalq miqrasiyaların, iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət və təhsil sahəsində mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın mövcud tendensiyalarını müəyyənləşdirdi. Hazırda müasir cəmiyyət multikulturallaşır, eyni zamanda mədəniyyətlərarası münasibətlərdə anlaşılmazlığa, münaqişələrə, aqressiyaya gətirib çıxarır. Bunun nəticəsi olaraq dünya birliyinin multikulturalizm, bütün mədəniyyətlərin bərabərliyi, mədəni müxtəlifliyə və digər xalqların mədəni xüsusiyyətlərinə tolerant münasibəti çərçivəsində inkişaf tendensiyası meydana çıxır [1, s.111].

Multikultural səriştələr başqa mədəniyyəti o mədəniyyətdən olan insanlarla ünsiyyət qurmaq və işləmək üçün kifayət qədər yaxşı başa düşmək bacarığıdır [1, s.111]. Biz hamımız öz mədəniyyətimizdə mədəni səriştəliyik. Multikultural səriştələr birdən çox mədəniyyətdə səriştəli olmaq deməkdir. Cəmiyyət daxilində adətən mədəni normalar olur, lakin onlar başqa mədəniyyətlərlə dəyişə və əməkdaşlıq edə bilərlər. Səmərəli multikultural proses üçün cəmiyyətin bütün üzvləri bir-biri ilə ünsiyyət qurmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Xarici dil və xarici mədəniyyətin öyrədilməsi tələbələrdə ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamaq bacarığının formalaşmasına töhfə verir, zəngin sosial və mədəni ünsiyyət təcrübəsi yaradır ki, bu da tələbələrin qlobal dəyərlərlə tanış olması üçün möhkəm əsasdır. İnformasiya cəmiyyətinə keçid şəxsiyyətin tam inkişafını, o cümlədən ünsiyyət bacarıqlarını tələb edir ki, onun qlobal birliyə daxil olmasını asanlaşdırsın ki, orada uğurla fəaliyyət göstərsin. Tələbələr dünyanın tam təsəvvürü, bacarıq və bilikləri haqqında məlumatla malik olmalıdırlar; müasir dəyər yönümlərinin, mədəniyyətlərarası kommunikasiya prinsiplərinin fəaliyyətini ölkədə, beynəlxalq səviyyədə həyata keçirməyi bacarmalıdırlar. Ona görə də ölkəşünaslıq layihələri vasitəsilə tələbələrin multikultural səriştəsinin formalaşdırılması təlim prosesinin son dərəcə vacib hissəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Ishmuradova İ.İ., Ishmuradova M.A. Multicultural Education of Students as an Important Part of Education. International Journal of Higher Education, Vol. 8, No. 7; 2019.
2. Motani Y. The Role of Education in a Multicultural Society: The Theoretical Foundations of Mainstream Multiculturalism and Their Implications for Educational Policies. Canada: Wellington Street, Ottawa. 2001.
3. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1232949.pdf>

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÇALIŞMALAR VƏ ONLARA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Açar sözlər: *multikultural dəyərlər, mədəniyyətlərarası kompetensiya, çoxmədəniyyətliliyin tədrisi, fəaliyyət növləri, çalışmalar*

Keywords: *multicultural values, intercultural competence, teaching multiculturalism, activities, exercises*

Ключевые слова: *мультикультурные ценности, межкультурная компетенция, обучение мультикультурализму, деятельность, упражнения*

Mədəniyyətin və mədəniyyətlərarası yanaşmanın tədrisi təlim məqsədlərinə müvafiq qurulmalıdır. Çalışmalar və tədris materialları yalnız linqvistik-kommunikativ maraqlara görə deyil, mədəni maraqlara, öyrənmə maraqlarına müvafiqliyinə görə seçilməlidir. Tədris tələbələrin mədəniyyətlərarası kontekstdə istifadə edə biləcəyi bir sıra mədəni bacarıqları əldə etməyi hədəfləyən öyrənmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına və inkişafına əsaslanmalıdır. Bu öyrənmə qabiliyyətləri mədəni sahələrə xas olan şərhəci və produktiv fəaliyyətin bilik və bacarıq toplusunu təşkil edir. Bunlar kommunikativ, sosial-mədəni xarakter daşıyır və hədəf mədəniyyətə xas olan, hadisələr, reallıqlar, obyektiv faktlar və subyektiv təzahürlər toplusuna uyğun olaraq linqvistik və qeyri-linqvistik çərçivəyə daxil edilir.

Mədəniyyət fərqli, çoxsaylı və qeyri-məhdud parametrləri əhatə edir. Bu səbəbdən, mədəniyyətin tədrisi metodoloji səviyyədə daim yenilənə və ya dərinləşdirilə bilən və tədris konteksti səviyyəsində tələbələrə uyğunlaşdırılmalı və çox dəqiq seçim meyarlarına uyğun tərtib edilməlidir. Buna görə də mədəniyyət və mədəniyyətlərarası tədris qeyri-universal xarakter daşmalıdır. Müəyyən bir cəmiyyəti nəzərə alan bu seçim meyarları həm də öyrənmə baxımından tələbələrin ana dilinin və mədəniyyətinin açıq şəkildə nəzərə alınmasını nəzərdə tutur, bunsuz yad, özgə mədəniyyətin kəşfi, mənimsənilməsi parçalanmış və qeyri-mütəşəkkil olur, estetik və ya kommunikativ cəhətdən tamamlanmır.

Pedaqoji təlim-zənnimizcə, linqvistik, yanaşma və təşkilati məsələlər, və eyni zamanda tələbənin şəxsi öhdəliyi hesab olunan bilmək və bacarmaqla sinonimdir. Tələbələr müəyyən sayda öyrənmə strategiyalarını mənimsəyərək fəal işləməli və informativ məlumatlara passiv, qəbulədiçi və assimilyativ münasibət bəsləməməli, bilik, və bacarığı inkişaf etdirməlidirlər.

Millətlərarası anlaşmanı başa düşməyi hədəfləyən xarici mədəniyyətin öyrənilməsi aşağıdakı məsələlərə uyğun olaraq bir sıra meyarlara və öyrənmə yanaşmalarına əsaslanır:

-hər hansı mədəni əksətmə hədəf mədəniyyətə və mənbə mədəniyyətə aiddir. Təklif olunan yanaşmalar mədəniyyətdaxili və mədəniyyətlərarasıdır.

-tərcümə bacarıqları, mədəniyyətlərarası yanaşmaları tanımağa, anlaşmaya zəmin yaradır. Tələbələr öz nöqtəyi-nəzərindən, özləri və başqası haqqında qavrayışları əsasında məsələləri mənimsəyir, nisbiləşdiriləcək və ya düzəldiləcək məsələləri düşünürlər. Söhbət bəzi zahirən zərərsiz görünən bəyanatların arxasında nəyin gizlənmə biləcəyinin aşkarlanması məsələsi ola bilər, çünki onlar ortaq və ya gizli kontekstə istinad edir. Söhbət həm də mədəni baxımdan geriyyə addım atmaq məsələsi ola bilər, əsas odur ki, müxtəlif təfsir imkanlarının səbəbləri vurğulansın. Bunlar başqasının kəşfinə, başqasını və özünü tanımağa aparən evristik yanaşmalardır.

Mədəni yanaşmalar təhlillər, təzadlı yanaşmalar, mülahizələr, şərhələr, təklif olunan çalışmalar toplusuna, daha doğrusu, dəstəyin növünə və onun öyrənmə məzmununa görə dəyişən ipucu axtarışları vasitəsilə həyata keçirilən bir sıra fəaliyyətlər, çalışmalar təklif etməlidir.

Mədəniyyətlərarası yanaşmaya yönəlmiş addımlar mədəni müxtəlifliyin inteqrasiyasını təşviq edən hər hansı öyrənməyə üstünlük verməlidir. Bunun üçün nisbiləşdirməyi, yəni dəyər mühakiməsi aparmadan müqayisə etməyi, yad mədəniyyəti mütləq ona riayət etmədən tanımağı öyrənmək lazımdır. Nisbiləşmə ziddiyyətlərlə qarşıdurma, empatiya, desentراسiya kimi müxtəlif mərhələlərdən

keçərək qarşılıqlı anlaşmaya yol açır. Yalnız özünü tanımaq başqasının tanınmasına səbəb ola bilər. Lakin mədəniyyətlərarası yanaşma, həm də ünsiyyətdə əks olunmasını tələb edir ki, bu da ünsiyyətdə ən kiçik yanışlığa və ya sürüşməyə qarşı ehtiyatlı və diqqətli olmağı tələb edir. Fəaliyyət tapşırıqları və həll edilməli situasiya problemləri şəklində verbal və qeyri-verbal qarşılıqlı münasibətdə mədəni parametrlərin mövcudluğuna əsaslanan fəaliyyətlər mədəniyyətlərarası öyrənmədə zəruri addımı təşkil edir.

Tədris materiallarının bir hissəsi tələbələrin özləri tərəfindən yaradılan və yerinə yetirməli olduqları tapşırıqlara və autentik materiallara müvafiq nəzərdə tutulmalıdır. İstənilən autentik material, didaktik məqsədlər üçün dəyişdirilməmiş, hədəf mədəniyyətin deşifrə edilməli obyekt kimi qəbul edildiyi təsviri məqsəd üçün istifadə edilmədiyi təqdirdə istifadə edilə bilər. Autentik materiallar nəzərdə tutulan təhsil fəaliyyətlərinə uyğun olaraq seçilməlidir. Bu da tələbələri xarici mədəniyyəti anlamağa, şərh etməyə və öz doğma mədəniyyətini qorumağa və inkişaf etdirməyə zəmin yaradır.

Sosial-mədəni təhlil zamanı yazılı mətnlərdən çox, situasiyanı əks etdirən audio-vizual materiallar mühüm rol oynayır. Autentik materiallar çox genişdir, lakin daha yaxşı olar ki, tədris ilə məşğul olan iki mədəniyyətdə mədəni yaxınlaşmaları aşkar etmək, eyni zamanda dildə mövcud olan mədəni xarakter, adi davranışlar, sosial istifadələr, adət-ənənələr, həm də bütün bunlar haqqında məlumat verən məlumatlar olsun. Kommunikativ müstəvidə mədəni faktorlara görə ünsiyyətdə anlaşılmazlıqlar, danışq aktlarında və ya münasibətlərdə münasibət pozğunluqlarına səbəb olan məsələlərlə də rastlaşmaq mümkündür [3].

Beləliklə, müxtəlif mədəni faktor eyni təlim məqsədləri və məzmununun yaranmasına zəmin yaradır. Buna görə də, biz müsahibələr, təcrübələr, çıxışlar, reklamlar, bir sözlə, mədəniyyətyönümlü fəaliyyət təqdim etməklə multimedia vasitələrinin zənginləşməsinə də təmin edirik. Reklam diskursu çox zəngin maarifləndirmə vasitəsidir. Reklamda məna və məlumatın qurulmasında, mövzu seçimində, gizli və açıq-aşkar mədəni istinadlarda müəyyən cəmiyyətin mədəni xüsusiyyətləri açıqlanır. Reklam mədəniyyətin özünün simasına şahidlik edir və onun yerləşdiyi cəmiyyətin tipini əks etdirə bilər. Nəhayət, kontekstləşdirilmiş mədəniyyətlərarası tədrisə dildəşiyicilərinin cəlb edilməsi vacibdir. İngilis dillilərin dərslərə mümkün qədər tez-tez cəlb edilməsi, tələbələrin dil biliklərinin tətbiqi ilə yanaşı, mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya qoşulmalarına və mədəniyyətlərarası səriş-təlililik nümayiş etdirmələrinə zəmin yaradır. İKT vasitələri, sosial şəbəkələr mədəni vasitəçilərin cəlb edilməsi və öyrənmələrin öz ana mədəniyyəti ilə hədəf mədəniyyəti arasında vasitəçi olmağı öyrənməsi günün tələbidir. Aydındır ki, dil dərslərində indiyədək istifadə olunan orijinal yazılı və şifahi materiallar mədəni məqsədlərə nail olmaq şərti ilə bundan sonra da istifadə edilməli olan materiallardır [1].

Çalışmalar tələbələrdə bir neçə mədəni parametrlərin formalaşdırması məqsədi daşıyır. Onlar qarşıya qoyulan təlim məqsədi ilə bağlı uyğunluq dərəcəsinə və spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçilir. Kommunikasiyaya aid bəzi tapşırıq nümunələrinə nəzər salaq.

Xarici və ana dilində danışq aktlarının təhlili: danışqın situasiya kontekstinə uyğun davranış və diskursiv istifadələrin öyrənilməsi (gözlənilməz təşkil olunmuş ziyarətlərdə, gözləmə otaqlarında, restoranlarda və s.), ünsiyyətdə şəxsiyyətlərarası ritual aktların öyrənilməsi (salamlama, təşəkkürlər, təriflər və s.).

Xarici və ana dilində kommersiya əməliyyatlarının təhlili. Açıliş və bağlanma ardıcılığı tətərfdaşlar tərəfindən yerinə yetirilməli olan konkret tapşırıqlar (tələb, təklif, ödəniş və s.) vasitəsilə mağazaların növlərinə görə tranzaksiya qarşılıqlı təsirlərində interaktiv variasiyaların öyrənilməsi və fərqlərin müşahidəsi.

Bu təhlillər həm də tərəfdaşların sosial-affektiv münasibətlərinə diqqəti yönəldir:

-antroponimlərin istifadəsi, adlar və onların nitq aktına münasibətdə praqmatik dəyəri, nitq axını və onların manipulyasiyası (ehtiram, nifrət, yaltaqlıq və s.);

-bu "münasibətlərin" nəticəsində yaranan problemlər və müxtəlif linqvistik üsullarla üzləşmə: nitqin qeyri-müəyyən funksiyasında kəsilmələrin, müdaxilələrin, eləcə də fərqli dəyərlərin olması ilə yaranan qarşılıqlı əlaqədə "zərbələr" tərəfdaşların yüksək və ya aşağı mövqeyinə görədir;

-müxtəlif vasitələrlə ifadə olunan nəzakət təzahürləri (məsəllər, dolaylı ifadələr, mənfi suallar və s.), linqvistik konfliktlərin təzahürləri və s.

Bu xüsusda, mütləq, qarşılıqlı əlaqələrin sosial-mədəni çərçivəsi nəzərə alınmalıdır.

Bu pragmatik və interaktiv təhlillər dil, mədəniyyət və cəmiyyətin bir-birinə nüfuz etməsini, diskursiv şərtləri təqdim edir. Buna görə də mədəniyyətin və mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasında bunların öyrənilməsinə marağ göstərilməsi vacibdir. Bu mədəniyyətdaxili yanaşmalar daha sonra qarşılıqlı təsirlərin mədəniyyətlərarası perspektivindən müqayisə edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Major E. T., Mangope B.. Multicultural Competence in Student Affairs // Journal of Student Affairs in Africa. Volume 2, 2014, p. 23-34.
2. Nəcəfov E., Abdulla K., Bədəlov C., Xuduyev S.. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: seçilmiş fikirlər. Bakı: Bakı Beynəlxalq multikulturalizm mərkəzi, 2017.
3. Richards J., Rodgers T.. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge university press, 2001.
4. <https://coerll.utexas.edu/methods/pdf/lt/language-teacher-national-standards.pdf>
5. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_179.pdf

Синь Чжан
Университет Хучжоу

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: *профессиональное образование, эстетическое воспитание, мультикультурализм, траектория обучения*

Açar sözlər: *peşə təhsili, estetik tərbiyə, multikulturalizm, öyrənmə üsulu*

Keywords: *professional education, aesthetic education, multiculturalism, learning trajectory*

С быстрым развитием социально ориентированной экономики Китай вступил в важный переходный период. Государство придает большое значение качественному образованию студентов и рассматривает его как долгосрочную стратегию развития. Эстетическое образование является одним из важных компонентов современного профессионального образования в колледжах и университетах [1]. Специфика мультикультурализма как одной из формирующих тенденций новейшего социокультурного пространства, с одной стороны, обуславливает актуализацию внимания к соответствующей проблематике в собственно учебном сегменте образовательного процесса. С другой стороны, современные исследователи и педагоги-практики все чаще говорят о необходимости практикоориентированной системы эстетического воспитания в учреждениях профессионального образования.

Эстетическое воспитание в контексте профессионального образования нацелено на развитие эстетической восприимчивости и художественной культуры студентов специальности, а в итоге – на гармоничное развитие личности специалиста.

В каком-то смысле эстетика – это неограниченные возможности преодолеть ограничения, полностью высвободить духовную жизнь человека, подарить состояние свободы. Однако специфика развития современной постиндустриальной цивилизации, связанная с приоритетом рационального постижения действительности, в определенном смысле подавляет эстетический потенциал личности. «Одномерным людям» трудно идти в ногу со временем в условиях мультикультурализма [2].

Ускорение процессов социально-экономического развития в известной мере способствовало диверсификации культурного развития и постепенно сделало его неотъемлемым объектом культурно-эстетического воспитания и практики студенческой молодежи. Вместе с тем, быстрое развитие средств массовой информации и медиапространства способствовало тому, что художественно-эстетический уровень явлений и артефактов, составлявших содер-

жание эстетического воспитания в университетах, существенно снизился. Это также стало одним из факторов снижения обще эстетической культуры студентов.

В настоящее время к наиболее эффективным шагам, способным исправить ситуацию, на наш взгляд, относятся:

1. *Усиление значимости музыкального, художественно-изобразительного компонентов в общей структуре содержания современного профессионального образования.* Речь идет о взвешенном, но последовательном включении эстетических знаний, умений и навыков в круг компетенций, необходимых будущему специалисту для успешной личностной и профессиональной самореализации. Важно сделать это в такой форме, чтобы студент (даже обучающийся на технической специальности) был внутренне мотивирован к эстетической деятельности в ходе образовательного процесса.

2. *Развитие художественно-эстетического компонента культурно-образовательного пространства современного университета.* Большой проблемой для многих студентов является адаптация к студенческой жизни, формирование устойчивой мотивации к учебе. Это в числе прочего создает трудности для осознания перспектив своей профессиональной жизни. Мы полагаем, что актуализация художественно-эстетического потенциала университетской образовательной среды могла бы сыграть в данном случае неоценимую роль. Речь идет о насыщении пространственно-предметной среды университета артефактами культуры и искусства, которые принадлежат различным национальным традициям, поскольку современный университет (особенно в КНР) сегодня становится «миром в миниатюре», привлекая обучающихся из разных стран.

3. *Вовлечение студентов в процесс творчества (в широком смысле)* – один из наиболее эффективных путей актуализации и развития всего комплекса потенциалов личности. Целесообразно привлекать ребят к занятиям в хоровых и танцевальных коллективах, оркестрах, художественных студиях, к участию в творческих проектах, фестивалях, мероприятиях и т.д. Это не только будет способствовать раскрытию их личных талантов, но и создаст атмосферу коллективного творчества в учебном коллективе, что будет способствовать росту образовательных результатов в целом.

4. *Расширение культурно-просветительской деятельности* связано с влиянием общественного мнения на становление личности будущего профессионала, развития его эрудиции и общей культуры как гражданина, члена общества. В сегодняшнем информационном пространстве эстетическое воспитание невозможно ограничить деятельностью университета, в него вовлекаются средства массовой информации, общественные организации и их инициативы, резонансные культурные события и др. Задача университета – привлечь внимание студентов к событиям и явлениям высокого уровня, эстетически значимым, способным оказывать положительное влияние на развитие личности.

Таким образом, в рамках современного профессионального образования эстетическое воспитание приобретает исключительную значимость. Оно способствует формированию все-сторонне развитой личности, открытой различным новшествам и инновациям, ориентированной на творческий подход к решению проблем как в повседневной жизни, так и в профессиональной сфере.

Литература:

1. Лю Янь. Новые мысли об эстетическом воспитании студентов колледжей в мультикультурном контексте колледжей и университетов / Лю Янь // Китайское образование для взрослых. – 2014. – № 7. – С. 77–79.
2. Чжан Чэнтао. Необходимость, современное состояние и пути исследований профессионального эстетического образования в новую эпоху / Чжан Чэнтао // Современное профессиональное образование. – 2018. – № 2. – С. 15–18.

ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ О КИТАЙСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УНИВЕРСИТЕТАХ КНР

Ключевые слова: культурная компетентность, Китайская традиционная культура, языковая политика

Açar sözlər: mədəni səriştə, Çin ənənəvi mədəniyyəti, dil siyasəti

Keywords: cultural competence, Chinese traditional culture, language policy

Одним из закономерных результатов процессов глобализации стало доминирование в мире американской культуры, что, в свою очередь, привело к настороженности и критике руководством КНР «гегемонии английского языка». По мнению Си Цзиньпина, «необходимо активно культивировать и претворять в жизнь базовые ценности социализма; прочно закрепить главенствующее и руководящее право идеологической работы; стимулировать вхождение теории социализма с китайской спецификой в учебные материалы, учебные классы, и головы обучаемых... Без твердой уверенности в собственной культуре не может быть и речи о великом возрождении китайской нации» [3]. Соответственно, специальность «иностранный язык» становится площадкой, на которой в процессе обучения взаимодействуют китайская и иностранные культуры.

В 2020 году Руководящий комитет по преподаванию иностранных языков и литератур в колледжах и университетах Министерства образования Китайской Народной Республики издал «Учебное пособие для студентов иностранных речевых специальностей в колледжах и университетах» [2], в котором выдвигаются новые требования к организации и развитию преподавания иностранных языков в новую эпоху. Китайским университетам рекомендуется включать в программы по иностранному языку наряду с лингвострановедческими аспектами и этнокультурный, с тем, чтобы студенты могли как можно больше узнать о географии, политическом положении страны изучаемого языка и углубить знания о культуре своей родной страны. Благодаря этому, студенты могут, используя навыки владения иностранным языком, описывать факты и явления, традиции и особенности жизни и быта в Китае. В будущем, в процессе реальной коммуникации они будут способны транслировать культуру своей страны на иностранном языке и сделать ее достоянием мировой культуры.

Авторы «Учебного пособия» обращают внимание на необходимость усвоения не только информации о регионе проживания, но и осознания проблем, с которыми сталкиваются жители региона, сравнение с аналогичными проблемами, волнующими страны изучаемого языка. Важной является проблема совершенствования речевой деятельности студентов, в том числе и говорения (монологической и диалогической речи) путем использования материалов местной этнокультуры. Учитывая опасные тенденции глобализации американской культуры, «Учебное пособие» одной из важных задач образования определило развитие навыков описания родной культуры средствами иностранного языка в терминах, понятных иностранцам. Ставится задача сформировать у студентов языковых факультетов вузов коммуникативные умения, обеспечивающие использование иностранного языка в ситуациях иноязычного общения, связанных с культурой родной страны.

В процессе подготовки специалистов со знанием русского языка предписывается уделять особое внимание формированию осведомленности о китайско-русском культурном диалоге, сходствах и различиях, историко-культурных традициях, основных ценностях китайцев и россиян, строить содержание курсов русского языка на основе принципа взаимодействия китайской культуры с другими культурами, прилагать особые усилия для формирования у студентов, изучающих русский язык, коммуникативных навыков, толерантности и понимания необходимости постоянного культурного взаимодействия [2].

Формирование у студентов навыков и умений рассказывать о китайской культуре на русском и тем самым способствовать ее популяризации является неотъемлемой составляющей преподавания русского языка. Китайская еда, боевые искусства, живопись, музыка, чай, шелк, архитектура, фарфор и другие формы и артефакты материальной культуры хорошо известны за рубежом. Важные для китайского миропонимания философские идеи «единство неба и человека», «единство под небом», «гармония, но различие» и «не делай другим того, чего не хочешь себе» также обеспечили идеологическое ядро и основу для поиска точек соприкосновения с другими культурами – при уважении к различиям и стремлении к гармоничному сосуществованию, построению сообщества с общим будущим для человечества [1].

Целенаправленная интеграция китайской культуры в преподавание иностранных языков способствует формированию культурной самобытности студентов, повышению их осведомленности, развитию патриотизма и способности популяризировать китайскую культуру. Так, например, при изучении слова «шедевр» в качестве примера объяснения слова можно взять четыре китайских литературных шедевра (中国四大名著). В процесс изучения российских праздников легко интегрируются традиционные китайские фестивали. Студенты учатся объяснять на русском языке обычаи праздника Весны (春节贴对联), историю петард (放鞭炮), ужин воссоединения (团圆饭) и так далее. Этот метод обучения естественным образом интегрирует китайскую культуру в изучение русской культуры, почти бесшовно, беспроблемно.

Преподавателям рекомендуется использовать онлайн-платформы новых медиа, таких как SuperStar Learning, WeChat Group, QQ Group во внеурочное время, что даст возможность увеличить интенсивность ввода русского языка для объяснения особенностей китайской культуры. Например, загружать русскоязычные видеоматериалы, ресурсы Moodle или газетные статьи о китайской культуре для студентов в качестве дополнительных материалов. Видеоресурсы типа «Здравствуй, Китай», «Красивый Китай», «История Китая», «Китай на кончике языка», статьи «China Daily» и т. д., обучающие ресурсы, рассказывающие о китайской культуре на русском языке, подходят для самостоятельной работы. Использование онлайн-ресурсов не ограничено временем и местом, что способствует созданию всеобъемлющей и трехмерной среды для изучения китайской культуры на русском языке.

«Культурная уверенность» также неотделима от культивирования эмоциональных установок, которые в основном включают в себя представления о себе и отношении к другим. Китайские исследователи Цинь Лили, Дай Вэйдун подчеркивают, что мультикультурное сознание основано на культурном плюрализме и различиях, критическом мышлении с точки зрения эмоций и поведения [3]. Преподавание русского языка должно культивировать рациональные культурные установки студентов не только для того, чтобы они могли отождествлять себя со своей собственной культурой, но и понимать, ценить и принимать культурные различия.

Литература:

1. Лю Хун. Предпосылки, принципы и новые требования к обнародованию Методических рекомендаций по преподаванию русского языка по специальностям бакалавриата в высших учебных заведениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFDLAST2020&filename=ZEYJ202003001&uniplatform=NZKPT&v=w31sUg0BipQQnjpVkf8Vu7f0Cz0JutawrkbHE4DZ1EPH3m653NUNOnbeAB65KDJI>.
2. Министерство образования КНР. Учебное пособие для студентов иностранных речевых специальностей в колледжах и университетах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jyb.cn/rmtxwwyyq/jyxx1306/202004/t20200428_321433.html.
3. Цинь Лили, Дай Вэйдун. Исследование межкультурной коммуникации, «мультикультурализма» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFDHIS2&filename=WYDH201306010&uniplatform=NZKPT&v=Fek7h2WpkVz4oZbOrsSNho8qizOFbWiNm2Qa0jg4wFG7y8mOAhttw6KG6btYHawS>.

MÜƏLLİMLƏRİN İXTİSASININ ARTIRILMASININ TƏHSİLİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: *ixtisasartırma, layihə, proqram*

Keywords: *training, project, program*

Ключевые слова: *повышения квалификации, анализировать, программа*

Respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatları, tədrisin təhsil standartları tələblərinə uyğun təşkil edilməsi, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi, yeni kurikulum tələblərinə uyğun hazırlanmış plan və proqramlar, alternativ təlim proqramlarının tədris prosesində istifadə edilməsi, pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması zəruri hal kimi ön plana çəkilir. Bu məqsədlə əlavə təhsilin tədrisi metodikasının təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan əlaqələndirmə, idarəetmə, tənzimləmə nəzarət mexaniziminin işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi əlavə təhsilin həyata keçirilməsində və strukturunda əlavə dəyişikliklərin aparılması və onun təkmilləşdirilməsi son dərəcə aktual bir məsələdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllim təhsildə əsas sima olmaqla yanaşı informasiya daşıyıcısı və tədrisdə baş verən yeniliyi və buna yaxın sahələrdə informasiyaları öyrənib tətbiq edən nüfuzlu bir şəxsdir. Ona görə müəllimin peşəkarlığının artırılması, əlavə təhsil sistemində dünya təcrübəsinə uyğun olaraq keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılması, metodik səviyyəsinin yüksəldilməsi təhsil sisteminin qarşısında ümdə olaraq bir vəzifə olaraq qalır. Bu məqsədlə müəllimlərin ixtisaslarının artırılması təhsilin inkişafına müsbət təsir edir və onun müasir tələblər baxımından fəaliyyətini düzgün istiqamətləndirir. Müəllimlərin ixtisasının məqsədyönlü şəkildə artırılması və öz ixtisaslarına uyğun əlavə təhsil kurslarında iştirak edərkən:

–əlavə təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini təhlil edir və onların işinin təkmilləşdirilməsi haqqında təkliflər hazırlayır;

–ixtisasartırma və yenidən hazırlanma üzrə tədris planları və fənn proqramlarının yerləşdirilməsində iştirak edir və onun məzmununa rəy verir;

–ixtisasartırma və əlavə təhsilin elmi təminatı prosesində və müzakirəsində iştirak edir;

–ixtisasartırma və yenidən hazırlanma fəaliyyətində hər hansı proqram layihələrinin tərtibində və həyata keçirilməsində iştirak edir;

–qarşılıqlı dərslərdə iştirak edir, konkret metodik fəaliyyəti və onun nəticələrinin təhlilində iştirak edir və alınan nəticələrə uyğun olaraq öz təkliflərini yazılı surətdə təqdim edir.

Yuxarıda göstəricilərə əsasən qeyd etmək olar ki, müəllim öz ixtisasını artırarkən həm metodiki cəhətdən yetkinləşir həm də təhsil prosesinin idarə edilməsində iştirak edərək işgüzar göstəriciləri əsaslandırır.

İxtisasartırma təhsili pilləsində isə bu proses məhz metodist müəllimin, daha doğrusu öyrədənin özünün üzərində qurulur. İxtisasartırma təhsil müəssisələrində təşkil olunmuş dinləyici kurslarında metodist müəllim yeni təlim texnologiyalarını müdavim müəllimlərlə konkret nümunələrlə fərdi və qrup şəklində diskussiya aparmaqla, fərdi və qrup şəklində metodiki tapşırıqlar verməklə öyrətməlidirlər. Bu prosesdə əyanilk daha yaxşı nəticələr verir.

Müəllimlərin ixtisasartırma təhsilində tədrisin inkişafına müsbət təsir edən amillərdən biri də təhsildə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi zamanı didaktik prinsiplərə əsaslanmaqdır. Bu prinsiplər aşağıdakıları tətbiq etməklə həyata keçirilir:

1. Yeni təlim texnologiyalarının hər bir dinləyiciyə çatdırılmasının anlaşılıqlı olması;

2. Tədrisdə verilən əlaqənin təcrübə ilə əlaqəsinin düzgün qurulması və təlim sisteminin yaradılması;

3. Əyani, texniki vasitələr və informasiya kommunikasiya texnologiyaları tətbiq etməklə tədrisin qurulması;

4. Metodist müəllimlə dinləyici (müdavim) arasında təlim zamanı əlaqənin yaradılması və fəallığını artıran priyomların həyata keçirilməsi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi təhsilin inkişafına müsbət təsir edən amillərdən biri də ixtisasartırma təhsilinin təşkilinin ayrılmaz hissəsi olan monitorinqdir. Bunun üçün ixtisasartırma kurslarının müdavimləri arasında müxtəlif məzmunlu sorğuların, testlərin, dialoqların, sual-cavab viktorinasının müdavimlərin qrup şəklində bir-biri ilə fikir və bilik mübadiləsinin aparılmasının təşkil edilməsi ixtisasartırma kurslarının ən önəmli proseslərindən biridir. Bu zaman dinləyicilərin ixtisasartırma kurslarında neçə dəfə və neçə ildən bir olmaları nəzərə alınır.

Şükürova Aida
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ GƏNC NƏSLİN TƏRBİYƏ İMKANLARI

Açar sözlər: *tərbiyə, sağlam həyat, ekologiya, fiziki fəaliyyət*

Keywords: *education, healthy living, ecology, physical activity*

Ключевые слова: *образование, здоровый образ жизни, экология, физическая активность*

Tələbələrin mənəvi həyatında əmək çox mühüm rol oynayır. Onun təsiri nəticəsində onlar arasında dostluq və yoldaşlıq hissi formalaşır. İnsan bir qayda olaraq maddi nemətlərin yaradıcısıdır. Əməksevərlik ruhunda tərbiyə olunan uşaq, yeniyetmə və gənclərimiz əməyi sevən, əmək adamlarına hörmət edən, təbiətə və onun sərvətlərinə qayğılı münasibət bəsləyən bir vətəndaş kimi formalaşırlar.

Ətraf mühitin qorunması və mühafizəsini gənclərimizə aşılamaq üçün tərbiyəçi ekoloji tərbiyənin imkanlarından istifadə edir.

Ekoloji tərbiyə məqsədyönlü, mütəşəkkil proses olub təbiətin qorunmasına dair bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə yiyələnməkdir, doğma yurda, torpağa dərin məhəbbətdir. Bir sözlə desək, vətənin qorunmasının müqəddəs vəzifə olduğunun təsdiqidir.

Ekoloji tərbiyədə vətən sevgisi zəruri keyfiyyətlərdəndir. Təbiəti sevmək, onu qorumaq, vətəni sevmək, vətəni qorumaqdır. Vətən torpağının hər bir qarışı göylərə baş çəkən uca dağları, dərin dərələri, bərəkətli torpaqları, durna gözlü bulaqları, bol sulu çayları, gölləri, Xəzər dənizi bizim üçün əzizdir. Ana təbiət tərəfindən torpağımıza bəxş edilən bu sərvətlərin qədrini bilməliyik.

Ekoloji tərbiyə sağlam həyat tərzinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu isə o deməkdir ki, havanın, suyun, meşə, torpaq, heyvan və bitki aləminin mühafizəsi dövlət əhəmiyyətli problemdir. Buna görə də hər bir dövlət öz ərazisi daxilində suyun, torpağın, havanın təmizliyi qayğısına qalmalıdır.

Güclü və yenilməz bir dövlət olmaq üçün ilk növbədə mərd, cəsur, güclü bir xalq olmaq gərəkdir. Buna görə də vətənimizin keşiyində duran sağlam gənclər yetişdirməkdə fiziki tərbiyənin əhəmiyyəti böyükdür. Tarixi araşdırmalardan görünür ki, ata-babalarımız sağlam gənclərin ailə qurmalarına üstünlük vermişlər. Fiziki sağlamlığı çox qiymətli nemət hesab edən xalqımız öz fikrini atalar sözlərində belə ifadə etmişdir: "Sağlamlıq ən böyük varlıqdır", yaxud, xalqımız fiziki sağlamlıq barədə münasibətini daha dəqiq və daha dolğun bildirmişdir: "Uca-uca dağlar başı qarlı da olar, qarsız da, igidin canı sağ olsun, varlı da olar, varsız da".

Fiziki sağlamlığın təmin olunmasında fiziki hərəkətlərin rolu islam dinində də dəyərləndirilmişdir. Hər gün müntəzəm olaraq müsəlmanların namaz qılması gözəl ənənələrdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi şəraitində fiziki cəhətdən sağlam olan gənclərə ehtiyac xeyli artmışdır. Fiziki cəhətdən möhkəm olan şəxslərin zehni qabiliyyəti artır, əmək məhsuldarlığı yüksəlir.

Ağlın yetkinləşməsində, əxlaqi keyfiyyətlərin kamilləşməsində, hafizənin və digər psixoloji proses vəxüsusiyyətlərin inkişafında fiziki tərbiyə az rol oynamır.

Vətənin müdafiəsində fiziki tərbiyənin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumağa

qadir olan oğlan və qızlarımız, başqa keyfiyyətlərlə yanaşı, fiziki bacarıq və fiziki keyfiyyətlərlə də silahlanmalıdır. Fiziki tərbiyənin başlıca qayəsi məhz həmin bacarıq və keyfiyyətləri gənc nəsillə aşılamaqdan ibarətdir.

Fiziki tərbiyənin qarşısında üç başlıca vəzifə qoyulur: fiziki bacarıqların formalaşdırılması, fiziki keyfiyyətlərin aşılması və habelə gigiyenik bilik və bacarıqların mənimsənilməsi.

Fiziki keyfiyyətlər fiziki bacarıqlardan ayrılmazdır. Əslində onlar birlikdə formalaşır və birbirini tamamlayır. Birlikdə fiziki kamilliyi əmələ gətirir. Fiziki keyfiyyətlər arasında geniş formalaşdırılanları bunlardır: dözümlülük, cədlilik, güclülük, elastiklik və sürət. Nəzərə alınmalıdır ki, bu fiziki keyfiyyətlər fiziki bacarıqlar zamanı formalaşır. Məsələn, dözümlülük suda üzərkən və ya hər hansı məsafəyə qaçarkən özünü göstərir. Bunların ikisi də qovuşaraq və gigiyenik bilik və bacarıqlarla birləşərək fiziki sağlamlığa kömək edir.

Estetik tərbiyə insanda, həyatda, təbiətdə, incəsənətdə gözəllik və ülviliyi görmək, duymaq, qavramaq, düzgün başa düşmək, sevmək, qiymətləndirmək, yaratmaq bacarığının əldə olunmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər sistemidir.

İqtisadiyyatla əlaqədar olan qənaətcilik, sahibkarlıq, başqalarının yaratdığı maddi sərvətlərə qayğılı münasibət kimi mənəvi keyfiyyətlərin gənc nəsillə aşılmasında iqtisadi tərbiyə mühüm rol oynayır. İqtisadi tərbiyə prosesində məktəblilər hər şeydən şüurlu şəkildə istifadə etməyi öyrənir, əşyalara qayğılı münasibət göstərirlər.

Dünya xalqları arasında milli-mənəvi dəyərləri ilə tanınan Azərbaycan xalqı yaşatdığı və təbliğ etdiyi bəşəri ideyaları, adət-ənənələri, milli xüsusiyyətləri ilə özünəməxsus yer tutur. Bu milli dəyərlərin, adət-ənənələrin qorunması, saxlanması sayəsində Azərbaycan xalqı öz mövcudluğunu uzun illərdən bəri saxlaya bilmişdir.

Ümummilli liderimiz H.Əliyev məruzə və çıxışlarında, habelə gənclərlə görüşlərində gənc nəslin milli ruhda tərbiyə olunmasında mədəniyyətimizin, mənəvi dəyərlərimizin müsbət təsirini xüsusi vurğuluyaraq demişdir: "Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıblar və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir".

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası gənclərinin I forumundakı məruzəsində qürurla söyləmişdir: "Öz dili, mədəniyyəti, mənəvi dəyərləri ilə tərbiyə olunmuş gənclər heç vaxt vətəninə, xalqına ögey münasibət bəsləməz. Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidirlər. Gənclərimiz bizim tariximizi, dilimizi, keçmişimizi, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidirlər. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi, tariximizi bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz".

Göründüyü kimi gənc nəslin tərbiyə prosesinin milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında təşkili həm onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, həm də xalqımızın uzun əsrlər boyu qoruduğu dəyərlərimizin inkişafına, zənginləşməsinə müsbət təsir edir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A., Əlizadə H. Pedaqogika. Bakı: Renessans, 2000, 202 s.
2. Abbasov A. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2016, 320 s.
3. Abbasova L. Tərbiyənin milli zəmində qurulmasında sinif müəlliminin rolu. Bakı: Mütərcim, 2006, 44 s.
4. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. Bakı: Mütərcim, 2009, 451 s.

ФОРМИРОВАНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ТИПА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Ключевые слова: *кросс-культурное образование, мультикультурные компетенции, методологический подход, метапринцип*

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası təhsil, multikultural kompetensiyalar, metodoloji yanaşma, meta-prinsip*

Keywords: *cross-cultural education, multicultural competences, methodological approach, principle*

Кросс-культурное образование в новейшем гуманитарном дискурсе представляет собой феномен довольно востребованный и именно по этой причине «ускользающий» – в плане содержательно-терминологической определенности. Феноменология кросскультурности связана с возникновением принципиально нового – «симфонического» – явления в пространстве взаимодействия самодостаточных культур; она «изначально предполагает наличие не только одного или нескольких базовых различий соприкасающихся культур, таких как религия, философия, менталитет, мировоззренческие установки, политическое устройство общества, традиции, быт, мода, кулинария и т. п., но и, как правило, разные языки общения» [1, с. 23]. Кросс-культурность может быть представлена и как коммуникация различных культурных универсумов, или как некая транскомуникация, «сообщаемость инаковых, разнопорядковых, разномерных миров» [2, с.57].

Рост интереса к феномену кросс-культурности в психолого-педагогическом дискурсе обусловлен разноуровневыми факторами, от общецивилизационных процессов глобализации до роста академической мобильности как одного из результатов интернационализации образования (особенно высшего профессионального). Конкретизация границ и содержания понятия «кросс-культурное образование» – предмет отдельных теоретико-методологических штудий. На данном этапе мы считаем достаточным рамочно определить его как особый тип (модель) образовательного процесса. При этом нас интересует, прежде всего, уровень высшего профессионального образования, университет как символ образовательной «экосистемы» инновационного типа, которая обладает огромным потенциалом для подготовки компетентного специалиста, нацеленного на личностную самореализацию и профессиональное саморазвитие на протяжении всей жизни. Для этого выпускник университета должен обладать комплексом разнообразных компетенций, в том числе – связанных с мультикультурализмом как своего рода ценностно-мировоззренческой системой координат, которая оказывает многоплановое влияние на самые разных аспекты жизнедеятельности современного социума.

Можно предположить, что формирование неких общезначимых (в рамках более или менее конвенционализированной концепции мультикультурализма) ценностей – это лишь одна из подсистем довольно сложной таксономии (системы целей) современного образования. Образовательный процесс инновационного типа по сути своей имеет опережающий характер и ориентирован (в долгосрочной перспективе) на цели устойчивого развития. В концептуально-методологическом плане такой процесс предполагает многомерную, многовекторную деятельность по формированию личности, которая была бы не просто готова к жизни в мире динамичном, «*центробежном*» (то есть характеризующемся, в числе прочего, нарастанием процессов культурного разнообразия, «локализации» внутри общего – глобального – развития), но и обладала бы комплексом компетенций, позволяющих играть активную роль в общезначимой созидательной деятельности.

Состав и содержательно-функциональные свойства рассматриваемых компетенций заслуживают многомерного осмысления. Мы в данном контексте обратим внимание лишь на то, что сами координаты «стохастического мира», где так называемые точкибифуркации

(геополитической, социокультурной) умножаются в геометрической прогрессии, задают ключевые параметры устремленной в будущее личностной компетентности. Особого внимания, на наш взгляд, заслуживают *развитие аналитической культуры личности, критического мышления, креативности* (понимаемой в широком смысле, как жизнетворчество – и принимаемой личностью в качестве экзистенциальной стратегии), а также формирование *толерантности* – как опыта взаимодействия с окружающим миром и другими людьми, который освоен на рациональном уровне и присвоен личностью на уровне эмоционально-ценностном.

Формирование мультикультурных компетенций в образовательном процессе кросс-культурного типа предполагает реализацию комплекса мер и шагов, включая концептуальное переосмысление и обновление: 1) системы стратегического планирования образовательного процесса; 2) содержания, методов, форматов, технологий обучения и воспитания; 3) всех компонентов образовательной среды (пространственно-предметного, содержательно-методического, организационно-управленческого и др.); 4) системы контроля и оценки качества образовательного процесса.

Наиболее продуктивным в методологическом плане нам представляется обращение к идеям *социокультурного и культурологического* подходов к развитию образовательных систем. В рамках первого, в частности, речь идет о понимании аксиологической укорененности любой инновационной деятельности как деятельности, направленной на созидательное изменение окружающей действительности. При этом ключевое значение в контексте достижения целей кросс-культурного образования приобретает нацеленность соответствующих изменений на формирование *культуросообразности* мировоззрения и аксиологии человека как ключевого условия его (само)развития и (само)реализации. Это, в свою очередь, предполагает последовательную реализацию культуросообразности как *метапринципа* проектирования и развития образовательных систем. С одной стороны, таким образом обеспечивается адекватность образования полифонизму современной культуры и ее специфическим требованиям. С другой стороны, образовательный процесс нацеливается на *социокультурную продуктивность* – создание новых форм межкультурного взаимодействия, в противовес простой трансляции существующих норм и ценностей. В целом же культуросообразность можно рассматривать в качестве концептуально-методологической «матрицы», задающей существенные параметры кросс-культурного образования как инновационной модели формирования личности и профессионала *«симфонического»* типа.

Литература:

1. Беспалова, Е. А. Трансатлантизм и кросскультурность / Е. А. Беспалова // *Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций*. – 2016. – № 1 (13). – С. 17–24.
2. Кабрин, В. И. Транскоммунитивная парадигма в кросс-культурном исследовании / В. И. Кабрин // *Сибирский психологический журнал*. – 2013. – № 47. – С. 52–60.

*Shanshan Song
Huzhou University*

DEVELOPING STUDENTS' CROSS-CULTURAL COMPETENCE IN LANGUAGE TRAINING: THE SELECTION OF CORE CULTURAL ELEMENTS

Keywords: *cross-cultural competence, language training, core cultural elements*

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası səriştə, dil təlimi, mədəniyyətin strukturunu formalaşdıran elementlər*

Ключевые слова: *кросс-культурная компетенция, обучение языку, целевая культура, структурообразующие элементы культуры*

Against the background of educational globalization, the training of students has long exceeded the requirements for their discipline-specific skills, and the development of cross-cultural competence has gradually become one of the essential goals of higher education. As a symbol of

culture, language is often referred as a channel for learners to understand the culture it carries. Correspondingly, foreign language learning is usually regarded as an important means to help students understand the target culture and to cultivate students' cross-cultural competence.

However, it should be noted that learning a language only provides an opportunity to understand the target language culture. It does not directly or naturally bring about an understanding of the target language culture, nor does it necessarily inspire learners to identify with the target language culture. With great possibility, insufficient knowledge of the target culture may lead to the failure of cross-cultural communication. Chinese scholar Bi Jiwan once pointed out that cross-cultural competence is a comprehensive ability composed of language skills, non-verbal communication ability, cross-cultural awareness, cross-cultural adaptability, and so on [1, p.14]. In his study, Bi states that, regarding the improper utterance in a conversation, the native speakers are usually quite tolerant if the language learners cannot speak the target language very well, as the mistake could be ascribed to the inadequate language training. However, if the learners use the target language with high proficiency, but violate the communication traditions of the target culture, in that case, it is not easy for the native speakers to forgive.

Therefore, language cannot be taught as a culture-free skill, and it is of great necessity to integrate culture into language teaching. What cultural elements should be introduced into language teaching? Which methods can be applied in the culture input? Combined with the Chinese language teaching for international students, this article will briefly put forward a series of suggestions.

In Chinese language courses, many cultural elements can be introduced, directly or indirectly, such as geographical conditions, natural environment, history, festivals, customs, food and so on. However, it should be noted that language classes cannot be equivalent to culture classes. These two courses have different teaching objectives, so their teaching focuses should be clearly distinguished. Zhang Zhanyi, stresses that given the main teaching task of a language class is language training, the input of cultural knowledge cannot be too much; otherwise, it may take up the time of language training and affect the accomplishment of the main teaching task [4, pp.64-65].

In language classes, what kind of cultural knowledge deserves an extra attention, and should be the focus? The essential purpose of conducting Chinese language teaching for international students is to enable the students to successfully communicate across cultures, in other words, to avoid misunderstandings during communication. Therefore, in the process of language communication, cultural differences caused by differences in language structure, semantics and pragmatics should become the focus of cultural input.

Zhao Xianzhou once pointed out that many words that cannot be directly translated between different languages due to various social and cultural backgrounds. Words and phrases which can be translated may have different cultural connotations. Some may be positive in one language but derogatory in another. To clarify their cultural connotation in a language class is of great necessity [3, p.82-83]. Chen Guanglei stressed that language class should adequately introduce the cultural mindset such as custom, way of thinking, and cultural psychological peculiarities of a nation [2, p.21]. For instance, there is a grammatical principle "from big to small" to express the time and location. To describe a date in Chinese, the year usually comes first, the month comes second, and the day comes last. Similar, the province comes first to depict an address then successively followed by the city, the street, the house number and etc. This grammar pattern reveals a typical cultural mindset of Chinese people which should be introduced along with language teaching. In general, a language learner, in the early stage of learning the target language, usually has limited knowledge of the target culture. At this time, if the symbolic meanings of the language itself are not enough to help students successfully complete cross-cultural communication, or cause their misunderstandings, then the cultural meanings behind the language expression must be clarified.

There are many ways to incorporate cultural elements into language classes. For example, playing cultural documentaries, organizing cultural activities, telling cultural stories and so on. However, teachers should also be aware of the different purposes of language teaching and culture teaching. Therefore, some cultural activities that are very time-consuming and have little relevance to language teaching should not be used as the main method of cultural input in language class.

Regarding how to incorporate Chinese culture into a language class, Chen has summarized a series of methods as follows [2, p.28-29]. One of the most effective methods is interpretation, which requires teachers to directly explain the cultural connotation of the target language based on the materials encountered by students. In addition, teachers can also use audio or video materials in the classroom to display different communication conditions for students, and guide them to practice under these conditions. Besides, the comparative method is also commonly used focusing on the comparison between students' home culture and target culture. The purpose is to help the learners to understand the different influences of different cultures on language. All of these effective methods are widely applied by most Chinese language teachers.

Overall, to develop language training as an effective channel of cross-cultural education, it is of great necessity to incorporate cultural knowledge into language classes. However, it should be noted that culture learning in language classrooms should play a supporting role, not a leading role, as the main task of a language class is always language training. Therefore, not all kinds of culture elements should be introduced into language classes, and not all culture input methods are applicable to the language classroom. Culture input must meet the requirements of language training, with the main goal of eliminating misunderstandings in communication.

References:

1. Bi Jiwan. Intercultural Communication Research and Second Language Teaching [J]. *Language Teaching and Linguistic Studies*, 1998, no. 1.
2. Chen Guanglei. Cultural Introduction in Language Teaching [J]. *Language Teaching and Linguistic Studies*, 1992, no. 3.
3. Zhao Xianzhou. A Brief Discussion on Cultural Differences and Cultural Input [J]. *Language Teaching and Linguistic Studies*, 1989, no. 1.
4. Zhang Zhanyi. Individualized Instruction on Chinese and the Teaching Materials [J]. *Language Teaching and Linguistic Studies*, 1984, no. 3.

Тагиева Эллада
Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

МОДЕЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СПОРТИВНОЙ АКАДЕМИИ

Ключевые слова: *высшее образование, мультикультуральное воспитание специалистов, спортивная академия, образовательная программа, гуманитарные дисциплины*

Açar sözlər: *ali təhsil, mütəxəssislərin multikultural təhsili, idman akademiyası, təhsil proqramı, humanitar fənlər*

Keywords: *higher education, multicultural education of specialists, sports academy, educational program, humanitarian disciplines*

Актуальность темы. Общенациональный лидер Гейдар Алиев является основателем идеологии азербайджанского мультикультурализма, способствующей политической стабильности, экономическому и культурному прогрессу в Азербайджане. Эта парадигма сыграла решающую роль в укреплении независимости Азербайджана, в единении представителей многих народов под руководством Президента Ильхама Алиева, в достижении Великой Победы во второй Отечественной войне. Не вызывает сомнений первостепенная важность мультикультурального воспитания молодого поколения для многонационального Азербайджана, где исторически объединены множество народов, различающихся по языку, культуре и вероисповеданию. В связи с этим в педагогике высшей школы подготовка мультикультурального тренера, спортивного менеджера, учителя физвоспитания и допризывной подготовки, готовых реализовать в своей профессиональной деятельности идеи мультикультурализма в условиях поликультурного пространства становится актуальной. Вопросы подготовки специа-

листов к эффективной деятельности в гетерогенном обществе решаются, как правило, в рамках мультикультурального образования, целью которого является развитие межкультурной компетентности студентов, формирование человека, способного к активной жизни в многокультурной среде, обладающего сильным чувством понимания и уважения, способностью жить в мире с людьми разных национальностей и убеждений.

В статье проанализирована модель мультикультурального образования и воспитания конкурентоспособных специалистов в Азербайджанской государственной академии физической культуры и спорта. Проблемы межкультурного образования обсуждались отечественными и зарубежными учёными. Для разработки концепции профессиональной подготовки специалистов этого направления нами был осуществлен историко-педагогический анализ научной литературы. Ведущий теоретик мультикультурального образования в Азербайджане, ректор АУЯ академик Камал Абдулла отметил: «Одним из самых правильных, верных и интеллектуальных путей в пропаганде мультикультуральных и толерантных традиций в азербайджанском образовании является именно преподавание предмета «Азербайджанский мультикультурализм» [3].

Образование – процесс и результат усвоения человеком опыта поколений в виде системы знаний, умений, навыков, отношений, полученных в результате обучения и самообразования (это процесс и результат обучения и воспитания). Мультикультуральное образование не ограничивается только распространением знаний о других культурах, это ценностно-ориентированное воспитание молодёжи. Учебные заведения рассматриваются как модели общества, где учащиеся получают навыки успешной деятельности в нём и опыт взаимодействия с его членами. Учебный план, образовательная программа рассматриваются важными источниками мультикультурального образования. В Азербайджанской спортивной академии активно осуществляется мультикультуральная педагогическая деятельность преподавателей таких гуманитарных дисциплин, как история Азербайджана, введение в мультикультурализм, педагогика, деловая и академическая коммуникация на азербайджанском языке, деловая и академическая коммуникация на иностранном (английском, русском, немецком) языке, социология, психология, политология, эстетика [2, s.5, 6]. Точкой отсчета реформ в спортивном и мультикультуральном образовании можно считать декабрь 2015 года, когда Фуад Гаджиев был назначен ректором Академии. Преподавание в вузе ведётся на азербайджанском, русском и английском языках. С 2017-го учебного года в академии началось преподавание магистерских специальностей модульного типа на английском языке: «Спортивная журналистика», «Спортивный менеджмент», «Спортивная медицина и реабилитация». Иностранцы студенты из Ирана и Пакистана, Белоруссии и Индии получают образование на азербайджанском и русском языках. Так, студенты подготовительного факультета Шейк Мухаммед Исмаил, Смелцова Лариса, успешно освоившие программу по русскому языку [5] и другим предметам, были зачислены на первый курс заочного факультета академии. В настоящее время Смелцова Лариса является гражданкой нашей республики, членом национальной сборной Азербайджана по волейболу, двукратной чемпионкой азербайджанской суперлиги в составе клуба «Азеррейл», участником международных соревнований «Золотая Евролига».

Гуманитарные науки прежде всего призваны помочь сформировать в учебном заведении личность, гражданина и специалиста. Мультикультуральное педагогическое образование выдвигает определённые требования к учителю: знание этнографии, умения интегрировать идеи мультикультурализма в содержание учебного предмета, строить толерантные отношения с обучаемыми. Оно должно пропитать всю образовательную среду, принятие решений, содержание и методы обучения. Для развития личностных и профессиональных качеств современного специалиста в обучении используются интерактивные технологии: тренинги делового общения, компьютерное обучение, учебные групповые дискуссии, деловые и ролевые игры. Современная модель мультикультурального образования предполагает более уважительное отношение к индивидуальным культурам. Тем самым участники образовательного процесса наряду с получением опыта межкультурного взаимодействия, обогащают и попол-

няют свой культурный багаж. Мультикультуральное образование в условиях взаимовлияния культур должно способствовать развитию и сохранению собственной идентичности, формированию навыков межкультурного общения, предупреждению и успешному разрешению конфликтов, обусловленных национальными и другими различиями.

Таким образом, мультикультурализм как одна из форм идеологии призван осуществлять политику согласия и стабильности, содействовать культурному плюрализму и защищать культурное многообразие. Принципы мультикультурализма распространяются не только на политические, социальные, но и культурные, спортивные сферы. Мультикультуральное образование – целенаправленный учебно-воспитательный процесс формирования мультикультуральной личности студента, будущего компетентного специалиста. Несомненно, опыт известных азербайджанских учёных, мультикультуральная модель высшего профессионального образования в Азербайджанской спортивной академии заслуживают особого внимания. Созданная в настоящем материале научная и учебная база мультикультурального образования внесёт большой вклад в идеологию азербайджанского мультикультурализма.

Литература:

1. Azərbaycan multikulturalizmi: dərslik / Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Azərbaycan Dillər Universiteti. – Bakı: Mütərcim, 2017. – 416 s.
2. Bakalavriat səviyyəsinin ixtisas üzrə təhsil proqramı / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı, 2020, 11s.
3. Климов С. Русский язык в мультикультуральном Азербайджане. vseruss.ru/upload/edorfiles/file
4. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма / под ред. К.М.Абдуллаева. – Баку: Мутарджим, 2016. – 272 с.
5. Tağıyeva E.S. Rus dili fənni üzrə proqram. – Bakı: Mütərcim, 2020, 63 s.

MÜNDƏRİCAT

PLENAR İCLAS

<i>Məmmədov Novruz</i>	
BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK: YENİ RİSKLƏR VƏ TƏHDİDLƏR BURULĞANINDA	7
<i>Cəfərova Tətam</i>	
XXI ƏSRDƏ MULTİKULTURALİZMƏ ƏSAS ÇAĞIRIŞLAR	9
<i>Беженару Людмила</i>	
ХРАНИТЬ И ПРИУМНОЖАТЬ ДОБРЫЕ ТРАДИЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	11
<i>Noureddine Kaid</i>	
THE MODERN PROBLEM OF MULTICULTURALISM AND THE SIGNIFICANCE OF CULTURE IN EDUCATION	14

BÖLMƏ I

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM

<i>Абдиева Адалят, Шюкүфа Джабарова</i>	
ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА – ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА	16
<i>Aslanlı Günel</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ	18
<i>Babayeva Lamiyyə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ	20
<i>Bayramova Nübar</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN DİASPORASININ BANİSİ KİMİ	21
<i>Беккер Мусей</i>	
ГЕЙДАР АЛИЕВ И ЕГО ПОЛИТИКА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ МЕНЬШИНСТВ	23
<i>Cabbarova Elnarə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ	25
<i>Cavadova Zərifə</i>	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI – ÖLKƏDƏ VƏTƏNDAŞ BİRLİYİ ÜÇÜN ƏSAS TƏMƏL KİMİ	27
<i>Əhmədova Türkan</i>	
MULTİKULTURALİZM DEMOKRATİK İNKİŞAFIN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ	29
<i>Əhmədova Yeganə</i>	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ	30
<i>Ələsgərov Baxış, Səmədov Yaqub</i>	
AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN ROLU	32
<i>Əliyeva İlahə</i>	
MULTİKULTURALİZM VƏ DİSKURS	33
<i>Əmrahov Mais</i>	
MULTİKULTURALİZM: DƏYİŞƏN DƏYƏRLƏR VƏ AZƏRBAYCAN MODELİ	35
<i>Əskərov Vazeh</i>	
MÜASİR AZƏRBAYCANIN MEMARI ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI	37

<i>Fərəcova Elina</i>	AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ: TƏDQIQI, TƏDRISI VƏ TƏBLİĞİ.....	39
<i>Eminaliyev Eyvaz</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYA-SİYASİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ MİLLİ KADR HAZIRLIĞI VƏ TOLERANTLIQ İDELOGİYASI.....	41
<i>Xanəliyeva Elmira</i>	AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TOLERANTLIQ ƏNƏNƏSİ	42
<i>Qasımova Yeganə</i>	QAFQAZIN ƏN QƏDİM KƏNDİ – “DƏMİRÇİ”	44
<i>Quliyeva Nərminə</i>	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRƏ VƏTƏN SEVGİSİNDƏ ROLU.....	46
<i>Maçanova Cavahir</i>	AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM.....	47
<i>Mikayılov Şasəddin</i>	AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN İNKİŞAFININ SOSIAL-İQTİSADI ASPEKTLƏRİ.....	49
<i>Muradlı Laləzar</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK AMALI.....	50
<i>Musayeva Solmaz</i>	AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM MODELİ VƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEOLOGİYASI.....	52
<i>Mustafayeva Nigar</i>	MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU.....	54
<i>Mustafayev Qorxmaz</i>	AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏR XALQIMIZIN BİRLİYİNİN ƏSASIDIR.....	55
<i>Nəcəfova Günel</i>	HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ ÜÇÜN DAİMİ ÖRNƏKDİR.....	57
<i>Rzayeva Zeynab</i>	HEYDƏR ƏLİYEV DİPLOMATİYASI: HƏDƏFLƏR VƏ NƏTİCƏLƏR	59
<i>Rüstəmov Fazil, Quliyev Nadir</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏŞƏKKÜLÜNƏ DAİR.....	61
<i>Şahbazova Qahirə</i>	AZƏRBAYCANÇILIQ MULTİKULTURALİZMİNDƏ HƏMRƏYLİK VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK	63
<i>Tağıyeva Sevdə</i>	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DEMOKRATİK, HÜQUQİ VƏ DÜNYƏVİ DÖVLƏT QURUCULUĞU.....	65
<i>Teymurova Aytən</i>	XX ƏSRİN 70-80-Cİ İLLƏR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURAL YANAŞMALAR (İSA MUĞANNA, MÖVLUD SÜLEYMANLININ YARADICILIĞI ÜZRƏ)...	66
<i>Yusifov Elxan, Yusifova Kəmalə</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN MİLLİ-İDEOLOJİ İNKİŞAFININ GÖSTƏRİCİSİ KİMİ.....	69
<i>Юсуфзаде Ауда</i>	НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ИСЛАМА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	70

BÖLMƏ II
QLOBALLAŞAN DÜNYADA
DİNLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

<i>Abdullayeva Yeganə</i>	
“ÖZÜNÜNKÜ” VƏ “ÖZGƏ” KONSEPTİ	
MULTİKULTURALİZMİN PROBLEMLƏRİ MÜSTƏVİSİNDƏ.....	73
<i>Ağayeva Xəyalə</i>	
FRANSADA MÜSƏLMANLARIN DİNİ TƏHSİLİ (ALZAS-MOZEL NÜMUNƏSİNDƏ).....	75
<i>Alxasova Çimnaz</i>	
MULTİKULTURALİZMİN GERÇƏKLƏŞMƏSİ:	
QLOBALLAŞAN DƏYƏRLƏRİN DİL VASİTƏSİLƏ REALLAŞMASI	76
<i>Абдулахатов Нодиржон</i>	
САЙИД НАСЫР-ХАН-ТУРА КАСАНИ	78
<i>Агаева Джавахир</i>	
ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ	79
<i>Алиева Рена</i>	
ЯЗЫКОВАЯ И МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ.....	81
<i>Babayeva Eleonora</i>	
MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRDƏ QEYRİ-VERBAL KOMMUNİKASIYA.....	83
<i>Cəfərova Kəmalə</i>	
DİLÇİLİKDƏ İKİDİLLİLİK VƏ ÇOXDİLLİLİK ANLAYIŞINA YANAŞMA	85
<i>Eyubova Nurlana</i>	
İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN LİNGVO-MƏDƏNİYYƏTLƏRİNDƏ	
“SƏYAHƏT” KONSEPTİ.....	87
<i>Əliyeva Həmidə</i>	
ASİYA-AMERİKA ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURALİZM	88
<i>Əliyeva Sevdagül</i>	
AZƏRBAYCAN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....	90
<i>Hacıyeva Aytən</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏLUMAT ÖTÜRÜCÜLÜYÜN ALTERNATİV VASİTƏLƏRİ	
HAQQINDA (TRANSVERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL MESAJLAR İNTERKULTURAL	
VƏ KROSSKULTURAL DİALOQDA).....	91
<i>Hacıyeva Xavər</i>	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ,	
PROBLEMLƏR VƏ EFFEKTİV STRATEGİYALAR.....	93
<i>Hasanova Lala</i>	
THE ROLE OF DISCOURSE IN THE DIALOGUE OF LANGUAGES AND CULTURES IN A	
GLOBALIZING WORLD	95
<i>Həsənova Aybəniz</i>	
MÜASİR İRANIN TÜRK TOPONİMLƏRİNİN AREALLARI	96
<i>Həsənova Vüsalə</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA ORTAQ DİL KİMİ İNGİLİS DİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ, ONUN	
DOĞMA DİLƏ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRƏ MÜSBƏT VƏ MƏNFİ TƏSİRLƏRİ	98
<i>Hüseynova Lalə</i>	
THE GLOBAL STATUS OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	100
<i>Hüseynova Reyhan</i>	
DİLXARİCİ-SOSIAL-KULTURAL AMİLLƏRİN	
DİLİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ ROLU.....	101

<i>Hüseynova Sevinc</i>	MƏDƏNİYYƏTİN DİLDƏ ƏKS OLUNMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	102
<i>Xanhüseynova Amalya</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNDƏ MÖVCUD OLAN İDİOMATİK İFADƏLƏRİN MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	104
<i>Xalilova Xanым</i>	ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ОБЩЕНИЮ СТУДЕНТОВ НА ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ.....	105
<i>İbrahim Ülfət</i>	MÜASİR FRANSA RƏQƏMSAL MEDIASINDA AKRONİMLƏRİN LEKSİKLƏŞMƏSİ.....	107
<i>İbrahimli Nərmin</i>	TƏLƏBƏLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA ORİJİNAL DİALOQLARIN ROLU.....	108
<i>İbrahimova Türkanə</i>	BRİTANİYA-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MEMUAR JANRI VƏ ONUN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	109
<i>İsmaylova Pərvanə</i>	AFRİKALI – AMERİKALILAR VƏ ELM.....	111
<i>İsmaylova Təranə</i>	VERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL ÜNSİYYƏT VASİTƏLƏRİNİN KONKRET SİTUASİYALARDA ETİK-MƏDƏNİ TƏHLİLİ.....	112
<i>Искендерли Марьям</i>	ПОПУЛИЗМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ.....	114
<i>Israfilova Chinara</i>	DIALOGUE OF CULTURES AS A THEORETICAL PROBLEM.....	115
<i>Kərimli Turan</i>	BRİTANİYA ƏDƏBİYYATINDA ŞƏRQ TARİXİNİN VƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN GÖRÜNMEYƏN TƏRƏFLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR.....	117
<i>Kərimova Şəhla</i>	SOSİAL-KULTURAL AMİLLƏRİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNƏ TƏSİR YOLLARI.....	119
<i>Керимова Бадира</i>	ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРЫ ИММИГРАНТОВ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО В ГЕРМАНИИ.....	121
<i>Qocayeva Aytac</i>	AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ NƏQLİ CÜMLƏLƏRDƏ SÖZ SIRASININ SPESİFİKASI.....	122
<i>Quliyeva Təranə</i>	QLOBALLAŞMA DİLXARİCİ AMİL KİMİ.....	124
<i>Qurbanova Səidə</i>	İQTİSADI İNGİLİSDİLLİ İŞGÜZAR YAZIŞMALARDA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ İFADƏLƏR.....	126
<i>Mehdiyeva Səidə</i>	QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏ DÜNYA XALQLARININ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİ.....	128
<i>Məmmədova Bənövşə</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA DİL ŞƏXSİYYƏTİ AMİLİ (TONİ MORRİSONUN YARADICILIĞINDAKI AFRO-AMERİKAN DİSKURSU KONTEKSTİNDƏ).....	130

<i>Məmmədova Leyla</i>	QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏR VƏ DİLLƏR ARASINDA ƏLAQƏ.....	132
<i>Məmmədova Vüsalə</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MÜXTƏLİF MƏDƏNİYYƏTLƏRƏ XAS REKLAMLAR	133
<i>Məmmədzadə Cavanşir</i>	QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN-İRAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN ROLU	135
<i>Mirzəyeva Sevinc</i>	FƏRQLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FOLKLOR MƏTNLƏRİNDƏ PARALELLİK – QLOBAL ARXAİK TƏFƏKKÜR MODELİNİN RELİKT İZLƏRİ KİMİ (AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS XALQ NAĞİLLARININ MATERİALLARI ƏSASINDA)	137
<i>Mirzəzadə Ülfən</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYANIN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ GENDERLƏŞMİŞ METAFORALARIN YARANMASINDA ROLU	139
<i>Muradova Xalidə</i>	QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ DİLLƏRİN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ	141
<i>Musayeva Gülnar</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN DİALOQU.....	144
<i>Мусаева Афет</i>	ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННОЙ ФЕМИНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ	146
<i>Müslümova Günay</i>	QARIŞIQ DİLLƏR: PİÇİN DİLLƏR.....	147
<i>Наджафова Г.К</i>	ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	149
<i>Нуралиева Сабина</i>	ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТЫ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЛЕКСИКИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА.....	151
<i>Pirimova Leyla</i>	AZƏRBAYCAN VƏ HİNDİSTAN TARİXİ ƏLAQƏLƏRİNİN BƏDİİ TƏZAHÜRÜ ("TAC MAHAL TRİLOGİYASI" ROMANI ƏSASINDA).....	152
<i>Pirimova Nigar</i>	QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA İNTERNETİN RADIOTEATRDA ROLU	153
<i>Pirnazərova Gülnəbər</i>	AZƏRBAYCAN VƏ ALMAN XALQLARININ ETİQAD ETDİYİ DİNLƏRDƏ OXŞAR VƏ SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏR.....	155
<i>Поладова Сабина</i>	КЛАССИФИКАЦИЯ ИЗМЕНЕНИЙ ОРФОЭПИЧЕСКОЙ НОРМЫ НА ФОНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ	157
<i>Ramazanova Leyla</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA ƏNƏNƏ VƏ MÜASİRLİK ("GÖZƏLLİK BAŞA BƏLADIR" ROMANI ƏSASINDA).....	158
<i>Rəşidzadə Loğman</i>	NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "YEDDİ GÖZƏL" VƏ "İSKƏNDƏRNAMƏ" ƏSƏRLƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR.....	160
<i>Rüstəмова Сәмилә</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA TERMİN UNİFİKASİYASININ ROLU.....	163

<i>Rüstəmzadə Aygün</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA ELİTAR DİSKURSUN BİR UNİVERSAL SEMANTİK KODLAŞMA MEXANİZMİ HAQQINDA (MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ KONTEKSTİNDƏ)	165
<i>Salmanova Şəfa</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN AFFİKSLƏR HESABINA ZƏNGİNLƏŞMƏSİ.....	167
<i>Şabanova Aysel</i>	İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏNƏN MULTİKULTURAL SƏCİYYƏLİ FRAZELOGİZMLƏR.....	167
<i>Şirzadə Lətifə</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN SİNONİM PARADİQMLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	169
<i>Verdiyeva Günay</i>	AZƏRBAYCAN VƏ FARS DİLLƏRİNDƏ TİBBİ TERMINOLOGİYA: MƏNBƏLƏR VƏ PARALELLƏR.....	170
<i>Yusifova Zeynəb</i>	NEOLOGİZMLƏR – QLOBALLAŞAN VƏ “YENİLƏNƏN” DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİNİN TƏZAHÜR ELEMENTLƏRİ KİMİ (II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏKİ “KÜTLƏVİ PSIXOZ” MANİPULYATİV STRATEGİYALARI FONUNDA DƏYƏRLƏNDİRMƏ).....	172
<i>Yunusova Gülnar</i>	QLOBALLAŞAN YENİ DÜNYA NİZAMINDA KOSMOPOLİT HARUKİ MURAKAMİ	174

BÖLMƏ III VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

<i>Bağirova Şəlalə</i>	VƏTƏN MÜHARİBƏSİ: MULTİKULTURALİZM VƏ MİLLİ HƏMRƏYLİK	176
<i>Güləmirli Fatimə</i>	VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ BİRLİYİN FORMALAŞMASININ MULTİKULTURAL ƏSASLARI.....	177
<i>Kəlbizadə Elnur</i>	44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKİ DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN-İRAN VƏ ERMƏNİSTAN-İRAN ƏLAQƏLƏRİNDƏ KORRELYATİV DƏYİŞİKLİKLƏR.....	178
<i>Qasımova Aytəkin</i>	44 GÜNLÜK MÜHARİBƏNİN CƏNUBİ QAFQAZ GEOSİYASƏTİNƏ TƏSİRİ: QAZANILAN ZƏFƏRİN PERSPEKTİVLƏRİ	179
<i>Qasımov Emil</i>	POSTMÜNAQİŞƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN QONŞU ÖLKƏLƏRLƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ MÜNASİBƏTLƏRİ.....	182
<i>Магерамова Севда</i>	ПРИОРИТЕТЫ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ	184
<i>Mürşüdoğru Gilas</i>	VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ.....	185
<i>Səfərova Günay</i>	İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖNƏMİNDƏ İSRAİLİN RƏSMİ MÖVQEYİ.....	188

<i>Səfərova Çinarə</i>	ERMƏNİ UYDURMALARINI MƏHV EDƏN BÖYÜK QƏLƏBƏ	190
<i>Süleymanov Murad</i>	QƏLƏBƏDƏN SONRA POSTMÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ REGIONDA YARANMIŞ YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR.....	193
<i>Valiyeva Nigar</i>	DIALOGUE OF LANGUAGES AND CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION	195

BÖLMƏ IV MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

<i>Аббасов Рафиз</i>	СОВРЕМЕННОЕ ВОЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	198
<i>Ağayev Emil</i>	AZƏRBAYCAN-MİSİR MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSI	199
<i>Ахундова Нугяр</i>	ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ СЕГОДНЯ	200
<i>Dadaşova Ramilə</i>	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ABŞ İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR	202
<i>Əliyev Sədrəddin</i>	MULTİKULTURALİZM VƏ SİVİLİZASIYALARARASI TOLERANTLIQ	204
<i>Ələsgərova Sara</i>	AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM MODELİNİN TANIDILMASINDA CƏNUBİ AMERİKA ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏMƏKDAŞLIQ	206
<i>Feyziyeva Günay</i>	İSRAİL MULTİKULTURAL MODELİNDƏ TƏBƏQƏLƏŞMƏ PROSESİ	207
<i>Hüseynova Nigar</i>	MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ TOLERANTLIQ VƏ İNTOLERANTLIQ İDEYALARI: SOSİAL-FƏLSƏFİ TƏHLİL	208
<i>Xudiyeva Emiliya</i>	İSRAİLİN SOSİAL-SİYASİ HƏYATINDA DİN AMİLİ	210
<i>Xuduyev Sərxanbəy</i>	CƏNUBİ QAFQAZDA BİRGƏYAŞAYIŞ TƏCRÜBƏSİNƏ TƏHLÜKƏSİZLİK ASPEKTİNDƏN BAXIŞ: AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİNDƏ	212
<i>İbrahimova Dilbər</i>	QLOBALLAŞAN DÜNYADA SIYASI-İQTİSADI AMİLLƏRİN ROLU	214
<i>Ibrahimova Konul</i>	HISTORICAL FACTORS IN MULTICULTURALISM.....	216
<i>İsayeva Aynur</i>	XARİCİ SIYASİ MÜNASİBƏTLƏRDƏ DİASPORLARIN MULTİKULTURAL ƏHƏMİYYƏTİ	217
<i>İsmayılova Afaq</i>	BEYNƏLXALQ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCAN-ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQ PRİNSİPLƏRİNİN ROLU VƏ İCRASI.....	219

<i>İsmayilov Şahismayıl</i>	TÜRK XALQLARININ ƏCDADLARI	221
<i>İsgəndərova İlhamə</i>	MULTİKULTURALİZM MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏR ARASINDA KÖRPÜ KİMİ	224
<i>Климов Сергей</i>	“МЯГКАЯ СИЛА” КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКИ ЮЖНОЙ КОРЕИ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ.....	225
<i>Qurbanov Rəfi</i>	MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ....	227
<i>Гусейнзаде Диана</i>	СТОЛКНОВЕНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В РОССИЙСКО-УКРАИНСКОМ КОНФЛИКТЕ ..	228
<i>Muradova Səbinə</i>	AVROPA MULTİKULTURALİZMİ ALMANİYA NÜMUNƏSİNDƏ.....	230
<i>Мирзазаде Лилия</i>	АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ: ИСТОРИЯ, ПОЛИТИКА, ИДЕОЛОГИЯ	231
<i>Новрузова Нурангиз</i>	КУЛЬТУРА ТАЛЫШСКОГО НАРОДА В КОНТЕКСТЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ	233
<i>Soltanzadə Aygün</i>	TÜRK ŞİRKƏTLƏRİNİN İNVESTİSİYALARI QAZAXISTANDA	236
<i>Şahbazlı Çinarə</i>	MULTİKULTURALİZMİN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ ROLU	238
<i>Шаймерден Газиз</i>	ТЮРКСКИЙ СОЮЗ – РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	239
<i>Теймурова Расимə</i>	MULTİKULTURALİZM TARİXİ ZƏRURƏT VƏ ÜMUMBƏŞƏRİ DƏYƏR KONTEKSTİNDƏ.....	242

BÖLMƏ V MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

<i>Abdullayeva Gülnar</i>	MULTİKULTURAL TƏHSİLDƏ MÜASİR YANAŞMALAR	244
<i>Abdullayeva Samirə</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA GƏNCLƏRİN ROLU	246
<i>Abuzərli Sevdə</i>	İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN KOMMUNİKASIYAYÖNÜMLÜ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ VİDEO MƏTƏRİALLARIN ROLU	248
<i>Ağayeva Nigar</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU	250
<i>Агагасымов Руфат</i>	ЗНАЧИМОСТЬ СВЯЗИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НАПРАТИВОВ И ЦЕННОСТЕЙ.....	251

<i>Бейлярова Лейла</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ СТРАНОВЕДЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА	253
<i>Budaqova Aynur</i>	
TƏDRİS AUDİTORİYALARINDA MULTİKULTURAL DAYANIQLIQ VƏ ÖYRƏNƏNLƏRİN BƏRABƏR İDARƏ OLUNMASI.....	253
<i>Cabarova Arzu, Gülxar Hüseynova</i>	
MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ DİLİN VƏ MƏKTƏBİN ROLU	255
<i>Əbdülrəhimova Nüşabə</i>	
İKT VASİTƏSİ İLƏ DİSKURSİV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN MULTİKULTURAL ASPEKTLƏRİ.....	256
<i>Əhədova Sevdə</i>	
QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN VƏ DİLLƏRİN TALEYİNƏ DAİR	258
<i>Əhmədova Ruhıyyə</i>	
“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR	260
<i>Əliyeva Gülşən</i>	
MULTİKULTURALİZMİN FORMALAŞMASINDA VƏ İNKİŞAFINDA DEMOKRATİK MÜHİT VƏ TƏHSİLİN ROLU	262
<i>Əliyeva Nuriyyə</i>	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ.....	264
<i>Əliyeva Sevinc</i>	
QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ DİL BACARIQLARI DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA HƏLLEDİCİ AMİL KİMİ	265
<i>Əsədova Aysu</i>	
MULTİKULTURAL TƏHSİLİN QLOBALLAŞAN DÜNYADA ROLU.....	266
<i>Əzizova Nərmin</i>	
MULTİKULTURAL TƏHSİLİN MƏQSƏDLƏRİ VƏ ƏSAS ASPEKTLƏRİ.....	267
<i>Əzizova Nobahar</i>	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU	269
<i>Fərəcbəyli Könül</i>	
İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ ZAMANI MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI STRATEGİYALARI.....	270
<i>Gözəlova Tahirə</i>	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNİN ROLU HAQQINDA	271
<i>Gurbanova Sevinj</i>	
MULTICULTURAL EDUCATION IN USA	273
<i>Hacıyeva Nailə</i>	
VƏTƏNPƏRVƏRLİK ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ VƏ GƏNCLƏRİMİZİN MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİNDƏ ROLU	275
<i>Xaspoladova Sevdə</i>	
MULTİKULTURAL TƏHSİL KONSEPSİYASI VƏ ONUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	277
<i>Xudayarova Günel</i>	
XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASINDA MOTİVASİYANIN ROLU.....	278

Красикова Т.И	СУБЪЕКТ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СВЯЗЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ.....	279
Капанадзе Ирина, Чеишвили Татьяна	ИСКУССТВЕННО-УЧЕБНЫЙ ХАРАКТЕР ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НОВОМ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ГРУЗИИ.....	281
Мансанова Fatimə	AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA ROLU.....	283
Mehdiyeva Aynur	MULTICULTURAL EDUCATION	285
Mehrəliyeva Jalə	XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURALİZM İDEOLOGİYASININ ƏNƏMİYYƏTİ.....	287
Məmmədova Aytən	NORVEÇ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ: SAMİ DİLİ VƏ YA DİALEKTLƏRİ	288
Məcidov Elşən	MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏNTİQ ELMİNİN TƏDQIQI VƏ TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞI	290
Məmmədova Günay	AZƏRBAYCAN ALİ TƏHSİLİNİN GENDER ASPEKTLƏRİ	292
Мамедов Нурлан	ТЕХНОЛОГИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	294
Метревели Медея	ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ РЕФЛЕКСИИ БИЛИНГВОВ.....	297
Nadirli Rakhshanda	THE IMPORTANCE OF EDUCATION IN SHAPING THE MULTICULTURALISM VALUES	298
Пироженко Лидия	СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	300
Rzayeva Ayşən	MULTİKULTURALİZMİN TƏHSİLDƏ ROLU	301
Rəfiyeva Elnurə	İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÇALIŞMALAR VƏ ONLARA VERİLƏN TƏLƏBLƏR	303
Синь Чжан	ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	305
Синсинь Ван	ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ О КИТАЙСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УНИВЕРСИТЕТАХ КНР	307
Şixəliyeva Rəya	MÜƏLLİMLƏRİN İXTİSASININ ARTIRILMASININ TƏHSİLİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ.....	309

<i>Şükürova Aida</i>	
MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ GƏNC NƏSLİN TƏRBİYƏ İMKANLARI	310
<i>Шевлякова-Борзенко Ирина</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ТИПА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ	312
<i>Shanshan Song</i>	
DEVELOPING STUDENTS' CROSS-CULTURAL COMPETENCE IN LANGUAGE TRAINING: THE SELECTION OF CORE CULTURAL ELEMENTS	313
<i>Тагиева Эллада</i>	
МОДЕЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СПОРТИВНОЙ АКАДЕМИИ	315

Çара imzalanıb: 25.05.2022.

Format: 84x108 1/8. Qarnitur: Times.

Həcmi: 20,5 ç.v. Tiraj: 300.

Redaksiyanın ünvanı:

Az1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134. Azərbaycan Dillər Universiteti,

Email: aduelmixeberler@gmail.com

ISBN: 978-9952-37-693-7

"HEYDƏR ƏLİYEV: MULTIKULTURALİZM
VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI"

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN
ANADAN OLMASININ 99-Çİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ